

**ANALELE UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN
TIMIȘOARA. SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE**

LIII / 2015

**ANNALS OF THE WEST UNIVERSITY OF
TIMIȘOARA. PHILOLOGICAL STUDIES SERIES**

Editura Universității de Vest din Timișoara

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: Conf. dr. Claudiu T. **ARIEȘAN**

Redactor-șef adjunct: Conf. dr. George Bogdan **ȚÂRA**

Secretar general de redacție: Conf. dr. Dumitru **TUCAN**

Secretari de redacție: Conf. dr. Luminița **VLEJA**, Conf. dr. Valy **CEIA**, Conf. dr. Laura **CHEIE**, Lect. dr. Adina **CHIRILĂ**, Lect. dr. Ana-Maria **POP**, Lect. dr. Eugenia-Mira **TÂNASE**, Lect. dr. Irina D. **MĂDROANE**, Lect. dr. Iulia **COSMA**

MEMBRI:

Prof. dr. Andrei **AVRAM** – Universitatea din București

Prof. dr. Adriana **BABEȚI** – Universitatea de Vest din Timișoara

Conf. dr. Mirela I. **BORCHIN** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Pia **BRÎNZEU** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Jenny **BRUMME** – Universitatea Pompeu Fabra din Barcelona

Conf. dr. Simona **CONSTANTINOVICI** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Liviu **FRANGA** – Universitatea din București

Prof. dr. Vasile **FRĂȚILĂ** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. José Manuel **GONZÁLEZ CALVO** – Universitatea din Extremadura, Badajoz

Prof. dr. Otilia **HEDEȘAN** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Maria **ILIESCU** – Universitatea din Trento, *doctor honoris causa* al
Universității de Vest din Timișoara

Conf. dr. Petrea **LINDENBAUER** – Institutul de Studii Romanice, Universitatea din
Viena

Prof. dr. Georgiana **LUNGU BADEA** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Bruno **MAZZONI** – Universitatea din Pisa, *doctor honoris causa* al
Universității de Vest din Timișoara

Prof. dr. Michael **METZELTIN** – Institutul de Studii Romanice, Universitatea din
Viena, *doctor honoris causa* al Universității de Vest din Timișoara

Prof. dr. Mircea **MIHĂIEȘ** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Dan **NEGRESCU** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Alexandru **NICULESCU** – Universitatea din Udine, *doctor honoris causa* al
Universității de Vest din Timișoara

Prof. dr. Roxana **NUBERT** – Universitatea de Vest din Timișoara

Conf. dr. Dana **PERCEC** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Marcel **POP-CORNIȘ** – Universitatea Virginia Commonwealth

Prof. dr. Slobodan **REMETIĆ** – Universitatea din Niș

Prof. dr. Jean-Marie **SCHAEFFER** – Școala de Înalte Studii în Științele Sociale din Paris

Adresa redacției:

UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIȘOARA
FACULTATEA DE LITERE, ISTORIE ȘI TEOLOGIE
Bulevardul Vasile Pârvan, nr. 4, 300223 - Timișoara, ROMÂNIA
<http://www.litere.uvt.ro/litere-old/publicatii/stiintefilologice/index.htm>
e-mail: autimisoara@e-uvt.ro
dumitru.tucan@e-uvt.ro

CUPRINS

STUDII DE LINGVISTICĂ

Vasile FRĂȚILĂ, <i>Oiconime bănățene de origine antroponimică (II)</i> [Banatian Settlement Names of Anthroponymic Origin (II)]	9
Gabriel BĂRDĂȘAN, <i>Elemente lexicale de origine latină în structura unor compuse și a unor unități sintagmatice istro-române</i> [Latin Lexical Elements Present in the Structure of Some Istro-Romanian Compounds and Syntagmatic Units]	19
Enikő PÁL, <i>Stratul elementelor de origine maghiară în Catehismul Calvinesc din 1648</i> [The Lexical Stratum of Hungarian Origin in the Calvinist Catechism Printed in 1648]	27
Alexandra CUNIȚĂ, <i>Opérateurs de l'indétermination et marques de la modalité dans un article de l'hebdomadaire roumain Dilema Veche</i> [Operators of Indeterminacy and Modality in an Article from the Romanian Weekly Magazine "Dilema Veche"]	37
María Inmaculada RIUS DALMAU, <i>Presencia de las paremias en los manuales destinados a la enseñanza del francés para españoles</i> [The Presence of Phraseological Units in the Textbooks Aimed at Teaching French to Spanish Speakers]	45
Cristinel MUNTEANU, <i>Despre etimologia frazeologică multipă. Câteva distincții suplimentare</i> [On Multiple Phraseological Etymology. Some Supplementary Distinctions]	51
Florina-Maria BĂCILĂ, <i>Probleme ale omonimiei gramaticale: verbul</i> [Problems of Grammatical Homonymy: The Verb]	61
Raluca Arianna VÎLCEANU, <i>Predicatul în situația modului infinitiv (și gerunziu)</i> [The Predicate Realized by an Infinitive (and Gerund)]	69
Daniela GHELTOFAN, <i>Despre conectorii (logico-) discursivi ai contextului antonimic din limbile rusă și română</i> [Discourse (Logical) Connectors of Antonymy in Russian and Romanian]	79
Elisa MORIANO MORALES, <i>"Nuestra lengua escrita de cada día". En torno a Noticias del reino de Cervantes</i> ["Our daily written language". About Noticias del Reino de Cervantes]	85
Maria SUBI, <i>Albus color în latină și în română</i> [Albus color in Latin and Romanian]	91
Gabriela RADU, <i>Nuanțe și nuanțare în traducerea Eneidei</i> [Chromatic Elements in a Romanian Translation of the Aeneid]	103
Daniela KOHN, <i>Design-ul verbului la nivelul A1. Planuri de modelare în manualele de limba română ca limbă străină</i> [Verb Design on the A1 Level. Design Levels in the New Romanian Textbooks]	109

STUDII LITERARE ȘI CULTURALE

Gabriela GLĂVAN, <i>Imaginarul avangardei și universul infantil. Gellu Naum, Eugène Ionesco</i> [The Imagination of the Avant-garde and the Infantile. Gellu Naum, Eugène Ionesco]	121
Eleonora RINGLER-PASCU, <i>Bernhard Boom in Rumänien: Rezeption der dramatischen Werke</i> [Bernhard Boom in Romania: The Reception of His Dramatic Works]	127
George Alexandru CONDRACHE, <i>Istoria trăită – o biografie ideatică. Rău și violență în Europa Centrală</i> [History as Biography. Evil and Violence in Central Europe]	139
Maria TERTECI, <i>Lena Constante și Evghenia Ginzburg: literaturizarea complexei experiențe concentraționare</i> [Lena Constante and Evghenia Ginzburg: The Literaturization of Concentrational Experience]	147
Elena MATEIU (MANOLE), <i>Despre bătrânețe și efemeritate în opera lui Livius Ciocârlie</i> [Consenescence and Ephemerality in Livius Ciocârlie's Work]	155
Remus Mihai FERARU, <i>Educație și pedagogie în epistolele Fericitului Ieronim</i> [Education and Pedagogy in the Letters of Saint Jerome]	159
Elena-Tia SANDU, „Muză, adu-mi aminte”. Mit și carmen [”Musa mihi memora”. Myth and Carmen]	167
Maria Virginia ONIȚĂ, <i>Nero și Popeea – un cuplu sentimental în opera lui Monteverdi</i> [Nero and Popeea – A Sentimental Couple in Claudio Monteverdi's Opera]	175
Iulia COSMA, <i>Cabinetul de curiozități, metaforă literară și traductologică</i> [The Cabinet of Curiosities, a Literary and Translatological Metaphor]	183
Ramona MALIȚA, <i>Madame de Staël, Mirza ou lettre d'un voyageur (I), Mirza sau scrisoarea unui călător (I)</i> [Madame de Staël, Mirza or a Traveller's Letter (I)]	191
Dumitru TUCAN, <i>Moștenirea teoriei literare în epoca „post-teoretică”</i> [The Legacy of Literary Theory in the "Post-Theoretical" Age]	201
Corina-Eugenia POPA, <i>Practici discursive și configurări identitare în comunitățile românești din Transcarpatia</i> [Discursive Practices and Configurations of Identity in the Romanian Communities from Transcarpathia, Ukraine]	207
Eliana-Alina POPEȚI, <i>Informatorii tineri – performeri ai basmelor populare</i> [Young Storytellers – Performers of Fairy Tales]	217
Maria VÂTCĂ, <i>Alte personaje prezente în textele ceremoniale din obiceiul colindatului în Valea Almăjului, județul Caraș-Severin</i> [Other Characters Present in the Ceremonial Texts of the Carolling Customs in Almăj Valley, Caraș-Severin County]	227
Laura-Otilia ARDELEANU, <i>Tamila și latina: Tiruvaḷḷuvar și Tirukkural</i> [Tamil and Latin: Tiruvaḷḷuvar and Tirukkural]	233

INTERVIU

Luminița Vleja în dialog cu profesorul José Manuel González Calvo	245
---	-----

OMAGIERI

<i>In honorem magistri G. I. Tohăneanu (Mirela-Ioana Borchin)</i>	249
<i>O pagină a lingvisticii românești: Prof. univ. dr. Vasile Frățilă la 75 de ani (Gabriel Bărdășan)</i>	255
<i>Rumerii din Istrie în scrierile unui cărturar ciparian (Ana-Maria Radu-Pop)</i>	263

RECENZII

Vasile Frățilă, <i>Dialectologie românească (sud- și nord-dunăreană)</i> , Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, 444 p. (Ana-Maria Radu-Pop)	267
Florica Dimitrescu, Alexandru Ciolan, Coman Lupu, <i>Dicționar de cuvinte recente</i> . Ediția a III-a, București, Logos, 2013, 583 p. (Raluca-Alina Popescu)	269
Eugen Pavel, <i>Arheologia textului</i> , Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2012, 210 p. (Dora Văetuș)	275
Ramona Malița, <i>Le chronotope romanesque et ses avatars. Etudes comparatives</i> , Szeged (Hongrie), Jate Press, 2014, 224 p. (Elena Ghiță)	280
Raluca Ciorte, <i>Destinos intelectuales en España: Alexandru Busuioceanu, Vintilă Horia y George Uscătescu</i> , Cáceres, Universidad de Extremadura – Servicio de Publicaciones, 2014, 128 p. (Alexandru Orăvițan)	281

STUDII DE LINGVISTICĂ

OICONIME BĂNĂȚENE DE ORIGINE ANTROPONIMICĂ (II)*

Vasile FRĂȚILĂ

Universitatea de Vest din Timișoara

fratila_v@yahoo.com

Banatian Settlement Names of Anthroponymic Origin (II)

Banatian settlement names of anthroponymic origin are quite numerous; consequently, on the one hand, there is a geomorphological poverty of terms (especially in lowland areas) and, on the other hand, we notice the important role some people had in a certain community, in a certain period of time, in a certain region. Within the category of settlement names coming from anthroponyms, we include those that can be explained by the names of saints considered patrons of localities (Sânandrei, Sângeorge etc.). We also discuss the settlement names from anthroponyms that were obtained through common language. All derivatives with suffixes became the name of the group: *-ești*: *Cotești* (< *Cot*), *Botești* (< *Bot*), *brănești* / *Brănești* (< *Bran*), etc.; *-eni*: *călugăreni*, *Călugăreni* (< *Călugăru*), etc.; *-oni*: *Hodoni* (< *HODE*, *Hodea*), etc. We pay attention to the ones coming from a group name: *Berini* < *Berin* (< *Bera*), *Răuți* < *Răuț*, etc. Compound names, such as *Old Beba*, *Lower Bencecu*, *Upper Bencecu*, *Great Bunea*, *Small Bunea* etc., imply the presence of simple toponyms: * *Beba*, * *Bencec*, * *Bunea* etc., which took the name of a community, due to the fact that a part of the population swarmed from the town or to the fact that a new settlement was created on that territory, as a result of colonization. Thus, the new settlement took the name of the territory, to which determiners were added: old, large, great, small, lower, upper, etc.

Keywords: *settlement name; etymology; toponymy; anthroponyms; subdialect (Banat)*

Contribuția de față este o continuare a preocupărilor noastre privind numele localităților din Banat¹.

După cum se știe, trei sunt sursele principale ale toponimelor (inclusiv ale oiconimelor): 1. apelativele topice care fac referire la configurația terenului (ridicături și adâncituri de teren, la compoziția solului sau la alte însușiri ale acestuia, la apă și la umiditatea terenului, la flora și la fauna ce au existat sau mai există și astăzi într-o anumită zonă etc.); 2. antroponimele care exprimă anumite relații (mai ales de apartenență și posesie) între locuitori și pământ și 3. alte toponime (cf. *Lugojel* < *Lugoj*, *Sălbăgel* < **Săldăbagi*, *Coșevița* < *Coșava* etc.).

Toponimele (oiconimele) bănățene de origine antroponimică sunt destul de numeroase, pe de o parte, ca urmare a sărăciei geomorfologice a terenului (mai ales în zonele de câmpie), iar, pe de altă parte, datorită rolului important pe care l-au avut unii indivizi într-o anumită colectivitate, într-o anumită epocă și într-o anumită regiune.

În toponimie, unele antroponime sunt folosite fără nicio modificare, altele sunt însă utilizate în anumite structuri derivaționale sau compuse.

În cazul oiconimelor cu structuri antroponimice simple, ca bază, se pot stabili următoarele posibilități de formare: a) de la antroponim direct la toponim (tipul *Ghizela*, *Șandra*, *Toager* etc.); b) de la antroponim prin intermediul limbii comune, toate derivatele cu sufixele *-ești* devenite nume de grup: *botești* > *Botești* (< *Bot*), *brănești* > *Brănești* (< *Bran*), *rădmănești* > *Rădmănești* < *Radman* etc.; *-eni*: *călugăreni* > *Călugăreni* (< *Călugăru*), *foieni* > *Foeni* (<

* Prima parte a studiului nostru cu titlul de mai sus, cuprinzând oiconimele provenite din antroponime simple, a apărut în volumul *"Cuvinte potrivite". Omagiu doamnei Maria Marin la aniversare*, București, Editura Academiei Române, 2013, p. 232-244 (coordonatori: Daniela Răuțu, Adrian Rezeanu, Dana-Mihaela Zamfir).

¹ Vezi *Din oiconimia Banatului*, în AUT, XLV, 2007, p. 139-167; *Oiconime de origine slavă din Banat*, în *Probleme de filologie slavă*, XVI (2007); Timișoara, Editura Universității de Vest, p. 160-171; *Nume de localități de origine slavă din Banat*, în SCL, LIX (2008), nr. 1, p. 123-134 (*Omagiu profesorilor Florica Dimitrescu și Alexandru Niculescu*); *Oiconime bănățene slave de origine antroponimică*, în AUT, XLVIII (2010), p. 145-169; *Oiconime bănățene de origine maghiară*, în *Confluente lingvistice și filologice. Omagiu profesorului Nicolae Felecan la împlinirea a 70 de ani* (coordonatori: Oliviu Felecan, Daiana Felecan), Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, p. 411-130. Versiunea franceză, *Des noms de localités de Banat d'origine hongroise*, în SCOL, an. IV (2011), nr. 1-2, p. 39-69.

Foaie); derivatele în -on: *hodoni* > *Hodoni* < *Hode*, *Hodea*), cele provenite din numele de grup cu pl. în -i (*Berini* < *Berin* (< *Bera*), *Răuți* < *Răuț*, *Zorani* < *Zoran* (*Zora*) etc.

Unele oiconime de origine antroponimică au fost inițial prenume masculine (cf. *Alioș*, *Jebel*, *Lățunaș*, *Nădrag* etc.) sau feminine (cf. *Ghizela*, *Șandra*), altele au la bază o poreclă care se referea la unele însușiri fizice (cf. *Bărbosu* < *bărbos*) sau psihice (cf. *Bunea* < *Bun* < *bun*) ori la o anumită ocupație (*Covaci* < *covaci* ‘fierar, rotar’). Foarte numeroase sunt oiconimele provenite din hipocoristice slave sau formate după model slav: *Babșa*, *Beba*, *Bobda*, *Bocșa* (< *Boccea*), *Bogda*, *Cebza*, *Dalci*, *Jena* (< *Gena*), *Parța* etc.

În cadrul oiconimelor provenite din antroponime se includ, într-un fel, și cele provenite de la numele de sfinți, considerați ocrotitorii localităților respective (*Sânandrei*, *Sângeorge*, *Sânmartinu German*, *Sânmartinu Maghiar*, *Sânmartinu Sârbesc*, *Sânmartinu Român*, *Sânnicolau Mare*, *Sâmpetru German*, *Sâmpetru Mare*, *Sâmpetru Mic*, *Sâmpetru Nou*).

Numele compuse de tipul *Beba Veche*, *Bencecu de Jos*, *Bencecu de Sus*, *Bunea Mare*, *Bunea Mică*, *Iecă Mare*, *Iecă Mică* etc. presupun prezența unor toponime simple **Beba*, **Bencec*, **Bunea*, **Iecă* etc. provenite din antroponimele omofone *Beba*, *Bencec*, *Bunea*, *Iecă*, care, apoi, fie prin roirea unei părți a populației din localitatea-mată, fie datorită înființării altei localități pe teritoriul respectiv, prin colonizări, au preluat numele acesteia, căreia i s-au adăugat determinanții: *veche*, *mare*, *mică*, *de jos*, *de sus* etc.

Ca și în studiile anterioare (vezi nota 1), oiconimele sunt menționate în ordinea alfabetică a localităților, iar atestările documentare sunt date după Coriolan Suciu, *Dicționar al localităților din Transilvania*, I-II, București, Editura Academiei, 1967, 1968. În continuare este dată etimologia.

2. Toponime provenite de la nume de sfinți

Sânandrei, sat în comuna Sânandrei – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: sacerdos de *Sancto Andrea* 1333, *Zenthandrias* 1391, *Zenthandras* 1462, *St. André* 1717, *Sanctus Andreas*, *Szent András*, *Sankt Andreas* 1828, *Szent-András* 1851. (Suciu 1968: 125). **Et.:** prima formă documentară este redată prin lat. *Sanctus Andrea*, după care s-a adaptat numele actual. Celelalte atestări redau magh. *Szent András* (vezi Goicu 1999: 134).

Sângeorge, sat în comuna Gătaia – TM, apare atestat documentar prima dată în 1319 sub forma *villa Sancti Georgii*. Alte atestări: *Sanctus Georgius* 1333, *Zenthgyiorgh* 1421, *Zenthgewrgh* 1427, *Sz<ent> György* 1690-1700, *S<ank>t Georg* 1717, *Szent-György* 1828, 1851, *Tárnokszentgyörgy* 1913. (Suciu 1968: 127). **Et.:** primele două atestări și-au format denumirea de la compusul *Sanctus Georgius*, iar cele din 1427, 1690-1700 și 1828, 1851 pornesc din magh. *Szent-György*. Numele actual a fost românizat după numele mai vechi al sărbătorii Sângeorzului (v. Goicu 1999: 120).

Sânmartinu Maghiar, sat în comuna Uivar – TM, apare atestat documentar sub următoarele forme: *Sanctus Martinus* 1333, *Zenth Marton* 1478, *Magyar Szent Mártony* 1828, 1851. (Suciu 1968: 129). **Et.:** < top. *Sânmartinu* (< *Sanctus Martinus*) + determ. adj. Formele atestate în 1478, 1828 redau magh. *Szent Márton*.

Sânmartinu Sârbesc, sat în comuna Peciu Nou – TM, apare atestat documentar sub următoarele forme: sacerdos de *Sancto Martino* 1333, *Rátz Szent Márton* 1828, *Rác-Szent-Márton* 1851. În evul mediu *Sânmartinu Sârbesc* și *Sânmartinu Maghiar* formau un singur sat *Sânmartin*. (Suciu 1968: 129). **Et.:** top. *Sânmartinu* (v. *supra*) + determ. adj. *ratz* (= rac), adj. *sârb*, *sârbesc*.

Sânmihaiu German, sat în comuna Sânmihaiu Român – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: sacerdos de *Sancto Michael* 1333, *Rauthendorf* 1809, *Új Szent Mihály*, *Német Szent Mihály*, *Neu Sankt Michael* 1828, *Német-Szent-Mihály*, *Rautendorf* 1851. (Suciu 1968: 131). **Et.:** < top. *Sânmihaiu* (< *Szent Mihály* – DOR, 108) + determ. adj. Prima formă

atestată redă lat. *Sanctus Michael*. Forma germ. *Rauthendorf* ‘satul lui Răutu’ (< germ. *Roth*, ca *Tăutu* < magh. *Toth*) (DR, V, 901).

Sânmihaiu Român, sat în comuna Sânmihaiu Român, apare atestat documentar sub următoarele forme: *Sanctus Michael* 1327, *Sanctus Mychael* 1330, *St. Mihal* 1723-1725. (Suciu 1968: 131). **Et.:** < top. *Sânmihaiu* (V. supra) + determ. adj.

Sânnicolau Mare, oraș din 1960, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Scenthmiclos* 1357, *Zentjmiklos* 1421, *Szent Miklos* 1590, *St. Nicolaus Veliki* 1717, *St. Miklos* 1723, *Nagy Szent Miklós*, *Gross Sankt Niklas* 1828, *Rác-Nagy-Szent-Miklós*, 1851, *Nagyszentmiklós* 1913. (Suciu 1968: 131). **Et.:** < top. *Sânnicolau* (< lat. *Sanctus Nicolaus*) + determ. adj. Ultimele atestări ale localității redau magh. *Szent Miklós*. (Goicu 1999: 130-131)

Sânpetru Mare, sat în comuna Sânpetru Mare, apare atestat prima dată în 1333 sub forma (sacerdos) de *Sancto-Petro*. Alte atestări: *Zenthpeter* 1434, *Velika Szent-Peter* 1655, *Ratz St. Peter* 1741, *Rátz Szent Péter* 1828, *Nagy-Szentpéter* 1913. (Suciu 1968: 132). **Et.:** < top. *Sânpetru* (< lat. *Sanctus Petrus*) + determ. adj. Ultimele atestări îl redau pe magh. *Szent Péter*. *Velika Szent-Peter* este redarea în sârbă a lui Sânpetru Mare în sârbă adj. *velik*, -a, -o ‘mare’. *Rátz Szent Péter* dovedește că în localitate au fost colonizați și sârbi.

Sânpetru Mic, sat în comuna Variaș – TM, întemeiat în 1848, apare atestat documentar în 1851 cu forma *Kis-Zsent-Péter*. (Suciu 1968: 132). **Et.:** < top. *Sânpetru* (v. supra) + determ. adj.

3. Oiconime cu bază antroponimică compusă

Traian Vuia, sat în comuna Traian Vuia – TM, apare atestat prima dată în 1346 sub forma *Bozsorfü*. Alte atestări: *Kysbosarfew* 1371, *Bosar* 1427, 1440, oppidum *Bosor* 1446, *Busor* 1607, *Bosour* 1690-1700, *Bozsur*, *Boxur* 1828, *Bózsor* 1851, *Bozsor* 1913. (Suciu 1967: 204). **Et.:** Numele actual este dat întru cinstirea memoriei lui Traian Vuia (1872-1950), inginer și inventator român, pionier al aviației mondiale și conducătorul primului avion din lume (MDE), născut în această localitate. *Traian* prenume răspândit la români azi în special întru celebrarea împăratului *Marcus Ulpius Traianus*, cuceritorul Daciei. *Vuia*, n. fam., un hipoc. slav sau după model slav format de la un radical *Vu-* (extras din *Vukoslav*, *Vukosav*, *Vukobrat*, *Vukodrag* etc.) + suf. -i- (-j-) + -a; cf. srb. *Vujo*, *Vuja*, *Vuje* (Grković 1977: 58), bg. *Vújo* (Ilčev 1969: 177).

Oiconimul vechi, *Bujor*, își are originea în subst. rom. *bujor* (bot.) ‘plantă din genul *Raesna*, familia Ranunculaceelor, dispunând de flori mari, viu colorate’.

Victor Vlad Delamarina, sat în comuna Victor Vlad Delamarina, apare atestat documentar sub următoarele forme: *Satulmik* 1717, *Satumisk* 1723-1725, *Satulnik* 1785, *Szatumik* 1811, *Szatumik* 1828, *Szatumik* 1851, *Lugoskifalu* 1913. (Suciu 1968: 99) Până în 17 februarie 1968 apare cu denumirea *Satu Mic*. **Et.:** Numele actual al satului datează din 1964, când a fost dat în amintirea lui Victor Vlad Delamarina (1960-1896), poet care a scris versuri de inspirație patriotică și umoristică, născut în localitate. *Victor*, prenume neologic de origine latină < *victor*, -oris ‘învingător’ și n. fam. *Vlad*, hipoc < *Vladimir*, *Vladislav* etc. *Delamarina* pseudonim adoptat ca absolvent al Școlii superioare de marină (1890-1892). Vechiul nume, *Satumic*, a desemnat faptul că așezarea rurală a fost redusă ca dimensiune în momentul înființării ei. După Pătruț 1974: 224, numele popular al localității este *Satu Michi*, iar locuitorii sunt numiți *micăienț* (sg. *micăianț*), fapt ce ar dovedi că localitatea a fost astfel botezată după numele unei femei, *Mica*, sau, după noi, mai probabil după *Mica*, un hipocoristic, cum ar fi și srb. *Mika*, hipoc. de la *Milosav*, *Milutin*, *Mihailo* etc. (Grković 1977: 131).

4. Oiconime provenite din nume de grup în -ești

Baloșești, sat aparținător comunei Tomești – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Belusfalva*, *Belewsfalw* 1548, *Belosest* 1617, *Belosest* alias *Belasfalva* 1598, *Beluzest* 1612, pred. *Belosest* 1617, *Belazest* 1620, *Belooste* 1717, *Pattoschest* (= *Balooschest*) 1723, *Polosiest* <= *Balosiest* > 1779, *Balosesty* 1828, 1851, *Bégabalász* 1913. (Suciu 1967: 55).

Et.: < n. grup. *baloșești* (< antrop. *Baloș*). În DFNFR *Baloș* are frecvența 344, *Baloșu* 15, *Baloșiu* 11. Atestările mai vechi (secolele XVI-XVII) par a trimite la numele *Belos* (< *Bel(u)* + -os), nume ce are frecvența 47, din care 19 în Transilvania (15 în jud. Hunedoara și 4 în jud. Sibiu) și 28 în Banat, toate în jud. Timiș (DFNFR, p. 208).

Bătești, sat aparținător comunei Făget – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Balyest* 1597, *Batest* 1598, pred. *Balest* 1612, *Balliest* 1620, *Battyest* 1690-1700, *Battyest* 1828, *Battiest* 1851, *Vadpatak* 1913. (Suciu 1967: 65). **Et.:** < n. grup. *bătești* (< antrop. *Bata* – DOR, 193, s. v. *Bat*, Pătruț 1980: 127). În DFNFR, *Bat* are 163 de ocurențe, iar *Bata* 162.

Botestești, sat în comuna Bârna – TM, apare atestat prima dată în 1464 cu forma *Begyesth*. Alte atestări: *Bothest* 1596, *Bogest* 1599, *Botest* 1607, *Botesti* 1617, *Boteschel* 1717, *Bottyest* 1828, *Botyest* 1851, *Borzafalva* 1913. (Suciu 1967: 98). **Et.:** < n. grup *botești* (< antrop. *Bot(e)a*, v. și Pătruț 1980: 87; Ioniță 1982: 68). În DFNFR, *Bot* are frecvența 2560, *Bota* 11108, *Bote* 221, *Botea* 4745.

Botinești, sat în comuna Bârna – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Bothnest* 1514-1516, *Butinest* 1596, *Bothinesdi*, *Bothinesth*, *Bothinest* 1599, *Bodineste* 1717, *Botinyest* 1779, *Bottinyest* 1828, 1851, *Bottyánfalva* 1913. (Suciu 1968: 98). **Et.:** n. grup *botinești* < *Botin* (DOR, 212, s. v. *Bot*; cf. și bg. *Botin*, n. fam. *Botincy* – Ilčev 1969: 85). În DFNFR *Botin* are ocurența 89, iar *Botină* 27.

Brănești, sat aparținător comunei Făget – TM, apare atestat prima dată în 1514-1516 sub forma: *Branesth*. Alte atestări: *Borniest* 1596, predium *Branest* 1612, *Braniest* 1617, *Braneste* 1717, *Branyest* 1828, 1851, *Avasfalva* 1913. (Suciu 1967: 103). **Et.:** < n. grup *brănești* (< antrop. *Bran*, *Branea*). În DFNFR *Bran* are 5334 de ocurențe, *Brănescu* 102. Numele oficial maghiar din 1913: *Avasfalva* îl traduce într-un fel pe rom. *braniște* care, printre altele, are și sensul de ‘laz, curătură’ în magh. *avás* (*ovás*) ‘curătură, loc apărat’. Oficialitatea maghiară a confundat rom. *Brănești* cu *braniște*.

Cornești, sat în comuna Orțișoara – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: sacerdos de *Sadan* 1334, *Zadan* 1335, *Sadaan* 1457, *Tchadan* 1717, *Zsadány* 1828, 1851, *Mezőgsadány* 1913, *Corneștii* 1964. (Suciu 1967: 167). **Et.:** denumirea oficială nouă < n. grup *cornești* (< antrop. *Cornea*). (DTB, II, 112). Vechiul nume al satului *Jadani* are originea în antrop. magh. *Jadan* (*Žsadan*) (< sl. *Ždan* – Kiss 1999: 813). Cf. și n. b. *Ždan*, n. fam. bg. *Ždanov* (Ilčev 1969: 213). După Kisch 1928: 13, rom. *Jadani* < magh. [*Mező*]*Zsadány* < sl. *žadan* (serb.) ‘elend, kümmerlich’, bulg. *Žadenъ* ‘durstig, also: elender, durer Boden’, cf. rom. *Secu* < *sec* (< lat. *siccus*) ‘dür, trocken’ > top. *Valea Seacă* (vezi DGITT, p. 297).

Dezești, sat, subordonat mun. Reșița – CS, cunoaște, după Suciu 1967: 199 următoarele atestări: 1583 *Deszesth*, 1603 *Dadest*, 1690-1700 *Decsest*, 1717 *Degesta*, 1825, 1851 *Dezesty*, 1913 *Dezesd*. **Et.:** după DTB, III, p. 41, numele actual redă forma târzie maghiară *Dezest*; forma populară *Dežešć* ar reprezenta n. grup *dežešć* < *Dagu* sau *Daga* + suf. -ești. După Pătruț 1974: 218, forma corectă ar trebui să fie *Dăgești*.

Dobrești, sat în comuna Bara – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Dobreyncze* 1477, *Dobrovezj* 1700, *Dobrojesse*, *Dobrecz* 1717, *Dobrescht* 1785, *Dobresty* 1828, 1851. (Suciu 1967: 204). **Et.:** < n. grup *dobrești* (< antrop. *Dobre*, *Dobrescu* – DOR, 261, s. v. *Dobru*, care îl atestă pe *Dobrești* ca nume de sat; Iordan 1983: 175). Prima atestare documentară *Dobreyncze* ar putea reflecta un derivat cu suf. -inț de la *Dobre*, *Dobrojesse* un *Dobreasa* sau *Dobroi* (< *Dobroi* + -easa), iar *Dobrecz* un derivat de la *Dobre* cu suf. -eș (cf. *Dobrețu* și *Dobreți* – DOR, 261).

Dragomirești, sat în comuna Știuca – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Olahsagh* et *Dragomerfalwa* 1439, *Dragomerfalwa* 1440, *Dragomerestye* 1785, *Dragomireste* 1815, *Dragomiresty* 1828, 1851. (Suciu 1967: 209). **Et.:** < n. grup *dragomirești* ‘ai lui Dragomir’ (< antrop. *Dragomir*, DOR, 266, s. v. *Drag*) (DTB, IV, 73). Prima atestare *Olahsagh* are în maghiară semnificația ‘bucata de pământ; ținutul românilor’: *Oláh* ‘român’, *ság* ‘bucată de pământ; ținut’.

Drăgoiești, sat în comuna Racovița – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Draganfalva*, *Dragonfalva* 1365, *Dragonyesth* 1516, *Dragojest* 1828, *Dragojeste* 1851, *Drágonyfalva* 1913. (Suciu 1967: 210). **Et.:** < n. grup *drăgoești* ‘ai lui Dragu, Dragoie’. (DTB, IV, 77). Primele atestări documentare trimit la numele *Drăgan* sau și la n. de grup *Dragon* (< *Drag(u)* + *-on*), căruia i s-a adăugat suf. *-ești*.

Drăgsinești, sat în comuna Fârdea – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Dragsinfalva* 1453, *Dragzenesth* 1464, *Dragzynesth* 1514-1516, *Draxinest* 1596, *Draxinest* 1599, *Draxanjest*, *Drattinest* 1785, *Dragschinyest*, *Draxinyest* 1828, *Dragsinyest* 1851. (Suciu 1967: 210). **Et.:** < n. grup *drăgsinești* < antrop. *Dragsin* – Pătruț 1980: 56; acest antrop. este înregistrat și de DOR, 266, s. v. *Drag*.

Dubești, sat în comuna Ohaba Lungă, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Dubesth* 1514-1516, *Dubesty*, 1597, pred. *Dubiest* 1612, *Dubesty* 1620, *Dwbestj* 1690-1700, *Dubesche* 1717, *Dwbeszt*, *Dubeszty* 1828, *Dwbesty* 1851. (Suciu 1967: 211). **Et.:** < n. grup *dubești* < antrop. rom. *Duba* (DOR, 430); cf. și *Dubu*, *Dub* (Iordan 1983: 183) niște hipoc. după model slav extrase din *Dubislav*; cf. și n. b. srb. *Dubiša* (Grković 1977: 84). Cf. și n. b. bg. *Dubo* și n. fam. bg. *Dubovski* (Ilčev 1969: 186).

Dudeștii Noi, sat în comuna Becicherecu Mic – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: de *Ersenis* <=de *Besenis*> 1333, *Bezenev* 1335, *Neo Bessenova*, *Új Bessenyő*, *Neu Besenew* 1828, *Besenyő* 1851, *Dudeștii Noi* 1964. (Suciu 1967: 212). **Et.:** < n. grup *dudești* (cf. antrop. *Dud(u)*, *Duda*, *Dudescu* – DOR, 268; Iordan 1983: 184) + determ. adj. (DTB, IV, 94).

Dudeștii Vechi, sat în comuna Dudeștii Vechi – TM, apare atestat prima dată în 1213 sub forma *terra castri Boseneu*. Alte atestări: de *Byssenis* 1334, *Bessenyew* 1480, *Naghbesenyew* 1519, *Bessenyő* 1648, *Besnyő* 1700, *Ó-Bessenyő* 1851, *Dudeștii Vechi* 1964 (Suciu 1967: 212). **Et.:** < n. grup *dudești* + determ. adj. (DTB, IV, 94). Numele actual al celor două localități: *Dudeștii Noi* și *Dudeștii Vechi* a fost impus de administrația românească, după cel al localității *Dudești* (azi înglobată în municipiul București), locuită de bulgari ortodocși, ca și așezarea bănățeană în care însă au fost colonizați în urmă cu 275 de ani bulgari pavlikeni de confesiune romano-catolică. Numele vechi *Beșenova* (*Nouă*, respectiv *Veche*) provenea de la forma magh. *Besenyő* (care amintește de pecenegi, în magh. *besenyő* ‘peceneg’), fiind rezultatul unei slavizări sau sârbizări prin adăugarea suf. *-ova*.

Fărășești, sat în comuna Pietroasa – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Forrasfalva* 1548, *Forasest* 1597, *Farasest* alias *Forrásfalva* 1598, pred. *Farrases* 1612, *Pharasesest* 1620, *Forasest* 1723, *Forasest* 1828, 1851 (Suciu 1967: 226). **Et.:** < n. grup *fărășești*, probabil de la un antrop. *Foras*, cf. *Foru* (DOR, 272, s. v. *Făru-Foru*) < magh. *forró* ‘fierbinte’ (DGITT, 312).

Goizești, fost sat încadrat satului Românești – TM, apare atestat documentar sub următoarele forme: *Goychesth* 1514-1516, *Goychest*, *Goychfalva* 1598, *Goynest*, *Goimnest* 1612, *Gyikhest* 1620, *Gvcjzest* 1690-1700, *Gotesze* 1717, *Gocesest* 1734, *Gaizest*, *Goizest* 1828, *Goyzest* 1851, *Gojesfalva* 1913. (Suciu 1967: 268). **Et.:** forma populară *Goišéšć* arată că trebuie să pornim de la antrop. *Goicea*, derivat cu suf. *-escu*, pl. *-ești*. Formele maghiare ulterioare conțin un *z*, prin care se redă, probabil, constrictiva palatală bănățeană *ś*. Forma actuală *Goizești* reproduce forma maghiară *Goizest* (Pătruț 1974: 215-216).

Herendești, sat în comuna Victor Vlad Delamarina – TM, apare atestat în documente prima dată în 1650 sub forma *Herendest*. Alte atestări: *Herindiest* 1753, *Heschty* 1785, pred. *Herés* 1794, *Hesty* 1799, *Herendjess* 1828, *Herendjest* 1851. (Suciu 1967: 287). **Et.:** < n. grup *herendești* (< antrop. **Herendea*). Antroponimul *Herendea*, neconsemnat, după Pătruț 1984: 10, se pare că nu era obișnuit nici în zonă, din moment ce forma locală este *Rândeșć* (= Rândești).

Jupânești, sat în comuna Făget – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Swpanesth* 1514-1516, *Supanesth* 1548, *Supaniest* 1596, *Suponest* 1599, *Subuneste* 1717, pagus *Zsupunesty* vel *Supunesti*, *Xupanesti* 1808, *Zsupinyest* 1828, 1851. (Suciu 1967: 320). **Et.:** < n. grup *jupânești* (< antrop. *Jupan* < *jupan* ‘locuitor originar din satul *Jupa*’).

Jurești, sat în comuna Bârna – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Giurest* 1596, 1599, *Schuresche* 1717, pagus *Zsuresty* vel *Zsuresti*, *Xurestja* 1808, *Zsurest* 1828, 1851, *Györösd* 1913. (Suciu 1967: 320). **Et.:** forma oficială *Jurești* corespunde numelui oficial maghiar târziu (sec. al XVIII-lea – sec. al XIX-lea) *Zsurest*, *Zsuresty*, care reda numele originar rom. *Giurești*, pronunțat în Banat *Žuréc* (cu *zs* pentru *ž*); acesta din urmă reprezintă un n. de grup care are la bază antrop. *Giura* (Pătruț 1974: 217).

Leucușești, sat în comuna Bethausen – TM, apare atestat prima dată în 1440 sub formele: poss. *Lekesfalva*, *Lekesfalwa*. Alte atestări: *Lewkusfalva* 1453, *Lewkusesth* 1514-1516, *Lewcusesth* 1597, *Lunkusest* 1612, *Lenkestest* 1620, *Leoculesty* 1690-1700, *Legutscheste* 1717, *Leokosesty*, *Lookusesd* 1828, *Lökösfalva* 1913 (Suciu 1967: 358). **Et.:** < n. grup *leucușești* (< antrop. *Leucuș* – DOR, 310, s. v. *Leu*; Iordan 1983: 278; *Leucușescu* – Iordan, *ibidem*, care înregistrează la acest nume și top. *Leucușești*).

Măcești, sat aparținător or. Moldova Nouă – CS. Atestări documentare: 1723 *Mathiovecz*, 1761 *Matiovaz*, 1829 *Macsevacz*, *Machevicz*, 1913 *Matyamező*. **Et.:** n. de grup *măcești*, care redă în pronunțarea locală bănățeană forma *Mătești*, rezultată din tema *Măt-* (< *Matei*) + suf. *-ești*. Primele atestări documentare *Mathiovecz* și *Matiovaz* reflectă denumirile slave, în speță sârbești, niște derivate cu suf. *-evič* > *-evac*, *-ovič* > *-ovac* de la tema *Mate* (< *Matej*, *Matija*) (Grković 1977: 128). Forma magh. oficială din 1913 *Matyamező* înseamnă ‘Câmpul lui Matei’. Formele *Macsevacz*, *Machevicz* par a consemna evoluția dentalei surde *t* utmată de *e* la africata palatală bănățeană *ć*.

Nemeșești, sat în comuna Margina – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Nempche* 1427, *Nemesest* 1548, *Nemesesth* 1598, *Nemiste* 1717, *Nemesest* 1828, 1851, *Nemcse* 1913 (Suciu 1967: 423). **Et.:** < n. grup *nemeșești* (< antrop. *Nemeș* < subst. *nemeș*).

Ovtești, sat în comuna Sacoșu Turcesc – TM, a luat ființă în 1858 sub numele *Eötvös*, toponim reluat în 1913 sub forma *Eötvösfalva* sau *Örösd* (DGITT, 337; Suciu 1968: 22). În 1913 apare cu denumirea *Örvösd* (Suciu 1968: 22). **Et.:** < n. grup *otvești* (derivat cu sufixul *-ești* dintr-o temă antroponimică, care redă magh. *ötvös* ‘aurar’, ‘giuvaergiu’, interpretat de români ca antroponim). (DTB, VII, 92).

Pogănești, sat în comuna Bârna – TM, apare atestat prima dată în 1453 sub forma *Poganfalva*. Alte atestări: *Paganesth* 1514-1516, *Poganesd* 1529, *Poganest* 1596, 1598, *Poganiezthy* 1617, *Pogonis* 1690-1700, *Poganesse* 1717, *Pogunest* 1834, *Poganyest* 1851, *Pogányfalva* 1913 (Suciu 1968: 50). **Et.:** < n. grup *pogănești* (< antrop. *Pogan* < *pogan* ‘(despre oameni) mare, puternic, voinic, zdravăn, tare’ < slavon. *poganŭ*, magh. *pogány*).

Rădmănești, sat în comuna Bara – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Radmanocz* 1437, *Radfalva* 1454, *Radmanowecz* în comitatul Arad 1477, *Radmanovecz* 1690-1700, *Radmanuvsci* 1717, *Radmoniest* 1723, *Radmanyest* 1828, 1851, *Radmanócz* 1913. (Suciu 1968: 71). **Et.:** < n. grup *rădmănești* < antrop. *Radman*. Cf. și antrop. scr. *Radman* (Skok 1972: 367; DTB, R, 287-288) + suf. *-escu*, pl. *-ești*. Formele istorice *Radmanocz* și *Radmanowecz* presupun niște forme slave *Radmonoviči* sau *Radmanoviči* (Petrovici 1943: 342). Atestarea din 1545 (*Radfalva*) reflectă un antrop. *Rad* (nederivat cu *-man*), un hipoc. slav sau după model slav din *Radomir*, *Radosav*, *Radoslav* etc.

Românești, sat în comuna Tomești – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Romanesth* 1464, 1514-1516, *Rumunest*, *Romaniest* 1596, pred. *Rumuniesthi* 1617, *Rumunesche* 1717, *Rumunyest* 1828, 1851. (Suciu 1968: 83). **Et.:** < n. grup *românești* < antrop. *Romănu*, cunoscut în Banat + suf. *-escu*, pl. *-ești*.

Sintești, sat în comuna Margina – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Senthes*, *Senthesa* 1511, *Sentest* 1597, pred. *Zintest* 1612, *Czylnieczechthi* 1617, *Zsentesd* 1616, *Csintyesti* 1690-1700, *Zintiest* 1723, *Szintiest*, *Szentes* 1796, *Szintiesty* 1808, *Szintyest* 1828, 1851, *Bégaszentes* 1913. (Suciu 1968: 122). **Et.:** < n. grup *sintești* < antrop. *Sintea* (hipoc. de la *Axinte*).

Temerești, sat în comuna Făget – TM, apare atestat prima dată în 1514-1516 sub forma *Thyhomeresth*. Alte atestări: *Thihomearest* 1597, praedium *Thehomirest* 1612, *Tyhemeresti* 1617,

Temerestj 1690-1700, *Tomereschkke* 1716, *Temerest* 1828, 1851, *Temeres* 1913 (Suciu 1968: 187). **Et.:** numele vechi al localității provine de la antrop. *Tihomir* (cf. srb. *Tihomir* – Grković 1977: 194, bg. *Tihomir* – Ilčev 1969: 485) + suf. *-ești*, iar cel actual de la n. de grup *temerești* < antrop. *Timar* (Iordan 1983: 451) < antrop. magh. *Timar* < magh. *timar* ‘pielar, tăbăcar’ + suf. *-ești*, printr-o etimologie populară (DGITT, p. 47).

Tomești, sat în comuna Tomești – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Thomest* 1597, *Thomest* alias *Zapodia* 1598, *praedium Thomireste* 1612, *Fumest* <=*Tumest*> 1620, *Tomest* 1690-1700, *Tomest* 1828, 1851, *Tamásd* 1913. (Suciu 1968: 199). **Et.:** < n. grup *tomești* (< antrop. *Toma*, *Tomea* – Iordan 1983: 456, cf. *Tomescu*) + suf. *-escu*, pl. *-ești*. Numele paralel de la 1598, *Zapodia*, provine din apel. *zăpode*, azi dispărut din graiul local, însemnând ‘vale, șes mai scufundat la poalele unui deal la loc adăpostit’ (CADE). După DLR, tom. XIV, litera Z, sensul termenului (învechit și popular) este ‘vale largă sau platou adăpostit de înălțimi; p. ext. șes puțin scufundat față de regiunea înconjurătoare’ < v. sl. **zapodije*, bg. *Zapogje*, *zapog*, *zapokъ* ‘loc umbrit’.

Zervești, sat, com. Turnu-Ruieni – CS. Atestări: 1591 *Servesta*, 1690-1700 *Zervest*, 1769 *Servesti*, 1785 *Serviescht*, 1839 *Szervestie*, 1840 *Servesty*, 1913 *Szervesd* (Suciu 1968: 278). **Et.:** < n. grup *zărvesti*, derivat de la antrop. (poreclă) **Zarva* + suf. *-ești*.

Zgribești, sat în comuna Știuca – TM, apare atestat documentar prima dată în 1584 sub forma *Zgribest*. Alte atestări: *Zgribesd* 1593, *Szgribest* 1599, *Zgarbestje* 1673, *Zgirbes* 1690-1700, *Sureveste* 1717, *Zgribest*, *Zgribesdia* 1828, 1851, *Krassogombas* 1913. (Suciu 1968: 279) **Et.:** < n. grup *zgribești* (< antrop. *Zgriba* – Iordan 1983: 498). Numele oficial maghiar din 1913, *Krassogombas*, înseamnă ‘ciupercăria Carașului’: *Krasso* ‘Caraș’, *gombas* ‘ciupercărie; cu ciuperci’ < *gomba* ‘ciupercă’ + suf. adj. *-s*. Numele pare a fi o falsă traducere, prin apropiere fonetică de rom. *hrib* ‘ciupercă comestibilă, cu pălăria de culoare brună-gălbuie și cu piciorul alb, gros; mânătarcă’ < ucr. *hryb*.

5. Oiconime provenite din numele de grup în *-ani*

Jupani, sat în comuna Traian Vuia – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Suppan* 1446, duo *Suppan* 1447, *Also-Supan* 1454, *Swpán* 1470, *Gyupagni* 1690-1700, *Sapang* 1717, *Zsuppan* 1828, 1851. (Suciu 1967: 320). **Et.:** < n. grup *jupani* < antrop. *Jupan* sau de la apel. *jupani* (pl.) ‘originari din Jupa’ (DTB, V, 90) (v. și Ioniță 1982: 41).

Luncanii de Jos, sat în comuna Tomești – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Padushausa* 1365, *Lunka* 1596, *Lonkagnj* 1690-1700, *Lukány* 1828, 1851. (Suciu 1967: 368). **Et.:** top. (< n. grup *luncani* art. < top. *Lunca* sau subst. *luncă*) sau de la antrop. *Luncan* + desin. de pl. *-i* + determ. adv. (DTB, V, 175). Prima atestare – *Padushausa* – este o formă modificată, datorită armoniei vocalice a magh. actual *Pades* (< rom. *Padeș*), iar *-haus* (respectiv *-havas*) s-ar putea explica prin magh. *havas* ‘munte’ (Pătruț 1980: 135; Frățilă 1986: 409).

Luncanii de Sus, sat în comuna Tomești. Prima atestare 1965 (Suciu 1967: 368). **Et.:** < top. *Luncani* (art.) (v. *supra*) + determ. adj. (DTB, V, 175).

Murani, sat în comuna Pișchia – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Murun* 1318, sacerdos de *Moran* 1333, *Muron* 1498, *Murány* 1828, *Temesmurány* 1913 (Suciu 1967: 411). **Et.:** < n. grup *murani*; cf. antrop. *Muranu*, *Mura* (DOR, p. 326); v. și Kiss 1999: 634, s. v. *Temesmurány*), care îl consideră tot de origine antroponimică, dar prin intermediar maghiar.

Pădurani, sat în comuna Mănăștiur – TM, apare atestat în documente prima dată în 1514-1516 sub forma *Padurany*. Alte atestări: *predium Kadutany* <=*Padurany*>, *Kaderany* <=*Padurany*> 1612, *Padurány* 1717, *Padurány* 1828, 1851, 1913, *Maroserdöd* (Suciu 1968: 28).

Numele oficial actual preia grafia maghiară cu armonia vocalică *a* în locul celei românești normale *Pădureni* (cum se numea în perioada 1921-1964): *Pădureni* < *pădureni* ‘oameni de la pădure’. Numele localității de la 1913 *Maroserdöd* nu este altceva decât o

traducere în magh. a numelui românesc (magh. *erdöd* < *erdő* ‘pădure’ + suf. top. -d-), căruia i s-a adăugat și determinativul *Maros* (= Mureș). **Et.:** < n. grup *pădurani* ‘cei care trăiesc, locuiesc în pădure sau într-o regiune cu păduri’.

Seceani, sat în comuna Orțișoara – TM, apare atestat prima dată în 1256 sub forma *Zechien*. Alte atestări: sacerdos de *Zeche* 1333-1335, *Nogzechen* 1403, utraque *Zechen* 1537, *Seshann* 1717, *Czetsan* 1723, *Szetsány* 1828, *Szécsén* 1851, *Temesszécsény* 1913 (Suciu 1968: 113). **Et.:** < n. grup *seceani* ‘cei proveniți din *Seciu’ < sl. *sečī* ‘laz, runc’ (Kisch 1928: 25). Kiss II 1999: 537 pune oiconimul românesc în legătură cu unele toponime slave provenite din *sečī* ‘vagás, irtás’ (= runc, curătură, laz), ca, spre exemplu, bg. *Sečanski dol*, care presupune un **Sečane* sau ca slovac. *Szečany*.

Susani, sat în comuna Traian Vuia – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Zuzany* 1596, *Zwzany* 1598, *Zuzan* 1599, *Susagnj* 1690-1700, *Susanne* 1717, *Suschan* 1785, *Szuszán* 1828, *Szuszány* 1851, *Bégaszuszány* 1913 (Suciu 1968: 152). **Et.:** < n. grup *susani* ‘cei proveniți din partea de sus a unei localități’, cf. și antrop. *Susan* (Iordan 1983: 431) + desin. de pl. -i.

Vâlcani, sat în comuna Dudeștii Vechi – TM, apare atestat prima dată în 1256 sub forma *villa Kywolkan*, *Kyuolkan*, *Weghwolkan*, *Weguolka*, 1334 *Wolkan*, 1337 poss. *Wegwolkan*, 1369 *Pavalkan* <= Thompa Volkan>, *Zegesvolkan* <=Heges Valkan>, *Vagru Valkan* <= Veg Valkan>, 1387 *Wlkan*, 1438 *Walkan*, *Walkanzalles*, 1647 *Valkany*, 1655 *Valkalyi*, 1701 *Valkony*, 1723 *Valkan*, 1828, 1851 *Valkány* (Suciu 1968: 239). **Et.:** n. de grup *vâlcani* < antrop. *Vâlcán* (< *Vâlcu* + -an; cf. și bg. *Vălkan*) + desin. de pl. -i. Forma cu *a* se datorează autorităților austro-ungare, care au redat vocala românească *î* (*â*) prin *a*, și prin asimilare față de *a* accentuat din silaba următoare, sau prin *o* (cf. *Wolkan*), prin asimilare față de labiodentală sonoră *v*.

Zorani, sat în comuna Margina – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: *villa Zoran*, *Zorany*, praedium *Zoran*, *Zoradinie* 1812, *Soranyi* 1620, *Zorange* 1717, *Soramg* 1723, *Soran* 1761, *Zorány* 1828, 1851. (Suciu 1968: 281). **Et.:** < n. grup *zorani* < antrop. scr. *Zoran* (Grković, *Rečnik*, p. 97) < *Zor*, *Zora* (hipocoristic din *Zorislav*, *Zorisav*, *Zorivoj*) + suf. -an + desin. de pl. -i; cf. și n. b. bg. *Zora*, *Zoran*, *Zoro*, n. fam. bg. *Zòrov* (Ilčev 1969: 215-216).

6. Oiconime provenite din nume de grup în -eni

Borlovenii Noi, sat, comuna Prigor – CS. Localitate întemeiată în 1829 de 48 de familii din Borloveni, actualmente Borlovenii Vechi. Prima atestare: 1829 *Borloven*, 1840 *Borloveny*, 1909 *Borlovenii Noi*, *Ujborlovény* (Suciu 1967: 95). **Et.:** < top. *Borloveni* < *Borlova*, oiconim în jud. CS + suf. -eni + determ. adj.

Borlovenii Vechi, sat, Comuna Prigor – CS. Prima atestare: 1690-1700, *Borlovenj*. Alte atestări: 1829 *O-Borlovén*, 1829 *Borloven*, 1840 *Borloveny* (Suciu 1967: 95). **Et.:** < n. de grup *borloveni* ‘originari din Borlova’ + determ. adj.

Călugăreni, sat, comuna Vinga – AR. Prima atestare: 1913, *Újvinga*. Alte atestări: 1956 *Vinga Nouă*, 1964 *Călugăreni* (Suciu, 125). **Et.:** n. de grup *călugăreni* < antrop. *Călugăr(u)* + suf. -eni. Numele magh. din 1913 înseamnă ‘Vinga Nouă’ < magh. új ‘nou, nouă’ ca determinant pe lângă oicon. *Vinga* < sl. *vinjága* ‘viță(-de-vie) sălbatică’, cf. și scr. *vinjaga* (Kiss II 1999: 767).

Cruceni, sat, comuna Foeni – TM. Prima atestare: 1323 terra *Kerestes*, 1363 *Kerestes*, 1433 *Kerestus* (Suciu 1967: 177). Magh. *Kerestes* < *kerestes* ‘(prevăzut) cu cruce’. **Et.:** n. de grup *cruceni* (< top. *Cruce(a)* + suf. -ean, p. -eni).

Cruceni, sat, comuna Șagu, – AR. Sat întemeiat în 1772. Atestări: 1828, 1851 *Keresztes*, 1913 *Temeskereszttes* (Suciu 1967: 177). **Et.:** vezi *supra*.

Foeni, sat, comuna Foeni – TM. Atestări: 1289 datum prope *Fuen*, 1400 *Fewen*, *Fewenfeld*, 1828 *Fény*, *Föny*, 1851 *Fény* (Suciu 1967 244). **Et.:** < n. grup *foieni*; cf. antrop. *Foaie*, *Foiești*, *Foila* (DOR, p. 433; DTB, IV, p. 61); cf. și antrop. *Foia* (Iordan 1983: 205) + suf.

-eni (DGITT, p. 194). Kiss 1999 I: 467, s. v. *Feny*, îl derivă din magh. *fövény* ‘homok’, ‘nisip’, de origine finougrică, pornind de la o atestare din jurul sec. 13-14: iuxta *Vadum Arenarum*.

Milcoveni, sat, comuna Berliște – CS. Atestări: 1691 *Mirkoicz*, 1785 *Mirkocz*, 1799 *Mirkovác*, *Mirkovecz*, 1828 *Mirkovatz*, 1851 *Mirkovac* (Suciu 1967: 399). **Et.:** atestările documentare și indicatoarele administrative din secolul al XIX-lea (pentru care vezi DTB, VI, p. 43-44) trimit spre un top. scr. format de la antrop. *Mirko* + suf. compus -oviči > -ovec > -ovac. Numele oficial românesc presupune un n. de grup *milcoveni* < antrop. *Milkov* (*ibidem*); cf. și nb bg. *Milko* și n. fam. bg. *Milkov* (Ilčev 1969: 334), nb srb. *Milko* (Grković 1977: 135).

Pădureni, sat, comuna Jebel – TM, atestat documentar sub următoarele forme: 1761 *Liget*, 1828 *Ligeth*, 1851 *Liget*, 1913 *Temesliget* (Suciu 1968: 28). **Et.:** numele vechi al localității provine din magh. *liget* ‘crâng, pădurice, parc’. Toponimul a fost asimilat celor derivate cu suf. magh. -d, azi ieșit din uz, cum o dovedește *lighezan*, pl. *lighezeni* ‘locuitor(i) al (ai) Lighedului’. Forma românească oficială de azi *pădureni* (< *pădure* + suf. -ean, pl. -eni) este o încercare de românizare a numelui vechi *Lighed* (DGITT, p. 301).

Săceni, sat în comuna Traian Vuia – TM, apare atestat documentar sub următoarele forme: *Zochien* 1596, *Zechien* 1599, *Zechyen* 1607, *Sezsany* 1717, *Szétsén* 1828, *Szécsan* 1851. *Kisszécsény* 1913. (Suciu 1968: 102). **Et.:** < n. grup *săceni* < *Sacu* + -eni sau *Seci(u)* + -eni, cu *e* > *ă* după *s*, care se pronunță dur (DGITT, p. 397).

Urseni, sat în comuna Moșnița Nouă – TM, apare atestat documentar prima dată în 1723-1725 sub forma *Metec*. Alte atestări: *Medves* 1828, 1851, *Nagymedves* 1913. (Suciu 1968: 220). **Et.:** < n. grup *urseni* (< antrop. *Ursu* – DOR, 401; cf. *Urseanu* – Iordan 1983: 477). Toponimul românesc actual este, de fapt, o traducere a numelui magh. *Medves* (< *medves* < *medve* ‘urs’ + suf. -s).

7. Oiconime provenite din nume de grup în -oń și în pl. -i

Berini, sat aparținător comunei Sacoșu Turcesc – TM, apare atestat în documente sub următoarele forme: sacerdos de *Beren* 1333, *Sereni* (= *Bereni*) 1334, oppidum *Beren* 1473, *Berény* 1828, 1851, *Temesberény* 1913. (Suciu 1967: 73). **Et.:** < n. grup *berini* (< antrop. *Berin* – DOR, 199). N. fam. *Berin* în DFNFR are 24 de ocurențe.

Hodoni, sat în comuna Satchinez, apare atestat în documente sub următoarele forme: *Odon* 1848, *Hodogn* 1717, *Odign* 1723-1725, *Hodony* 1812, 1828, 1851 (Suciu 1967: 291). **Et.:** < n. grup *hodoń* (< *Hode*, *Hodea* – Pătruț 1980: 120) + suf. -oń.

Răuți, sat în comuna Uivar – TM, întemeiat în 1843, apare atestat în 1913 sub forma *Aurélháza* (Suciu 1968: 72). Satul s-a mai numit *Silas*, iar în germ. *Rautendorf* (DGITT, 105). **Et.:** < n. grup *răuți* < antrop. *Răuț* (Iordan 1983: 391). Numele *Silas* < magh. *Szilas* ‘pădure de ulmi’ (< *szil* ‘ulm’ + suf. -(a)s, ‘cu ulmi’).

ABREVIERI

adj. = adjectiv
antrop. = antroponim
AR = Arad
Ban = Banat
bg. = bulgară, bulgăresc
cf. = confer
CS = jud. Caraș-Severin
determ. = determinant
Et = etimologie
etc. = et cetera
germ. = german(ă)
hipoc. = hipocoristic
înv. = învechit
magh. = maghiar(ă)

mun. = municipiu
n. b. sau nb = nume bărbătesc
n. fam. = nume de familie
n. fem. = nume feminin
n. grup = nume de grup
n. p. = nume de persoană
oicon. = oiconim
reg. = regiune
rom. = română / românesc
s. sau subst. = substantiv
s. v. = sub voce
scr. = sârbocroat(ă)
sl. sau slav. = slav(ă)
sl. com. = slava comună

srb. = sârbă, sârbesc
TM = jud. Timiș

top. = toponim
v. = vezi

SIGLE

AUT = „Analele Universității din Timișoara”, Timișoara, I, 1963 ș. u.
BER I = Vl. Georgiev, Iv. Gălăbov, J. Zaimov, St. Ilčev, *Bălgarski etimologičen rečnik*, I, Sofia, Izdatelstvo na Bălgarskata Akademiya na Naukite, 1971.
CADE = I.-A. Aurel Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, partea I, București, 1931.
CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj-[Napoca], I, 1956 ș. u.
DA = *Dicționarul limbii române*. Tomul I, partea a II-a, C, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1940.
DFNFR = *Dicționar de frecvență a numelor de familie din România*, I, (A-B), redactor: prof. univ. dr. Teodor Oancă, Craiova, Editura Universitaria, 2003.
DGITT = Remus Crețan, Vasile Frățilă, *Dicționar geografico-istoric și toponimic al județului Timiș*, Timișoara, Editura Universității de Vest, colecția Terra, 2007.
DTB VI = Vasile Frățilă, Viorica Goicu, Rodica Suflețel, *Dicționarul toponimic al Banatului*, VI (M-N), Timișoara, TUT, 1987.
DTB [VIII] R = Vasile Frățilă, Viorica Goicu, Rodica Suflețel, *Dicționarul toponimic al Banatului*, (R), în SCO, nr. 7, Craiova, Editura Universitaria, 2002, p. 267-327.
MDE = *Micul dicționar enciclopedic*, București, 1972.
NALRR-Ban. Date = Petru Neiescu (coordonator), Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat. Date despre localități și informatori*, București, Editura Academiei, 1980.
RJA = *Rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, Jugoslovenska Akademija znanosti i umjetnosti, 1888 ș. u.
SCL = „Studii și cercetări lingvistice”, București, I, 1959 ș. u.
SCO = „Studii și cercetări de onomastică”, Craiova, I, 1995 ș. u.
SCOL = „Studii și cercetări de onomastică și lexicologie”, Craiova, I, 2008, ș. u.
TUT = Tipografia Universității din Timișoara.

Referințe bibliografice

FRĂȚILĂ, Vasile 1986: *Padeș (Istoria unui cuvânt)*, în SCL, XXXVII, nr. 5, p. 141-154, reluat în Frățilă 1987.
FRĂȚILĂ, Vasile 1987: *Toponimie și lexicologie românească*, Timișoara, Editura Facla, p. 139-154.
GOICU, Simona 1999: *Termeni creștini în onomastica românească*, Timișoara, Editura Amphora.
GOICU, Viorica 2001: *Onomastica românească*, Timișoara, Editura „Augusta”.
GOICU, Viorica, Suflețel, Rodica 1989: *Probleme de etimologie a numelor de localități*, în LR, XXXVIII, nr. 5, p. 449-454.
GRKOVIĆ, Milica 1977: *Rečnik ličnih imena kod srba*, Beograd, Editura Vuk Karadžić.
ILČEV, St. 1969: *Rečnik na familni imena u bălgarite*, Sofia, Bălgarska Akademija na Naukite.
IONIȚĂ, Vasile C. 1982: *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, Editura Facla.
IORDAN, Iorgu 1983: *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
KISCH, Gustav 1928: *Das Banat im Spiegel seiner Ortsnamen*, Temeswar, hermannsgegeben vom Banater Deutschen Kulturrein.
KISCH, Gustav 1929: *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, Hermannstadt, Palaestra 165 = Vereinsarchiv XLV.
KISCH, Gustav 1929 b: *Raport anual* (G. Kisch), în „Dacoromania” V (1927-1928), Cluj.
KIS, Lajos 1999: *Földrajzinevek etimológiai szótára*, I. Kötet, A-K, II. Kötet, L – Sz, Budapest, Akadémiai Kiado.
PĂTRUȚ, I. 1974: *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, Editura Dacia.
PĂTRUȚ, I. 1980: *Onomastică românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
PĂTRUȚ, I. 1999: *Antroponime și toponime românești în -man*, în CL, XXXIV (1989), nr. 1, p. 49-52.
SCHÜTZ, Josph 1957: *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*, Berlin.
SKOK, Petar 1972: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zabreg, Jugoslovenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
STOICA DE HAȚEG, N. 1981: *Cronica Banatului* (ed. a II-a revăzută de D. Mioc), Timișoara.
SUCIU, C. 1967: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, A-N, București, Editura Academiei.
SUCIU, C. 1968: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, O-Z, București, Editura Academiei.

ELEMENTE LEXICALE DE ORIGINE LATINĂ ÎN STRUCTURA UNOR COMPUSE ȘI A UNOR UNITĂȚI SINTAGMATICE ISTROROMÂNE

Gabriel BĂRDĂȘAN
Universitatea de Vest din Timișoara

bargabi@gmail.com

Latin Lexical Elements Present in the Structure of Some Istro-Romanian Compounds and Syntagmatic Units

The article analyses two categories of compound words and syntagmatic units (nouns and pronouns) from the Istro-Romanian vocabulary, which have in their structure terms of Latin origin. The purpose of this study is to check the potential of Latin words from the Istro-Romanian language to create new lexical units through word joining (compounding). The number of such terms identified in the two categories is extremely low. Some have in their structure only words inherited from Latin, but there are cases in which, in the structure of a compound, an inherited word is combined with a borrowing from Croatian. Some compounds and syntagmatic units were formed in an authentic manner, others are based on periphrastic structures, considered by some speakers as a unit, while others appeared under the influence of a foreign pattern (Croatian or Italian), through word transfer. Lexical elements inherited from Latin have a reduced potential to form new words through compounding. Among the existing compounds in Istro-Romanian, some come from the period before the separation of the Romanian dialects.

Keywords: *the Istro-Romanian dialect; compound words; syntagmatic units; compounding; Latin origin; vitality; foreign influences*

Verificarea vitalității și stabilității fondului moștenit din latină în vocabularul dialectului istroromân poate fi realizată nu doar printr-o analiză cantitativă și calitativă a ansamblului de cuvinte ce continuă etimoane latinești, ci și printr-o investigare a modului în care unele din aceste cuvinte își manifestă potențialul creator prin contribuția lor la crearea unor noi cuvinte în interiorul dialectului.

Resursele pe care se sprijină un idiom pentru a-și îmbogăți fondul lexical sunt general cunoscute. Presiunile idiomatice din jurul unui anumit areal lingvistic favorizează îmbogățirea vocabularului prin mijloacele externe (împrumut sau calc), însă de multe ori limba își pune în acțiune propriile resurse pentru a-și crea unități lexicale noi, prin mijloacele sale interne (derivarea, compunerea, conversiunea). Calcul însuși antrenează, parțial sau total, resursele lexicale interne ale unei limbi în apariția unor construcții lexicale noi, chiar dacă acestea au un model lingvistic străin.

Pentru a urmări stabilitatea și capacitatea de dezvoltare a termenilor istroromâni moșteniți din latină supunem analizei o parte din compusele și unitățile sintagmatice atestate în lucrările lexicografice dedicate acestui dialect. Criteriul de selecție pe care îl avem în vedere se referă la originea latină a cel puțin unuia dintre formanții compuselor sau unităților sintagmatice analizate. Studiul nostru se limitează la termeni istroromâni aparținând clasei gramaticale a substantivului și clasei gramaticale a pronomelor¹.

Materialul lingvistic pe care îl vom analiza este extras din lucrările cu caracter lexicografic consacrate fondului lexical al dialectului istroromân (glosare, vocabulare, dicționare, atlase lingvistice, culegeri de texte dialectale, articole și studii). Vom urmări modul de formare a compuselor și modul de structurare a unităților sintagmatice identificate, verificând, de

¹ Precizăm faptul că spațiul limitat alocat nu permite analiza exhaustivă a acestei categorii de cuvinte, astfel că ne vom continua demersul de cercetare într-un studiu viitor.

asemenea, etimologia fiecărui element de structură pentru a putea delimita mecanismele de organizare a acestora.

A. Compuse și unități sintagmatice substantivale

DUPAPŪMÂN, DUPAPŪMEN s.m. ‘încheietura mâinii’

Forma *dupapŭmân* a fost notată de Sârbu-Frățilă 263, s.v. *puman* (vezi și Frățilă, *Studii* 278), dar și în ALIr 258 încheietura mâinii: *un dupapŭmân, doi dupapŭmân* (L, C, Șc), în ultima localitate enumerată fiind consemnat alături de un împrumut: *un ponș, doi ponș*. Varianta fonetică *dupapŭmen* se înregistrează la Pellis 185 polso: *dŭpa pŭm^en* (J), *m^ăra dŭp^a pŭm^en* (S), *m^ăra dŭpa pŭm^en* (B). Termenul istroromân este un compus în structura căruia intră prep. *dupa* ‘după’ < lat. *de-post* (Frățilă-Bărdășan 159) și subst. *pŭmân* ‘pumn’ < lat. *pŭgnus*, -um (Frățilă-Bărdășan 257).

PÂMA DE MÂRA s.f. ‘palmă’

Termenul istroromân a fost înregistrat de Bartoli, *Liste* (apud Pușcariu SI III 126): *pâma de mâr* (J); ALR II MN [2171] *palmă, palme*: *pâma de m^ăra* (J); vezi și Neiescu, *Pentru un dicționar* 531: ~ *de mâr* (J), ~ *de mâr* (C). Unitatea sintagmatică are, etimologic, în structura sa cuvinte moștenite din latină: *pâma* < lat. *palma* (Frățilă-Bărdășan 240) + *de* prep. < lat. *de* + *mâr* < lat. *manus* (Frățilă-Bărdășan 213).

PÂMA DE PICÔR s.f. ‘talpă’

Întâlnim atestări ale acestei structuri lexicale în ALR II 115: *mîhŭr în pâma de piçor* „bătătură în talpa piciorului” – vezi Mării, *Note* 92: *pâma de piçor*; Neiescu, *Pentru un dicționar* 531: ~ *de piçor* în J, S; Kovačec, *Rječnik* 142; ALR I 150: *tuta pĕama de piçor* la J; vezi și Frățilă, *Studii* 277-278; Frățilă, *Formarea cuvintelor* 209. Termenul istroromân este format din *pâma* < lat. *palma* (Frățilă-Bărdășan 240) + *de* prep. < lat. *de* + *piçor*¹ < lat. *petiolus* (Frățilă-Bărdășan 248) și reprezintă un calc după it. *palma del piede* (Frățilă, *Formarea cuvintelor* 209).

PODE NÓPTE s.f. ‘miezul nopții’

Construcția lexicală *pode nópte*² a fost înregistrată de Grt. 1268 (apud Byhan 288), glosată prin germ. ‘Mitternacht’, de Maioreșcu 117: *pode-nopte* și de Popovici II 137; Frățilă, *Formarea cuvintelor* 210. În structura acesteia se distinge subst. *pode* ‘jumătate’ (*po* s.f. ‘jumătate’ < cr. *pô* ‘jumătate’ + *de* prep. < lat. *de*) și subst. *nópte* < lat. *nox*, *noctem* (Frățilă-Bărdășan 231). Poate fi considerat un calc parțial după croată.

PODE ZI s.f. ‘amiază’

Atestări ale acestei construcții întâlnim la Maioreșcu 117, 130: *pode-zi* ‘meazăzi’ (sic!), Popovici II 137 și în ALIr 18 *perioade (părți) ale zilei*: *po de zi* (Șc). Termenul are în structura sa subst. *pode* ‘jumătate’ (*po* s.f. ‘jumătate’ < cr. *pô* ‘jumătate’ + *de* prep. < lat. *de*) și subst. *zi* < lat. *dĭes*, -em (Frățilă-Bărdășan 322), fiind considerat un calc parțial după croată.

ODŪCLU s.m. ‘deochi’

Termenul istroromân *odŭcl’u* este înregistrat de Popovici II 131, unde se oferă următorul context ilustrativ: *lă âpa-n glăj și-l resfăce de oducl’u*. În acest caz avem o formație lexicală internă compusă din prep. *de* < lat. *dĕ* (Frățilă-Bărdășan 153) și subst. (*ŭ*)*ocl’u* < lat. *ŏclus*, -um (Frățilă-Bărdășan 235), dar care a fost supusă, probabil, unei metateze și unei asimilări.

SUBUÂRBA, SUBUÂRBA s.f. ‘bărbie’

Termenul a fost atestat de ALR I/I, h. 34 *bărbie* cu varianta fonetică *subuârba*, în localitatea Bârdo (B), în nota la acest punct de anchetă fiind oferit contextul său de actualizare: *uâre ~ gruaso*. Din localitatea Jaiăn (J) a fost notată forma *sub(sup)buârba*, în notă oferindu-se contextul mai larg din care a fost excerptat: *de jos de sub(sup)buârba*; vezi și Frățilă, *Formarea* 209. În acest caz se poate vorbi fie despre un semicalc după cr. (*pod*)*brada(k)*, gen. *podbratka* ‘bărbie’ (< *pod* ‘sub’ + *brada* ‘bărbie’), fie o inovație independentă (cf. ALR I/I, h. 34, pct. 359

¹ Vezi alte compuse istroromâne apărute prin calchiere în Frățilă, *Formarea cuvintelor* 209-210.

² Pentru alte compuse istroromâne în care apar elementele de structură ale construcției *pode nópte* vezi Frățilă, *Formarea cuvintelor* 210.

subarbă, alături de *bărdăie*, pct. 270 *su^barbă*, apud Frătilă, *Studii* 244; Frătilă, *Formarea* 209), din prep. *su* < lat. *sub* (Frătilă-Bărdășan 286) și subst. *bârba* < lat. *barba*, -am (Frătilă-Bărdășan 112).

SUJERÚNCLEU s.m. 1. ‘rotulă’; 2. ‘fluierul piciorului’

Atestări ale ir. *suđerúncľu* întâlnim în două atlase lingvistice unde se înregistrează formele istroromâne: Pellis 228 cavo del ginocchio: *su^pžerúncľu* (J), *suđerúncľu* (B), cu sensul de ‘rotulă’ și ALIr 266 tibia, fluierul piciorului: *un suđerúncľu*, *doj suđerúncľi* (L) cu sensul ‘fluierul piciorului’. Termenul istroromân este un calc după it. istriot *šoto-l-žćinoćo* (la Fiume), *šoto l ženoćo* (la Postole) = ‘sotto il ginocchio’ (Frătilă, *Studii* 288), în care reperăm prep. *su* < lat. *sub* (Frătilă-Bărdășan 286) și *jerúncľu* < lat. *genūc[ũ]lum* (Frătilă-Bărdășan 190).

SUPIČÓR s.n. ‘talpa piciorului’

Pentru această variantă fonetică a substantivului am întâlnit atestări la Kovačec, *Rječnik* 185: ~, -u, -e, -ele (sud), glosat prin cr. ‘taban’, și în atlasele lingvistice: ALRM I/I h. 91 pluralul cuvântului talpă: *su pičór* (B); Pellis 234 panta del piede: *supičór* (B); ALIr 270 talpa piciorului: *un supičór*, (*do supičóre*) (B, Șc, T). La Kovačec, *Rječnik* 185 întâlnim și forma *supiřór*. Ir. *supičór* reprezintă o structură perifrastică formată din prep. *su* < lat. *sub* (Frătilă-Bărdășan 286) și subst. *pičór* < lat. *petiolus* (Frătilă-Bărdășan 248).

SU(P)ÓCLEU s.m. ‘cearcăn’

Atestări ale acestei unități lexicale întâlnim exclusiv în ALIr 193 *cearcăn*: *ăn supócl’u* (*négru*), *doj supócl’i* (*négri*) (J), *un suócl’u*, *doj suócl’i* (Șc, C). Structura perifrastică este compusă din prep. *su* < lat. *sub* sau *sup* < lat. *sūbtūs* (Frătilă-Bărdășan 286-287) și din subst. (*u*)ocľu < lat. *ocľus*, -um (Frătilă-Bărdășan 235).

TRUȘE (vezi *infra* și alte variante de actualizare) s.f. ‘curte’

Analizând glosarele și atlasele lingvistice unde sunt înregistrate cuvintele istroromâne, am întâlnit un număr semnificativ de variante fonetice: *trúše* a fost atestat de Kovačec, *Rječnik* 200: ~, -a, pl. *više truš*, *trúšile* (J), glosat prin cr. ‘dvoriste’; de ALIr 1083 *curte*: *o trúše*, *doj truš* (J); *trúša* apare la Popovici II 159 și în MALGI, h. 62 *curte*, pl. (și art.): (*o*) *trúša*; (*do*) *trúš*, *trúšile* (J); *truúše* este înregistrat în MALGI, h. 62 *curte*, pl. (și art.): (*o*) *truúše*, *truúša*; (č.) *truúše*, *truúše*le (N) și în ALIr 1083 *curte*: *o truúše*, *do truúš*, alături de împrumutul *o córtę*, *do córtę* (S); *truúša* apare în MALGI, h. 62 *curte*, pl. (și art.): (*o*) *truúša*; (č.) *truúš*, *truúšile* (S). Pe lângă aceste forme pot fi notate cele în care este mai vizibilă structura internă a cuvântului: *ăntruúše*, notat în ALIr 1083 *curte*: *o ăntruúše*, *do ăntruúš* (Sc, L); *ăntruúše*, înregistrat în MALGI, h. 62 *curte*, pl. (și art.): (*o*) *ăntruúše*, *ăntruúša*; (m.m.) *ăntruúš*, *ăntruúše*le (B, C); *ăntreúše*, în ALIr 1083 *curte*: *o ăntreúše*, *do ăntreúš* (T, Z, M, C).

În structura acestui termen compus delimităm prep. (*ăn*)tru/(*ăn*)tru ‘înaintea (cu sens spațial și temporal), în fața’ sau *ăntre* ‘în fața, dinaintea’ < lat. *inter* (Frătilă-Bărdășan 107) și ir. *úše* (*úše*, *úša*) < lat. *ūstia* (Frătilă-Bărdășan 308), despărțit mai apoi – în unele variante fonetice – *ăn truša* > *truša* (vezi Popovici II 159).

B. Compuse și unități sintagmatice pronominale

ČA ČE / ČĀ ČE pron. rel. compus ‘ceea ce’

Compusul pronominal a fost atestat în istroromână în următoarele lucrări: Iv. 7 (*apud* Byhan 365): *ča će*, glosat prin germ. ‘das, was’; WdR.: *ča (če)*, Iv. 3, 7: *ča (če)* (*apud* Byhan 371 s.v. *tš^o*); Morariu, *Lu frați noștri* 25: [...] *cea ce n-ă fost nice nu va fi* (S), 68: *Se-r spure cea ce n-a nigdar fost e ce nu nigdar fi* [...] (Sc), 126: *Cea ce nu se știie*. (J); Morariu, *De-ale cirebirilor I* 28: *cea ce-i pre scând* (S); ALR s.n. VI, h. 1691 (*să-ți spun*) *tot ceea ce mă doare* (vezi și ALRM s.n. IV, h. 1389): *...tot că će me dore* (J), cu completarea din notă: *io-ț spuravés acmu*. Ir. *ča će/čā će* este un termen compus din pron. dem. *čā*, *ča* < lat. *ecce-illa* (Frătilă-Bărdășan 80) și pron. rel. *če* < lat. *quid* (Frătilă-Bărdășan 145).

ČĒLA ÍSTU pron. dem. ‘același’

Pentru pronumele istroromân *čĒla istu* există următoarele atestări: Maiorescu 99: *cela-ist*, f. *cea-ista*, n. *cea-isto* (vezi și Maiorescu 109 s.v. *isto*) ‘același, tot acela’; Byhan 365: *tšelaist*;

Popovici II 104-105: ~, f. *că ista*; Popovici I 72: ~, *că ista*; Cantemir 161: ~, *că ista*, pl. *čeli iști*, *čele iste* ‘tot acesta’; Sârbu-Frățilă 204: ~, *că ista*, *čel’ iști*, *čele iste*. Varianta fonetică *țela istu* este înregistrată în Morariu, *Lu frați noștri* 72: *țela-istu* (B), 79: *țea-ista* (B) și în Morariu, *De-ale cirebirilor* I 46: [...] *ma ăn ță-ista nu mēre!* (S). La Pușcariu SI III Glosar 312 se face precizarea: *istu*, utilizat spre a întări ideea exprimată prin pronumele *țela*: [...] *ke se se re spure, iăle re restărgni* *țela istu* (vezi Pușcariu SI I 32/2), fapt întărit de explicația existentă în Pușcariu SI II 163: *istu* și *ista* nu s-au păstrat decât în forme pronominale compuse (vezi *supra*) pentru ‘a întări pronumele demonstrativ printr-o nouă demonstrare’. Teremenul istroromân este un compus ce cuprinde în structura sa pronumele ir. *čela*, *čă*, *čél’*, *čăle/čele* < lat. *ecce-illu*, *ecce-illa*, *ecce-illi*, *ecce-illae* (Frățilă-Bărdășan 81) și pronumele ir. *istu* < lat. **istus*, -a, -um = lat. clas. *iste*, -a, -ud (Frățilă-Bărdășan 187).

ČĚSTA-ĬSTU pron. dem. ‘acesta’

Forma istroromână *česta-istu* este consemnată de Popovici II 105: ~, f. *časta ista*; Popovici I 72: ~, *časta-ista*; Morariu, *Lu frați noștri* 17: *Cesta-istu a fost la noi*. (S), 37: *cesta-istu* (S), 68: *cesta-istu* (Sc), 77: *cesta-istu* (B), 120: *cesta-istu* (J), iar varianta fonetică *țăsta ista* apare la Pușcariu SI III Glosar 328: *Și-l’ zițe: ‘Țăsta ista morești resc’lide!’* (vezi Pușcariu SI I 2/38); Pușcariu SI III Glosar 328. Termenul istroromân este un compus construit analogic cu pron. *čela istu* ‘aceiași’ (vezi *supra*) și cuprinde în structura sa pronumele ir. *česta*, *časta* < lat. *ecce-istu*, *ecce-ista* (Frățilă-Bărdășan 148) și pronumele ir. *istu* < lat. **istus*, -a, -um = lat. clas. *iste*, -a, -ud (Frățilă-Bărdășan 187).

ČECODĚR pron. nehot. ‘orice’

Forma *čecoděr* o întâlnim la Popovici I 73, pe când varianta fonetică *țecodăr* e notată de Pușcariu SI III Glosar 328, unde se oferă următorul context ilustrativ: *Na-ț țăsta sâble, țe-codăr aflări pre căle, tâle, perké io t-am skapulěit o votę de morte, ma dova votę val’ę se te scapulești ăns*. (vezi Pușcariu SI I 20/15). În structura termenului istroromân remarcăm prezența pron. *če/țe* < lat. *quid* (Frățilă-Bărdășan 145) și pron. *coder/codăr* ‘oricine, oricare’ (< cr. *goder*), vezi Pușcariu SI II 165; cf. cr. *takodjer* (Popovici I 73).

ČEGÓD pron. nehot. ‘tot, orice’

Consemnări ale acestui termen istroromân întâlnim la Popovici I 147; Morariu, *Lu frați noștri* 124: [...] *che-l ojives și-l dăvu cegod va*. (J); Sârbu-Frățilă 203, autorii oferind și un context ilustrativ: *Și totu-i de cumpărât, čegod, čegod*. = ‘Și totul e de cumpărat, orice, orice’. Structura internă a ir. *čegód* relevă prezența pron. rel. *če* < lat. *quid* (Frățilă-Bărdășan 145) și a particulei -god (< cr. *god* ‘fie-’, ‘ori-’); forma din istroromână este un calc după cr. *štogod*.

ČEVA pron., adj. nehot. ‘ceva’

Varianta fonetică *čeva* se regăsește în următoarele surse: Maioreescu 99: *ceva*; Byhan 366¹: *tševa* (atestat de N. I 44; Grt. 351 *infra*; Iv. 13: *čeva*; Wgd. II 7, 9, I 246: *tševa*, *tšiva*); Popovici II 105; Popovici I 73; Morariu, *Lu frați noștri* 25: *Ma când iel’ ceva cațât, iăle l-a dât lor cea fost mai poredăn*. (S), 73: *Mes-am ăn Păsin che voi colé ceva cumparâ*. (B), 98: *Se reși ceva făce, cire va hrani?* (L). Forma *čevă* apare la Cantemir 161; Kovačec, *Rječnik* 62: *čevă* (sud, J), ilustrat prin *dě-l’ čevă pojdí* (J) = cr. ‘daj mu neșto (štogod) pojesti’, *púre čevă cuhěi* (J) = cr. ‘staviti neșto (štogod) kuhati’; Sârbu-Frățilă 204. Ir. *țevă* este notat de Grt. 351 (apud Byhan 366): *tséva*; Morariu, *De-ale cirebirilor* II 8: *E iel’ a zis che se ăm țeva za muncă e za bę*. (Sc), iar varianta *țevă* este înregistrată de Pușcariu SI II 165; Morariu, *Lu frați noștri* 34: *Ce ăi țevă?* (S); Pușcariu SI III Glosar 328: ~ ‘idem’, în prop. interog. ‘oare, cumva’: *Gospodăru-l-ntrębę ke țe-ı iădn, ke țe-ı zalostăn țevă*. (vezi Pușcariu SI I 22/18); Cantemir 184; Kovačec, *Rječnik* 62: ~ (S), notat în contextul *țevă za vețeru* (S) = cr. ‘štogod (neșto) za večeru’. Termenul istroromân este compus din pron. *če/țe* < lat. *quid* (Frățilă-Bărdășan 145) și particula -va (< lat. *volet*) (vezi Dimitrescu 280).

¹ Byhan 366 raportează termenul istroromân direct la lat. *quid velit*. Deși ir. *čeva/țeva* are în structura sa elemente continuatoare ale formelor latinești propuse de Byhan, termenul istroromân poate fi considerat un compus intern foarte vechi, pentru că există în cele patru dialectele istorice ale românei (cf. ar., megl. *țiva*, dr. *ceva*).

ČIREVÁ pron. nehot. ‘cineva’

Termenul istroromân *čirevá* este notat de Byhan 368: *tšireva* (atestat de Maiorescu 100: *cireva*); Popovici II 105: ~, alături de forma *țirevá*. O altă variantă fonetică de actualizare este *țirevâ*, atestată de Pușcariu SI II 165 și Pușcariu SI III Glosar 328. Termenul istroromân este compus din pron. interog.-rel. *čire/țire* < lat. **quene* (Frățilă-Bărdășan 150) și particula *-va* (< lat. *volet*). Nu este necesară raportarea directă la lat. *qui-ne-velit*, după cum consideră Byhan 368 și Popovici II 105, termenul fiind format pe teren românesc, probabil în româna comună (vezi dr. *cineva*, ar. *ținevá*).

ČIREHÓD pron. nehot. ‘oricine’

Atestarea termenului o regăsim în ALR s.n. VI, h. 1739 *oricine* (să mă roage, nu-l mai ajut) și ALRM s.n. IV, h. 1402: *čirehod...* (J), în notă fiind înregistrat răspunsul complet al informatorului: *me ruȝăre, nu l-oȝ ajutâ* (viit., pers. I) *vișe*. Ir. *čirehód* reprezintă o formă hibridă compusă din pron. interog.-rel. *čire* < lat. **quene* (Frățilă-Bărdășan 150) și particula de origine croată *-hod (-god)* ‘fie-’, ‘ori-’.

NUȘCĂRLE pron., adj. nehot. ‘cineva’

Această primă variantă fonetică are următoarele atestări: Byhan 290: *nuškôrle* (Asc. 60 *infra*; Wgd. II 6, 8: *nušk³rele*; WdR. *infra*); Popovici II 130: ~, *nușcărli*; Popovici I 73: ~, *nușcârle*; Morariu, *Lu frați noștri* 38: *Lacat-brad avzit-a che vire nușcărle [...]* (S), 60: [...] *che l'-a nuscărle câpu talât*. (S), 88: [...] *facut-a ie nușcărle chiacule cu iâ [...]* (B); Morariu, *De-ale cirebirilor* I 40: *Avzit-a che se nușcărli pravdescu ur cu ât [...]* (S); Cantemir 173: ~, *nușcârę*, pl. *nușcărli, nușcâre*; Sârbu, *Observații* 269; Kovačec, *Rječnik* 130: ~ pron. nehot., înregistrat în *nușcărle ât* (J) = cr. ‘netko drugi’; Sârbu-Frățilă 239: ~, *nușcâre, nușcărli, nușcâre*, autorii oferind și un context ilustrativ: *Nușcărle oânc verit-a la noi*. = ‘Cineva a venit la noi aici’. Forma *nuscărle* apare exclusiv în Pușcariu SI II 122. Înregistrări ale variantei *núșcarle* apar la Asc. 60: *nușcarle, -lji*, WdR.: *nuškarle – nuškarle*, glosat ‘chi - chi’ (apud Byhan 290); Morariu, *Lu frați noștri* 116: [...] *atunce che va fi nușcarle de noi mort*. (J); Kovačec, *Rječnik* 130: ~, pl. *núšcarli* pron. nehot. (sud, J), ilustrat prin *núšcarli cu mâkina žnéscu* (sud) = cr. ‘neki žanju strojem (strojno)’, 130: ~, *núșcara, nușcaro, núšcarli* adj. pron. nehot. (sud, J), ilustrat prin *núșcarle brec* (sud) = cr. ‘neki pas’. Pentru forma *núșcarle* trimitem la Pușcariu SI II 165: ~, *nuscarę*, pl. *nuscarli*; Pușcariu SI III Glosar 317: *núșcarle, nuscarę* ‘cineva, oarecine’, ca adj. ‘niște’, sens ilustrat prin *Âre núšcarli pinez [...]* (vezi Pușcariu SI I 16/36). Termenul istroromân este compus din *nu* + *știvu* + *cărele*, raportarea directă la lat. *non (quid) scio qualis* (vezi Byhan 290 și Popovici II 130) nefiind necesară.

NÚȘCUMILE, NUȘCÚMILE adj. (interog.-rel.) nehot. ‘orișicare’

Formele istroromâne sunt consemnate de Kovačec, *Descrierea* 114: *nuščúmle, nuščúma, nuščúmo*; Kovačec, *Rječnik* 130: *núșcumile (nuščúmle), nuščúma, nuščúmo, nuščúmîl', nuščúme* (J) = cr. ‘nekakav’. Termenul istroromân are următoarea structură internă: *núșcum*¹ + formanții prin care se marchează opozițiile de gen și număr *-(i)le, -a, -o, -(i)l', -e*.

NUȘTE pron. nehot. ‘ceva’

Forma istroromână este notată de Morariu, *Lu frați noștri* 57: *Când a finit dât-l'-a frătele nuște muncă alui [...]* (S), 68: *O zi cãn au iel' nuște lovit, l'-a focu falit za pripravi obedu*. (Sc), 113: *Înca am nuște de spure, ali-m ie rușire*. (J); Morariu, *De-ale cirebirilor* I 19: *Potle viru ăn ȝea oștarie c-or nuște mănca*. (S); Morariu, *De-ale cirebirilor* II 11: *C-a verit nuște și che l-a zgredit din gropę fâre* [...] (B); Cantemir 173; Kovačec, *Rječnik* 130: ~ (sud) = cr. ‘nešto’; Sârbu-Frățilă 239. Varianta fonetică *nusté* apare la Kovačec, *Rječnik* 130: ~ (J), înregistrată în construcția *nușté de mănca* (J) = cr. ‘nešto za jelo’; ALR s.n. V, h. 1393 *mi-a zis ceva...: mî-a zis nușté* (J). Forma ir. *núste* este înregistrată de Kovačec, *Rječnik* 130: ~ (S), în contextul *inȝe vóȝ núste spúre* (S) = cr. ‘još ću nešto reći’. În acest caz avem un compus cu structura: *nu* + *șt(ivu)* + *(č)e*.

¹ Cf. ir. *núșcum* adv. ‘cumva’, adverb compus din *nu* + *șt(ivu)* + *cum*.

NUȘȚIRE pron. nehot. ‘cineva’

Atestări ale primei variante fonetice se regăsesc în Kovačec, *Rječnik* 130: ~ (J), glosat prin cr. ‘netko’; Sârbu-Frățilă 239: ~, ilustrat prin contextul lingvistic *Ântrebă nuștire*. = ‘Întreba cineva.’; ALR II MN [3801] *cineva bate la ușă: nuștire boâte pre ușe* (J); ALR s.n. VI, h. 1738 (mi-a spus) *cineva* (dar nu-mi aduc aminte cine) și ALRM s.n. IV, h. 1401: *nuștire* (J), în notă oferindu-se răspunsul complet: *mi-a zis nuștire, ma nu șt'u čire*; ALRM s.n. III, h. 1233 *cineva: nuștire* (J). Cea de-a doua formă, ir. *nușčire*, apare la Sârbu, *Observații* 269. În structura termenului distingem următoarele elemente: *nu* + *ști(vu)* + (*č*)*ire*.

ȚIRE-CODĂR-MI-ȚE pron. nehot. ‘cineva’

Unitatea sintagmatică este atestată la Pușcariu, SI II 165 și Pușcariu SI III Glosar 328, reprezentând un compus hibrid din pron. interog.-rel. *țire* < lat. **quene* (Frățilă-Bărdășan 150) + pron. nehot. *-codăr-* ‘oricine, oricare’ < cr. *goder* (Sârbu-Frățilă 198) + pron. pers. *mi* < lat. *mihi* (Frățilă-Bărdășan 218) + pron. interog.-rel. *țe* (= *če* < lat. *quid* (Frățilă-Bărdășan 145)).

Considerații finale

Analiza cuvintelor istroromâne din cele două categorii delimitate permite relevarea următoarelor aspecte:

a) din punctul de vedere al originii se disting două categorii: 1. unități lexicale ce au în structura lor exclusiv cuvinte moștenite din latină (substantive: *dupapumen*; *pâma de męra*; *pâma de pičór*; *odúcl'u*; *subuárba*, *subuárba*; *sujerúnc'l'u*; *supičór*; *su(p)ócl'u*; *trúșe*; pronume: *ča* *če/čă* *če*; *čela istu*; *česta-istu*, *țăsta ista*; *čeva*; *čirevâ*; *nușcârle*; *núșcumile* cu var. acc. *nușcúmile*; *núște*; *nuștire*); 2. unități lexicale care combină în structura lor termeni moșteniți din latină cu un împrumut de origine croată (substantive: *po de nopte*, *po de zi*; pronume: *čecodér*; *čegód*; *čirehód*; *țire-codăr-mi-țe*).

b) în funcție de caracteristica procesului de compunere de a fi autentic sau indus (provocat) contextual, termenii analizați pot fi încadrați în: 1. clasa compuselor autentice (*odúcl'u*; *ča* *če/čă* *če*; *čela istu*; *česta-istu*, *țăsta ista*; *čeva*; *čirevâ*); 2. clasa compuselor ce au la bază structuri perifrastice istroromâne neinfluențate de un model străin (*dupapumen*; *pâma de męra*; *supičór*; *su(p)ócl'u*; *trúșe*; *nușcârle*; *núșcumile*, var. acc. *nușcúmile*; *núște*; *nuștire*); 3. compuse și unități sintagmatice calchiate, apărute deci sub influența unui model străin – în aceste cazuri este vorba de structuri lexicale croate sau italiene (*čecodér*; *čegód*; *čirehód*; *pâma de pičór*; *pode nopte*; *pode zi*; *subęárba*, *subęárba*; *sujerúnc'l'u*; *țire-codăr-mi-țe*).

c) în funcție de clasa gramaticală a elementelor din structura compuselor sau a unităților sintagmatice se disting următoarele variante combinatorii: 1. prepoziție + substantiv (*dupapumen*; *odúcl'u*; *subęárba*, *subuárba*; *sujerúnc'l'u*; *supičór*; *su(p)ócl'u*; *trúșe*); 2. substantiv (< substantiv + prepoziție) + substantiv (*pode nopte*; *pode zi*); 3. substantiv + prepoziție + substantiv (*pâma de męra*; *pâma de pičór*); 4. pronume + particula *-va* < lat. *volet* (*čeva*; *čirevâ*); 5. pronume + particula *-god* (*-hod*) < cr. *god* ‘fie-’, ‘ori-’ (*čegód*; *čirehód*); 6. pronume + pronume (*ča* *če/čă* *če*; *čecodér*; *čela istu*; *česta-istu*, *țăsta ista*); 7. pronume + pronume + pronume + pronume (*țire-codăr-mi-țe*); 8. compuse propoziționale: adverb de negație + verb la mod personal + pronume (*nușcârle*; *núște*; *nuștire*); 9. compuse propoziționale: adverb de negație + verb la mod personal + adverb + formanții *-(i)le*, *-a*, *-o*, *-(i)l'*, *-e* (*núșcumile*, var. acc. *nușcúmile*).

Cele două clase asupra cărora ne-am orientat demersul de analiză cuprind un număr extrem de redus de termeni. Dintre aceștia câțiva reprezintă compuse formate exclusiv din reflexele istroromâne ale unor etimoane latinești (cu sau fără influența unui model străin), iar ceilalți termeni identificați s-au format prin combinarea unui element lexical moștenit cu un cuvânt împrumutat, având ca rezultat o serie de construcții hibride, ca efect al presiunii exercitate de unele structuri străine – calchiate total sau parțial după croată sau italiană. Având în vedere importanța clasei substantivului și a clasei pronumelui în ansamblul lexical al unei limbi, putem conchide, deși se impune a se urmări și situația celorlalte clase de cuvinte compuse, asupra faptului că resursele lexicale primare ale dialectului istroromân – cuvintele moștenite din latină –

au un potențial extrem de scăzut de a forma cuvinte noi prin procedeul compunerii. Dintre compusele existente unele provin și se mențin încă din epoca de unitate a românei (anterioară separării dialectale), așadar ele nu sunt rezultat al unei dezvoltări lexicale interne a istroromânei.

ABREVIERI

Acc. = accentuală; adj. = adjectiv; adv. = adverb; ar. = aromân(ă); art. = articulat; B = Bârdo; C = Costârcean; clas. = clasic(ă); cr. = croat(ă); dem. = demonstrativ; dr. = dacoromân(ă); f. = feminin; gen. = general(ă); germ. = german(ă); h. = hartă; interog. = interogativ(ă); it. = italian(ă); ir. = istroromân(ă); J = Jeian; L = Letai; lat. = latină; latinesc; m. = masculin; megl. = meglenoromân(ă); MN = material necartografiat; n. = neutru; nehot. = nehotărât; pct. = punct; pers. = persoana; pl. = plural; prep. = prepoziție; pron. = pronume, pronominal; prop. = propoziție; rel. = relativ; S = Sușnievița; Sc = Sucodru; subst./s. = substantiv; Șc. = Șcabici; T = Târcovți; var. = variantă; viit. = viitor.

SIGLE ȘI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- ALIr = Goran Filipi, *Istrorumunjski lingvistički atlas. Atlasul lingvistic istroromân. Atlante linguistico istroromano*, Pula, 2002.
- ALR I/I = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I, de Sever Pop, vol. I: *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, Cluj, 1938.
- ALR II = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea a II-a (ALR II), vol. I: A. *Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți)*. B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Sibiu, Muzeul Limbii Române, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1940.
- ALR s.n. V = *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, vol. V: A. *Fire, caracter, sentimente*. B. *Petrecheri, distracții*. C. *Muzică*. D. *Jocuri de copii*. E. *Salutul*. F. *Varia*. G. *Nume de persoană*. H. *Superstiții*, [București], EA, 1966.
- ALR s.n. VI = *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, vol. VI: A. *Substantiv*. B. *Articol*. C. *Adjectiv*. D. *Pronume*. E. *Numeral*. F. *Adverb*. G. *Prepoziție*. H. *Conjuncție*, [București], EA, 1969.
- ALRM I/I = *Micul atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALRM I), vol. I: *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, de Sever Pop, Cluj, 1938.
- ALRM s.n. III = *Micul atlas lingvistic român. Serie nouă*, vol III: A. *Bucătărie, mâncăruri, băuturi, alimente, coloniale*. B. *Tutun*. C. *Îmbrăcăminte, încălțăminte, farduri, podoabe, lucru de mână*. D. *Culori*. E. *Spălat, călcat, igienă*. F. *Fire, caracter, sentimente*. G. *Petrecheri, distracții*. H. *Muzică*. I. *Jocuri de copii*. J. *Salutul*. K. *Varia*. L. *Nume de persoană*. M. *Superstiții*, [București], EA, 1967.
- ALRM s.n. IV = *Micul atlas lingvistic român. Serie nouă*, vol IV: A. *Substantiv*. B. *Articol*. C. *Adjectiv*. D. *Pronume*. E. *Numeral*. F. *Verbul*. G. *Adverb*. H. *Prepoziție*. I. *Conjuncție*, [București], EA, 1981.
- Bartoli, *Liste* = Listele lui Bartoli (*apud* Pușcariu SI III, p. 97-141).
- Byhan = Arthur Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, in „Sechster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig”, herausgegeben von dem Leiter des Instituts Prof. Dr. Gustav Weigand, Leipzig, 1899, p. 175-396.
- Cantemir = Traian Cantemir, *Texte istroromâne*, București, Editura Academiei, 1959.
- Dimitrescu = Florica Dimitrescu (coordonator), *Istoria limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
- Frățilă, *Formarea cuvintelor* = Vasile Frățilă, *Formarea cuvintelor în dialectul istroromân*, in idem, *Dialectologie românească (sud- și nord-dunăreană)*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2014, p. 195-212.
- Frățilă, *Studii* = Vasile Frățilă, *Terminologia corpului omenesc în dialectul istroromân*, in idem, *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Ed. Excelsior Art, 2002, p. 211-312.
- Frățilă-Bărdășan = Vasile Frățilă (coord.), Gabriel Bărdășan, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, Partea 1, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010.
- Kovačec, *Descrierea* = August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, Editura Academiei, 1971.
- Kovačec, *Rječnik* = August Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula, 1998.
- Maiorescu = Ioan Maiorescu, *Itinerar în Istria și Vocabular istriano-român*, ediția a II-a publicată de Titu Maiorescu, București, Editura Librăriei Socec, 1900.
- MALGI = Radu Flora, *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne (MALGI)*, Ediție îngrijită de Bogdan Marinescu, București, EAR, 2003.
- Mării, *Note* = I. Mării, *Note lexicologice și etimologice*, in CL, XVI, 1971, nr. 1, p. 87-97.
- Morariu, *De-ale cirebirilor I* = Leca Morariu, *De-ale cirebirilor, I Texte din Sușnievița*, (extras din „Codrul Cosminului”, VI, 1929, Buletinul Institutului de Istorie și Limbă de la Universitatea din Cernăuți), Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editura „Glasul Bucovinei”, 1929.

- Morariu, *De-ale cirebirilor* II = Leca Morariu, *De-ale cirebirilor, II Texte din Bârdo, Sucodru și Grobnic*, (extras din „Codrul Cosminului”, VII, 1930, Buletinul Institutului de Istorie și Limbă de la Universitatea din Cernăuți), Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editura „Glasul Bucovinei”, 1932.
- Morariu, *Lu frați noștri* = Leca Morariu, *Lu frați noștri. Libru lu rumeri din Istrie. Cartea românilor din Istria. Il libro degli rumeni Istriani*, Suceava, Editura Revistei „Făt-Frumos”, 1928.
- Neiescu, *Pentru un dicționar* = Petru Neiescu, *Pentru un dicționar istroromân*, in SCL, XXVII, 1976, nr. 5, p. 527-533.
- Pellis = răspunsurile înregistrate de U. Pellis în localitățile istroromâne anchetate pentru *Atlasul lingvistic italian* și publicate de Dahmen-Kramer = Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer, *Le inchieste istro-rumene di Ugo Pellis*. Parte prima: Questioni 1-1512, in „Balkan Archiv. Neue Folge”, 13, 1988, p. 209-281; Parte secondă: Questioni 1513- 3338, in „Balkan Archiv. Neue Folge”, 16, 1991, p. 107-137.
- Popovici I-II = Iosif Popovici, *Dialectele române (Rumaenische Dialekte)*, IX *Dialectele române din Istria, I (Referințele sociale și gramatica)*, Halle a. d. S., Editura Autorului, 1914; II (*Texte și glosar*), Halle a. d. Saale, Editura Autorului, 1909.
- Pușcariu SI I-III = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, I. *Texte*, in „Analele Academiei Române”. Seria a II-a: Memoriile Secțiunii Literare, XXVIII (1905-1906), București, 1906, p. 117-182; II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, București, 1926; III. *Bibliografie critică – Listele lui Bartoli – Texte inedite – Note – Glosare*, București, Cultura Națională, 1929.
- Sârbu, *Observații* = Sârbu, Richard, *Observații asupra graiului istroromân din Jeian*, in *Studii de dialectologie*, vol. îngrijit de Vasile Frățilă și Vasile D. Țăra, Timișoara, TUT, 1984, p. 263-284.
- Sârbu-Frățilă = Richard Sârbu, Vasile Frățilă, *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998.

STRATUL ELEMENTELOR DE ORIGINE MAGHIARĂ ÎN CATEHISMUL CALVINESC DIN 1648

PÁL Enikő

Universitatea Sapiientia, Miercurea Ciuc

enikopaldr@gmail.com

The Lexical Stratum of Hungarian Origin in the Calvinist Catechism Printed in 1648

The main aim of the present study is to provide the necessary linguistic data for future research on Hungarian loanwords in the 17th century. With this in mind, the paper offers a list of Hungarian loanwords recorded in the Calvinist catechism printed in Alba Iulia in 1648, accompanied by the contexts in which they are employed in the Romanian translation. The proposed glossary is followed by a few remarks about the status and functionality of the listed Hungarian loanwords with respect to the text itself and to the old Romanian language in general. Thus, the lexical items in question are discussed in terms of their means of penetration, vitality and productivity and in relation to the linguistic norm and to textual filiations. Overall, the folk Hungarian loanwords correspond to a regional linguistic norm, but, beyond that, their use is often determined by the translator's own preference for such lexical items. Bookish Hungarian loanwords, on the other hand, continue a certain elitist tradition characteristic for old Calvinist-Romanian texts or function as translation marks indicating textual filiations.

Keywords: *(Hungarian) loanwords; folk and bookish penetration; linguistic norm; textual filiations; translation*

1. Preliminarii

Elementele lexicale consemnate în paginile oricărui text românesc vechi oferă cercetătorului un material lingvistic bogat și interesant. Luat în ansamblu, acest material reflectă, pe de o parte, caracterul relativ imuabil al fondului lexical de bază, cu alte cuvinte, viabilitatea și statornicia unor elemente lexicale, care s-au păstrat neschimbate de-a lungul secolelor, iar, pe de altă parte, indică dinamismul neconținut și variabilitatea continuă a vocabularului în genere (cf. și Pamfil 1962: 131).

Lexicul limbii române vechi a fost studiat din felurite perspective, dintre care stratificarea etimologică a ocupat un loc destul de privilegiat încă de la începuturile cercetărilor lingvistice. În acest sens, se știe că, în epoca veche a limbii române, stratul latinesc s-a îmbogățit cu diverse împrumuturi lexicale, îndeosebi slave și maghiare. Statutul maghiarismelor pătrunse în vocabularul limbii române vechi a fost apreciat în mod diferit atât sub aspect cantitativ, cât și sub aspectul însemnătății lor în limbă, în studii care vizează în ansamblu sau doar parțial lexicul românesc (vechi). Dincolo, însă, de datele statistice pe care ni le poate oferi limba textelor românești vechi, în general, sau limba unui anumit text, în mod particular, considerăm că o importanță mai mare o constituie poziția pe care împrumuturile maghiare o au cu privire la dezvoltarea limbii române. În acest sens, nu atât frecvența lor prezintă interes, cât funcționalitatea lor la nivelul unui anumit text și/sau la nivelul epocii vechi a limbii române, firește, cu raportare (și) la etapele ulterioare. O asemenea abordare ar putea contribui, implicit, la configurarea graiurilor limbii române vechi pentru care singurele dovezi ne sunt furnizate tocmai de înregistrarea lor în scris, sub forma textelor.

Traducătorul care din inițiativă calvină a început tălmăcirea în grai românesc a *Catehismului* de la Heidelberg s-a folosit, cum era și firesc, în primul rând de cuvinte din lexicul comun tuturor vorbitorilor români. El a întrebuințat însă și cuvinte caracteristice graiului lui propriu, vorbit în sud-vestul Transilvaniei și în Banat. Astfel, datorită unor condiții lingvistice,

precum și unor factori extralingvistici, era cât se poate de natural ca textul *Catehismului* tipărit la Alba Iulia în 1648 să înregistreze o serie de cuvinte de origine maghiară¹.

2. Stratul elementelor de origine maghiară

Din punct de vedere statistic, după elementele moștenite, respectiv după împrumuturile slave, maghiarismele constituie stratul cel mai reprezentativ al lexicului catehismului tradus de Fogarasi István. În continuare, propunem prezentarea, în ordine alfabetică, a cuvintelor de origine maghiară înregistrate în textul catehismului din 1648. Maghiarismele consemnate sunt însoțite de indicații cu privire la sensurile cu care acestea se întrebuințează în textul lui Fogarasi, de precizări etimologice, respectiv de contextele² în care ele au fost înregistrate. De asemenea, sunt trecute și corespondentele lor semantice din versiunile-sursă (maghiară și latină), deoarece ele servesc drept puncte de reper pentru unele considerații privind funcționalitatea elementelor maghiare în cadrul textului vizat (vezi *infra*, 3.3.). Cuvintele de origine maghiară sunt grupate avându-se în vedere două criterii: modul lor de pătrundere în limba română, respectiv modul lor de formare. Astfel, maghiarismele pot fi cuprinse în patru subclase, după cum urmează.

2.1. Împrumuturi maghiare populare

2.1.1. Împrumuturi populare propriu-zise

- *alean* ‘împotrivă’ (<mgh. *ellen*), în loc. prep. și adv.: „să minți în *aleanul* Duhului Sfânt” (22/5), „voi goni bășău de *alean*” (33/17), „nu grăi...în *aleanul* prietnicului tău” (35/6-7), „și în *alean* să viem” (38/12), „în *aleanul* porinciei” (39/20), cf. mgh. *ellen*, cf. lat. *adversus*, *contra*

- *bășău* ‘răzbunare’ (<mgh. *bosszú*), în expr.: „stător de *bășău*” (33/16), cf. mgh. *boszsuskodo*, cf. lat. *zelotes*; „stătătură de *bășău*” (38/5-6), cf. mgh. *boszu állás*, cf. lat. *vindictae*; și în: „voi goni *bășău* de *alean*” (33/17), cf. mgh. *meg bosszúllom*, cf. lat. *vindicans*

- *chin* ‘suferință’ (<mgh. *kín*), în: „de *chinurile* și de giutruiala păcuriei m-au slobozitu-mă” (20/8-9), cf. mgh. (dial.) *kénnyaitol* (= *kín*), cf. lat. *angustiis*

- *chip* ‘image, față, obraz’, ‘idol’ (<mgh. *kép*, dial. *kip*), în: „*chip* cioplit” (33/11), cf. mgh. *bálvány képet*, cf. lat. *simulacrum*; „nici în vreun *chip*, au în vreun obraz” (36/9), cf. mgh. *képben*, cf. lat. *imagine*; și în loc. prep. și adv.: *nici într-un chip* ‘nicidecum’ (11/2, 11/16, 19/11), cf. mgh. *semmiképpen*, cf. lat. *minime, nullo alio pacto*; în *ce chip* ‘cum, în ce fel’ (20/21, 35/14, 35/17, 40/16, 43/11, 45/9), cf. mgh. *miképpen*, cf. lat. *quomodo, quo pacto, quemadmodum*; în *acest chip* ‘astfel’ (37/9), cf. mgh. *ekképpen*, cf. lat. *ita*; în *chip tare* ‘ferm’ (24/16), cf. mgh. *erősképpen*, cf. lat. *firmiter*; în *chip de adevăr* ‘cu siguranță’ (24/10), cf. mgh. *bizonyosképpen*; în *chip de afară* (27/20), cf. mgh. *külsőképpen*, cf. lat. *extrinsecus*

- *gînd* ‘cuget’ (<mgh. *gond*), în: „Îndrăgește pre Domnul Dumnezeuul tău... din tot *gîndul* tău” (10/20); „de mai mică poftă au *gînd*” (39/20), cf. mgh. *gondolat*, cf. lat. *cogitatio(nem)*

- *hasnă* ‘folos’ (<mgh. *haszon*, din forma flexionară *haszna*), în: „slugi fără de *hasnă* sîntem” (25/15), cf. mgh. *haszontalan*, cf. lat. *inutiles*

- *meșterșig* ‘îndeletnicire’ (<mgh. *mesterség*), în: „toate *meșterșigurile* rele” (38/23), cf. mgh. *mindenfélre gonosz mesterségek*, cf. lat. *quicquid est malarum artium*

¹ Faptul că împrumuturile maghiare apar cu o pondere considerabilă în limba *Catehismului* calvinesc din 1648 se explică atât prin regiunea de unde provine textul – o regiune puternic influențată de limba și cultura maghiară, datorită condițiilor istorico-politice și socio-culturale – cât și prin influența versiunii maghiare a *Catechismus Religionis Christianae* (ediția din 1643 sau 1647, eventual din 1639) de care s-a servit în cea mai mare parte traducătorul român. Pentru detalii asupra sursei (bilingve) întrebuințate de traducător, vezi și Tamás 1942: 11, 129.

² În dreptul fiecărui context, se precizează și locul în care acesta figurează, indicându-se pagina/rândul din ediția consultată. Numerotarea rândurilor ne aparține.

- *neam* ‘rasă, specie’, ‘popor’ (<mgh. *nem*), în: „tot *neamul* omenesc” (22/13), cf. mgh. *nemzetség*, cf. lat. *genere (humano)*; „învățați toate *neamurile*” (28/6), cf. mgh. *nemzetségeket*, cf. lat. *gentes*

- *ocă* ‘motiv, cauză’ (<mgh. *ok*, din forma flexionară *oka*), în: „prentu ce *ocă*” (16/23, 17/5, 19/8), cf. mgh. *miokért*, cf. lat. *quam ob causam, qua de causa*; „prentu ceastă *ocă*” (19/9), cf. mgh. *ezokáért*, cf. lat. *propterea*; „și e aceea *ocă*” (29/7-8), cf. mgh. *s az az oka*, cf. lat. *que causa est*

- *pildă* ‘parabolă’ (<mgh. *péllda*), în: „*pildele* alu Salamon” (8/17), cf. mgh. *példabeszédek*, cf. lat. *proverbia*

- *samă* ‘număr, socoteală’ (<mgh. *szám*, din forma flexionară *száma*), în expr. „băgătură de *samă*” ‘numărare, socoteală’ (8/2-3), cf. mgh. *megszámoltatás*, cf. lat. *numeri*

- *șirag* ‘mulțime, rînd (de oameni)’ (<mgh. *sereg*), în: „dintre tot *neamul* omenesc *șiragul* au ales.... eu încă acelui *șirag* sînt o parte vie” (22/13, 16), cf. mgh. *sereg*, cf. lat. *coetus*

- *uric* ‘moștenire’ (<mgh. *örök*, în special din *örök-ség*), în: „*uricul* a împărăției lu Dumnedzeu nu-l vor birui” (39/6), cf. mgh. *örökségét*, cf. lat. *Haereditatem*

2.1.2. Derivate românești de la împrumuturi maghiare populare

- *a birui* ‘a stăpîni, a poseda’ (<mgh. *bír-ni*), în: „*biruiți* împărăția ce au gătit vouă” (21/18-19), cf. mgh. *bírlátok*, cf. lat. *possidere*; „cum să știe cineși cineși dintre voi *a birui* vasul său” (38/17), cf. mgh. *bírni*, cf. lat. *possidere*; „*uricul* a împărăției lu Dumnedzeu nu-l vor birui” (39/6-7), cf. mgh. *bírlák*, cf. lat. *possidebunt*;

- *a celui* ‘a înșela’ (<mgh. *csal-ni*), în: „nici *să-l celuiască* pre fratele său” (39/4), cf. mgh. *meg ne csallya*

- *a făgădui* ‘a promite’ (<mgh. *fogad-ni*), în: „Dumnezeu *făgăduiește* plată prentu acele” (25/9-10), cf. mgh. *igér*, cf. lat. *promittat*; „*au făgăduit* aceea Hristos” (28/1, 29/13), cf. mgh. *igérte*, cf. lat. *promisit*

- *făgăduit* ‘promis’ (<rom. *a făgădui* <mgh. *fogad-ni*), în: „Cum cel *făgăduit* Duhul Sfînt *să-l luăm* prin credință” (22/8-9), cf. mgh. *igértetett*, cf. lat. *promissum*

- *a gîndi* ‘a cugeta’ (rom. *gînd* <mgh. *gond*), în: „*nemica* de lucru pămîntesc *să nu gîndim*” (41/23-24), cf. mgh. *gondollyunk*, cf. lat. *cogitemus*

- *hiclenie* ‘necinste’, ‘necredință’, ‘trădare’ (<rom. *hiclean* <mgh. *hitlen*), în: „El (Mesia) au răbdat dureri prentu *hicleniile* noastre” (20/10-11), cf. mgh. *álnokságainkért*, cf. lat. *iniquitatibus*

- *îngăduitură* ‘obediență’ (<mgh. *enged-ni*), în: „căt-re voia ta *să fim gata*, cu *îngăduitură*” (43/10-11), cf. mgh. *engedelmességgel*, cf. lat. *tuae voluntati promptè pareamus*

- *a lăcui* ‘a locui’ (<mgh. *lak-ni*), în: „Dumnezeu... în Biserică de mîni făcută nu *lăcuiește*” (42/5-6), cf. mgh. *lakozik*, cf. lat. *habitat*

- *a tăgădui* ‘a nega, a dezminți’, ‘a renega’, ‘a refuza’ (<mgh. *tagad-ni*), în: „Mîțind *tăgăduiesc* pre Dommul” (37/1), „*să nu te tăgăduiesc*, și aceea *să nu zic* Cine-i Iehova?” (39/9-10), „Dumnezeu... cu nimica mai nu va *tăgădui* de noi... bunătățile” (41/12-15), „*să se tăgăduiască* pre sine” (43/14), cf. mgh. *(meg) tagad(ja)*, cf. lat. *ementiuntur, denegant, abnegat*

- *uricaș* ‘moștenitor’ (der. rom. < mgh. *örök* + suf. -aș), în: „dacă sînteți feți, *uricași* încă sînteți a lu Dumnedzeu” (15/8-9), cf. mgh. *örökösi*, cf. lat. *haeredes*

2.2. Împrumuturi maghiare culte

2.2.1. Împrumuturi culte propriu-zise

- *aleniș* ‘inamic, potrivnic’ (<mgh. *ellenes*), în: „Domnește-te în mijlocul *alenișilor* tăi” (16/22), cf. mgh. *ellenség*, cf. lat. *inimicus*

- *arădat* ‘origine’ (<mgh. *eredet*), în: „rădăcina și *arădatul* încă a vrăjmășiei” (38/4), cf. mgh. *eredet*, cf. lat. *originem*

- *chiuz(ă)* (< mgh. *köz*¹) se înregistrează cu următoarele înțelesuri: 1. ‘comun’ (cf. mgh. *közös* ‘care aparține comunității’), în: „toți vernicii îs *chiuz* și partnici a lu Hristos” (23/1), cf. lat. *communio*; 2. ‘obișnuit’ (cf. mgh. *közönséges*) în: „Șapte cărți *chiuze*” (8/22), „Biserica *chiuză*, creștinească” (13/21), „*chiuză* Biserică Sfântă a lu Hristos” (22/10), cf. lat. *catholica*; și 3. ‘comunitate, comuniune’ (cf. mgh. *közösség*), în: „vouă încă *chiuză* să fie cu noi, și *chiuză* a noastră să fie cu Tatăl și cu Fiul său” (23/6-7), cf. lat. *communio* (cf. și Tamás 1942, p. 79).

- *făgădaș* ‘promisiune’ (<mgh. *fogadás*), în: „Vouă vi s-au făcut *făgădaș*” (28/16), cf. mgh. *igéret*, cf. lat. *promissio*; „cu atare adaus *făgădaș*” (29/2-3), „oricâte *făgădașuri* sunt a lui Dumnedzeu” (46/6-7), cf. mgh. *igéreti*, cf. lat. *promissiones*

- *feiedelm* ‘principe’ (<mgh. *fejedelem*), în: „te mărești pre tine, cum să fii prespre toți *Feiedelmi*” (45/22), cf. mgh. *fejedelmekek*, cf. lat. *te extollis supra omnia in caput*

- *nemzat* ‘neam, popor, națiune’ (<mgh. *nemzet*), în: „învățați toate *nemzaturile*” (27/1), cf. mgh. *nemzetsegeket*, cf. lat. *gentes*

- *semeliu* ‘persoană’ (<mgh. *személy*), în: „cum acești trei unul de altul să fie *semeliuri* sau obraze osebite” (14/11-13), cf. mgh. *személyek*, cf. lat. *personae*

2.2.2. Derivate românești de la împrumuturi maghiare culte

- *a aldui* ‘a binecuvînta’ (<mgh. *áld-a-ni*), în: „pentru aceea o *aldui* acest Domn sîmbăta și o sfinți” (34/16-18), cf. mgh. *meg áldá*, cf. lat. *benedixit*; „*alduiește* pre noi” (46/20-21), cf. mgh. *áldj meg*, cf. lat. *benedic*

- *alduit* ‘binecuvîntat’ (<rom. *a aldui* <mgh. *áldani*), în: „Veniți *alduiți* a Tatălui mieu” (21/17-18), cf. mgh. *áldottai*, cf. lat. *benedicti*

- *alduitură* ‘binecuvîntare’ (<rom. *a aldui* <mgh. *áldani*), în: „*Alduitura* Mesei” (46/12), cf. mgh. *áldás*, cf. lat. *benedictio*; „și împli toate roditurile vietoare cu *alduitura* ta” (46/17), cf. mgh. *áldásoddal*, cf. lat. *benedictione*

- *alnicie* ‘viclenie’ (<rom. *alnic* <mgh. *álnok*), în: „Iacă în *alnicie* m-am prins” (11/12), cf. mgh. *álnokság*, cf. lat. *iniquitate*

- *biciluială* ‘apreciere’, ‘venerație’ (<rom. *a bicilui* <mgh. *becsül-ni*), în: „cu mare cinste și *biciluială*” (36/21-22), cf. mgh. *böcsülettel*, cf. lat. *veneratione*

- *a bintetlui* ‘a pedepsi’² (<mgh. *büntet-ni*), în: „și cu băta de vecie îl va bate și *bintetlui*” (11/18-19), cf. mgh. *meg bünteti*, cf. lat. *punit*

- *bintetluială* ‘pedeapsă’ (<rom. *a bintetlui* <mgh. *büntet-ni*), în: „destoinici sîntem spre băta sau *bintetluială* de o vreme” (12/2-3), cf. mgh. *ideig való büntetések*, cf. *poenae temporales*; „*bintetluială* de vecie” (12/4), cf. *örökké való büntetések*, cf. *poenae aeternae*

- *bioasă* ‘abundent’ (<rom. *biu* <mgh. *bő*), în: „din bună și *bioasă* voia ta” (47/1), „din dăruitura *bioasă* a ta” (47/8), cf. mgh. *bővséges*, cf. lat. *largitate*

- *chiuzluitură* ‘comuniune’ (<rom. *chiuz* <mgh. *köz*), în: „păharul iară *chiuzluitura* a sîngelui lui cu noi” (29/11-12), cf. mgh. *közöltetés*, cf. lat. *communio*

- *giutruială* ‘chin, suferință, caznă’ (<rom. *a giutru* <mgh. *gyötör-ni*), în: „cu strînsurile și cu *giutruială* nespūsă a inimii” (20/6-7), cf. mgh. *gyötrelmivel*, cf. lat. *cruciatibus*; „de chinurile și de *giutruiala* păcuriei m-au slobozitu-me” (20/8-9), cf. mgh. *gyötrelmitől*, cf. lat. *cruciatibus*

- *a ului* ‘a mărturisi, a profesa’ (<mgh. *vall-a-ni*), în: „Ce crezi cînd aceea *uluiești*?” (14/20), cf. mgh. *vallod*, cf. lat. *dicit*; „*uluim* în chip de adevăr” (24/10), cf. mgh. *állattyuk*, cf. lat. *colligimus*; „dereptate să o *uluiesc*” (39/13), cf. mgh. *meg vallyam*, cf. lat. *profitear*

¹ În limba maghiară veche, termenul se notează și adjectival, cu sensul ‘comun, general, public’. Însă mult mai frecventă este întrebuintarea sa drept primul constituent al unor compuse, caz în care formantul *köz-* are semnificațiile ‘privitor la o comunitate’ și ‘(legătură) între, interval’ (cf. MNYSZ, s.v.).

² În limba română veche, maghiarismul este notat și sub forma *bintătui* (cf. și DLRLV, s.v.). Forma *bintetlui* se notează și în celălalt catehism calvinesc din 1656 (Barițiu 1879, p. 121).

- *uluită* ‘religie’ (<rom. *a ului* <mgh. *vallani*), în: „măduva a *uluitei* și a credinței creștinești” (7/3-4), cf. mgh. *vallás(nak)*.

3. Funcționalitatea elementelor lexicale maghiare

Statutul împrumuturilor maghiare notate în *Catehismul* calvinesc din 1648 se prezintă în mod diferit de la caz la caz, ele îndeplinind diverse funcții, o dată, în cadrul textului care le consemnează, iar, a doua oară, în cadrul lexicului limbii române, privit la nivelul epocii vechi și/sau al celei contemporane. În continuare, funcționalitatea acestor maghiarisme va fi urmărită luând în considerare patru criterii: modul lor de pătrundere în limba textului, respectiv în limba română veche; modul lor de raportare la norma lingvistică veche și/sau actuală; filiața textuală și vitalitatea lor. De altminteri, aceste criterii prezintă și unele întrepătrunderi. Astfel, modul de pătrundere poate reflecta filiața textuală, arătând, implicit, și raportarea termenului la norma comună a limbii române vechi. Spre exemplu, un maghiarism cult, preluat direct din sursa maghiară, servește drept o „marcă a traducerii” (Arvinte – Gafton 2007: 69 ș.urm.), cu alte cuvinte, el funcționează ca un indiciu al urmăririi versiunii maghiare, cel puțin pe porțiunea în care acesta apare. Or, un asemenea termen, în mod firesc, cunoaște întrebuințări limitate, plasându-se în afara normei. Din moment ce el apare ca o replică imediată la textul de tradus, răspunzând unor nevoi momentane, acesta are șanse reduse de a se impune în uzul normat al unei comunități, fie și la nivel regional. De regulă, un asemenea termen nu cunoaște dezvoltări ulterioare (derivate, compuse etc.), nu intră în expresii și nici nu se înrădăcinează în vreo paradigmă flexionară, morfo-sintactică, semantică etc. – condiții care i-ar asigura vitalitatea. Prin urmare, un astfel de maghiarism are, cel mai probabil, o viață scurtă în lexicul limbii române, chiar și în contextul epocii.

3.1. Modul de pătrundere

Introducerea maghiarismelor în textul catehismului lui Fogarasi a fost prilejuită de diverși factori de ordin lingvistic și extralingvistic care, la rândul lor, îmbină în proporții diferite particularitățile idiomului și/sau ale idiolectului întrebuințat. Astfel, unele împrumuturi sunt premergătoare actului traducerii, fiind caracteristice limbii comune sau unui anumit grai românesc, eventual unor scrieri de aceeași factură, altele au pătruns în limba catehismului concomitent cu efectuarea traducerii, ele cunoscând întrebuințări sporadice. Cu alte cuvinte, unele dintre maghiarismele notate în traducerea românească a catehismului sunt de natură populară, ele fiind produsul contactelor vii dintre români și maghiari, fie și la nivel regional, altele au pătruns în limba română pe cale cultă, livrescă¹.

Împrumuturile maghiare populare atestate la Fogarasi (vezi *supra*, 2.1.) au o vechime considerabilă în limba română, caracterizând fie limba română veche comună, fie graiurile vii ale ariei subdialectale bănățene-hunedorene. În schimb, majoritatea maghiarismelor culte consemnate în catehism (vezi *supra*, 2.2.) caracterizează îndeosebi textele calvino-românești din secolele al XVI-lea – al XVII-lea, aparținând, așadar, unei anumite „tradiții” culte premergătoare, dar cu o sferă de întrebuințare mai restrânsă decât cea a elementelor populare, cu toate că, în unele cazuri, nu se poate exclude nici circulația pe cale orală a unora dintre aceste maghiarisme. Există, însă, și câteva împrumuturi care au fost preluate de Fogarasi direct din textul-sursă întrebuințat, având ocurențe doar în acest catehism, precum: *arădat*, *chiuză*, *chiuzluitură*, *semeliu*.

3.2. Raportarea la norma lingvistică

Elementele populare, respectiv cele culte se raportează în mod deosebit la norma lingvistică a epocii, cu atât mai mult cu cât aceasta nu era încă fixată și nici unitară, cunoscând,

¹ De altminteri, nu în toate cazurile se poate face o delimitare tranșantă între caracterul popular vs. cult al unor împrumuturi de origine maghiară. Pentru criteriile de delimitare, respectiv pentru unele dificultăți de diferențiere, vezi Pál 2014a: 73-78.

în fapt, diferite variante dialectale bazate pe frecvență și uz. Astfel, un element regional, de pildă, poate fi considerat ca fiind o „abatere” de la norma comună a limbii române vechi, însă el poate cunoaște, totuși, întrebuințări „normate” în cadrul unei norme regionale, perfect funcționale.

În mod firesc, traducătorul, în calitatea sa de reprezentant al graiurilor ardelenesti sud-vestice, întrebuințează cu o mai mare pondere elementele normei specifice ariei subdialectale din care face parte, lucru posibil și datorită faptului că publicul-țintă vizat se înscrie în aceeași arie regională relativ delimitabilă¹. În acest sens, norma regională își manifestă presiunea asupra selecției elementelor lexicale cu o forță coercitivă probabil mai mare decât norma comună, ceea ce explică numărul relativ mare al unguismelor regionale, caracteristice graiurilor bănățene-hunedorene, și mai ales în condițiile în care limba română dispunea de termeni proprii pentru majoritatea noțiunilor pe care aceste cuvinte le desemnează.

Pe de altă parte, această normă regională, la rândul ei, poate fi privită sub aspectul naturii populare sau culte. În acest sens, cu privire la perioada veche, se poate vorbi și despre o normă regională cultă specifică regiunii din care provine textul și care admite maghiarismele ca pe un fapt firesc. De bună seamă că aceasta din urmă se sprijină (și) pe o anumită familiarizare și deprindere de a întrebuința surse maghiare. Astfel, așa cum s-a arătat, cea mai mare parte a maghiarismelor culte caracterizează îndeosebi textele calvino-românești, iar multe dintre acestea din urmă reprezintă traduceri (și) după originale maghiare.

Prin urmare, în ceea ce privește raportarea lor la norma lingvistică a epocii, maghiarismele notate la Fogarasi pot fi grupate în următoarele categorii: 1. cuvinte care aparțin normei comune vechi: *a birui*, *chip*, *gînd*, *a lăcui*, *a tăgădui*; 2. cuvinte care corespund normei regionale ardelenesti vechi: *a aldui*, *alean*, *aleniș*, *alnicie*, *băsău*, *a bicilui*, *a bintetlui*, *a celui*, *giutruială*, *hasnă*, *hiclenie*, *ocă*, *samă*, *a ului*, *uric(aș)* etc.; și 3. cuvinte care se plasează în afara vreunei norme, necunoscând întrebuințări uzuale: *arădat*, *chiuz(ă)*, *semeliu*.

3.3. Filiația textuală

Urmărind pas cu pas traducerea românească, pe de o parte, și sursa maghiară întrebuințată, pe de altă parte, statutul elementelor de origine maghiară diferă nu numai sub aspectul naturii populare vs. culte sau al apartenenței la norma comună vs. regională, dar și cu privire la motivațiile care au orientat opțiunile traducătorului. În acest sens, funcționalitatea maghiarismelor poate fi diferită în cazurile în care acestea se întrebuințează independent de sursa maghiară, de pildă, față de situațiile în care ele sunt coprezente cu etimoanele lor ungurești.

Astfel, cu excepția a câțiva termeni – *aleniș* ‘inamic, potrivnic’ care, în text, redă mgh. *ellenség* ‘id.’ (și nu mgh. *ellenes* ‘id.’!), *a făgădui* ‘a promite’ și derivatele sale substantivale (vezi *făgăduială*, *făgădaș*) care redau alte echivalente semantice maghiare (vezi mgh. *igér* ‘promite’, *igéret* ‘promisiune’), *neam* ‘rasă, specie’, ‘popor’ care, în text, redă mgh. *nemzetség* ‘id.’, respectiv *hiclenie* ‘necinste’, ‘necredință’, ‘trădare’ care, în text, corespunde mgh. *álnokság* ‘id.’ –, toate celelalte împrumuturi maghiare coincid cu etimoanele lor, cele din urmă fiind regăsite, într-un fel sau altul², și în sursa maghiară, în aceleași contexte cu împrumuturile. Firește că simpla lor coincidență nu arată, în mod necesar, filiața textelor, nici măcar pe segmentul respectiv. Cu alte cuvinte, ele însele nu arată de fiecare dată faptul că traducerea românească ar fi urmărit exclusiv versiunea maghiară, din moment ce unele dintre aceste cuvinte făceau parte din vocabularul activ al regiunii și/sau al traducătorului (bilingv!) și, ca urmare, selecția lor nu era impusă, în mod necesar, de presiunea textului-sursă maghiar. În acest sens, o certitudine mai mare ne oferă împrumuturile culte preluate direct din textul-sursă, însă, și în acest caz, indiciul

¹ Catehismul era destinat unui public mai restrâns: „în aceste două locuri cu deosebire, în Lugos și în Caransebeș pentru școlile de religia creștină și pentru întărirea în credință a tinerilor elevi de acolo”, așa cum afirmă însuși autorul la p. 5 a Prefetei cărții (Tamás 1942: 44, trad. rom. în BRV, I, p. 163).

² În unele cazuri, etimoanele ungurești apar în forme flexionare, în altele, ele se găsesc în forme derivate (pentru *gînd*, vezi mgh. der. *gondolat*), sau în compuse (de ex. *chip* redă compuse mgh. *ekképpen*, subst. rom. *ocă* redă compusele mgh. *miokért*, *ezokért*).

oferit de prezența lor trebuie coroborat cu alte mărci ale traducerii, avându-se în vedere posibilitățile combinatorii potențial oferite de existența a două surse (maghiară și latină).

Ceea ce ni se prezintă interesant, însă, este faptul că, de multe ori, dincolo de vreo constrângere lingvistică datorată sursei sau norme regionale, alegerea unui anumit împrumut maghiar se prezintă ca o opțiune a traducătorului care preferă termenul de origine maghiară în defavoarea corespondentului său românesc. Lucrul acesta devine și mai evident dacă urmărim traducerea lui Fogarasi paralel cu catehismul din 1656 care aparține aceleiași arii dialectale, fiind tipărit în tipografia princiară de la Alba Iulia, ca și catehismul din 1648, și care, în plus, a avut la bază aceeași versiune latino-maghiară ca și catehismul lui Fogarasi (cf. și Drăganu 1922: 164; Juhász 1940: 192; Tamás 1942: 10-15, 129, 131).

Astfel, numeroase sunt situațiile în care traducătorul catehismului din 1656 optează pentru sinonime contextuale în locul împrumuturilor de origine maghiară regăsite la Fogarasi, precum în cazul următoarelor cuvinte: (*în*) *alean* – *împrotiva*, (*a*) *aldui(t)* – (*a*) *bl[ago]slovi(t)*, *aleniș* – *pizmaș*, *alnicie* – *strîmbătate*, *arădat* – *incepenia*, *băsău* – *pizma*, *biciluială* – *laudă*, *chiuz* – *creștinesc* – *sfinț*, *chiuzluitură* – *împreunare*, *giutruială* – *muncile (iadului)*, (*a*) *lăcui* – (*a*) *via*, *șirag* – *gloată*, (*a*) *tăgădui* – (*a*) *minți*, *uricaș* – *moștianu*. Alte echivalențe sinonimice între maghiarismele din textul lui Fogarasi (F.) și corespondentele lor românești din catehismul din 1656 (B.) găsim în contextele: „din tot *gîndul* tău” (F., 10/20) – „cu tot *sufletul* tău” (B., p. 34); „*slugi fără de hasnă*” (F., 25/15) – „*slugi netrebnice*” (B., p. 41); „tot *neamul* omenesc” (F., 22/13) și „*învățați toate neamurile*” (F., 28/6) – „toate *limbile*” (B., p. 39, 42); „*trei [...]* *semeliuri* sau *obraz*e” (F., 14/11-13) – „*trei fete*” (B., p. 36); „Despre băgătura de *samă* a dihaniei” (F., 8/2-3) – „de spre *numărul* oamenilor” (B., p. 33); „să fim gata, cu *îngăduitură*” (F., 43/10-11) – „să fim gata spre *plecare*” (B., p. 49). În alte cazuri, împrumuturilor maghiare din textul lui Fogarasi le corespund, în catehismul din 1656, construcții perifrastice: „nu *va tăgădui* de noi... [*bunătașile*]” (F., 41/12-15) – „nu le *apără* de noi” (B., p. 48); „*să se tăgăduiască* pre sine” (F., 43/14) – „*să se lepede* de sine” (B., p. 49); „destoinici sîntem spre bătăi sau *bintetluială*” (F., 12/2-3) – „sintem vinovați a păți bătăe și biciu” (B., p. 35); „*uluim* în chip de adevăr” (F., 24/10) – „ținem cu adevăratu” (B., p. 40); „dereptate *să o uluiesc*” (F., 39/13) – „să grăescu dereptu” (B., p. 47).

De altminteri, luat în ansamblu, catehismul din 1656 se prezintă mai puțin impregnat de elemente maghiare, cel puțin în comparație cu textul lui Fogarasi. Cel din urmă se arată a fi mult mai servil față de textul maghiar decât autorul celui alt catehism care se eliberează mai des de influența sursei maghiare, întrebuintând mai puține maghiarisme și/sau în mai puține contexte. În mod firesc, deosebiri între cele două texte cu privire la ponderea maghiarismelor se pot datora și altor considerente. Astfel, chiar dacă ambele traduceri sunt localizabile în aceeași regiune, având la bază același original, înscriindu-se în aceeași sferă de cult calvinist, cele două texte pot prezenta diferențe datorită edițiilor diferite întrebuintate¹, datorită publicului-țintă vizat² și, mai cu seamă, datorită autorilor diferiți, cu nivele de pregătire diferite, idiolecte diferite, având formații psiho-afective și comportamentale diferite etc. Rămâne, totuși, de remarcat faptul că multe dintre regionalismele de uz curent în epocă, întâlnite (și) la Fogarasi, nu se înregistrează în catehismul din 1656.

3.4. Vitalitatea maghiarismelor

În ceea ce privește vitalitatea maghiarismelor consemnate în *Catehismul* calvinesc din 1648, aceasta poate fi urmărită, o dată, la nivelul textului și al regiunii vizate și, a doua oară, la nivelul limbii române a secolului al XVII-lea, în general. Astfel, de pildă, în cadrul textului

¹ Catehismul din 1656 reprezintă, de fapt, o retipărire a celui din 1642. Astfel, acesta se bazează, probabil, pe o ediție mai veche a *Catechismului Religionis Christianae*, pe cea din 1636 sau 1639.

² Spre deosebire de textul lui Fogarasi care era menit pentru un public relativ restrâns, catehismul din 1656 apare ca o replică la *Răspunsurile lui Varlaam*, fiind însoțit de *Scutul Catehismului*. În aceste condiții, servind unor scopuri de convertire, este lesne de înțeles că el se adresa unui public mai larg: tuturor românilor, cel puțin din Ardeal.

tradus, maghiarismele intră în relații de sinonimie cu alți termeni românești (moștenite sau de alte origini). Asemenea echivalențe semantice se constată în cazul termenilor: *chinurile* – *strînsurile*, *semeliuri* – *obraz*, *bintetluială* – *bătăi*, *chiuz* – *partnic* etc. De asemenea, așa cum s-a arătat, maghiarismele din textul lui Fogarasi intră în serii sinonimice și în cadrul limbii române vechi. În mod firesc, elementele lexicale populare se prezintă cu o mai mare vitalitate și productivitate. Aceste împrumuturi au cunoscut o largă și frecventă întrebuințare în uzul vorbit, fie și regional, fiindu-le posibil să-și formeze derivate pe terenul limbii române, să intre în compuse și/sau în locuțiuni/expresii, în paradigme flexionare și morfo-sintactice, să cunoască o serie de evoluții semantice (pentru acestea vezi Pál 2014b: 341-513 *passim*). Spre deosebire de acestea, elementele culte nu prezintă trăsăturile menționate sau le prezintă doar pe unele dintre acestea și în mod sporadic.

Pe de altă parte, urmărind istoric soarta acestor cuvinte, în comparație cu limba română contemporană, maghiarismele din *Catehismul* lui Fogarasi s-ar putea împărți în trei categorii (vezi și Pamfil 1962:131-133).

Astfel, unele cuvinte au aparținut și continuă până astăzi să aparțină vocabularului comun tuturor vorbitorilor români, indiferent de varianta dialectală vorbită, unele făcând parte din fondul principal lexical, precum: *a birui*, *chip*, *a lăcui*, *a tăgădui*, care s-au răspândit pe întreg teritoriul lingvistic. Durabilitatea lor este asigurată (și) de faptul că ele denumesc noțiuni esențiale legate de diferite aspecte din viața de toate zilele, care presupun o vechime mare.

O altă categorie o formează elementele regionale, atestate îndeosebi în anumite provincii, fiind specifice unor graiuri vorbite în regiuni mai mult sau mai puțin întinse. După cum ne arată atestările din limba română veche, cât și aria de răspândire actuală, pot fi considerate regionalisme maghiarismele: *alnicie*, *băsău* (în expresiile calchiate după maghiară *stător de bășău* ‘răzbunător’ și *stătătură de bășău* ‘răzbunare’), *a bintetlui*, *a celui*, *hasnă*, *ocă*, *samă*. Acestea caracterizează îndeosebi graiurile bănățene-hunedorene.

În limba *Catehismului* din 1648 întâlnim și cuvinte care astăzi au dispărut cu totul din limbă, devenind arhaisme, respectiv sunt pe cale de dispariție. În această situație se află, de pildă, cuvântul *uric* care apare în documente românești din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, iar astăzi a trecut în fondul pasiv al limbii. Au dispărut și alte cuvinte care se bucurau de o circulație mai restrânsă și în epoca veche, fiind întrebuințate mai rar și doar în unele texte (îndeosebi calvino-românești), precum: *alnicie*, *aleniș*. De asemenea, unele cuvinte învechite astăzi sau dispărute sunt atestate în secolul al XVII-lea doar în textul lui Fogarasi. Astfel, sub influența textului maghiar, traducătorul a introdus cuvintele *chiuz(ă)*, *chiuzluitură*, *semeliu*, care, probabil, nu au avut circulație în graiul viu.

4. Concluzii

Lexicul *Catehismului* calvinesc tipărit în 1648 la Alba Iulia prezintă un strat destul de consistent de elemente de origine maghiară, acesta înregistrând un număr relativ mare de maghiarisme, în special dacă avem în vedere dimensiunile reduse (48 pagini, format 4⁰) ale textului românesc. Cea mai mare parte a acestui strat lexical corespunde unei norme lingvistice regionale puternic influențate de limba maghiară care încorporează în sistemul ei împrumuturile de origine maghiară ca pe niște elemente firești, alternându-le chiar cu sinonimele lor românești. Dincolo însă de constrângerile lingvistice impuse de întrebuințarea unei surse maghiare, de norma regională sau de stadiul de dezvoltare a limbii române, cu alte cuvinte, dincolo de vreo necesitate „reală”, elementele ungurești deseori reflectă o preferință a traducătorului de a introduce în textul său împrumuturi maghiare cu sau fără întrebuințări uzuale în epocă. Astfel, se poate constata că elementele maghiare au avut un statut privilegiat în contextul epocii vechi, chiar dacă, în etapele ulterioare, se produc anumite schimbări privind locul lor în ansamblul lexicului românesc.

Referințe bibliografice:

- ARVINTE, Vasile - GAFTON, Alexandru 2007: *Palia de la Orăștie (1582). II. Studii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- BRV, I = Ioan Bianu - Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, tomul I, 1508-1716, Edițiunea Academiei Române, București, 1903.
- DLRLV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- DRĂGANU, N. 1922: *Cea mai veche carte răsăriteană*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921-1922, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”.
- JUHÁSZ, István 1940: *A reformáció az erdélyi románok között*, Kolozsvár.
- MNYSZ = Szarvas, Gábor, Simonyi Zsigmond, *Magyar nyelvtörténeti szótár*, I - III, Budapest, 1890, 1891, 1893.
- PÁL, Enikő 2014a: *Considerații asupra unor maghiarisme culte în vechile traduceri românești*, în „Dacoromania”, serie nouă, XIX, nr. 1, p. 68-81.
- PÁL, Enikő 2014b: *Influența limbii maghiare asupra limbii române. Perioada veche*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- PAMFIL, Viorica 1962: *Lexicul Paliei de la Orăștie. Observații generale*, în „Cercetări de lingvistică”, VII, nr. 2, p. 131-135.

Surse:

- Catechismus Religionis Christianae compendiosè propositus, & sacrarum literarum testimoniis confirmatus. Ex ore infantium et lactentium disposuisti laudem. Psal. 8.3. Matth. 21.16. Albæ Jvliæ. M. DC: XXXXIII [1643]*
// *Catechismus Az az; A' keresztyeni vallásnak és hitnek rövid kérdésekben és feleletekben foglaltatott, szent írásbéli bizonyságokkal meg erősítettett summája, avagy veleje. A' még szólni nem tudó és csecsszopo gyermekéknek szájokból rendeltet véghez vinni a' te dicseretedet. Psal. 8.3. Matt. 21.16. Fejér Váratt. M. DC. XXXXIII. [1643]*, în ediția princeps din Biblioteca Muzeului Ardelean (Erdélyi Múzeum Könyvtára)
- (Online: http://documente.bcucuj.ro/web/bibdigit/patrimoniu/BCUCLUJ_FCS_BMV2279.pdf - 20 febr. 2015). Vezi și edițiile: *Catechismus Religionis Christianae...* M.DC.XLVII [1647] și *Catechismus Religionis Christianae...* M.DC.XXXIX [1639]
- BARÎȚIU, Georgiu 1879: *Catechismulu calvinescu impusu clerului și poporului romanescu sub domnia principiloru Georgiu Rákoczy I. și II., transcris cu litere latine după edițiunea II tipărită în anulul 1656, insocitu de una excursiune istorica și de unu glosariu de Georgiu Baritiu*, Sibiu.
- TAMÁS, Lajos 1942: *Fogarasi István kátéja. Fejezet a bánási és hunyadmegyei ruménség művelődéstörténetéből*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet. [*Catechismus Az az; A' keresztyeni Vallásnak és Hitnek Rövid kérdésekben és feleletekben foglaltatott szentírásbéli bizonyságokkal meg erősítettett summája avagy veleje. Mellyet Deák és magyar nyelvből Oláh-nyelvre fordított. Fogarasi Istvan. Lugofi már az igazságot rész szerint meg-ímet Olah Magyar Ecclesiának lelki Páfztorá. [...] Feiervarat Nyomtatott. Brafai Major Márton áltai 1648. Esztendőben // Catechismus / Aceea e aceea; Summa sau Măduva a uluitei și a credinței creștinești, cuprinsă în întrebări, și răspunsuri scurte; și cu adevărături din scriptura svântă. Catechismus Latino, Ungarico, Walchicus Translatu opera ac Studio Stephani Fogarafi Symmifae Oppidi Lugas, Anno 1647 die 18, Decembri [...]*, p. 43-65]

OPÉRATEURS DE L'INDÉTERMINATION ET MARQUES DE LA MODALITÉ DANS UN ARTICLE DE L'HEBDOMADAIRE ROUMAIN DILEMA VECHE

Alexandra CUNIȚĂ
Université de Bucarest
sanda.c@clicknet.ro

Operators of Indeterminacy and Modality in an Article from the Romanian Weekly Magazine “Dilema Veche”

In natural languages there are numerous linguistic signs characterized by a certain referential opacity, vague predicates – mainly nouns and adjectives – which researchers categorize in various typologies. In discourse, these predicates can be combined with others of the same type or can be combined with various hedges (fr. *enclosures*) that modify the vagueness expressed by the meaning of the former in one way or another. Phrases, clauses, sentences containing vague predicates or other elements – even figures – used with an indeterminate meaning, as expressions of approximation, are vague constructions which give our usual discourse its imprecise character we all have noticed in various communication situations. We shall not discuss in this article the various classes of vague predicates; we shall attempt instead to find the answer to several questions such as: a) is it possible to treat indeterminacy as modality? b) are there operators which might explicitly intervene in discourse in order to give to the form of expression chosen by the speaker / enunciator the imprecise character required by the specific strategy to which he or she resorts to in order to guide his or her interlocutor in the argumentative direction he or she chooses? c) is there an affinity between the type of indeterminacy called vagueness and the well-known subjective modalities? d) for which purpose can we use operators of indeterminacy and modality in a combined way in media discourse?

Keywords: *indeterminacy; vagueness; quantification; identification; (subjective) modality; operator; strategy*

Introduction

Soit, d'une part, l'énoncé :

[1] Și la noi încep să se miște lucrurile. („Dilema veche”, 572 / 29 janvier – 4 février 2015, IV)

‘Chez nous aussi, les choses commencent à bouger.’

et, d'autre part, deux réponses possibles à la question :

[2] -Quand Paul est-il arrivé à Paris?

a)-Il est arrivé à Paris hier, mardi, le 7 avril 2015, à 19 h 53.

b)-(Il est arrivé) hier, à 20 h 00.

L'information contenue dans [1] n'est pas bien définie: le lexème *lucrurile* ‘(les) choses’, par exemple, ne renvoie à rien de précis, sur le plan référentiel, et le prédicat complexe *încep să se miște* ‘commencent à bouger’ ferait paraître plutôt bizarre l'interprétation de l'ensemble, s'il était pris dans un sens littéral. D'autre part, si la réponse a) fournit toutes les informations requises par le locuteur ayant posé la question mentionnée sous [2], la réponse b) est loin de respecter intégralement le principe de coopération, car la maxime de quantité n'y est pas observée : une partie considérable des détails d'ordre référentiel est passée sous silence, et les chiffres correspondant aux indications horaires y figurent en emploi approximatif ; ce qui fait qu'on peut douter que l'énoncé b) soit globalement véridique. Pourtant, l'interlocuteur qui accepterait sans difficulté l'énoncé [1], parce qu'il peut récupérer l'information manquante à partir du contexte situationnel ou à partir du contexte linguistique, préférerait la réponse b) à la réponse a), au nom de la maxime de relation ou de pertinence¹. En fait, on peut dire que

¹ La réponse a) implique un coût trop élevé de la production et de l'interprétation du message. Pour la question de la

l'indétermination affecte toujours, dans une mesure plus ou moins importante, notre façon de parler. L'indétermination est même une caractéristique du langage humain, en général. Les langues naturelles, comme le français et le roumain, disposent de signes linguistiques caractérisés par une certaine opacité référentielle ; c'est, par exemple, le cas du nom français *centaine*, ou celui du diminutif roumain *clipită* signifiant, tout comme *minuțel* – diminutif familier et affectif qui n'apparaît pourtant pas dans les dictionnaires généraux de la langue – '(une) petite minute, (un) instant'. Après tout, on peut se demander aussi à partir de quelle dimension il est permis d'affirmer, sans risquer de mentir, qu'une bande de terre est *large* ou, au contraire, *étroite*. Les langues ne manquent pas de mots qui ont un sens flou ou vague¹!

Peuvent être vagues les concepts, les prédicats de toutes sortes et bon nombre de caractérisants qui les accompagnent ordinairement dans le discours, mais il se trouve que les syntagmes ou même les propositions et les phrases manifestent un caractère flou, si des mots en emploi indéterminé y sont inclus. Certains lexèmes s'accommodent mieux que d'autres du caractère flou : « [...] les termes encodant de l'information conceptuelle ont plus de chances d'être vagues que ceux à contenu procédural. » (Lupu 2003 : 297).

Il existe aussi des mots qui peuvent modifier le flou marquant normalement le contenu sémantique et référentiel de certains prédicats : roum. *cam timid* 'un peu / plutôt timide'; fr. *très intelligent*; roum. *un fel de solidaritate* 'une sorte de solidarité'; fr. *une espèce de manteau*. L'apparition de tels opérateurs de l'indétermination témoigne de l'intention du locuteur/énonciateur d'exprimer un jugement sur la personne ou sur l'objet dont il parle, que ce soit sous la forme d'une évaluation vague de la quantité d'une qualité ou sous la forme d'une identification approximative du référent.

À notre avis, si le grand nombre de termes flous qui existent dans toute langue naturelle nous permet de parler de l'indétermination comme d'un trait caractéristique du langage humain, l'emploi intentionnel des opérateurs du vague, du genre de ceux que nous venons de citer, nous permet de rapprocher ces derniers des marques modales et donc de voir dans le vague une véritable modalité². D'ailleurs, il n'est pas rare que, dans le discours, les termes flous se voient associer des valeurs modales ou que les opérateurs de l'indétermination soient cooccurents à des marques modales proprement dites, comme les modalisateurs épistémiques de la zone de l'indécis – du <PROBABLE> ou du <CONTESTABLE>. Ce phénomène est bien fréquent dans le discours médiatique.

Nous-même nous nous proposons de l'étudier ici, à partir d'un certain nombre d'articles de l'hebdomadaire roumain *Dilema veche*, en essayant de déceler la stratégie du locuteur/énonciateur, peut-être même la stratégie adoptée par la publication en question, quand elle touche à des sujets sensibles.

Prédicats flous et opérateurs de l'indétermination

À l'encontre de l'ambiguïté, phénomène linguistique que l'on cite également, tout comme la généralité ou la non spécificité, parmi les cas d'indétermination, le vague est à mettre en rapport avec la propriété de certains termes d'avoir une extension difficile à préciser. Kleiber (1987 : 161) affirme qu'un terme est général s'il peut « s'appliquer à un nombre infini d'instances », alors qu'il est dit vague si on est dans l'impossibilité de déterminer de façon rigoureuse « les limites de cette application ». On souligne dans la littérature qu'on peut reconnaître un terme vague au fait qu'il admet l'existence de « cas limites », mais il n'est pas toujours facile d'identifier ces « cas limites ». « Un terme T est vague si et seulement s'il existe au moins un objet O dans le monde tel qu'on ne puisse pas dire de la proposition *O est T* si elle

pertinence, voir, par exemple, Sperber et Wilson (1989).

¹ Dans la présente communication, la relation entre les deux termes de *vague* et de *flou* sera vue comme une relation de synonymie.

² Pour certains chercheurs (voir Tuțescu 1992), le vague relève de la catégorie des modalités; Zafiu (2002 a : 365) admet qu'il y a une relation étroite entre les deux, mais refuse d'assimiler le vague à une modalité.

est vraie ou si elle est fausse. » (Moeschler et Reboul 1994 : 375; pour la version roumaine consultée par nous, 1999 : 353).

Dans un article de la revue de vulgarisation scientifique *Science & Vie. Hors Série*, 267 / juin 2014 : 62, nous avons relevé les deux énoncés ci-dessous:

[3] Lutetia est un astéroïde.

[4] Lutetia serait en fait un planétésimal, un bloc de roche resté intact depuis sa formation aux côtés de Mars, de Vénus et de la Terre.

Astéroïde et *planétésimal* sont deux prédicats dont l'extension n'est pas définie de façon précise; ils constituent un exemple de vague extensionnel. Mais il se peut aussi que leur définition même soit relativement floue; on parle alors du vague intensionnel de ces termes.

Les chercheurs se sont efforcés de dresser une typologie du vague exprimé par de tels prédicats. Par exemple, Kleiber (1987), repris entre autres par Moeschler et Reboul (1999 : 353-357) ou par Lupu (2003 : 298-302), distingue trois types de vague, donc trois types de prédicats flous: le vague observationnel, le vague subjectif, le vague multidimensionnel. Les prédicats observationnels (*haut, large, épais,...*) sont des termes mesurables; l'indécidabilité du locuteur quant à leur applicabilité référentielle est liée à un seul critère, car ces adjectifs sont unidimensionnels. Les prédicats subjectifs¹ (*beau, intelligent, gentil, agréable,...*) ne sont pas des termes mesurables immédiatement, et, s'il est difficile de préciser les limites de la classe référentielle à laquelle ils s'appliquent, c'est plutôt parce que le jugement d'adéquation de l'application de l'un d'eux à un référent varie, souvent même beaucoup, d'un locuteur à l'autre. Les prédicats multidimensionnels, qui sont presque exclusivement des substantifs² (*chaise, logis, boîte,...*), sont vagues à un moindre degré que les prédicats subjectifs; quant au jugement d'applicabilité référentielle, il est à mettre en rapport avec une pluralité de critères. D'ordinaire, ces prédicats, surtout ceux des deux derniers types, se combinent dans le discours avec des enclosures, qui fonctionnent comme des opérateurs contribuant à marquer explicitement et à souligner le caractère intentionnel de l'emploi d'un langage flou dans la communication.

[5] Mănuitorul său [= al ștampilei] este un soi de stăpân [...] al organizației.

(„Dilema veche”, 578 / 12-18 mars 2015, 6)

‘Le détenteur du tampon est une sorte de maître [...] de l’organisation.’

De son côté, Zafiu (2002 a : 364) pense que le vague concerne soit le niveau sémantique et référentiel, soit le niveau épistémique, soit le niveau pragmatique. Comme c'est exclusivement le premier niveau qui nous intéresse ici, nous précisons qu'à ses yeux, le vague peut intervenir dans trois catégories d'opérations effectuées normalement par le locuteur au cours d'un échange verbal : l'opération d'identification du référent, l'opération de quantification et l'opération visant à situer le référent sur une échelle préexistante d'unités de mesure. C'est, croyons-nous, une autre manière d'affirmer que le locuteur peut décider de donner un caractère vague à son discours, quand il est obligé de faire des opérations d'évaluation qualitative, autrement dit quand il est tenu d'identifier le référent par la qualité / le statut / le rôle qu'on lui attribue en la circonstance, ou des opérations d'évaluation quantitative des qualités, des activités ou des actes de quelqu'un, ... – autrement dit lorsqu'il lui faut indiquer les différences de degré ou de nombre qui peuvent apparaître sur divers plans.

Dans un exemple comme [6]:

[6] [...] veneau alergând la [Centrul] de Educație Alternativă, unde se ocupa cineva de ei [...]. („Dilema veche” 565 / 11-17 décembre 2014, 15)

‘[...] c’était à qui arriverait le premier au [Centre] d’éducation alternative, où il y avait toujours quelqu’un pour s’occuper d’eux.’

le pronom indéfini *cineva* ‘quelqu’un’ ne permet qu’une pseudo-identification (Zafiu 2002 a : 366) de l’acteur social chargé de veiller sur les enfants qui se rassemblent avec joie et intérêt au

¹ Ces termes sont dits « non classifiants » dans la théorie de J.-C. Milner (1987). Le même linguiste les appelle aussi « Adjectifs – ou Noms – de Qualité ».

² « Le substantif est un prédicat général destiné à s'appliquer à des occurrences » (Kleiber 1994 : 52).

Centre en question. La seule information que ce pronom nous permette de dégager, c'est qu'il s'agit d'une personne et non pas d'un objet, pour lequel on aurait fait appel au pronom roumain *ceva* 'quelque chose'. Au lieu du pronom, on aurait pu avoir le nom à valeur générique (*un*) *om* '(un) homme' ou (*o*) *persoană*. À la différence de la classe des pronoms indéfinis, qui inclut plusieurs séries de formes composées: *cineva*, *ceva* / *oarecine*, *oarece* / (fam.) *oareșicine*, *oareșice* (Zafiu 2002 a : 366-367), mais qui, au fond, est constituée d'un nombre limité de lexèmes, la classe des noms génériques (*om* 'homme', *lucru* 'chose', *treabă* 'affaire',..., en emploi non anaphorique) est une classe ouverte. Se servant de l'une ou l'autre de ces formes, dans l'intention déclarée d'identifier le référent, le locuteur ne va pas, en réalité, au-delà d'une pseudo-identification ou même d'une non identification.

Une expression du genre *și alții/altele, și așa mai departe*, qui vient suspendre brusquement une énumération, permet au locuteur d'effectuer une « demi-identification » du référent.

Mais le type d'identification qui nous semble le plus intéressant, c'est l'identification par le biais d'une comparaison ou par la mise en relation du référent avec un repère, avec un prototype. Parmi les opérateurs utilisés dans le premier cas on peut citer *precum*, *ca* 'comme'¹, tel (que), semblable à'; les opérateurs impliqués dans le second cas se font remarquer par la présence d'un « nom métalinguistique » (Flaux et Van de Velde 2000 : 26-28) : *un gen / fel / soi de* 'un genre de, une sorte / espèce de'.

Les processus ou les opérations de quantification favorisent l'emploi du langage vague, l'échange d'informations qui ne sont pas bien définies.

[7] [...] câteva³ doamne [...] au decis să-și petreacă sâmbăta câteva ore având grijă de niște copii amărâți [...]. („Dilema veche”, 574 / 12-18 februarie 2015, 7
 '[...] quelques dames [...] ont décidé de passer, le samedi, quelques heures en s'occupant d'un petit groupe d'enfants en détresse [...].'

[8] [...], din păcate, în România ne cam însingurăm. (*id.*, *ibid.*)
 '[...] malheureusement, en Roumanie, nous vivons de plus en plus isolés.'

[9] Părea oarecum stânjenit, ușor / puțin încurcat.
 'Il paraissait un peu gêné, légèrement / un tantinet embarrassé.'

Les opérateurs de l'indétermination, marques explicites du vague qui se combinent d'ordinaire avec des prédicats flous, sont bien nombreux au niveau d'analyse envisagé. Mais un énoncé vague, qui contient de tels opérateurs, peut-il, ou non, accepter la présence d'autres types de modalisateurs? Et si oui, quelles seraient les classes de modalités le plus souvent entraînées dans les combinaisons de ce genre ?

Les opérateurs de l'indétermination et le coloris modal de l'énoncé

Les énoncés contenant des marques explicites de l'indétermination relevés dans les articles de l'hebdomadaire („Dilema veche” – unique publication choisie pour notre corpus – renferment souvent d'autres marques modales comme celles qui apparaissent dans les exemples ci-dessous:

[10] Pentru un specialist, ele [= fotografiile din România] par poate un pic prea idilizante [...], pentru un român – un pic cam îndepărtate de realitatea dură locală. („Dilema veche”, 565 / 11-17 décembre 2014, 19)

¹ « Au lieu de dire *il y avait là une sorte de balustrade*, on peut dire *il y avait là quelque chose qui ressemblait à ou comme une balustrade*. » (Flaux et Van de Velde 2000 : 27).

² « [...] le rôle sémantique des Nmét [= noms métalinguistiques] dans le GN consiste à signaler une adéquation imparfaite du N à l'objet nommé, ou au moins une incertitude quant à sa pertinence. » (Flaux et Van de Velde 2000 : 27).

³ Certains chercheurs roumains affirment que les sujets parlants roumanophones n'attachent l'interprétation [+indéterminé, + approximatif] qu'aux opérateurs renvoyant à la partie inférieure d'une échelle graduelle hypothétique (voir. Zafiu, 2002 a : 368). Les opérateurs exprimant le haut degré, la grande quantité ne seraient donc pas interprétés comme des expressions de l'indétermination, de l'approximation.

‘Pour le spécialiste, elles [= les photos prises en Roumanie] paraissent peut-être un peu trop visiblement arrangées pour donner un air idyllique aux lieux [...], pour un Roumain – un peu trop loin de la dure réalité locale.’

[11] E drept, ar trebui să îmi iau și niște măsurii de precauție.[...] Până atunci, dați-mi voie să păstrez niscaiva sănătoase îndoieli. Prea puternică îmi pare¹ opoziția! („Dilema veche”, 578 / 12-18 mars 2015, 6)

‘Il est vrai qu’il faudrait aussi que je prenne quelques précautions. [...] En attendant, permettez-moi de garder quelques doutes bien fondés. La résistance (des autorités) me semble trop forte.’

Les exemples [10] et [11], caractérisés par la présence de marques explicites de l’indétermination comme (*un pic*) *prea*, (*un pic*) *cam*², *niște*, *niscaiva* sont également le lieu d’insertion de quelques modalisateurs exprimant des modalités subjectives (épistémiques). Plus précisément, il s’agit de modalités *extrinsèques*, « marquées par des grammèmes ou par [des] lexèmes, qui apparaissent à un niveau plus élevé dans la hiérarchie syntaxique [des phrases] » (Gosselin 2010: 96) – *a părea*, *poate*, *a trebui* (employé au conditionnel), *a da voie* (à l’impératif),...–, aussi bien que de modalités *intrinsèques* aux lexèmes (*îndoieli*; *idilizant*, *dur*,...). Les modalités épistémiques, qui dominent par le nombre de marqueurs présents dans les exemples, mais qui n’excluent pas l’apparition de certaines marques des modalités appréciatives, placent à chaque fois les contenus propositionnels dans la zone neutre du <PROBABLE> quant à la force de la validation des représentations. Le vague qui caractérise les opérations de quantification intervenant sur le plan référentiel s’accommode des modalités du CROIRE.

La compatibilité des deux catégories d’opérateurs une fois constatée, la question qui se pose à nous est de savoir si de telles associations peuvent être récurrentes dans un texte et, au cas où elles le seraient, si elles peuvent imposer une direction argumentative précise à l’ensemble, devenant l’expression d’une stratégie préférée à toute autre par le locuteur/énonciateur.

Dans une interview avec Alexander Nanau, le réalisateur d’un film documentaire sur la vie des enfants roms de Ferentari - zone mal famée de Bucarest –, Ana Maria Sandu, la représentante de l’hebdomadaire („Dilema veche” qui a recueilli les propos, a voulu faire parler l’interviewé tout d’abord du sujet du documentaire, surtout de la façon dont il a choisi ses protagonistes, ensuite des relations que le cinéaste a su nouer avec ses héros et avec le monde du ghetto dans lequel ils vivent, enfin du tournant qu’a représenté, surtout pour Totonel et ses soeurs, le tournage de ce film. Alexander Nanau se rappelle qu’au début, il avait peur de garer sa voiture dans le quartier.

[12] Și aveam niște prejudecăți pe care, probabil, toți oamenii le au [...]. („Dilema veche”, 565 / 11-17 décembre 2014, 15)

‘Et j’avais des préjugés comme probablement tous les hommes en ont.’

Ensuite, quand il a pu établir un vrai contact avec les Roms, surtout avec les jeunes et les enfants, quand il a su qu’il avait gagné leur confiance, il a pu s’occuper sans problèmes de son film, du travail direct avec les personnages du documentaire.

[13] Au înțeles foarte repede că filmările le fac bine lui Toto și surorilor lui, că stăm acolo cu ei, că asta îi animă să se dezvolte într-o anumită direcție. Mulți dintre ei și-ar fi dorit, probabil, să li se fi întâmplat și lor asta când aveau vârsta lor. Dacă n-a fost așa, au spus că vor să se vadă măcar cum trăiesc ei acum. Și atunci, accesul a fost total. (*id.*, *ibid.*)

‘Ils [= les Roms du ghetto] ont vite compris que d’avoir à tourner tous les jours dans ce film faisait du bien à Toto et à ses soeurs. Nous vivions là-bas, à côté d’eux et avec eux, et cela les poussait à évoluer dans une certaine

¹ Pour Zafiu (2002 b : 139) ce marqueur est une sorte d’évidentiel [+ inférence].

² Pour *cam*, difficile à traduire hors contexte situationnel ou linguistique parce qu’ayant un sens général et abstrait, difficile à cerner en langue, en tant que lexème isolé, voir Ciompec (1985 : 34-37; 49), Reinheimer Ripeanu (2004 : 227-229; 241-242), Mirzea Vasile (2012 : 130-132; 138-140; 144-146).

direction. Beaucoup d'entre eux auraient probablement souhaité qu'une pareille chose leur fût arrivée, à eux aussi, quand ils avaient l'âge de nos acteurs. S'ils n'ont pas eu cette chance-là, ils ont dit qu'ils voulaient au moins que le monde puisse voir comment ils vivaient au jour d'aujourd'hui.

À partir de cet instant, on a eu plein accès à la vie du ghetto.'

À la fin, l'intervieweuse demande à Nanau si le fait d'avoir travaillé avec Totonel et de l'avoir transformé en protagoniste du documentaire, l'aidant par là à sortir de la vie dure et misérable du ghetto, avait fait naître chez lui, comme à l'occasion d'un film précédent, des responsabilités particulières à l'égard du jeune Toto. Et Alexander Nanau de répondre:

[14] [...] având în vedere că Totonel e mai mult decât protejat în acel [Centru], și că oamenii aceia sunt un fel de părinți pentru el, ar fi cumva necinstit din partea mea să mă bag peste ei. Și atunci încerc să păstrez un fel de distanță sănătoasă. (*id.*, *ibid.*)

'[...] vu que Totonel est mieux que protégé dans ce [Centre], et que ces gens-là sont comme des parents pour lui, ce serait en quelque sorte inéquitable / abusif de ma part, de m'immiscer dans leurs rapports. (Et) alors je m'efforce de garder mes distances.'

Chacun des trois fragments cités contient des opérateurs de l'indétermination (le déterminant indéfini *niște* 'des', le déterminant-caractérisant *anumită* 'certaine', le pronom indéfini *mulți* (*dintre ei*) 'beaucoup (d'entre eux)', l'adverbe indéfini *cumva* 'en quelque sorte', l'enclosure *un fel de* 'une sorte de, comme un/des') ainsi que des opérateurs de modalisation de type varié: verbes modaux (*a se întâmpla* 'arriver' – aléthique; *a dori*, *a vrea* 'souhaiter, vouloir' – bouliques), adverbes modalisateurs (*probabil* 'probablement' – épistémique), grammèmes (formes du conditionnel présent et passé, formes du subjonctif présent et passé), lexèmes qui expriment par eux-mêmes des modalités subjectives (appréciatives) (*prejudecăți* 'préjugés'; *necinstit* 'inéquitable, abusif') ou qui se voient associer accidentellement, dans certains contextes situationnels ou linguistiques, des valeurs modales (*părinți* 'parents', *distanță* 'distance'). Cependant, si nous voulons rendre compte du fonctionnement discursif de tous ces éléments, nous croyons que l'ordre dans lequel ils sont appelés à remplir leurs fonctions dans le discours est plutôt l'ordre inverse: l'analyste doit s'occuper d'abord du calcul de la valeur modale de chaque énoncé, parce que les modalités nous montrent comment effectue le locuteur la validation des représentations qu'il manipule, et ne s'intéresser qu'après à la manière dont les opérateurs de l'indétermination permettent de maintenir le coloris modal identifié, de le renforcer, de le prolonger, éventuellement de l'atténuer ou de le modifier, si les besoins de la communication l'exigent.

En [12], le locuteur/énonciateur assume le contenu propositionnel [avoir (je, préjugés)], mais comme les préjugés ne sont pas chose dont on puisse se vanter, il essaie d'atténuer l'effet négatif produit, peut-être, sur l'interlocuteur par son aveu, en soulignant qu'il n'est ni meilleur ni plus méchant que ses semblables, qui en ont aussi, des préjugés. Mais si cela est vrai pour un certain nombre de personnes, la vérité en question ne peut être validée avec la force maximale; d'où, la position plutôt neutre du locuteur/énonciateur qui place la validation de la représentation dans la zone du <PROBABLE>, de l'indécis. C'est plus poli, surtout c'est plus prudent... À remarquer que le référent auquel renvoie le terme *prejudegés* n'est ni identifié de façon claire et précise, ni évalué sous le rapport de la quantité, autrement dit l'interlocuteur n'apprend ni quels sont les préjugés en question, ni combien nombreux ils sont.

Le fragment cité sous [13] est composé de quelques énoncés pleinement assumés par le locuteur/énonciateur, car la plupart des informations transmises de la sorte sont le résultat d'une expérience directe, de perceptions ou d'inférences pour la validité desquelles le locuteur/énonciateur se porte garant. Pourtant, quand il parle de l'univers des pensées et des sentiments des habitants du ghetto, le locuteur/énonciateur introduit dans son discours des éléments de discours rapporté, probablement pour que son interprétation personnelle des faits ne

paraisse pas trop subjective. À noter que, lorsqu'il évoque la direction dans laquelle commencent à évoluer Totonel et ses soeurs, sous l'influence des nouvelles activités liées au tournage du film, le locuteur/énonciateur ne fournit aucune information précise: *o anumită direcție* 'une certaine direction'¹.

L'incertitude qui caractérise la première partie de l'énoncé long cité sous [14] est exprimée surtout par le morphème du conditionnel *ar fi (cumva) necinsti* 'ce serait (en quelque sorte/dirais-je) inéquitable/abusif', exprimant la supposition. Quant à l'adverbe indéfini *cumva*, il admet plusieurs interprétations. Au niveau sémantique et référentiel, la présence de l'opérateur peut signifier « pas complètement/absolument inéquitable, mais pas équitable non plus », « inéquitable, dans une certaine mesure ». On peut attacher à l'adverbe une interprétation épistémique (Mîrzea Vasile 2012: 159-160), si on considère qu'il est abusif ou injuste que le cinéaste intervienne pour guider l'enfant rom, alors qu'il existe au Centre un personnel qui assure la protection de Totonel et qui l'entoure avec l'affection que pourraient lui montrer de vrais parents. Personnellement, nous pensons que l'adverbe *cumva* est utilisé pour affaiblir la caractère assertif de l'énoncé *e necinsti din partea mea să mă bag peste ei*; si cette dernière interprétation est l'interprétation correcte, la fonction remplie par l'adverbe est une fonction pragmatique (Mîrzea Vasile, 2012: 160). Nous défendons ce point de vue, nous appuyant sur la présence, dans l'énoncé, d'un conditionnel qui a strictement le même rôle d'atténuer la force de la validation du contenu propositionnel, de montrer que le locuteur/énonciateur ne s'engage pas à prendre entièrement à sa charge ce contenu.

Globalement, les deux catégories d'opérateurs se combinent pour conduire l'interlocuteur et, après lui, les lecteurs de l'hebdomadaire vers la conclusion que, si l'on s'implique, sans préjugés, sans parti pris, dans un projet qui suscite l'intérêt des jeunes et ne condamne à aucun égard les adultes, il est bien possible de changer quelque chose à la vie misérable de la plupart des Roms. Alexander Nanau croit que le film qu'il a tourné au Centre a pu « sauver » Totonel², même si celui-ci ne doit pas quitter de sitôt le ghetto de Ferentari. Mais rien n'est sûr et, même pour une réussite partielle, il faut agir avec prudence et doigté.

Conclusion

Si l'existence, dans les langues naturelles, de nombreux mots dont l'extension demeure difficile à préciser ou dont la définition même manque de précision est la preuve du caractère flou du langage humain, le cumul intentionnel d'éléments flous dans l'énoncé place le vague dans la zone des modalités. Les prédicats vagues sont modifiés par des outils introduits à dessein dans la chaîne parlée, au sein de véritables stratégies de communication. Ces modificateurs du flou exprimé à un premier niveau par des prédicats vagues deviennent ainsi des opérateurs de l'indétermination.

Engagé dans un échange verbal avec un ou plusieurs interlocuteurs, le locuteur/énonciateur émaille son discours d'expressions en emploi flou, ou en emploi approximatif, se permettant aussi d'associer des valeurs modales supplémentaires à certains des termes choisis, afin de donner plus de poids à ses jugements de valeur et de mieux marquer sa position à l'égard du monde référentiel évoqué. Pour les mêmes raisons, les opérateurs de l'indétermination se combinent souvent avec les marques des modalités subjectives – épistémiques et appréciatives. Le coloris modal, parfois particulièrement riche des énoncés, et qui a des rapports intimes avec l'argumentation dans la communication, est l'effet de la présence simultanée de plusieurs catégories d'opérateurs modaux ou ayant de fortes affinités avec la zone modale. L'analyste doit les placer dans l'ordre de succession qui préside à leur combinaison dans

¹ Voir l'analyse des expressions *un certain succès, un certain sourire, un certain Dupont*, chez Wilmet (1997 : 212)

² « *El pare salvat. [...] nu cred că mai are cum să se întoarcă de unde a plecat.* » („Dilema veche”, 565 / 11-17 décembre 2014, 15) ‘Tout porte à croire que lui, il est sauvé. [...] je ne crois pas qu'il puisse retomber dans l'enfer d'où il est sorti.’

toutes sortes de productions discursives, afin de mieux comprendre – et expliquer – leur contribution à une communication efficace.

Il va de soi que, dans son travail, celui-ci doit associer la démarche onomasiologique à une démarche sémasiologique, sans laquelle il est bien possible qu'on ne puisse pas appréhender correctement le fonctionnement discursif de tels outils, leur importance pour la communication interpersonnelle.

Références bibliographiques :

- CIOMPEC, Georgeta 1985: *Morfosintaxa adverbului românesc – Sincronie și diacronie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- FLAUX, Nelly, VAN DE VELDE, Danièle 2000 : *Les noms en français: esquisse de classement*, Paris, OPHRYS.
- GOSSELIN, Laurent 2005 : *Temporalité et modalité*, Bruxelles, De Boeck. Duculot.
- GOSSELIN, Laurent 2010 : *Les modalités en français. La validation des représentations*, Amsterdam – New York, Rodopi.
- KLEIBER, Georges 1987 : *Quelques réflexions sur le vague dans les langues naturelles*, in *Études de linguistique générale et de linguistique latine offertes en hommage à Guy Serbat*, Paris, Bibliothèque de l'Information, pp.157-172.
- KLEIBER, Georges 1994 : *Nominales. Essais de sémantique référentielle*, Paris, A. Colin.
- KRIEB STOIAN, Silvia 2003 : *Mijloace lingvistice de exprimare a aproximării în presa scrisă actuală*, in Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale. II*, București, E.U.B., pp. 217-232.
- LUPU, Mihaela 2003 : *Concepts vagues et catégorisation*, in „Cahiers de Linguistique Française”, 25, pp. 291-304.
- MILNER, Jean-Claude 1978 : *De la syntaxe à l'interprétation*, Paris, Seuil.
- MÎRZEA VASILE, Carmen 2012 : *Eterogenitatea adverbului românesc: tipologie și descriere*, București, E.U.B.
- MOESCHLER, Jacques, REBOUL, Anne 1994 : *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*, Paris, Seuil (traduction du français en roumain sous la direction de Carmen Vlad et Liana Pop : *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, Cluj, Editura ECHINOX).
- REINHEIMER RÎPEANU, Sanda 2004 : *Intensification et atténuation en roumain : les adverbes **cam**, **mai**, **prea**, **și**, **tot***, in Maria Helena Araújo Carreira (dir.), *Plus ou moins?! L'atténuation et l'intensification dans les langues romanes*, „Travaux et Documents”, 24, pp. 225-246.
- SPERBER, Dan, WILSON, Deirdre 1989 : *La pertinence. Communication et cognition*, Paris, Minuit.
- TUȚESCU, Mariana 1992 : *La modalité du flou*, in „RRL”, XXXVII, pp. 65-73.
- WILMET, Marc 1997 : *Grammaire critique du Français*, Louvain-la-Neuve, Duculot.
- ZAFIU, Rodica 2002 a : *Strategii ale impreciziei: expresii ale vagului și ale aproximării în limba română și utilizarea lor discursivă*, in *Actele Colocviului Catedrei de Limba Română. 22-23 noiembrie 2001. Perspective actuale în studiul limbii române*, București, E.U.B., pp. 363-376.
- ZAFIU, Rodica 2002 b : *„Evidențialitatea” în limba română actuală*, in Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București, E.U.B., pp. 127-144.

PRESENCIA DE LAS PAREMIAS EN LOS MANUALES DESTINADOS A LA ENSEÑANZA DEL FRANCÉS PARA ESPAÑOLES

María Inmaculada RIUS DALMAU
Universitat Rovira i Virgili, Tarragona

immaculada.rius@urv.cat

The Presence of Phraseological Units in the Textbooks Aimed at Teaching French to Spanish Speakers

Lately, the interest in recovering the presence of phraseological units in the design of contents for foreign language teaching has been growing. From our point of view, there are several reasons to defend this interest, already manifest in textbooks aimed at teaching French to Spanish speakers that date back to the 17th, 18th and 19th centuries. Among them are the possibility of improving the learner's linguistic and communicative competences and the incorporation to a larger extent of intercultural elements in the classroom. Native speakers acquire the mastery of phraseological units through cultural immersion and their spontaneous use in context. This is different for students who are native speakers of another language. Certainly, to cope with this challenge, specific didactic activities will have to be designed, since the teaching of phraseological units requires the mastery of turns of phrase and particular uses of language. We are convinced that this will also become a motivational factor for the student towards the acquisition of the new language.

Keywords: *language teaching; French; phraseology; phraseological units; proverbs; paremiology*

Introducción

La enseñanza de las lenguas extranjeras constituye una compleja tarea que pone en marcha una serie de procesos relacionados con diversos ámbitos de las ciencias como son la lingüística aplicada, la psicolingüística, la sociolingüística o la pedagogía. El reto de aprender una nueva lengua es tan complejo como el proceso que ello genera. A lo largo de la historia de la enseñanza de las lenguas vivas los responsables de la misma han intentado casar las necesidades de los futuros hablantes con los métodos escogidos. Evidentemente, las necesidades reales han marcado siempre los objetivos que, a su vez, han definido tanto los contenidos como los métodos y los recursos didácticos escogidos. Los manuales de lenguas extranjeras ofrecen al aprendiz una serie de reglas, ejemplos prácticos y ejercicios encaminados a mostrar el sistema particular de la nueva lengua. Ahora bien, a menudo han quedado fuera de sus contenidos un tipo de expresiones que poseen un alto grado de idiomatización. Se trata de las unidades fraseológicas de una lengua que se caracterizan por funcionar de manera autónoma y que son aprendidas mediante el uso —es decir, en contexto— por los hablantes de la lengua materna, ofreciendo en cambio gran dificultad para los hablantes de una lengua extranjera que se enfrentan a ciertas limitaciones en cuanto a su dominio expresivo. Suponiendo que estos últimos sean capaces de construir un discurso gramaticalmente correcto, gracias a la buena aplicación de las reglas, suelen carecer del dominio de ciertas estrategias idiomáticas en la nueva lengua. Este vacío puede paliarse, al menos en parte, con el conocimiento de los fraseologismos. Así pues, puesto que dichas unidades constituyen una macroestructura su enseñanza debe diseñarse con delicadeza, buscando recursos metodológicos propios y adecuados.

La enseñanza de la fraseología en el ámbito del francés para españoles

La fraseología está poco presente en los planes de Estudios de Filología Hispánica de las universidades españolas. Sin embargo, el interés por este tema ha ido creciendo en las últimas

décadas en el ámbito de la enseñanza de lenguas extranjeras. Desde una perspectiva diacrónica, ya en el siglo XVII, algunos de los autores de manuales y gramáticas de francés para españoles como César Oudin (1605), Pedro Pablo Billet (1687) o Juan Pedro Jarón (1688) incluyeron en sus obras refranes y locuciones. En el siglo siguiente Antonio Capmany (1776) incluye en su gramática vocabularios lógicos y figurados para los idiotismos. A su vez, Pedro Nicolás Chantreau (1786) hará lo mismo con los proverbios, refranes y dichos que se corresponden en ambas lenguas. También Antonio de Galmace (1780) se ocupará de los modos de hablar más particulares y frecuentes en la lengua francesa, al igual que lo hará Joseph Nuñez del Prado (1764). Por último, diversos autores de manuales de francés para españoles que publicaron sus obras durante el siglo XIX incluyeron el estudio de dichos populares y refranes. Lo cierto es que durante el siglo XX, principalmente en su última mitad, la presencia de estas unidades en los manuales de francés sufrió cierta disminución. Sin embargo, como ya se ha comentado antes, actualmente ha aumentado el interés en este sentido principalmente en la lingüística aplicada a la enseñanza de lenguas extranjeras. Las unidades fraseológicas, en general, y de forma particular las paremias, encierran una enorme riqueza expresiva y manifiestan, a menudo, el imaginario colectivo de la mayoría de culturas. La gente de cualquier país está rodeada de refranes, máximas y dichos que ilustran la realidad y la muestran a través de las palabras. En tales composiciones la información está condensada y la expresión se produce a través de una imagen. Sin duda, su conocimiento facilita la apropiación de un nuevo universo cultural, el de la nueva lengua, aumentando a su vez el que el individuo ya ha adquirido de la lengua materna. Además, las paremias evidencian el empleo de giros de la lengua que implican creatividad y recursos estilísticos que no son exclusivos de la lengua literaria. A través de los refranes, proverbios y dichos la lengua refleja su riqueza fijando la disposición de las palabras bajo una intencionalidad expresiva concreta y apoyándose en la abstracción del significado. Por este motivo, su enseñanza resulta un tanto compleja y genera un proceso susceptible de incluir las equivalencias entre lenguas, especialmente entre la lengua aprendida y la materna. Para ello es conveniente apoyarse en estudios contrastivos.

Vamos a dar una breve visión teórica que nos ayudará a comprender la razón de dicha complejidad. En primer lugar, las denominaciones usadas para referirse a las unidades fraseológicas o fraseologismos son muy variadas. Existe una dilatada nomenclatura: dichos, expresiones fijas, expresiones idiomáticas, expresiones, frases, modismos, giros, fórmulas, fórmulas proverbiales, fórmulas comunicativas, idiotismos, locuciones, modos de decir, frases hechas, refranes, adagios, proverbios, aforismos, colocaciones, expresiones lexicalizadas, unidades léxicas pluriverbales, unidades sintagmáticas, entre otras. Ante tanta diversidad se hace indispensable adoptar una clasificación. Sin haber llegado a la unanimidad se consideran, en general, dos grandes grupos: 1) las paremias que son conmutables con una oración o enunciado: refranes, proverbios y dichos; 2) Las locuciones que no son conmutables con un enunciado, es decir, que no equivalen a una oración: las colocaciones y las locuciones.

El estudio de la paremiología se aborda de forma independiente al de la fraseología, es decir, constituye una disciplina por sí mismo. Según Julia Sevilla Muñoz, la paremia es “aquella unidad funcional memorizada en competencia y que se caracteriza por los rasgos siguientes: brevedad, carácter sentencioso, antigüedad, unidad cerrada y engastamiento” (Sevilla Muñoz, 1988: 218).

Veamos las diferencias entre las unidades paremiológicas. El refrán es una frase ingeniosa que contiene un juicio de valor a través de dos o más ideas. Se trata de un elemento autónomo transmisor de sabiduría. Es de origen anónimo y uso popular: *quien busca, halla*. El proverbio es una expresión que testimonia algún acontecimiento histórico. Es de origen conocido y de procedencia culta: *armarse la de San Quintín*. El dicho es una expresión que nace de anécdotas de la vida cotidiana. Tiene una temática centrada en los fenómenos de la naturaleza, las actividades del campo o las fiestas populares: *guardar las distancias*

A su vez, las locuciones abarcan dos tipos de unidades. Por una parte las colocaciones: “Unidades fraseológicas formadas por dos unidades léxicas en relación sintáctica, que no constituyen por sí mismas, actos de habla ni enunciados, y que, debido a su fijación en la norma, presentan restricciones de combinación establecidas por el uso, generalmente de base semántica: el colocado autónomo semánticamente (la base) no solo determina la elección del colocativo, sino que, además, selecciona en éste una acepción especial, frecuentemente de carácter abstracto o figurativo”. (Gloria Corpas Pastor 1996: 66). Sirvan de ejemplo: *lluvia torrencial, plena confianza, acierto pleno alto rendimiento*. Por la otra, las locuciones: “Combinación estable de dos o más términos, que funcionan como elemento oracional y cuyo sentido unitario consabido no se justifica, sin más, como la suma del significado normal de los componentes” (Casares 1950:170). Dichas unidades suelen clasificarse según la función que desempeñan en la oración: locuciones nominales (*la curva de la felicidad*), adjetivas (*ligero de cascos*), verbales (*darse de bofetadas, saltar a los ojos, sentar la cabeza, echar una mano*), adverbiales (*a coro*), conjuntivas (*ahora bien*), prepositivas (*en pos de*) y pronominales (*alma viviente*).

Centrándonos en el papel que pueda desempeñar la paremiología en el ámbito de la enseñanza de las lenguas extranjeras observamos como aproximarse a una paremia significa participar en un juego particular acordado por los hablantes de una misma lengua. El uso de un refrán, un dicho o un proverbio, permite al hablante sintetizar una idea de forma compartida. La verdad expresada a través del mismo adquiere la solidez que le otorga el peso de una comunidad y de una cultura. Se trata del 'discurso repetido' que se ha creado con la influencia del mundo extralingüístico: “Es cierto, por otra parte, que el conocimiento de las cosas y las ideas y opiniones acerca de las cosas motivan proverbios, locuciones, modismos, etc.” (Coseriu, 1981: 291). Desde un punto de vista pragmático la visión del mundo de dicha comunidad se manifiesta a través de situaciones concretas y se aplica de forma real a la vida de las personas. Su uso deja de ser teoría para convertirse en destreza. Pero no se trata de una destreza exclusiva de los hablantes nativos, al contrario, dicha habilidad puede ser adquirida por los nuevos hablantes para completar su competencia comunicativa. Si nos planteamos enseñar las paremias, y los fraseologismos en general, es necesario elaborar un plan de trabajo. Sirva de ejemplo lo siguiente:

Objetivos

- Comprender la necesidad de incorporar las unidades fraseológicas en el uso de la lengua oral y escrita.
- Adquirir conciencia fraseológica.
- Conocer las unidades fraseológicas más usuales de la nueva lengua.
- Detectar los distintos matices del significado de las unidades fraseológicas.
- Automatizar el uso de las unidades fraseológicas.

Fases del aprendizaje

- Descubrimiento e identificación de las unidades fraseológicas.
- Familiarización y reutilización de las unidades fraseológicas.
- Apropiación de las unidades fraseológicas.

Recursos didácticos

- Utilización de las TIC (Nuevas Tecnologías de la Información y de la Comunicación).
- Construir un fichero personalizado de las unidades fraseológicas.
- Apropiarse de una buena bibliografía referente a las unidades fraseológicas que incluya teoría, actividades y diccionarios especializados.

Durante el proceso de enseñanza/aprendizaje debemos tener en cuenta también la existencia de una doble capa semántica en las paremias. Cuando introducimos un refrán en un discurso, por ejemplo: *no es oro todo lo que reluce*, existen dos niveles. Por una parte se trata de un enunciado que sigue un criterio de veracidad (lógica de los hechos) y por otra, se trata de un enunciado que pretende que se interprete mediante una operación cognoscitiva que lleve a

abstraer el sentido literal y concreto en un sentido figurado y conceptual. Por ejemplo, concreto: todo lo que reluce no es oro y conceptual (abstracto): no es oro todo lo que reluce, concepto de desconfianza y engaño. Esta doble capa permite diseñar actividades encaminadas a la consolidación de conocimientos gramaticales uniéndolos a la capacidad de abstracción en la nueva lengua. Todo ello viene a completarse con el acercamiento a los aspectos culturales que se transmiten a través de la lengua. En el marco de la explotación didáctica que apuntamos aquí veamos una pequeña muestra de estudio contrastivo español/francés.

Ante todo debe observarse que en una misma lengua existen, a menudo, variantes y correspondencias de un mismo refrán: *No dejes lo ganado por lo que has de ganar. / Más vale un pájaro en mano que ciento volando; Mejor es pan duro que ninguno. / Más vale pan y aceitunas que estarse en ayunas.* En segundo lugar observar que, en general, existen correspondencias con otras lenguas aunque también es verdad que, a veces, no es posible encontrar ninguna.

Dios los cría, y ellos se juntan. *Qui se ressemble, s'assemble.*

(Cuando se juntan dos o más personas de carácter similar. A menudo, se dice peyorativamente para indicar que las malas personas suelen encontrarse.)

Dime con quién andas, y te diré quién eres. *Dis-moi qui tu hantes, et je dirai qui tu es.*

(Las compañías influyen tanto para bien como para mal.)

Dios, que da llaga, da la medicina. *Dieu donne la gale, mais il donne aussi des ongles pour se gratter.*

(Los propios obstáculos contienen la salida o solución para superarlos.)

Dios aprieta, pero no ahoga. *Dieux ne veut pas la mort du pêcheur.*

(En los momentos difíciles, siempre hay una salida.)

A quien dices tu secreto, das tu libertad y estás sujeto; Di tu secreto a un amigo, y serás su cautivo; no lo sepa ni el cuello de tu camisa. *Si ton ami connaît ton secret, tu lui seras toujours soumis; Esclave d'un autre se fait, qui dit son secret à qui ne le sait.*

(Peligros e inconvenientes que comporta revelar un secreto)

A palabras necias, oídos sordos. *À sotte demande, de sotte réponse.*

(No hacer caso de lo que neciamente se diga.)

A lo hecho, pecho. *Ce qui est fait, est fait.*

(Afrontar una situación con entereza. No se puede volver atrás y no tiene sentido el remordimiento.)

A grandes males, grandes remedios. *Aux grands maux, les grands remèdes.*

(Se debe dar soluciones drásticas a dificultades considerables)

Más vale tarde que nunca. *Mieux vaut tard que jamais*

(Aunque con retraso, siempre es conveniente poner remedio a las cosas. Se deben finalizar las cosas pese a haber pasado la verdadera oportunidad.)

Más vale prevenir que curar. *Mieux vaut prévenir que guérir.*

(Es mejor poner los medios para evitar que venga el mal que una vez venido tratar de poner remedio.)

Más vale pan con amor que gallina con dolor. *Mieux vaut en pain un œuf qu'en guerre en bœuf.*

(Es preferible disponer de poco queriéndose de verdad que tener mucho y no llevarse bien, pues cuando el cariño no existe entre quienes conviven, de nada sirve la riqueza.)

Más vale pájaro en mano que ciento volando. *Mieux vaut moineau en cage que poule d'eau qui nage.*

(Es mejor conformarse con lo poco, pero seguro, que se tiene y no dejarlo por la esperanza de algo mejor pero incierto.)

No hay que empezar la casa por el tejado. *Il ne faut pas mettre la charrue devant les bœufs.*

(No dejarse llevar por un ansia desmesurada de querer acabar las cosas enseguida. Conviene proceder con orden lógico).

Quien canta, sus males espanta. *Qui chante, ses maux enchante.*

(Debe adoptarse una postura optimista ante la adversidad.)

A mal tiempo, buena cara. *Contre mauvaise fortune, bon cœur.*

(Animar a sobreponerse en los momentos difíciles)

El primer paso es el que cuesta. *Il n'y a que le premier pas qui coûte.*

(En la realización de una actividad, empezar es lo que resulta más difícil. Debemos luchar contra esa dificultad)

A buen entendedor, pocas palabras bastan. *Le sage entend à demi-mot; à bon entendeur, salut.*

(Las personas inteligentes y de buena voluntad no necesitan muchas explicaciones.)

No hay peor ciego que el que no quiere ver. *Il n'est pire sourd que celui qui ne veut pas entendre.*

(Es muy difícil ver o comprender algo a una persona que no quiere ver o comprender. Es como ponerse una venda en los ojos)

A caballo regalado, no le mires el diente. *A cheval donné on ne regarde pas les dents.*

(Los dientes indican la edad del caballo. Aceptar de buen grado los regalos. Ser agradecido.)

A dios rogando y con el mazo dando. *Aide-toi, le Ciel t'aidera.*

(Pedir algo, desearlo no es suficiente. Se debe actuar y luchar para conseguirlo. El esfuerzo.)

A falta de pan, buenas son tortas. *Faute de grives, on mange des merles.*

(Contentarse con lo que se tiene, a veces, saber valorarlo)

A río revuelto, ganancia de pescadores. *Il fait bon pêcher en eau trouble/ l'eau trouble est le gain du pêcheur.*

(Sacar partido de los males ajenos y aprovecharse de las circunstancias al ver que hay desavenencias.)

Agua que no has de beber, déjala correr. *Il faut laisser couler l'eau.*

(De lo que no necesitamos no hagamos un uso indebido y dejemos que las cosas sigan su curso natural.)

Donde fueres haz lo que vieres. *On doit vivre selon le pays où on est. À chaque pays sa costume.*

(Saber adaptarse a las normas y costumbres del lugar donde se va.)

La explotación didáctica de los refranes puede realizarse desde varias perspectivas. Por ejemplo, podemos centrarnos en la búsqueda y comentario de las técnicas expresivas mediante el análisis de las figuras estilísticas que dichas unidades contienen. También se pueden diseñar actividades creativas como sería la redacción de un texto que ilustrara el contenido del refrán. Sirva de ejemplo el siguiente: *A lo hecho, pecho/ Ce qui est fait, est fait*. Un texto posible sería el siguiente: “Era una tarde soleada de invierno. Un grupo de amigos salió a pasear cerca del río. Uno de ellos quiso hacer una broma a su compañero y lanzó el zapato de éste al agua. La corriente se llevó el zapato lejos y no hubo manera de recuperarlo. Entonces, el autor de la broma se vio obligado a ceder sus propios zapatos al amigo y él tuvo que volver descalzo a casa.” Este último enfoque puede también explotarse a la inversa, es decir, procurando el texto a los estudiantes y pedirles que encuentre el refrán susceptible de ilustrarlo.

Conclusión

Por nuestra parte, estamos convencidos de que la adquisición de una buena competencia fraseológica se traducirá en una mayor competencia comunicativa. Por otro lado, las paremias, en concreto, poseen un alto valor didáctico y cultural. Reflejan una visión del mundo por lo que integran elementos lingüístico-culturales, además de constituir una guía de conducta y de transmisión de valores. Así pues, cuando nos preguntamos si es necesario incluir estas unidades en los contenidos de la enseñanza de una lengua extranjera, la respuesta es del todo afirmativa. Sin duda, la presencia de las paremias debería tener mayor peso en este ámbito puesto que su conocimiento aporta nuevos elementos tanto abriendo la reflexión sobre el propio sistema de la

lengua, en el plano del metalenguaje, como en la transmisión de valores culturales, además de procurar la posibilidad de consolidar las competencias léxicas y gramaticales. Por último, no se debe subestimar el trabajo de la creatividad y los efectos que ello pueda producir sobre la motivación de los estudiantes, un factor sin el cual se hace difícil materializar cualquier aprendizaje.

Referencias bibliográficas:

- CASARES, Julio 1950: *Introducción a la lexicografía moderna*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC).
- CORPAS PASTOR, Gloria 1996: *Manual de fraseología española*, Madrid, Gredos (Biblioteca Románica Hispánica).
- CORREAS, Miguel; GALLARDO, José Enrique 2003: *Calendario romance de refranes*, Barcelona, Ediciones Universidad de Barcelona.
- COSERIU, Eugenio 1977: *Principios e semántica estructural*, Madrid, Editorial Gredos.
- COSERIU, Eugenio 1981: *Lecciones de lingüística general*, Madrid, Editorial Gredos.
- GONZÁLEZ REY, M. ISABEL 2007: *La adquisición de las expresiones fijas. Metodología y recursos didácticos*, Cortil-Wodon, Editions Modulaires Européennes (E.M.E).
- LUQUE NADAL, Lucía 2012: *Principios de culturología y fraseología españolas*, Frankfurt, Peter Lang.
- LUQUE TORO, Luis 2012: *Manual práctico de usos de la fraseología española actual*, Madrid, Editorial Verbum, S.L.
- MELLADO, Carmen y Otros 2010: *La fraseología del siglo XXI. Nuevas propuestas para el español y el alemán*, Berlín, Frank & Timme.
- PENADÉS MARTÍNEZ, Inmaculada 1999: *La enseñanza de las unidades fraseológicas*, Madrid, Arco libros, S.L.
- RIUS DALMAU, María Inmaculada 2014: “Enseigner et apprendre les unités parémiologiques d’une langue étrangère: du XIXe siècle à nos jours” in *Çedille, revista de estudios franceses*, volumen 10, Asociación de Francesistas de la Universidad Española, URL: <http://cedille.webs.ull.es/>
- SEVILLA MUÑOZ, Julia 1988: *Hacia una aproximación contextual de las paremias francesas y españolas*. Madrid, Editorial Complutense.
- SEVILLA MUÑOZ, Julia y Otros 2000: *877 refranes españoles con su correspondencia catalana, gallega, vasca, francesa e inglesa*, Madrid, Ediciones Internacionales Universitarias (Eiunsa).
- <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/listado.aspx>
- <http://www.paremia.org/wp-content/uploads/11-SOLANO.pdf>
- <http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv4/showps.exe?p=combi.htm;java=no;>
- <http://les-proverbes.fr/site/cote-mots/plus-sur-les-proverbes/>

DESPRE ETIMOLOGIA FRAZEOLOGICĂ MULTIPLĂ. CÂTEVA DISTINCȚII SUPLIMENTARE*

Cristinel MUNTEANU
Universitatea „Constantin Brâncoveanu” din Pitești

citrismun@gmail.com

Domnului Prof. univ. dr. Rudolf Windisch,
în semn de omagiu cu prilejul împlinirii
vârstei de 75 de ani

On Multiple Phraseological Etymology. Some Supplementary Distinctions

More than half a century ago, Al. Graur launched the concept (as well as the term) of *multiple etymology*. Th. Hristea, developing one of B.P. Hasdeu's ideas, proved the fact that the research of the origin of a phraseological unit is also linked to the science of etymology. What is more, the same linguist demonstrated the fact that also in the case of phrases, not only in that of words, one can talk about multiple etymology, namely *multiple phraseological etymology*. The examples given by Th. Hristea are convincing enough and the concept is worth being taken into consideration in such research. A further proof – also starting from Hasdeu – is given by the etymological research done by Stelian Dumistrăcel, who was interested in retracing the way to image of many Romanian idioms. Yet, unlike Th. Hristea – who showed interest mainly in the multiple origins of a phraseologism borrowed in the Romanian language – , St. Dumistrăcel gave priority to the phenomenon of polygenesis, often favouring internal phraseological etymology over some suggested foreign etymologies. My paper aims at proving – starting from an idea I put forward in 2009 – that one can champion the idea of *internal multiple phraseological etymologies*: in some cases, there are many different explanations concerning the birth of some idioms in Romanian, which are equally convincing and have to be mentioned in etymological research of this type.

Keywords: *multiple etymology; multiple phraseological etymology; Romanian idioms; set phrases; Th. Hristea; St. Dumistrăcel*

1. Scopul acestui articol este acela de a justifica relevanța și utilitatea termenilor *etimologie frazeologică multiplă internă*, ~ *externă* și ~ *mixtă*. Mărturisesc că nu i-am întâlnit (până acum), în vreo lucrare de specialitate, întrebuințați explicit cu referire la domeniul frazeologiei, dar, de vreme ce a fost admisă valabilitatea unor concepte precum «etimologie frazeologică»¹ și «etimologie frazeologică multiplă», iar termenii corespunzători acestora s-au impus deja în limbajul specializat, nu văd de ce nu ar putea fi folosiți – pe aceeași linie – și aceștia. După cum voi încerca să arăt, cercetările privind originile frazeologismelor confirmă o asemenea idee. Însă, înainte de a expune conținutul propriu-zis al lucrării mele, este necesar să fac un scurt istoric al preocupărilor de acest gen.

1.1. Termenul de *etimologie frazeologică* a fost lansat de Theodor Hristea, care definește noțiunea pornind dinspre Bogdan Petriceicu-Hasdeu, în viziunea căruia „a face *etimologie* în sensul științific al cuvântului” nu înseamnă numai a lămuri „originea vorbelor române ca materie, ca formă, ca sens”, ci, totodată, și „sorgintea credințelor sau obiceiilor exprase prin acele vorbe” (Hasdeu 1972: 42, dar și 15). După Th. Hristea, obiectul de cercetare al etimologiei frazeologice „îl constituie *originea* tuturor unităților frazeologice care există într-o limbă oarecare și care pot fi creații interne ale acesteia ori calcuri și împrumuturi din alte limbi” (Hristea 1987: 125). El admite („fără rezerve”) existența etimologiei frazeologice, fiindcă „există

* Acest articol reprezintă o versiune revăzută și adăugită a unui capitol din cartea mea, *Frazeologie românească. Formare și funcționare* (vezi Munteanu 2013b: 89-98).

¹ Voi nota, acolo unde este cazul, conceptul între «», iar termenul aferent cu litere cursive.

tot atâtea diviziuni ale etimologiei câte compartimente are o limbă” (*ibid.*); or, specialiștii au dovedit deja că frazeologia reprezintă, fără îndoială, „un compartiment lingvistic deosebit atât de vocabular, cât și de sintaxă” (*ibid.*). Demersurile profesorului bucureștean ilustrează preponderent, cu referire la acest tip de etimologie, a doua parte a disjuncției din definiția dată („calcuri și împrumuturi din alte limbi”), pe câtă vreme cercetările profesorului ieșean Stelian Dumistrăcel (care împărtășește aceeași viziune asupra etimologiei¹) reflectă prima parte a disjuncției din definiție („creații interne”), investigațiile sale vizând îndeosebi reconstituirea drumului spre imagine al expresiilor idiomatice românești.

1.2. Dintre contribuțiile lui Th. Hristea la acest domeniu, se reține și introducerea conceptului de «etimologie multiplă frazeologică» (termenul îi aparține, de asemenea), a cărui relevanță este dovedită de același cercetător doar – după cunoștințele mele – în privința expresiilor împrumutate sau calchiate din/după alte limbi (de pildă, rom. *război rece* ar proveni atât din engl. amer. *cold war* [sintagma originară], cât și din fr. *guerre froide* [cel mai probabil] sau chiar din rus. *holodnaia voina*; la fel, *modul lunar* s-a încetățenit în limba noastră venind fie din fr. *module lunaire*, fie din engl. amer. *lunar module*, unde a apărut mai întâi²). Surprinzător mi se pare că, deși el este cel care a lansat, la începutul anilor '70, termenii *etimologie multiplă internă*, ~ *externă* și ~ *mixtă* (vezi Sala 1999: 66-67), Th. Hristea nu a mai făcut această distincție tripartită și în cadrul secțiunii speciale intitulată *Etimologia multiplă frazeologică* (Hristea 1987: 126-130), cuprinsă în articolul *Din problemele etimologiei frazeologice românești*.

1.3. Dacă o astfel de diferențiere în plan conceptual este/era într-adevăr necesară (cum înclin să cred), atunci – sub presiunea cercetărilor etimologice îndreptate asupra frazeologismelor – pașii care au condus la „revelarea” noțiunilor respective ar trebui să fi fost aceiași ceruți și de conștientizarea treptată a diverselor aspecte implicate de etimologia lexicală. Logic este ca mai întâi să fi fost introdus conceptul (și termenul) de «etimologie internă», ceea ce înseamnă că – fără a o fi denumit ca atare (fiindcă, până atunci, termenul *etimologie* în sine era suficient) – cele mai multe cercetări de acest fel aveau în vedere, oricum, o «etimologie externă». Când vorbim de «etimologie mixtă», ne aflăm deja în fața «etimologiei multiple». Etimologia multiplă este luată în discuție în momentul în care avem de-a face cu mai mult de o (singură) origine (propusă) a cuvântului/expresiei în cauză. În majoritatea cazurilor s-ar putea vorbi, mai adecvat, poate, de *etimologie dublă*, eventual *triplă*, dar este preferabil, totuși, să nu complicăm inutil terminologia.

1.4. Într-o comunicare din 2009 (publicată în același an), având ca obiect etimologia unor expresii idiomatice românești, am făcut referire la cele trei tipuri posibile de etimologie multiplă, fără a le denumi însă cu precizia terminologică pe care o recomand acum. După ce remarcasem că – în domeniul frazeologiei – activitatea de etimolog a lui Th. Hristea s-a desfășurat în direcția identificării/studierii calcurilor și împrumuturilor din alte limbi (*etimologie frazeologică multiplă externă*), militam pentru luarea în discuție a etimologiei multiple și în cazul „creațiilor interne”, atrăgând atenția că există și situații mixte (așadar, *etimologie frazeologică multiplă* și ~ *mixtă*):

„Credem că *etimologia multiplă* poate fi invocată și în cazul unor frazeologisme create pe terenul limbii române (așadar, pentru „creațiile interne”), în sensul că pot fi acceptate mai multe soluții (convingătoare) pentru aceeași expresie, interferențele de imagini, de influențe culturale, de factori istorici și chiar contaminările formale nefiind de neglijat. După cum vom încerca să arătăm, există inclusiv situații în care expresii idiomatice românești sau numai componente ale acestora (la nivel de sintagmă; deci, tot [ca] unități frazeologice, dacă sunt fixe), pot fi explicate atât ca împrumuturi ori calcuri, cât și ca niște creații interne.” (Munteanu 2009: 280).

¹ Vezi Dumistrăcel 2001: 20. Acest dicționar reprezintă cea mai vastă și mai complexă aplicare a acestui principiu; în cadrul său sunt analizate „biografiile” a (cel puțin) 300 de expresii românești.

² Vezi, și pentru alte exemple, Hristea 1987: 125-131.

În continuarea acestor idei, dădeam ca exemplu demonstrația lui St. Dumistrăcel (2001: 314-316) legată de originea expresiei *a pescui în apă tulbure*, ce combate obiecția lui Th. Hristea (1984: 148) potrivit căreia formula cu pricina ar fi „necunoscută limbii noastre vechi și populare”, calchiind un idiotism franțuzesc (*pêcher en eau trouble*). Este vorba, pesemne, de un caz de poligeneză firească, chiar dacă, după cum admite și specialistul ieșean, nu este exclus ca expresia să fi pătruns și pe cale cultă în textele scriitorilor cunoscători de limbă franceză. Adeseori se calchiază pe considerentul că, deși românii nu au creat o anumită expresie idiomatică, ar fi putut să o facă. Mai spuneam, în același loc, că *poligeneza* nu ne ajută foarte mult în stabilirea etimologiilor, amintind precizările lui E. Coșeriu, pentru care a recurge la poligeneză în cazul unei etimologii (ce reprezintă o problemă istorică) nu este, cum se crede adesea, un mod de a rezolva problema, ci doar de a pune problema: „nu constituie explicație istorică, ci doar simplă operație premergătoare de separare a ariilor” (Coseriu 1961/1977: 62; trad. mea, Cr.M.).

Într-adevăr (adaug eu acum), nici poligeneza și nici monogeneza nu invalidează, în numeroase situații, ideea de etimologie frazeologică multiplă, fie aceasta mixtă sau externă. Poligeneza (ca și monogeneza, de altminteri) este, pur și simplu, o constatare (așa cum o atestă și termenul care o denumește); de aceea, nici nu este corect să spunem că o expresie „a apărut prin poligeneză”: normal ar fi să spunem că „este/avem de-a face cu un caz de poligeneză”. Se constată, de pildă, că o expresie anume este (și) românească, nimic mai mult¹. Faptul că frazeologisme precum *a pescui în apă tulbure* și *a se culca odată cu găinile* (pentru care vezi, de asemenea, Dumistrăcel 2001: 155-156) sunt cunoscute limbii noastre populare, nu exclude împrumutarea lor pe cale cultă, prin intermediul literaturii, atâta vreme cât o limbă istorică (așa cum este și româna) prezintă varietate internă (dialecte, stiluri și niveluri de limbă)².

Monogeneza este încă și mai puțin utilă într-o asemenea discuție. S-a dovedit, bunăoară, că sintagma tehnică *modul lunar* (socotită frazeologism de către Th. Hristea) a apărut în engleza americană (v. *supra*); este, deci, un caz de monogeneză. Dar aceasta nu ajută cu nimic la stabilirea etimologiei sintagmei prezente și în limba română. Nu constatarea în sine (adică faptul că avem de-a face cu un caz de monogeneză) este utilă cercetării, ci identificarea originii propriu-zise a expresiei.

1.5. În orice caz, unele dintre ideile exprimate de mine în 2009 „pluteau deja în aer”, cum se spune (adică erau la îndemâna oricărui lingvist preocupat de așa ceva). Astfel, într-un articol din 2010, *Etimologia multiplă internă, între certitudine și posibilitate*, și Cristian Moroianu a legat, în treacăt, cele trei tipuri de etimologie multiplă de originea frazeologismelor:

„Alături de *etimologia multiplă externă* și de cea *mixtă*, *etimologia multiplă internă* nu reprezintă, cum poate părea la prima vedere, o incapacitate a cercetătorilor de a stabili, cu exactitate, *originea unui cuvânt sau a unei unități frazeologice* [s.m. Cr.M.], ci este o realitate a evoluției limbilor, explicabilă prin diversitatea și complexitatea cronologică, geografică, istorică, socioculturală și psihologică a relațiilor dintre vorbitori, atât în interiorul unei limbi, cât și la nivelul relațiilor dintre limbile între care au existat raporturi directe, nemijlocite, sau indirecte, mediate cultural.” (Moroianu 2010: 155).

Doar că – la fel ca și mine – nici Cristian Moroianu nu a făcut „pasul înainte” care mai rămăsese: inserarea determinantului *frazeologică* în sintagmele terminologice vehiculate.

1.6. Cu referire la acest ultim aspect, se va fi observat, probabil, că am propus, încă de la început, următoarea ordine a elementelor componente din sintagmele în cauză: 1. *etimologie* + 2. *frazeologică* + 3. *multiplă* (+ 4. *internă/externă/mixtă*); în timp ce ordinea în care erau dispuse

¹ La rigoare, poligeneza este cea care trebuie explicată (prin universalii lingvistice, mental comun, condiții istorice similare etc.).

² Chiar în legătură cu expresia *a pescui în apă tulbure* (sau ~ *în ape tulburi*), vezi cele afirmate de Stelian Dumistrăcel: „...îinem seama de posibilitatea considerării problemei etimologiei multiple și în ceea ce privește frazeologia (perspectiva variației diastratice și/sau diafazice)” (Dumistrăcel 2009: 69).

aceleași elemente la Th. Hristea se prezintă așa: 1. *etimologie* + 2. *multiplă* + 3. *frazeologică*, respectiv 1. *etimologie* + 2. *multiplă* + 3. *internă/externă/mixtă*. Care este locul pe care ar trebui să-l ocupe adj. *frazeologică*? Ca să răspundem corect, este necesar să plecăm de la conceptele implicate. Așadar, «etimologie multiplă» + det. *frazeologică* sau «etimologie frazeologică» + det. *multiplă*? Când formula este redusă numai la aceste trei cuvinte, aspectul pare să nu prezinte prea mare importanță. Când o extindem adăugând cel de-al patrulea element (indiferent care ar fi acesta: *internă*, *externă* sau *mixtă*), ne dăm seama că, de fapt, conceptul central nu se poate sparge în modul «etimologie multiplă» [+ *frazeologică* +] *internă/externă/mixtă*, deoarece etapele firești (respectate, de altfel, și de Th. Hristea în logica articolului menționat; vezi *supra*, 1.2.) prin care a fost justificată existența respectivelor concepte sunt, cu necesitate, acestea: în cadrul etimologiei (generale) a fost identificată (și) etimologia frazeologică, iar în cadrul acesteia din urmă a fost identificată (și) etimologia multiplă (*internă*, *externă* sau *mixtă*). În consecință, consider că ordinea corectă a cuvintelor întrebuintate în sintagmă nu poate fi decât: *etimologie frazeologică multiplă internă*, ~ *externă* și ~ *mixtă*. În acest sens, ca sprijin, l-aș invoca și pe Otto Jespersen, care, vorbind despre „restrictive or qualifying adjuncts”, afirmă (folosindu-se și de o plastică analogie) că

„...cel mai firesc este, într-adevăr, ca un termen mai puțin special să fie folosit pentru a specializa mai departe ceea ce este deja, într-o măsură, special: metoda prin care se atinge un grad înalt de specializare este similară celei prin care se ajunge pe acoperișul unei clădiri cu ajutorul scărilor: dacă o singură scară nu-i suficientă, iei mai întâi cea mai lungă scară pe care o ai la dispoziție și legi cea de-a doua scară mai lungă la capătul ei și, dacă nici aceasta nu-i suficientă, o legi pe următoarea ca lungime ș.a.m.d.”¹.

În plus, se cuvine să ținem seama și de faptul că este mai normal să primeze distincțiile identificate în substanța obiectului (adică a limbajului însuși) în fața diferențierilor operate în cadrul unui concept (cum este cel de «etimologie») construit ulterior pe baza celui dintâi.

2. În fața acestor fapte și puncte de vedere, cred că este nevoie să reaşezăm discuția pornind de la câteva distincții și precizări esențiale (preîntâmpinând astfel și o serie de eventuale confuzii).

2.1. Prin termenul *etimologie* se înțelege, de regulă, fie (A) disciplina/știința care studiază originea cuvintelor, fie (B) originea/sursa de proveniență a unui cuvânt și/sau etimonul ca atare al acestuia. Se pot face delimitări suplimentare (și chiar binevenite): în cazul (A), unii specialiști iau în considerație atât (A₁) accepția veche/preștiințifică a termenului, desemnând căutarea sensului „adevărat” al cuvintelor, prin identificarea raportului motivat (cauzal) dintre semnificat (latura sonoră) și „lucrul” denumit, cât și – cel mai frecvent – (A₂) accepția modernă a termenului, vizând cercetarea originii și a evoluției cuvintelor după toate normele științifice (cf. Dubois *et alii* 1973: 197-199); în cazul (B), trebuie să distingem între (B₁) utilizarea termenului *etimologie* în sensul de ‘origine sigură a unui cuvânt’ (ca atunci când se spune: „etimologia rom. *apă* este lat. *aqua*”) și (B₂) utilizarea termenului *etimologie* în sensul de ‘propunere, ipoteză (etimologică)’ sau de ‘origine probabilă’ (ca atunci când se spune: „cuvântul x a primit mai multe etimologii” ori „pentru cuvântul y au fost date/oferte următoarele etimologii...”). Ultima distincție este importantă, deoarece subliniază deosebirea dintre două planuri: cel al obiectului cercetat (adică al realității lingvistice), respectiv cel al cercetării în sine (sau, mai bine zis, cel al activității etimologului). Altfel spus, este evident că *se caută etimologii*, dar rezultatul investigației poate conduce fie la *descoperirea* de etimologii, fie la *propunerea* de etimologii.

¹ În original: „...it is really most natural that a less special term is used in order further to specialize what is already to some extent special: the method of attaining a high degree of specialization is analogous to that of reaching the roof of a building by means of ladders: if one ladder will not do, you first take the tallest ladder you have and tie the second tallest to the top of it, and if that is not enough, you tie on the next in length, etc.” (Jespersen 1924/1965: 108).

Desigur, o propunere se poate transforma ulterior într-o veritabilă descoperire, când ies la lumină suficiente dovezi pentru a o accepta.

2.2. După cum se știe, conceptul de «etimologie multiplă» (ca și termenul aferent, de altfel) a fost pus în circulație în anul 1950 de către Al. Graur¹, care a demonstrat, cu diverse ocazii și pe baza a numeroase exemple, că „ceea ce am numit «etimologie multiplă» este o realitate, deci trebuie adesea să avem în vedere posibilitatea de a găsi mai multe origini pentru un singur cuvânt” (Graur 1963: 18). Ion Coteanu și Marius Sala definesc foarte concis același concept drept „posibilitatea ca un cuvânt să aibă simultan câteva etimoane” (Coteanu & Sala 1987: 78). Se cuvine să atragem atenția asupra faptului că existența mai multor etimologii date de diverși cercetători nu înseamnă numaidecât *etimologie multiplă*. Și aici trebuie să ne referim la ambele aspecte ale problemei: α) pe de o parte, un cuvânt sau o formă lingvistică poate avea, într-adevăr, mai multe surse de proveniență (planul realității); β) pe de altă parte, un lingvist poate opta pentru mai multe soluții etimologice, care fie sunt considerate, separat, la fel de plauzibile ca explicații, fie sunt socotite, împreună, drept surse care au interferat ori care au acționat pe diferite paliere, conducând la introducerea sau la crearea unui cuvânt/unei expresii într-o anumită limbă (planul cercetării)².

2.3. Nu trebuie să pierdem din vedere că etimologia este o disciplină de tip istoric, adică o *știință a individualului* (cum i-ar spune E. Coșeriu [1994: 7-8]): se ocupă doar de obiecte, și nu de clase de obiecte ori de concepte; studiază „indivizi” (originea și evoluția cuvântului *x*, a expresiei *y* etc., din limba română sau din franceză ș.a.m.d.), și nu chestiuni generale (așa cum fac *științele generalului*). Însă, cercetându-și obiectul propriu, are nevoie să opereze (ca oricare altă știință) cu o serie de concepte, obținute prin generalizare și abstractizare. Faptul că realitatea lingvistică oferă suficiente exemple (dovedite) de etimologie multiplă permite teoretizarea conceptului de «etimologie multiplă» și, apoi, utilizarea sa în practica științifică.

2.3.1. Etimologia este o știință care, *nolens volens*, se manifestă adesea și în zona «posibilului» și al «probabilului». În acest sens, Stelian Dumistrăcel avertizează: „când se încearcă explicarea etimologică a unor «cuvinte-problemă», soluția propusă poate reprezenta doar o ipoteză, mai mult sau mai puțin argumentată și convingătoare, expusă în termeni care nu exclud revenirea (așadar, evitând formulările categorice și... apăsate!), deoarece explicația (mai mult sau mai puțin) definitivă ar putea fi găsită chiar printr-o întâmplare...” (Dumistrăcel 2009: 75). Într-adevăr, numai un astfel de „noroc” ne garantează că ne aflăm în posesia unei etimologii corecte. O asemenea întâmplare este menționată de St. Dumistrăcel chiar în legătură cu etimologia frazeologică (sau, mai bine zis, paremiologică): zicala *Dacă-i dai nas lui Ivan, el se suie pe divan* (în care este inserat și frazeologismul *a da nas* ‘a permite cuiva să fie obraznic, îndrăzneț’) s-a născut în urma unui eveniment istoric înregistrat ca atare în documente³.

2.3.2. Tocmai incertitudinea evidențiată mai sus, care însoțește frecvent investigațiile etimologice, face ca noțiunea de «etimologie multiplă» să nu fie întotdeauna percepută în mod clar, impresia unora fiind aceea că definiția conceptului cu pricina implică simultan atât obiectul cercetării, cât și subiectul acesteia (cercetătorul). Atent la astfel de detalii, Cristian Moroianu

¹ Pentru detalii bibliografice, cu referire la conceptul lansat de Al. Graur, vezi Hristea 1987: 125. Evident, Al. Graur are meritul de a fi teoretizat această noțiune, acordându-i atenția cuvenită; altminteri, observația că lingviștii propun uneori „etimologii multiple” este destul de veche (cf., de pildă, un citat dintr-o recenzie a lui J. Jud, reprodus de Sextil Pușcariu într-o lucrare de-a sa din 1910, *Probleme nouă în cercetările lingvistice* [I]; vezi Pușcariu 1974: 40).

² În acest sens, Marius Sala (1999: 66) îl citează pe Al. Graur, după care verbul *a mesteca* provine atât din lat. *mixticare* ‘a amesteca’, cât și din lat. *masticare* ‘a frământa mâncarea în gură’, cele două forme ajungând, printr-o evoluție fonetică firească, la un singur cuvânt.

³ Este vorba de următoarea împrejurare: „Membru, în 1831, al Adunării Obștești extraordinare din Țara Românească ce discuta Regulamentul Organic, [Iancu] Văcărescu a fost printre cei care au protestat față de includerea în text a unor articole care atentau la autonomia țării și, mai mult, a contestat atât amestecul unei puteri străine în elaborarea de legi pentru țară, cât și pretenția delegatului rus de a prezida ședințele *Divanului*, cum era numită, de obicei, Adunarea Obștească (vezi, și mai târziu, *Divanurile ad-hoc*), cutuma fiind ca președinția să o dețină Mitropolitul.” (Dumistrăcel 2009: 74, unde, pentru același „incident”, este citată și mărturia memorialistului Emanoil Hagi-Mosco).

subliniază că etimologia multiplă „nu reprezintă, cum poate părea la prima vedere, o incapacitate a cercetătorilor de a stabili, cu exactitate, originea unui cuvânt sau a unei unități frazeologice, ci este o realitate a evoluției limbilor” (Moroianu 2010: 155).

Pe de altă parte, și Al. Graur, anterior, și I. Coteanu și M. Sala, ulterior, văd etimologia multiplă și ca pe o „posibilitate” (nu doar ca pe o realitate). Mai mult decât atât, Coteanu & Sala (1987: 78) – deși nu utilizează cuvântul *incapacitate* – vorbesc, totuși, de „dificultatea de decizie” care îi încearcă pe lingviști în cazul acestui tip de etimologie. Se pare că nu ne putem dispensa de factorul «indecizie» într-o asemenea discuție, de vreme ce are și el „realitatea” lui. Bunăoară, John Dewey, un însemnat filosof și logician american, după ce notează că o concluzie obținută în urma examinării câtorva soluții posibile poate fi corectă din punct de vedere formal, neavând totuși deplinătatea și bogăția de sensuri ale celei la care se ajunge prin compararea unei mai mari diversități de sugestii alternative, caracterizează o astfel de „incapacitate/indecizie” în felul următor:

„On the other hand, suggestions may be too numerous and too varied for the best interests of mental habit. So many suggestions may rise that the person is at a loss to select among them. He finds it difficult to reach any definite conclusion and wanders more or less helplessly among them. So much suggests itself *pro* and *con*, one thing leads on to another so naturally, that he finds difficult to decide in practical affairs or to conclude in matters of theory. There is such a thing as too much thinking, as when action is paralyzed by the multiplicity of views suggested by a situation.” (Dewey 1910/1997: 36).

În lumina acestor considerații și pe linia unor distincții operate deja, cred că ar trebui să deosebim între: α) *etimologie multiplă reală* (dovedită/confirmată¹) și β) *etimologie multiplă potențială* (sau *posibilă*). Cea de-a doua – la care etimologul recurge din varii motive – poate fi, la rândul ei, (a) *explicită* (declarată) sau (b) *implicită* (nedeclarată, dar dedusă din activitatea sa lexicografică, din discursul său științific etc.).

2.3.3. Cum aplică fiecare – în activitatea sa de cercetare și în confruntarea cu obiectul său – noțiunea de «etimologie multiplă» reprezintă, așadar, partea dificilă a problemei, fiindcă știința, deși (în ansamblul ei) este o „operă colectivă”, se face, totuși, prin indivizi. „Verdictul” de *etimologie multiplă* cu privire la originea unui cuvânt aparține întotdeauna unui singur cercetător, care-și asumă astfel o anumită responsabilitate (chiar „dureroasă” uneori, similară tăierii nodului gordian).

2.4. În consecință, cel care se îndeletnicește cu etimologia trebuie să recunoască prezența etimologiei multiple și în manifestările colegilor de breaslă (atunci când aceștia nu o declară explicit): „Din ce se observă, în cutare caz/situație, cercetătorul X admite etimologia multiplă”. La fel, el inventariază și soluțiile furnizate de înaintași pentru cuvintele/expresiile de care se ocupă. Le examinează și fie le respinge, fie le reține, confirmându-le prin dovezi/argumente suplimentare (eventual). Uneori admite și el mai multe origini.

3. Fiindcă mă interesează aici, mai degrabă, etimologia frazeologică multiplă potențială (sau posibilă) și ca să arăt că o atare practică etimologică (implicită sau explicită) este universală, voi prezenta, mai întâi, două „studii de caz” privitoare la originea unor expresii englezești, după care mă voi referi și la câteva exemple din cercetarea frazeologică românească².

(1) În limba engleză, expresia *the real McCoy* este glosată prin ‘the authentic, genuine article; the real thing’. Explicațiile date apariției acesteia sunt numeroase și provin de pe ambele

¹ Adică acceptată (ca fapt obiectiv) de majoritatea specialiștilor. Un principiu postulat de John Dewey spune că *obiectivitatea este garantată de intersubiectivitate* (știm că un lucru este așa și nu altfel, fiindcă îl vedem toți la fel și ne comunicăm unii altora această constatare).

² Asemenea „studii de caz”, relevante pentru discuția de față, pot fi descoperite și în dicționarele franțuzești care se ocupă de originea frazeologismelor (vezi, de pildă, selectiv, Duneton 1990: 124-126, pentru expresia *ne pas être dans son assiette*, sau Rat 1964: 133, pentru *casser sa pipe*, aceasta din urmă beneficiind și de alte explicații pe Internet).

țărâni ale Atlanticului. Linda & Roger Flavel (2006: 191) oferă câteva dintre ele, într-o tratare care ilustrează perfect ideea de etimologie frazeologică multiplă internă (pe terenul englezei, fie ea British ori American English). Două sunt problemele pe care specialiștii au încercat să le rezolve în acest caz: cine este, de fapt, acest McCoy și care ar fi legătura numelui respectiv cu noțiunea de ‘autenticitate’. Unii cercetători înclină să creadă că formula face referire la Kid McCoy, un faimos boxer american de categorie ușoară, de pe la începutul secolului al XX-lea, care ar fi fost provocat, la un moment dat, de un bețiv ce se arătase neîncrezător față de posibilitatea de a-l avea înaintea sa pe renumitul campion. Nesuportând vorbele (repetate) ale bețivului, boxerul i-a aplicat un pumn strașnic, făcându-l să exclame: „You’re the real McCoy!”. Pe de altă parte, se afirmă că același boxer avea atâtea imitatori prin toată țara, încât s-a văzut obligat să se autointituleze Kid *The Real McCoy*. Alți investigatori au în vedere un alt american, Bill McCoy, traficant de băuturi alcoolice din perioada Prohibiției. Fiindcă aducea „marfă originală” din Canada, s-a ajuns să fie descris drept *the real McCoy* produsul autentic și nu cine știe ce substitut distilat sau preparat în casă. Scoția furnizează încă două explicații plauzibile, ce se referă la evenimente mai vechi. Pe de o parte, ar fi vorba de disputa dintre două ramuri ale clanului MacKay cu privire la conducerea acestuia. S-a stabilit, în cele din urmă, că grupul MacKay of Reay merită onoarea cu pricina și, astfel, de la *the Reay Mackays* s-a ajuns la expresia respectivă, *Reay* fiind interpretat drept *real*. Pe de altă parte, *The Scottish National Dictionary* înregistrează expresia *a drappie o’ the real MacKay*, curentă în 1856. Ea a circulat ca slogan al unei companii producătoare de whisky din Edinburgh (Messrs G. MacKay and Co.), fiind preluată apoi și în literatură (de altfel, un scriitor scoțian, Robert Barr, notează: „as we say in Scotland, *a real MacKay* – the genuine article”). Linda & Roger Flavell acceptă cele patru ipoteze, apreciind că este posibil ca toate să fi contribuit la încetățenirea idiotismului: „It is possible, then, that the Scottish whisky slogan *real MacKay* travelled to America, where it was transformed into the *real McCoy*, probably through the influence of a professional boxer and a liquor smuggler.” (*ibid.*).

(2) Pentru rom. *a ploua cu găleata*, englezii au un echivalent foarte plastic: *to rain cats and dogs* (literal: „a ploua [cu] pisici și câini”). Și această expresie idiomatică a primit mai multe explicații, fără să se fi ajuns la o soluție definitivă (vezi Linda & Roger Flavell 2006: 244). Una dintre cele mai interesante ipoteze ar fi aceea potrivit căreia sistemul de canalizare al orașelor din Anglia secolelor XVII-XVIII era atât de ineficient, încât, în timpul furtunilor, străzile erau inundate, iar apele purtau cu ele numeroase hoituri de animale, fie dintre cele înecate, fie dintre cele care zăceau moarte mai demult. Astfel de priveliști sunt descrise de J. Swift încă din 1709. Crearea expresiei respective a fost pusă chiar pe seama acestui scriitor irlandez, care o și utilizează ca atare în *Polite Conversation* (1738). Totuși, într-o formă ușor diferită, un scriitor mai vechi, Richard Brome, o folosea deja în 1653: „It shall *raine... dogs and polecats...*” (unde *polecats* înseamnă ‘dihor’). Unii cercetători sunt de părere că avem de-a face aici, de fapt, cu o alterare formală (datorată unei etimologii populare) a termenului grecesc *catadupe* ‘cataractă/cascadă’, care ar fi intrat în vocabularul englezesc din acea epocă, fiind preluat prin intermediul limbii franceze. Într-adevăr, o pronunțare „englezească” a formei în cauză (întâlnită pesemne în scris) s-ar apropia de rostirea rapidă a sintagmei *cats-and-dogs*. În fine, s-a mai sugerat că formula ar avea la bază ceva din mitologia scandinavă, în care vrăjitoare deghizate în pisici călăreau prin ploaie, în timp ce Odin, zeul furtunii, era însoțit de un câine. S-a mers până acolo, încât un oarecare Funk a fost de părere (în 1950) că zgomotul făcut de tunetele și fulgerele din timpul unei furtuni este asemănător tărâboiului produs de pisicile și câinii care se încaieră. Deși nu o spun explicit, se observă din tonul comentariilor că Linda & Roger Flavell nu prea acordă credit ultimelor două explicații. Totuși, ipotezele discutate mai înainte ne permit să afirmăm că ne aflăm în fața unei etimologii frazeologice multiple (mixte, cel puțin).

4. Dau, în cele ce urmează, și câteva exemple de etimologie frazeologică multiplă din cercetarea de profil românească.

(1) Discutând originea expresiei *a-și găsi bacăul* ‘a-și găsi „nașul”/stăpânul’, Stelian Dumistrăcel trimite, inițial, la Hasdeu, pentru care „această izolare lingvistică evocă prestigiul vameșilor (mai mult decât exigenți) de la Bacău, ce provocau negustorilor și călătorilor neplăceri” (Dumistrăcel 2001: 39). Apoi, după Al. Cihac și, ulterior, A. Philippide, este consemnată și o altă explicație: *a-și găsi bacăul* ar fi însemnat totuna cu *a-și găsi călăul*, fiindcă *bacău* ar veni, în acest caz, de la magh. *bakó* ‘călău’ (*ibid.*). Fără să tranșeze categoric problema, St. Dumistrăcel pare să opteze pentru cea de-a doua soluție (în favoarea căreia a găsit mai multe argumente). Tot o etimologie frazeologică multiplă descoperim și cu privire la sintagma *adânci bătrânețe*, care a primit, de la B.P. Hasdeu și de la V. Bogrea, două explicații diferite (dar amândouă acceptabile, în opinia lingvistului ieșean), ambele pornind de la latină (*ibid.*: 42). La fel, în cazul expresiei *a nu pricepe boabă*, St. Dumistrăcel (*ibid.*: 47) se oprește la două explicații: izolarea are la bază fie o imagine „agricolă”, fie o practică divinatorie (ca atunci când o ghicitoare „în bobi” este încurcată de poziția unei boabe). Astfel de situații ce ilustrează conceptul de etimologie frazeologică multiplă internă (explicită sau implicită) se mai pot găsi în valorosul dicționar de expresii al profesorului ieșean, însă trebuie subliniat că lingvistul respectiv nu abuzează de o asemenea practică, dat fiind faptul că aceste demersuri se concentrează pe scoaterea la lumină a originii adevărate a expresiilor luate în considerație (origini care, cel mai adesea, nu sunt „multiple”, ci „unice”).

(2). Ocupându-mă, la rândul meu, de etimologia unor expresii idiomatice românești, înclin să cred că măcar două dintre cazurile pe care le-am investigat se încadrează la ceea ce am numit „etimologie frazeologică multiplă internă” (*a auzi câinii în Giurgiu*; vezi Munteanu 2008: 230-236), respectiv „etimologie frazeologică multiplă mixtă” (*a visa cai verzi pe pereți* sau, mai curând, doar *cai verzi*; vezi Munteanu 2013a: 152-161). Nu mai reiau aici explicațiile acestora (cf. și Munteanu 2013b: 52-59 și 64-70). Vreau numai să adaug că și etimologia frazeologică mixtă¹ este de patru tipuri (logic admisibile), reieșind din următoarele situații posibile: (a) etimologie frazeologică internă + etimologie frazeologică externă; (b) ~ internă + ~ multiplă externă; (c) ~ multiplă internă + ~ externă; (d) ~ multiplă internă + ~ multiplă externă. Nu este exclus ca și exemplele concrete care să ilustreze toate aceste tipuri să se găsească pe undeva.

5. Se știe că (începând îndeosebi cu secolul al XIX-lea) știința etimologică a căpătat o anumită siguranță, perfecționându-și continuu mijloacele prin care lingviștii pot determina, cât mai exact, originea unui cuvânt sau a unei expresii. În comparație cu etimologiile preponderent fanteziste ale anticilor, rezultatele specialiștilor moderni sunt remarcabile; progresul este unul incontestabil, desigur. Și totuși, propunând ori susținând cu prea mult entuziasm unele etimologii, se cuvine să plecăm urechea uneori (pentru a ne tempera elanul) și la vorbele Sfântului Augustin, chiar dacă astăzi nu mai împărtășim în totalitate o astfel de părere: „Cu toate că ne face o mare plăcere să explicăm etimologia unui cuvânt, ar fi [cred] fără rost să abordăm [o astfel de activitate], căci n-am mai termina niciodată. Cine ar putea descoperi de ce s-a rostit ceva și de unde provine acest fel de rostire? Se petrece aici ceva asemănător cu interpretarea viselor: fiecare susține o etimologie a cuvintelor potrivit propriei sale imaginații.” (Augustin, *De dialectica*, VI, 9; trad. de E.M.).

Referințe bibliografice:

- AUGUSTIN 1991: *De dialectica*, Ediție, traducere, introducere, note, comentarii și bibliografie de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.
- COSERIU, Eugenio 1961/1977: *¿Arabismos o romanismos?*[1961], in Eugenio Coseriu, *Estudios de lingüística románica*, Madrid, Editorial Gredos, 1977, p. 40-69.
- COȘERIU, Eugen 1994: *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII, 1992-1993, Seria A. Lingvistică, Iași, 1994.

¹ De vreme ce am convenit deja că termenul *mixt* include, în discuția de față, și ideea de «multiplu», îl putem plasa mai departe de elementul central al sintagmei terminologice, numai dacă este nevoie.

- COTEANU, Ion, SALA, Marius 1987: *Etimologia și limba română. Principii – probleme*, București, Editura Academiei R.S.R.
- DEWEY, John 1910/1997: *How We Think* [1910], Mineola, New York, Dover Publications.
- DUBOIS, Jean, GIACOMO, Mathée, GUESPIN, Louis, MARCELLESI, Jean-Baptiste, MÉVEL, Jean-Pierre, 1973: *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Librairie Larousse.
- DUMISTRĂCEL, Stelian 2001: *Pînă-n pînzele albe. Dicționar de expresii românești*, Ediția a II-a revizuită și augmentată, Iași, Editura Institutul European.
- DUMISTRĂCEL, Stelian 2009: *Etimologia unităților frazeologice în dicționarele limbii române*, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați”, Fascicula XXIV, Anul II, nr. 1 (2), Galați, Editura Europlus, 2009, p. 65-76.
- DUNETON, Claude 1990: *La Puce à l'oreille. Anthologie des expressions populaires avec leur origine*, Paris, Le Livre de Poche.
- FLAVELL, Linda and Roger 2006: *Dictionary of Idioms and their Origins*, London, Kyle Books.
- GRAUR, Al. 1963: *Etimologii românești*, București, Editura Academiei R.P.R.
- HASDEU, B.P. 1972: *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor* (ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș), București, Editura Minerva, vol. I.
- HRISTEA, Theodor (coord.) 1984: *Sinteze de limba română* (ediția a III-a), București, Editura Albatros.
- HRISTEA, Theodor 1987: *Din problemele etimologiei frazeologice românești*, în „Limba română” (XXXVI), 1987, nr. 2, p. 123-135.
- JESPERSEN, Otto 1924/1965: *The Philosophy of Grammar* [1924], New York, The Norton Library.
- MOROIANU, Cristian 2010: *Etimologia multiplă internă, între certitudine și posibilitate*, in Gheorghe Chivu, Oana Uță Bărbulescu (eds.), *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, București, Editura Universității din București, p. 155-168.
- MUNTEANU, Cristinel 2008: *Acuitate auditivă în expresii idiomatice românești*, in Gheorghe Popa, Galaction Verebceanu (coord.), *Filologia modernă: realizări și perspective în context european. In memoriam acad. Silviu Berejan*, Chișinău, p. 230-236.
- MUNTEANU, Cristinel 2009: *Expresii idiomatice românești referitoare la regnul animal. Precizări etimologice*, in „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați”, Fascicula XXIV, An 2, Nr. 1, Galați, Editura Europlus, 2009, p. 280-290.
- MUNTEANU, Cristinel 2013a: *Despre expresia **cai verzi pe pereți** (o încercare etimologică)*, in „Limba română”, Chișinău, anul XXIII, nr. 1-4, 2013, p. 152-161.
- MUNTEANU, Cristinel 2013b: *Frazeologie românească. Formare și funcționare*, Iași, Editura Institutul European.
- PUȘCARIU, Sextil 1974: *Cercetări și studii*, Ediție îngrijită de Ilie Dan, Prefață de G. Istrate, București, Editura Minerva.
- RAT, Maurice 1964: *Petit dictionnaire des locutions françaises*, Paris, Éditions Garnier Frères.
- SALA, Marius 1999: *Introducere în etimologia limbii române*, București, Univers Enciclopedic

PROBLEME ALE OMONIMIEI GRAMATICALE: VERBUL

Florina-Maria BĂCILĂ
Universitatea de Vest din Timișoara

florina_bacila@yahoo.com

Problems of Grammatical Homonymy: The Verb

Starting from the idea that linguists have extended the homonymy to other levels of the language, apart from the lexical one, and defined it as an association of some identically pronounced complexes with different meanings, the objective of the current paper is to take into consideration some problems regarding homonymy in Romanian with special reference to the verb – a complex and interesting part of speech – that have attracted the specialist's attention. We will have in view both the general homonymies (that characterise all the verbs) and the specific homonymies (that occur only with certain verbs and are also used in classifying them). As is the case in other languages, when conjugating, homonymies appear within the same mood and tense, but also between different moods and tenses. The most frequent ones can be found in the case of personal moods (especially – the indicative – the synthetical forms and the compound ones); the cases we have in view are closely related to the groups of verbs (including the irregular ones). Generally speaking, though, the diverse endings, the great variety of mobile affixes and the systematic character of homonymies allow the correct use of verbal forms. Although it remains a grammatical issue, morphological homonymy must be studied in relation with semantics or phonetics as it represents a special case of interdependence between language compartments.

Keywords: morphology; verb; conjugation; homonymy; grammar

În limba română, verbul prezintă un sistem bogat de omonimii: în ciuda unei flexiuni diversificate, nu lipsesc nici aici cazurile de sincretism (Felecan 2001: 4-5). Unele caracterizează toate verbele limbii române, sunt generale (de pildă, conjunctiv prezent, persoana a III-a singular = conjunctiv prezent, persoana a III-a plural: *(el) să cânte – (ei) să cânte*). Altele, dimpotrivă, apar numai la anumite verbe, fiind omonimii specifice, ceea ce a permis utilizarea lor în clasificarea flexionară a verbelor. Sigur că, din motive care țin de intențiile vorbitorului, formele flexionare verbale pot primi valori discursive, prin care se produce, de fapt, neutralizarea opozițiilor de persoană și de număr (GALR I 2005: 478-480).

În conjugare, apar omonimii atât în interiorul aceluiași mod și timp, cât și între diferite moduri și timpuri. La indicativ, asemenea situații sunt numeroase; vom semnală câteva. Astfel, persoana a III-a plural a indicativului prezent, la verbele de conjugarea I (cu infinitivul în *-a*), are aceeași formă cu persoana a III-a singular și cu imperativul, persoana a II-a singular: *(el) cântă – (ei) cântă – cântă (tu)!*; *(el) lucrează – (ei) lucrează – lucrează (tu)!*. Identitatea este prezentă inclusiv la verbele cu radical vocalic: *(el) apropie – (ei) apropie – apropie (tu)!*; *(el) înjunghie – (ei) înjunghie – înjunghie (tu)!*, dar și la cele cu infinitivul în *-î* și sufixul *-φ*: *(el) coboară – (ei) coboară – coboară (tu)!*, precum și la unele verbe cu infinitivul în *-i*: *(el) acoperă – (ei) acoperă – acoperă (tu)!*; *(el) îndoiaie – (ei) îndoiaie – îndoiaie (tu)!*. Omonimia dintre persoana a III-a singular a indicativului prezent și persoana a II-a singular a imperativului apare și la alte conjugări, fără a fi o caracteristică generală: *(el) culege – culege (tu)!*; *(el) pune – pune (tu)!*; *(el) scoate – scoate (tu)!*; *(el) strânge – strânge (tu)!*; *(el) împarte – împarte (tu)!*; *(el) înghite – înghite (tu)!*; *(el) iubește – iubește (tu)!* etc.

Verbe neregulate precum *a da*, *a sta* și verbele de conjugările a II-a, a III-a și a IV-a (cu infinitivul în *-ea*, *-e*, *-i*, dar și în *-î*, cu sufix pozitiv) au forma de persoana a III-a plural identică cu cea de persoana I singular: *(eu) dau – (ei) dau*; *(eu) stau – (ei) stau*; *(eu) apar – (ei) apar*; *(eu) văd – (ei) văd*; *(eu) fac – (ei) fac*; *(eu) merg – (ei) merg*; *(eu) scriu – (ei) scriu*¹; *(eu) știu – (ei)*

¹ În flexiunea verbului *a scrie*, remarcăm desinența proprie [-ă] de persoana I singular, indicativ prezent = persoana

*știu; (eu) aud – (ei) aud*¹; *(eu) ies – (ei) ies; (eu) vin – (ei) vin; (eu) povestesc – (ei) povestesc; (eu) hotărăsc – (ei) hotărăsc* etc.

La aceste omonimii comune, generale, se adaugă omonimia dintre singularul și pluralul persoanei a III-a a indicativului prezent, care apare (ca urmare a unei condiționări fonetice) și la verbe de conjugarea a IV-a cu infinitivul în -i și radical vocalic, de tipul *a atribui, a contribui, a îngădui, a sui*: *(el / ei) atribuie, (el / ei) contribuie* ș.a.m.d. La aceste verbe cu tema prezentului în -i- semivocalic, precum și la cele de conjugarea I cu aceeași caracteristică, forma de persoana I singular este omonimă cu cea de persoana a II-a singular, la indicativul prezent: *(eu) atribui – (tu) atribui; (eu) contribui – (tu) contribui*, dar și *(eu) descui – (tu) descui; (eu) tai – (tu) tai; (eu) sperii – (tu) sperii* (cf. și *(eu) continui – (tu) continui*), sarcina dezambiguizării transferându-se de la contextul verbal la cel situațional, mai larg (*Merg zilnic pe jos, sui câteva zeci de trepte.*).

După cum se observă, în paradigma indicativului prezent nu sunt afectate de acest fenomen formele pentru persoanele I și a II-a plural, care au desinențele -m și, respectiv, -ți.

La conjugările I și a II-a, infinitivul este omonim cu indicativul imperfect, persoana a III-a singular: *(a) aduna – (el) aduna; (a) cădea – (el) cădea* etc.; la conjugarea a III-a, infinitivul are aceeași formă cu indicativul prezent, persoana a III-a singular: *(a) (duce) – (el) duce; (a) rupe – (el) rupe* etc., iar la conjugarea a IV-a, forma de infinitiv e identică cu cea de indicativ perfect simplu, persoana a III-a singular: *(a) fugi – (el) fugi; (a) hotărî – (el) hotărî* etc.

Întrucât -m este, la toate conjugările, desinența persoanei I singular și plural a imperfectului, orice verb românesc prezintă omonimia acestor forme: *(eu / noi) adunam; (eu / noi) tăceam; (eu / noi) mergeam; (eu / noi) fugeam* etc. Același tip de omonimie se regăsește la perfectul compus: *(eu / noi) am lucrat; (eu / noi) am văzut; (eu / noi) am făcut; (eu / noi) am citit* etc.

Indicativul viitor conține un afix mobil comun pentru toate verbele, asociat unei secvențe de morfeme omonime cu infinitivul (*voi cânta, vei cânta* etc.). Paralel cu acestea, se întrebuințează și forme de viitor caracterizate prin prezența unei secvențe omonime cu conjunctivul prezent, precedată de elementul mobil invariabil *o*: *o să cânt, o să cânți, o să cânte* ș.a.m.d. În româna actuală, se observă tendința (greșită) de a înlocui pe *o* cu *or* la persoana a III-a plural: *(ei) or să lucreze, (ei) or să afle* etc. (în loc de *(ei) o să lucreze, (ei) o să afle* etc.). O altă serie de forme, extrem de utilizată, este cea alcătuită dintr-un afix mobil omonim cu paradigma de indicativ prezent a verbului *a avea* și o secvență omonimă cu conjunctivul prezent (*am să lucrez, ai să lucrezi, are să lucreze* etc.). În felul acesta, categoriile de persoană și de număr – exprimate, în cazul celorlalte forme, numai prin secvența fonică omonimă cu conjunctivul – sunt marcate, la această persoană, și prin elementul mobil (GALR I 2005: 439-441).

În ceea ce privește formele verbale sintetice, se remarcă existența unor serii de omonimii între forme ale indicativului prezent și cele ale altor moduri. Astfel, o situație specială o are imperativul afirmativ, a cărui paradigmă se reduce la două forme (pentru persoana a II-a, singular și plural) și care prezintă, de regulă, omonimie (parțială sau totală, condiționată morfologic și, în anumite cazuri, sintactic) cu indicativul prezent (LRC. FFM 1985: 190-191). Diferențele apar la nivelul componentului suprasegmental caracteristic pentru structura morfematică a imperativului (accentul frastic, conturul intonațional) și al componentului segmental (desinențele identice fiind repartizate diferit).

Forma de persoana a II-a plural a imperativului afirmativ și negativ este totdeauna omonimă cu cea de indicativ prezent, aceeași persoană; radicalului verbal îi sunt asociate sufixul și desinența (-ți): *(nu) cântați (voi)! – (voi) cântați; (nu) începeți (voi)! – (voi) începeți; (nu) povestiți (voi)! – (voi) povestiți; (nu) coborâți (voi)! – (voi) coborâți* etc. Forma de persoana a II-a singular poate fi omonimă cu aceeași persoană a indicativului prezent, dar multe verbe

a III-a plural, indicativ prezent (*(eu) scriu – (ei) scriu*) și omonimia suplimentară dintre persoana a III-a singular, indicativ prezent, și persoana a III-a singular, conjunctiv prezent (*(el) scrie – (el) să scrie*), ceea ce se poate explica fonetic prin finala vocalică a radicalului.

¹ Cf. formele iotacizate de tipul *(eu) auz – (ei) aud, (eu) văz – (ei) văd*, unde identitatea formală nu există.

realizează omonimia cu persoana a III-a singular (vezi și *supra*). Identitatea cu una dintre cele două forme ale indicativului prezent este impusă de factori morfologici și sintactici.

Omonimia cu persoana a III-a singular a indicativului prezent este condiționată morfologic și apare la următoarele clase de verbe:

- la cele cu infinitivul în *-a* și în *-î*, indiferent de realizările sufixului de prezent: *joacă (tu)! – (el / ea) joacă; lucrează (tu)! – (el / ea) lucrează; doboară (tu)! – (el / ea) doboară; părăște (tu)! – (el / ea) părăște* etc.;

- la cele cu infinitivul în *-i* și cu sufix realizat pozitiv la toate formele prezentului: *pornește (tu)! – (el / ea) pornește; povestește (tu)! – (el / ea) povestește* etc.;

- la cele cu infinitivul în *-i*, cu sufixul de prezent *-φ* și cu radicalul în finală vocalică: *suie (tu)! – (el / ea) suie*.

Aceeași omonimie este prezentă și la verbele neregulate *a da* și *a lua*: *dă (tu)! – (el / ea) dă; ia (tu)! – (el / ea) ia*, pe când, în cazul lui *a sta*, forma de imperativ afirmativ este identică cu cea de indicativ prezent, persoana a II-a singular: *stai (tu)! – (tu) stai*, ca și *cazi (tu)! – (tu) cazi; taci (tu)! – (tu) taci; sari (tu)! – (tu) sari*. În ceea ce privește formele de imperativ afirmativ singular, repartizarea omonimiilor este condiționată atât morfologic, cât și sintactic în cazul verbelor cu infinitivul în *-i* și cu sufixul de prezent *-φ*, al verbelor în *-ea* și în *-e*. Verbele intransitive prezintă omonimia dintre imperativul afirmativ, persoana a II-a singular, și indicativul prezent, persoana a II-a singular: *dispari (tu)! – (tu) dispari; rămâi (tu)! – (tu) rămâi; șezi (tu)! – (tu) șezi; mergi (tu)! – (tu) mergi; râzi (tu)! – (tu) râzi; fugi (tu)! – (tu) fugi; ieși (tu)! – (tu) ieși; sari (tu)! – (tu) sari*. Verbele tranzitive prezintă omonimia dintre imperativ, persoana a II-a singular, și indicativul prezent, persoana a III-a singular: *alege (tu)! – (el / ea) alege; culege (tu)! – (el / ea) culege; spune (tu)! – (el / ea) spune; înghite (tu)! – (el / ea) înghite* etc. Excepție fac verbele *a auzi* și *a vedea*, care, deși tranzitive, prezintă la imperativ formele *auzi (tu)! – (tu) auzi* și, respectiv, *vezi (tu)! – (tu) vezi*.

Formele de imperativ afirmativ ale verbului neregulat *a fi* sunt parțial omonime cu cele de conjunctiv prezent: *Fii (bun)! – Să fii (bun)!; Fiți (cuminți)! – Să fiți (cuminți)!*

Formele de imperativ negativ, persoana a II-a singular, sunt omonime cu cele de infinitiv, cărora li se asociază adverbul-morfem al negației: *nu intra (tu)! – (a) intra; nu avansa (tu)! – (a) avansa; nu coborî (tu)! – (a) coborî; nu îngădui (tu)! – (a) îngădui; nu veni (tu)! – (a) veni; nu tăgădui (tu)! – (a) tăgădui; nu zăvorî (tu)! – (a) zăvorî; nu începe (tu)! – (a) începe; nu șterge (tu)! – (a) șterge; nu sparge (tu)! – (a) sparge* etc. Regional, dar și în aspectul familiar al limbii române, se observă o tendință de uniformizare a paradigmei imperativului verbelor *a se duce*, *a face* și *a zice*, întrebuițate de mulți vorbitori în structuri în care negația însoțește forma afirmativă: *Nu te du acolo!, Nu fă așa ceva!, Nu zi asta!, Nu fii supărat!*, în loc de (sau alături de) formele literare *nu (te) duce!, nu face!, nu zice!, nu fi!*, care satisfac norma conform căreia imperativul negativ este identic cu infinitivul.

Extinderea la imperativul negativ a formelor de imperativ afirmativ se datorează, probabil, acțiunii de regularizare a celorlalte moduri, pentru care paralelismul perfect afirmativ = negativ este general. Această tendință nu afectează decât verbele menționate, adică singurele, în afară de *a veni*, în a căror paradigmă persoana a II-a singular a imperativului afirmativ nu este omonimă cu niciuna (a II-a sau a III-a) dintre cele ale indicativului prezent: *du, fă, zi* (ca și *vino*) au o structură morfologică aberantă. Apariția formelor incorecte este motivată și de anumite particularități flexionare ale verbelor în *-e*, unde se încadrează și *a se duce*, *a face*, *a zice*: numai în paradigma verbelor precum *a arde*, *a bate*, *a începe*, *a rupe*, *a trece* etc., forma de persoana a II-a singular a imperativului afirmativ, omonimă cu infinitivul, este identică cu cea de imperativ negativ la aceeași persoană și număr: *arde(-le)! – nu (le) arde!; bate(-l)! – nu(-l) bate!; începe! – nu începe!; rupe(-o)! – nu (o) rupe!; trece(-l)! – nu(-l) trece!* etc., de unde, pe baza acestui model, s-a ajuns la paralelismul menționat (GALR I 2005: 378-380 și 469; Guțu Romalo 1972: 112-113; Guțu Romalo 2005: 136-138).

Alteori, forme flexionare cu structură morfologică și valori diferite pot fi omonime: imperativul de tipul *dați, lăudați*, identic cu indicativul prezent, persoana a II-a plural, și cu imperfectul, la aceeași persoană, este format din *lăuda-* (rădăcină și sufix gramatical) + *-ți* (desinență) → *lăud-a-ți*, fiind omonim cu participiul masculin plural *lăudați*, alcătuit din *lăudat* + *-i* → *lăud-a-ți* (rădăcină + sufix gramatical + *-i*, fostă desinență).

Conjunctivul prezent are în componența sa elementul *să* și o secvență variabilă (purtătoare a radicalului verbal), identică cu indicativul prezent la toate persoanele, cu excepția persoanei a III-a singular și plural. Într-o situație specială sunt verbe cu infinitivul în *-i* (ca *a atribui, a contribui, a constitui, a înghesui, a sui*) sau în *-a* (cu tema în *-i*: *a apropia, a încheia, a încuia, a înjunghia, a speria, a tăia*), precum și verbul *a scrie*, toate având radical cu finală vocalică. Prin condiționare fonetică, la acest tip de verbe apare omonimia dintre persoana a III-a singular (uneori, și plural) a indicativului prezent și persoana a III-a, singular și plural, a conjunctivului prezent: (*el / ei*) *atribuie* – (*el / ei*) *să atribuie*; (*el / ei*) *contribuie* – (*el / ei*) *să contribuie*; (*el / ei*) *taie* – (*el / ei*) *să taie*; (*el*) *scrie* – (*el / ei*) *să scrie* etc. (GALR I 2005: 385 și 469). La conjunctivul prezent al tuturor verbelor (spre deosebire de indicativ), formele de persoana a III-a singular și plural sunt omonime: (*el / ei*) *să vină* ș.a.m.d., dar, datorită morfemului *să*, această omonimie nu creează dificultăți. La persoana a III-a, conjunctivul poate apărea, uneori, fără *să*, fiind suficiente desinențele specifice pentru a se evita omonimia cu indicativul (vezi formele: *treacă-meargă, bată-te, piară, fie, ducă-se* etc.). Spre deosebire de oricare alte forme cu afix liber, conjunctivul perfect este invariabil în limba literară ((*eu*) *să fi venit*, (*tu*) *să fi venit* ș.a.m.d.), iar dezambiguizarea se realizează contextual.

Condiționalul-optativ prezent este alcătuit din două componente: primul este un element mobil, marcă a informațiilor de persoană și de număr (*aș, ai, am, ați, ar*), cu omonimie între singularul și pluralul persoanei a III-a: (*el / ei*) *ar veni* (ceea ce se regăsește și la condiționalul-optativ perfect: (*el / ei*) *ar fi venit*), iar al doilea este o secvență fonică omonimă cu infinitivul, purtătoare a radicalului verbal (de tipul *aș mânca*). La condiționalul-optativ perfect, al doilea constituent este un formant omonim cu infinitivul verbului *a fi*, iar al treilea e participiul invariabil (de pildă, *aș fi mâncat*).

Și prezumtivul prezent are o structură perifrastică: o secvență identică cu gerunziul, precedată de auxiliarul *a fi* în forma sa omonimă cu viitorul. La prezumtiv există și o variantă cu un grad de utilizare ridicat, de tipul *o spera, o face*, în întregime omonimă cu viitorul. Formele frecvent întrebuințate pentru exprimarea valorilor modale-temporale specifice paradigmei prezumtivului perfect sunt identice fie cu cele de viitor anterior, fie cu cele de condițional-optativ perfect, fie, mai rar, cu cele de conjunctiv perfect. Caracteristicile temporale facilitează identificarea prezumtivului în asemenea situații speciale, disocierea realizându-se în context. De pildă, în cazul formelor de prezent care au aceeași structură cu viitorul (*o pleca, or fi* etc.), semnificația ‘prezumtiv’ este confirmată de absența trăsăturii temporale [Posterioritate față de momentul enunțării]: *Or fi acolo câteva sute de persoane, dar tot nu reprezintă mare lucru*. Pentru identificarea prezumtivului perfect, se poate apela la analiza valorii temporale implicate (de exemplu, spre deosebire de prezumtiv, viitorul presupune ‘anterioritate față de actul enunțării’), la sinonimia seriilor de forme ale acestuia (deci, la substituția cu prezentul) sau se poate avea în vedere preponderența trăsăturii modale. Un criteriu sintactic îl reprezintă posibilitatea prezumtivului perfect de a apărea în propoziții independente, ca timp absolut, în opoziție cu celelalte, care sunt moduri și timpuri relative (GALR I 2005: 373-375 și 377-378; LRC. FFM 1985: 196; Hoarță Lăzărescu 1999: 184-185).

Am arătat cum sistemul de omonimii dintre diferite zone ale paradigmei verbale funcționează și în cazul formelor compuse. Ca și la cele sintetice, și la formele analitice se remarcă existența unor omonimii care afectează o anumită parte a flexiunii (vezi *supra*). În general însă, diversitatea desinențelor, varietatea afixelor mobile și caracterul sistematic al omonimiilor permit utilizarea neechivocă a formelor verbale respective.

Participiul și supinul prezintă omonimie (GALR I 2005: 510-511), având structura radical verbal + sufixul participiului. Morfologic, se pare că, în bună măsură, *de* s-a specializat, devenind o marcă pentru distingerea supinului atât de participiul omonim, cât și de infinitivul sinonim. Dată fiind prezența lui *de* și identitatea formală dintre supin și participiu, se ajunge la enunțuri omonime conținând un supin sau un adjectiv participial, după cum predicatul este verbal sau nominal (cu nume predicativ exprimat prin adjectiv): *De lipsit, au lipsit destui elevi. – De lipsit, este lipsit și are nevoie de bani.; De avut, are tot ce-i trebuie. – De avut, este avut ca și frații lui.; De rupt, haina și-a rupt-o de mult. – De rupt, este rupt și imposibil de reparat.*, unde, în primul enunț din fiecare pereche, există un supin, iar în al doilea – un adjectiv de proveniență participială (GALR I 2005: 522; Pană Dindelegan 2003: 154).

Cele două forme verbale nepersonale omonime au ca rezultat, prin conversiune, substantive omonime, dar participiul substantivizat trebuie deosebit de supinul substantivizat. Distincția este, în primul rând, semantică (și, numai secundar, și gramaticală): supinul substantivat este un postverbal abstract, denumind acțiunea, starea sau evenimentul, parafrazabil prin ‘faptul de a...’, în timp ce participiul substantivat este un postverbal nonabstract, denumind Agentul sau Pacientul, parafrazabil printr-o propoziție relativă: ‘cel care a făcut, a suferit o acțiune / stare’, ‘ceea ce rezultă dintr-o acțiune / stare’. De aici derivă și diferențele gramaticale: primele au trăsătura unui substantiv singular tantum (primind, numai excepțional, și după devieri semantice, formă de plural), iar celelalte – a unui substantiv numărabil. Să se compare: *spusele mele* (participiu substantivat: ‘cele ce au fost spuse / ceea ce a fost spus’) – *spusul pe dinafară* (supin substantivat: ‘faptul de a spune’); *El este alesul nostru.* (participiu substantivat: ‘cel care a fost ales’) – *alesul grâului de neghină* (supin substantivat: ‘faptul de a alege’); *un spital de arși* (participiu substantivat: ‘persoană care are / a suferit starea de arsură’) – *arsul mâncării de către gospodină* (supin substantivat: ‘faptul de a (se) arde’); *vezi și Învățăatul₁ pe dinafară* (supin substantivat) *este cu totul nerecomandabil; de aceea nu-l vei întâlni la învățații₂ autentici.* (participiu substantivat); *Rămașii₁ acasă* (participiu substantivat) *erau invidioși pe ceilalți, deși rămasul₂ acasă* (supin substantivat) *îi scutea de un efort suplimentar.* (GALR I 2005: 581; Pană Dindelegan 2003: 128-129).

În română, unde flexiunea verbală este extrem de bogată, caracterizându-se prin tipare flexionare repetabile, de mare regularitate, „este considerată *neregulată* [subl. aut.] orice formă verbală și orice paradigmă care se îndepărtează într-un grad mai mare sau mai mic de schemele curente și repetabile de flexiune.” (GALR I 2005: 562). Tipurile de neregularitate sunt diferite, după cum neregularitatea privește numai variația radicalului, numai variația flectivelor (sufixe și / sau desinențe), caracterul inedit și o repartitie neașteptată a omonimiilor sau are în vedere, simultan, mai multe aspecte dintre cele enumerate. Neregularitățile pot fi asociate și cu omonimii insolite ale formelor de conjugare, manifestându-se specific de la un verb la altul.

Subclasa *a preceda, a succeda*, caracterizată prin omonimia desinențială suplimentară dintre indicativul prezent, persoana a III-a singular, și conjunctivul prezent, persoana a III-a singular ((*el*) *precedă* – (*el*) *să preceadă*; (*el*) *succedă* – (*el*) *să succeadă*), poate fi considerată o neregularitate, dat fiind faptul că omonimia, deși normală în alte condiții fonetice ale radicalului (vezi *a tăia, a mângâia*), este excepțională în cazul celor două verbe. Pentru acestea, distincția indicativ vs conjunctiv se obține, dacă se face abstracție de elementul mobil *să*, numai prin alternanța *-e-* / *-ea-* a radicalului. Situația specială a verbelor *a preceda* și *a succeda* rezidă nu numai în transferarea opoziției menționate asupra variației de radical, ci și în faptul că ele prezintă o omonimie desinențială specifică: indicativ prezent, persoana a III-a singular = conjunctiv prezent, persoana a III-a singular, neasociată însă cu omonimia dintre persoanele I și a II-a singular ale indicativului prezent (vezi (*el*) *precedă*, (*el*) *să preceadă*, dar formele desinențiale distincte: (*eu*) *preced*, (*eu*) *succed* vs (*tu*) *precezi*, (*tu*) *sucezi*) (GALR I 2005: 549 și 555).

Verbul *a continua* combină, în flexiunea de prezent, forme ale tiparului flexionar *a tăia, a mângâia* (indicativ prezent, persoana I singular = indicativ prezent, persoana a II-a singular:

continui) cu forme ale tiparului prototipic (indicativ prezent, persoana a III-a singular și plural ≠ conjunctiv prezent, persoana a III-a singular și plural: *continuu* – (*să*) *continue*); cf. și *a azvârli*: indicativ prezent, persoana a III-a singular = conjunctiv prezent, persoana a III-a singular: *azvârle* ≠ indicativ prezent, persoana a III-a plural: *azvârlă*; indicativ prezent, persoana I singular, formă izolată, neomonimă cu altele din flexiunea prezentului: *azvârl* (GALR I 2005: 563).

Există neregularități care privesc numai radicalul, în timp ce altele își asociază și neregularități ale flectivelor sau ale tipurilor de omonimii. Exceptând verbele *a mânca* și *a usca*, toate celelalte verbe cu radical neregulat prezintă și neregularități de flective sau / și de omonimii. Iată câteva exemple:

- *a lua*: desinența de persoana I singular, indicativ prezent, este identică cu cea de persoana a III-a plural, indicativ prezent, [-*ŭ*] (*iau*); omonimia dintre persoana a III-a singular, indicativ prezent, și persoana a III-a singular și plural, conjunctiv prezent, cu desinența /*ϕ*/ (*ia* – *să ia*). În registrul popular, această omonimie nu funcționează, date fiind flectivele diferite pentru indicativ și conjunctiv: desinența /*ϕ*/ vs desinența [-*ie*] ((*el*) *ia*, dar (*el* / *ei*) *să ieie*).

- *a da*, *a sta*: desinența de persoana I singular, indicativ prezent, este identică cu cea de persoana a III-a plural, indicativ prezent, [-*ŭ*] (*dau*, *stau*); desinența de persoana a III-a singular, conjunctiv prezent, este identică cu cea de persoana a III-a plural, conjunctiv prezent, /*ϕ*/ (*să dea*, *să stea*). Formele calchiate în care se cuprinde *a da* (*a preda*, *a reda*, *a se deda*) prezintă și ele neregularitățile desinențiale: persoana I singular, indicativ prezent = persoana a III-a plural, indicativ prezent, [-*ŭ*] (*predau*, *mă / se dedau*, *redau*), și persoana a III-a singular, conjunctiv prezent = persoana a III-a plural, conjunctiv prezent, /*ϕ*/ (*să predea*, *să se dedea*, *să redea*). În raport cu verbul de bază, se regularizează însă formele sufixului de imperfect și de perfect simplu (*predam*, *mă dedam*; *predai*, *redam*, *redai*, ultimele numai pentru unul dintre omonime¹).

- *a bea*: desinența de persoana I singular, indicativ prezent, este identică cu cea de persoana a III-a plural, indicativ prezent, [-*ŭ*] ((*eu* / *ei*) *beau*); omonimia dintre persoana a III-a singular, indicativ prezent, și persoana a III-a singular și plural, conjunctiv prezent, cu desinența /*ϕ*/ (*bea* – *să bea*).

- *a vrea*: omonimia dintre persoana a III-a singular, indicativ prezent, și persoana a III-a singular și plural, conjunctiv prezent, cu desinența /*ϕ*/ (*vrea* – *să vrea*).

- *a fi*: desinența de persoana I singular, indicativ prezent, este identică cu cea de persoana a III-a plural, indicativ prezent, /*ϕ*/ ((*eu* / *ei*) *sunt*); desinența de persoana a III-a singular, indicativ prezent, este identică cu cea de persoana a III-a singular și plural, conjunctiv prezent, /-*e*/ ((*el*) *este*; (*el* / *ei*) *să fie*).

- La verbul *a ști*, ca la majoritatea celor cu radical vocalic (cu excepția verbului neregulat *a fi*), apare omonimia suplimentară dintre persoana a III-a singular, indicativ prezent, și persoana a III-a singular și plural, conjunctiv prezent ((*el*) *știe* – (*el* / *ei*) *să știe*).

- Verbele *a umple*, *a azvârli* prezintă omonimia dintre persoana a III-a singular, indicativ prezent, și persoana a III-a singular și plural, conjunctiv prezent ((*el*) *umple*, (*el*) *azvârle* – (*el* / *ei*) *să umple*, (*el* / *ei*) *să azvârle*)², omonimie nedeterminată fonetic, spre deosebire de cele cu radical vocalic, pentru care această identitate are explicație fonetică ((*el*) *taie* – (*el* / *ei*) *să taie*; (*el*) *știe* – (*ei* / *ei*) *să știe*; vezi *supra*). Trebuie observat că alte verbe cu radicalul terminat în *muta cum liquida* [-*pl*-] (sau în sonantă + lichidă [-*rl*-]) nu cunosc această omonimie, dovadă clară că ea nu este condiționată fonetic (vezi (*el*) *află*, (*el*) *umflă* ≠ (*el* / *ei*) *să afle*, (*el* / *ei*) *să umfle*). În cazul lui *a azvârli*, gradul de neregularitate este și mai mare, dată fiind prezența

¹ DOOM₂ 2005: s.v. diferențiază două omonime: *a reda*₁ ‘a da din nou’, cu radical neregulat, vs *a reda*₂ ‘a descrie’, cu radical regulat.

² Verbul *a umple* se distinge printr-o desinență specială, -*u* (vocalic), în contextul omonimiei dintre persoana I singular, indicativ prezent, și persoana a III-a plural, indicativ prezent ((*eu* / *ei*) *umplu*), ceea ce se poate explica fonetic, prin finala de radical *muta cum liquida*.

formelor pentru indicativ prezent, persoana I singular ((*eu*) *azvârl*∅) și persoana a III-a plural ((*ei*) *azvârlă*), neomonime cu alte forme ale prezentului (GALR I 2005: 567-569).

Identitatea unor forme verbale poate motiva paradigma defectivă a verbului *a rage*, pentru care nu există participiu (*Animalul *a ras de durere.*), întrucât acesta ar fi ajuns omonim cu cel al verbului *a rade* (*Uraganul a ras totul în cale.*). Utilizarea unei paradigme mixte: *vreau*, *vrei*, *vrea*; *vrând*; *vrut*; *vrui* vs *voiam*, *voiai*, *voia*, provenind din amestecul verbelor sinonime *a vrea* și *a voi*, își găsește explicația în omonimia formelor lui *a vrea* ((*el*) *vrea* – indicativ prezent și imperfect; cf. enunțul *El încerca să reziste, deși antrenorul *vrea să-l împiedice.*), în flexiunea căruia se atrag, pentru imperfect, formele lui *a voi* (GALR I 2005: 570; Băcilă 2007: 152).

După cum se observă, în cadrul flexiunii verbale se pot identifica situații variate de omonimie morfologică, având, adesea, consecințe semnificative și la nivel sintactic. Româna deține un număr apreciabil de omonimii între formele verbale, implicând cazuri interesante a căror analiză atentă facilitează repartizarea verbelor după diverse criterii și stabilirea implicării acestui fenomen în clasificarea lor în funcție de particularitățile de flexiune. În plus, cercetarea unor asemenea aspecte duce, evident, la îmbogățirea inventarului de omonime morfologice al limbii noastre.

Deși rămâne o problemă de gramatică, omonimia morfologică trebuie studiată în legătură cu semantica sau fonetica, reprezentând un caz tipic de interdependență între compartimentele limbii.

Referințe bibliografice:

- BĂCILĂ, Florina-Maria 2007: *Omonimia în limba română. Privire monografică*, Timișoara, Editura Excelsior Art.
- LRC. FFM = COTEANU, Ion (coord.) 1985: *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*, ediție revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- DOOM₂ = * * * 2005: *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic.
- FELECAN, Nicolae 2001: *Dicționar de omonime lexicale și gramaticale*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Vox.
- GALR I = * * * 2005: *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, București, Editura Academiei Române.
- GUȚU ROMALO, Valeria 2005: *Aspecte ale evoluției limbii române*, București, Editura Humanitas Educațional.
- GUȚU ROMALO, Valeria 1972: *Corectitudine și greșală (Limba română de azi)*, București, Editura Științifică.
- HOARȚĂ LĂZĂRESCU, Luminița 1999: *Sinonimia și omonimia gramaticală în limba română*, Iași, Editura Cerni.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela 2003: *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*, București, Editura Humanitas Educațional.

PREDICATUL ÎN SITUAȚIA MODULUI INFINITIV (ȘI GERUNZIU)

Raluca Arianna VÎLCEANU
Universitatea de Vest din Timișoara

ralu0978@yahoo.com

The Predicate Realized by an Infinitive (and Gerund)

The verbs in the infinitive, gerund and, rarely, in the participle can be considered as having a predicative function in those instances when they are related to their own subject. The presence of a subject *distinct* from the one of the verb emphasizes their *procedural* content (a characteristic of the verb) and, also, offers the possibility of generating, independently of the verb, several grammatical categories specific to the verb such as person, number and voice; therefore, the infinitive and the gerund stand relatively close to the indicative, subjunctive and imperative. By accepting this function, we reach a very convenient solution to some extreme situations: we refer both to the cases where the Grammar of the Academy expresses uncertainty – they talk about “relative infinitive constructions” as subjects – and the contexts where the infinitive and the gerund express totally opposing actions in relation to the verb, which is difficult to think of in the case of a subject common to both verbs. In the case of the infinitive, accepting the predicative function is subscribed to its unquestionable synonymy with the subjunctive (they both have a similar structure: a specific morpheme and two temporal forms: present and perfect). The infinitive, gerund and participle with distinct subjects are dependent predicates or conditionals: their occurrence is tightly connected with and depends upon the presence of another verb, thus of a regent clause. The infinitive occurs as the predicate of an *independent* sentence when it has the value of an *imperative* and is not preceded by another verb, - all warning-statements of general and impersonal character.

Keywords: *infinitive/gerund; predicate; dependent predicate; verb form; antonymous relation*

În tradiția gramaticală românească – și nu numai aici – s-a statornicit concepția potrivit căreia verbul, pentru a putea fi considerat drept predicat al propoziției, trebuie să satisfacă, în principiu, două cerințe (Iordan 1956: 561): a. să aibă, singur, un înțeles deplin sau, cum se obișnuiește a se spune, să fie autonom din punct de vedere lexical (cerință de ordin semantic) și b. să fie la unul din modurile: indicativ, conjunctiv, optativ-condițional, imperativ sau prezumtiv (cerință de ordin formal) (Slave 1957: 56-60)¹. Cunoscând, în flexiune, categoriile de persoană și număr, aceste moduri sunt numite moduri personale și, din punct de vedere sintactic, predicative (**1963: 216). În opoziție cu ele, celelalte: infinitivul, gerunziul, participiul și supinul, neavând ca specifice categoriile gramaticale menționate, sunt socotite moduri nepersonale² și nepredicative (**1963: 216). Întrebuințarea lor ca substantive (infinitivul) sau ca adjective (participiul, uneori gerunziul) a făcut ca ele să fie numite și „nume verbale” (Tiktin 1945: 96) sau „forme nominale ale verbului” (Iordan 1946: 181): „Infinitivul este forma substantivală a verbului”, iar: „participiul este forma adjectivală” a acestuia. Opinia că, în cazul lor, verbul nu poate funcționa ca predicat este unanimă în gramaticile noastre. Astfel, în Gramatica Academiei, infinitivul este un mod care, prin natura lui, „ține și de verb și de substantiv, putând avea funcțiuni sintactice specifice fiecăreia dintre aceste două categorii.” (**1963: 224). Mai departe, la pagina 227, se spune însă că „infinitivul scurt are rolurile esențiale ale substantivului, dar nu poate primi determinantul specific al acestuia – atributul. El primește determinantul verbului – complementul – fără a avea rolul esențial al acestuia, acela de predicat”. Se deduce de aici, prin urmare, că infinitivul scurt nu îndeplinește funcții verbale, ci exclusiv funcții nominale, – contradicție flagrantă față de citatul imediat precedent (reprodus de la p. 224). Se admite totuși

¹ Prin formele în care se realizează, prezumtivul se relevă a fi mai curând o conjugare decât un mod verbal.

² O vreme, ele au fost numite, impropriu, și moduri *impersonale*, cf. H. Tiktin, *Gramatica română. Etimologia și sintaxa*, ediția a III-a, de I.-A. Candrea, București, 1945, p. 96, § 243, *Notă*, și Ioan Slavici, *Gramatica limbii române*, Partea I. *Etimologia*, București, 1914, p. 89. De reținut că la 1885, I. Manliu, în *Gramatica română. Partea etimologică*, p. 87-88, le spunea totuși moduri *nepersonale* (sau *nedefinite*).

că „infinitivul are, în mod excepțional, funcțiune predicativă” (*** 1963: 227) atunci când, prin imitarea construcțiilor franțuzești și nemțești similare, este folosit cu valoare de imperativ – negativ sau afirmativ –, adică în propoziții independente, unde el nu este regim al altui verb:

„*A nu se pleca în afară!*”.

„*A nu se urca prin față!*”.

„*A se respecta liniștea bolnavilor!*”.

În treacăt numai, precizăm că acestor situații trebuie să le fie alăturate și cazurile în care infinitivul (deseori la forma reflexivă) apare totuși subordonat (deci ca regim al) altui verb și substituie conjunctivul la persoana a II-a plural (cu sens general), echivalent el însuși cu un imperativ:

„Rugăm *a nu (se) fuma!*”. (= Rugăm *să nu fumați*, sau chiar: *să nu se fumeze*.)

„Rugăm *a (se) circula* pe dreapta!”. (= Rugăm *să circulați* (sau: *să se circule*) pe dreapta.)

Întrucât, în literatura noastră de specialitate, problema predicativității unora dintre modurile nepersonale a vizat nu numai infinitivul, ci și, în egală măsură, gerunziul – comentariul care urmează se va referi la ambele moduri verbale, particularitățile luate în considerare fiindu-le în cea mai mare parte comune.

Vorbindu-se de modurile infinitiv și gerunziu (*** 1963: 227, 232), se dau și exemple în care verbele aflate la aceste moduri au un subiect al lor, distinct de cel al verbului la mod personal; iată exemplele:

„Vine vremea *de a pricepe* omul ce-i bine și ce-i rău”. (Creangă)

„E o absurditate *a se bate* cineva pentru ochii unei actrițe”. (Negruzzi)

și

„Căci voi *murind* în sânge, ei pot să fie mari”. (Eminescu)

Construcțiile de acest fel nu sunt rare în limba română. Recunoscând aici existența subiectelor, distincte, pe lângă verbele la infinitiv și gerunziu, *Gramatica Academiei* rămâne la principiul că aceste moduri nu pot avea funcție predicativă. Referitor la exemplele, citate acum, cu infinitivul, se face chiar, în mod expres, precizarea: „El (infinitivul) primește determinantele verbului... (...) fără a avea rolul esențial al acestuia, acela de predicat.” (***1963: 227). Dar, în acest fel, apare o discrepanță: pe de o parte subiectul este definit drept parte principală de propoziție, iar pe de altă parte se admite existența subiectului ca element component într-o construcție cu funcție de parte de propoziție: parte dezvoltată și, în același timp, secundară a propoziției (căci așa sunt considerate, în alt loc, construcțiile formate din infinitiv, gerunziu și participiu plus subiectul lor). ***1963: 82).

Propunându-și să aducă soluția de ieșire din această contradicție, câțiva cercetători au procedat la o reexaminare detaliată a infinitivului și gerunziului, liniile directoare ale investigației fiind, în esență, următoarele: evidențierea conținutului verbal al acestora; punctele de apropiere față de modurile personale; deosebiri (în cazul infinitivului) față de clasa numelui.

Astfel, Matilda Caragiu, în studiul său amplu consacrat gerunziului (Caragiu 1957: 61-89), arată că acesta „este o formă verbală invariabilă care exprimă o acțiune sub formă de proces.” (Caragiu 1957: 65). În această calitate, lui nu-i sunt străine, ci, dimpotrivă, poate exprima categoriile gramaticale specifice verbului, și anume:

– diateza:

activă: *apucându-l* de bărbie;

reflexivă: *criticându-se* singur (reflexiv obiectiv);

i-am prins *sărutându-se* (reflexiv reciproc);

aprinse o țigară, *uitându-se* la chibrit (reflexiv dinamic);

întunecându-se, am pornit spre casă (reflexiv impersonal);

făcându-se socoteala, am constatat că... (reflexiv pasiv);

pasivă: împărțea *fiind făcută*, leul zise...

– persoana și, implicit, numărul, ca două categorii solidare în flexiunea verbală, pot fi redată fie prin formele pronumelui reflexiv în acuzativ (*uitându-mă, uitându-te* etc.) sau în dativ (*plecându-și capul, plecându-ți* etc.), fie prin pronumele personal subiect (*Plecând el, am putut veni eu* etc.);

– timpul, redat cu ajutorul contextului, adică prin referire la timpul verbului la mod personal. Ne rezumăm la două exemple, în care gerunziul exprimă, în acest fel, ideea de:

prezent: se înfățișează înaintea tatălui său, *zicând*...

perfect simplu: *văzându-l* inert și roșu la obraz, fugi repede acasă.¹

În privința semnificației modale, gerunziul este identificat cu indicativul, ambele fiind moduri ale realității, „moduri obiective” (Caragiu 1957: 67).

Concluzia la care ajunge autoarea este că, indiferent de faptul dacă are subiect comun sau deosebit de al verbului la mod personal, ori subiect impersonal, „Gerunziul în limba română... exprimă o acțiune sub formă de proces, în *desfășurare*, și... în majoritatea cazurilor, *are funcțiune predicativă, îndeplinește, adică, funcțiunea de predicat verbal*.”. Propozițiile cu predicatul la acest mod sunt numite propoziții gerunziale (Caragiu 1957: 88).

La constatări, în general, identice ajunge Ion Diaconescu, în cercetarea sa asupra infinitivului (Diaconescu 1968: 111-121). Ca și gerunziul, infinitivul „este o formă verbală prin excelență” (Diaconescu 1968: 112), el putând exprima prin aceleași mijloace – în speță prin formele pronumelui reflexiv în acuzativ și în dativ, respectiv prin pronumele personal prezent în enunț – ideea de persoană și număr (de ex.: *a mă teme, a te teme* etc., *a-mi aminti, a-și aminti* etc., sau: El a plecat înainte de *a veni eu*), de diateză (activă: Te-ai dus spre *a stinge* o stea radioasă; reflexivă: înainte de *a se lumina* sau: părea *a-și hrăni* viața din dor) și de timp (infinitivul având formă pentru prezent: *am cinstea a vă spune*, și pentru perfect: „acest Haralambie a fost om tare înainte de *a se fi hainit*”) (Diaconescu 1968: 113-114). Sunt degajate particularitățile de ordin formal, semantic și combinatoriu care separă infinitivul de substantiv și îl apropie (cu unele deosebiri, specifice) de conjunctiv, toate acestea întărind ideea „că infinitivul trebuie încadrat în paradigma verbului, alături de modurile personale.” (Diaconescu 1968: 114). În final, autorul conchide: „[Infinitivul] în propoziție poate să îndeplinească funcția de predicat, intrând astfel în relație cu un subiect.” (Diaconescu 1968: 121). El poate intra în relație cu un subiect comun cu al verbului la mod personal („*Eu* nu mă încumet *a prinde* pe hoți”), cu un subiect distinct (exprimat: „El a plecat înainte de *a veni tu*” sau subînțeles din pronumele personal cu funcție de complement direct sau indirect în regentă: „Nu-ți vine *a zice*”, „*te rog a mă ierta*”) ori subiectul său poate fi unul nedeterminant („e rușinos *a fura*”, respectiv în propozițiile în care infinitivul are valoare de imperativ: „*A se agita* înainte de întrebuințare!”, „*A nu se apleca* în afară!”). Propozițiile cu predicatul la acest mod sunt numite aici propoziții infinitivale (Diaconescu 1968: 119).

În cele de mai sus am învederat două poziții – dacă se poate spune așa – extremiste: una, reflectată în gramatici, împotriva predicativității infinitivului și gerunziului (a modurilor nepersonale, în genere), cealaltă, formulată în studii de reconsiderare, pentru caracterul predicativ total al acestor două moduri, în toate situațiile menționate.

Dar pentru ieșirea din impasul pe care-l constituie discrepanța semnalată mai sus, a fost formulată, drept soluție, și propunerea de a nu mai considera subiectul ca o parte principală de propoziție, ci ca un *determinant verbal* (Iacob 1969: 511), pe același plan cu complementul (cu complementul direct în primul rând), de care se diferențiază, totuși, prin caz (nominativul) și prin faptul că se acordă formal cu verbul, ceea ce înseamnă că este mai strâns legat de aceasta (Iacob 1969: 512). Perspectiva aceasta – se spune – ar înlesni, evitând orice contradicție, o dublă alternativă de analiză, adică: 1. „lăsând subiectului rolul sintactic de prim element dependent, nu împiedicăm modurile nepersonale (cu deosebire infinitivul și gerunziul) de a îndeplini funcții predicative dependente”, sau 2. „ele pot rămâne și numai părți secundare de propoziție, întrucât subiectul dependent nu este propriu-zis un determinant al predicatului, ci un *determinant al*

¹ Pentru toate aceste situații și exemple, vezi Caragiu 1957: 65-67.

verbului, indiferent de funcția sintactică a acestuia.” (Iacob 1969: 511). Nu este cazul aici să insistăm asupra acestei concepții; totuși, nu-i greu să se observe că, pe de o parte, ea lărgeste nepermis de mult sfera determinantilor verbali și, pe de altă parte, anulează, într-un fel, diferența dintre morfologie și sintaxă, dintre aceste două compartimente ale structurii gramaticale, – ceea ce constituie, indiscutabil, o exagerare.

Totodată, nu putem nicicum accepta propunerea de a nu mai considera subiectul ca o parte principală de propoziție, ci ca un determinant verbal, pe același plan cu complementul, de care se diferențiază totuși prin caz (nominativul) și prin faptul că se acordă formal cu verbul. Există aici cel puțin două abateri de la două legi gramaticale bine știute și unanim recunoscute; prima: nominativul este cazul nonsubordonării (sau nondeterminării) și a doua: nu subiectul se acordă – în număr, persoană și, când e cazul în gen – cu verbul, ci exact invers, fapt care l-a determinat cândva pe D.D. Drașoveanu să susțină, cu tărie, că raportul sintactic dintre subiect și verbul predicat este unul de determinare a predicatului față de subiect (Drașoveanu 1958: 175-182).

Existența acestor puncte de vedere, unele dintre ele exprimate după apariția Gramaticii Academiei (1963), arată că ideea (acceptată prin tradiție) potrivit căreia infinitivul și gerunziul – moduri nepersonale – sunt lipsite de valoare predicativă nu trebuie (și nu poate fi) privită în mod rigid, ci dimpotrivă.

În ceea ce ne privește, nu aderăm – mai exact spus: nu aderăm total – la opiniile mai sus amintite, ci suntem pentru o soluție de mijloc, mult mai convenabilă. Considerăm, anume, că verbul la infinitiv și la gerunziu poate fi socotit predicat în acele situații în care el se raportează la un subiect al lui, neidentic cu subiectul verbului la mod personal, ca în aceste cazuri (vezi și unele din exemplele deja citate mai sus):

„În două părți infernul portalele-și deschide

Spre-a încăpea cu mia răsufilele hâde.” (Eminescu)¹

„Odată, venind noi de la Piatra, ... ne-au ieșit înainte oameni mânjiți cu funingine pe obraz.” (Sadoveanu)

Prezența subiectului propriu (= distinct) pe lângă un infinitiv sau un gerunziu – fapt subliniat în mod deosebit și de unii autori pomeniți aici (Caragiu 1957: 69 și Diaconescu 1968: 118) – noi o considerăm deci ca o dovadă esențială a predicativității acestor moduri în cazurile respective. Cel puțin trei explicații pot fi aduse în favoarea ei:

Se afirmă – și pe drept – că subiectul, ca parte principală a propoziției, nu poate fi conceput decât în relație cu cealaltă parte principală a acesteia: predicatul (Iordan 1956: 534), fapt reflectat în înseși definițiile lor. Raportarea strânsă și reciprocă, în aceste definiții, a unuia la celălalt a îndreptățit, iarăși, afirmația că ele sunt *co-relative*. Or, neadmițând caracterul predicativ al infinitivului și gerunziului în situațiile menționate, înseamnă: fie să nu mai acceptăm că termenul (în nominativ) la care ele se raportează nu le este subiect, pentru că nu l-am mai putea defini ca atare (de vreme ce, este știut, subiectul se definește numai prin raportare la predicat, și invers), fie să-l considerăm subiect, iar atunci nu i-am putea spune decât: „subiect *al verbului*”, ceea ce echivalează cu a amesteca planul sintaxei cu cel al morfologiei² sau, altfel spus, cu a nu mai păstra o anume distincție ce trebuie, oricum, avută în vedere (măcar în terminologie) între aceste două compartimente ale structurii gramaticale. Sau chiar, revenind la contradicția pe care am semnalat-o mai sus și considerând că în exemplul „Eu am ajuns înainte de *a sosi el*” infinitivul este complement circumstanțial temporal, va trebui să spunem că pronumele *el* este „subiectul complementului” respectiv, ceea ce ni se pare, de asemenea, un abuz terminologic (cel puțin), o *contradictio in dictu*.

Pe de altă parte, dacă, spre exemplu, în situația verbelor semiauxiliare de modalitate și de aspect, s-a putut recurge, pentru probarea caracterului lor nepredicativ, și la un criteriu ca acela al *comunității de subiect* cu verbul următor la conjunctiv (*pot să cânt, vreau să plec, încep*

¹ Exemplul lui Ion Diaconescu, *lucr. cit.*, p. 119.

² Aceeași remarcă, *supra*, în legătură cu soluția propusă de Șt. Iacob.

să scriu etc.), infinitiv (*pot cânta, încep a scrie*) sau supin (*termin de scris*) (***1963: 205 și Guțu 1956: 88) – ne apare cu totul justificat (respectând o consecvență!) ca în situația de față să ne folosim, cu un drept egal, de *reversul* aceluiași criteriu: *noncomunitatea de subiect* (dintre infinitiv sau gerunziu și verbul la mod personal). Deosebirea existentă aici la nivelul acțiunilor exprimate: *deschide* – *a intra*, respectiv: *venind* – *au ieșit (înainte)* se menține și la nivelul subiectelor („agenților”): *infernul-răsufletele*, respectiv: *noi* – *oameni*. Fiecare din cele patru procese este atribuit sau este pus aici în legătură cu un *alt* „autor”, cu un *alt* subiect, ceea ce nu se întâmplă, de ex., în: „De-abia îndrăznesc *a mărturisi*.” (***1963: 227) sau: „*Venind* ciobanii și *văzând* toate astea, se mirară.” (***1963: 231), unde subiectele la care se raportează infinitivul și gerunziile rămân comune (*eu* – subînțeles, respectiv *ciobanii*) cu ale verbelor la mod personal (*îndrăznesc, se mirară*).

Un alt fapt, nu mai puțin important, care trebuie luat în considerare, este și acela că în numeroase cazuri acțiunile exprimate de verbul la infinitiv sau gerunziu cu subiect distinct, pe de o parte, și de celălalt verb, la mod personal, pe de altă parte, sunt – semantic – nu numai diferite, ci chiar *opuse*, antonimice:

„Tata a plecat / înainte de a veni mama.”

„Plecând noi / au putut veni ceilalți.”

Este, credem, de prisos să precizăm că un asemenea raport antonimic la nivelul acțiunilor este posibil numai prin raportarea acestor acțiuni la autori *diferiți*, deci numai în prezența unor subiecte separate pentru infinitiv și gerunziu, respectiv pentru celălalt verb, nu și în situația unui subiect comun al acestora; enunțuri ca: „Tata *a plecat* / înainte de *a veni* (tot tata)” și „*Plecând* noi / *am putut veni* (tot noi)” sau chiar „Înainte de *a pleca* (tata), tata *a venit*” și „*Plecând* (noi), noi *am putut veni*” sunt exemple de contradicții în sine, sunt, adică, nonsensuri.

Același criteriu al subiectului *separat* trebuie să-l fi avut în vedere și H. Tiktin atunci când, după ce precizează: „Formele nominale ale verbului (...) nu pot sluji drept verb al predicatului.” (Tiktin 1945: 157), adaugă, concesiv: „Totuși, în propozițiile dependente se aplică câteodată și numele verbale în funcțiunea de verb al predicatului.” (Tiktin 1945: 157), căci nu întâmplător el își ilustrează afirmația cu aceste două exemple, în care atât infinitivul, cât și gerunziul (în exprimarea sa: „gerundiul”) au subiectul lor, diferit de al celuilalt verb: „Până *a nu se risipi norii*, aerul nu se va încălzi” și: „În 1520, *murind Selim*, urmașul său Soliman îndată ridică armele în contra țărilor de la Dunăre.” (Tiktin 1945: 157).

În sprijinul opiniei noastre în chestiunea de față putem aduce și faptul că în *Gramatica Academiei* (***1963: 82) despre infinitivul, gerunziul și participiul „cu un subiect al lor” se afirmă că „sunt părți de propoziție dezvoltate care *pun... probleme specifice*”, că „au o structură complexă” și, mai ales, că ele numai „*formal fac parte*” din cadrul propoziției cu predicat la mod personal. Nu ni se explică deslușit și nici nu ne putem da seama ce anume au vrut să spună autorii gramaticii academice prin formularea: „numai *formal fac parte*” din cadrul propoziției cu predicat la mod personal. Să înțelegem că, de fapt, adică funcțional, ele (pe noi ne interesează în primul rând infinitivul) reprezintă fiecare o altă unitate propozițională? Evident că da, căci o altă interpretare nu vedem care ar mai putea fi, în astfel de situații. În aceeași lucrare, în alt loc (vol. II, p. 88), arătându-se, de asemenea, că infinitivul și gerunziul pot avea un subiect al lor și că el trebuie să fie totdeauna exprimat, se menționează: „Acestea sunt de fapt *singurele situații care interesează sintaxa subiectului*.” După cum se vede, alături de infinitiv și gerunziu (acesta este exemplificat prin: „Odată, *slujind* un episcop oarecare, de hramul bisericii,... părintele Duhu intră în biserică.” (Creangă)) este amintit aici, ca putând avea subiect separat, și *participiul*, citându-se în acest sens exemplul: „Acestea zise, a murit liniștit.” (Sadoveanu), la care mai pot fi adăugate altele: „Odată lucrul *terminat*, constructorii au plecat în concediu.” sau: „Disputa odată *încheiată*, ei au început colaborarea fructuoasă.”. În aceste condiții, afirmația noastră referitoare la predicativitatea infinitivului și gerunziului privește, așadar, și *participiul*.

În legătură cu infinitivul, trebuie spus că el are funcție de predicat și în situațiile în care, precedat fiind de pronumele *cine*, urmează după verbul *a fi* sau *a avea*, acesta cu sensul ‘a fi, a exista, a se afla’, în construcții fixe, de ex.: „Nu-i cine pleca.”; „Ai să te duci în fundul iadului și n-are să aibă cine te *scoate*.” (Creangă); „Acu n-are cine mă *spăla*, n-are cine mă *îngriji*... n-are cine-mi *spune* o vorbă bună.” (Sadoveanu). Considerăm că putem vorbi în aceste cazuri nu de construcții infinitivale relative având funcția de subiect¹, ci de propoziții subiective infinitivale (Diaconescu 1968: 120). Valoarea predicativă a infinitivului se susține aici nu numai prin aceea că el are un subiect al său în pronumele *cine*, dar ea decurge și din faptul că acest pronume este, totodată, și un element joncțional specific raportului *interpropozițional*, nu intrapropozițional, adică el leagă (sau delimitează) două *propoziții*, nu două părți de propoziție². Și este admis că prezența unui *jonctiv subordonator* de tip conjuncțional conferă secvenței pe care el o deschide statut de *propoziție*, nu de parte de propoziție. O afirmă chiar autorii *Gramaticii Academiei*, atunci când, în exemple ca (*** 1963: 328): „*Deși despărțite*, lucrurile au unire.” (Conachi); „*Deși copilandru*, puse țara la cale ca și un om matur.” (Ispirescu); „O văzusem atât de frumoasă, *deși palidă*.” (Negruzzi) etc., fragmentele subliniate sunt considerate de dânsii drept propoziții tocmai pentru că includ conjuncția subordonatoare *deși*, adică în termenii de acolo: „Prezența conjuncției subordonatoare este un indiciu că aceste construcții nu sunt *părți de propoziție* (...), ci *propoziții* concesive, fie eliptice de predicat, fie nominale, cu predicatul exprimat numai prin numele predicativ.” (*** 1963: 329). Să mai adăugăm, în plus, că aici – și nu numai aici – infinitivul este, după cum se spune și în *Gramatica Academiei* (II, p. 83)³, echivalentul direct al conjunctivului, căci numai așa se face că, exact în aceleași condiții, în locul infinitivului apare întrebuintat conjunctivul, de exemplu: „Dac-ar fi să iasă toți învățați, după cum socoți tu, n-ar mai ave cinesă ne *tragă* ciubotele.” (Creangă) sau: „Trebuie să fugiți înainte de seceră, să n-aibă cinesă le *secere* grâul.” (M. Preda).

În limitele criteriului pe care l-am adoptat aici – noncomunitatea de subiect –, se poate admite că modurile infinitiv și gerunziu au funcție predicativă încă în două cazuri:

a) când subiectul lor, *diferit* de al regentei, rămâne *nedeterminat*, ca în aceste exemple: „E ușor / *a scrie* versuri...”; „E mai lesne / *a zice* / decât *a face*.”; „... au strigat toate deodată / că nici n-au auzit măcar / *pomenindu-se* de numele ei.” (Creangă); „Căci auzise ea / *spunând* la biserică în Parimei / că omul învățat înțelept va fi.” (Creangă).

b) când, în loc de subiect, subiect distinct, ele (gerunziul în primul rând) – ca verbe la diateza *reflexivă* cu sens pasiv – sunt urmate de câte o propoziție subiectivă, de ex.: „E ușor / a se afirma / *că totul se rezolvă* / când ne luăm după aparențe.”; „Am auzit / *spunându-se* / *că totul se va rezolva*.”⁴.

Subiectul, distinct, al infinitivului și gerunziului este, de obicei, un subiect simplu, dar el poate fi, uneori, și *multiplu* – similitudine perfectă cu situațiile în care predicatul este un verb la mod personal. De pildă: „Eu am ajuns acolo / înainte de *a fi venit el și ceilalți*.”; „*Ajungând el și ceilalți* acasă, / nimeni nu le-a ieșit în întâmpinare.”. De reținut totuși că aici subiectul multiplu trebuie marcat în mod necesar prin conjuncția *și* (eventual *și cu*), utilizarea prepoziției *cu* și a locuțiunilor prepoziționale care o cuprind: *împreună cu*, *cu tot cu*, *cu... cu tot* rămânând neconcludentă în acest sens, dat fiind că în cazul infinitivului și gerunziului lipsește posibilitatea

¹ Așa cum se afirmă în *Gramatica Academiei*, II, p. 83.

² În virtutea acestui fapt infinitivul a fost considerat predicativ și atunci când este precedat de adverbele *unde*, *cum*, *când* și urmează după verbul *a avea*, având subiect comun cu al acestuia: „N-am u n d e *dormi*.”; „N-are c â n d *pleca*.”; „N-a avut c u m *face*.”. E vorba de complementive directe *infinitivale*, cf. Ion Diaconescu, *lucr. cit.*, p. 121. Vezi și A. Philippide, *Gramatica elementară...*, p. 309-310, unde autorul precizează: „În *propoziții* relative... infinitivul fără *a* servește ca *predicat*” și ilustrează cu numeroase exemple din opera lui I. Creangă.

³ „Construcțiile infinitivale relative sunt echivalente directe ale unor propoziții subiective... cu verbul la conjunctiv.”

⁴ Și în asemenea situații infinitivul este – credem – un echivalent direct al conjunctivului, cf.: „E mai lesne / *a zice*.” – „E mai lesne – să zici.”; „E ușor / *a se afirma*.” – „E ușor / *să afirmi*.”.

acordului *la plural* – element de natură să înlăture confuzia cu un complement sociativ¹. Astfel, dacă în exemplele de mai sus vom substitui conjuncția *și* prin prepoziția *cu*: „...înainte de a fi venit el *cu ceilalți*...” sau printr-una din locuțiunile prepoziționale amintite: „... înainte de a fi venit el *împreună cu ceilalți*”, *ceilalți* poate primi o dublă interpretare: element al subiectului multiplu, dar și (mai degrabă) complement sociativ, dualitate ce nu se mai menține în situația modurilor personale, de ex.: „Eu am ajuns acolo când *el cu (împreună cu) ceilalți nu veniseră* (sub. multiplu), sau „...*el cu (împreună cu) ceilalți nu venise*” (compl. sociativ), respectiv: „Când *au ajuns el cu (împreună cu) ceilalți*...” (sub. multiplu), sau: „Când *a ajuns el cu (împreună cu) ceilalți*...” (compl. sociativ). Afirmția de mai sus cade, firește, în cazurile în care în context există un determinant la plural, acordat, cu elementele unite prin *cu* (sau printr-o locuțiune prepozițională echivalentă), – indiciu clar al ideii de subiect multiplu²: „Eu am ajuns acasă / înainte de a veni *el cu (împreună cu) fratele, istoviți de oboseală*”, „Ajunghând acasă *el cu (împreună cu) fratele, obosiți*, / nimeni nu le-a ieșit în întâmpinare.”. În situația participiului lucrurile se prezintă fără echivoc datorită acordului absolut indispensabil aici, cf.: „Odată *casa terminată*, constructorii au plecat în concediu.” – „Odată *casa cu (împreună cu) gardul terminate*, constructorii au plecat în concediu.”

Dar apreciind că infinitivul și gerunziul (inclusiv participiul) au funcție predicativă atunci când subiectul lor este altul decât al verbului la mod personal, e necesar să adăugăm numaidecât o precizare: aceea că ele constituie „predicate *dependente*” sau „predicate *de gradul II*” (Hazy 1971: 17), dat fiind că propozițiile în care funcționează ca atare sunt – cu excepția întrebuințării infinitivului în locul imperativului în enunțuri independente: „*A se urca* prin spate!”, „*A nu călca* iarba!” etc. – totdeauna propoziții subordonate, lucru învederat, de altfel, în situațiile exemplificate de noi până aici. Faptul că ele nu pot apărea în propoziții independente (sau principale), ci presupun constant o regentă, deci un alt predicat la un mod personal, le-a atras și denumirea, mai nimerită, de „predicate *condiționate*.” (Hazy 1971: 17)³.

Există totuși situații când gerunziul (chiar neavând subiect separat) nu se subordonează decât parțial acestei afirmații. Astfel, în exemplul „Se urcă în trăsură *punându-și la picioare geamantanul Eleonorei*...” (Dumitru, Cr.), gerunziul nu poate fi considerat complement circumstanțial modal, căci nu arată felul acțiunii *se urcă*, nici complement circumstanțial temporal, și nici vreo subordonată de acest fel, ci, cum remarcă Matilda Caragiu (Caragiu 1957: 80), el are aici „rolul de predicat verbal al unei propoziții independente, pentru că acțiunea exprimată de el este numai succesivă celeilalte acțiuni (*se urcă*), nu și dependentă față de ea.”. Sensul frazei nu poate fi decât acesta: ‘Se urcă în trăsură și își puse la picioare geamantanul Eleonorei’. Și mai clar se prezintă lucrurile în acest caz: „Faptul ni se pare de o deosebită importanță, *meritând o subliniere*.” (L. Blaga), unde gerunziul nu credem să poată fi interpretat în alt chip decât ca predicat al unei propoziții *principale* în raport de coordonare cu prima: ‘Faptul ni se pare de o deosebită importanță, *și(deci) merită o subliniere*’. Iată, prin urmare, că în exemple de acest fel gerunziul este, într-adevăr, un predicat *condiționat* (am spus deja că această denumire ni se pare mai „nimerită”), în sensul că presupune existența celui alt predicat, dar el nu este și „dependent” în sensul critic gramatical al termenului, ci, dimpotrivă, este *predicat al unei principale*.

Consecvenți soluției pentru care ne-am pronunțat în problema predicativității modurilor nepersonale și în virtutea criteriului pe care ea se sprijină, despre predicate dependente (condiționate) vom vorbi – se înțelege – și în situațiile în care verbul la infinitiv, gerunziu (sau, mai rar, la participiu) este:

¹ Pentru aceasta vezi pe larg în cursul litografiat *Limba română contemporană*, fascicula a II-a, *Complementul*, Universitatea din Timișoara, 1972, p. 65-67, și fascicula a III-a, 1973, p. 23-24, redactat de D. Crașoveanu.

² La același indiciu se recurge uneori și în situația predicatului la mod personal dacă acesta prezintă forme omofone pentru singular și plural (ex.: eu *mergeam* – noi *mergeam*). Cf. Șt. Giosu, *Indicații practice cu privire la analiza sintactică*, în „Analele Științifice ale Universității Al. Cuza din Iași (serie nouă)”, Secțiunea a III-a, tom. III, fasc. 1-2, 1957, p. 177-178.

³ Predicat „dependent” sau „condiționat” este, în general, și verbul la conjunctiv.

- element component al unei locuțiuni verbale, de ex.: „El a plecat / fără *a băga* voi *de seamă*.”; „*Luându-ne noi rămas bun*, / ei s-au întors acasă.”
- Sau un verb copulativ, component al predicatului nominal: „El a funcționat ca rector / până *a fi* (*a fi fost*) voi *studenți*.”; „Satul Broșteni *fiind împrăștiat* ca mai toate satele de la munte, / nu se rușina lupul și ursul a se arăta ziua-n amiaza mare prin el.” (Creangă). Exemplul din urmă este, de altfel, menționat și în *Gramatica Academiei* (***1963: 103), unde construcția *fiind împrăștiat* chiar este considerată predicat nominal.

Propozițiile subordonate cu predicatul la infinitiv, gerunziu (sau participiu) se diferențiază între ele în ceea ce privește felul de a marca raportul sintactic cu propoziția regentă. Din acest punct de vedere, *infinitivul* se găsește într-o situație, oarecum, privilegiată, dat fiind că el își păstrează morfemul specific *a* cu valoare de conjuncție (ca și *să*, în cazul conjunctivului¹), căruia îi sunt asociate unele prepoziții (câteodată și locuțiuni prepoziționale), ca: *până*, *pentru*, *spre*, *înainte de* etc. (de ex.: „El singur zeu stătu-au / *nainte de-a fi* zeii.”). Dacă admitem că *a* este în acest caz *conjuncție* proprie infinitivului², atunci combinațiile *până a*, *pentru a*, *spre a*, *înainte de a* etc. sunt îmbinări locuțional-conjuncționale specifice acestui mod (să se rețină că infinitivul nu se poate construi cu prepoziții decât în prezența morfemului specific *a*), apte să limpezească felul (= circumstanțială de timp, de scop etc.) al subordonatei respective. Se poate spune, astfel, că raportul dintre o atare subordonată și regentă se realizează conjuncțional. Cuvintele lui Ion Diaconescu afirmă fără echivoc acest lucru și ni se pare foarte nimerit să le cităm: „folosirea prepozițiilor nu constituie un fapt caracteristic numai pentru infinitiv, ele putând apărea, în mod frecvent, și pe lângă verbe la modul conjunctiv și, uneori, la indicativ, în poziții sintactice identice.”³; și: „un verb la infinitiv poate fi însoțit de o propoziție numai în prezența morfemului *a*; în absența acestuia, relația nu mai este posibilă. Această situație conferă lui *a* o poziție similară cu a conjuncției *să* de la modul conjunctiv. În planul paradigmatic, *a* are rolul de morfem caracteristic modului infinitiv, iar în cel sintagmatic, îndeplinește rolul de element de relație între un determinant (substantiv, adjectiv, verb) și un infinitiv. În acest context, *a* se poate defini ca o conjuncție. În relația de dependență a infinitivului față de un alt verb, *a* apare ca element necesar, obligatoriu. Se exclud, desigur, cazurile când infinitivul participă ca formant de bază în structura modurilor și a timpurilor compuse – *aș cânta*, *voi cânta* – deoarece între cele două componente (auxiliarul *a avea* sau *a vrea* și verbul de conjugat) nu se mai stabilește un raport de dependență.” (Diaconescu 1968: 117).

În situația gerunziului, raportul dintre subordonată și regentă se realizează, în aparență, prin juxtapunere; în fond însă, e vorba tot de o realizare joncțională, căci conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale există, dar incluse (încorporate) în gerunziu⁴. Sau, în alți termeni: trecând verbul de la o formă modală personală la forma gerunzială, elementele joncționale prezente în primul caz nu dispar în cel de al doilea, ci sunt absorbite în forma gerunziului, cf.: „*În timp ce (pe când) veneam* noi de la Piatra, / ... ne-au ieșit înainte oameni...” – „*Venind* noi de la Piatra, / ... ne-au ieșit înainte oameni...” sau: „*După ce* a murit Selim, / urmașul său Soliman îndată a ridicat armele...” – „... *Murind* Selim, / urmașul său Soliman îndată a ridicat armele...”. E drept că prin includerea acestor jonctive în gerunziu, raportul sintactic devine mai puțin ferm, subordonata respectivă lăsând, în acest fel, deschisă posibilitatea unei duble (sau triple) interpretări a ei (Hazy 1971: 18). De exemplu, în fraza: „*Aflându-te tu aici*, / eu nu mă mai tem de nimic.”, prima propoziție poate fi socotită: cauzală (*De vreme ce* tu te afli aici), temporală (*Când (ori de câte ori)* tu te afli aici) sau chiar condițională (*Dacă* tu te afli aici).

¹ Discuția pe larg în acest sens la Ion Diaconescu, *art. cit.*, p. 115-117.

² Cum susține – energic și convingător – Ion Diaconescu, *art. cit.*, p. 117.

³ Și se dau (la pagina 116) aceste exemple: „*Înainte să mă scol*, întâi plâng și-apoi mă spăl.”, „*Până pleci*, să mai treci pe la mine.”

⁴ Aceeași opinie și la Șt. Hazy, *lucr. cit.*, p. 18.

Cât privește *participiul*, el se plasează, din acest punct de vedere, între infinitiv și gerunziu. Adică el poate apărea fie însoțit de secvența, cu valoare adverbială, *o dată*: „*Odată disputa încheiată, / a început colaborarea lor fructuoasă.*”, fie neînsoțit de aceasta: „*Acestea zise, / el a murit liniștit.*”. În cel de-al doilea caz, ca și în situația gerunziului, *participiul* include în sine valoarea elementului conjuncțional, ceea ce face, de asemenea, ca valoarea subordonatei respective să „penduleze” între temporală (*După ce* acestea au fost zise) și cauzală (*Întrucât* (deoarece, dat fiind că) acestea au fost zise).

Din ansamblul discuției prezentate aici pot fi reținute, în concluzie, următoarele:

1. Verbele la infinitiv, gerunziu și, mai rar, la *participiu* pot fi considerate ca având funcție predicativă în situațiile în care ele se raportează la un subiect al lor. Prezența subiectului *distinct* de al verbului la mod personal evidențiază pregnant conținutul lor *procesual* (trăsătură proprie verbului prin excelență) și, de asemenea, le conferă posibilitatea de a reda, independent de verbul la mod personal, unele categorii gramaticale specifice verbului: persoana, numărul și diateza¹, fapt prin care ele (infinitivul și gerunziul mai ales) se situează în imediata vecinătate a modurilor personale. Acordându-le o astfel de valoare în condițiile menționate, este evidentă discrepanța de care am vorbit și, totodată, se ajunge la o soluție convenabilă pentru unele situații-limită: ne referim atât la cazuri ca: „nu-i *cine pleca*”, „n-are cine mă *ajuta*” etc., față de care *Gramatica Academiei* (***1963: 83) adoptă o poziție incertă: vorbește de „construcții infinitivale relative” având funcția de subiect, dar adaugă: „sunt echivalentele directe ale unor *propoziții* subiective”, – cât și la contextele în care infinitivul și gerunziul exprimă acțiuni complete opuse acțiunii redată de verbul la mod personal, lucru greu de conceput în cazul existenței unui subiect comun pentru ele și pentru acesta din urmă. În cazul infinitivului, acceptarea valorii predicative se înscrie pe linia sinonimiei lui, necontestate, cu conjunctivul (de care se apropie și structural: fiecare are un morfem specific, ambele dispun doar de câte două forme temporale: prezent și perfect).

Infinitivul, gerunziul și *participiul* cu subiect distinct sunt predicate dependente sau condiționate: apariția lor e strâns legată și dependentă de prezența unui alt verb, deci a unei *propoziții* regente.

Infinitivul apare ca predicat și al unei *propoziții independente* atunci când el are valoare de *imperativ* și nu este precedat de un alt verb la mod personal, adică în enunțuri scurte de tipul „*A nu se apleca în afară!*”, „*A se agita înainte de întrebuințare!*”, „*A se feri de umezeală!*”, „*A se feri de foc!*”, „*A se vedea paginile!*”, „*A nu traversa pe loc nemarcat!*” etc. – toate enunțuri-avertisment cu caracter general sau impersonal.

În limba română actuală, ca, de altfel, și în limba mai veche, construcțiile cu infinitivul continuă să fie concurate (deseori și înlocuite) de cele cu conjunctivul.

2. Având, în situații (condiții) bine determinate, și valoare predicativă, infinitivul românesc se dovedește a fi o modalitate de expresie pentru aproape toate pozițiile sau funcțiile sintactice din cadrul enunțului propozițional, de la cea de subiect („E ușor *a zice*, / Mai greu e *a face*.”) până la aceea de complement instrumental („El a început lupta *prin a ataca* vijelios și a sfârșit *prin a se retrage* strategic.”) sau, mai rar, complement de relație („De numele d-tale am auzit, dar *a (te) vedea* nu te-am văzut.”) (**1963: 193).

Referințe bibliografice:

- AVRAM, Mioara 1986: *Gramatica pentru toți*, București, Editura Academiei.
CARAGIU, Matilda 1957: *Sintaxa gerunziului românesc*, în „Studii de gramatică”, II, p. 61-89.
CARAGIU, Matilda 1962: *Moduri nepersonale*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XIII, nr. 1, p. 29-42.
CONSTANTINESCU-DOBRIDOR, Gh. 1994: *Sintaxa limbii române*, București, Editura Științifică.

¹ La acad. Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo și Al. Niculescu (1967: 203), acest lucru este admis în cazul infinitivului, dar, curios, nu mai este acceptat pentru gerunziu.

- CRAȘOVEANU, D. 1972: *Limba română contemporană*, Fascicula a II-a (curs), Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara.
- CRAȘOVEANU, D. 1973: *Limba română contemporană*, Fascicula a III-a (curs), Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara.
- DIACONESCU, Ion 1968: *Observații cu privire la valoarea infinitivului în limba română*, in „Limba română”, nr. 2, p. 111-121.
- DIACONESCU, Ion 1989: *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- DIMITRIU, C. 1982: *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iași, Editura Junimea.
- DRAȘOVEANU, D. 1958: *Despre natura raportului dintre subiect și predicat*, in „Cercetări de lingvistică”, nr. 3, Cluj-Napoca, p. 175-182.
- GIOSU, Șt. 1957: *Indicații practice cu privire la analiza sintactică*, in „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza” (serie nouă), secțiunea a III-a, tom. III, fasc. 1-2, Iași.
- GUȚU ROMALO, Valeria 1956: *Semiauxiliarele de mod*, in „Studii de gramatică”, vol. I, București, Editura Academiei, p. 57-81.
- HAZY, Șt. 1971: *Analiza contextuală a predicativității* (rez. tezei de doctorat), Universitatea din București.
- IACOB, Șt. 1969: *Natura subiectului*, in „Limba română”, XVIII, nr. 5, București, Editura Academiei, p. 509-512.
- IORDAN, Iorgu 1946: *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, București.
- IORDAN, Iorgu 1956: *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București, Editura Ministerului Învățământului.
- IORDAN, Iorgu, GUȚU, Valeria, NICULESCU, Al. 1967: *Structura morfologică a limbii române contemporane*, ed. a II-a, București, Editura Științifică.
- IRIMIA, D. 1983: *Structura gramaticală a limbii române. Sintaxa*, Iași, Editura Junimea.
- MANLIU, I. 1895: *Gramatica română. Partea etimologică*, București.
- PHILIPPIDE, Alexandru 1897: *Gramatica elementară a limbii române*, Iași, Kuppermann.
- SLAVE, Elena 1957: *Prezumtivul*, in „Studii de gramatică”, vol. II, p. 52-60.
- SLAVICI, Ioan 1914: *Gramatica limbii române. Partea I. Etimologia*, București, Editura Minerva.
- ȘERBAN, Vasile 1970: *Sintaxa limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- TIKTIN, H. 1945: *Gramatica română. Etimologia și sintaxa*, ed. a III-a, de I. Aurel Candrea, București, Editura Tempo.
- * * * 1963: *Gramatica Academiei*, vol. I, II, ediția a 2-a, București.

DESPRE CONECTORII (LOGICO -) DISCURSIVI AI CONTEXTULUI ANTONIMIC DIN LIMBILE RUSĂ ȘI ROMÂNĂ

Daniela GHELTOFAN
Universitatea de Vest din Timișoara
danielagheltofand@yahoo.com

Discourse (Logical) Connectors of Antonymy in Russian and Romanian

The purpose of the present study is to identify the discourse (logical) connectors of antonymy in Russian and Romanian. We claim that antonymic phrase and antonymic context compete for discourse structure and continuity to create textual-discourse meaning as a main component of actual discourse space or even as a communication “means”. Therefore, we agree that, at functional-contextual level, we can speak of discourse or functional antonymy to which are subordinated stylistic antonymy, phraseological antonymy, paremiological antonymy, aphoristic antonymy, terminological antonymy, scientific antonymy, etc. The contextual-discourse side of antonymy contributes to the shaping of the pragmatic-antonymic phenomenon, to the emphasis of the antonymic impact on communication and discourse, and to the emphasis of the syntactic-combinatory potential of canonical and non-canonical antonyms.

Keywords: *discourse antonymy; antonymic context; functional categories of antonymy; discourse (logical) connectors of the antonymic context*

Introducere

În studiul de față, vom acorda o atenție deosebită dimensiunii discursive a antonimiei, mai precis, raportului funcțional-semantic dintre membrii antonimici, prin identificarea conectorilor discursivi care ajută la proiectarea contrastivității. Profilul contrastului sau al opoziției depășește însă relațiile de contrastivitate pur semantică, urmărite de noi, astfel că ne vom limita la identificarea semantismului contrar la nivel discursiv, obținut cu ajutorul doar al unor conectori discursivi. Acești conectori sunt instrumente discursive care asigură coerența și coeziunea textuală de tip antonimic. Nu vom insista asupra conceptului de „discurs”, discutat în Gheltofan 2013a, dar vom face câteva precizări referitoare la sintagma operațională de „antonimie discursivă”. După părerea noastră, în plan funcțional-contextual, vorbim de *antonimie discursivă* sau *funcțională*, căreia i se subordonează: *antonimia stilistică*, *antonimia frazeologică*, *antonimia paremiologică*, *antonimia aforistică*, *antonimia terminologică*, *antonimia științifică* etc. În planul concretului, acestea se realizează cu ajutorul antonimelor canonice și necanonice. Am împrumutat conceptele de *antonime canonice* și *antonime necanonice* de la L. Murphy 2003, înțelegându-i ca termeni prototipici ai variatei tipologii de antonime (vezi și Gheltofan 2014: 34-39).

În stabilirea conectorilor discursivi, am pornit de la o anumită tipologie contextual-funcțională a antonimiei. Utilizând categoriile discursive ale antonimiei din limba engleză, stabilite de un renumit grup de lexicologie (Murphy *et al.* 2009), format în jurul lingvistului englez S. Jones, am propus o clasificare a funcțiilor discursive ale antonimiei în limba română, ce însumează 12 categorii discursive (Gheltofan 2013a), păstrând însă termenul operațional „context antonimic”, consacrat în lingvistica românească (Bucă – Evseev 1976, Sârbu 1977, Bârlea 1999, Barbu – Mititelu 2010 ș.a.): *contexte antonimice coordinative* (CACoord); *contexte antonimice auxiliare* (CAAux); *contexte antonimice ale negării* (CAN); *contexte antonimice tranziționale* (CAT); *contexte antonimice comparative* (CAComp); *contexte antonimice distinctive* (CAD); *contexte antonimice simultane* (CASm); *contexte antonimice interogative*

(CAI); *contexte antonimice alternative* (CAAlt); *contexte antonimice frazeologice* (CAF); *contexte antonimice extreme* (CAE); *contexte antonimice asociative* (CAAsoc).

Latura contextual-discursivă a antonimiei contribuie la conturarea unui fenomen de tip pragmatico-antonimic, la reliefarea impactului comunicativ-discursiv orientat antonimic, precum și la evidențierea potențialului sintactic-combinatoriu al antonimelor canonice și necanonice.

Discuții și rezultate

*Conectorii discursivi*¹ sunt instrumentele de lucru ale domeniilor care fac referire la dimensiunea funcțională a limbii, având următoarele denumiri sinonimice sau cvasisinonimice (cf. Fraser 1999, Lang 2000, Rezvani Kalajahi 2012, Zafiu 1989, 2005; Borchin 2007 ș.a.): *mărci discursive*, *mărci formale*, *markeri discursivi*, *markeri pragmatici*, *markeri formali*, *operatori discursivi*, *operatori pragmatici*, *conectori pragmatici*², *conectori discursivi*, *semnalizatori discursivi*, *indici pragmatici*, *particule discursive*³ etc. De fapt, în articolul citat de noi (Rezvani Kalajahi, 2012: 1665), se susține că nu există o viziune unitară asupra *conectorilor discursivi* și asupra tipologiei lor, și, astfel, cercetătorii tind să-și creeze propria clasificare sau să le revizuiască pe cele existente. Pentru noi, *conectorii discursivi* (optăm pentru această sintagmă, mai departe CD) sunt unități ale discursului oral sau scris, pe care îl direcționează, ajutând la coagularea fluxului discursiv la nivelul întregului.

În unele studii, CD sunt percepuți ca unități esențiale ale coeziunii și ale coerenței discursive (cf. Fraser 1999, Lang 2000, Zafiu 2005 ș.a.), cu impact la nivel semantic, pragmatic, epistemic-inferențial etc.

În alte studii, cum ar fi cele care se bazează pe *teoria relevanței* a lui Sperber – Wilson (1986⁴), pe ideile lui Blakemore (1987) și Luscher (*apud* Reboul – Moeschler 2010: 86-91) și pe cele ale lui Reboul – Moeschler (2010: 79-93), se susține că un conector este un *ghid de interpretare*, care arată cum se construiește contextul și cum se extrag „indicațiile contextuale ale enunțului”, care presupune, mai degrabă, un „efort cognitiv”⁵ decât unul conceptual și care produce „efecte contextuale”. Pe lângă conceptul operațional de „contextual effects”, Sperber – Wilson (1987: 702) introduc și pe acela de „contextual implication” (implicație/ implicatura contextuală), înțeles ca *informație-sinteză* a unor informații/ date noi și vechi, care se produce în mod „spontan, automat și inconștient” (*idem*). Aceiași cercetători identifică trei tipuri de *efecte contextuale* (Sperber – Wilson, *idem*):

1. Formarea de noi prezumții ca implicații contextuale
2. Consolidarea unei prezumții vechi
3. Înlocuirea unor prezumții vechi cu alte noi, mai consistente, aflate în contradicție cu cele vechi.

Ca urmare, în limitele raționamentelor acestor teorii, conectorul trebuie să-și asume rolul de ghidare/ îndrumare/ orientare/ direcționare, de anticipare, de explicitare, de anulare a unor concluzii etc., fiind, în genere, un informator procedural.

Vom accepta distincția pe care o face B. Fraser (1999) cu privire la CD și, respectiv, *conectorii / markerii pragmatici*. Astfel, în opinia sa, deosebirea dintre cele două instrumente discursive constă în faptul că CD contribuie la relaționarea, sub aspect semantic, logic, inferențial, a două segmente discursive, acceptând interpretarea, pe când *conectorii pragmatici* sunt doar indici sau particule care „mai mult semnalează un comentariu, un mesaj aparte”⁶ (trad.n.) și care introduc segmentul discursiv următor (Fraser, 1999: 942)). Printre conectorii

¹ O prezentare a concepțiilor asupra teoriei și tipologiei CD ne este oferită de Fraser 1999.

² Conectorii pragmatici, în opinia Rodicăi Zafiu (1989: 315), sunt indici ai dialogului, ajutând la „interacțiunea conversațională” și la „coeziunea textului”.

³ În literatura română de specialitate, se întâlnesc și termenii: *conective*, *relatori*, *relateme* etc.

⁴ La referințele bibliografice, va apărea însă o lucrare din 1987, cu aceeași temă și aceleași idei susținute în 1986.

⁵ A se înțelege inferențial.

⁶ „signal a comment, a separate message, that relates to the following segment”.

pragmatici, lingvistul plasează elemente ca: „frankly”/ sincer, „obviously”/ desigur, „stupidly”/ prosteste; particulele ca: „even”/ chiar, „only”/ doar, „just”/ doar, „well”/ păi, „hum”; interjecțiile ca: „wow!”, „oh”, „ah”, „shuscks”; vocativele ca: „sir”/ domnule, „mr. President” etc. Apoi, se specifică faptul că CD pot fi conjuncțiile, adverbele, locuțiunile prepoziționale și unele unități frazeologice (*Ibid.*: 944).

În consecință, noi vom încerca să identificăm adverbele, conjuncțiile, locuțiunile prepoziționale și unitățile frazeologice care sunt susceptibile de a concura la *configurarea discursivă de tip antonimic-contrastant*, constituind, astfel, conectorii specializați ai contextului antonimic.

Investigând raportul de adversativitate prin mijlocirea conjuncțiilor adversative (*dar, iar, însă, ci*), a conjuncției copulative *și* și a juxtapunerii, cercetătoarea Rodica Zafiu (2005) fixează și exemplifică funcția acestora de „conectori discursivi specializați ai contrastului”, ce ajută la producerea unui *contrast tematic* (sau *semantic*) și a *corecției* (care implică contrastul, cel puțin la nivel logic, cf. *Nu dansează bine, ci prost*) (*Ibid.*: 245), subliniind faptul că, uneori, *dar* și *însă* pot fi „simple mărci de conectare” (*Ibid.*: 246).

Lingvistul D. Irimia (2004: 502-506) susține însă că există un *raport de coordonare opozitivă*, realizat cu ajutorul conjuncției *ci*, pe care o vede ca marcă principală a opozitivității. Această coordonare, în opinia sa, este mai apropiată de cea disjunctivă decât de coordonarea adversativă, în care încadrează itemii conjuncționali *dar, iar, însă*. Așadar, sunt delimitate coordonarea adversativă (*dar, iar, însă*), coordonarea opozitivă (*ci*), coordonarea disjunctivă (*sau, ori, fie, fie că*), coordonarea alternativă (*când ..., când*), dintre cele care ne interesează aici; elementele de corelație reprezentând CD ai contrastului.

Orientarea noastră spre sesizarea relațiilor de *opозиție logico-semantică* sau de *contrast semantic*, și nu spre sesizarea opozițiilor de orice fel, pare mai bine fundamentată pe punctul de vedere formulat de D. Irimia, însă nu pierdem din vedere observațiile viabile ale cercetătoarei Rodica Zafiu. Alături de lingvistul ieșean (Irimia 2004: 375, 504), susținem și noi că *dar, iar, însă* contribuie la realizarea relației de coordonare adversativă, iar *ci* exprimă o relație de coordonare opozitivă, care e mai apropiată de relația disjunctivă, pe când relația de coordonare adversativă e mai apropiată de cea copulativă. Prin această idee, se poate motiva, bunăoară, încadrarea contextelor antonimice realizate copulativ, alături de cele adversative, în categoria contextelor antonimice cooordinative (1), (2):

(1) Oglinda *te arată, dar și te-ascunde-ndată*¹. (CACoord)

(2) Atâtea speranțe *s-au aprins și s-au stins*. (CACoord)

Ca tip general de orientare antonimică în discurs, adoptăm, convențional, sintagma „conectori (logico-)discursivi ai contextului antonimic”, urmând ca, sub această denumire, să includem diversele tipuri de CD, responsabili de declanșarea antonimiei discursive sau de obținerea unui „efect contextual” contrastant sau antonimic. În ceea ce privește implicatura contextuală a unui context antonimic, considerăm că aceasta se vădește mai ales în momentul întrebuintării discursive a antonimelor necanonice (3), când efortul cognitiv al utilizatorului este, de regulă, minimalizat, prin apelul la setul de antonime canonice, deja prezent în mentalul acestuia (4)².

¹ Exemplele sunt extrase din DA.

² Considerăm că „bine-rău” este cuplul antonimic prototipic, un „binom arhetipal” (Evseev, 1983: 47).

(3) Trandafirul scoate ghimpi și ghimpele, trandafiri.

(4) BINE → RĂU și RĂU → BINE.

În consecință, subliniem importanța implicațiilor și a constrângerilor logice ale antonimiei, atunci când vorbim de sistem și, cu atât mai mult, când e vorba de actul de limbaj, supus neîntrerupt mecanismelor logico-cognitive.

La baza identificării conectorilor (intra- și interfrastici) au stat, după cum am arătat, cercetările amintite mai sus, schema propusă de Rezvani Kalajahi *et al.* 2012, cu CD ai contrastului în general, precum și rezultatele noastre, obținute în urma clasificării funcțiilor discursive ale antonimiei (Gheltofan 2013a) și a studiului antonimiei frazeologice (Gheltofan 2013b) și al celei paremiologice (Gheltofan 2015). Ca urmare, adoptarea convențională a denumirilor CD s-a întreprins pe baza aceluiași rezultat.

<i>Conectori (logico-)discursivi ai contextului antonimic</i>	<i>În limba română</i>	<i>În limba rusă</i>	<i>Exemple</i>
CD adversativ	dar, însă, iar, și	a, но, да	„Cruzimea e la oamenii de rând un defect, iar blândețea o calitate” ¹ . „От радости человек молодеет, а от печали стареет”.
CD copulativ	și; nici..., nici; nu numai... ci și; atât...cât și	и; ни..., ни	„La timp a vorbi și a tăcea e arta cea mai grea”. „Она заплакала и засмеялась”.
CD opozitiv ²	ci, dimpotrivă, din contră, în loc de (să), în schimb	a, напротив	„Nu mi-e teamă de complexitatea vieții, ci de simplitatea ei”. „Добро не умрет, а зло пропадет”.
CD disjunctiv	ori, sau, fie ..., fie	или; или (либо) или (либо)	„Că de-i vremea rea sau bună/ Vântu-mi bate, frunza-mi sună...”. „Он сам не знал, хорошо он действовал или плохо”.
CD tranzițional de tip spațial sau temporal	de la ... pâna la, de ... până, dinspre ... spre, de la ...la, din ...în ³ etc.	с ... до; от ... до; из ... на; с ... к etc.	„Vorbele ei treceau cu surprinzătoare ușurință de la finețe la vulgaritate”. „Лежит с восхода на закат”.
CD argumentativ-comparativ	ca, în comparație cu, mai bine ... decât, mai mult ... decât	как, лучше ..., чем	„Mai bine să mori frumos decât să trăiești urât”. „Лучше быть слугою мудреца, чем господином глупца”.
CD argumentativ-concesiv	deși, cu toate că, chiar dacă	хотя (и)... а (но, да), хоть (и)... а (но, да)	„... ea e mai liniștită spre seară/ deși e neliniștită mereu”. „Хоть бы мелкая, а то она глубокая, уйдёте подальше от речки”.
CD lexico-argumentativ distinctiv	distincția (contrastul, contradicția, opoziția, diferența ...) dintre etc.	противоречия (отличия, различия, конфликт, борьба ...) etc.	„Disproporția dintre infinitatea lumii și finitatea omului este un motiv serios de disperare”. „Это борьба плача со смехом ...”.
CD temporal	când, cum	когда ... (тогда)	„Когда деньга говорит, тогда правда

¹ Exemplele sunt extrase din DA și SA.

² Cf. Zafiu (2005: 250), *ci* implică rectificarea sau corecția la nivel enunțativ-cognitiv, iar, după Irimia, acest conector realizează un raport de coordonare opozitivă.

³ La Irimia (2004: 313), „prepoziții binare”.

			молчит”.
			„Cum s-arată și dispăre”.
CD modal	anevoie-lesne		„Anevoie să câștigă și lesne să cheltuiește”.
CD adverbial-alternativ	Când ..., când, ba..., ba, acum ..., acum (acu ..., acu), aici ..., aici (aci ..., aci) ¹	то ..., то	„... școala vieții așa cum putu, când deschisă, când închisă” „Люби страстной, беспокойной, то сладкой, то горькой (...), уже не было”.
CD corelativi	pe de o parte parte – pe de cealaltă parte ²	с одной стороны – с другой стороны	Pe de-o parte râde, pe de alta plânge ³ . С одной стороны он добрый, с другой – ленивый.
CD de tip paremio-discursiv	unde ..., acolo	где ..., там	„Unde e vorbă multă, acolo e treabă scurtă”.
	cine ..., acela	кто ..., тот	„Где господь пшеницу сеет, там черт – плевелы”.
			„Cine vede nașterea vede și moartea. Кто всем угодлив, тот никому не пригодлив”.

Fig. 1. Conectori (logico-)discursivi ai contextului antonimic din limbile rusă și română

Această listă a CD specifici contextului antonimic nu este exhaustivă, ci reprezintă o serie de CD identificați în materialul analizat.

Dacă s-a spus că CD, în general, asigură coerența și coeziunea textual-discursivă, rezultă că și CD specifici contextului antonimic oferă aceleași caracteristici discursului, precum și „relevantă” (Sperber – Wilson 1987) la nivelul cognitiv al discursului, adică al legăturii mai mult între intențiile pragmatic-discursive și gândurile utilizatorului, și, deopotrivă, la nivelul expresiei lingvistice.

De asemenea, nu se exclud situațiile discursive de tipul *Apa trece, pietrele rămân*⁴ (CAAux), în care „raportul adversativ este evident, rezultând din diversitatea subiectelor și din opoziția semantică a predicatelor. *Indicele joncțional* poate așadar lipsi, și atunci raportul coordonator adversativ se realizează prin alte opoziții de ordin semantic sau gramatical” (Tohăneanu 1971: 124). Așadar, în acest caz, efectul discursiv antonimic se poate obține și în lipsa conectorului, ca urmare a accesării semanticii opozitive a celor două verbe *a trece-a rămâne*, chiar dacă aceasta se face într-un plan semantico-referențial eterogen. Totodată, nu se poate nega contribuția unor CD la crearea unor contexte cu efect antonimic pronunțat, de pildă, prin intermediul CD modal *lesne-anevoie*: *Lesne a ierta, anevoie a uita*.

Concluzii

Antonimia discursivă este o realitate a limbajului științific și non-științific. Contextul antonimic concură la structurarea și continuitatea discursivă, la crearea sensului textual-discursiv, fiind o componentă esențială în spațiul discursiv actual, chiar un „procedeu” de comunicare. Se poate vorbi de un specific al construcției antonimice la nivel discursiv, prin urmare, contextul antonimic dispune de un inventar de CD specializați. Există un efect contextual/ discursiv de tip contrastant/ antonimic, precum și un impact discursiv de natură contrastantă/ antonimică. În final, există un potențial discursiv însemnat al antonimelor canonice și necanonice, deopotrivă.

¹ În acest caz, „adverbe desemantizate” (Irimia 2004: 500).

² În GALR II (2005: 736), *pe de o parte parte – pe de cealaltă parte* sunt numiți „conectori corelativi”. Noi i-am numit *antonime frazeologice corelativ-modale* (Gheltofan 2013b).

³ Aceste exemple sunt create de noi.

⁴ „enunțuri neexplicit conectate” (Reboul – Moeschler 2010: 86).

Referințe bibliografice:

- ADAM, J-M. 2008: *Formele și incidența conectorilor*, in *Lingvistică textuală. Introducere în analiza textuală a discursurilor*, trad. Corina Iftimia, pref. Rodica Nagy, [Iași], Editura Institutul European, p. 210-231.
- BARBU MITITELU, Verginica 2010: *O perspectivă contextuală asupra antonimiei*, in Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Al. Nicolae (ed.), *Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze (I). Actele celui de-al 9-lea Colocviu al catedrei de limba română (București, 4-5 dec. 2009)*, [București], Editura Universității din București, p. 183-190.
- BÂRLEA, Gh. 1999: *Contraria latina. Contraria romanica (Sistemul antonimelor în limba latină și reflexele sale în limbile romanice)*, București, Editura All Educational.
- BLAKEMORE, Diane 1987: *Semantic constraints on relevance*, Oxford, Blackwell.
- BORCHIN, Mirela-Ioana 2007: *Conectori discursivi*, in Mirela Borchin, G. Bărdășan et al. (ed.), *Comunicare și argumentare. Teorie și aplicații*, Timișoara: Excelsior Art, p. 78-79.
- BUCĂ, M. 2007: *Dicționar de antonime*, (DA), București, Editura VOX.
- BUCĂ, M., EVSEEV, I. 1976: *Probleme de semasiologie*, Timișoara, Editura Facla.
- COMLOȘAN, Doina, BORCHIN, Mirela 2005: *Dicționar de comunicare (lingvistică și literară)*, volumul al III-lea, [Timișoara], Editura Excelsior Art.
- EVSEEV, I. 1983: *Cuvânt-simbol-mit*, Timișoara, Editura Facla.
- FRASER, B. 1999: „What are discourse markers?”, in *Journal of Pragmatics*, 31, p. 931-952.
- GHELTOFAN, Daniela 2013a: *Categoriile funcțional-discursive ale antonimiei*, in C. Timoc (coord.), *Qvaestiones romanicae. Lucrările Colocviului Internațional Comunicare și cultură în România europeană*, 2, Szeged, Editura JatePress, p. 328-341.
- GHELTOFAN, Daniela 2013b: „Phraseological Antonymy in Romanian: Theoretical and practical considerations”, in *Professional Communication and Translation Studies*, 6 (1-2), p. 95-108.
- GHELTOFAN, Daniela 2014: *Antonimia: O abordare sistemică și extrasistemică*, Craiova, Editura Universitaria.
- GHELTOFAN, Daniela 2015: „Paremiological Antonymy in Romanian and Russian: Theoretical and practical considerations”, in *Professional Communication and Translation Studies*, 8, (în curs de publicare).
- GUȚU-ROMALO, V. (coord.) 2005: *Gramatica limbii române II. Enunțul*, (GALR II), ediția a III-a, București, Editura Academiei Române, p. 728-737.
- IRIMIA, D. 2004: *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, Iași, Editura Polirom.
- LANG, E. 2000: *Adversative Connectors on Distinct Levels of Discourse: A Re-examination of Eve Sweetser's Three-level Approach*, in Couper-Kuhlen, E., Kortmann, B. (eds.), *Cause - Condition — Concession - Contrast, Cognitive and Discourse Perspective*, (ed.), Berlin-New York: Mouton de Gruyter, p. 235-256.
- MURPHY, M. Lynne 2003: *Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy, and Other Paradigms*, Cambridge, Cambridge University Press.
- MURPHY, M. Lynne et al. 2009: „Discourse functions of antonymy: A cross-linguistic investigation of Swedish and English”, in *Journal of Pragmatics*, 41(11), p. 2159-2184.
- REBOUL, Anne, MOESCHLER, J. 2010: *Pragmatica discursului: de la interpretarea enunțului la interpretarea discursului*, (traducere de I. Antoniu), [Iași], Editura Institutul European, p. 79-93.
- REZVANI KALAJAHI et al. 2012: „Discourse Connectors: An Overview of the History, Definition and Classification of the Term”, in *World Applied Sciences Journal*, 19(11), p. 1659-1673.
- SÂRBU, R. 1977: *Antonimia lexicală în limba română*, Timișoara, Editura Facla.
- SPERBER, D., WILSON, Deirdre 1987: „Précis of Relevance: Communication and Cognition”, in *Behavioral and Brain Sciences*, 10 (4), p. 697-754.
- TOHĂNEANU, G. I. 1971: *Sinonimia dincolo de cuvânt*, Timișoara, Editura Facla.
- VVEDENSKAJA, Ljudmila 2010: *Slovar' antonimov russkogo jazyka*, (SA), Rostov-na-Donu, Editura Feniks.
- ZAFIU, Rodica 1989: „Câteva observații asupra conectorilor pragmatici din limba română”, in *SCL*, XL, nr. 3, p. 315-319.
- ZAFIU, Rodica 2005: *Conjunțiile adversative din limba română: tipologie și niveluri de incidență*, in Gabriela Pană-Dindelegan (ed.), *Limba română – structură și funcționare. Actele celui de-al 4-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română*, București, Editura Universității din București, p. 243-258.

“NUESTRA LENGUA ESCRITA DE CADA DÍA”. EN TORNO A NOTICIAS DEL REINO DE CERVANTES

Elisa MORIANO MORALES
Universidad de Oeste de Timișoara

moriano.elisa@gmail.com

“Our daily written language”. About *Noticias del Reino de Cervantes*

Gregorio Salvador analyses the expansion and the problems of Spanish in *El Reino de Cervantes*, in which he presents the situation of the Spanish language, the dimensions and peculiarities of this period. By means of various articles, the scholar highlights its orthographic rationality and the fact that it is the most united language of the great ones, without unintelligible dialect variants and very clear from a phonetic point of view.

Keywords: *Spanish; linguistic usage; Gregorio Salvador; linguistic abuses*

En este libro Gregorio Salvador reúne una serie de artículos que ha ido publicando en distintos medios de comunicación, haciendo un camino improvisado por las veredas del idioma. En él nos da cuenta de noticias de “cosas que pasan en torno a la lengua o que a ella misma le pasan” en este inmenso Reino de Cervantes que es la comunidad de hispanohablantes.

Habla de actitudes, de estilos, de excesos y de defectos, de extranjerismos inútiles, y de penurias semánticas, de diccionarios y gramáticas, de errores sintácticos y desvíos léxicos, de puristas y descuidados. En general de múltiples asuntos, pues siempre espoleado por algún hecho, dicho o suceso convierte en noticia comentada dicho asunto.

Comienza el libro con un brillante artículo que titula acertadamente el “Reino de Cervantes”. Y empieza destacando una de las características que el autor considera esencial de nuestra lengua y es su indudable cohesión. Y es cierto y sorprende el hecho de que una lengua que es hablada por tantos y tan dispares hablantes, en tantos y tan diversos países y en todos los continentes, mantenga esa unión íntima entre los elementos que la componen y que permiten la intercomprensión entre sus hablantes.

Estoy de acuerdo con el autor en que es deplorable el hecho de que se constata que el único lugar del mundo donde la lengua española pierde usuarios sea España, cuna precisamente del idioma. Y esto viene condicionado porque a algunos ciudadanos se les niega la posibilidad de educarse en ella. Y hay que volver los ojos a ciertas Comunidades Autónomas, que tienen lengua propia, para constatar lo dicho por Don Gregorio. Y aquí la reflexión del autor adquiere un punto de sumo interés: “Las lenguas existen para las personas y no las personas para las lenguas”. Y con ello se critica la actitud de determinados políticos que cierran los ojos ante el menoscabo que sufre a diario la lengua común, frente a las regionales.

Nuestra lengua es la segunda lengua de relación en el mundo y es la más cohesionada de todas, ya que no tiene variantes dialectales ininteligibles y fonéticamente es muy clara.

El español es una lengua plurinacional y multiétnica, de ahí que podamos hablar de su universalidad. Y donde más se extendió nuestra lengua fue en América, y hoy, sin duda, podemos afirmar que es el continente con mayor homogeneidad idiomática. Y es que lo más valioso que los europeos llevaron a América fue el regalo de tres lenguas: la inglesa, la portuguesa y en especial la española, que es la más difundida y la de más amplia dimensión continental.

Hablar en español es hablar de una lengua verdadera, de un idioma homogéneo, de un instrumento de comunicación realmente válido para todos sus usuarios.

Nos estamos aproximando a los cuatrocientos millones de personas que tienen el español como lengua materna y es, sin duda, la primera lengua del mundo en número de hablantes maternos.

Existe otra dimensión de las lenguas que debemos tener en cuenta para apreciar su volumen, además de la geografía y nos referimos a la dimensión histórica, a su antigüedad. El español es una de las pocas lenguas que es milenaria; y se ha mantenido lo suficientemente estable en el tiempo como se mantiene en el espacio después de su expansión americana.

Y es esta doble dimensión, la geográfica y la histórica, la que le proporciona un volumen cultural inusitado.

El español, dada su simplicidad ortográfica y su simplicidad fonológica, es, entre las grandes lenguas de intercambio y de cultura, la que ofrece mayores facilidades para su aprendizaje. Hay que recordar que el español no es señal de identidad nacional para nadie, ya que es un idioma plurinacional y multiétnico.

Debemos por tanto reconocer que el español es una lengua con porvenir en esta sociedad de la información y la intercomunicación universal cuyo auge se anuncia para este nuevo siglo. Y además posee todo lo necesario para ocupar en ella un lugar destacado: amplia base demográfica, notable extensión geográfica, adecuación entre lengua hablada y lengua escrita, nitidez fónica, simplicidad ortográfica y cohesión idiomática.

Con respecto al artículo “Español en España y español en América”, no podemos decir que exista un español de España y un español de América, lo que realmente existe es un español en España y un español en América. Y es que no existen peculiaridades lingüísticas en el español de América que no tengan su correlato en alguna zona del español peninsular.

Todas las hablas americanas tienen un rasgo común y éste es la confusión de “s” y “z”. El que existan unas diferencias dialectales mínimas no significa que no las haya, así podemos hablar de dos grandes variedades en la lengua:

1ª.- **Español castellano**, de gran homogeneidad, de notable fijeza consonántica. Es el español de la mitad norte de la Península, el de la altiplanicie mexicana, el de las zonas interiores de Centroamérica, el de la cordillera andina y el de todos los altiplanos del América del Sur.

2ª.- **Español atlántico**, de tendencia evolutiva. Es el del sur de la Península, el de las islas Canarias y las del Caribe, y todas las tierras litorales de América, tanto atlánticas como pacíficas.

Gregorio Salvador habla también, por otro lado, de “la ortografía de los nombres propios” y estoy de acuerdo con el autor en que los nombres propios tienen ortografía: la misma que los nombres comunes. Es, por tanto, un infundio el pensar y decir que los nombres propios no tienen ortografía. Esto mismo sucede con la ortografía de las mayúsculas. El arraigo de tamaño despropósito: “las mayúsculas no se acentúan” está en que hay mucha gente a quien le han enseñado tamaño dislate o le han contado semejante patraña. Y hay que romper el error de una vez y proclamar a los cuatro vientos que “LAS MAYÚSCULAS SE ACENTÚAN”. Este error ha venido determinado y fue inventado por los impresores que carecían de versales con tilde entre sus tipos.

La propuesta de Gregorio Salvador es que los nombres propios que se reciben del extranjero o que están inspirados en los textos bíblicos deben españolizarse y escribirse tal como se pronuncian, ya que nuestra ortografía es casi perfecta y las letras se corresponden con los sonidos. Lo contrario es exponerse a que alguien pronuncie mal nuestro nombre o no pronuncie lo que en realidad deseamos. Pues si escribimos Jacqueline, deberíamos pronunciar “Jaksqueline” y no “Yaquelín”. Esta debe ser la grafía correcta y adaptada a nuestra lengua. “Cada cual es dueño de su nombre, por supuesto; pero también será la víctima de los errores a que pueda dar lugar”.

Sobre los culebrones y la lengua, el autor mantiene que los culebrones no están colaborando, como se cree, al deterioro y a la degeneración del idioma, sino todo lo contrario: “los culebrones están haciendo más por la unidad lingüística hablada del español, por la homogeneización del español coloquial, de cuanto pudiéramos conseguir unidos y conformes, maestros, gramáticos, escritores y académicos de los diversos países hispanohablantes”.

En cambio mantiene que ciertos locutores y comentaristas sí contribuyen al deterioro y degeneración del idioma con la utilización de reiterados y vergonzosos errores impropios de tales eventos. Y cree que los culebrones pueden llegar a ser camino seguro de retorno para mucho léxico que en España estábamos olvidando, a fuerza de ignorar a los grandes escritores clásicos. ¡Ojalá sea esto una realidad, porque cada día observamos un empobrecimiento mayor en el léxico utilizado por todos!

Aunque Gregorio Salvador en “Disquisiciones de un hablante anticuado” habla de su propio idiolecto, de su conjunto de hábitos lingüístico y reconoce que se ha convertido en un hablante anticuado al oír el español que se habla en su entorno, pero se muestra orgulloso. Señala que todos tenemos un dominio activo del idioma y un conocimiento pasivo que va mucho más allá. Su actitud me parece encomiable, cuando tenemos un bombardeo diario de hablantes que se consideran actualizados y que reciben, sin ningún filtro, todas las expresiones que llegan nuevas al torrente lingüístico.

Véase por ejemplo el uso de determinadas expresiones como “para nada”, “por supuestísimo”, “en tres minutos volvemos”...

Es de admirar actitudes como la de nuestro lingüista que se resiste a cambios innecesarios y aberrantes. Y en esa línea estamos y nos gustaría continuar en este camino que hemos emprendido para llegar a ser algún día filólogos defensores de nuestra riqueza idiomática.

En el apartado “Nuestra lengua escrita de cada día” el autor reflexiona sobre la lengua escrita de cada día, la que nos llega a cada uno con el diario mañanero, y considera que es una lengua unitaria en su norma común, aunque en cada lugar venga aderezada con sabores propios. Y manifiesta su satisfacción por el hecho de que exista ese trasiego de la literatura al periodismo y del periodismo a la literatura, lo que resulta beneficioso para ambas actividades y, en general, para la calidad y la claridad de la lengua escrita.

La preocupación por el buen uso de la lengua ha sido una constante en el periodismo hispánico y muchos diarios han elaborado sus propios manuales de estilo para establecer criterios y facilitar la tarea de sus redactores.

Sobre Internet y el idioma es un tema que está en la calle y del que se habla a veces entre los entendidos y menos entendidos: ¿Hasta qué punto este nuevo aspecto de las comunicaciones puede influir en la lengua, puede modificarla o alterarla o puede llegar a corromperla? Hay que reconocer que la paulatina adaptación de la terminología internáutica parece haberse iniciado con éxito, y unos términos se traducen del inglés o bien se castellanizan fonéticamente. Así se navega por la “red”, se indaga con tal “buscador”, o se mira en el buzón del “correo electrónico”.

Algo que irrita a los expertos es la españolización de e-mail por medio del castizo “emilio”. Y algo que empieza a generalizarse es la tertulia electrónica, para la que se ha hecho fuerte el barbarismo *chat*, con su derivado *chatear*.

De todos modos, lo que está claro es que para muchos, para los fieles de la letra impresa, será más que nada “un nuevo vehículo y un sofisticado soporte para todo lo que nos ha proporcionado en cinco siglos y medio la galaxia Gutenberg”. No cabe duda de que los amantes de los libros seguiremos comprando, palpando, manoseando y leyendo la letra impresa, los libros de siempre.

En otro apartado habla del estilo del lenguaje forense, que debiera ser sencillo, ajustado e inequívoco y acaba siendo rebuscado, ambiguo y nebuloso, y todo porque en la elaboración de las leyes intervienen muchísimas personas y también en su redacción.

Y es que lo único que habría que exigirle al lenguaje de las leyes es que no dejase nunca de llamarle “pan al pan y vino al vino”, ya que la característica más constante que encontramos en ese lenguaje es su tendencia a sustituir el nombre directo de las cosas por forzados e inexactos sinónimos o reemplazarlos por sus definiciones. Muchas veces en este lenguaje no se utilizan las palabras del diccionario, sino las definiciones de las palabras del diccionario. De tal manera que a un sencillo pirulí o chupachup terminan denominándolo “azúcares aromatizados con asidero de madera”.

Y es por eso que a nuestros legisladores deberíamos pedirle lo que le recomendaba Maese Pedro a su trujamán en el *Quijote*: “Llaneza, muchacho, no te encumbres que toda afectación es mala”.

Centrándonos en el capítulo de “Desaguisados idiomáticos”, muchos son los desaguisados idiomáticos que se producen a diario, razón por la que los lingüistas debemos estar vigilantes para “desfacer los entuertos” que pueden producirse en nuestra lengua.

En el presente caso, el autor analiza el mal uso que se hace de determinadas expresiones por los medios de comunicación. Así se dice que “la suerte se cebó con la villa de Santa Pola”, pero estaríamos utilizando un verbo de manera totalmente desafortunada, ya que “cebarse” es “encarnizarse, ensañarse”, y no parece que la suerte se haya ensañado con los agraciados en los premios conseguidos.

A continuación hace referencia a una expresión utilizada en el telediario de TVE. En este caso, ante una larguísima cola de vehículos en Iraq a la espera de repostar combustible, se dice que los conductores “aguardan como oro en paño” que les llegue su turno para conseguir gasolina o gasóleo. Aquí el desaguisado idiomático es de órdago, en la mente del informador se mezclan distintos significados: el de guardar cola, igual a esperar, con “guardar como oro en paño”, igual a aprecio que se hace de algo, y todo se ha cargado sobre el verbo aguardar, que solo significa esperar. A veces entran ganas de llorar por el mal uso y el abuso de nuestra lengua.

Curioso es el apartado de “Anglicismos imaginados”. No podemos caer en el error de algunos puristas de ver anglicismos por todas partes. Así sucede con ciertos anglicismos semánticos o anglicismos de prosapia latina. Fernando Lázaro Carreter estaba empeñado en que “el día después” era un calco de “the day after”, título de una conocida película sobre la posible situación del mundo tras una guerra nuclear, y pensaba que, a partir de esa traducción equivocada, se había propagado tal barbarismo entre nosotros, engendrando además por simetría, “el día antes”, en lugar de los correctos “el día de después” y “el día de antes”.

Sin embargo, comprobamos que en la quinta acepción de *después*, la vigésima segunda edición del DRAE nos dice que se puede usar como “adjetivo por lo mismo que siguiente o posterior: el año después”.

Y ahora con el banco de datos de la Academia, con sus dos grandes corpus informatizados, el CORDE y el CREA, encontramos que ya Diego Hurtado de Mendoza, en el siglo XVI, le da este uso, tachado de barbarismo por Don Lázaro.

*Torne la noche oscura en claro día,
vuelve el día después en noche oscura,
siempre seré, señora, el que solía.*

Y en el siglo después, valga retruécano, Antonio Solís, en su Historia de la conquista de México, escribe:

“Enmendó el cacique su falta de reparo, enviando el día después treinta indios de mayor porte”.

Finalmente, en su último artículo del libro, “Palabras y diccionarios”, el autor nos exhorta a que saquemos a pasear, a que tomen el aire, esas palabras que permanecen ocultas y guardadas en los diccionarios.

Es necesario que siempre tengamos a mano un diccionario manejable, descargado de todas esas palabras pretéritas no aireadas, que se han desvanecido en el tiempo y que han desaparecido por no usarlas.

Es imprescindible tener en nuestra mesa de estudio el diccionario real, el diccionario libro para que podamos enterarnos sin fallo ni desliz de todo lo que se lee o se escucha y expresarnos, a su vez, con riqueza, precisión y enjundia.

En este último artículo, “Palabras y diccionarios”, Gregorio Salvador explica: “En los diccionarios están las palabras y definiciones y, de un modo u otro, en mayor o en menor medida, nos sirven para entender con precisión lo que leemos u oímos y para comunicar con

exactitud y matizadamente nuestros pensamientos y sentimientos. El diccionario le da una dimensión mayor y disponible a la lengua que usamos y palabra a palabra, cada vez que entramos en él, nos va ensanchando nuestra percepción del mundo, si sabemos hacer uso adecuado de sus palabras y no usarlas en vano ni por alarde ni con ánimo de asombrar”.

Referencias bibliográficas:

LÁZARO CARRETER, Fernando 1997: *El dardo en la palabra*, Barcelona, Editorial Galaxia Gutenberg y el Círculo de Lectores.

LÁZARO CARRETER, Fernando 2003: *El nuevo dardo en la palabra*, Madrid, Editorial Aguilar.

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA 2005: *Diccionario panhispánico de dudas*, Madrid, Editorial Santillana.

SALVADOR, Gregorio 2007: *Noticias del Reino de Cervantes*, Madrid, Editorial Espasa.

ALBUS COLOR ÎN LATINĂ ȘI ÎN ROMÂNĂ

Maria SUBI

(Universitatea de Vest din Timișoara)

maria_subi11@yahoo.com

Albus Color in Latin and Romanian

Conferred with many primarily positive attributes, the colour white can be expressed in Latin by the use of concrete terms such as: *argentum*, -i; *cera*, -ae; *lac*, *lactis*; *nix*, *nivis* or *ebur*, -oris, from which we have in Romanian several age-old words: *argint*, *ceară*, *lapte*, *nea*, and also the neologism *ivóriu*, borrowed from the French *ivoire* < lat. *ēbōrēus*(3), which derives from *ēbūr*, -ōris 'ivory'. The aforementioned lexemes together with their adjectival equivalents, and belonging to the Latin and the Romanian language respectively, suggestively denote the idea of "white" – as silver, wax, milk, snow, or ivory. In this context, the present study aims at analyzing the way in which these various shades of white are used, in Latin and, similarly, in Romanian literature, to represent "bodily candour", which has been considered throughout history, from antiquity until modern times, a veritable prototype for human beauty.

Keywords: *argentum/argint/silver; cera/ceară/wax; lac/lapte/milk; nix/nea/snow; ēbūr/ivóriu/ivory*

Înzestrată cu multiple valențe¹, preponderent pozitive, culoarea albă capătă expresie lexicală prin termeni latinești concreți, precum: *argentum*, -i; *cera*, -ae; *lac*, *lactis*; *nix*, *nivis* sau *ēbūr*, -ōris. Pornind de la ei, avem, în limba română, cuvintele: *argint*, *ceară*, *lapte*, *nea* – cuvinte vechi, moștenite, dar și neologismul *ivóriu* – împrumutat din fr. *ivoire*, acesta din urmă provenit, la rândul său, din *ēbōrēus*(3) 'de fildeș', care este un derivat din *ēbūr*, -ōris 'fildeș'. Vocabulele enumerate, laolaltă cu echivalentele lor adjectivale – aparținând, pe de o parte, limbii latine și, pe de altă parte, limbii române – redau cât se poate de plastic noțiunea de „alb”, dat fiind că trimit către unele „elemente ale universului sensibil” (Subi 2004: 210), care încorporează în substanța lor această culoare: *argint*, *ceară*, *lapte*, *zăpadă*, *fildeș*². Într-un atare context, studiul de față își propune să urmărească felul cum albul argintiu, albul cerii sau al laptelui, albul ninsorului și albul ivorului servesc – în spațiul literelor latine și române deopotrivă – la reprezentarea „candorii corporale”³, cea care a fost considerată, din antichitate până în timpurile moderne, un veritabil prototip pentru frumusețea umană.

Plasându-ne, așadar, mai întâi, în „vechea Romă” (Eminescu, *Strigoii*, A: 108), descoperim numeroase exemple de utilizare a lui *argentum*, -i 'argint' și *argentēus*(3) 'de argint, alb ca argintul'; *ēbūr*, -ōris 'ivóriu, fildeș' și *ēburnēus*(3) 'de fildeș, alb ca fildeșul'; *lac*, *lactis* 'lapte' și *lactēus*(3) 'de lapte, de culoarea laptelui' sau *lactēolus*(3)⁴ 'alb ca laptele'; *nix*, *nivis* 'zăpadă' și *nivēus*(3) 'de zăpadă, alb ca zăpada' etc. Toate lexemele înșirate aici – care unesc adesea, în chip fericit, culoarea cu strălucirea (vezi André 1949: 39) – apar frecvent în descrieri, cu referire la picioare, gât, chip, brațe etc., fapt ce trebuie, de bună seamă, pus în legătură cu un anumit „type de beauté idéale” (*ibidem*: 326), care asociază pielea albă cu pletele blonde și care, impus fiind de tradiția literară și de gustul epocii, se aplică atât femeilor, cât și bărbaților (*ibidem*: 326-327).

¹ Cu privire la simbolistica albului, vezi Chevalier, Gheerbrant 1994: 75-78; Evseev 1994: 14; Borchin 2001: 54-55; Băcilă 2011: 40-41. Cf. și Melville 1973: 285-297.

² De altminteri, Pitiriciu (2009: 115) face chiar următoarea observație: „Definițiile termenilor cromatici includ reprezentarea unui obiect concret, a cărui caracteristică este culoarea respectivă. De aceea aspectul referențial este foarte important în descrierea numelor de culori”. Cât privește definirea albului prin mijlocirea unor comparații de tipul *alb ca laptele / ca spuma laptelui*, *alb ca neaua*, *alb ca marmura*, *alb ca argintul* etc., vezi Băcilă 2011: 41.

³ Vezi sintagma la Călinescu 1976: 236. De precizat însă, de la început, că albul cerii are valențe aparte, după cum se va vedea, de altfel.

⁴ Diminutivul lui *lactēus*(3).

Acesta este, de altminteri, tiparul pe care îl recrează autorii antici în operele lor, iar imaginile realizate astfel sunt extrem de vii și sugestive:

Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla/ Auro innectuntur (Vergilius, *Aen.*, VIII, 660-661) „Cu straietele încălțate lucitoare./ Pe albele lor gâturi galii poartă/ Podoabe tot de aur” (p. 414); *Ipse, caput nivei¹ fultum Pallantis et ora/ Ut vidit levique patens in pectore vulnus/ Cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis* (Vergilius, *Aen.*, XI, 39-41) „Când, răzimat de perini, vede capul/ Lui Palas strălucind de tinerețe./ Frumosu-i chip și când zărește rana/ Adânc deschisă de-a lui Turnus lance/ În pieptul lui cel fraged, izbucnește/ În plâns Enea și-astfel glăsuiește” (p. 529); *Vinclaque de niveo detrahet ipse pede* (Corpus Tibull., I, 5, 66) „cureaua/ De pe piciorul de-omăt va dezlega-o chiar el” (p. 51); *Tu nostris niveos umeris impone lacertos* (Ovidius, *Amores*, II, XVI, 29) „Tu să te prinzi de-ai mei umeri cu brațele tale ca neaua” (p. 53); *Illa quidem nostro subiecit eburnea collo/ Bracchia Sithonia candidiora nive* (Ovidius, *Amores*, III, VII, 7-8) „Ea își trecu în jurul gâtului meu brațele ivorii, mai albe decât zăpada tracică” (trad. M. S.); *Spectat humi positus geminum, sua lumina, sidus/ Et dignos Baccho, dignos et Apolline crines/ Inpubesque genas et eburnea colla decusque/ Oris et in niveo mixtum candore ruborem* (Ovidius, *Met.*, III, 420-423) „Stă și privește, lungit, ochii săi stele gemene, părul/ Vrednic de Bacchus și vrednic de-al lui Apolo și fața/ Smeadă și gâtul de fildeș și farmecul gurii și albul./ Rumen pe-obraji” (p. 331); *Quantum, cum fulges radiis argentea puris/ Concedunt flammis sidera cuncta tuis/ Tanto formosis formosior omnibus illa est* (Ovidius, *Heroides*, XVIII, 71-73) „Cât strălucești tu pe cer, argintie, cu dalbele-ți raze./ Că pe toți aștrii întreci cu ale tale lumini./ Astfel și ea-ntre frumoase e cea mai frumoasă din toate” (p. 132); *Videt capitis aurei genialem caesariem ambrosia temulentam, cervices lacteas genasque purpureas pererrantes crinium globos decoriter impeditos* (Apuleius, *Met.*, V, 22) „Ea văzu un cap strălucitor de raze, un păr bogat, scăldat în ambrozie, un gât alb ca laptele, obraji de purpură pe care cădeau niște bucle răsucite cu artă” (p. 124-125).

Pe de altă parte, Catullus vorbește, în versurile sale, despre seducția exercitată de copilele cu tenul de lapte, *lacteolae [...]* *puellae* (vezi Pelletier-Michaud 2007: 104) sau despre sânii albi ca laptele, *lactentis [...]* *papillas*, ai Ariadnei:

Dic nobis ubi sis futurus, ede/ Audacter, committe, crede luci/ Nunc te lacteolae tenent puellae?/ Si linguam clauso tenes in ore/ Fructus proicies amoris omnes (LV, 15-19) „Unde-aș putea să te găsec? Cutează/ Și spune, hai, încrede-te luminii!/ Nu te mai lasă dalbele copile!/ Dar dacă tace gura ta închisă./ Vei pierde bucuriile iubirii” (p. 87); *Quem procul ex alga maestis Minois ocellis/ Saxea ut effigies bacchantis, prospicit, eheu/ Prospicit et magnis curarum fluctuat undis/ Non flavo retinens subtilem vertice mitram/ Non contacta levi velatum pectus amictu/ Non tereti strophio lactentis vincta papillas* (LXIV, 61-66) „Fata lui Minos, cu ochii întristați, de departe, din ierburi./ Ca o statuie de marmur-a unei bacante, se uită/ Vai! după dânsul mereu și plutește pe-o mare de chinuri./ N-are pe cap legătura să-i ție cosița bălaie./ N-are pe dânsa nici vâlă ușor să-i acopere pieptul./ Nici rotunzitul colan sub sânii cei albi ca de lapte” (p. 123).

Cât despre brațele ori tenul de nea, acestea se numără, atât la Vergilius, cât și la Propertius sau Ovidius, printre atributele distinctive ale frumuseții feminine:

Dixerat, et niveis hinc atque hinc diva lacertis/ Cunctantem amplexu molli fovet (Vergilius, *Aen.*, VIII, 387-388) „Așa vorbit-a Venera brațalba/ Și-n gingașe strânsori, de ici, de colo./ Pregetătorul soț și-l acuprinde” (p. 400); *Ornabat niveas nullane gemma manus?* (Propertius, III, VI, 14) „Perlele nu-nfrumusețeau mâinile ei de omăt?” (p. 149); *Dum loquor, alba levi sparsa est tibi pulvere vestis/ Sordide de niveo corpore pulvis abi!* (Ovidius, *Amores*, III, II, 41-42) „Pe-albu-ți veșmânt, cât vorbim, un pospai de praf negru se-așază./ De pe-acești umeri de nea, pulbere neagră, te

¹ Pentru traducerea adjectivului *nivei*, cf. versiunea lui George Coșbuc: „Prințul, la capu-i pe perne-așezat și la fața-i cea suptă./ Ca de zăpadă, când, și la rana cea largă din pieptu-i/ (Rană de-oțel auson), năpădit el vorbește cu lacrimi” (Vergilius 1980: 373). Termenul *niveus*(3), utilizat în această pasaj vergilian, ar putea evoca, dincolo de cromatică, și răceala de gheață a morții, *frigus letale*, ce pune stăpânire pe trupul tânărului Pallas, după ce acesta a fost părăsit de căldura vieții.

du!...” (p. 61); *Candida candōrem roseo suffusa rubore/ Ante fuit; niveo lucet in ore rubor* (Ovidius, *Amores*, III, III, 5-6) „Trandafirii rumenelii i-nfloareau pe obraji altădată:/ Îi rumenesc și acum dalbii obraji ca de nea” (p. 62); *Pars umeri tamen ima tui, pars summa lacerti/ Nuda sit, a laeva conspicienda manu./ Hoc vos praecipue, niveae, decet: hoc ubi vidi,/ Oscula ferre umero, qua patet usque, libet* (Ovidius, *Ars am.*, III, 307-310) „Umărul stâng și o parte din braț, mai ales la plimbare./ Vrednice să le privești, nu strică să dezveliți./ Voi, mai cu seamă, cu pielea ca neaua, nu pierdeți prilejul:/ Oriunde văd umăr gol sunt îmbiat să-l sărut” (p. 214); *Candidior folio nivei¹ Galatea ligustri,/ Floridior pratis [...], platano conspectior alta,/ Lucidior glacie, matura dulcior uva,/ Mollior et cycni plumis et lacta coacto,/ Et, si non fugias, riguo formosior horto* (Ovidius, *Met.*, XIII, 789-790, 794-797) „O, tu ești, Galateea, mai albă/ Decât petala mălinului, decât un câmp mai în floare [...]/ Mai arătoasă ca-naltul platan și mai lucitoare/ Decât e gheața, mai dulce ca strugurele și mai moale/ Ca puful lebedei, sau ca laptele prins; mai frumoasă/ Ca o grădină udată, de nu te-ai feri tu de mine” (p. 589).

Consacrat ca o emblemă a feminității, *niveus*(3) poate caracteriza deopotrivă, în viziunea elegiacilor latini, și frumusețea masculină, fie că este vorba de chipeșul Adonis sau de divinul Phoebus Apollo, așa cum i se arată el în vis lui Lygdamus:

Testis, qui niveum quondam percussit Adonem/ Venantem Idalio vertice durus aper./ Illis formosum iacuisse paludibus; illuc/ Diceris effusa tu, Venus, isse coma (Propertius, II, 13, 53-56) „Martoră-mi este cea căreia crudul mistreț pe Adonis/ Alb ca de nea i-l strivi-n piscul idalic vânând:/ Mândrul zăcut-a acolo în mlașina-n care, se zice./ Vénere, că te-ai fi dus tu chiar cu păr despletit” (p. 91); *Candor erat qualem praefert Latonia Luna,/ Et color in niveo corpore purpureus* (Corpus Tibull., III, 4, 29-30) „Palid era, cum arată și Luna, copila Latonei,/ Și i se împurpura trupul ca neaua de alb” (p. 119-121).

Tipul acesta de *color* se regăsește apoi într-un poem ovidian, unde întâlnim „o junincă bălană”, menită a o reprezenta pe femeia iubită – *candida puella*, a cărei albeață corporală este raportată din nou la albul zăpezii (*nivibus*), precum și la albul laptelui (*lacte*)²:

Vacca puella tua est – aptus color ille puellae (*Amores*, III, V, 37) „Junca din vis e iubită; și ea, ca juninca-i de albă” (p. 66); *Ecce! petens variis inmixtas floribus herbas// Constitit ante oculos candida vacca meos,/ Candidior nivibus, tunc cum cecidere recentes,/ In liquidas nondum quas mora vertit aquas;/ Candidior, quod adhuc spumis stridentibus albet/ Et modo siccata, lacte, reliquit ovem* (*Amores*, III, V, 9-14) „Pe dinainte-mi văzui cum păștea o junincă bălană/ Iarba smălțată de flori de pe tăpșanu-nverzit./ Alba-i coloarea-ntreacă pe-a zăpezilor proaspăt căzute,/ Până ce fulgii n-au fost încă în picuri schimbați;/ Și întrecea de asemeni coloarea-nspumatului lapte/ Ce îl auzi susurând când de la oaie e muls” (p. 65-66).

Evoluând în aceiași parametri ai limbajului figurat, scriitorul latin îi compară pe bărbații rivali în dragoste cu niște tauri ce se înfruntă pentru o albă vițea, *nivea* [...] *coniuge* (vezi Pelletier-Michaud 2007: 104) – o nouă trimitere la candoarea cromatică³, definitorie pentru frumusețea feminină, care îi atrage și îi subjugă pe ostașii lui Cupido:

¹ Epitetul *niveus*(3) se integrează aici într-o imagine de o rară prospețime, ce zugrăvește, în delicați termeni vegetali, frumusețea liliată a nereidei, *candidior folio nivei ligustri*, „mai albă decât petala mălinului ninsuriu”. Regăsim, de asemenea, în acest portret, imaginea pufului de lebedă (*cycni plumis*) și a laptelui prins (*lacta coacto*), ce servesc drept punct de reper pentru gingășia, finețea și frăgezimea contururilor feminine (*Mollior et cycni plumis et lacta coacto*), fără a exclude însă sugestia cromatică, întrucât atât lebedă (*cycni*), cât și laptele (*lacta*) sunt – în poezia latină – expresii lexicale curente ale culorii albe.

² Vezi Pelletier-Michaud 2007: 104. Cele două lexeme – *lac*, *lactis* și *nix*, *nivis* – pot depăși însă planul fizic, transferându-și semnificațiile în sfera morală, acolo unde simbolistica pozitivă a culorii albe iese extrem de puternic în relief: *Non ego laudandus, sed sunt tua pectora lacte/ Et non calcata candidiora nive* (Ovidius, *Pontica*, II, 5, 37-38) „De laudă eu nu sunt, ci sufletul tău este/ Mai alb ca neaua albă, ca laptele-i de alb” (p. 964).

³ Vezi sintagma la Tohăneanu 1995: 195.

Vidi ego pro nivea pugnantes coniuge tauros;/ Spectatrix animos ipsa iuvenca dabat./ Me quoque, qui multos, sed me sine caede, Cupido/ Iussit militiae signa movere suae (Amores, II, XII, 25-28) „Tauri văzut-am luptând între ei pentru-o albă junincă:/ Ea îi privea și din ochi îmbărbătare le da./ Eu sunt de-asemeni ostaș al lui Cupido, printre atâția:/ Dar sub stindardele lui nici strop de sânge nu vărs” (p. 49).

Alături de *lac*, *lacteus*(3) și *nix*, *niveus* (3), ce fac aluzie la prospețimea imaculată a zăpezii sau a laptelui, pentru a ilustra, sub aspect cromatic, un ten „d'une éclatante blancheur” (Pelletier-Michaud 2007: 103), ivoriul corporal – exprimat fie prin substantivul *ēbūr*, -*ōris*, fie prin adjectivul *ēburneus*(3) – constituie, de asemenea, un leitmotiv frecvent utilizat în poezia latină, iar exemplele, multiple, extrase din creația lui Ovidius, confirmă acest lucru:

*Haec ego, quaeque dolor linguae dictavit; at illi/ Conscia purpureus venit in ora pudor./ Quale coloratum Tithoni coniuge caelum/ Subrubet, aut sponso visa puella novo;/ Quale rosae fulgent inter sua lilia mixtae;/ Aut ubi cantatis Luna laborat equis;/ Aut quod, ne longis flavescere possit ab annis;/ Maeonis Assyrium femina tinxit **ebur**./ Hic erat aut alicui color ille simillimus horum./ Et numquam visu pulchrior illa fuit (Amores, II, V, 33-42) „Astfel de vorbe-aruncam de mânie cuprins, iară dânzei/ I se suise-n obraji purpura vinei ce-avea./ Cerul așa se roșise-naintea soției lui Tithon/ Și o fecioară la fel, când pe-al ei mire-a văzut./ Amestecați printre crini tot așa strălucesc trandafirii./ Luna tot astfel când vrăji cursul pe cer îi opresc;/ Astfel femeia meonă văpsește assyricul fildeș./ Ca să nu-l poată păli vremea în scurgerea ei;/ Astfel văzui și la ea preschimbându-și colorile fața/ Și ca atuncea nicicând ea mai frumoasă n-a fost” (p. 39); *Hoc faciunt flavi crines et **eburnea** cervix (Heroides, XX, 57) „Cositele tale galbene și gâtul tău ivoriu îmi trezesc acest simțământ” (trad. M. S.); Poscenti nymphae sine fine sororia saltem/ Oscula iamque manus ad **eburnea** colla ferenti/ „Desinis” (Met., IV, 334-336) „Dar nimfei, cerând cel puțin s-o sărute/ Ca pe o soră-ntinzând către gâtul-i ca fildeșul mâna./ Zise copilul: «Să taci»” (p. 352); *Aura refert ablata citis talaria plantis;/ Tergaque iactantur crines per **eburnea** (Met., X, 591-592) „Ca vântul/ Zboară pe lângă picioarele-i iuți legăturile gleznei;/ Și peste umerii albi ca de fildeș îi flutură părul” (p. 513).***

Extrem de semnificativ, în acest context, este și mitul lui Pygmalion, reprodus de poetul din Sulmona, care zugrăvește mai întâi, în detaliu, prețiosul *ebur*, prelucrat prin minunatul meșteșug al sculpturii (*mira feliciter arte/ Sculpsit **ebur***):

*Interea niveum mira feliciter arte/ Sculpsit **ebur** formamque dedit, qua femina nasci/ Nulla potest, operisque sui concepit amorem./ Virginis est verae facies, quam vivere credas,/ Et, si non obstat reverentia, velle moveri:/ Ars adeo latet arte sua. Miratur et haurit/ Pectore Pygmalion simulati corporis ignes./ Saepe manus operi temptantes admovet, an sit/ Corpus an illud **ebur**, nec adhuc **ebur** esse fatetur (Met., X, 247-255) „Având minunată-iscușiță,/ El a cioplit într-un fildeș ca neaua, un trup de femeie./ Cum n-a născut nicicând firea așa de frumoasă; pe dată/ Se-ndrăgosti de lucrarea mâinilor sale;-o fecioară/ Pare aievea; ai crede că-i vie; că-ar vrea să se miște./ Dacă sfiala n-ar ține-o pe loc; într-atât meșteșugul/ Prin meșteșugu-i se-ascunde; cu drag o privește și-l arde/ Dragostea pentru un trup plăsmuit; și adesea el pune/ Mâna pe alba statuie, ca să încerce, de-i fildeș/ Sau trup cu sânge. Dar nu vrea să știe că-i fildeș” (p. 504).*

La fel de expresiv, este narată, apoi, metamorfoza preafrumoasei statui de ivoriu într-un trup viu, *eburneum corpus*:

*Ut rediit, simulacra suae petit ille puellae/ Incumbensque toro dedit oscula: visa tepere est;/ Admover os iterum, manibus quoque pectora temptat:/ Temptatum mollescit **ebur** positoque rigore/ Subsidit digitis ceditque, ut Hymettia sole/ Cera remollescit tractataque pollice multas/ Flectitur in facies ipsoque fit utilis usu./ Dum stupet et dubie gaudet fallique veretur./ Rursus amans rursusque manu sua vota retractat./ Corpus erat! saliunt temptatae pollice venae./ Tum vero Paphius plenissima concipit heros/ Verba, quibus Veneri grates agat, oraque tandem/ Ore suo non falsa premit, dataque oscula virgo/ Sensit et erubuit timidumque ad lumina lumen/*

Attollens pariter cum caelo vidit amantem (Met., X, 280-294) „Acasă venind, el se-ndreaptă/ Înspre statuia fecioarei; pe pat înclinat, o sărută;/ Pare că-i caldă. Și-apropie gura din nou și cu mâna/ Mângâie pieptul ce-atins se și moaie; pierzându-și tăria,/ Fildeșul sub apăsarea degetelor lui se lasă;/ Ceara himetă se-nmoaie de soare la fel și, sub mâna/ Celui ce-n chip felurit o frământă, e ascultătoare./ Bună la folosiri felurite. El încremenește,/ Necutezând să se bucure, frică îi e că se-nșală;/ Iară și iară atinge cu mâna făptura dorită;/ Trup este, viu; și sub mână vine zvâcnesc; mulțumește/ Venerei marele meșter din Pafos cu multe cuvinte;/ Gura-i o gură a avea apasă; fecioara sărutul/ Simte, roșește; sfios către cer ea privește și vede/ Și pe iubitul ei” (p. 505).

Pentru a descrie însă, în toată splendoarea sa, carnația umană, poezii antici nu se mărginesc, îndeobște, la o singură asociere, ci recurg la o suită de asocieri, elementelor menționate până acum – fildeș, argint, lapte, nea – adăugându-li-se, pe alocuri, o seamă de elemente din lumea vegetală, animală, minerală etc., ce pot sluji ca termeni de referință pentru albeața pielii: nufărul (*lōtōs* sau *lōtus*), crinul (*līlīum*), mălinul (*līgustrum*), lebăda (*cycnus*), marmura (*marmōr*), perla (*lāpillus*) etc. Astfel de metafore sau comparații multiple sunt înzestrate cu o mare putere de sugestie, fiind capabile să redea diverse nuanțe din gama candorii, laolaltă cu ideea de strălucire, finețe, luminozitate, gingășie, delicatețe, farmec etc.:

Et color in niveo corpore purpureus/ Ut iuveni primum virgo deducta marito/ Inficitur teneras ore rubente genas/ Et cum contexunt amarantis alba puellae/ Lilia et autumno candida mala rubent (Corpus Tibull., III, 4, 30-34) „Și i se împurpura trupul ca neaua de alb,/ Cum se împurpură gingași obrații fecioarei și gura/ Cum i se-mpurpură când dusă-i la tânărul soț,/ Cum e-mpietit în cununi amarantul cu crinul de fete./ Toamna cum se rumenesc merele albe, în pârg” (p. 119-121); *Nec me tam facies, quamvis sit candida, cepit/ (Lilia non domina sint magis alba mea;/ Ut Maeotica nix minio si certet Hiberno/ Utque rosae puro lacte natant folia* (Propertius, II, 3, 9-12) „Nu într-atât prin frumusețea-i, oricât de aleasă, mă prinse/ (Crinii în albul lor pur n-ar fi ca doamna-mi mai albi;/ Cum un maeotic omăt s-ar întrece cu miniu hiberic;/ Cum într-un lapte curat roze-n petale plutesc” (p. 69-71); *Proditae sunt, memini, tunica tua pectora laxa/ Atque oculis aditum nuda dedere meis/ Pectora vel puris nivibus vel lacte tuamve/ Complexo matrem candidiora Iove*¹ (Ovidius, *Heroides*, XVI, 249-252) „Îmi amintesc cum, deschizându-ți-se tunica, sânii tăi se descoperiră și îngăduiră ochilor mei să ajungă la goliciunea lor: sânii mai albi decât zăpada curată sau decât laptele sau decât Jupiter [prefăcut în lebedă], atunci când îți îmbrățișă mama” (trad. M. S.); *Candida nec mixto sublucent ora rubore/ Forma novi talis marmoris esse solet/ Argenti color est inter convivia talis* (Ovidius, *Heroides*, XXI, 217-219) „Pic de roșeață nu-i amestecată pe fața mea pală;/ Marmura astfel o vezi proaspăt tăiată din stânci;/ Și la ospețe tot astfel coloarea argintului pare” (p. 156); *Ille cavis velox adplauso corpore palmis/ Desilit in latices alternaque brachia ducens/ In liquidis translucet aquis, ut eburnea si quis/ Signa tegat claro vel candida lilia vitro* (Ovidius, *Met.*, IV, 352-355) „Tânărul trup își lovește cu palmele, sprinten în apă/ Sare și brațele lui și le-ntinde, când pe-unul, când pe-altul/ Și strălucește prin valuri ca o statuie de fildeș,/ Sau ca un crin alb, ce-ar fi coperit de o limpede sticlă” (p. 353); *Puella senibus dulcior mihi cycnis/ agno Galaesi mollior Phalantini/ concha Lucrini delicatior stagni/ cui nec lapillos praeferas Erythraeos/ nec modo politum pecudis Indicae dentem*²/ *nivesque primas liliumque non tactum* (Martialis, V, 37, 1-6) „Suna mai dulce glasul fetei răzătoare/ Decât duiosul cântec al lebedei când moare;/ Nici mielul din Galaesus, cea răsarit zburdând/ În calea lui Phalantus, n-avea un ochi mai blând;/ Gingașa ei făptură plutea atât de lin,/ Ca unda sidefată a lacului Lucrin./ O perlă-a Erytreei era făptura-i toată,/ Ca fildeșul de albă, ca neaua de curată” (p. 212); *Quaedam me cupit, – invidet, Procille! –/ Loto candidior puella cycno/ Argentum, nive, lilio, ligustro* (Martialis, I, 115, 1-3) „Mă dorește o copilă –

¹ Aluzie la Jupiter metamorfozat în lebedă albă, pentru a o seduce pe Leda, mama Elenei.

² *Pecudis Indicae dens* desemnează aici, metonimic, ivoriul, fildeșul elefantului (vezi DG). După cum se observă, și primii trei termeni de comparație, utilizați de Martialis în descrierea copilei: lebăda (*cycnis*), mielul (*agno*) și mărgăritarul sidefiu al lacului (*concha*), se înrudesc coloristic cu perlele (*lapillos*), fildeșul (*pecudis Indicae dentem*), neaua (*nivesque*) și crinul (*liliumque*), contribuind astfel la albul dominant – acel alb despre care vorbește și J. André (1949: 324-325) – al încântătoarei schițe portretistice.

pizmuiește-mă, Procillus! – mai albă decât nufărul sau lebăda, decât argintul sau zăpada, decât crinul sau floarea de mălin” (trad. M. S.).

Portrete de o mai mare complexitate ne întâmpină la Vergilius, ale cărui versuri raportează albeața corporală la albul ivoriu lucios, la strălucitorul alb argintiu sau marmoreu, dar și la albul pur al laptelui sau al crinului. Toate aceste comparații, rânduite în șirag, sunt menite a reconstitui, în tonuri candidе, imaginea unui tip ideal de frumusețe – tipul eroului cu pielea albă și blonde plete, preluat de epopeea latină din epopeile homerice (vezi André 1949: 326-327):

Restitit Aeneas, claraque in luce refulsit,/ Os umerosque deo similis; namque ipsa decoram/ Caesariem nato genetrix lumenque juventae/ Purpureum et laetos oculis afflarat honores:/ Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo/ Argentum Pariusve lapis circumdatur auro (Vergilius, *Aen.*, I, 588-593) „La față și la boi c-un zeu asemeni,/ Rămâne-Enea-n limpede lumină,/ Strălucitor. Căci Venera, ea însăși,/ Suflase peste-al ei fecior podoaba/ Ș-a pletelor, ș-a tinereții-n floare,/ Lumină bujorie și o slavă/ De-ademenire plină. Se întâmplă/ Așa când fildeșul se împodoabe/ De iscusita meșterilor mână/ Sau când argintul, marmura de Paros/ Cu aurul roșcat se învrâstează” (p. 64-65); *Ipse inter medios, Veneris justissima cura,/ Dardanius caput ecce puer detectus honestum/ Qualis gemma micat, – fulvum quae dividit aurum,/ Aut collo decus aut capiti; vel quale per artem/ Inclusum buxo aut Oricia terebintho/ Lucet ebur: fusos cervix cui lactea crines/ Accipit et molli subnectit circulus auro* (Vergilius, *Aen.*, X, 132-138) „Chiar în mijloc e Iulus, feciorandrul/ De-a cărui soartă, grijnică e Venus/ Pe drept cuvânt. Se-arată-acuma, iată-l,/ Descoperit e preafrumosul-i creștet;/ Străluce ca o piatră prețioasă/ Înconjurată cu un strat de aur/ Roșcat, podoabă gâtului sau frunții./ Așa-i și fildeșul, licăritorul/ Ce-i încrustat cu meșteșug în lemnul/ De merișor sau terebint de-Oricos./ Ca laptele de alb îi e grumazul/ Pe care pletele i se resfiră/ În subțirel inel de aur prinse” (p. 480).

Iar într-un alt amplu pasaj vergilian, este zugrăvită o *candida virgo* – fiica regelui Latinus – și este demn de remarcat faptul că, în portretul alcătuit de poetul mantuan, acesta pune un accent deosebit pe tenul „délicat, d'une blancheur parfaite” (Pelletier-Michaud 2007: 105) al eroinei sale, un ten lilial-ivoriu, ce constituie, pentru antici, nu doar o condiție *sine qua non* a frumuseții feminine, ci și o emblemă socială, o marcă de noblețe¹. Ca atare, o dublă metaforă cu valoare cromatică – *ebur* și *lilia alba*² – ilustrează contextual coloritul facial gingaș și virginal al odraslei regale, aflate sub imperiul unor emoții puternice (vezi Baran 1983: 355), emoție ce imprimă tonuri trandafirii pe chipul de un alb feciorelnic (*tales virgo dabat ore colores*):

Accepit vocem lacrimis Lavinia matris/ Flagrantes perfusa genas; cui plurimus ignem/ Subjecit rubor et calefacta per ora cucurrit./ Indum sanguineo veluti violaverit ostro/ Si quis ebur, aut mixta rubent ibi lilia multa/ Alba rosa: tales virgo dabat ore colores (Vergilius, *Aen.*, XII, 64-69) „Lavinia aude vorba mamei:/ Obrajii-aprinși îi râură de lacrimi,/ Sfiala îi împurpură făptura/ Și-nfierbântând-o,-i curge-n mădulare./ Așa se-ntâmplă dacă fildeș indic/ Cu purpur cineva îl umezește;/ Sau când, pe câmpul plin cu crini ca neaua,/ S-amestecă belșug de roșii roze:/ La fel de roșu e și chipul fetei” (p. 584).

Ivoriul, laptele, argintul și neaua servesc la reprezentarea corpului uman și în spațiul limbii române³, iar exemple foarte numeroase ne sunt oferite și de astă dată de creația eminesciană, extrem de bogată în formule menite a exprima „superlativul” ideii de alb (vezi

¹ Vezi Pelletier-Michaud (2007: 105), ce subliniază faptul că femeia de viță nobilă își conservă, în interiorul casei, *candor*, tenul deschis la culoare, care devine astfel o emblemă a rangului înalt al femeii (*ibidem*: 106).

² Cu privire la această imagine, vezi și Radu 2011: 212.

³ De precizat că am introdus aici și câțiva termeni derivați pe teren românesc, cum sunt: *argintiu* < *argint* + sufixul -*iu*; *argintos* < *argint* + sufixul -*os* (cu mențiunea că, potrivit DA, adjectivul ar putea proveni și din lat. *argentōsus*); *argintat* – participiul verbului *a arginta*, derivat, la rândul-i, din *argint*. În aceeași categorie, se înscrie și cuvântul *ninsoare*, ce se formează, pe tărâmul limbii noastre, din *nins* + sufixul -*oare*, *nins* fiind un derivat participial al lui *a ninge* < lat. *ningere*, corespondent verbal al substantivului *nix*, *nivis*.

Tohăneanu 1965: 176-177), albul fiind tonalitatea „cea mai solicitată în paleta” artistului (Seche 1971: 379), înzestrat cu ochi de pictor, de „magician al culorii” (*ibidem*: 371). Într-un asemenea context trebuie înțelese, la Mihai Eminescu, variațiunile metaforice sau comparative pe tema albului – de argint, de lapte, de nea sau de ninsoare¹ –, care ne înfățișează o descriere plastică, expresivă a „frumseții” fizice:

„De-aș avea o floricea/ Gingașă și tinerică,/ Ca și floarea crinului/ Alb ca *neaua* sânelui” (*De-aș avea...*, A, p. 22); „Sfărmași statuia goală a Venerei antice,/ Ardeți acele pânze cu corpuri de *ninsori*/ Ele stârnesc în suflet ideea neferice/ A perfecției umane și ele fac să pice/ În ghearele uzurei copile din popor!” (*Împărat și proletar*, A, p. 80-81); „Cungiurând c-un braț molatec gâtul tău cel alb ca zarea,/ Apăsând fața-ți roșită pe-al meu piept bătând mereu,/ Eu cu ceealaltă mână pe-ai tăi umeri de *ninsoare*/ Locul aripelor albe le-aș căta-n delirul meu!” (*Locul aripelor*, P, p. 67); „O, îndulcește-ți ochii tăi, iubită,/ O, însenină fața ta de *nea*/ Nu știi că-n piept inima mea rănită/ Tresare-adânc la întristarea ta?” (*Iubitei*, P, p. 92); „Aveam o muză, ea era frumoasă,/ Cum numa-n vis o data-n viața ta/ Poți ca să vezi icoana radioasă,/ În strai de-argint a unui elf de *nea*!”; „Și talia-i ca-n marmură săpată/ Strălucea albă-n transparentul strai/ Sâni dulci și albi ca *neaua* cea curată/ Rotunzi ca mere dintr-un pom de rai” (*Aveam o muză*, P, p. 101); „Surâsul tău o rază e de soare,/ Și ochii tăi sunt stele-n noaptea mea,/ Și sânul tău de vergină, *ninsoare*/ Ce lin l-acoperi tu cu mâna ta,/ Când tremurând privești și zâmbitoare/ La-a lui dulci flori ce cresc alături/ Și sărutarea ta oh, spune, spune/ Cu ce s-aseamăn dulcea-acea minune!” (*Iubită dulce, o, mă lasă...*, P, p. 89); „Și îngeri dulci/ În haine de argint, frunți ca *ninsoarea*/ Cu ochi albaștri cari lin lucesc” (*Demonism*, P, p. 111); „Ea-i o regină tânără și blondă/ În mantia-i albastră constelată/ Cu mâinile unite pe-al ei piept/ De *neauă*... [...] Din când în când cu mâna-i *argintoasă*/ Ea rupe câte-o floare și-o aruncă/ Jos pe pământ ca pe-o gândire de-aur” ; „Trece albă, dulce, mlădioasă, jună,/ Albă, ca *neaua* noaptea, păru-i de aur/ Lin împletind în crinii mânilor,/ Ivind prin haina albă membri-angelici,/ Abia călcând podul cel lung cu-a ei/ Picioare de omăt², zâna Miradoniz” (*Miradoniz*, P, p. 119, 121); „Nimfe albe ca zăpada scutur ap-albastră, caldă,/ Se împoașcă-n joacă dulce, mlădiindu-se se scaldă [...] Océanicele corpuri, ca statuie de *ninsoare*/ Strălucesc în părul negru, ce și-l uscă ele-n soare”; „Într-un loc crăpată-i bolta, cu-a ei streșin-arboroasă/ Și printr-însa-n cer vezi luna trecând albă și frumoasă,/ O regină jună, blondă și cu brațe de *argint*”; „Haina lungă și albastră e cusută numa-n stele/ Iară albi sâni de *neauă* strălucesc, cu de mărgelă/ Și mărgăritare salbă, pe un fir de aur prins”; „Și prin aerul cel moale, cald și clar, prin dulci lumine/ Vezi plutind copile albe ca și florile vergine,/ Îmbrăcate-n haine-albastre, blonde ca-auritul fir./ Albe sunt ca *neaua* noaptea, fața înecată-n raze –/ Priivește însuși cerul dintre nouri să le vază:/ Despletit flutură pe-umeri, moale, dulce, părul blond” (*Memento mori*, P, p. 147-148, 155, 162, 180); „Când ca un vis *argenteu*³ plutește blonda lună/ Prin marea-albastră-n ceruri, prin somnoroșii nori” (*Povestea magului călător în stele*, P, p. 217); „Ce e de zis la frumusețea ta!/ Să-și smulgă părul când gândește'n sine/ Că nu-i pe lume față ca a ta,/ Priviri c'a tale-albastre și senine,/ Sân ca al tău de alb – o caldă *nea* –/ Umeri c'ai tăi de vergină

¹ La care se adaugă, în contexte felurite, albul crinului (*Ca și floarea crinului*; *crinii mânilor*; *față mai albă ca argintul crinului*), albul văzduhului (*gâtul tău cel alb ca zarea*), albul marmurei (*talia-i ca-n marmură săpată*; *piepții [...] sculptați într-o marmură de argint*; *de marmur-albă față*; *brațele de marmur*), albul cerii (*mănuțele-i de ceară*), albul varului (*fața ei frumoasă ca varul este albă*) sau, alături de albul de nea, și albul de zăpadă ori de omăt (*Nimfe albe ca zăpada*; *Umeri c'ai tăi de vergină zăpadă*; *Picioare de omăt*). Pentru „paralelismul” – interesant „din punctul de vedere al poeziei și psihologiei poporane” – între *alb* și diverse manifestări din lumea fizică (*albu ca argintu*, *alb ca fulgul de ninsoare*, *mai alb decât laptele*, *mai albă decât spuma laptelui* etc.), vezi Hasdeu 1970: 167 ș.u.

² Se observă aici convergența mijloacelor lexicale, comparația „Albă, ca *neaua* noaptea” fiind sprijinită de metafora picioarelor „de omăt”: „a ei/ Picioare de omăt”. O imagine asemănătoare apare și la un poet religios, precum Traian Dorz, în ale cărui versuri însă, candoarea corporală ca de nea evocă nu doar frumusețea, ci și perfecțiunea, sfințenia, puritatea absolută a unei ființe de origine celestă (pusă în antiteză cu *negrul* omenesc, teluric – „lacrimile mele *negre* urme lasă”): „Doamne, nu sunt vrednic să-Ți dezleg cureaua/ Încălțării Tale, când îmi vii în casă,/ peste-a Tale glezne albe cum e *neaua*/ lacrimile mele *negre* urme lasă” (*Doamne, nu sunt vrednic!*, p. 92).

³ Împrumutat din *argéntēus*(3), *argenteu* este un „latinism” prezent în limbajul poetic al secolului al XIX-lea (vezi Tohăneanu 1995: 195 și idem 1976: 141). Cf. și *ăureu*, *marmoreu*, *purpăreu* (Eminescu); *aureu*, *carpateu*, *samuréu* (I.H. Rădulescu).

zăpadă./ De aur bucle-așa frumos să șadă” (*O, de ai ști cum șoapta ta divină*, O, IV, p. 483); „Un înger, da! aripa doar se cade/ Pe ai ei umeri albi ca *neaua*, goi./ Spre-a fi un îngerăș precum se cade./ Ș-apoi ce bine-i ca s-o credeți voi!” (*Pustnicul*, P, p. 248); „Ai obosit, cu mâna ta cea fină/ În val de aur părul despletind./ L-ai aruncat pe umeri de *ninsoare*./ Desfaci visând pieptarul de la sân./ Încet te-ardici și suflă-n lumânare...” (*Stau în cerdacul tău...*, P, p. 441); „Să-mi vezi fața de *ninsoare*/ Și aripele ușoare./ Căci viața mea o țin/ Cu miros de flori de crin” (*Peste codri sta cetatea...*, O, VI, p. 113); „Și te-aș privi etern ca pe o steauă/ Frumos copil, cu umerii de *neauă*” (*Fata-n grădina de aur*, O, VI, p. 56); „Bacanta-ți da corpul de *neauă*, ochirea disperată, clară” (*De ce n-aflăm în împlinirea...*, O, IV, p. 491)¹.

Proza eminesciană prezintă imagini similare:

„și din ochii ei albaștri și mari curgeau șiroaie de mărgăritare apoase pe o față mai albă ca *argintul* crinului”; „împărăteasa făcu un fecior alb ca spuma *laptelui*, cu părul bălai ca razele lunii” (*Făt-Frumos din lacrimă*, p. 21, 22); „Cu corpul nalt mlădjet, albă ca *argintul*² noaptea, trece Maria peste acel pod, împletindu-și părul a cărui aur se strecură prin mâinutele-i de ceară”; „În haine de argint, cu frunți ca *ninsoarea*, cu ochi albaștri [...], treceau îngerii cei frumoși” (*Sărmanul Dionis*, p. 69, 71); „Luna lumina fața ei albă ca *laptele* cu obraji roși și părul ei blond” (*La aniversară*, p. 84); „Își golise gâtul ei de *ninsoare*, își despletise părul pe umerii rotunzi și pe sânii crescuți în sete de amor, până rămase goală și frumoasă ca o statuă antică” (*Cezara*, p. 116); „am început să-l frec cu zăpadă și să suflu cu suflarea mea înghețată asupra feței de-o paloare ce în lumina lunii părea de *argint*”; „Sânul ei era acoperit numai c-o ușure cămașă de gaz care trăda mai mult decât acoperea piepții cei mai rotunzi, mai albi, mai mici, ce păreau sculptați într-o marmură de *argint*”; „nu rămase decât capul cel blond, palid, c-o față albă ca *argintul*” (*Geniu pustiu*, p. 152, 160, 202); „apoi genunchii, ce făceau gropițe, când ea stetea, apoi fluierile cu pulpe tăiete în *lapte*, până la gleznuțele și piciorușele de *argint*” (*Fragmentarium*, p. 317).

Același tip de cromatizare în alb (vezi Mihele 2010: 151) – ca *argintul*, ca *ivoriul*, ca *neaua* sau ca *laptele* – ne întâmpină și în alte pagini „a scripturelor române”:

„Cine-a cunoscut/ Cine mi-a văzut/ Mândru ciobănel,/ Tras printr-un inel?/ Fețișoara lui./ Spuma *laptelui*³;/ Mustăcioara lui./ Spicul grâului./ Perișorul lui./ Peana corbului./ Ochișorii lui./ Mura câmpului?” (*Miorița*, p. 13); „Măriuca! șasesprezece ani, față de trandafir și de spumă de *lapte*, ochi de mură, cămășuică de omăt cu alțițioare subțiri, ca o creastă de rândunică, și inimă de lăcrimioară” (Alec Russo, *Amintiri*, p.112); „se prefăcu într-o fecioară albă ca *laptele*, cu părul ca un abur auriu” (Barbu Delavrancea, *Fata moșului*, p. 92); „ș-are dinții ca ai tăi, mărgăritare înșirate pe un fir de *argint*” (Barbu Delavrancea, *Viforul*, p. 102); „iară Lăptița⁴, cea mai tânără soră, albă ca spuma *laptelui* și cu păr moale ca lâna mieușelilor, era frumoasă – mai frumoasă decât surorile sale împreună – frumoasă cum numai dânsa era...” (Ioan Slavici, *Doi feți cu stea în frunte*, p. 244); „Moară! pentru orișicine/ Macină fărina bine!/ Căci copila ce-am ucis/ A fost singurul meu vis./ A fost blândă cum e steaua/ Și mai albă decât *neaua*!” (George Coșbuc, *Angelina*, C, p. 144); „Îmi lipsește arătarea, așa, din senin, a Mieii [...], cu zâmbetul cea strâns, ca într-un degetar de *argint*, în gropița de la colțul gurii” (Emil Gârleanu, *Tată*, p. 62); „Ieșind din balta Craiovița./ Unde-a fost crai Craiovisin./ Văpaie, vezi plutind domnița/ Mai *argintată* ca un crin” (Alexandru Macedonski, *Rondelul domniței*, p. 199); „Tatiana însă mă terorizează. S-a întins în pat ca o strună de *argint* pe pânțele unei viori” (Ion Minulescu, *Corigent la limba română*, p. 92); „Brațele ei albe și generoase așteaptă parcă să te prindă ca un colac de salvare,

¹ Ivoriul apare și el în postumele eminesciene, dar fără referire la cromatismul corporal: „Într-un colț de cer e vară/ Și pe scările de-ivoriu unii dintre zei coboară” (*Memento mori*, P, p. 181); „Sub bolta porții calc de flori covorul –/ Cărare-i el prin de-aur nalte glastre:/ În ele crinii mari întrec *ivorul*” (*În căutarea Șeherezadei*, P, p. 254).

² Conform Elenei Tacciu (1979: 74), *argintul* corespunde „serafului feminin”: „Luminiscenta acestui metal sacralizează iubita moartă sau vie, conferindu-i formă serafică”.

³ Expresia *spuma laptelui*, întâlnită în folclorul românesc, se apropie de sensul derivatului adjectival latinesc *lacteus*(3) „de lapte” (vezi Giuglea, Kelemen 1966: 216).

⁴ Nume propriu sugestiv, *Lăptița* se integrează în familia lexicală a substantivului *lapte*.

într-un naufragiu pe mare, iar degetele *argintii* și roze par două legături de sparanghel pe taraba unui negustor de legume” (Ion Minulescu, *Roșu, galben și albastru*, p. 11); „Pictorul Greg se apropiase și vorbea lui Drăgănescu de prințul Maxențiu! Un adevărat studiu, în *ivoriu*» bietul prinț, înainte de plecare. Amintea o plachetă pe care o văzuse în muzeul din Fribourg: *Tête de martyr sans nona!*” (Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach*, p. 279); „Walter pe atunci era un tânăr zvelt, cu o bărbuță castanie în jurul unui obraz de Christ de *ivoriu*” (Hortensia Papadat-Bengescu, *Drumul ascuns*, p. 291); „Lunecă în aerul îngreunat de culori gleznele de *argint* ale fetei” (Gheorghe Tomozei, *Miradoniz*, p. 200); „Așadar, Andronic fusese acela care le povestise basmul cu Arghira, «frumoasa din *lapte*», prefăcută în șarpe” (Mircea Eliade, *Șarpele*, p. 200); „Fă-i pirostriei *ivoriu*l fierbinte-al unui trup/ Cu amintiri de marmori și cu miros de stup” (Tudor Arghezi, *Stihuri*, p. 109); „Frânt din cotul ca *ivorul*./ Brațul tine căpătâiul,/ El și-a-ncovoiat piciorul/ Și i-a sărutat călcâiul”¹ (Tudor Arghezi, *Desen romantic, zgâriat pe o amforă veche*, p. 392); „Fata, jupânița Ilinca, parcă era ruptă din soare, așa era: albă la pieliță ca *laptele*, și-n umerii obrazilor câte-o pată ușoară, parcă ar fi picurat cineva câte-un strop de sânge în *lapte*” (Mihail Sadoveanu, *Șoimii*, p. 47); „În sângele fecioarei purificat și dus/ Prin trupu-i alb cu frăgezimi de *nea*/ Eu aș simți cum cerul coboară lin de sus/ Ciorchini de cântece deasupra mea” (Nicolae Labiș, *Am obosit de vin, de stele*, p. 201)

Pe de altă parte, alături de asocierea aceasta – frecventă – cu argintul și *ivoriul* ori cu neaua și *laptele*, domeniul cromaticii corporale include și comparația cu ceara, care necesită însă câteva observații preliminare. Dacă ne raportăm mai întâi la antichitate, descoperim că, la romani, ceara (*cera*) era desemnată prin lexeme din sfera galbenului: *flāvēre*, *flāvus*(3), *fulvus*(3), utilizate pentru ceara brută, dar și prin lexeme din sfera albului: *albus*(3), *candidus*(3) și *candōr*, folosite atunci când era vorba de ceara rafinată (vezi André 1949: 157). Sensul de ‘alb ca ceara (rafinată)’ îl întâlnim, după cum consemnează J. André (*ibidem*, 157-158), la derivatul adjectival *cērēus*(3), pe care Horatius îl așază alături de *rōsēus*(3), binomul acesta alb (*cerea* [...] *bracchia*) – trandafiriu (*cervicem roseam*) servind adesea, în poezia latină, la reprezentarea frumuseții fizice:

Cum tu, Lydia, Telephi/ Cervicem roseam, cerea Telephi/ Laudas bracchia, vae, meum/ Fervens difficili bile tumet iecur (Carmina, I, 13, 1-4) „Când rumen gâtul lui Téléphus/ și brațul luminos al lui Téléphus / tu, Lidia, îl lauzi, mie/ îmi clocotește inima-n mânie” (p. 95).

Cât despre substantivul *cera* ‘ceară’, acesta se însoțește, într-una din epistolele lui Ovidius, cu ideea de boală, care „est [...] marquée par un sang raréfié qui provoque la pâleur” (Pelletier-Michaud 2007: 54). Este acea paloare ce se manifestă, la nivel facial, prin pierderea coloritului obișnuit – de unde și legătura ce se stabilește între *pallōr* sau *pallidus* și termeni din gama albului, „les termes marquant la blancheur” (André 1949: 146). Se ajunge astfel la *albus* [...] *pallor*, alba paloare, pe care o evocă și Horatius în versurile sale² și care este întărită de poetul exilat la Tomis printr-o comparație expresivă (vezi André 1949: 146):

Vix igitur possis visos agnoscere vultus/ Quoque ierit quaeras qui fuit ante color./ Pansus in exiles sucus mihi pervenit artus/ Membraque sunt cerea pallidiora nova (Ovidius, *Pontica*, I, 10, 25-28) „De mi l-ai vedea, abia ai putea să-mi recunoști chipul și-ai întreba unde-a dispărut culoarea de dinainte. Un strop de sânge doar mai ajunge în măduarele-mi slăbite și trupul mi-e mai palid decât ceara cea curată” (trad. M. S.).

Trecând în spațiul literaturii române, constatăm că, și aici, trimiterea la „fața albei ceri” este preferată atunci când limbajul artistic descrie, dincolo de frumusețea – feminină sau

¹ Pentru *ivoriu* în poezia arghezieană, vezi Constantinovici 2008: 90.

² *Tacent et albus ora pallor inficit* (Epod., VII, 15) „Ei tac, pe fețe au paloarea morții” (p. 311).

masculină – în floare, „paloarea morții” sau „a suferinței” (Tohăneanu 1965: 177). Poezia și proza eminesciană deopotrivă ne furnizează numeroase exemple în acest sens:

„Ce-ți lipsește oare ție, blond copil cu-a ta mărire,/ Cu de marmur-albă față și cu mânilor de *ceară* [...]?” (*Înger și demon*, A, p. 71); „S-au făcut ca *ceara* albă față roșă ca un măr/ Și atâta de subțire, să o tai c-un fir de păr” (*Călin*, A, p. 102); „Cu mânilor-i de *ceară* ea tâmplă și-o mângâie –/ Dar fața ei frumoasă ca varul este albă”; „Un obrăzar de *ceară* părea ca poartă el,/ Atât de albă fața-i și-atât de nemișcată [...]// Arald, ce însemnează pe tine negrul port/ Și fața ta cea albă ca *ceara*, neschimbată?/ Ce ai, de când pe sânul-ți tu porți o neagră pată/ De-ți plac făclii de moarte, cântare-ntunecată?/ Arald! de nu mă-nșală privirea, tu ești mort!” (*Strigoii*, A, p. 113, 115); „Iar umbra feței străvezii/ E albă ca de *ceară* –/ Un mort frumos cu ochii vii/ Ce scânteie-n afară” (*Luceafărul*, A, p. 185); „Din valurile vremii, iubita mea, răsa/ Cu brațele de marmur, cu părul lung, bălai –/ Și fața străvezie ca fața albei *ceri*/ Slăbită e de umbra duioaselor dureri!” (*Din valurile vremii...*, A, p. 231); „Peste podul cel ușure, zâna Dochia frumoasă/ Trece împletindu-și părul cel de-auree mătășă/ Albă-i ca zăpada noaptea, corpul-i nalt e mlădier/ Aurul pletelor strecoară prin mânuțele-i de *ceară*/ Și prin haine argintoase străbat membrele-i ușoare” (*Memento mori*, P, p. 157); „Nu-mi mrejuiai gândirea cu perii tai cei deși/ Nu-mi pătrundeai, tu idol, în gând vro dinioară/ Pentru că porți pe oase un obrăzar de *ceară*/ Păreai a fi-nceputul frumos al unui leș” (*Când te-am văzut, Verena...*, P, p. 309); „Ah, cerut-am de la zodii/ De l-al sorții mele faur/ Dulcii sânelor tau rodii/ Ș-al tău cap scaldat în aur// Ș-ale tale mâni de *ceară*/ Fruntea-mi rece să desmierzi/ Fața albă-n părul galbăn/ Și-ndărătnici ochii verzi” (*Ah, cerut-am de la zodii*, P, p. 303); „Și ochi de-un albastru, bogat întuneric/ Ca basme păgâne, de-iubire, chimeric/ Luceșc sub o frunte curată ca *ceara*/ Zămbirea-i îmbată ca nopțile, vara” (*Diamantul nordului*, P, p. 384); „Blond e-azi și părul lui de aur moale/ Pe umeri cade îndoișor, înflăcător/ Ca *ceara*-i palid... buza lui cu jale/ Purta un zămbet trist, nemângâiat” (*Fata-n grădina de aur*, O, VI, p. 57); „Și-n lumina blândeii lune/ El văzu frumoasa față/ Dulce, mândră, o minune/ De fereastă rezimată/ El la ea genunchi-și pleacă/ Ca amorul meu să-ți placă/ Părăsii părinți și țară/ Ea tăcea... privirea-i sacă/ Fața rece, ca de *ceară*” (*Miron și frumoasa fără corp*, O, VI, p. 81); „Cu gura ei subțire și mâni reci ca de *ceară*/ Iar ochiul-i plin de raze străluce în afară/ Răpindu-ți ție ochii cu a lor strălucire” (*Urât și sărăcie*, P, p. 455-456); „Dar vai! când intră-n salele/ Mărețe, nalte, reci/ Pe-un sarcofag întins, văzu/ Copila ce-a iubit// Ca *ceara* palidă eră/ Și, moale, părul blond/ Sta resfirat amestecat/ Cu aurul vergin” (*A fost odată un cântăreț*, O, IV, p. 494); „Hainele ei umede de ploaie se lipise de membrele dulci și rotunde, fața ei de-o paloare umedă ca *ceara* cea albă, mâinile mici și unite pe piept, părul despletit și răsfirat pe fân, ochii mari, închiși și adânciți în frunte, astfel ea era frumoasă, dar părea moartă” (*Făt-Frumos din lacrimă*, p. 27); „Cu corpul nalt mlădier, albă ca argintul noaptea, trece Maria peste acel pod, împletindu-și părul a cărui aur se strecură prin mânuțele-i de *ceară*” (*Sărmanul Dionis*, p. 69); „Pe un pedestal scund erau două sicriuri... În unul era întinsă o femeie cu chipul de *ceară* ... rozele roșii împletite în jurul frunții contrastau cu fața palidă și moartă...” (*Avatarii faraonului Tlă*, p. 227-228); „Intră în înalte turle ca să puie coroana lumii pe fruntea miresei lui – dar întinsă, albă ca o *ceară* mărmurită, moartă era iubita lui” (*Legenda cântărețului*, p. 271).

Parcurgând astfel o gamă bogată de nuanțe, de la albul argintului la albul zăpezii, al ivóriului, al laptelui sau al cerii, culoarea se îmbogățește mereu, adăpând cu a „frumseții haruri” „simțirile” și imaginația noastră.

Referințe bibliografice:

- ANDRÉ, J. 1949: *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine*, Paris, Librairie C. Klincksieck.
- BARAN, Neculai V. 1983: *Les caractéristiques essentielles du vocabulaire chromatique latin (Aspect général, étapes de développement, sens figurés, valeur stylistique, circulation)*, in *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, Berlin, New York, Walter de Gruyter, p. 321-411.
- BĂCILĂ, Florina-Maria 2011: *Valențe semantice ale adjectivului alb în volumul Osana, Osana, de Traian Dorz*, in *Text și discurs. Omagiu Mihaelei Mancaș*. Editori: Oana Chelaru-Murăruș, Maria Cvasnăi Cătănescu, Claudia Ene, Camelia Ușurelu, Rodica Zafiu, București, Editura Universității din București, p. 39-45.

- BORCHIN, Mirela-Ioana 2001: *Paradigme ale comunicării: limbaje și limbi*, Timișoara, Editura Excelsior.
- CĂLINESCU, George 1976: *Opera lui Mihai Eminescu*, 2, București, Editura Minerva.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain 1994: *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, volumul 1, A–D, București, Editura Artemis.
- CONSTANTINOVICI, Simona, 2008: *Dicționar de termeni arhezieni*, volumul II (G–O), Timișoara, Editura Universității de Vest.
- DA 1913: *Dicționarul limbii române*, Tomul I, Partea I, A – B, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea.
- EVSEEV, Ivan 1994: *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Editura „Amarcord”.
- GAFFIOT, F. [1934]: *Dictionnaire français latin*, Paris, Hachette.
- GUȚU, G. 1983: *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică (DG).
- GIUGLEA, C., KELEMEN, B. 1966: *Termeni privitori la culori în latină, cu referință la limbile romanice*, in „Cercetări de lingvistică”, XI, nr. 2, p. 215-220.
- HASDEU, B. P. 1970: *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor (Pagini alese)*, I, ediție îngrijită de Andrei Rusu, studiu introductiv de Paul Cornea, București, Editura Minerva.
- MELVILLE, Herman 1973: *Moby Dick*, I, roman, traducere, prefată, tabel cronologic, note și glosar de Petre Solomon, București, Editura Minerva.
- PELLETIER-MICHAUD, Lydia 2007: *Couleurs, lumière et contrastes chez les lyriques grecs et les élégiaques latins*, mémoire présenté à la Faculté des études supérieures de l'Université Laval dans le cadre du programme de maîtrise en études anciennes pour l'obtention du grade de maître ès arts (M. A.), Département des Littératures, Faculté des Lettres, Université Laval, Quebec.
- PITIRICIU, Silvia 2009: *Din terminologia cromatică: verde în limba română*, in AUT, *Seria Științe filologice*, XLVII, p. 115-120.
- RADU, Gabriela 2011: *Eneida – repertoriu lexical. Traducerea G.I. Tohăneanu*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- MEYER-LÜBKE, W. 1911: *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- MIHELE, Georgeta 2010: *Stilistică și irizare poetică în registrul cromatic labișian*, Editura Universității din Oradea.
- SECHE, Luiza 1971: *Cromatica eminesciană*, in „Cercetări de lingvistică”, XVI (1971), nr. 2, p. 371-388.
- SUBI, Maria 2004: *Mateine*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- TACCIU, Elena 1979: *Eminescu. Poezia elementelor – Eseu asupra imaginației materiale în postumele de tinerețe* –, [București], Cartea Românească.
- TOHĂNEANU, G.I. 1995: *Dicționar de imagini pierdute*, Timișoara, Editura „Amarcord”.
- Idem 1976: *Dincolo de cuvânt. Studii de stilistică și versificație*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 141-151 (cap. *Sinonimia unor epiteze cromatice în poezia lui Eminescu*).
- Idem 1965: *Studii de stilistică eminesciană*, cap. *Un laitmotiv eminescian: marmura*, București, Editura Științifică.

Surse:

- ALECSANDRI, Vasile: *Poezii populare ale românilor*, București–Chișinău, Litera Internațional.
- APULEIUS, Lucius 1968: *Măgarul de aur*, traducere și note de I. Teodorescu, prefată de N.I. Niculiță, Editura pentru Literatură.
- ARGHEZI, T. 1980: *Versuri*, I, ediție și postfață de G. Pienescu, cu o prefată de Ion Caraion, Cartea Românească.
- COȘBUC, George: *Cântece de viteză*, București–Chișinău, Litera Internațional (C).
- DELAVRANCEA, Barbu 1997: *Fata moșului*, în vol. *Între vis și viață. Proză literară*, Chișinău, Litera.
- DORZ, Traian 2006: *Cântarea Anilor*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- ELIADE, Mircea 1991: *Proză fantastică. I. Domnișoara Christina*, cu un Cuvânt înainte al autorului, ediție și postfață de Eugen Simion, București, Editura Fundației Culturale Române.
- EMINESCU, Mihai: *Luceafărul. Antume*, București–Chișinău, Litera Internațional (A).
- Idem: *Memento mori [Postume]*, București–Chișinău, Litera Internațional (P).
- Idem 1952: *Opere*, IV, *Poezii postume*, anexe, introducere, tabloul edițiilor, ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Academiei (O).
- Idem 1963: *Opere*, VI, *Literatura populară*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Academiei (O).
- Idem 1997: *Geniu pustiu. Proză literară*.
- HORATIUS 1980: *Opera omnia. 1. Ode. Epode. Carmen saeculare*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: Mihai Nichita, ediție critică, stabilirea textului și selecția traducerilor din *Ode, Epode și Carmen saeculare*: Traian Costa, București, Editura Univers.
- LABIȘ, Nicolae [2001]: *Moartea căprioarei*, București–Chișinău, Litera Internațional
- MACEDONSKI, Alexandru: *Excelsior*, București–Chișinău, Litera Internațional.
- MINULESCU, Ion 1998: *Roșu, galben și albastru. Corigent la limba română*, Chișinău, Litera.
- OVIDIUS, Publius Naso [2001]: *Opere*, [Chișinău], [Editura Gunivas].

- PAPADAT-BENGESCU, Hortensia 1986: *Fecioarele despletite. Concert din muzică de Bach. Drumul ascuns*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- PROPERTIUS, Sextus 1992: *Opera omnia*, ediție îngrijită, text stabilit, cuvânt înainte, traducere în metru original și note de Vasile Sav, București, Editura Univers.
- RUSSO, Alecu: *Amintiri*, în vol. *Cântarea României*, București-Chișinău, Litera Internațional.
- SADOVEANU, Mihail 1983: *Șoimii. Neamul Șoimăreștilor*, București, Editura Minerva.
- SLAVICI, Ioan 1998: *Doi feți cu stea în frunte*, în vol. *Moara cu noroc*, Chișinău, Litera.
- TIBULLUS, Albius și autorii Corpusului tibulian 1988: ediție îngrijită, text stabilit, cuvânt înainte, traducere în metru original și note de Vasile Sav, București, Editura Univers.
- TOMOZEI, Gheorghe [2002]: *Altair. Poezii. Miradoniz. Copilăria și tinerețea lui Eminescu*, București-Chișinău, Litera Internațional.
- VERGILIUS, Publius Maro 1994: *Eneida*, prefață și traducere din limba latină: G.I. Tohăneanu, note și comentarii, glosar: Ioan Leric, Timișoara, Editura Antib.
- Idem 1997: *Bucolice. Georgice*, prefață și traducere din limba latină: G.I. Tohăneanu, note și comentarii, glosar: Ioan Leric, Timișoara, Editura Amarcord.
- Idem 1980: *Eneida*, ediție critică, traducere de George Coșbuc, ediție îngrijită, note și prefață de Stella Petecel, București, Editura Univers.

NUANȚE ȘI NUANȚARE ÎN TRADUCEREA *ENEIDEI*

Gabriela RADU

Universitatea de Vest din Timișoara

radu.gabriela2@gmail.com

Chromatic Elements in a Romanian Translation of the *Aeneid*

The expressivity of the Romanian language has been extensively used by Professor G.I. Tohăneanu, especially at the lexical level, not only to find the corresponding terms, but mostly to capture the genuine language style of the epic. The choice of certain words to the detriment of other more or less equivalent terms indicates a subtle selection that the translator operated, given a certain perspective he had on the entire text. This stylistically induced selection is manifest when colours are involved. The present analysis aims to emphasize the role of the context in the choice of a few chromatic terms used by the late Professor in his translation of the *Aeneid*.

Keywords: *chromatic; yellow; hues; translation; contextual*

Resursele expresive ale limbii române au fost exploatate de către profesorul G. I. Tohăneanu mai ales la nivel lexical, nu doar în vederea echivalării, dar și pentru sporirea eficienței stilistice a termenilor din textul genuin. Întrebuințarea în versiunea tradusă a anumitor cuvinte în detrimentul altora presupune o selecție pe care traducătorul o efectuează în procesul de traducere. Însuși profesorul Tohăneanu afirma următoarele cu privire la opțiunea pentru cuvintele arhaice, regionale sau populare prezente în lexicul traducerii sale: „am fost nevoit, pentru ca «duhul arhaic» să se înstăpânească, să recurg la foarte puține neologisme, dar la un număr relativ mare de elemente lexicale și de forme gramaticale specifice «scripturilor române» de odinioară precum și la numeroși termeni «neliterari», caracteristici nivelului popular al limbii” (*Eneida* 1994: 29). Predilecția pentru lexicul popular și arhaic este evidentă și când vine vorba de traducerea termenilor cromatici.

Selecția lexicală, dictată nu doar de sensul termenilor, ci și de coeficientul lor stilistic se manifestă și când vine vorba de traducerea termenilor prezenți în câmpul lexico-semantic al culorilor. Alegerea anumitor lexeme de către traducător în vederea exprimării unei nuanțe cromatice se dovedește motivată contextual. Contextul reprezintă elementul decisiv pentru determinarea opțiunii traductologice iar în versiunea românească a *Eneidei* datorate profesorului Tohăneanu, restricția de context are importanță pentru definirea riguroasă a sensului și totodată pentru potențarea valențelor stilistice ale versiunii traduse.

Pentru a denumi „galbenul” și diversele nuanțe ale acestuia¹, dicționarul (Guțu 1983) face trimitere la următorii termeni: *croceus* (‘galben ca șofranul’, ‘galben-auriu’), *crocinus* (‘de culoarea șofranului’, ‘galben-auriu’), *flavus*, (‘galben’, ‘blond’, ‘auriu’, ‘galben-roșcat’), *flavidus* (‘gălbui’, ‘auriu’), *fulvus* (‘arămiu’, ‘roșcat’, ‘roș-galben’), *galbus* (‘verde gălbui’, ‘galben’), *galbinus* (‘verde spălăcit’, ‘gălbui’), *gilvus* (‘galben-deschis’, ‘șarg’), *helvus*, *helvius*, *helveolus* (‘gălbui-închis’), *luridus* (‘vânăt’, ‘galben-vânăt’, ‘întunecat’, ‘negricios’), *luteus* (‘galben’, ‘gălbui’, ‘portocaliu’, ‘purpuriu’), *pallidus/pallens* (‘palid’, ‘galben’, ‘livid’, ‘șters’).

În traducerea profesorului Tohăneanu, opțiunea clar asumată a unui lexic cu specific arhaic și popular-regional este manifestă și în cazul a două dintre adjectivele cromatice pe care le-am selectat spre observație: *flavus* și *pallidus/pallens*. Demersul a fost posibil datorită însușirilor particulare ale limbii române ca limbă de receptare care i-au permis traducătorului să compenseze, la nivel fonetic, al structurii gramaticale și, cu precădere, la nivel lexical, pierderile inerente în actul de traducere.

¹Pentru *croceus* și *luteus*, vezi M. Subi (2012: 129).

Epitetul cromatic ce însoțește nobilul aur este *flavus*, tradus aici prin ‘roșcat’: „... honores: quales manus addunt ebori decus, aut ubi *flavo* argentum Pariusve lapis circumdatur auro.” (*Aen.*, 1. 591-592). Traducătorul oferă versiunea: „Se întâmplă / Așa când fildeşul se împodoabe / De iscusița meșterilor mână / Sau când argintul, marmura de Paros / Cu aurul *roșcat* se învrâstează.” (p. 65). Adjectivul latin *flavus* este sinonim cu *aureus*, ultimul dintre acestea având, în primul rând, semnificația de „făcut din aur”, „de aur”, cu referire la materia din care e constituit obiectul descris. În versul menționat anterior, însuși aurul are drept atribut pe *flavus*, lexemul exprimând clar nuanța aurie, gălbui-roșcată a nobilului metal. Contextul îl determină pe traducător să opteze pentru termenul *roșcat* în detrimentul adjectivului *auriu* a cărui prezență nu ar fi fost oportună alături de substantivul *aur* (*aurul aurit*).

În următoarele două situații de traducere, contextul lingvistic reclamă traducerea adjectivului *flavus* prin lexemul ‘bălai’, atunci când adjectivul *bălai* este întâlnit drept atribut al pletelor unei ființe (divine) – fie ale zeului Mercur, fie, în al doilea exemplu, ale zeiței Proserpina: „omnia Mercurio similis, vocemque coloremque et crinis *flavos* et membra decora iuventa.” (*Aen.*, 4. 558-559) tradus cu „În vis același zeu, venind la dânsul / Din nou, asemeni lui Mercur în toate, / La glas, la față, la *bălaia*-i coamă” (p. 205) și „sed misera ante diem, subitoque accensa furore, nondum illi *flavum* Proserpina vertice crinem abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.” (*Aen.*, 4. 697-699) – tradus cu „...de pe al ei creștet, Proserpina / Nu retezase încă o șuviță / Din părul cel *bălai*...” (p. 212).

Termenul latin *flavus* apare ca epitet cromatic pe lângă numele latin *crines* - pletele unei muritoare, Lavinia, fiica regelui Latinus: „... cladem miserae postquam accepere Latinae, filia prima manu *flavos* Lavinia *crinis* et roseas laniata genas,” (*Aen.*, 12. 605). Versiunea tradusă dezvăluie însă o înlocuire a epitetului cromatic cu un alt adjectiv, opțiune de traducere nemotivată decât, probabil, de rațiuni prozodice: „Iar când femeile latine-aflară / Sfârșitul greu al bieteii lor regine, / Cosițele *frumoase* și le smulge / Lavinia copila” (p. 612).

Cvasiechivalent cu *galben*, lexemul *plăviu* admite, de obicei, contexte în care referirea se face la culoarea blănii sau a părului animalelor. Versul vergilian, „Tyrrenoque boves in flumine lavit Hiberas” (*Aen.*, 7, 663) este restituit în românește, printr-o echivalare lingvistică, „Ibericii *plăvani* și-i scaldă-n Tibru” (7, 1180). Adjectivul substantivizat *plăvan* traduce substantivul latin *boves* (de la *bos*, *bovis* – ‘bou’), element lexical lipsit de un coeficient expresiv; tălmăcirea beneficiază așadar, prin apelul reînnoit la registrul popular sau arhaic, de un plus de forță evocatoare.

Se constată, comparând versiunea latină „multa boum circa mactantur corpora Morti” (*Aen.*, 11, v. 197) cu cea tălmăcită în românește, „În jur erau aduși ca jertfe morții, / *Plăvani*, o droaie...” (c. XI, 343), nu o echivalare formală a originalului ci o modulare: de pildă, expresia „plăvani, o droaie” restituie sintagma latină *multa corpora boum* („multe trupuri de boi”). Se cuvine notată eficiența stilistică a locuțiunii verbale „erau aduși ca jertfe” care traduce verbul *mactantur* și care reușește să fie evocativă.

În versiunea românească a epopeii vergiliene, adjectivul *plăviu* este aflat în al V-lea cânt al tălmăcirii, ca epitet cromatic al substantivului *oliva*: „...să-și împodoabe tâmpla / Câte-o cunună de măslin, *plăvie*.” (p. 235). Derivat alcătuit cu sufixul „-iu” de la adjectivul ‘plav’, *plăviu*/ *plăvie* (‘de culoare alb-gălbui’) îl traduce pe *flava*, determinare atributivă a substantivului *oliva* (‘ramură de măslin’), prezent în fragmentul original, „Tres praemia primi accipient *flavaque* caput nectentur oliva” (*Aen.*, 5. 309). Culoarea frunzelor de măslin¹ este, într-adevăr, una verde pal, verde-alburiu, totuși poetul vergilian și, desigur, traducătorul, au atribuit substantivului *oliva*/ ‘cunună de măslin’, adjectivul cromatic *flava*, respectiv, *plăvie*. Numeroși comentatori² au încercat să afle o explicație plauzibilă alăturării lui *flava* pe lângă *oliva*, însă

¹ Cu privire la *flavaque* vezi Jacques André, *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine* [Études et Commentaires7] (Paris, 1949) 130-2.

² Vezi James Henry, *Aeneidea III*, Dublin, 1889, p. 89 și R.J. Edgeworth, *The Colors of the Aeneid*, New York, 1992, p. 129.

culoarea frunzelor de măslin nu este decât una: verde deschis. Aceștia, cred, au plecat de la o premisă greșită: că Vergiliu ar descrie prin *flava*, exclusiv, culoarea frunzelor de măslin, nu aspectul coloristic al ramurii de măslin, în ansamblu, așa cum socotim că ar trebui apreciat. Ramura de măslin are o culoare intens aurie iar aspectul general al crenguței și al frunzelor, laolaltă, poate genera impresia unei nuanțe gălbui. Oare, întâmplător profesorul Tohăneanu traduce *oliva* prin ‘*cunună* de măslin’? În acest caz, adjectivele cromatice *flava* și, respectiv, *plăvie*, își află locul potrivit pe lângă *oliva*/ ‘cunună de măslin’. Ca un adaos la cele spuse, menționez că un sinonim al numelui științific al măslinului (*Olea europaea*) este *Olea crhrysophylla*, adică „Măslinul cu frunze aurite”.

Sintagma *Tiberinus flavus* prezintă în versul „... inter fluvio Tiberinus amoeno. verticibus rapidis et multa flavus arena in mare prorumpit.” (*Aen.*, 7. 30-31) este redată în versiunea Tohăneanu cu *Tibrul gălbui*: „Prin miezul ei își zvârle mării Tibrul - / *Gălbui* de-mbelșugatele nisipuri – “ (p.330). Tibrul avea o nuanță mai degrabă gălbui-roșcată datorită aluviunilor pe care le purta până la vărsarea în mare, dar traducătorul alege să acorde râului o nuanță galbuie în versiunea românească. Din nou, socotim că profesorul Tohăneanu a ținut seama de contextul lingvistic în care este aflat adjectivul *flavus*, anume momentul zorilor de zi când apa are răsfrângeri galben-aurii: „...aethere ab alto / *Aurora* in roscis fulgebat lutes bigis” (*Aen.*, 7. 25-26).

În al nouălea cânt, *flavus* este aflat tot ca epitet al Tibrului „... omnibus armis in fluvium dedit: ille suo cum gurgite flavo accepit venientem ac mollibus extulit undis et” (*Aen.*, 9. 815-816) În pasaj nu este precizat momentul zilei, însă aprecierea culorii râului drept *galbenă* își găsește justificarea în *vultoarea* provocată de căderea trupului lui Turnus în apele învolburate: „Atunci, s-aruncă dintr-o săritură / Cu tot cu arme-n râu. Iar Tibrul *galben* / Primește oaspetele-n a sa vultoare.” (p. 468).

Termenul regional *galfăd* (‘palid din cauza unei boli’) este unul cvasiechivalent cu lexemul *galben*. Acesta admite însă doar contexte ce se referă la culoarea tenului omului și desemnează paloarea feței cuiva, aspectul bolnăvicios al tenului unei persoane. Lexemul *galfăd* este prezent în versurile traduse „...iar fața / Li-i *galfădă* de-o foame necurmată” (p. 140). Epitet cromatic și determinare atributivă a formei nominale *ora* (os, oris – ‘chip’, ‘față’), elementul regional *galfădă* deține un coeficient evocator mai mare decât al termenului latinesc și îl redă, în traducere, tot pe latinescul *pallida* (de la adjectivul *pallidus*), aflat în crâmpieul epic: „Virginei volucrum voltus, foedissima ventris proluvies, uncaeque manus, et *pallida* semper ora fame.” (*Aen.*, 3, 216).

Din versurile vergiliene, „in somnis inhumati venit imago coniugis, ora modis attollens *pallida* miris, crudeles aras traiectaque pectora ferro nudavit” (*Aen.*, 1, 335) selectăm momentul terifiant al apariției năluicii soțului Didonei, Siheus, cel ucis și lipsit de mormânt; chipul acestuia este *pallida* (*ora pallida*), paloarea chipului său nefiind cauzată de boală, ci de lipsa vieții. Siheus se arată, în somn, reginei Didona, iar apariția din visul reginei îl evocă în momentul morții sale. În locul sinonimului neutru *palid* care ar fi restituit sensul și etimonul din latină, dar care ar fi fost lipsit de sonoritate vetustă, autorul traducerii optează pentru un element lexical, *vălced*, construit după modelul adjectivelor moștenite din limba latină, ele însele derivate cu sufixul latinesc *-(id)us* (cf. *muced* < *mucidus*, *fraged* < *fragidus*, *rânced* < *rancidus*). Termenul este întrebuințat în versurile, „Năluca nengropatului Siheus / Nălțându-și cătră dânsa chipul *vălced*.” (c. I, v. 651), unde asocierea elementului lexical regional cu varianta populară și arhaizantă *cătră* (<lat. *contra*), dar și simetria silabică inițială (*năluca* / *nălțându-și*) a versurilor potențează randamentul evocator al tălmăcirii. Sinonim expresiv cu *galfăd*, lexemul *vălced* reprezintă atributul cromatic al chipului năluicii Siheu, contextul fiind cel care îl obligă pe traducător la această alegere.

În același registru cromatic cu *galfăd* și *vălced* se înscrie și *searbăd/sărbezie*. Cel din urmă este întrebuințat de traducător pentru a descrie culoarea pal-gălbuiie sau, mai degrabă, lipsa de culoare a chipului „cuprins de moarte al eroului Lausus”. Enea este cuprins de milă și durere

la vederea chipului lui Lausus, așa cum reiese din versiunea tradusă în românește: „dar când în clipa lui din urmă, -i vede / Înfațișarea, chipul ca pământul, / Cuprins de-o uimitoare *sărbezie*” (c. X, v. 1470). Elementul lexical *sărbezie*, derivat cu vechiul sufix moștenit din latină, *-ie* (< lat. *-ia*) de la adjectivul *searbăd*, corespunde în original, formei participiale *pallentia* (< *palleo*, *pallere*, “a fi palid”). Din perspectivă traductologică, autorul a aplicat modularea, schimbarea de perspectivă fiind evidentă în urma comparării versiunilor și a adăugat o podoabă stilistică termenului lexical *chipul*, – comparația „ca pământul”. Termenul nominal *sărbezie* corespunde latinescului *pallentia* regăsit în versurile „at vero ut voltum vidit morientis et ora, / ora modis Anchisiades *pallentia* miris / ingemuit miserans...” (Aen., 10. 822)

Când este vorba despre umbrele celor fără viață aflate în Infern, traducătorul alege să traducă lexemul latinesc *pallens* cu adjectivele *searbăd*, *livid* sau *palid*, opțiunea sa aflându-și temeiul în contextul lingvistic.

În cel de-al șaselea cânt al *Eneidei* se arată înaintea lui Enea o umbră din Infern: „Hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis / Parthenopaeus et Adrasti *pallentis* imago; hic multum fleti ad superos belloque caduci” (Aen., 6, 479-481) Umbra regelui Adrastus este *sărbezită*, neînsemnând aici ‘galben’, ‘palid’, ci ‘fără culoare’, prin urmare, ‘fără viață’: „În locu-acest îl tâmpină Tideus, / Partenopeu, vestit prin vitejie, / Și umbra *sărbezită*-a lui Adrastus.” (p. 296).

Nu aceeași semnificație o poartă termenul *sarbăd* în fragmentul următor: „Rostogolind priviri însângerate / Cu-obrajii tremurânzi stropiți de pete, / Și *sarbădă* de priveliștea morții, / Năvală dă-n ietacul ei Didona” (p. 209) Aici, „sarbădă de priveliștea morții” înseamnă ‘galbenă la chip’ din cauza spaimei, a sfârșitului apropiat (*morte futura*); termenul este unul cromatic așa cum o dovedește contextul: „Sanguineam volvens aciem maculisque trementes / Interfusas genas et *pallida* morte futura / Interiora domus irrumpit limina” (Aen., 4, 630-631).

În jurământul rostit de Didona este amintit tristul tărâm al umbrelor celor lipsiți de viață: „vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras, / *pallentis* umbras Erebi noctemque profundam, / ante, Pudor, quam te violo aut tua iura resolvo.” (Aen., 4, 25-26) În traducere, sintagma *pallentis umbras* este redată cu „umbre livide cum e ceara”, adică printr-o explicitare, justificată contextual: „...Dar mai curând dorire-aș, / Crăpându-se, pământul să mă-nghită, / Sau fulgerul cerescului Părinte / Pe-al umbrelor tărâm să mă azvârle / Al umbrelor *livide* cum e ceara - / În noaptea ce Erebu-l stăpânește / Decât să-ncalec a Cuvinței lege” (p. 176).

Pasajul vergilian „tum virgam capit: hac *animas* ille evocat Orco / *pallentis*, alias sub Tartara tristia mittit, / dat somnos adimitque (Aen., 4, 242-244) face cunoscut tărâmul morții în care aflăm *palidele* umbrele chemate de Mercur. Traducerea dezvăluie o schimbare comparativ cu pasajul observat anterior: epitetul însoțitor al umbrelor este *palide*, nu *livide*, deși lexemul latinesc corespunzător este același pentru ambele situații (*pallentis*) „...Ia toiagul / Cu care cheamă *palidele* umbre / Din Orcus, iar pe altele le mână / În Tartarul cel jalnic;” (p. 188). Este posibil ca, în ultimul caz, opțiunea traducătorului pentru adjectivul *palide* să fie motivată de necesitatea pur descriptivă a aspectului umbrelor din Infern, în vreme ce, în prima situație, alegerea unui epitet cromatic aproape macabru (*livide*) să fie motivată de specificul discursiv: jurământul solemn și tragic prin premoniție al reginei cartagineze.

În vestibulul Infernului, Vergiliu plasează nenorocirile și slăbiciunile chinuitoare ale vieții: „Acolo sunt și *sarbedele* Boale, / Și trista Bătrânețe, mahnitoare, / Și Spaima, Foamea ce te-nvață Răul,” (p. 285). Boalele sunt caracterizate drept *sarbede*, adică ‘palide’, ‘fără culoare’. Termenul redă sensul formei participiale latinești, *pallentes*, regăsită în: „... Orci / Luctus et ultrices posuere cubilia Curae, / *pallentesque* habitant Morbi, tristisque Senectus, / et Metus, et malesuada Fames ac turpis Egestas” (Aen., 6, 273-276).

Peștera monstrului Cacus ascunde înlăntul ei o priveliște terifiantă: “tepebat humus, foribusque adfixa superbis ora virum tristi pendebant *pallida* tabo. Huic monstro Volcanus erat pater: illius atros” (Aen., 8, 184). Sintagma *pallida ora* este redată în traducere cu „chipuri însărbăzite”, așa cum reiese din crâmpeiul următor: „Vedeai cum groaznic spânzură-n piroane / Tot chipuri de bărbați *însărbézite*, / Mânjite de putregăiosul sânge. / Vulcan era tătâne ăstui

monstru;” (p. 391). În mod cert, *însărbezite* nu este numai un element cromatic, ci se referă la starea celor care au aceste chipuri *însărbezite*: leșuri atârinate de piroane. Cuvântul obținut prin prefixare cu *în-* de la forma verbală *sărbezi* (‘a fi lipsit de culoare’, ‘a fi lipsit de putere’) pare să fie o creație personală a traducătorului și folosirea acestuia pentru a exprima condiția lipsită de viață a nefericiților uciși de Cacus este una oportună și sugestivă.

Pasajul următor descrie, încă o dată, peștera lui Cacus văzută ca un hău negru cu deschidere către regatul celor lipsiți de viață, *regna pallida*: „...terra dehiscens / infernas reseret sedes et regna recludat / *pallida*, dis invisa, superque immane barathrum / cernatur, trepidant inmisso (*Aen.*, 8, 243-245). Este cunoscut faptul că tărâmul morților este unul în care stăpânește întunericul și obscuritatea, un tărâm în care razele soarelui nu pătrund niciodată: „Era de parcă până-n fund pământul / Cutremurat s-ar fi deschis, infernul / S-ar da-n vileag desferecând tărâmul / Cel *searbăd* care și pe zei i-nspaimă” (p. 393). Opțiunea traducătorului este și aici motivată contextual, elementul atributiv *searbăd* având clar semnificația de ‘lipsit de viață’. Așadar, „tărâmul cel *searbăd*” este lumea celor fără viață, a morților, - Infernul.

Una dintre Furiile răzbunătoare¹ venite din Infern, *pallida*²Tisiphone, se dezlănțuie printre luptători, stârnind ură și măcel: „hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Iuno, *pallida* Tisiphone media inter milia saevit.” (*Aen.*, 10, 755) Elementul atributiv *pallida* nu mai exprimă condiția/starea cuiva, ci culoarea galbenă a feței Tisiphonei, așa cum o vede traducătorul în: „...Tisiphone / Cea *spelbă*, printre mii și mii de gloate, / Dezlănțuitu-s-a.” (p. 513).

Elementele cromatice supuse observației în prezenta lucrare au fost selectate dintre numeroasele cuvinte românești, arhaice, populare, regionale sau neologice ceau constituit rodnicul material din care traducătorul a intenționat și, în bună măsură, a reușit să înstăpânească „duhul arhaic” al operei vergiliene.

Referințe bibliografice:

- BIDU-VRĂNCEANU, Angela 1992: *Nume de culori – semantică, lingvistică, semiotică* (II), in SCL, XVIII, nr. 6, p. 579-594.
- BIDU-VRĂNCEANU, Angela, FORĂSCU, Narcisa 2005: *Limba română contemporană. Lexicul*, București, Editura Humanitas Educațional.
- BIDU-VRĂNCEANU, Angela 2008: *Câmpuri lexicale din limba română. Probleme teoretice și aplicații practice*, București, Editura Universității din București.
- DIMITRESCU, Florica 2002: *Despre culori și nu numai. Din cromatică actuală*, in „Aspecte ale dinamicii limbii române actuale”, București, EUB, p. 147-184.
- GUȚU, Gh. 1983: *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- SALA, Marius 2006: *Aventurile unor cuvinte românești*, I-II, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic.
- SUBI, Maria 2012: *Adjective cromatice în Eneida vergiliană*, AUT, L, p. 123-130.
- TOHĂNEANU, G. I. 1986: *Antologie vergiliană cu comentarii*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara.
- IDEM 1986: *Cuvinte românești*, Timișoara, Editura Facla.
- IDEM 1998: *“Viața lumii” cuvintelor / vechi și nou din latină*, Timișoara, Editura Augusta.
- VERGILIUS Maro, Publius 1994: *Eneida*, prefață și traducere de G.I. Tohăneanu, note și comentarii de Ioan Leric, Timișoara, Editura Antib.
- VIRGIL, *Eclogues, Georgics, Aeneid 1-6*, With an English translation by H. R. Fairclough Revised by G. P. Goold, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- VIRGIL, *Aeneid 7-12, The Minor Poems*, With an English translation by H. R. Fairclough, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- *** *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998 (DEX2).
- *** *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei R.S.R., 1958 (DLRM).
- *** *Micul dicționar academic*, II, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002, (MDA).
- *** *Noul dicționar universal al limbii române*, Chișinău, Editura Litera Internațional, 2006 (NDU).

¹Tisiphone, sora lui Alecto și a Megaerei, apare în cântul 10 pentru a doua oară; prima dată este întâlnită de către Enea în Infern, în cântul 6. 548.

²Același element, *pallida*, însoțește numele Tisiphonei și în *Georgice*: „saevit et in lucem Stygiis emissa tenebris / pallida Tisiphone Morbos agit ante Metumque.” (*Georgics* 3.551-552).

DESIGN-UL VERBULUI LA NIVELUL A1 PLANURI DE MODELARE ÎN MANUALELE DE ROMÂNĂ CA LIMBĂ STRĂINĂ

Daniela KOHN

Universitatea de Medicină și Farmacie „Victor Babeș” Timișoara

kohndaniela@gmail.com

Verb Design on the A1 Level. Design Levels in the New Romanian Textbooks

The introduction of the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) has triggered a significant structural shift in RFL textbooks. The CEFR requested suited teaching and learning methods which demanded serious adjustments for RFL textbook authors, at the same time paving their way into the 21st century. This has affected almost every level of textbook design, from rethinking contents to the graphic layout, and each and every level has confronted the authors with notable challenges. When talking about the A1 level, the verb, as a central element in the communication process, has been very differently approached, if one compares the situation before and after the CEFR. The ways of introducing the verb in the coursebooks of Romanian as a Foreign Language reflect the ways in which the latter have changed.

Keywords: *Common European Framework of Reference for Languages; Romanian as a foreign language; A1 level; verb content; verb forms; design levels*

1. Preliminarii

Apariția *Cadrului european comun de referință pentru limbi* (CECR) în anul 2001 (în 2003 și în limba română) determină în perioada următoare o schimbare semnificativă în abordarea metodică a proiectelor de realizare a manualelor de limba română ca limbă străină (RLS). Acest cadru normativ cu consecințe pentru predare, învățare și evaluare este un bun instrument de lucru de care toți cei implicați în procesul de învățare a unei limbi străine se pot folosi pentru a-și eficientiza activitatea. Accentul pus pe dobândirea de competențe face necesară o schimbare a lui CE și CUM în procesul de învățare, iar manualele sunt oglinda cea mai clară a felului în care este înțeleasă această schimbare de specialiștii fiecărei limbi în parte. Trecerea la un alt tip de manual nu se face, desigur, brusc, iar utilizarea inerțială a unor manuale de RLS utile, editate înainte de momentul 2003, este de înțeles. Schimbarea așteptărilor însă la/ de la cei care învață o limbă străină, datorată comportamentelor sociale în mișcare, își pune amprenta, nu în ultimă instanță, și pe modul de organizare și prezentare a materialului aflat într-un manual de limbă străină. Care sunt aceste schimbări în manualele de RLS și cum se explică ele? Care sunt nivelurile la care se intervine și cum sunt percepute ele?

Vom recurge în continuare la o analiză aplicată, la examinarea unui segment din materialele de RLS aflate pe piață, în special a celor a căror public-țintă este unul adult și, în cazul materialelor bilingve, vorbitor de limba germană¹. Elementul lexical ce va sta în centrul atenției noastre este verbul la nivelul A1, cu toate straturile pe care acesta le presupune și de care trebuie ținut cont atunci când diferitele verbe sunt selectate pentru a fi introduse în manual: conținuturile de care au nevoie începătorii pentru a face față în situațiile de comunicare precizate în CECR, formele gramaticale ce susțin aceste conținuturi, modalitățile în care sunt introduse structurile mai dificile ce depășesc nivelul A1 de cunoaștere a limbii, dar care se numără printre expresiile uzuale în situațiile de comunicare tematizate, nu în cele din urmă rezolvarea grafică la care s-a apelat pentru ca informația nouă să poată fi cât mai ușor asimilată și, bineînțeles, utilizată.

¹ Menționăm că nu există diferențe notabile între manualele de RLS realizate pentru vorbitorii de limbă germană și cele dedicate vorbitorilor altor limbi.

În ceea ce privește româna ca limbă străină, apariția CECR devine stimulul ce determină o schimbare importantă. Există până în 2003 un decalaj metodic față de manualele existente pe piață pentru alte limbi, dar, de acum, nimic nu împiedică depășirea acestuia. CECR devine sistemul de referință și pentru cei interesați de RLS, iar pasul ce trebuie făcut de autorii de manuale este acela de a umple cu conținut, limba română în acest caz, o structură elaborată. Abordările sunt, așa cum era de așteptat, diferite, chiar dacă diferențele, mai ales cele de adâncime, sunt observate doar de un ochi avizat.

2. Cadrul analitic

Care este conținutul lingvistic al unui nivel descris în CECR? Care sunt competențele ce trebuie să și le însușească cursantul la nivelul A1? Deoarece limba română nu dispune de un document de referință cum este *Profile Deutsch* (Glaboniat, Müller, Rusch, Schmitz, Wertenschlag 2005) elaborat pentru limba germană, unde s-a recurs la o selecție a materialului lingvistic, a formelor acestuia, a actelor de vorbire, a genurilor textuale etc. pentru fiecare nivel în parte, autorii de manuale trebuie să stabilească fiecare pentru sine ce elemente de vocabular introduc și cu ce cunoștințe gramaticale dotează cursantul pentru ca acesta să facă față cu succes în situațiile de comunicare creionate în CECR¹.

Care sunt deciziile succesive sau simultane ce trebuie luate de către autorii de manuale? Fiecare conținut se concretizează într-o formă lingvistică, iar selecția celei mai potrivite și în același timp și uzuale combinații se face deosebit de atent, mai ales la acest prim nivel, A1. Fiecare cuvânt pătrunde în manualul de nivel A1 cu un singur scop, și anume acela de a deveni imediat parte a secvențelor de comunicare. Toate elementele lexicale propuse acum trebuie să fie de un real folos în procesul de comunicare, iar pe banca rezervelor locurile rămân deocamdată goale. Distingem pentru nuanțare trei criterii de selecție a verbelor, trei canale prin care acestea intră în primele lecții ale unui manual de RLS:

1. criteriul de conținut – introducerea verbelor necesare în situații de comunicare reale;
2. criteriul formal sau cadrul normativ al limbii române – introducerea verbelor după criterii formale, de paradigmă;
3. criteriul funcțional sau pragmatizarea – introducerea verbelor injonctive ce facilitează funcționarea manualului.

Ne propunem în continuare o urmărire a evoluției manualelor de RLS și impactul pe care l-a avut apariția CECR asupra structurii lor. Vom stabili câte un manual reprezentativ pentru fiecare perioadă în parte, cu alte cuvinte, manuale prototipice pentru momentul istoric în care au fost elaborate. Bunăoară:

1. pentru perioada de dinaintea apariției CECR: Salzer, J. F. 1999: *Lehrbuch der rumänischen Sprache*, Bonn, Editura Buske;
2. pentru perioada imediat următoare apariției CECR: Suciu, R., Fazacaș, V. 2006: *Rumänisch auf den ersten Blick. Handbuch für Anfänger*, București, Editura Compania;
3. pentru perioada actuală: Kohn, D. 2009: *Puls. Manual de limba română ca limbă străină. A1-A2*, Iași, Editura Polirom și Platon, E., Sonea, I., Vîlcu, D. 2012: *Manual de limba română ca limbă străină (RLS). A1-A2*, Cluj Napoca, Editura Casa Cărții de Știință.

În plus, în funcție de momentul apariției și soluția grafică aleasă distingem între manualele editate în alb și negru și cele color, un element deloc neînsemnat pentru analiza noastră. Trecerea de la varianta mai simplă din punct de vedere tipografic la cea mai elaborată, color în cazul acesta, aduce cu sine și o schimbare la nivelul auctorial al lucrării. Dacă pentru prima modalitate de tipărire amintită, specialistul în metodică predării RLS nu avea nevoie de cunoștințe speciale pentru a-și putea pregăti cartea direct în formatul în care va fi publicată, acest lucru nu mai e valabil în cazul manualelor actuale. Exigențele de prelucrare grafică a materialului depășesc în general competențele metodicianului, iar lărgirea echipei ce creează un

¹ Există pentru limba română doar precizări în ceea ce privește materialul lingvistic specific nivelului prag, dar nu pentru nivelul A1 în parte (Moldovan, Pop, Uricaru 2001).

manual este aproape obligatorie. Importanța pe care a dobândit-o însă prezentarea grafică în manualele de limbă străină nu este nicidecum una conjuncturală, strict decorativă. Instrumentarul grafic contemporan poate să contribuie semnificativ la introducerea formelor lingvistice, să propună oferte formale accesibile, să ușureze asimilarea acestora și să dinamizeze procesul de învățare, cu alte cuvinte să motiveze mai puternic.

3. Bilingvism alb-negru

Manualele de RLS ce se găsesc pe piață la începutul anilor 2000, atât în străinătate, cât și în România, amintesc doar vag de materialele contemporane lor pentru alte limbi străine cum ar fi engleza sau germana. Produsele RLS se apropie ca abordare de manualele din anii '70 sau '80 de limbă germană, de exemplu, și au la bază un mix metodic, pornind uneori chiar de la metoda clasică gramatical-traductologică de învățare a limbii străine, până la abordarea modernă bazată pe comunicare, deși ultima dintre ele are cea mai mică pondere. Majoritatea structurilor verbale întâlnite în aceste manuale sunt specifice textelor scrise, iar formulele uzuale în limba vorbită sunt în continuare neglijate, apărând în număr extrem de restrâns. Deși selecția tematică începe să corespundă noilor nevoi ale cursanților, expresiile și structurile alese se plasează încă pe pragul conversației autentice, departe de formele cu adevărat uzuale, aceasta având ca urmare apariția unor reacții extrem de artificiale în situații reale din partea celor ce învață limba română. Modul în care cursantul își însușește limba este axat în continuare pe exerciții cu soluții unice, cum sunt, de exemplu, cele în care trebuie completate forme gramaticale în propoziții fără un context mai larg, exerciții ce nu promovează nicidecum o utilizare creativă a limbii. Dincolo de aceasta, aglomerarea regulilor gramaticale și încercarea autorilor de manuale de a oferi informații exhaustive legate de un subiect, chiar și la nivelul A1, are ca rezultat o învățare greoaie și neatractivă a noii limbi. Suporturile audio oferite de unii autori sunt rar utilizate în România, pe de o parte datorită faptului că de multe ori lipsește infrastructura necesară sau, pe de altă parte, pentru că materialul audio este insuficient sau deloc didactizat (nici de autorul manualului, nici de profesor), ceea ce îl degradează la nivelul de lectură frumoasă, dar sterilă. Din punct de vedere grafic ne aflăm încă în anii '80: unele manuale sunt dactilografiate și multiplicat ulterior în acest format, puținele imagini nu oferă subiecte de didactizare, iar grafica tabelor ce conțin formele gramaticale se află încă la începuturi.

Cum sunt introduse verbele în manualele de RLS la nivelul A1 în acest tip de manual? Vom urmări în continuare cele trei criterii de selecție a verbelor introduse, și anume criteriul de conținut (introducerea verbelor necesare în situațiile de comunicare tematizate), criteriul formal (selecția datorată cadrului normativ al limbii române) și criteriul funcțional (introducerea verbelor injonctive ce facilitează funcționarea manualului). Materialul selectat conform acestor criterii este prezentat și oferit cursantului într-o formă grafică ce devine o amprentă metodică.

Manualul de RLS propus spre analiză ce se înscrie în această categorie a bilingvismului alb-negru este cel elaborat de J. F. Salzer în 1999 pentru vorbitorii de limbă germană. Decupând segmentele dedicate verbului în primele lecții, observăm introducerea rezervată a doar două elemente la începutul manualului, urmată de o lungă pauză până la lecția a șaptea, când se umple oarecum golul creat. Autorul optează pentru introducerea în primele două lecții a verbelor *a fi* și *a avea*, vocabular necesar temelor abordate. Putem vorbi despre o tradiție clară în care se înscrie din acest punct de vedere manualul propus de Salzer. Cele două verbe par însă a fi considerate suficiente și rămân singurele de care se bucură cursantul până în lecția a șaptea. Între timp se adaugă o serie de substantive, pronume sau adverbe, lexic necesar subiectelor tratate (prezentări, cumpărături, familie, călătorii, locuință etc.), dar, în același timp, extrem de dificil de utilizat în propoziții cu doar două verbe active. Limbii ce urmează a fi învățată îi lipsesc lianții necesari, verbele, și este aptă să compună doar secvențe verbale primitive, iar cei implicați în învățarea ei o resimt ca atare. Eliberarea vine în lecția a șaptea pentru cei care, suficient de (de)motivați, nu renunță prea repede la învățarea limbii române. Lecția a șaptea are ca temă o zi de vară și mâncarea românească și oferă un tabel cu verbe ale clasei de flexiune *-a*, considerate necesare

dialogării în situațiile prezentate. Aceste verbe sunt: *a încerca, a alerga, a acorda, a lăsa, a căsca, a consuma, a rezista, a mușca, a mânca, a bea, a lucra, a studia, a plăcea, a fuma*. Ce au în comun, de fapt, aceste verbe este forma, și anume toate au sufixul *-a* la infinitiv. Criteriul de formă domină autoritar selecția propusă.

Majoritatea autorilor de manuale de RLS sunt atât de atașați de structura tradițională a gramaticilor limbii române, încât uită aproape că în cazul RLS nu gramatica *per se* este cea care se află în centrul atenției, ci ea are rolul de a sprijini comunicarea. Asemenea gramaticilor clasice de limba latină sau greacă, compendiile de gramatică a limbii române acordă primul loc substantivului, respectiv privilegiază grupul nominal (vezi și Pană Dindelegan 2010). Această abordare a fost preluată și în cazul RLS, ceea ce a îngreunat considerabil învățarea limbii române de către străini. Verbul, respectiv fraza verbală, este deplasată și în manualul propus de Salzer din poziția lui altminteri regală la nivelul A1, mișcare ce contorsionează fluxul natural al vorbirii.

Din punctul de vedere al abordării grafice ne-am îndreptat atenția spre felul în care soluțiile alese simplifică sau nu înțelegerea formelor gramaticale ale verbelor tematizate. Autorul recurge, așa cum au făcut-o majoritatea autorilor din acea perioadă, la cele două nonculori alb și negru. Pentru prezentarea conjugării verbelor selectate la indicativ prezent se apelează la tabel. Tabelele create conțin câteva elemente grafice ajutătoare, respectiv sublinieri ce fac mai ușoară reținerea formelor și observarea diferențelor dintre ele. Evidențierea formală se face doar prin scrierea cursivă, atât pentru marcarea terminațiilor, cât și a alternanțelor consonantice în două tabele diferite (vezi fig. 1 și 2).

	<i>a consuma</i> (verbrauchen, verzehren)	<i>a lucra</i> (arbeiten)
(eu)	consum	lucrez
(tu)	consumi	lucrezi
(el, ea)	consumă	lucrează
(noi)	consumăm	lucram
(voi)	consumați	lucrați
(ei, ele)	consumă	lucrează

fig. 1: Salzer 1999: 47

<i>c + i</i> → <i>ci</i> [tshi]	eu încerc	tu încerci	(a încerca – versuchen)
<i>g + i</i> → <i>gi</i> [dsh]	eu aleg	tu alegi	(a alerga – laufen)
<i>d + i</i> → <i>zi</i>	eu acord	tu acorzi	(a acorda – gewähren)
<i>s + i</i> → <i>și</i>	eu las	tu lași	(a lăsa – lassen)
<i>sc + i</i> → <i>ști</i>	eu căsc	tu căști	(a căsca – gähnen)
<i>st + i</i> → <i>ști</i>	eu rezist	tu reziziți	(a rezista – aushalten)
<i>sc + i</i> → <i>ști</i>	eu mușc	tu mușți	(a mușca – beißen)

fig. 2: Salzer 1999: 46

Autorul resimte, în același timp, necesitatea unor explicații suplimentare legate de conjugare, pe care preferă să le ofere cursantului sub formă discursivă în limba lui maternă, în acest caz germană, fără să apeleze la un limbaj grafic. Apar, astfel, precizări legate de formele de infinitiv, terminațiile verbelor clasei de flexiune *-a*, verbele care primesc sufixul *-ez* între rădăcină și terminație, accentuarea acestor forme etc.

Ceea ce reușește J. F. Salzer este ca în dialogurile pe care le propune să nu apară verbe ce nu sunt cuprinse, respectiv explicate, în secțiunea dedicată gramaticii. Această abordare face posibil ca cei care învață limba română să își poată explica orice formă verbală pe care o întâlnesc în texte, iar faptul că dialogurile sunt resimțite de nativi ca fiind ușor forțate este considerat un efect colateral ce pare asumat de autor.

Manualul lui J. F. Salzer se plasează în perioada în care limba maternă era încă larg utilizată ca instrument de explicitare și ghidare în orice manual de RLS. Prin urmare, introducerea verbelor injonctive (funcționale) și în limba română nu este considerată necesară. Toate instrucțiunile pentru exerciții sunt elaborate în limba germană, iar echivalentele lor în limba română (*a citi, a scrie, a completa, a asculta* etc.) așteaptă un alt context potrivit pentru a fi tematizate. Această metodă, dominantă înainte de anul 2000 în manualele de RLS, nu deschide încă un canal de însușire relaxată a unui număr considerabil de cuvinte și structuri pentru nivelul A1.

O astfel de abordare nu mai poate fi susținută după apariția CECR. Se ajunge inevitabil la o ruptură cu tradiția în care se înscriu manualele de limba română, iar o secțiune în care acest lucru devine evident este, printre altele, cea de gramatică. Autorii diferitelor materiale didactice de RLS se distanțează, chiar dacă doar ușor la început, de tematizarea și prezentarea de până atunci a elementelor de gramatică pentru vorbitorii nativi de limba română. De acum, structurile

limbii vorbite domină selecția de conținuturi și forme, iar această orientare spre expresiile ce păreau prea triviale până acum reorganizează succesiunea elementelor verbale în manual.

Materialul prototipic ales pentru a descrie această etapă de evoluție este *Rumänisch auf den ersten Blick*, apărut în 2006 la Editura Compania. Autoarele manualului se decid să introducă mult mai repede și alte verbe în afara lui *a fi* și *a avea*, așa cum o cer situațiile de comunicare tematizate. În lecția a doua cursantul învață verbe adecvate situațional și utile comunicativ deja într-o fază timpurie de comunicare. Sunt introduse, astfel, următoarele verbe: *a pleca*, *a lucra*, *a lua*, *a da*, *a sta*, *a vedea*, *a merge*, *a face*, *a scrie*, *a vorbi*, *a citi*. Acest mix oferă verbe esențiale pentru formularea unor propoziții simple de către cel ce începe să învețe limba română, iar tocmai faptul că le poate formula sau înțelege este motivant. Observăm printre verbele enumerate și verbe injonctive a căror cunoaștere face posibilă desfășurarea procesului didactic în limba română. Deși manualul nu renunță încă la prezența limbii materne, aceasta este mult mai sumar utilizată. Bunăoară, instrucțiunile pentru exerciții sunt oferite în ambele limbi, atât în română, cât și în germană, ceea ce face ca limba maternă să nu confişte un segment de informație, ci doar să asiste înțelegerea formulelor în limba română.

Din punctul de vedere al formelor, verbele alese pentru a fi introduse în lecția a doua fac parte din patru clase flexionare, *a*, *-ea*, *-e*, *-i*, ceea ce aduce cu sine o multitudine de reguli de conjugare cu care se confruntă cel care dorește să învețe limba română. Dificultatea învățării unor forme atât de diverse ar putea fi ușurată de prezentarea lor grafică. Cu toate acestea, deși cartea apare în 2006, autoarele se decid să nu utilizeze culoarea, ci să rămână la un tipar în alb și negru. Posibilitățile explicative grafice în această variantă sunt din nou subexploatate. Se recurge la sublinierea sufixelor de infinitiv prin utilizarea literelor aldine, dar și a formelor identice de persoana a treia și a șasea în cazul verbelor din clasa flexionară *-a*, respectiv a formelor identice de persoana întâi și a șasea în cazul verbelor din clasele flexionare *-ea*, *-e*, *-i* și a unora din clasa flexionară *-a* prin aceeași metodă. Terminațiile nu sunt evidențiate în niciun fel (vezi fig. 3). Este evitată însă teoretizarea excesivă în formă de text (așa cum era ea de găsit în manualele mai vechi de RLS), iar toată informația necesară legată de formele lingvistice este cuprinsă în tabele. Acestea din urmă dobândesc o nouă valoare, net superioară celei pe care o aveau până acum. Renunțarea la explicațiile externe tabelelor face ca manualul să devină mai suplu și mai atractiv. Lecția a treia vine să îmbogățească lista de verbe utilizate, iar formele lor sunt prezentate de data aceasta doar la finalul lecției, tabelul fiind gândit doar ca suport la care se apelează în caz de nevoie. Cele 15 verbe conjugate aici nu mai păstrează însă marcajele din lecția a doua. Se utilizează de data aceasta doar o marcăre cu scriere cursivă a formelor identice, iar utilizatorul manualului este lăsat să apeleze la propriile sublinieri (vezi fig. 4).

2. Conjugarea verbelor la indicativ prezent
Die Verbkonjugation : Indikativ Präsens

Verbe Pronume	a pleca a lucra	a avea*, a vedea,	a merge a face, a scrie,	a vorbi a citi	a lua* a da*, a sta*
eu	plec / lucrez	am / văd	merg / fac / scriu	vorbec / citesc	iau / dau / stau
tu	pleci / lucrezi	ai / vezi	mergi / faci / scrii	vorbești / citești	iei / dai / stai
el, ea	pleacă / lucrează	are / vede	merge / face / scrie	vorbește / citește	ia / dă / stă
noi	plecăm / lucrăm	avem / vedem	mergem / facem / scriem	vorbim / citim	luăm / dăm / stăm
voi, dvs.	plecați / lucrați	aveți / vedeți	mergeți / faceți / scrieți	vorbiți / citiți	luați / dați / stați
ei, ele	pleacă / lucrează	au / văd	merg / fac / scriu	vorbec / citesc	iau / dau / stau

fig. 3: Suci/ Fazakaș 2006: 20

	a aștepta	a comanda	a completa	a nota	a rezolva
eu	astept	comand	completez	notez	rezolv
tu	astepti	comanzi	completezi	notezi	rezolvi
el / ea	<i>asteaptă</i>	<i>comandă</i>	<i>completează</i>	<i>notează</i>	<i>rezolvă</i>
noi	asteptăm	comandăm	completăm	notăm	rezolvăm
voi / dvs.	asteptați	comandați	completați	notați	rezolvați
ei / ele	<i>asteaptă</i>	<i>comandă</i>	<i>completează</i>	<i>notează</i>	<i>rezolvă</i>

fig. 4: Suci/ Fazakaș 2006: 61

Suciu/ Fazakaș realizează cât de important este pentru cel ce învață o limbă străină ca intervenția lui într-un dialog real să nu fie forțată, ci cât mai naturală, iar pentru asta are nevoie de expresii ce îi depășesc uneori nivelul de înțelegere a formelor gramaticale pe care acestea le conțin (de exemplu: *Mă numesc...*, *Mă cheamă...* etc. – Suciu, Fazakaș 2006: 9). Expresiile uzuale apar cu naturalețe în dialogurile didactizate, dar sunt scoase în evidență suplimentar prin gruparea lor în casete grafice:

fig. 5: Suciu, Fazakaș 2006: 9

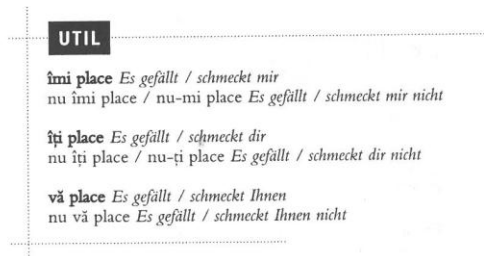

fig. 6: Suciu, Fazakaș 2006: 64

Utilizarea limbii vorbite este doar una din trăsăturile ce apropie manualul apărut în 2006 de cele din aceeași perioadă pentru limbile engleză, germană sau franceză ca limbi străine. Devine evident faptul că accentul se deplasează către dobândirea de competențe de comunicare în situații reale, ceea ce echivalează cu o declarație de independență față de gramaticile descriptive destinate vorbitorilor nativi de limba română.

4. Monolingvism color

Începând cu anul 2009 apar pe piață manualele de RLS redactate exclusiv în limba română. Acest pas a fost posibil și datorită faptului că autorii de manuale au început să înțeleagă valoarea design-ului grafic ce vine în sprijinul unui manual monolingv prin diferite soluții de explicitare. În ce măsură schimbă aceste două elemente modul de abordare în noile manuale de RLS? În ce măsură avem de a face cu o regândire a conținutului, respectiv cu o reinterpretare grafică? Cele două manuale ce intră în această categorie sunt *Puls*, apărut în 2009 la Editura Polirom, și *Manual de limba română ca limbă străină*, elaborat de Elena Platon, Ioana Sonea, Dina Vilcu în 2012, apărut la Editura Casa Cărții de Știință din Cluj Napoca.

Cele trei autoare ale materialului elaborat la Cluj continuă tradiția introducerii în manualele de RLS a subiectelor de gramatică în general și a verbelor în special. Astfel, primele verbe pe care le învață cursantul în primele trei lecții sunt *a fi* și *a avea*. Cele două verbe apar cu paradigma completă la indicativ prezent și sunt utilizate intens într-o serie lungă de combinații. Cu toate acestea, nu verbul este cel care domină primele lecții, ci grupul nominal, așa cum se obișnuiește în cărțile de gramatică a limbii române și în vechile manuale de RLS. Observăm în a doua și a treia lecție o aglomerare de substantive ce vin la pachet cu reguli dificile de formare a pluralului, dar singurele verbe ce pot forma propoziții rămân cele două deja amintite. De abia a patra lecție vine să îmbogățească bazinul de verbe disponibile. Pentru tema *O zi liberă* sunt introduse 40 de verbe din clasele de flexiune *-a*, *-i*, *-î*. Se încearcă oarecum o reechilibrare a elementelor de limbă introduse în manual, dar apare întrebarea, în ce măsură poate cursantul să asimileze numărul extrem de mare de verbe noi? Prezentarea grafică ar putea fi aici un bun instrument de facilitare a asimilării informației vaste și relevante. De altfel, se și face uz de posibilitățile design-ului grafic, de exemplu pentru marcarea diferitelor alternanțe consonantice, a terminațiilor și a identității formelor verbului pentru persoana întâi și a șasea în cazul verbelor din clasa de flexiune *-i*. Derutantă ar putea fi însă selecția neunitară a metodelor de evidențiere, și anume marcarea prin scriere cu litere roșii sau aldine și/ sau prin schimbarea fundalului pe care apare conjugarea verbului la indicativ prezent. Același procedeu de evidențiere este utilizat pentru a marca diferite particularități. Bunăoară, sunt marcate cu roșu într-un tabel terminațiile și

alternanțele vocalice, iar în altul forme identice (vezi fig. 7 și 8). Și, cu toate acestea, elementul grafic reușește să facă de prisos explicațiile suplimentare sub formă de text.

Verbe în „-a”: a cânta

a cânta	a al-rga	a j-ca	a înv-ia
eu cânt	eu al-rg	eu j-c	eu înv-î
tu cânti	tu al-rgi	tu j-ci	tu înv-îți
el cântă	el al-rgi	el j-ci	el înv-îți
noi cântăm	noi al-rgim	noi j-cim	noi înv-îțim
voi cântați	voi al-rgiți	voi j-ciți	voi înv-îțiți
ei cântă	ei al-rgi	ei j-ci	ei înv-îți

a termina: eu termin, tu termini, el termină, noi terminăm, voi terminați, ei termină
 a pleca: eu plec, tu pleci, el pleacă, noi plecăm, voi plecați, ei pleacă
 a ruga: eu rog, tu rogi, el roage, noi rugăm, voi rugați, ei roagă
 a spăla: eu spăl, tu spăli, el spăle, noi spălăm, voi spălați, ei spăle

fig. 7: Platon, Sonea, Vîlcu 2012: 65

Verbe în „-i” (i):

a dormi	a veni	a ieși	a ști
eu dorm	eu vin	eu ies	eu știu
tu dormi	tu vii	tu ieși	tu știi
el doarme	el vine	el iese	el știe
noi dormim	noi venim	noi ieșim	noi știm
voi dormiți	voi veniți	voi ieșiți	voi știți
ei dorm	ei vin	ei ies	ei știu

fig. 8: Platon, Sonea, Vîlcu 2012: 73

În cazul manualului *Puls* observăm, ca în celelalte manuale discutate, introducerea celor două verbe, proeminente ca frecvență, *a fi* și *a avea*, în prima unitate. Acestea sunt verbele ce permit celui ce începe să învețe limba română să se poată prezenta. Pentru că prima lecție nu este încă locul în care paradigma verbului trebuie accentuată excesiv, designerii grafici au fost solicitați să ofere în partea dedicată fixării formelor gramaticale conjugarea verbelor *a fi* și *a avea* fără a-l copleși pe cel ce începe să învețe limba română și fără a apela la altă limbă. Se ajunge astfel la un format de tabel ce încearcă să ascundă toate elementele nesemnificative în această perioadă a procesului de învățare: cu gri sunt notate persoanele întâi, a doua și a treia, singular și plural, alb pe fond bej apar formele de infinitiv, forme de care în acest moment cursantul nu are nevoie. Pronumele personal este tălmăcit prin iconuri. Deoarece avem de a face cu verbe extrem de neregulate nu este locul potrivit pentru a marca în vreun fel grafic terminațiile (vezi fig. 9).

În a doua lecție se schimbă strategia, și anume sunt alese patru verbe ale căror complexitate semantică și combinatorie, pe lângă frecvența lor ridicată în uz permit cursantului să formuleze un număr mare de enunțuri. Un avantaj deloc de neglijat al acestei selecții este faptul că avem de-a face cu câte două verbe ale claselor de flexiune *-e* și *-a*, ceea ce aduce cu sine un număr redus de diferențe de sesizat. Verbele alese din grupa *-a*, *a sta* și *a lua*, nu se pliază perfect pe regulile acestei grupe (identitatea formelor verbale pentru persoana a treia și a șasea), ci se apropie de specificul verbelor din grupa *-e* (identitatea formelor verbale pentru persoana întâi și a șasea), simplificând astfel reținerea lor. Aranjamentul grafic oferă ajutorul necesar observării diferențelor între formele verbelor, fără a supraîncărca tabelul. Sunt utilizate literele aldine pentru terminații și o săgeată ce indică identitatea formelor unu-șase, iar sufixele infinitivului sunt subliniate. În ceea ce privește culorile folosite, acestea se utilizează cu discreție pentru a nu supraîncărca imaginea și pentru ca sublinierile să aibă astfel efectul invers, și anume derutarea cititorului (vezi fig. 10).

I. VERBUL

a fi

eu	sunt	noi	suntem
tu	ești	voi	sunteți
el	este, e, ă	ei	sunt
ea		ele	

a avea

eu	am	noi	avem
tu	ai	voi	aveți
el	are	ei	au
ea		ele	

fig. 9: Kohn 2009: 21

I. VERBUL

a merge

eu	merg	noi	mergem
tu	mergi	voi / dvs.	mergeți
el / ea	merge	ei / ele	merg

a face

eu	fac	noi	facem
tu	faci	voi / dvs.	faceți
el / ea	face	ei / ele	fac

a sta

eu	stau	noi	stăm
tu	stai	voi / dvs.	stați
el / ea	stă	ei / ele	stau

a lua

eu	iau	noi	luăm
tu	iei	voi / dvs.	luați
el / ea	ia	ei / ele	iau

fig. 10: Kohn 2009: 31

Unitatea a treia lărgeste atât canalul de sens, cât și cel al formelor verbale în ceea ce privește introducerea verbelor noi în manual. Sunt introduse 27 de verbe, cea mai mare parte

dintre ele ținând de lexicul cu o utilizare frecventă în conversație. Acesta este momentul în care devine necesară o intensificare a nuanțării grafice. În această lecție dedicată practic verbului la indicativ prezent se diferențiază între clasele de flexiune -a, -e și -i, iar terminațiile sunt grupate și separat de rădăcina verbului în casetă distinctă (vezi fig. 11).

I. VERBUL	
Grupa A	
a prefera eu prefer - tu preferi -i el / ea preferă -ă noi preferăm -ăm voi / dvs. preferați -ați ei / ele preferă -ă ! d + i = -zi	a rezolva eu rezolv - tu rezolvi -i el / ea rezolvă -ă noi rezolvăm -ăm voi / dvs. rezolvați -ați ei / ele rezolvă -ă ! d + i = -zi
Grupa E	
a ajunge eu ajung - tu ajungi -i el / ea ajunge -e noi ajungem -em voi / dvs. ajungeți -eți ei / ele ajung -ă ! d + i = -zi	a rămâne eu rămân - tu rămâni -i el / ea rămâne -e noi rămânem -em voi / dvs. rămâneți -eți ei / ele rămân -ă ! d + i = -zi
Grupa i	
a vorbi eu vorbesc -esc tu vorbești -ești el / ea vorbește -ește noi vorbim -im voi / dvs. vorbiți -iți ei / ele vorbesc -esc ! d + i = -zi	a scrie eu scriu - tu scrii -i el / ea scrie -e noi scriem -em voi / dvs. scrieți -eți ei / ele scriu -ă ! d + i = -zi

fig. 11: Kohn 2009: 40

Introducerea în manualul apărut la Cluj a elementelor de limbă pe o structură de adâncime a unui manual de gramatică pare să domine în primele lecții, dar, totuși, situațiile de comunicare abordate primesc expresiile utile lor, fără a încălca cursantul suplimentar cu reguli gramaticale ce îi depășesc la acest nivel necesitățile și puterea de înțelegere. Întâlnim astfel structuri ca *Îmi pare bine.* | *Bine ai venit.* | *Bine te-am găsit.* | *Ce mai faci?* | *Mă numesc Felix.* etc. Cursantul suportă o cantitate redusă de structuri pe care le reține și utilizează ca atare, fără a dori să înțeleagă neapărat și forma lor gramaticală. Aceste formule necesare în situațiile de comunicare tematizate sunt evidențiate grafic, după ce au fost utilizate în dialoguri, prin gruparea lor într-o casetă (vezi fig. 12 și 13).

fig. 12: Platon, Sonea, Vîlcu 2012: 16

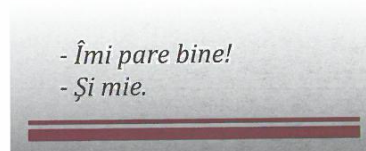

fig. 13: Platon, Sonea, Vîlcu 2012: 17

În manualul *Puls* se optează pentru introducerea acestor expresii în dialoguri, dar mai ales la finalul lecției într-un capitol special, *Româna utilă*. Aceasta este o pagină de notițe, un spațiu de lucru ce cuprinde deja, orientativ, câteva cuvinte sau expresii colocviale legate de tema unității respective, dar are și menirea de spațiu liber ce invită cursantul să-și facă propria listă de elemente importante, să-și formuleze propriile observații. Ne aflăm în acea parte a lecției în care aproape tot ce se află acolo este deja cunoscut, iar acea mică parte de nou poate fi reținută cu ușurință de către cel interesat. Dacă, de exemplu, unitatea întâi se bazează în dialogurile pe care le propune pe formula *eu sunt X*, în *Româna utilă* ne întâmpină formulările sinonime mai dificile din punct de vedere al informației gramaticale ce o conțin, dar, cu toate acestea, lesne de reținut: *mă cheamă X*, *mă numesc X* sau *numele meu este X* (vezi fig. 14).

fig. 14: Kohn 2009: 20

Un manual monolingv, tocmai pentru că nu se bazează pe o altă limbă pentru a funcționa, facilitează și pretinde apariția unui nou canal pe care pot fi introduse elemente lingvistice necesare în procesul didactic. Instrucțiunile exercițiilor conțin în manualul elaborat de Platon, Sonea, Vîlcu deja din prima lecție verbe ce sunt traduse grafic cu ajutorul iconurilor (*a citi*, *a scrie*, *a vorbi*, *a asculta* etc.). Întâlnind aceste forme la tot pasul, cursantul le reține mult mai ușor și fără a face un efort suplimentar. Acesta este doar unul dintre avantajele manualului monolingv.

Puls, fiind de asemenea un manual exclusiv în limba română, trebuie să vină în întâmpinarea utilizatorului ce nu stăpânește încă limba română, facilitându-i înțelegerea instrucțiunilor. La fel ca în manualul analizat anterior, dar cu trei ani mai devreme, se apelează la un artificiu: dublarea semantică a verbelor injonctive prin iconuri. Astfel, această categorie de verbe funcționale este introdusă delicat, fără a încălca suplimentar cursantul. Acesta din urmă se poate bucura însă ulterior de informațiile pe care indirect și le-a însușit deja, și anume în momentul în care verbele injonctive apar într-un alt context, iar el le poate recunoaște, fiindu-i familiare între timp.

Analiza canalelor pe care au fost introduse verbele la nivelul A1 și selecția acestora în manualul elaborat de Platon, Sonea, Vîlcu ne arată că, deși avem de-a face cu o structură de adâncime bazată în segmentul analizat pe o ordine mai apropiată de gramatica tradițională a limbii române, dobândirea competențelor precizate în CECR este în prim-plan, iar mijloacele utilizate ne dovedesc că ne aflăm în fața unui manual modern de învățare a limbii române.

În *Puls* se creează o structură de adâncime ce vine exclusiv din necesitățile lingvistice ale situațiilor de comunicare tematizate, succesiunea subiectelor de gramatică fiind subordonată categoric dialogului viu.

5. Concluzii

Selecția materialului lingvistic ce urmează a fi livrat cursantului pe canalele deschise într-un manual, respectiv succesiunea elementelor de limbă au ca unică justificare adecvarea utilizării lor într-o comunicare reală. Conținutul verbului, turnat mai întâi într-o formă gramaticală, astfel încât să poată intra în legătură cu alte elemente de limbă pentru a crea enunțuri, are nevoie ulterior de toate instrumentele grafice disponibile pentru a fi oferit într-un material tipărit în forma cea mai ușor de asimilat. Specificul unui manual de A1 este cel de a funcționa progresiv de la prima la ultima pagină, iar aceasta presupune ca toți pașii preliminari să fie parcurși cu atenție.

Diferențele perceptibile la suprafața manualului lasă să transpară numeroasele decizii ce au fost luate până a se ajunge la forma finală tipărită. Analiza noastră arată modul în care se produce schimbarea în timp a manualelor de RLS, elementele la care s-a renunțat sau care s-au păstrat, întrepătrunderea straturilor de adâncime. Rolul tot mai pronunțat pe care îl joacă design-

ul grafic în procesul de explicitare a materialului și de motivare a utilizatorului va rămâne de netăgăduit atâta timp cât manualul este un material tipărit. Acesta este probabil elementul ce necesită și va cunoaște în anii următori cele mai interesante transformări.

Referințe bibliografice:

- MOLDOVAN, Victoria, POP, Liana, URICARU, Lucia 2001: *Nivel prag. Pentru învățarea limbii române ca limbă străină*, Strasbourg, Consiliul de Cooperări Culturale. Accesat la adresa: / http://www.ilr.ro/files/nivel_prag.pdf, la 14.02.2015.
- Consiliul Europei 2003: *Cadrul european comun de referință pentru limbi: învățare, predare, evaluare (CECR)*, Diviziunea Politici Lingvistice, Strasbourg. Accesat la adresa: isjvn.vn.edu.ro, la 14.02.2015.
- GLABONIAT, M., MÜLLER, M., RUSCH, P., SCHMITZ, H., WERTENSCHLAG, L. 2005: *Profile deutsch. Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen. Lernzielbestimmungen, Kannbeschreibungen, kommunikative Mittel. Niveau A1-A2, B1-B2, C1-C2*, Berlin-München-Wien-Zürich-New York, Editura Langenscheidt.
- KOHN, Daniela 2009: *Puls. Manual de limba română pentru străini (nivelurile A1- A2)*, Iași, Editura Polirom.
- KOHN, Daniela 2013/ 2014: *Tabellarium sau valoarea sintezei în predarea limbilor străine. Un studiu comparativ român-german*, in „Analele Universității de Vest din Timișoara”, seria *Științe filologice*, LI-LII, p. 101-109.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela (coord.) 2010: *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- PLATON, Elena, SONEA, Ioana, VÎLCU, Dina 2012: *Manual de limba română ca limbă străină (RLS). A1 – A2*, Cluj Napoca, Editura Casa Cărții de Știință.
- REISENER, H. 1989: *Motivierungstechniken im Fremdsprachenunterricht. Übungsformen und Lehrbucharbeit mit englischen und französischen Beispielen*, München, Editura Hueber.
- SALZER, J. F. 1999: *Lehrbuch der rumänischen Sprache*, Bonn, Buske Verlag.
- SUCIU, Raluca, FAZAKAȘ, Virginia 2006: *Rumänisch auf den ersten Blick. Handbuch für Anfänger*, București, Editura Compania.

STUDII LITERARE ȘI CULTURALE

IMAGINARUL AVANGARDEI ȘI UNIVERSUL INFANTIL. GELLU NAUM, EUGÈNE IONESCO

Gabriela GLĂVAN
Universitatea de Vest din Timișoara
gabriela.glavan@e-uvv.ro

The Imagination of the Avant-garde and the Infantile. Gellu Naum, Eugène Ionesco

The connection between children's literature and the Avant-garde has long been regarded as an epithalamium that reunites two divergent regimes of representation sharing a common ground. Authors such as Gellu Naum or Eugène Ionesco integrated references to the infantile universe in their work without causing fractures or drawing demarcations between this specific area of creation and the rest of their work. My argument rests upon the premise of a solid connection between the two domains and, consequently, I explore the themes and metaphors that strengthen this apparently exotic literary hybrid.

Keywords: *Avant-garde; Surrealism; children's literature; avant-garde theatre; Pop Art*

Câteva momente pot fi considerate esențiale în procesul de consolidare a conexiunilor dintre proiectul avangardist și arta (incluzând literatura) pentru copii. Primul s-a petrecut în 1916, când Kazimir Malevici declara despre tabloul său „Pătrat negru” că este „un embrion al tuturor posibilităților”, „un copil regal viu”, aducând din nou în atenție fascinația avangardismului rus față de primitivismul infantil. Cel de-al doilea moment, de o relevanță aparte pentru studiul de față, este legat de publicarea la Berlin, în 1922, a volumului *O poveste suprematistă despre două pătrate în 6 construcții* (*Suprematicheskii skaz pro dva kvadrata*), semnat de El Lissitzki. Membru fondator al grupării suprematiste ruse, avându-l ca mentor pe Malevici, Lissitzki a dedicat această carte neobișnuită „tuturor copiilor”, exprimându-și deopotrivă speranța că și adulții se vor bucura de ea, privind-o¹ (Lissitzky in Ryan 2001: 64).

Artistul imaginează o poveste austeră, redând aproape exclusiv geometric aventura a două pătrate, unul negru și unul roșu, disputându-și rolul și importanța într-un perimetru al reprezentării dinamic și atent calibrat pentru a genera iluzia unui spațiu în patru dimensiuni. Pătratul roșu reprezintă aici o forță universală activă, ordonatoare (evident, puternic conotată politic și contaminată ideologic de idealurile Revoluției Ruse), noua ordine a lumii pe cale să se înfăptuiască, iar pătratul negru simbolizează haosul, moartea, ordinea vetustă, disfuncțională și retrogradă a lumii. În mod cert, povestea ilustrată nu s-a bucurat de succes în rândul copiilor, după cum arată comentariile critice despre carte, incluse, alături de aceasta, în expoziția „Century of the Child. Growing by Design, 1900-2000” („Secolul Copiilor: Creșterea prin design, 1900-2000”) din 2012, de la Muzeul de Artă Modernă din New York. Totuși, Lissitzki se declara convins de puterea de abstractizare a copiilor, în comparație cu adulții, ce „nu se pot bucura decât pasiv.” (Lissitzky: 64)

Vladimir Lebedev, afirmat ca pictor, desenator de postere și ilustrator de literatură pentru copii, consolidează conexiunea dintre imaginarul avangardist și limbajele specifice ale artei și literaturii destinate copiilor, preluând și metamorfozând elemente din toate curentele de avangardă din primele decenii ale secolului XX. O tradiție paralelă, întărind-o pe cea derivată din constructivism și suprematism prin Lissitzki și Lebedev, se conturează în jurul grupului avangardist OBERIU – „posibil cea mai importantă manifestare a avangardei literare sovietice

¹ În eseul său, *Fapte tipografice*, El Lissitzki declara: „În această poveste a celor două pătrate mi-am propus să formulez o idee elementară, menită să stimuleze copiii spre jocul activ, iar adulții să-și bucure privirea cu ea” – El Lissitzky, in Ryan 2001: 64.

de la sfârșitul anilor '20" (Roberts 1997: 1) – unde se formează scriitori precum Daniil Harms și Aleksandr Vvedenski, cunoscuți în acea perioadă datorită scrierilor lor pentru copii.

După cum observa Esther Averill în 1930, „avangarda revine mereu la figura copilului. A creat un fel de religie în jurul sensibilităților și a puterii imaginației sale, în care își vede reflectate propriile înclinații. Consideră că starea de visare spre care se apleacă mereu și pe care o interpretează prin semne grafice primitive este parte integrantă din rutina zilnică a copilului.” (trad. mea) (Averill 1978 : 89).¹

Demersul de față își propune investigarea particularităților ce conectează operele pentru copii ale unor autori precum Gellu Naum și Eugène Ionesco la estetica și viziunea artistică a avangardei istorice, la proiectul căreia cei doi scriitori au aderat, în timp și formule diferite. Cărțile pentru copii scrise de Naum și Ionesco pot fi racordate la fluxul viziunii avangardiste din opera lor majoră, deși textele urmează filoane aparte ale creației în cazul fiecăruia dintre cei doi scriitori.

„Ultimul suprarealist”, cum l-a numit Alistair Blyth (2001), Gellu Naum a scris *Cartea cu Apolodor* într-o perioadă sumbră a culturii române, când direcția ideologizantă a realismului socialist imprimase literaturii o natură unidimensională, sufocantă. Eugen Negrici remarcă, într-o notă oarecum conciliantă, că „anii aceia de reîndoctrinare și teroare [...] au reușit să-i exaspereze și să-i soată din fire pe mulți scriitori.” (Negrici 2010: 204). Alături de numeroase traduceri din literatura univesală (Diderot, Stendhal, Kafka, Beckett, Jules Verne, printre alții), Gellu Naum publică și o serie de texte pentru copii și tineret – *Așa-i Sanda* (1956), *Cel mai mare Gulliver* (1958) – dar și texte în care încearcă o anume aliniere la canonul oficial – *Filonul* (1952) sau *Poem despre tinerețea noastră* (1960). *Cartea cu Apolodor* (1959) poate fi încadrată, așadar, într-o zonă aparte a creației lui Naum, relativ izolată de corpul relativ unitar al operei sale suprarealiste. Retragera lui Naum „din operațiunea de făurire a celei mai bune lumi cu putință” (Ungureanu 2011) nu se materializează în literatura sa pentru copii, ci în continuarea explorărilor sale în lumea „înfrarealului” – începând cu anul 1968, când publică volumul *Athanor*, Naum rămâne fidel până la capăt credoului său artistic: „Eu nu fac suprarealism, eu sunt suprarealist” (Popescu 2001: 137).

Prima ediție a *Cărții cu Apolodor* reprezintă un caz aparte de intersecție a unor dimensiuni creative avangardiste aflate într-o rezonanță latentă. Ilustrată de Jules Perahim, cartea lui Naum poartă, într-un anume sens, semnul unui manifest, și acest lucru se datorează faptului că niciunul dintre cei doi artiști suprarealiști nu se putea exprima liber în epoca în care aceasta a apărut. Perahim participase activ la consolidarea manifestărilor avangardiste românești, colaborând de timpuriu la revista „Unu”, apoi la „Alge”. Probabil cea mai radicală poziție și-o asumă prin participarea, în 1931, la realizarea unicului număr al revistei „Pulă. Organ Universal”, alături de Gherasim Luca, Paul Păun și Aurel Baranga. În urma scandalului provocat de apariția revistei, echipa de realizatori este arestată și obligată la câteva zile de închisoare. În 1932, același grup, căruia i se alătură Sesto Pals, Fredy Goldstein și Mielu Mizis, conlucrează la apariția revistei „Muci”, având ca scop contestarea banalului și a gustului comun.

În ciuda trecutului revoltat, anii '50 îl găsesc pe Jules Perahim pregătit să-și asume colaborarea deplină cu realismul socialist. Cu toate acestea, participarea sa în calitate de ilustrator la o serie de proiecte vizând literatura pentru copii și adolescenți îi permite o anume fidelitate față de creativitatea liberă, lipsită de imperative ideologice. Ar fi vizibilă chiar o conciliere a direcției oficiale cu necesara rămânere în teritoriile libere ale fanteziei – conform observației lui Ion Pop (2008) „sunt lucrări în care notele realiste sunt concurate de viziunea

¹ „the avant-garde harps on the theme of the child. It has created a kind of religion for his sensibilities and imaginative powers, into which it reads its own better moods. It believes that the dreamlike state of mind in which it specializes and which it interprets with primitive graphic signs, is part and parcel of the child's daily routine” (p. 89).

fantezist-ironică, umoristică și caricaturală (un ciclu de *Proverbe și zicători*, din 1957, o ilustrează expresiv).”

Ilustrarea primei ediții a *Cărții cu Apolodor* nu a fost singura colaborare a lui Perahim cu Gellu Naum: în 1960 ilustrează *Poem despre tinerețea noastră*, armonizarea creativă a celor doi suprarealiști materializându-se și în scrierea, la patru mâini, a unei piese de teatru, *Florența sunt eu*. Fidel unei maniere ce amintește de minimalismul auster al supremațiștilor ruși implicați în ilustrarea cărților pentru copii, Perahim este singurul, dintre artiștii ce au ilustrat ulterior volumul, ce nu edulcorează, antropomorfizând, protagonistul, pe aventurierul pinguin Apolodor. Există un nivel pronunțat de contrast între dinamica epicului, nuanțat în rime ingenioase și schimbări neașteptate de ton și decor, și monotonia cromatică a ilustrațiilor. În spațiul acestei incongruențe se încheagă conexiunea neașteptată dintre domeniul literaturii pentru copii și limbajul artistic al avangardei. Perahim integrează în perimetrul ilustrației o serie de elemente ce țin de expresivitatea avangardistă, cu toate că elementul suprarealist, asumat de către artist drept cod esențial al creației sale, este absent.

Unicitatea cărților ilustrate rezidă în „abilitatea lor de a genera sens în tensiunea dintre elementul verbal și cel vizual” (Nikolajeva 2013: 320), relația cu cititorul fiind directă, imediată. O prejudecată frecventă, după cum observă Nikolajeva, plasează cărțile ilustrate în universul primei copilării, considerând că ele sunt destinate doar copiilor mici. Acest lucru ar reflecta, de fapt, ideea că educația occidentală favorizează instruirea verbală. În realitate, „cărțile ilustrate oferă opțiuni excelente de a cuprinde teme și subiecte ce se dovedesc prea dificile pentru a fi prezentate verbal.” (*ibid.*) Dacă în *Cartea cu Apolodor* ilustrațiile lui Jules Perahim sunt doar nodul simbolic ce reunește două viziuni suprarealiste ce nu se pot exprima deschis, *Poveștile* lui Eugène Ionesco își accentuează și își adâncesc sensul și nuanțele datorită ilustrațiilor lui Etienne Dellesert. Intersectarea lui Dellesert cu lumea lui Ionesco nu este cu nimic mai puțin semnificativă decât vizita lui Perahim în lumea lui Naum.

Cu toate că nu a făcut parte din nicio grupare avangardistă, Ionesco este în mod comun asociat teatrului de avangardă al secolului XX. Într-un eseu devenit manifest, Ionesco explorează această conexiune, afirmând: „Sunt, se pare, un autor dramatic de avangardă” (Ionesco 1992: 67). Teoretizând teatrul absurdului, în care l-a inclus și pe Ionesco, Martin Esslin (Esslin 1961: 474) remarcă neparticiparea autorilor din teatrul de avangardă la nicio formă organizată de activitate artistică (școală, mișcare sau curent). Deși volumul *Povești 1,2,3,4* nu face parte din sfera operei majore a lui Ionesco, el conține multe dintre temele și elementele arhetipale din teatrul acestuia, adaptate la ritmul și dimensiunile narațiunilor pentru copii.

Cele patru povești au fost scrise la sfârșitul anilor '40, fiind incluse, în 1968, în volumul de memorii al scriitorului *Prezent, trecut, trecut, prezent*, având subtitlul *Povești pentru copii mai mici de trei ani*. Cele patru texte au fost publicate și separat, primele două fiind editate de Harlin Quist imediat după apariția volumului, în 1968 și în 1969, cu ilustrațiile lui Etienne Dellesert. Poveștile 3 și 4 au apărut mai târziu, în 1971, respectiv 1973, ilustrate de Philippe Corentin (3) și Jean-Michel Nicolle (4). În 2009, ediția franceză *Contes 1,2,3,4* reunește pentru prima dată într-un volum separat cele patru povești, iar Dellesert ilustrează și Poveștile 3 și 4. Abia în acest volum devine limpede oglindirea dintre cele două regimuri ale expresivității și imaginarului – cea narativă și cea vizuală. Dellesert prelucrează temele și nuanțele teatrului lui Ionesco în game explozive de culoare, generând contexte fantastice, funcționând ca veritabile prelungiri ale registrului dramatic în suprafața ilustrației. Rinocerii lui Ionesco și jocurile non-sensului sunt acclimatizate firesc în sfera copilăriei, cele două lumi împărtășind, pe suprafețe întinse, un imaginar comun. Protagonista *Poveștilor* este Josette, o fetiță în vârstă de 33 de luni, al cărei tată inventează pentru ea mici istorii fanteziste, jocuri de cuvinte, planuri de călătorii pe lună.

Începuturile interesului lui Ionesco pentru imaginarul infantil pot fi regăsite chiar în volumul său de debut, *Elegii pentru ființe mici* (1931). În investigația sa despre literatura pentru copii „radicală”, Kimberly Reynolds remarcă faptul că Ionesco „prelucra teme și idei ce-și vor

găsi deplina realizare în opera sa ulterioară”, iar Marina Debattista le identifică – „ omul-marionetă, moartea, nostalgia față de paradisul pierdut al copilăriei, limbajul.” (Debattista 2005: 19).

Probabil „cea mai cunoscută carte ilustrată pop art” (Kümmerling-Meibauer, Meibauer 2013: 26), *Povestea 1* are o cursivitate liniară, marcată de un debut ironic: părinții lui Josette se trezesc târziu, deoarece în seara dinainte au fost „la teatru, la restaurant și, după restaurant, la teatrul de păpuși” (Ionesco 2010: 7). Menajera Jacqueline completează tabloul casnic ca unica prezență autoritară, jucând rolul adevăratului stăpân/părinte într-o scenă desprinsă din teatrul ionescian: „- Bună dimineța, doamnă! Bună dimineța, domnule! Iată cărțile poștale pe care le-ați primit, iată cafeaua cu lapte și zahăr, iată sucul de fructe, iată cornurile, iată pâinea prăjită, iată untul, iată gemul de portocale, iată dulceața de căpșuni, iată ouăle prăjite, iată șunca și iat-o pe fetița dumneavoastră” (8). Enumerarea aglomerează narațiunea cu obiecte banale din spațiul familial, fără a-i bulversa cursivitatea. Ceea ce în teatru fracturează rațiunea expresiei, în literatura adresată copiilor găsește un spațiu de inserție perfect adecvat, integrat logicii asocierilor aleatorii și înșiruirilor descriptive. Josette își roagă tatăl să îi spună o poveste nouă, iar acesta îi face pe plac. Povestea este despre o fetiță pe nume Jacqueline. Toți cei din familia ei se numesc Jacqueline, într-o confuzie nominală amintind de *Cântăreața cheală* sau *Lecția*:

„- A fost odată o fetiță pe care o chema Jacqueline.

- Ca pe Jacqueline? Întreabă Josette.

- Da, spune tatăl, dar nu era Jacqueline.

Jacqueline era o fetiță. Și avea o mămică pe care o chema doamna Jacqueline. Pe tatăl micuței Jacqueline îl chema domnul Jacqueline. Micuța Jacqueline avea două surori care se numeau amândouă Jacqueline, doi verișori pe care-i chema Jacqueline, două verișoare pe care le chema Jacqueline și o mătușă și un unchi pe care-i chema Jacqueline” (Ionesco 2010: 14-15).

Temele și reprezentările operei majore se regăsesc în structurile diminutive ale acestei cărți pentru copii: „Deși registrul poveștii spuse lui Josette este comic, el împărtășește tonurile întunecate ale textelor lui Ionesco pentru adulți.” (Reynolds 2007: 60)

Narațiunea se reflectă însă cu totul spectaculos în ilustrațiile realizate de Delessert. Artistul facilitează oglindirea poveștii pe o suprafață vibrantă, a extravaganței vizuale, în care absurdul naiv se traduce prin multiplicarea bizară a personajelor, în scena „omniprezenței” lui Jacqueline toate sunt reprezentate ca fiind costumate la fel. Ionesco și Delessert creează, în cartea ilustrată a *Poveștilor*, un dialog inedit între constantele operei majore a dramaturgului și literatura pentru copii din acest volum. Rinoceri caricaturizați, dislocați în contexte ironice, devin personajele unei povești ilustrate perfect complementară narațiunii. Așezat pe un pedestal, purtând pe cap o pălărie, un rinocer uriaș scoate, obosit sau sfidător, limba. Sub el e o mică piscină, pe care plutește o lebedă, hrănită de o fetiță cu înghețată. Metaforele emblematice ale lui Ionesco își păstrează aparent sensul, însă își sporesc expresivitatea în contextul schimbării de cod.

Absurdul diluat al dialogurilor, ironizarea mecanismelor interacțiunii sociale, destrămarea sensului comun conectează două registre ale operei lui Ionesco dificil de intersectat. Absurdul nu e o categorie străină de literatura pentru copii, autori precum Lewis Carroll și Dr. Seuss (Theodor Seuss Geisel) fiind paradigmatici într-un gen ce preia parțial strategiile absurdului – literatura nonsensului. Celia Catlett Anderson și Marilyn Fain Apseloff (1989) subliniază rolul acestui gen literar în interiorul literaturii pentru copii: „Este misiunea eretică a literaturii nonsensului să-i învețe pe copii că lumea construită de cei mari este ceva artificial. Literatura nonsensului se folosește de spiritul jocularității pentru a rearanja lumea familiară. Prin aceasta arată că regulile după care trăim nu sunt inevitabile și nici nu există într-un plan pur obiectiv, departe de intențiile oamenilor.”¹ (Anderson, Apseloff 1989: 94). Literatura

¹ „It is the heretical mission of nonsense literature to teach the young that the world constructed by their elders is an

nonsensului a fost influențată semnificativ de către avangardă, cazul scriitorului american Dr. Seuss fiind remarcabil în acest sens, deoarece debutul său în literatură a avut loc sub semnul suprarealismului. În investigațiile sale vizând tocmai conexiunea dintre avangardă și literatura nonsensului, Philip Nel remarcă existența unor „tendințe avangardiste” (Nel 2002: 41) în cazul scriitorilor de literatură pentru copii ce s-ar putea regăsi și în interiorul genului nonsensului.

Simetria narațiune/imagini își găsește o ilustrare fidelă în ultima parte a *Poveștii 1*, când Josette se întâlnește cu o altă fetiță într-o prăvălie și, într-un dialog infantil firesc, o întreabă dacă dorește să se joace cu ea și cum o cheamă. Numele fetei e Jacqueline, iar Josette găsește prilejul perfect de a transpune într-un dialog real povestea spusă de tatăl său: „Știi, îi spune Josette fetei. Pe tăticul tău îl cheamă Jacqueline, pe frățiorul tău îl cheamă Jacqueline, pe păpușa ta o cheamă Jacqueline, pe bunicul tău îl cheamă Jacqueline, pe căluțul tău îl cheamă Jacqueline, pe casa ta o cheamă Jacqueline, pe olița ta o cheamă Jacqueline...” (Ionesco 2010: 24). Atenția tuturor adulților din prăvălie se îndreaptă spre Josette, iar ilustrația lui Delessert surprinde esența momentului: deasupra unui grup de oameni, din care se văd doar picioarele, stă un ochi gigantic, holbat, ținând spre Josette. Menajera Jacqueline, unicul adult rezonabil, îl avertizase pe tată că „– O să-nnebuniți fetița, domnule!” (Ionesco 2010:18). Martoră la întâmplarea din prăvălie, tot ea îi asigură pe cei de față că fabulațiile nu sunt ale copilului, ci ale tatălui său: „Nu vă faceți griji, spune calm menajera, astea-s poveștile tâmpite pe care i le spune taică-său.” (30). În replica menajerei, Kimberley Reynolds a văzut o conexiune directă cu tematica și reprezentările literaturii nonsensului, precum și intenția „de a așeza aceste povești în domeniul nonsensului, cartografiat estetic de dadaști, suprarealiști și de participanți la grupuri moderniste extreme.” (Reynolds 2007: 58).

În *Povestea 2*, tatăl lui Josette o învață sensul cuvintelor, ceea ce dovedește a fi un bun prilej de a-i oferi de fapt o lecție despre modul în care limbajul comun poate fi deconstruit, într-un joc liber al semnificației ce poate genera forme și sensuri neobișnuite: „Și tăticul o învață pe Josette sensul corect al cuvintelor. Scaunul e o fereastră. Fereastra e un stilou. Perna e pâinea. Pâinea e covorașul de lângă pat. Picioarele sunt urechile. Brațele sunt picioarele” (Ionesco 2010:44). Prin urmare, Josette va aplica noua învățătură, iar vorbirea ei este aceasta: „– Privesc prin scaun și mănânc perna. Deschid peretele, merg cu urechile. Am zece ochi ca să merg, am două degete ca să privesc. Mă așez cu capul pe podea.” (Ionesco 2010: 44).

Conexiunea cu literatura nonsensului devine din nou evidentă. Într-un paralelism permanent cu opera majoră a lui Ionesco, fracturile de sens și limbaj ale nonsensului conectează lumea narativă din universul infantil la estetica avangardei, deoarece acesta (nonsensul) „a fost interesat de chestionarea relației dintre limbaj, eu și realitate, de respingerea marilor narațiuni și a convențiilor și subiectelor literaturii realiste „serioase”, a anticipat și a fost chemat să servească mișcările moderniste ale literaturii și artei precum futurismul, dadaismul, suprarealismul și teatrul absurdului.” (Reynolds 2007: 61).

Povestea 3 și *Povestea 4* relatează două aventuri disticte ale Josettei, prima într-un mediu fantastic – o călătorie de la Pământ la Lună, împreună cu tatăl – a doua, în mediul casnic. Ilustrațiile, de data aceasta, sunt cele care semnalează ruptura de real: pe solul lunar, rinocerii fugăresc un om și-un iepure, care la rândul lor poartă în frunte câte un corn de rinocer. În peisajul diminutival al infantilului, rinocerizarea e doar caricatură și joc.

Fuziunea dintre literatura pentru copii și imaginarul avangardei a avut loc, prin urmare, în cadrul unor etape de consubstanțialitate, dat fiind interesul scriitorilor de avangardă pentru acest gen literar. Relevanța acestui contact favorizează cercetarea literaturii pentru copii în acord cu aceleași principii ce guvernează cercetarea literaturii „majore”. Mai mult decât un gen marginal, literatura pentru copii este depozitarul unor forme și reprezentări ce ilustrează ipostaze mai puțin explorate ale modernității.

artificial thing. Nonsense literature uses the spirit of playfulness to rearrange the familiar world. It thereby reveals that the rules we live by are not inevitable, nor do they exist in a purely objective plane and apart from human intentions.”

Referințe bibliografice:

- AVERILL, Esther 1978: *Avant-Gardes and Traditions in France*, in Bertha E. Mahoney și Elinor Whitney (coord.), *Contemporary Illustrators of Children's Books*. Detroit, MIT, Gale Research Company, p. 89–96
- BURNS, Tom 2005: *Surrealism in Children's Literature*, in *Children's Literature Review*, Volume 103, p. 129–202.
- DEBATTISTA, Marina 2005: *Eugène Ionesco's Writing for Children* in *Bookbird*, vol. 43, no. 4, pp. 15–21.
- DEBATTISTA, Marina 2007: *Subversiunea inocenței*, in „România literară”, nr. 22/2007, http://www.romlit.ro/subversiunea_inocenei, accesat în 20 aprilie 2015.
- ESSLIN, MARTIN 1961: *The Theater of the Absurd* in Knopf, Robert (coord). 2015, *Theater of the Avant-Garde, 1890-1950*, Yale University Press, pp.473-476.
- IONESCO, Eugène 1992: *Note și contranote*, București, Humanitas, 1992.
- IONESCO, Eugène 2010: *Povești 1,2,3,4*, București, Editura Arthur.
- KÜMMERLING-MEIBAUER, Bettina, MEIBAUER, Jörg 2014: *On the Strangeness of Pop Art Picturebook: Pictures, Texts, Paratexts* in Arizpe, Evelyn, Farrell, Maureen, McAdam, Julie (coord.), *Picturebooks: Beyond the Borders of Art, Narrative and Culture*, London, Routledge.
- NEGRICI, Eugen 2010: *Literatura română sub communism*, vol. I, București, Editura Cartea Românească.
- NIKOLAJEVA, Maria 2013: *Children's Literature*, in Fass, Paula S. (coord.), *The Routledge History of Childhood in the Western World*, London, Routledge.
- PANKENIER WELD, Sara 201: *Voiceless Vanguard, The Infantalist Aesthetic of the Russian Avant-Garde*, Northwestern University Press.
- POP, Ion 2008: *Amintirea lui Jules Perahim*, „Observator cultural”, nr. 414/2008, http://www.observatorcultural.ro/Amintirea-lui-Jules-Perahim*articleID_19389-articles_details.html, accesat în 1 mai 2015.
- REYNOLDS, Kimberley. 2007: *Radical Children's Literature*, Palgrave Macmillan.
- ROBERTS, Graham 1997: *The Last Soviet Avant-Garde: OBERIU – Fact, Fiction, Metafiction*, Cambridge University Press.
- RYAN, David 2001: *The Art of Modernist Typography, 1896-1953*, The Minneapolis Institute of Arts.
- UNGUREANU, Cornel 2011: *Despre salvarea speciei*, in „România literară”, nr. 34, http://www.romlit.ro/despre_salvarea_speciei, accesat în 30 aprilie 2015.

BERNHARD BOOM IN RUMÄNIEN: REZEPTION DER DRAMATISCHEN WERKE

Eleonora RINGLER - PASCU
Universitatea de Vest din Timișoara

eleonora.ringlerpascu@gmx.de

Bernhard Boom in Romania: The Reception of His Dramatic Works

This paper presents the reception of Thomas Bernhard's plays in the Romanian theatre landscape, taking into account the reaction of the press, namely the opinion of the theatre specialists, represented by the reviewers. The examination of the Bernhard-boom-phenomenon starts with the first plays of the Austrian contemporary writer, the few that had been directed before 1989; but the real "boom" is registered only after 2001. It seems that the Romanian theatrical institutions discovered the special aesthetic of Bernhard's dramatic works, even if quite late, but the number of productions is still increasing, due to the interest of some stage directors and especially to the recent translations.

Keywords: *Thomas Bernhard; Austrian playwright; reception of his plays; aesthetic; Romanian theatre productions*

Der österreichische Dramatiker Thomas Bernhard hat den Ruf als „düsterprovokanter“ Schriftsteller, „Übertreibungskünstler“, „Geschichtzenzerstörer“, „heiterer Tragiker“, „leidender Rebell“, „Kryptokomiker“, „Verzweiflungsvirtuose“, „staatlich geprüfter Misanthrop“, großer „störrischer Einzelgänger von Ohlsdorf“, „österreichischer Misanthrop“ - alles Etiketten, die auf seine Prosawerke und Theaterstücke zurückzuführen sind (Pascu 2000: 17).

Dieser Beitrag untersucht die Rezeption der dramatischen Werke des österreichischen „Theatermachers“ auf den Bühnen Rumäniens, ausgehend von den Reaktionen der Theaterkritiker, um festzustellen welche Dramen inszeniert wurden, die ästhetischen Voraussetzungen und ihre Wirkung in Betracht ziehend. Vorwiegend geht es darum, die Urteile über die Inszenierungen zu konfrontieren, insbesondere weil es sich vorwiegend um Produktionen in rumänischer und ungarischer Sprache handelt, und somit über einen doppelten Kulturtransfer gesprochen werden kann. Wichtig ist die Rücksichtnahme der spezifischen Rezeptionsbedingungen und des Rezeptionsverständnisses.

Im konkreten Fall von Thomas Bernhard sind mehrere Inszenierungen seiner dramatischen Werke zu verzeichnen, die beim rumänischen Publikum und bei den Theaterkritikern einen tiefen Eindruck hinterlassen haben. Ein wichtiger Faktor, der eine differenzierte Rezeption erklärt, ist der Kontext der jeweiligen Inszenierung. Eine Differenzierung ist sehr wichtig in Betracht zu ziehen, weil die Rezeption vor der Wende vom Dezember 1989¹, als die Zensur seitens der kommunistischen Kultureinrichtungen eine „wegweisende“ Rolle einnahm, ganz anders erfolgte als gewohnt. Dadurch sind die kontroversen Reaktionen seitens der früheren Theaterkritik, die einzigen Zeugen der damaligen Rezeption, mit Vorsicht aufzunehmen.

¹ Vgl. GUȚU, George: *Ansätze zur Rezeption des Werkes von Thomas Bernhard in Rumänien*, Vortrag gehalten beim Thomas Bernhard Kongreß am 1. September 1998 in Berlin, publiziert unter demselben Titel in der „Zeitschrift der Germanisten Rumäniens“, Heft 1-2 (15-16), 1999, S. 254-264, eigentlich der erste Versuch, die Rezeption des österreichischen Autors und seines Werkes in Rumänien festzustellen; eine weitere Untersuchung, angeregt von den vorhandenen Ergebnissen in der Studie von George Gutu ist RINGLER-PASCU, Eleonora: *Rebellen aus Österreich in Rumänien? „Nein danke!“ Ansätze zur Rezeption der dramatischen Werke von Thomas Bernhard und Peter Handke in Rumänien*, in Alina Mazilu, Medana Weident, Irina Wolf (Hrsg.): *Das rumänische Theater nach 1989. Seine Beziehungen zum deutschsprachigen Raum*, Berlin, Frank&Timme Verlag, 2010.

Ein erstes Signal für die Rezeption von Bernhards dramatischen Werken in Rumänien ist die erfolgreiche Landeserstaufführung in rumänischer Sprache des Dramas *Minetti*¹, vom 9. November 1979, gespielt am Teatrul Mic aus Bukarest, in der Regie von Anca Ovanec Doroşenco, die als Hauptdarsteller einen in Rumänien sehr beliebten Schauspieler verpflichtete - Octavian Cotescu. Der Theaterkritiker Valentin Silvestru übt heftige Kritik am bernhardschen Text, dem er „Armut“ vorwirft und ein gewisses Potential als Störfaktor. In die Theaterkritik wird auch eine ideologische Haltung eingeschleust, bezogen auf die Minetti-Rolle, nämlich, der Darsteller habe jenseits des Textes das dramatische Schicksal des Künstlers umrissen, der sich völlig aufopfert und der Welt sein gesamtes Besitztum hinterlässt (Silvestru 1979) - ein Diskurs im Einklang mit der kommunistischen Ideologie. Aus dem antagonistischen Chor lösen sich zwei wohlwollende Stimmen: einerseits Ioana Mărgineanu (Mărgineanu 1979) und andererseits Rudolf Herbert (Herbert 1980) mit einem Beitrag, erschienen in der deutschsprachigen Literaturzeitschrift „Neue Literatur“, die für die damalige Zeit den Druck der Zensur weniger zu verspüren hatte und durch den direkten Zugang zum Originaltext einen anderen Einblick in die Problematik gewinnen konnte. Ileana Berlogea bringt in ihrer Studie eine ausführliche Beschreibung des Bühnenbildes, Kommentare zur schauspielerischen Darstellung, insbesondere bezogen auf die Virtuosität des Hauptdarstellers Octavian Cotescu (Berlogea 1996: 57).

Das Jahr 1981 verzeichnet eine zweite Inszenierung eines Bernhard-Stückes in rumänischer Sprache - *Vor dem Ruhestand*², Landeserstaufführung am 26. Dezember am Teatrul Mic aus Bukarest. Den Auslöser dazu gab die erfolgreiche Inszenierung am Guthrie-Theater in Minneapolis unter der Regie von Liviu Ciulei³. Auf Grund der begeisterten Theaterkritiken aus den USA, eigentlich ein Paradoxon in einem von der kommunistischen Ideologie geprägten Staat, kam es zur rumänischen Aufführung unter der Regie von Jean Stopler. Der Theaterkritiker Radu Popescu verweist in seiner Besprechung der Aufführung auf die „sympathische“ Thematik, von der kommunistischen Propaganda und der Zensur bewusst akzeptiert - eine Erklärung, warum das Drama eines westlichen Dramatikers in den Spielplan aufgenommen wurde, da es in den 80er Jahren ansonsten eher streng zugehen. Valentin Silvestru missfallen die modernen Ausdrucksmittel bzw. die künstlerische Gestaltung des Stoffes, der von der Absicht und Thematik her vielversprechend, aber von der Ausführung her eher enttäuschend ist (Silvestru 1982). Ileana Lucaciu hingegen bewertet *Vor dem Ruhestand* als ein Stück besonderer Art, das eine subtile dramatische Schreibweise aufweist (Lucaciu 1982). Ileana Berlogea vergleicht die beiden Inszenierungen von Ciulei und Stopler, wobei sie auf die Interpretation der Rollen insistiert, sowie auf die spezifischen theatralischen Elemente: Bühnenbild, Requisiten, Kostüme usw. (Berlogea 1996: 58).

Nach dieser Inszenierung wird Bernhard eine Zeit in Vergessenheit geraten, weil er zu den westlichen Autoren gehört, die nicht ins Konzept des kommunistischen Regimes passen. Es ist dasselbe Phänomen zu bemerken, das viele westliche Autoren betrifft, nämlich dass in den 80er Jahren ihre Werke verboten und dem rumänischen Publikum vorenthalten wurden.

Nach der Wende, 1989, ist eine sehr gelungene Inszenierung von Bernhards *Theatermacher*⁴ in rumänischer Sprache unter der Regie von Alexandru Dabija am Privattheater ACT aus Bukarest zu verzeichnen - Landeserstaufführung am 19. Juni 2001. Die exzellente

¹ *Minetti*, publiziert 1977 und in demselben Jahr uraufgeführt am Staatstheater Stuttgart in der Regie von Claus Peymann.

² *Vor dem Ruhestand*, publiziert 1979 und uraufgeführt am Staatstheater Stuttgart in der Regie von Claus Peymann.

³ Liviu Ciulei, Begründer des modernen rumänischen Theaters, war als Schauspieler, Bühnenbildner, Regisseur und Intendant am Bukarester Bulandra-Theater tätig, bis er 1972 wegen einer regimekritischen Inszenierung von Gogols *Revisor* entlassen wurde; Er verließ Rumänien, arbeitete als freier Regisseur in Deutschland, Italien, Großbritannien, Kanada, Australien, Amerika, war von 1980 bis 1985 Direktor des Guthrie-Theaters in Minneapolis, später Professor für Schauspiel an der Columbia University in New York sowie an der New York University.

⁴ *Theatermacher*, publiziert 1984 und 1985 uraufgeführt bei den Salzburger Festspielen in der Regie von Claus Peymann.

Besetzung mit Marcel Iureş und Valeria Seciu, zwei Stars des rumänischen Theaters, wird in der Presse gepriesen. Die Inszenierung steht heute noch auf dem Spielplan, ein Zeichen ihrer hohen künstlerischen Qualität. Cristina Modreanu verweist auf die beabsichtigte „Provokation“, ausgehend vom Thema des dramatischen Textes - existentielle Fragen des Schauspieler-Lebens.

„Das ACT-Theater hat eine Provokation hervorgebracht: die Vorstellung mit dem Stück *Der Theatermacher* von Thomas Bernhard. Was kann attraktiver, aber zugleich auch komplizierter für einen Schauspieler sein, als seine eigene Rolle zu spielen, wenn auch in einen anderen geografischen und historischen Rahmen versetzt? [...] Das Geheimnis seiner unwiderstehlichen Faszination besteht darin, dass der Text über die Lebensbedingungen des Schauspielers spricht, ein brisantes Thema in unserer Gesellschaft, die ihre Künstler zutiefst erniedrigt. Aber das Nachdenken über die menschliche Existenz wird ausgeweitet, begleitet von einer harten Kritik, wenn auch sehr subtil, bezogen auf extreme politische Regimes.“ (Modreanu 2001: 17).

Ludmila Patlanjoglu erkennt die tiefsinnige Tragik des Künstlerdaseins und äußert sich zur Theatermetapher von Dabija wie folgt: „In einem ärmlichen Wirtshaus, mit einem verstaubten Hitler-Bild an der Wand, das niemanden mehr aufregt, sind wir Zeugen von verschrobenen Konversationen und Schweigemomenten, von Dialogen zwischen Tauben und Stummen, die einen tieferen Symbolgehalt beinhalten. Misshandlungen und Erniedrigungen, Misere und Höhepunkte dieses Berufes, der Wahnsinn, Schauspieler zu sein, die Trance vor jeder Vorstellung, das Ritual des Monologs, die rituelle Aktion des Vorhangziehens treten hervor. [...] Trotz der groteskvulgären Umgebung fühlt sich Bruscon verpflichtet, Kunst zu produzieren.“ (Patlanjoglu 2001: 5). Die klaren Aussagen des Regisseurs Alexandru Dabija eröffnen einen neuen Rezeptionsansatz:

„Die kläglichen Beschäftigungen der Künstler erreichen ihren Höhepunkt in der Beschreibung ihrer eigenen Lebensweise. In diesem desolaten Reich kämpfen sowohl der Schauspieler als auch der Clown um die Krone. Ich glaube, es gibt keinen besseren Moment im rumänischen Kunst-Leben, über den Schauspieler zu sprechen, und es gibt keinen besseren Schauspieler, der über das NICHTS sprechen soll, als der beste Schauspieler im Moment. Es ist eine gesprochene Vorstellung, ohne Bilder und ohne Streitgespräche.“ (Dabija 2001: 9).

Die Aussagen des Regisseurs und auch der Theaterkritiker sind ein Beweis dafür, dass die von Bernhard beschriebene Welt des Künstlers sich mit der Situation in Rumänien überlappt, auch wenn zeitlich stark verschoben. Ein politisches Künstlerdrama, eigentlich eine Thematik mit universellem Aussagewert, denn sie gilt für alle Diktaturen, in der die Kunst eine besondere Funktion ausübt, wenn auch unter schwierigen Bedingungen. Die dramatische Figur, die sich am deutlichsten hervortut, ist Bruscon, der „diktatorische“ Theatermacher, der Dank seines genialen Darstellers die Zuschauer im Bann hält. Marina Constantinescu preist den Schauspieler, den Theatermacher und den Menschen Marcel Iureş, wobei sie die Aufführung nur kurz streift (Constantinescu 2001). Die Theaterkritikerin Florica Ichim, bekannt für ihre inzisiven Theaterchroniken, schreibt begeistert über das monodramatische Stück, in dem nur Bruscon eine richtige Sprecherrolle einnimmt.

„Ich kann nicht begreifen, was der Regisseur Alexandru Dabija im Programmheft seines *Theatermachers* sagen wollte, als er behauptete, es sei eine schwere Vorstellung für die Zuschauer. Sicherlich, obwohl es mehrere Helden gibt, ist der Text ein Monodrama, weil der Hauptheld spricht und alle anderen nur eine bejahende Position einnehmen - schwer für die Schauspieler, aber klar für die Zuschauer, die ganze Jahrzehnte diese Art erlebt haben. Bernhards Text ist ein Delirium, wie es Dabija behauptet, und das sehen wir auch. Aber wir haben doch schon genug davon gesehen, wenn auch nicht ständig, ein Delirium solcher Art, aber mit Kern.“ (Ichim 2001: 23).

Der Nachklang¹ dieser Inszenierung ist stets positiv, denn die Vorstellungen begeistern schon seit Jahren weiterhin Publikum und Theaterkritiker. Damit ist Thomas Bernhard als Gegenwartsdramatiker auch in Rumänien ein Name, der Interesse erweckt, wenn auch vor seinen herausfordernden Themen und schwierigen Texten eine gewisse Ehrfurcht und auch Distanz zu verspüren ist.

Nachdem Thomas Bernhard seinen Durchbruch über die Theater aus der rumänischen Hauptstadt geschaffen hat, werden seine dramatischen Texte auch von anderen Theatern in ihr Repertoire aufgenommen, insbesondere in den letzten Jahren. Dies erlaubt bis zu einem gewissen Grad über einen „Bernhard-Boom“ in Rumänien zu sprechen, da er in rumänischen und ungarischen Übersetzungen die Aufmerksamkeit über die vielfältigen Inszenierungen auf das Publikum lenkt.

Am Nationaltheater „Mihai Eminescu“ aus Temeswar wurde Bernhards *Macht der Gewohnheit*² in rumänischer Sprache inszeniert, Landeserstaufführung am 17. April 2003, unter der Regie von Ulf Dünckelmann, einem Gastregisseur aus Österreich. Die Vision des Regisseurs intendiert eine Parabel der Komik und der Groteske auf die Bühne zu bringen, indem er auf die Tristesse des menschlichen Daseins, auf den Mangel an Verantwortungsbewusstsein des Individuums hinweist.

„Ich habe alles in eine traurige Welt verlegt, einem Zirkus, in dem nichts mehr funktioniert, praktisch alle vegetieren. Die angestellten Künstler sind eigentlich keine Künstler mehr, denn sie schauen sich alte Aufnahmen von ihnen an und das reicht ihnen. Der Direktor möchte aus dieser Situation ausbrechen, aber ohne genügend Überzeugungskraft und Erfolg. Er hat eine einzige ‚Veränderung‘ vor, mit der Truppe ein Quintett zu gründen. Und darauf insistiert er seit 22 Jahren. Er möchte sie überzeugen, dass es eine innovative Vision sei; seine Angestellten sträuben sich dagegen, er verpflichtet sie sich zu fügen, sie bäumen sich auf – es entsteht eine Kette von Reaktionen, und schließlich wird die ‚Revolution‘ unterdrückt, er droht wegzugehen und so erreicht er den Sieg. Und darin besteht die Tragödie: niemand hat den Mut unabhängig zu sein und akzeptiert etwas, das normalerweise unakzeptierbar ist.“ (Dünckelmann 2003: Pressemappe Nationaltheater).

Natalia Stanciu bemerkt dazu, dass der Dramatiker eine Geschichte über Angst präsentiert, die entsprechend in der Inszenierung nachzuempfinden ist - „eine Parabel für die Beziehungen zwischen den Grenzen des Daseins und der Perfektion der Kunst. Eine Parallele zwischen Zwang und Freiheit.“ (Stanciu 2003: Pressemappe Nationaltheater).

Eine stark umstrittene Produktion ist *Jagdgesellschaft*³, gespielt in ungarischer Sprache am Ungarischen Staatstheater Klausenburg, Landespremiere am 3. Februar 2008, in der Regie von Dragoş Galgoţiu. Die Faszination des Bernhard-Textes und seine besondere Beziehung zum Tod ist der Beweggrund des Regisseurs gewesen sich diesem Drama zu nähern und es auf die Bühne zu bringen. „Es existiert darin eine tiefe Sensibilität, Pathetik, Lächerlichkeit und ein besonderer Zugang zum Tod. Es ist eine Welt, die mich fasziniert, die ich ständig in mir trage, die ich stets neu entdecke.“ (Galgoţiu 2008). Ausgehend von einer der erfolgreichen Produktionen des Regisseurs Galgoţiu, nämlich der Inszenierung von Heiner Müllers *Hamletmaschine*, stellt Cristina Rusiecki fest, dass die Theaterästhetik des Theatermakers erneut den schon vorher eingeschlagenen Weg aufweist – „ästhetisierend, theatralisch, obsolet,

¹ Vgl. STOICA, Oana: *Decada de grație (Eine Dekade der Gunst)*, „Dilema veche“, 2012 und CONSTANTIN, Marina: *Exercițiul delirului (Übung des Deliriums)*, „România literară“, 2012 - beide schreiben bewundernd über diese langlebige Vorstellung, die sich durch ihre ästhetische Aussage der Regiekonzeption und die hervorragende Interpretation der Schauspieler hervorhebt. „Der Theatermacher“ ist für das Bukarester ACT-Theater als *ars dramatica* zu betrachten.

² *Macht der Gewohnheit*, publiziert 1974 und in demselben Jahr bei den Salzburger Festspielen in der Regie von Dieter Dorn uraufgeführt.

³ *Jagdgesellschaft*, publiziert 1974 und in demselben Jahr am Burgtheater Wien in der Regie von Claus Peymann uraufgeführt.

mit expressionistischen Gesten.” (Rusiecki 2008). Ein schwieriger und riskanter Theatertext, ohne jede dramatische Spannung – so empfindet Liviu Ornea Bernhards *Jagdgesellschaft*.¹ Marina Constantinescus Lesart verweist auf die erschütternde Geschichte des Künstlers, seiner Wahrheit in einer Welt, in der es keine Lüge gibt, sondern nur Ängste und Suche nach der Wahrheit. Das Theaterstück empfindet sie als ein in Trance geschriebenes Epos, absurd, zynisch, mit verschiedenartigen Rhythmen und Intensitäten (Constantinescu 2008). Zum Inszenierungskonzept und zur Leistung der Schauspieler gibt es weniger Kommentare als zu den szenischen Einfällen des Regisseurs – eine beeindruckende Bildergewalt, Einblenden von non-verbalen Szenen, Spiel mit Symbolen und Metaphern, unzählige Bildfragmente, die nacheinander, wie in einem Puzzle sich zu einem Ganzen zusammenfügen.

Innerhalb der Festwoche des Deutschen Staatstheaters aus Temeswar, einer doppelten Festveranstaltung, die 255 Jahre seit der ersten deutschsprachigen Theateraufführung in diesem Teil Europas² und 55 Jahre seit der Gründung dieser Theaterinstitution markiert, gab es mehrere hervorragende Gastvorstellungen, unter anderen fand am 28. November 2008 die Produktion *Am Ziel*³ des Schauspielhauses Graz, eine Inszenierung von Patrick Schlösser statt. Hervorzuheben ist die Tatsache, dass die Existenz dieses deutschen Theaters die Möglichkeit einer Bernhard-Inszenierung mit dem Originaltext außerhalb des deutschsprachigen Raums erlaubt, interpretiert von einem Ensemble aus Österreich. Das Echo der Vorstellung ist positiv, denn die hervorragende Darbietung wurde vom Publikum und Presse wahrgenommen.⁴ Die Stimmung der Aufführung schwankt zwischen Komik und Tragik, typisch für die Komödientragödienform des österreichischen Dramatikers. Es fällt erneut auf, dass Bernhard mit „Röntgenblick und grotesk-komischen Furor“ eines seiner zentralen Themen variiert: „Selbsthass seiner Protagonisten, auf die als ausweglose Fallen empfundenen Lebensläufe.“ (Săliște 2008: Pressemappe DSTT). Über die Ähnlichkeiten in der Mutter-Tochter-Beziehung mit Jelineks *Klavierspielerin*, äußert sich die Darstellerin der Mutterrolle (Steffi Kralz) und gibt zu, dass ihr der Film als Vorlage gedient (Săliște 2008: Pressemappe DSTT) und sie in der Interpretation inspiriert hat.

Eine neue Premiere in rumänischer Sprache mit dem Theaterstück *Macht der Gewohnheit* ist am Theater „Sică Alexandrescu“ aus Kronstadt am 21. März 2010 in der Regie Claudiu Goga zu verzeichnen. Simona Chițan erwähnt in ihrer Theaterchronik das Bernhard Jubiläumsjahr – 80 Jahre seit seiner Geburt – als Anlass dieser Inszenierung. Sie betrachtet die Annäherung des Regisseurs an diesen programmatischen, elitären Text des österreichischen Autors als ein mutiges Unterfangen, das damit den Sinn der Kunst und der Schöpfung zur Diskussion stellt. „Goga spricht durch Bernhards Text über die Künstler, die sich in Ungeheuer verwandeln, dann, wenn sie ihren Perfektionswahn nicht bändigen können. Die gefühllose, unsensible Technik kann den Geist nicht beflügeln, sondern zerstört ihn nur.“⁵ So geschieht es auch mit den Schauspielern des Ensembles, die ihre Rollen korrekt spielen, ohne jede Emotion zu vermitteln. Doch die

¹ ORNEA, Liviu: *Societatea de vânatoare sau lungul drum al zilei către moarte (Jagdgesellschaft oder der lange Weg des Tages zum Tod)*, „Agenda LiterNet“, 2008, <http://www.liternet.ro/versiuneimprimabila/agenda/6776/Liviu-Ornea/Societatea-de...> (Letzter Zugriff: 6.01.2014) [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].

² Siehe: PECHTOL, Maria: *Thalia in Temeswar. Die Geschichte des Temeswarer deutschen Theaters im 18. und 19. Jahrhundert*, Bukarest, Kriterion Verlag, 1972 und FASSEL, Horst: *Das Deutsche Staatstheater Temeswar (1953-2003). Vom überregionalen Identitätsträger zum experimentellen Theater*, Berlin, LIT Verlag, 2011; diese Publikationen beschreiben in extenso Fakten zur Geschichte des Theaters im Banat.

³ *Am Ziel*, publiziert 1981 und in demselben Jahr bei den Salzburger Festspielen uraufgeführt, in der Regie von Claus Peymann.

⁴ Vgl. BODIU, Nicoleta: *Teatrul Dramatic din Graz, pentru prima oară la Timișoara (Das Grazer Schauspielhaus zum ersten Mal in Temeswar)*, Timișoara, 25.-26. November 2008 und SĂLIȘTE, Ana: *Grazer Schauspielhaus in Temeswar. Festwoche des DSTT: „Am Ziel“ von Thomas Bernhard*, „Allgemeine Deutsche Zeitung“, Kulturseite, Nr. 4026, 28. November 2008.

⁵ CHIȚAN, Simona: *Obsesia care ucide muzica (Die Obsession, welche die Musik zerstört)*, „Adevărul literar și artistic“, 19. Februar 2011, <http://www.agenda.liternet.ro/articol/12987/Simona-Chitan/Obsesia-care-ucide-muzica-Puterea-obisnuitei...> (Letzter Zugriff: 6.01.2014) [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].

Inszenierung ist wichtig, in der Ansicht der Theaterkritikerin, weil sie diesen Bernhard-Text dem Publikum vorschlägt. Der dramatische Text fungiert als Spiegel der Gesellschaft, als Reflexion über die Kulturschaffenden, insbesondere über das Theater. Die Thematik wird als „messerscharf“ empfunden, verglichen mit der Tätigkeit eines Chirurgen, der ohne Anästhesie operiert (Sârbu 2010). Jedes Treffen mit Thomas Bernhard und seinem Werk beeindruckt Marina Constantinescu zutiefst, denn sein rebellischer Diskurs ist sehr genau konstruiert, jedes Wort dieses Autors beinhaltet sämtliche semantische Welten, begleitet von unzähligen Zuständen, Gefühlen, Unruhen und Urteilen, die genau so viele Zweifel verdecken (Constantinescu 2011). Überraschend ist die Fragestellung von Andreea Dumitru, warum Bernhards Theaterstücke nur von wenigen rumänischen Regisseuren inszeniert werden – es scheint, dass die Dramen von anderen namhaften Dramatikern bevorzugt werden, unter anderen die von Beckett.¹ Die Theaterkritikerin empfindet das Spiel der Darsteller in der *Macht der Gewohnheit* als sehr ernsthaft, ohne jede Spur von Karikatur, so dass sie als Symbole einer tiefgehenden Tragödie empfunden werden können. „Die Schauspieler ähneln wilden Tieren, teilweise gezähmt, leidend, Opfer einer ewigen Unterdrückung – hervorgehoben durch die aggressive Schminke, im Einklang mit dem Thema Zirkus, gesehen als ein Raum des Zwangs, als Labor unnatürlicher, beklemmender Beziehungen.“²

Das Ungarische Staatstheater „Csiky Gergely“ aus Temeswar bringt *Immanuel Kant*³ als Landeserstaufführung in ungarischer Sprache am 11. Dezember 2011, in der Regie von Alexandru Colpacci. Es ist eines der schwierigsten, selten aufgeführten Theaterstücke Bernhards, das sich auf einem Schiff abspielt, bevölkert von Passagieren, die verschiedenste Nuancen des menschlichen Verhaltens verkörpern; groteske Figuren, die während der „Reise“ von derselben unheilbaren, schmerzlichen existentiellen Daseinskrise betroffen zu sein scheinen. Zwei Epochen, ein einziges Narrenschiff. Ein Theater der Un-Wahrheit.⁴ In *Immanuel Kant* – einer ironischen, zynischen, psychotischen Produktion – gelingt es dem Regisseur aus dem poetisch-metaphysischen schwierigen Text eine überzeugende Aufführung zu schaffen, indem er die absurd klingenden Dialoge in dynamische Theater-Bilder umwandelt. Die Kritik erkennt die Virtuosität des bernhardschen Textes, der exemplarisch eine moderne Narrenschiffkomödie mit tragischen Untertönen wiedergibt. Claudiu Groza interpretiert das gesamte theatrale Treiben als einen Vorwand für eine menschliche und zugleich metaphysische Selbstbefragung. Bernhard dekonstruiert in „postmoderner Manier die Idee des Gleichgewichts im Denken, assoziiert sie mit dem Driften auf menschlicher, physischer, mentaler und letztendlich auf zivilisatorischer Ebene.“ (Groza 2012: 32). Eine Lesart, ausgehend von der Verwandtschaft mit Beckett, bietet Mircea Morariu, der auf Bernhards bevorzugte Topoi verweist – Verkrüppelung, Krankheit und Tod – deren Thematisierung diesen Vergleich und die Nähe zum absurden Theater zulassen (Morariu 2012: 167). Der Theaterkritiker bietet auch einige Informationen über den österreichischen Dramatiker und seinen dramatischen Werken, die er im Allgemeinen als sehr schwierig bewertet, ausgehend sowohl von der Thematik als auch von der Schreibart. Bernhard ist seiner Auffassung nach ein kapriziöser Schriftsteller, der das Publikum auf die Probe stellt, indem er es stets provoziert. Bezüglich der Inszenierung fällt die positive Bewertung auf: „dem Regisseur Alexandru Colpacci gelingt eine außerordentliche szenische Überschreibung des imaginären Reiseberichts.“ (Morariu 2012: 167). Zugleich bewertet er die tandemmäßige Spielart Kants mit seinem Diener Ernst Ludwig, die an Becketts Pozzo und Lucky bzw. Hamm und Clov erinnert. Eine besondere Aufmerksamkeit erweckt das Tempo der Aufführung, das aus der anfangs dominierenden stillen Starrheit sich in eine ungewohnte Unruhe verwandelt, eine

¹ DUMITRU, Andreea: Prova d’orchestra, Teatru azi, Nr.6-7-8/2010, <http://www.teatrulsicaalexandrescu.ro/index.php?view=article&id=50%3Acronici-put...> (Letzter Zugriff: 6.01.2014) [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].

² Ebenda.

³ *Immanuel Kant* – 1978 publiziert und in demselben Jahr am Staatstheater Stuttgart in der Regie von Volker Hesse uraufgeführt.

⁴ Pressespiegel des Ungarischen Staatstheaters „Csiky Gergely“ aus Temeswar.

„wahre Walpurgisnacht in Miniature“ (Morariu 2012: 169), die das gesamte Ensemble überzeugend spielt und die Verwirrtheit der Situation ins Publikum überträgt. Daria Dimiu verweist in ihrer ausführlichen Theaterkritik¹ auf verschiedene Aspekte der Inszenierung: Darsteller und ihr nuancenreiches Spiel, beeindruckendes Bühnenbild, adäquate Kostüme etc. Von Anfang an macht sie darauf aufmerksam, dass der Titel auf keinen Fall auf eine dramatisierte Monografie des Philosophen Immanuel Kant zielt. Im Gegenteil, Thomas Bernhard hat ein Drama mit symbolischen Gestalten geschaffen, eine für ihn so typische Komödientragödie, in der sich absurde Situationen zwischen Groteske und Karikatur abspielen.

„La mise en scène transforme l'essence baroque de l'œuvre kantienne en luxuriance visuelle (scénographie: Carmencita Brojboiu). Le spectacle s'impose par le minutieux mixages de tout les composants. Intense, profond et poétique, il échappe à l'impression de pesanteur d'une part grâce aux références bien placées au théâtre de l'absurde, d'autre part grâce à un dialogue pétillant.“²

Die Aussage des Titelhelden „Alles ist Karikatur“ (Bernhard 1988: 288) ist Ausgangspunkt der Regiekonzeption, die ein Spiel zwischen Realität und absurde Groteske zulässt. Raul Bastian bemerkt, dass der Text des Gegenwartsdramatikers Bernhard überraschend wirkt, indem er vergleichsweise mit anderen gegenwärtigen dramatischen Texten ganz anders ist. Es ist keine einzige Spur von Vulgarität vorhanden, ein Merkmal vieler aktueller dramatischer Texte. Im Vordergrund steht die Idee der Logik ohne Logik, die ein Verwirrspiel mit dem Rezipienten auslöst.³

Am 12. Dezember 2011 boten die Studenten der Schauspielabteilung der West-Universität aus Temeswar mit Thomas Bernhards *Immanuel Kant* eine szenische Lesung an, eine Kooperation des Ungarischen Theaters mit der Universität und der Zentralen Universitätsbibliothek „Eugen Todoran“, innerhalb des Projekts „Theater in der Bibliothek“, einer Initiative der Dramaturgin Daniela Magiaru und der Verfasserin der Studie, mit dem Ziel, den Studierenden und zugleich einem breiten Publikum Gegenwartsdramatiker bekannt zu machen, die Rezeption einer schwierigen Theatervorstellung durch die Annäherung an den Text vorzubereiten.

Am Nationaltheater „Mihai Eminescu“ aus Temeswar inszeniert der Schweizer, in Österreich lebende Regisseur Christian Papke *Vor dem Ruhestand*, das am 10. März 2012 in rumänischer Sprache Premiere hatte. Es ist das zweite dramatische Werk von Thomas Bernhard, das an diesem Theater auf die Bühne gelangt, in dem Bewusstsein, dass der österreichische Schriftsteller eine der wichtigsten und provokantesten Stimmen des deutschsprachigen Gegenwartstheaters sei. Sein Werk gleicht einer „Melange“ aus Sarkasmus, Sensibilität und Humor, wobei die Hauptrolle in seinen Theaterstücken stets „das Bewusstsein“ übernimmt.⁴ Die von Papke vorgeschlagene Theatermetapher überschreitet das Grundkonzept des österreichischen Schriftstellers, der eine von Aggressivität, Unterdrückung und Kontrolle entmenslichte Welt seiner dramatischen Figuren darstellt, indem er die Perspektive ändert. In seiner Inszenierung rekonstruiert er vorwiegend die Rolle des Opfers, ausgehend von Bernhards Vision, versucht Lösungen für Extremsituationen wie passiv zu bleiben oder Widerstand zu leisten, zu finden. „Mein Vorschlag ist zusammen nochmals daran zu denken, was bedeutet

¹ DIMIU, Daria: *La traversée de l'Esprit*, *Critical Stages*, „The IATC webjournal“, Issue no.7, December 2012, <http://www.criticalstages.org/criticalstages7/entry/La-traverseacutee-de-lrsquoEsprit?...> (Letzter Zugriff: 6.01.2014).

² Ebenda.

³ BASTEAN, Raul: „*Immanuel Kant*“ - *despre degradarea psihicului uman în opera de autodistrugere* („*Immanuel Kant*“ – über den Verfall der menschlichen Psyche im Selbstzerstörungswerk), „Art Act Magazine“, 2011, <http://artactmagazine.ro/immanuel-kant-despre-degradarea-psihicului-uman-in-opera..> (Letzter Zugriff: 6.01.2014).

⁴ POPOV, Codruța: *Aussage der Dramaturgin beim Pressetreffen, Povestea unui fost torționar, în premieră națională la Timișoara* (Die Geschichte eines ehemaligen Henkers – Landespremiere in Temeswar), 2012, <http://www.ziuaadevest.ro/cultura/28083-povestea-unui-fost-tortionar-in-premiera-nationala-la-timisoara.html>. (Letzter Zugriff: 6.01.2014).

Mensch zu sein, wie man Mensch werden und bleiben kann.” (Papke 2012: 7). In ihrer Theaterchronik untersucht Irina Wolf vorwiegend die Wirkung der Inszenierung, ausgehend von der Absicht des Dramatikers, eine Komödie über die deutsche Seele zu schreiben, vom Regisseur im aktuellen Kontext weitergeführt, indem er die Idee vom perfekten Totalitarismus innerhalb der Familie verfolgt, als Metapher für alle Diktaturformen zu verstehen. Eine besondere Aufmerksamkeit erweckt die Raumnutzung des Studios, für die Vorstellung in eine Art „Miniaturkino“ umgewandelt, und das suggestive Bühnenbild, wichtig für die spezifische Atmosphäre. Hervorgehoben werden die Darsteller, die alle „Außergewöhnliches“ in einer gelungenen Inszenierung leisten (Wolf 2012). Die Anwesenheit der Produktion am Nationalen Theaterfestival in Bukarest hinterlässt tiefgehende Eindrücke, insbesondere durch die Analogie mit der Situation der kommunistischen Diktaturzeit aus Rumänien, hervorgehoben mittels der Videoprojektionen und der bedrängenden Raumkonzeption, eines Aquariums bzw. eines Verhörraums, wo sich auf engstem Raum die Handlung vor den Augen der Zuschauer abspielt.¹

Am Ziel erfährt am Teatrul Foarte Mic aus Bukarest seine Landespremiere in rumänischer Sprache am 23. Februar 2012. Die Voraussetzung eines Erfolgs seitens der Produzenten umfasst drei Namen, die für Garantie stehen: Thomas Bernhard als weltweit bekannter Schriftsteller, Valeria Seciu als rumänische Star-Schauspielerinnen in der Hauptrolle und schließlich Theodora Herghelegiu als erfolgreiche Dramatikerin und Regisseurin. Die Theaterkritik überrascht mit den direkten Vorwürfen, ausgehend von dem gekünstelten Titel in rumänischer Übersetzung, den Fehlgriffen der Regisseurin und des Bühnenbildners, die trotz ihres Renommee, diesmal zu sehr auf publikumswirksame Effekte bedacht gewesen sind.

„Die neueste Inszenierung am Teatrul Foarte Mic aus Bukarest, *SatisFUCKtion* – der Originaltitel ist *Am Ziel* – ist ein lebendiges Bild davon, wie es auch einer großartigen Schauspielerin (Valeria Seciu) nicht gelingen kann ein Theaterstück zu retten, auch wenn von Thomas Bernhard geschrieben, weil von Anfang an der Mechanismus der Vorstellung falsch gelaufen ist ...’Das Problem’ mit Bernhards Text ist – eigentlich wie mit allen seinen Texten – er lässt sich nicht von der Regie dominieren; und das Problem mit der Vorstellung vom Teatrul Foarte Mic ist, dass sie vom Regisseur dominiert wird, durch allerlei unnötige Kunstgriffe.”²

Ileana Popovici unterstreicht die Tatsache, dass dieser Text ideal für die bekannte Schauspielerin Valeria Seciu sei. Auf die Interpretation ihrer Rolle und die ästhetische Wirkung gehen viele der Kritiker ein.³ Valeria Seciu, *grande dame* des rumänischen Theaters, gehört zu den wenigen Schauspielerinnen, die noch wissen wie mit einem schwierigen Text umzugehen, wie er zu verstehen ist. Ihre Darstellung, mit dem gesamten Register von Tonlagen, Stimmungen, Gesten und Mimik ist eine regelrechte Demonstration hoher Interpretationskunst.⁴ Außer den Bemerkungen zu der Inszenierung und der schauspielerischen Leistung der Star-Schauspielerin bietet Liviu Ornea ein Kurzporträt des österreichischen Dramatikers. Dabei stellt er fest, dass sich der Autor diesmal von einem seiner Hauptthemen entfernt, nämlich der Beschimpfung Österreichs und der Österreicher in direkter Form und implizit der Menschheit im

¹ HUREZEAN, Gabriela: *Teatrul: Simfonie atroce pentru pichamer și memorie* (Theater: grausame Symphonie für Pikammer und Gedächtnis), „Cronica Română“, 7. November 2012, <http://www.cronicaromana.ro/2012/11/07/teatrul-simfonie-atroce-pentru-pichamer-si-memorie/?ref=cating> (Letzter Zugriff: 6.01.2014) und RUSIECKI, Cristina: *Țășniți din istorie* (Aus der Geschichte herausgewachsen), „Cultura“, 22. November 2012, <http://revistacultura.ro/nou/2012/tasni-tin-istorie>. (Letzter Zugriff: 6.01.2014).

² POPOVICI, Ileana: *Scapă cine poate* (Es entkommt wer kann), „Observator cultural“, Nr. 617. März 2012 http://www.observatorcultural.ro/index.html/Scapa-cine-poate*articleID_26746-article... (Letzter Zugriff: 6.01.2014). [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].

³ Vgl. SÂRBU, Maria: *Valeria Seciu, cu un rol de compoziție* (Valeria Seciu – eine Kompositionsrolle), „Jurnalul Național“, 28. Februar 2012 <http://www.jurnalul.ro/cultura/teatrul/valeria-seciu-cu-un-rol-de-compozitie-605370.html>. (Letzter Zugriff: 6.01.2014).

⁴ Vgl. ORNEA, Liviu: *Teatrul. O satisfucktion parțială* (Eine partielle Satisfucktion), „Observator cultural“, 2012, http://www.observatorcultural.ro/index.html/*articleID_26745-articles_details.html?... (Letzter Zugriff: 6.01.2014).

Allgemeinen. Doch diese Abwendung täuscht, denn implizit geht es mit dem Schimpfen weiter, indem die dramatischen Figuren in düsteren Farben beschrieben werden: „dumm, egoistisch, frivol, lieblos und falls Güte vorhanden ist, taucht sie in der gequälten Seele eines Geisteskranken auf.“¹ Ileana Lucaciuc bemerkt, dass Bernhards Präsenz als Dramatiker sich in den Spielplänen der rumänischen selbständigen Theater intensiviert und sein Name in der rumänischen Theaterlandschaft immer mehr Interesse weckt. Doch nicht alle viel versprechenden Produktionen erfüllen die Erwartungen des Publikums.

„Nach der Besichtigung dieser 'Farce', wie es das Plakat verspricht, wird der Zuschauer enttäuscht sein. ... Der Weg vom Text zur Vorstellung scheint sehr lang gewesen zu sein, denn die Regie unterdrückt die Tragik durch allerlei Theatereffekte. Die Beziehungen und der Metatext der Repliken sind oft mittels visueller Kunstgriffe aufgehoben. Theo Herghelegiu ist eine erfinderische Persönlichkeit, bekannt als Regisseurin ... aber in 'Satisfucktion' ignoriert sie, aus dem Wunsch originell zu sein, die Regeln des Theaters und die Schauspieler, verfolgt eine wirkungsvolle Vision, die nichts mit dem Text zu tun hat.“²

Die Theaterkritikerin vermisst das Versprechen einer Event-Vorstellung, denn die namhaften Schauspieler, der Text von Thomas Bernhard und die Ankündigung der Regie sollten Grund genug gewesen sein, sich diese Inszenierung anzusehen. Es bleibt nur der bittere Nachgeschmack eines misslungenen Experiments. Andrei Vornicu teilt diese Meinung,³ wobei er einige Szenen als gut interpretiert empfindet. Der bernhardsche Originaltext ist stark gekürzt worden und so schlussfolgert Maria Sârbu, dass es besser gewesen wäre, Valeria Seciu den Text zu überlassen, um ihn allein vorzutragen.⁴

Der Querschnitt durch die Pressestimmen ergibt ein konkretes Bild über die Rezeption der dramatischen Werke von Thomas Bernhard in Rumänien. Zu erkennen ist, dass eine Intensivierung der Inszenierungen stattgefunden hat, an staatlichen und selbständigen Theatern, wobei noch viel nachzuholen ist, um den Dramatiker und insbesondere seine ästhetische Position bekannt zu machen. Zu differenzieren ist auch die Tatsache, dass die Vorstellungen vorwiegend in rumänischer bzw. ungarischer Sprache (mit Simultanübersetzung ins Rumänische) geboten werden, ein Phänomen, das sich im Rahmen eines doppelten Kulturtransfers bewegt. Die Initiative Bernhards Theaterstücke zu inszenieren ist hauptsächlich auf Vorschläge der Regisseure zurückzuführen. Zugleich ist die Kulturpolitik des Kulturforums Austria zu schätzen, mit dessen Unterstützung die Theater bereit gewesen sind, ihr Repertoire mit Bernhard-Inszenierungen zu bereichern.

Literatur:

BERNHARD, Thomas 1988: Immanuel Kant, ders.: *Stücke 2*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, S. 288.

BASTEAN, Raul 2011: „Immanuel Kant“ - despre degradarea psihicului uman în opera de autodistrugere („Immanuel Kant“ – über den Verfall der menschlichen Psyche im Selbstzerstörungswerk), Art Act

¹ Ebenda.

² LUCACIU, Ileana: *Surprize ... triste (Traurige ... Überraschungen)*, Blog Ileana Lucaciuc <http://www.ileanalucaciuc.blogspot.ro/2012/03/satisfucktion-teatrul-foarte-mic.html> (Letzter Zugriff: 6.01.2014). [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].

³ VORNICU, Andrei: *Satisfucktion – Teatrul Foarte Mic*, „Metropolis online“, 2012, <http://metropolisonline.ro/satisfucktion-teatrul-foarte-mic...> (Letzter Zugriff: 6.01.2014).

⁴ SÂRBU, Maria: *Valeria Seciu, cu un rol de compoziție (Valeria Seciu – eine Kompositionsrolle)*, „Jurnalul Național“ 28. Februar 2012 <http://www.jurnalul.ro/cultura/teatru/valeria-seciu-cu-un-rol-de-compozitie-605370.html>. (Letzter Zugriff: 6.01.2014).

- Magazine, 2011, <http://artactmagazine.ro/immanuel-kant-despre-degradarea-psihicului-uman-in-opera...> (Letzter Zugriff: 6.01.2014).
- BERLOGEA, Ileana 1996: *Zur Rezeption der Dramatik Thomas Bernhards und Peter Turrinis in Rumänien*, in George Gutu (Hrsg.), „Zeitschrift der Germanisten“, București, Editura Charm&Scott, 1996, S. 57-62.
- BODIU, Nicoleta 2008: *Teatrul Dramatic din Graz, pentru prima oară la Timișoara* (Das Grazer Schauspielhaus zum ersten Mal in Temeswar), Timișoara, Pressemappe DSTT.
- CHIȚAN, Simona 2011: *Obsesia care ucide muzica* (Die Obsession, welche die Musik zerstört), in „Adevărul literar și artistic“, <http://www.agenda.liternet.ro/articol/12987/Simona-Chitan/Obsesia-care-ucide-muzica-Puterea-obisnuitei-...> (Letzter Zugriff: 6.01.2014) [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].
- CONSTANTIN, Marina 2012: *Exercițiul delirului* (Übung des Deliriums), in „România literară“.
- CONSTANTINESCU, Marina 2011: *Mecanisme și mecanica lor* (Die Mechanismen und ihre Mechanik), „România literară“, nr. 8.
- CONSTANTINESCU, Marina 2001: *Oglinda ovală* (Der ovale Spiegel), in „România literară“, 15. August.
- CONSTANTINESCU, Marina 2008: *Pavilionul de vânătoare* (Jagdpavillion), in „România literară“, nr. 6.
- DABIJA, Alexandru 2001: *Caiet program. „Creatorul de teatru”* (Programmheft „Der Theatermacher“), București, Teatrul ACT, S. 9.
- DIMIU, Daria 2012: *La traversée de l'Esprit, Critical Stages*, „The IATC webjournal“, Issue no.7, December, <http://www.criticalstages.org/criticalstages7/entry/La-traverseacutec-de-lrsquoEsprit?...> (Letzter Zugriff: 6.01.2014).
- DUMITRU, Andreea 2010: *Prova d'orchestra*, „Teatru azi“, Nr. 6-7-8, <http://www.teatrulicaalexandrescu.ro/index.php?view=article&id=50%3Acronici-put...> (Letzter Zugriff: 6.01.2014). [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].
- DÜNCKELMANN, Ulf 2003: *Interview mit Codruța Popov*, „Die Macht der Gewohnheit“, Programmheft, S. 10 [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].
- FASSEL, Horst 2011: *Das Deutsche Staatstheater Temeswar (1953-2003). Vom überregionalen Identitätsträger zum experimentellen Theater*, Berlin, LIT Verlag.
- GALGOȚIU, Dragoș 2008: *Interviu*, in „Ziua de Cluj“, 30. Januar [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].
- GROZA, Claudiu 2012: *Kant cel psihotic* (Der psychotische Kant), „Revista Tribuna“, Nr. 225, 16-31, S. 32 [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].
- GUȚU, George 1999: *Ansätze zur Rezeption des Werkes von Thomas Bernhard in Rumänien*, „Zeitschrift der Germanisten Rumäniens“, Heft 1-2 (15-16), S. 254-264.
- HERBERT, Rudolf 1980: *Märchen von der verlorenen Welt. Zur Aufführung von Minetti am Kleinen Theater*, in „Neue Literatur“, März.
- HUREZEAN, Gabriela 2012: *Teatru: Simfonie atroce pentru pichamer și memorie* (Theater: grausame Symphonie für Pikammer und Gedächtnis), in „Cronica Română“, 7. November, <http://www.cronicaromana.ro/2012/11/07/teatru-simfonie-atroce-pentru-pichamer-si-memorie/?ref=cating>. (Letzter Zugriff: 6.01.2014).
- ICHIM, Florica 2001: *La Teatrul ACT Marcel Iureș și „Creatorul de teatru”* (Am ACT-Theater Marcel Iureș und „Der Theatermacher“), in „România liberă“, 15. November [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].
- LUCACIU, Ileana 1982: *Avertisment. „Înainte pensionării” – Teatrul Mic* (Verwarnung – „Vor dem Ruhestand” – Kleines Theater), in „Săptămâna“, 19. Februar.
- LUCACIU, Ileana: *Surprize ... triste* (Traurige ... Überraschungen), Blog Ileana Lucaciu <http://www.ileanalucaciu.blogspot.ro/2012/03/satisfucktion-teatrul-foarte-mic.htm>. (Letzter Zugriff: 6.01.2014). [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].
- MĂRGINEANU, Ioana 1979: *Minetti, un nou paradox al actului teatral* (Minetti oder ein neues Paradoxon des Schauspielers), in „Săptămâna“, 12. November.
- MODREANU, Cristina 2001: *„Creatorul de teatru” sau splendoarea deriziunii* („Theatermacher” oder die Pracht der Lächerlichkeit), in „Adevărul“, 5. Juli [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].
- MORARIU, Mircea 2012: *În logica de tip „Clio”* (Eine Logik vom Typ „Clio“), in „Teatru azi“, nr. 1-2, S. 167.
- ORNEA, Liviu 2008: *Societatea de vânătoare sau lungul drum al zilei către moarte* (Jagdgesellschaft oder der lange Weg des Tages zum Tod), „Agenda LiterNet“, <http://www.liternet.ro/versiuneimprimabila/agenda/6776/Liviu-Ornea/Societatea-de...> (Letzter Zugriff: 6.01.2014). [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].
- ORNEA, Liviu 2012: *Teatru. O satisfucktion parțială* (Eine partielle Satisfucktion), „Observator cultural“, http://www.observatorcultural.ro/index.html/*articleID_26745-articles_details.html?... (Letzter Zugriff: 6.01.2014).
- PASCU, Eleonora 2000: *Österreichisches Gegenwartstheater zwischen Tradition und Innovation*, Timișoara, Editura Excelsior.
- POPESCU, Radu 1982: *Un rechizitoriu la adresa fascismului* (Eine Anklage des Faschismus), in „România liberă“, 9. Januar.

- POPOVICI, Ileana 2012: *Scapă cine poate (Es entkommt wer kann)*, in „Observator cultural“, Nr. 617, http://www.observatorcultural.ro/index.html/Scapa-cine-poate*articleID_26746-article... (Letzter Zugriff: 6.01.2014). [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].
- PAPKE, Christian 2012: *Interview mit der Dramaturgin Codruța Popov, „Vor dem Ruhestand“*, Programmheft, S. 7 [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].
- PATLANJOGLU, Ludmila 2001: *În topul criticii: Marcel Iureș de la Teatrul ACT (Im Top der Kritik: Marcel Iureș vom ACT-Theater)*, in „Curentul“, 24. Juli [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].
- PECHTOL, Maria 1972: *Thalia in Temeswar. Die Geschichte des Temeswarer deutschen Theaters im 18. und 19. Jahrhundert*, Bukarest, Kriterion Verlag.
- POPOV, Codruța 2012: *Aussage der Dramaturgin beim Pressetreffen, Povestea unui fost torționar, în premieră națională la Timișoara (Die Geschichte eines ehemaligen Henkers – Landespremiere in Temeswar)*, <http://www.ziuaadevest.ro/cultura/28083-povestea-unui-fost-tortionar-in-premiera-nationala-la-timisoara.html>. (Letzter Zugriff: 6.01.2014).
- RINGLER-PASCU, Eleonora 2010: *Rebellen aus Österreich in Rumänien? „Nein danke!“ Ansätze zur Rezeption der dramatischen Werke von Thomas Bernhard und Peter Handke in Rumänien*, in MAZILU, Alina, WEIDENT, Medana, WOLF, Irina (Hrsg.): *Das rumänische Theater nach 1989. Seine Beziehungen zum deutschsprachigen Raum*, Berlin, Frank&Timme Verlag, S. 377-384.
- RUSIECKI, Cristina 2008: *Încarcerați pe corabia înțelepciunii (Gefangen auf dem Schiff der Weisheit)*, in „Revista Cultura“.
- RUSIECKI, Cristina 2012: *Țășniți din istorie (Aus der Geschichte herausgewachsen)*, in „Cultura“, 22. November, <http://revistacultura.ro/nou/2012/tasniti-din-istorie>.
- SĂLIȘTE, Ana 2008: *Grazer Schauspielhaus in Temeswar. Festwoche des DSTT: „Am Ziel“ von Thomas Bernhard*, in „Allgemeine Deutsche Zeitung“, Kulturseite, nr. 4026, 28. November.
- SÂRBU, Maria 2010: *Oglindă a societății, în fața publicului de teatru*, in „Jurnalul Național“ [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].
- SÂRBU, Maria 2012: *Valeria Seciu, cu un rol de compoziție (Valeria Seciu – eine Kompositionsrolle)*, in „Jurnalul Național“, 28. Februar <http://www.jurnalul.ro/cultura/teatru/valeria-seciu-cu-un-rol-de-compozitie-605370.html>. (Letzter Zugriff: 6.01.2014).
- SILVESTRU, Valentin 1979: *Elegie pentru actor (Elegie für einen Autor)*, in „România literară“, 6. Dezember.
- SILVESTRU, Valentin 1982: *Textul ușor pentru actori grei. „Înainte pensionării” de Thomas Bernhard (Leichter Text für grosse Schauspieler. „Vor dem Ruhestand“ von Thomas Bernhard)*, in „România literară“, 14. Januar.
- STANCIU, Natalia 2003: *Thomas Bernhard la Teatrul Național „Mihai Eminescu“*, in „Curierul Național“, 12. April [Übersetzung ins Deutsche – Verfasserin der Studie].
- STOICA, Oana 2012: *Decada de grație (Eine Dekade der Gunst)*, in „Dilema veche“.
- VORNICU, Andrei 2012: *Satisfucktion – Teatrul Foarte Mic*, „Metropolis online“, <http://metropolisonline.ro/satisfucktion-teatru-foarte-mic...> (Letzter Zugriff: 6.01.2014).
- WOLF, Irina 2012: *Teatrul poate și trebuie să producă plăcere (Theater kann und soll Unterhaltung schaffen)*, in „Teatru azi“, nr. 5-6.

ISTORIA TRĂITĂ – O BIOGRAFIE IDEATICĂ. RĂU ȘI VIOLENȚĂ ÎN EUROPA CENTRALĂ*

George Alexandru CONDRACHE
Universitatea de Vest din Timișoara
condrache.alex@gmail.com

History as Biography. Evil and Violence in Central Europe

In our research we are concerned with “residuals” in post-war Central European literature. One of their fundamental forms is violence. This can make one wonder if there is a connection between the violence in the novels and the one produced by the social-political milieu. In this sense, residual violence would be the artistic answer to a violent context. The causal relation between history and artistic violence is often accepted as valid without being even verified. Because such an assumption cannot be taken for granted, this article aims to verify its validity in the historical and cultural context we are interested in. Our starting point is that, in order to consider this causal relation as true, we must explain the environment in which the novelists wrote their books. Without taking a biographical interest, we focus on the ideas that were representative in those times. This way we identify the ideological atmosphere in which the novels were written. Instead of just accepting the common position about the Iron Curtain, we try to determine what an inner and authentic position looks like. Basically, we consider that if we can access the way they internalized their history, we can determine what its echo was in literature. We do this by exploring how communism and its violence were perceived in essays written by the most representative dissenters in Central Europe.

Keywords: *residual; violence; communism; history; causal relation*

În cercetarea pe care o desfășurăm, atenția este concentrată asupra formelor reziduale din proza central-europeană postbelică. Așadar, evident, sunt vizați prozatori care aparțin spațiului central-european. Nefiind oportună în dinamica lucrării o poziție cu privire la „granițele” acestui spațiu, se rețin ca fiind necesare două elemente de natură istorică: scriitorii în cauză s-au format în cadrul unui teritoriu ce a făcut parte din Imperiul Austro-Ungar, teritoriu ce apoi s-a aflat în interiorul Cortinei de Fier. Deci este exclusă partea occidentală a Mitteleuropei, rămânând cehii (Bohumil Hrabal, Milan Kundera, Ivan Klíma), polonezii (Paweł Huelle, Wojciech Kuczok, Andrezej Stasiuk, Grzegorz Musiał), românii (Ioan Groșan, Gheorghe Crăciun) și ungurii (Ádám Bodor, Attila Bartis, György Dragomán, György Konrád). Nominalizarea acestora este selectivă, fiind un proces dependent de parcursul cercetării. Selecția depinde, pe lângă criteriul valoric, mai ales de frecvența utilizării rezidualului, care semnalează, în special, o imagine brutală a lumii. Dintr-o perspectivă descriptivă, rezidualul poate fi organic, caz în care vorbim de resturile corpului, sau anorganic, când reprezentative sunt imaginile literare ce surprind obiecte ieșite din uz, gropi de gunoi etc. Cea mai evidentă caracteristică a rezidualului în ficțiune este violența. Faptul că romanele în care este (mai) prezent sunt scrise în perioada regimului comunist sau imediat după și, de multe ori, exploatează literar diverse aspecte specifice acestui regim, semnalează că există o legătură între violența regimului și violența artistică. S-ar putea crede că presupunerea noastră nu reprezintă tocmai un element de noutate, ci este un truism. Suntem însă convinși că mai degrabă este problematică (dacă nu cumva este pur și simplu eronată) acceptarea unor relații cauzale aparent simple, așa cum este stabilirea unor conexiuni între o creație artistică și contextul (social, politic, cultural) în care aceasta a fost scrisă. Nu negăm existența acestor cauzalități, de altfel nici nu am avea cum, câtă vreme exact asta se încearcă în studiul¹ de față. Totuși, considerăm necesar ca o asemenea presupunere să fie argumentată și explicată în fiecare caz în parte, altfel nu se depășește nivelul unor presupuneri facile, al unui diletantism rentabil.

¹ În acest studiu se regăsesc idei și fragmente proprii, ce le-am utilizat în alte articole publicate.

Or, tratarea cu responsabilitate a unui asemenea demers nu înseamnă doar rigurozitate metodologică, pentru că abordarea aplicată unor astfel de situații scoate în evidență o serie de elemente greu de pus cap la cap. Altfel spus, nu este suficient să afirmăm că, de pildă, Milan Kundera a scris romanul *Gluma* ca un răspuns la regimul totalitar din Cehoslovacia. Este evidentă atenția acordată în roman regimului, însă trebuie verificat ce presupune această influență, care sunt limitele sale, cum se manifestă? Cât de mult a însemnat în proza lui Kundera (și a altora) brutalitatea unui regim totalitar? Cum ar fi arătat creația sa fără acest context social? Se limitează textul la această relație? Sau, altfel formulat, ce a însemnat regimul totalitar în viața unui intelectual din Europa Centrală și cum i-a afectat actul creației? Firește că o asemenea întrebare presupune activarea unor resorturi care depășesc cu mult limitele spațiale și metodologice ale unui articol, totuși, ne propunem ca în finalul acestei lucrări să avem o serie de piste viabile, niște repere stabile, pentru că altfel însăși cercetarea rezidualului în acest context literar este mai puțin credibilă.

La finele mileniului al doilea, Tzvetan Todorov scrie o carte în care încearcă să interiorizeze, să interpreteze din perspectiva unui scriitor – și nu a unui specialist, cum ar fi istoricul sau sociologul – evenimentele importante ale secolului XX. Dintre toate, două îi atrag atenția în mod deosebit, și nu din bune motive, pentru că este vorba de nazism și comunism. Dacă primul a șocat prin absurditatea urii îndreptate împotriva unei rase și apoi prin priceperea diabolică de a o extermina, cel de-al doilea a fost tulburător prin brutalitatea aproape inimaginabilă pe care a manifestat-o. Printre altele, cele două au în comun o trăsătură esențială, unică în istorie: „[...] totalitarismul este marea inovație politică a secolului, așa că el este răul extrem [...] Totalitarismul este o noutate și este mai rău decât tot ce l-a precedat” (Todorov 2002: 9). Iată, secolul douăzeci, crede intelectualul francez de origine bulgară, iese în evidență din cauza totalitarismului, văzut nu doar ca un rău, ci ca un rău extrem, ca ceva ce nu suportă comparație. Acesta este înțeles ca o mutație, ca urmare a reușitei sale de a impune umanității un (pseudo)adevăr unic. Astfel, individul uman este constrâns, presat și, într-un final, subjugat. Dacă această caracterizare a totalitarismului poate părea abstractă, expunerea lui Todorov nu evită elementele concrete: „Teroarea nu este o caracteristică facultativă a statelor totalitare, ea face parte din esența lor.” (Todorov 2002: 37).

Așadar, Todorov consideră totalitarismul un rău extrem. Există dincolo de extrem un punct care să îl facă chiar mai rău? Poate că ar fi diabolicul, însă pentru Todorov totalitarismul nu este un rău diabolic, pentru că cei responsabili de existența sa au fost, totuși, oameni. Oricât de sucite au părut deciziile unora ca Hitler sau Stalin, erau ideile unor indivizi și nu a unor forțe diabolice. Dar, dincolo de această diferențiere mai degrabă personală, cert este că Todorov nu își poate imagina un rău mai mare în contextul istoriei, tocmai de aceea secolul XX, crede intelectualul francez, rămâne unic. Există totuși un autor care apreciază secolul trecut ca fiind unul diabolic. Însă, din nou, este mai degrabă o diferență stilistică decât una ce modifică esența mesajului, care rămâne același: nu se poate închipui în istorie ceva mai rău. Pentru Vladimir Tismăneanu, totalitarismul echivalează cu o coborâre în istorie a diavolului (Tismăneanu 2013). Desigur, este vorba de o metaforă. Interesant este că această metaforă, care acceptă formal identificarea totalitarismului cu diabolicul, cât și cea a lui Todorov, care consideră că totalitarismul nu este diabolic, pentru că a fost produsul unor oameni (căci altfel cu ușurință s-ar numi diabolic) certifică existența unui context socio-politic cum nu se poate mai rău, un fel de iad pe pământ: „Secolul XX este recunoscut ca cel mai plin de ură și violent veac.” (Tismăneanu 2013: 15)

Tismăneanu consideră că Partidul a avut un țel suprem, și anume transformarea individului uman într-un obiect maleabil, iar pentru a obține asta a încercat lucruri înfiorătoare: poliție politică, torturi, deportări, lagăre de concentrare, execuții în masă. Efectele sunt categorice. Răul este extrem atunci când consecințele manifestării sale ating limitele maxime, atunci când individul uman este transfigurat, ajungând de nerecunoscut, adesea chiar și pentru el însuși. Într-un final, Istoria nu servește omului, nu are nimic în comun cu progresul hegelian.

Dimpotrivă, ea nu poate nici măcar să tolereze individul în felul în care acesta este. De aceea va crea un context care să îl nimicească.

Istoria regimurilor comuniste se poate împărți în două. Pe de o parte, sunt anii de început, anii instalării și acomodării, anii violenței extreme și ai terorii colective. Urmează apoi perioada rutinei regimurilor, nu la fel de spectaculoasă în cruzime, care variază în funcție de contextul local, de inițiativele și viziunea dictatorilor. Cum spuneam, încercăm să înțelegem contextul în care au fost scrise romanele pe care le studiem. Avem, pe de o parte, scriitori care, poate, păstrează o memorie vie (au trăit aceste evenimente) a celui de al Doilea Război Mondial, de pildă György Konrád și Ivan Klíma. În cazul acestora este clar că la fel de vie este perioada de instalare a regimului, cât și cea de după. În extrema cealaltă sunt scriitorii (Attila Bartis de pildă) care au cunoscut în mod direct doar ultimele două decenii ale regimului. Astfel, se ridică o serie de întrebări. Mai întâi, cum se raportează scriitorii la cea de a doua perioadă a regimului comunist? Ea nu este la fel de intolerabilă. De altfel, în această perioadă și-au trăit o bună parte din existență, atunci au scris și au devenit cunoscuți (cu excepția câtorva excepții de scriitori mai tineri). Așadar, a fost receptată această perioadă ca una a fricii, a terorii sau a reprezentat doar un context sâcâitor, totuși ignorabil? Apoi, cum le-a influențat această perioadă creația? Apoi, în continuarea celei de a doua întrebări, cum poate fi verificată această influență? Practic, poate un regim autoritar, însă suportabil, să fie exclus din aria creației? Sau, dacă nu este posibil, trebuie înțeles în ce forme este acesta inclus, ba mai mult, ce urmări în exterior, în sensul percepției culturale, are această posibilă incapacitate de a exclude.

Pentru a înțelege de ce violența (prin rezidual) este o constantă în literatura autorilor de care suntem preocupați, este necesar să ne apropiem de subiectivitatea lor. Prin aceasta nu înțelegem strict biografia lor, cât mai degrabă o biografie a ideilor de care erau înconjurați. De aceea considerăm că este utilă încercarea de a înțelege felul în care era receptat regimul prin intermediul unor voci care vorbesc la persoana întâi, dar care nu neapărat se rezumă la o autobiografie înțeleasă în sensul strict al cuvântului. Practic, este evocată istoria lor, istoria *trăită*. Vom încerca să ne concentrăm atenția asupra poziției unor intelectuali ce lansau ideile cu adevărat importante în acele vremuri. Aceștia au produs de fapt mediul ideatic în care scriitorii pe care îi studiem au trăit, mai cu seamă că, uneori, statutul de disident s-a identificat cu cel de prozator (de exemplu György Konrád).

Este necesar să menționăm faptul că niciun moment nu ne-am propus ca studiul de față să răspundă rigorilor impuse de științe așa-zis exacte (poate mai corect ar fi să le apreciem ca fiind doar ceva mai aproape de reflexele științelor exacte). Dacă, pe alocuri, în abordarea noastră se găsesc influențe venind dinspre sociologie și nișe teoretice aferente (psihologie socială, structuralism genetic), se datorează simplului fapt că ne aflăm într-un context care cere asemenea abordări, însă sub nicio formă ele nu dictează o direcție. Mult mai aproape de perspectiva noastră se află Tzvetan Todorov, care interpretează o serie de fapte istorice deja cunoscute, însă o face din perspectiva intelectualului, a scriitorului care încearcă să își înțeleagă timpul. Asta înseamnă că sunt excluse orice pretenții epistemologice privind istoria, nimeni nu este preocupat de limitele acestei științe, cum nu este preocupat nici de interpretarea *de facto* a vreunui eveniment istoric. În același timp, sunt excluse puseurile patetice, sentimentalismul, interpretările exotice. Cei pe care îi avem în vedere sunt preocupați de o înțelegere lucidă a evenimentelor care, adesea fără voia lor, i-au înconjurat. Ei simt nevoia să interiorizeze, să înțeleagă cu detașare întâmplările istorice care le-au schimbat destinul. Astfel, îi putem diferenția cu ușurință de istorici, sociologi și așa mai departe. Totodată, nu îi identificăm în categoria unui subiectivism greu de controlat. Cu riscul de a-i localiza într-o zonă mai degrabă echivocă, cel mai bine îi putem categorisi în aria filosofiei culturii. Ne permitem însă această aparentă lipsă de precizie (diferită însă de confuzie sau relativism), pentru că, în final, este potrivită demersului nostru. Pentru a înțelege în ce context au fost scrise romanele ce ne preocupă, considerăm că nu e potrivită nici o perspectivă sociologică rigidă, dar nici o abordare care să analizeze în detaliu biografia autorilor, cum ar face

psihanaliza. Credem că mult mai potrivit este să analizăm atmosfera (ideatică) în care au fost scrise romanele.

Leszek Kołakowski și-a început cariera filosofică în calitate de susținător al marxismului, este drept, critic. De altfel, tocmai această poziție a fost cauza unui conflict cu regimul comunist polonez, care, într-un final, îi va cauza excluderea din mediul universitar. Se poate ca atașamentul său față de doctrina marxistă, precum și colaborarea limitată cu partidul, să ridice semne de întrebare în legătură cu statutul său de disident. Însă articolele sale critice, scrise încă din anii '50, influența uriașă pe care a avut-o în rândul generației de intelectuali (și nu ne referim doar la cei din Polonia, ci și la cei din Cehoslovacia și Ungaria) care i-au urmat, dar și, până la urmă, schimbarea de macaz ideologică și devotamentul arătat criticii regimului, chiar și după autoexilarea din Polonia, îl confirmă nu doar ca o voce credibilă, cât și ca luptător ferm împotriva regimului totalitar. Kołakowski este unul dintre cei care, cu mult curaj, acceptă faptul că au greșit și găsesc forța necesară să critice cu fermitate poziția pe care până nu de mult o îmbrățișau. Astfel, filosoful polonez este unul dintre cei care identifică regimul totalitar comunist cu o uneltire a diavolului. De altfel, metafora lui Tismăneanu despre care am discutat mai sus este inspirată de argumentarea lui Kołakowski, cu diferența că pentru intelectualul polonez diavolul nu este o metaforă, ci o prezență reală. Totuși, cu sau fără acest insert mistic, poziția sa este credibilă și lipsită de habotnicie. Până la urmă, diavolul este un simbol pentru răul extrem.

În *Modernitatea sub un neobosit colimator* (Kołakowski 2007), omul este văzut în contextul luptei dintre bine și rău, fiind mereu presat de forțele răului, care încearcă să-l corupă. Conform acestui scenariu, diavolul a inventat statele totalitare, „a căror legitimitate se bazează pe faptul că stăpânitorii lor sunt și deținătorii adevărului. Cine se opune unui asemenea stat sau sistemului său este dușmanul adevărului” (Kołakowski 2007: 272). În aceste state există o diferență fundamentală între doctrină și drepturile omului. Astfel, crede Leszek Kołakowski, doctrina marxistă și, cu atât mai mult, statul totalitar înțeleg că progresul se realizează cu ajutorul violenței. Asta înseamnă că indivizii sunt reduși la statutul de „unelte inerte ale statutului” (Kołakowski 2007: 309), libertatea lor, capacitatea de a se autodetermina, sunt factori corecțai de logica unui sistem care nu poate funcționa altfel decât într-o formă coercitivă. Statul totalitar comunist proclamă necesitatea unei continue revoluții care, susține Kołakowski, este mereu sângeroasă, este principial sângeroasă. Mai mult, aceasta implică existența unor figuri mesianice, care fac transferul dinspre lumea așa cum a fost știută până într-un anumit moment și cea nouă. Sigur, efortul revoluționar necesită sacrificii uriașe din partea celor mulți, această comutare spre altfel, spre nou, înseamnă supunere totală, dar orice efort este derizoriu pentru *Mesia întruchipat în partid*, care este „fericitul posesor al adevărului” (Kołakowski 2007: 275). Chiar mai mult, *vremurile noi* presupun distrugerea totală, iar partidul nu poate decât să îmbrățișeze această inițiativă, sub pretextul unei curățiri totale: a elitelor, a sistemului economic, a culturii și așa mai departe.

Pentru ideea revoluției este vitală utopia. În mod necesar, trebuie să devină realitate. În cazul regimului comunist, utopia înseamnă egalitate absolută. Din nou, rezultă o anulare a identității individului uman. Scopul ultim este *omogenitatea deplină*, bazată pe „estetica simetriei impecabile și a supremei identități” (Kołakowski 2007: 204) al cărei rezultat final este eliminarea oricărei diferențe și, deopotrivă, a oricărei identități: „Ca urmare a multor accidente istorice, utopia marxistă a devenit principalul pilon de sprijin ideologic, autojustificativ și autoglorificator al cancerului totalitar care devorează țesutul social al lumii noastre [...]” (Kołakowski 2007: 203). Practic, regimul totalitar comunist nu este doar o etapă nefericită, ci este perioada în care a fost atins diabolicul, extremul, răul incomparabil: „Civilizația noastră se confruntă cu noua civilizație totalitară a sovietizării, iar miza nu este numai destinul unei anumite forme de cultură, ci al umanității așa cum o cunoaștem[...]” (Kołakowski 2007: 213).

Kołakowski depășește nivelul plat al identificării regimului politic comunist cu o formă a răului. Cunoscându-l din interior, îl investește cu o forță ale cărei efecte cunosc o extindere globală. Și nu este vorba doar de capacitatea sa de a se extinde în spațiu, cât faptul că acolo unde

rulează impune schimbări ce pun în pericol felul în care umanitatea există, pentru că reușește să deformeze însuși ADN-ul cultural, moral și identitar al umanității. De aceea existența sa este văzută ca o lucrare diabolică. Prezența (simbolică a) diavolului înseamnă o răsturnare totală a firescului, înseamnă genialitatea în a face rău, în a distruge. Karl Rosenkranz oferă o definiție a răului diabolic care ne este utilă: „Urăște binele din principiu, făcându-și din negarea sa un scop absolut și aflându-și satisfacția în provocarea suferinței și a nenorocirii”(Rosenkranz 1984, 307). De aceea, regimul comunist este văzut ca o mișcare diabolică, pentru că în structura sa figurează o luptă împotriva a ceea ce până atunci însemna bine, pe care îl înlocuiește cu o perpetuă provocare a *suferinței și a nenorocirii*. Această așezare aproape maniheică nu are în vedere o idilizare a trecutului și nici a vreunei forme alternative de guvernare, însă, în măsura în care există o serie de valori acceptate de comun acord, un minim consens despre ceea ce înseamnă binele în societate, nu este o patetizare și nici o exagerare să se afirme că regimul comunist a reușit să îl slujească într-o manieră unică.

O perspectivă similară întâlnim la Ronald Paulson (Paulson 2007). Acesta pleacă de la o diferențiere între rău (*bad*) și diabolic (*evil*). Dacă primul termen înseamnă a face în mod deliberat ceva inacceptabil cuiva, a-l răni, a-i provoca o neplăcere, cel de-al doilea termen reprezintă forma extremă a primului. Asta implică puncte maxime pentru suferință, durere, nefericire. În acest context, autorul consideră regimurile totalitare ca o formă a diabolicului ce se manifestă public. Diferența dintre o calamitate și un act diabolic public este că cel de-al doilea a fost provocat în mod deliberat, în spatele său există o serie de oameni care l-au gândit, care au depus eforturi pentru implementarea sa. Spuneam că Tzvetan Todorov preferă să folosească sintagma de *rău extrem* în locul celei de *rău diabolic*. Totuși, dacă eludăm această nuanță – una ce ține de dimensiunea stilistică a discursului –, ajungem în același punct. Comunismul este un rău diabolic și asta nu pentru că vreunul din autorii menționați crede cu habotnicie în implicarea exclusivă a diavolului, ci pentru că acest partid a girat implementarea absurdului în realitate. Leszek Kołakowski este cel mai radical în ceea ce privește statutul diabolic. Diavolul a dorit scenariul regimurilor totalitare. Am spus deja că această afirmație nu schimbă percepția asupra comunismului, cel mult setează un prag maxim în vederea comparațiilor ce îi sunt atribuite. Considerăm că aceste aprecieri reușesc să nuanțeze și să explice natura regimului totalitar comunist. Totodată, oferă o imagine cât se poate de clară vizavi de felul în care este receptat acest regim de cineva care l-a trăit. Tocmai acesta este motivul pentru care totalitarismul de sorginte sovietică nu înseamnă doar o mișcare politică nefericită, ci este văzut ca Istoria însăși. În măsura în care schimbările pe care le aduce în societate ating limita radicalului, intelectuali precum Kołakowski refuză să mai facă o diferență între rolul secundar pe care ar trebui să îl aibă un regim politic la un moment dat în schema generală a istoriei. Pentru că statul decide totul în jurul său, pentru că statul anulează libertatea, schimbă cu forța individul, mixează clasele sociale, schimbă percepția trecutului, impune controlul total în prezent și face tot ce este posibil pentru a transforma influența sa într-o constantă a viitorului, istoria nu poate fi altceva decât rezultatul acestor inițiative, de aceea Istoria înseamnă Partidul Comunist.

Despre identitatea dintre istorie și politică vorbește și György Konrád: „Pe de altă parte, istoria nu înseamnă nimic mai mult decât crime, jafuri, înșelătorii și umilințe; asta este istoria. Ea înregistrează până și cele mai mici gesturi pe care cultura sau religia le consideră criminale” (Konrád 1984: 103). Dacă poate ne îndoiim la care istorie se referă: „Președintele american și cel sovietic au mai multă putere decât toți tiranii din istorie la un loc” (Konrád 1984: 35). De ce este inclus în ecuație și președintele american? Pentru că este deopotrivă responsabil pentru cel mai mare rău ce a existat vreodată, și anume războiul rece, amenințarea distrugerii totale. Însă asta nu înseamnă că democrația (reală) și dictatura sunt considerate una și aceeași, dimpotrivă. Dacă punctul de plecare al scriitorului maghiar este presiunea uriașă datorată războiului rece, eseul său focusează cu precădere situația din blocul estic: „Cortina de Fier nu este la frontierele noastre, ci în capetele noastre” (Konrád 1984: 112). Asta înseamnă că o asemenea existență politică este o prezență greu de îndepărtat din conștiința europeanului din Est: „Se pare că suntem parteneri ai

aceluiași destin [maghiarii, cehii, polonezii].” (Konrád 1984: 146). Destinul, în calitatea sa de parcurs irefutabil, intangibil, este simbolul perfect pentru imaginea unei istorii imposibil de influențat de muritorul de rând. Ba mai mult, destinul implică ideea fatalității, a unei vieți chinuite: „A fost ca și cum aceste experimente erau unul și același experiment condus de o singură mână” (Konrád 1984: 146).

Colegul mult mai celebru de generație al lui György Konrád, Václav Havel, împărtășește opiniile pe care le-am menționat mai sus. Și nu este vorba doar de o receptare negativă asupra regimului comunist. Acest experiment social lasă impresia unui act universal, unei mișcări aproape mistice:

„Ideologia este un mod amăgitor de a relaționa cu lumea. În timp ce le oferă oamenilor iluzia unei identități, a demnității, a moralității, face mai ușoară diviziunea [...] De aceea, funcția primară a ideologiei este să le ofere oamenilor, deopotrivă victime și sprijin, iluzia că sistemul este în armonie cu ordinea omenească și cu cea universală.” (Havel 1985: 3).

Regimul nu poate fi exclus din conștiința omului estic. Prezența sa este mult prea încheagată pentru a putea fi ignorată. Or, faptul că regimul se vrea în acord cu *ordinea universală* dovedește intenția sa de a-și depăși statutul exclusiv lumesc și de a se infiltra în schema universalilor, unde nimic nu poate fi contestat, nici în prezent și nici în viitor. Și nu este vorba doar despre ceea ce își dorește, ci despre ceea ce reușește. Havel ne invită să ne imaginăm ce s-ar întâmpla cu șeful unui aprozar care ar hotărî să nu așeze în vitrină plăcuța cu mesajul partidului. Repercursiunile asupra sa i-ar afecta profund existența. Pe de altă parte, dacă este docil, contribuie la scenariul comun gândit de Partid, contribuie la minciuna generală, la spălarea de minți, la minciuna colosală. De altfel, minciuna, aparența, apreciază Havel, sunt extrem de importante pentru rutina regimului, pentru că regimul, sau imaginea sa, există în cadrul unei realități paralele: „[...] viața în regim este în întregime cucerită de ipocrizie și minciuni.” (Havel 1985: 8).

Aceleași coordonate, ipocrizia și ideea istoriei implacabile, se întâlnesc și la Adam Michnik:

„[...] cea sovietică ne-a frânt șira spinării morale. Lucru posibil datorită amestecului infernal de teroare și promisiune socială, datorită demagogiei revoluționare care, cu prețul denunțului, a îngăduit jaful drapat în ideologie, distrugând astfel structurile tradiționale ale organizațiilor sociale, deschizând drum larg sistemului Progresului. Aceste uși au fost deschise tuturor acelora care au înțeles că, datorită legilor implacabile ale istoriei, Vechea Lume ajunsese în ruină.” (Michnik 1997: 15)

Pentru că am ajuns la Adam Michnik, care este un simbol în acest sens, trebuie menționat că niciunul dintre disidenții pe care i-am citat până acum nu este reprezentantul unui pesimism ce ar putea duce la blazare. Dimpotrivă, citatele lor au fost preluate din eseuri al căror scop era să impulsioneze societatea (cu greu se poate vorbi de societate civilă așa cum o înțelegem noi) să se opună sistemului, să iasă din minciună. Kolakowski, György Konrád, Havel, Michnik, toți au militat cu hotărâre și nu de puține ori cu prețul libertății pentru a provoca schimbarea în care credeau sincer. Însă felul în care ei percepeau regimul în care trăiau, nu are nicio legătură cu dorința de schimbare. S-ar putea totuși replica faptul că ideea unei istorii implacabile este incompatibilă cu dorința de schimbare. De fapt, rezolvarea este simplă. Dorința de a schimba, în cazul lor nevoia de a schimba, reprezintă o inițiativă în plan ideal ori abstract, este ceva încă nerealizat, care apare tocmai ca răspuns la o situație de neacceptat. Faptul că există, că se vrea schimbarea, nu presupune că percepția prezentului este alterată. De aceea putem vorbi de acest mod de a percepe istoria și politicul.

Am apelat la patru nume dintre cele mai reprezentative în încercarea de a oferi o serie de sugestii vizavi de percepția din interior, personală, dar care nu este în dezacord cu receptarea

generală a societății conduse de totalitarismul comunist. Chiar dacă nu am insistat îndelung asupra fiecăruia, merită să semnalăm faptul că există elemente comune, constante în discursul celor patru. Considerăm că nu realizăm o stângăcie metodologică dacă sintetizăm aceste elemente, pentru că, într-un final, ele nu schimbă percepția în general acceptată asupra regimului, ci pur și simplu accentuează anumite trăsături cunoscute. Mai întâi, evident, toți percep într-o manieră profund negativă regimul. Apoi, cu toții reproșează apetența pentru minciună, pentru falsificare. Regimul comunist trebuie să își ascundă nedreptățile construind o imagine contrafăcută, fardată a realității, chiar mai mult, impune o a doua realitate, una exclusiv pozitivă. Apoi, în continuarea acestei prime caracteristici, indentitatea individului uman este anulată. Ideea unui om nou servește nu doar nivelului utopic al unei ideologii, cât și palierului profund corupt al unui grup de oameni care conduc într-o manieră dictatorială. De aceea este importantă propaganda, remodelarea educației și a reperelor culturale. Apoi, poate cea mai importantă pentru noi, este ideea de frică sau de teamă. Acest sentiment este o constantă în societatea totalitară, până la urmă, ea este rețeta „succesului”. Totodată, teama sau frica este dovada irefutabilă a violenței.

Spuneam la început că tocmai violența este o constantă, atât a rezidualului, cât și a regimului. Iar scopul nostru a fost să verificăm dacă există o relație cauzală între acestea. Dacă răspunsul nu se poate oferi într-o manieră tranșantă, cert este că articolul nostru servește ca o pleodoarie credibilă în această direcție. Am afirmat că adesea se acceptă ca de la sine înțeleasă conexiunea între textul artistic și contextul socio-politic în care a fost realizat. Exact această pseudoaxiomă am evitat-o, așa că am depus eforturi să înțelegem istoria. Nu am avut în vedere o evaluare din interiorul acestui domeniu, nici nu aveam de ce. Ne-a interesat în schimb felul în care a fost interiorizată, felul în care a fost percepută istoria de unele din cele mai influente nume ale disidenței central-europene. Considerăm că ideile lor pot fi un argument care să sprijine relația cauzală pe care o urmărim, pentru că ele reprezintă atmosfera ideatică a acelor vremuri, romanele ce ne preocupă au „crescut” în acest mediu și este cât se poate de previzibil să existe o conexiune între cele două. Această previzibilitate își găsește sens în condițiile în care este firesc ca ideile care circulă într-un mediu intelectual să fie prelucrate în literatura epocii. Ce face credibilă această posibilă conexiune este însuși faptul că mediul (ideatic) de care vorbim a fost cât se poate de molipsitor, pentru că a fost rezultatul unei interiorizări a istoriei (istoria *trăită*), unei percepții deopotrivă intime și lucide, cu adevărat reprezentative. Istoria *trăită*, istoria interiorizată este cea cu adevărat apropiată de scriitor. Cea despre care (se) vorbește. Practic, odată ce am adus argumente credibile pentru această ipostază a istoriei, se reușește o privire – principial-teoretică – (mai) responsabilă asupra relației cauzale dintre istorie și (o anumită existență a) ficțiune. Cât privește studiul nostru, acest articol face trecerea, mijlocește înțelegerea rezidualului în romanele de care ne ocupăm, mai întâi pentru că justifică apariția restului și, în continuarea acestei observații, pentru că astfel nuanțează identitatea violentă a rezidualului.

Referințe bibliografice:

- ARENDT, Hannah 1997: *Eichmann în Ierusalim. Un raport asupra banalității răului*, trad. din engleză de Mariana Neț, București, Editura All.
- BABEȚI, Adriana, UNGUREANU, Cornel (coord. 1997): *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Iași, Editura Polirom.
- BOAL, Augusto 2006: *The aesthetics of the oppressed*, trad. în engleză de Adrian Jackson, London, Routledge.
- CESEREAU, Ruxandra 2014: *Panopticum. Eșeu despre tortură în secolul XX*, Iași, Editura Polirom.
- FEINBERG, S. John 2004: *The many faces of evil. Theological systems and the problems of evil*, Wheaton, Crossway Books.
- INWAGEN, Peter 2006: *The problem of evil*, Oxford, Clarendon Press.
- JUDT, Tony 2008: *Epoca postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, trad. din engleză de Georgiana Perlea, postfață de Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom.
- KEANE, John, ed., 1985: *The Power of the Powerless: Citizens Against the State in Central-Eastern Europe*, London, Hutchinson Johannesburg, Hutchinson.
- KOEHN, Daryl 2005: *The nature of evil*, New York, Palgrave Macmillan.

- KOŁAKOWSKI, Leszek 2007: *Modernitatea sub un neobosit colimator*, trad. din engleză de Mihnea Gafița, București, Editura Curtea Veche.
- KONRÁD, György 2007: *A guest in my own country. A hungarian life*, trad. în engleză de Jim Tucker, Other Press.
- KONRÁD, György 1984: *Antipolitics. An essay*, trad. în engleză de Richard E. Allen, London, Quartet Books.
- MICHNIK, Adam 2001: *Restaurația de catifea*, traducere din engleză, prefată de Andrei Pleșu, Iași, Editura Polirom.
- MICHNIK, Adam 2009: *Mărturisirile unui disident convertit*, trad. de Sabra Daici, Iași, Editura Polirom.
- MICHNIK, Adam 1997: *Scrisori din închisoare și alte eseuri*, trad. de Adriana Babeți și Mircea Mihăieș, pref. de Vladimir Tismăneanu, Iași, Editura Polirom.
- ROSENKRANZ, Karl 1984: *O estetică a urâtului: între frumos și comic*, trad. din germană și studiu introductiv de Victor Ernest Masek, București, Editura Meridiane.
- TISMĂNEANU, Vladimir 2013: *Diavolul în istorie: comunism, fascism și câteva lecții ale secolului XX*, trad. din engleză de Marius Stan, București, Editura Humanitas.
- TODOROV, Tzvetan 1996: *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, trad. din franceză de Traian Nica, București, Editura Humanitas.
- TODOROV, Tzvetan 2002: *Memoria răului, ispita binelui. O ispită a secolului*, trad. din franceză de Magdalena Boiangiu și Alexandru Boiangiu, București, Editura Curtea Veche.

* Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).

LENA CONSTANTE ȘI EVGHENIA GINZBURG: LITERATURIZAREA COMPLEXEI EXPERIENȚE CONCENTRAȚIONARE *

Maria TERTECI
Universitatea de Vest, Timișoara
mariaterteci@yahoo.com

Lena Constante and Evghenia Ginzburg: The Literaturization of Concentrational Experience

The present study proposes a descriptive and analytical parallelism that follows the concentration experiences of two of the victims of the communist regime: Lena Constante and Evghenia Ginzburg. Although belonging to different spaces, Romania and the USSR, both authors of memoirs of detention are models, available today, for the capacity to preserve human values regardless of the survival conditions imposed by the communist regime on *its enemies*. This comparative study follows two segments: the complex route of each of them in the *Soviet inferno*, but also how they put into words this experience. First, I want to highlight those elements that define the similarity of their detention, counting both the duration of the punitive experience (over ten years) and its variety (violence of the investigation; isolation in a detention cell; considering the transfer in the middle of other prisoners as a rescue; whether the reassignment of the right to communicate is made in prison or in the camp, as in the case of Evghenia Ghinzburg). Second, in both cases we are dealing with a special talent for transforming the past into literature; the similarities continue with the fact that in every situation the author structures her memoirs in two volumes extensive in size but very carefully constructed. With these confessional volumes, Lena Constante and Evghenia Ginzburg have managed to render the real picture of the communist past to actuality but also to provide special pages of literature.

Keywords: *female detention; Gulag; isolation; prison camp; memoirs; literaturalization of the past*

Nevoia de repere morale a generațiilor actuale poate fi soluționată prin redescoperirea biografiilor exemplare a două dintre victimele comunismului est-european: Lena Constante și Evghenia Ghinzburg. Demnitatea, spiritul empatic, capacitatea uimitoare de a memora, plurilingvismul, toleranța durerii sau metamorfozele intelectului¹ în funcție de cerințele mediului sunt doar câteva dintre trăsăturile definitorii ale acestor învingătoare ale deumanizării impuse de regimul comunist. Între Lena Constante și Evghenia Ginzburg se pot stabili, de altfel, o multitudine de similarități. În primul rând, în ceea ce privește traseul parcurs în detenție, amândouă experimentează inițial solitudinea profundă a izolării, această experiență fiind extrem de marcantă din cauza sentimentului de dezrădăcinare completă din interiorul societății normale, a expunerii singulare în fața categoriei ample a *celuilalt*, dar și din cauza suprimării dreptului la comunicare, aspect esențial al validării umanității. Pasul următor îl reprezintă transferul în

¹ Studiul interdisciplinar al celor patru volume de memorii (două volume în cazul fiecărei autoare), precum și a biografiilor în sine semnaleză profilul unor intelectuale desăvârșite. În momentul eliberării, amândurora li se refuză recunoașterea culturală, dar în pofida acestui fapt ele își practică profesia anterioară (într-adevăr la o scară relativ diminuată), iar, în timp, prin perseverență își redobândesc drepturile sustrate. Mai exact, din 1961, anul eliberării, până în 1968 – reabilitarea politică a *lotului Pătrășcanu*, Lena Constante nu avea drept de semnătură a creației sale artistice, pe care o realiza pentru a putea supraviețui. Contrar acestor impedimente îl creează pe Tândărică, marioneta atât de cunoscută a Tetrului Românesc, iar în 1973 realizează o expoziție de tapiserie fondată pe principiul redistribuirii unor fragmente de costume populare românești. Traseul parcurs de Evghenia Ginzburg este la fel de sinuos, deoarece autoritățile comuniste vizau reducția fiecărei victorii individuale, astfel încât succesele sale, din plan profesional sau familial, erau cel mai adesea urmate de temerea continuă a unei posibile rearestări. Cu toate acestea, este reabilitată, ocupând diverse funcții în mediul socio-cultural (educatoare, redactor), prin care sfidează rigorile sistemului politic sovietic (însuși faptul de a adopta o fetiță constituie o victorie, deoarece și ea și cel de-al doilea soț al ei au același statut marginal).

Parcurgând infernul din interiorul zidurilor comuniste, cele două scriitoare își adaptează maniera de viață la contextul socio-politic, fără a-și camufla însă talentul cultural. Însăși opera memorialistică a fiecăreia corespunde unei echivalențe a recunoașterii în cadrul literaturii memorialistice în particular și a marii literaturi, în general.

interiorul unui grup amplu de deținute; Lena Constante este sustrasă din spațiul captiv al izolării pentru a fi plasată, tot în închisoare, dar în celule în care sunt chiar și 60 de deținute, în timp ce Evghenia Ginzburg este *transportată* în Siberia îndepărtată, în lagărele de muncă. Amândouă percep acest transfer ca pe o schimbare benefică. Similitudinile continuă prin faptul că fiecare își transpune amintirile în două volume de memorii, în care trecutul este narat cronologic; volumul inițial focalizându-se pe relatarea anchetei, procesului și în special detenției solitare, accentuându-se reperele spațiului care desființează (fie el închisoare sau lagăr), iar cel de-al doilea pe împărtășirea detenției alături de alți deținuți și pe relatarea momentului eliberării. Fiecare dintre cele două autoare urmărește propriul traseu în acest labirint minat al gulagului. Așadar, avem de-a face în ambele situații cu o operă memorialistică segmentată în două volume, cu două pedepse complexe (izolarea și viețuirea în comun cu alte deținute), cu două autoare cu o capacitate uimitoare de literaturizare a suferinței și de estetizare a frazei cu atât de multă dăruire încât opera devine una preponderent literară. Pasajele descriptive ale Evgheniei Ginzburg relevă uimitoarea Siberie într-o imagine brută și naturală, redată prin comparații novatoare, în timp ce lentoarea narativă a Lenei Constante este constant ritmată de episoade ludice în care capacitatea autoarei de-a face haz de necaz coabitează cu descrierea vreunui fapt banal transformat în adevărat ritual. Această supravvalorizare a banalului configurează, în cazul Lenei Constante, dorința de monopolizare a timpului. Apelând deseori la hiperbolizarea cotidianului ea reușește „să desființeze timpul” (Constante 2013: 131) și să își contureze propriul microunivers. Pasajele minuțios brodate prin selectarea riguroasă a celui mai eficient cuvânt sunt completate prin dispunerea organizată a tuturor activităților prin care încearcă să comprime vastitatea temporală:

„În sfârșit mi-am pus ciorapii. Iarna trecută nu am avut ciorapi... Dintr-o pereche de postav vechi dată de magazioner, îmi încropisem o pereche de cipici... după confiscarea cipicilor, la o percheziție, am primit o pereche de ciorapi lungi de bumbac. Nu aveam jartiere...ciorapii alunecau. Tot ridicându-i, degetele mele îi găureau. Erau, deci, acoperiți, aproape dublați, de cârpituri de toate culorile.” (Constante 2013: 14)

Despre importanța acestui obiect de îmbrăcăminte atât de banal, dar în același timp atât de necesar, Lena Constante oferă amănunte și în interviul acordat în 2002 regretatei ziariste Tita Chiper:

„E vorba de una dintre primele perechi de ciorapi de nylon aduși în România de soldații americani, pe care îi purtam când m-a arestat. În pușcărie i-am remaiat și cârpit de vreo 300 de ori în doi ani. Făcusem dintr-un fir de sârmă îndoit și ciocănit pe ciment un croșet, iar din fire de mătură ace de cusut, cu fire de păr în loc de ață. Totul cu mare fereală, să nu fiu observată prin vizetă și fără ochelari: mi se luaseră.” (Chiper 2002:10)

Memoria rămâne supremul său talent (în momentul acordării acestui interviu avea peste 90 de ani), secondat însă de capacitatea de construcție a diegezei sale. Ea însăși este conștientă de aceste talente și de capacitatea lor salvatoare. În același interviu, renumita folcloristă și pictoriță își asumă meritul de a fi inventat ideea de telenovelă în anii '50 pentru cele cincisprezece colege de detenție din prima celulă în care este închisă după perioada de izolare. Povestind (act care o extenuază adesea din punct de vedere fizic din cauză că suferă de afecțiuni pulmonare) cu multă atenție și dăruire tocmai acele aspecte dorite de un public saturat din cauza „atmosferei lăncede, înăbușitoare” (Chiper 2002: 10), îi este extrem de facil să se facă ascultată ore în șir.

De asemenea, un alt punct convergent al celor două autoare îl reprezintă extrem de numeroasele trimiteri literare care fracturează discursul memorial într-o manieră armonioasă; în același timp, aceste frânturi de *cronici literare* compun o imagine minuțioasă a literaturii epocii respective. Operele literare *create* de ele¹ sau rememorate (din Baudelaire, Mallarmé, Valéry,

¹ Atât Lena Constante, cât și Evghenia Ginzburg văd în literatură o reală posibilitate de supraviețuire în fața terorii, prin cuvinte ele își creează propriul microunivers în interiorul căruia *celălalt* nu poate pătrunde. Pe lângă faptul că

Pușkin, Maiakovski) atestă dorința lor profundă de supraviețuire mentală și de asuprire a timpului apăsător.

Complexitatea volumelor lor confesive se datorează faptului că nu realizează doar o expunere descriptivă a detenției feminine, ci își dozează textul cu o multitudine de inserții reflexive și pasaje introspective. Un alt punct forte al scriiturii Lenei Constanțe este dat de crearea unei perspective ample asupra universului carceral, acest fapt datorându-se alăturării fragmentelor descriptive în care se prezintă acte de tortură cu acele episoade de ironie subtilă și de comic amar. În *Evadarea tăcută*, predominante sunt desigur pasajele în care sunt detaliate toate tentativele de eliminare a umanității și demnității victimelor, aceste acte fiind extrem de numeroase și dezvăluind repercusiunile puternice dezvoltate de către victimă atât la nivel corporal, cât și psihic. Următoarele fragmente extrase sunt concludente pentru evidențierea melanjului dintre durerea produsă de violența absolută și rușinea denigratoare a stimei de sine: „Cer vată paznicului. Zadarnic. Într-o dimineață mă trezesc într-un pat plin de sânge. Privesc înmărmurită petele roșii răspândite pe cearceaf. Ce să fac? Cum să le spăl? Unde? Cu ce? Ce să spun paznicului?” (Constanțe 2013: 63); „Lovește cu putere. Pe oasele gleznelor, pe pulpe, dar nu mai sus de genunchi. Nu-mi pot reține lacrimile, îmi curg pe față. Îmi intră în gură. Mă înecă.” (Constanțe 2013: 131). Și în aceste două cazuri este evident stilul atât de specific al Lenei Constanțe, acela de a porționa abuziv fragmentele în care înfățișează imaginea traumatică a durerii. Prin această trunchiere a mesajului, nespusul este transpus în cuvinte, interogațiile retorice, elipsa predicatului sau subiectele neexprimate susținând persistența durerii.

În paginile sale putem descoperi o explicare concretă a faptului că pentru deținuții proveniți dintr-un mediu social confortabil primele zile de detenție (care coincid și cu acea perioadă de acomodare la inuman) reprezintă o posibilă odisee. Este și cazul său, deoarece este sustrasă dintr-un mediu socio-cultural extrem de distins, iar acest contrast nimicitor provoacă pentru victimă un șoc de proporții; tortura și mizeria în care este proiectată are o intensitate absolută. Lena Constanțe reușește să depășească instalarea depresiei prin deosebita capacitate de a ironiza și de a sfida minusurile spațiului de detenție și ale celor care tronează asupra sa. Compunând mental opere în care autoritățile sunt subminate sau recitând în gând frânturi de viață, Lena Constanțe își construiește propria posibilitate de *evadare tăcută*.

Referitor la primul volum despre detenția sa, Lena Constanțe speră într-un oarecare succes în rândul cititorilor. Perspectiva de a-i fi publicat textul post-mortem o întristează, deoarece dorința ei este de a fi martora directă a reacțiilor cititorilor la povestea sa de viață. Ea însăși declară că își redactează cele două volume de amintiri având o multitudine de speranțe și gânduri și, în același timp, temându-se că *prietenioanele cuvinte*, răsunătoare sau tăcute, pot fi totuși insuficiente pentru a transmite momente atât de îndepărtate și în același timp atât de complexe:

„Cuvintele cer timp. Nu pot spune totul dintr-odată. Cum să exprim această spaimă? Mi-ar trebui un cuvânt unic. Un cuvânt de sinteză. Un cuvânt lovitură de ciomag. Un cuvânt lovitură de trăsnet. Un cuvânt însângerat. Urlat cu gâtul strâns de spaimă. (...) Un cuvânt din carne. Un cuvânt din sânge. Acest cuvânt nu există.” (Constanțe 2013:47)

Repetiția nu devine supărătoare și reușește să transmită sentimentul profund de neputință a exprimării durerii într-un cuvânt, iar imaginile construite devin în același timp metafore ale sentimentului ambiguu al suferinței, oferind relatării jurnalistice o notă unică. Prin această dorință de atotcuprindere a trecutului se explică, în redactarea primului volum de memorii, apelul

ambele au o memorie uimitoare (recită frecvent operele marilor scriitori), sunt și extrem de talentate din punct de vedere literar, compunând ele însele basme, poeme sau poezii: „Poezia... este singura scăpare. Am compus eu însămi. Versuri foarte scurte.” (p. 220) (Guinzbourg 1997) sau „Atunci mi-a venit ideea să mă apuc de o muncă de lungă durată. O poveste pentru copii. Să am de lucru pentru o lună întreagă.” (p.131) (Constanțe 1996). Prin efortul mental asiduu se constată dorința amândurora de a se opune procesului de sustragere a umanului propus de către sistemul comunist.

la un stil pseudodiaristic, prin care autoarea îi oferă cititorului accesul la toate cele 3000 de zile de izolare. Acest fapt este vizat prin numirea fiecărei zile de detenție, astfel, mai mult sau mai puțin descrise, cele 3000 de zile de detenție solitară sunt toate transcrise numeric în carte, chiar dacă uneori sub incidența aceluiași eveniment sunt plasate și zeci de zile:

„A 1181-a, 1182, 1183, 1184, 1185, 1186, 1186, 1187, 1188, 1189, 1190, 1191, 1192, 1193, 1194, 1195, 1196, 1197, 1198, 1199, 1200, 1201, 1202, 1203, 1204, 1205, 1206, 1207, 1208, 1209, 1210, 1211, 1212, 1213, 1214, 1215, 1216, 1216, 1217, 1218, 1219, 1220, 1221, 1222, 1223, 1224, 1225, 1226, 1227, 1228, 1229, 1229, 1230, 1231, 1232, 1233, 1234, 1235, 1236, 1237, 1238, 1239, 1240, 1241, 1242, 1243, 1244, 1245. 1246, 1247, 1248, 1249, 1250...” (Constante 2013: 168)

Enumerarea aceasta continuă până la a 1445-a zi de detenție (precizată a fi 31 decembrie 1953), toate aceste sute de zile sunt considerate de autoare nesemnificative, zile goale în definiția proprie. Parcurgând un traseu cronologic, Lena Constante povestește, plasându-și evenimentele într-un cadru temporal extrem de bine definit: „A 1180-a zi de detenție – 12 aprilie 1953. În dimineața aceea spre orele nouă, am auzit ușile deschizându-se una după alta, de-a lungul penitenciarului” (Constante 2013: 166). Această capacitate de plasare a tuturor acțiunilor redată într-un trecut extrem de reprezentabil în memoria autoarei oferă o nuanță de verosimilitate discursului construit, cititorul devenind în mod inevitabil martorul unei experiențe de viață credibile.

Deși este conștientă că s-a publicat mult despre această temă a detenției feminine în perioada comunistă, consideră experiența sa ca fiind una singulară, prin cei 8 ani de izolare. Încă de la început, „subliniind, implicit, că mizele memoriilor sale sunt altele decât anecdotica personală” (Constante 2013: 13), Lena Constante adaugă ulterior că nu își dorește construirea unei perspective politice despre această perioadă și din acest motiv își dozează textul cu o serie amplă de metode prin care să demonstreze persistența umanității (dar și feminității) deținuților. Rămâne esențial actul povestirii ca denunț al unei nedreptăți la adresa umanității, în consecință scopul pe care singură îl expune devine extrem de pertinent: „Atunci, de ce să scriu? Pur și simplu ca să depun și eu o mărturie omenească.” (Constante 2013: 59).

Cel de-al doilea volum continuă povestea experienței sale concentraționare și, în același timp, atestă absurditatea regimului politic care i-a diminuat extrem șansele la o viață normală. *Evadarea imposibilă* constituie trista conștientizare că nu doar ea se chinuie să îndepărteze tenebrele dezumanizării impuse de regim, ci și celelalte deținute, împreună încercând să dărâme zidurile simbolice ale izolării de democrație prin simplul fapt că „împotriva a tot și a tuturor, au rămas ființe profund umane” (Constante 2013: 59). Mărturisirea sa se produce și ca o datorie față de cei care nu au reușit să supraviețuiască perioadei carcerale; ca o comemorare a amintirii lor, pentru a dezvălui moralitatea destinului pe care le-au avut. Lena Constante își utilizează memoria pentru a reda demnitatea acelor deținute supuse dezumanizării și umilinței, dar care nu au posibilitatea de a se salva din fața tăcerii absolute.

Contextul arestării sale este circumscris momentului *îndepărtării* de pe scena politică a lui Lucrețiu Pătrășcanu, fiind arestată și judecată în același lot, considerată vinovată și condamnată la 12 ani de detenție. Acest fapt nu reiese însă din fișa sa matricolă penală, unde nu se oferă nicio informație referitoare la circumstanțele politice ale arestării sale, precizându-se în dreptul faptei comise doar acuzația de *crimă de înaltă trădare*, prin acest fapt accentuându-se relevanța documentar-informativă pe care o au adesea memoriile, deoarece adesea documentele oficiale (reprezentate aici de fișe matricole penale) sunt destul de inexacte și insuficiente, indicând inclusiv carențele profesionale ale funcționarilor din administrația sistemului carceral. Memoriile reușesc să completeze datele istoriei, completând profilul concret a două dintre victimele sale.

Lena Constante consideră că această experiență nu poate fi abandonată uitării, în ciuda consemnării *jurământului de tăcere* „M-a prevenit doar cu amenințări că îmi era total interzis să vorbesc despre detenția mea. Nici unde, nici cum, nici cu cine. Să îngrop, deci, în uitare

doisprezece ani din viața mea?” (Constante 1996: 244). Autoarea își valorifică trecutul în beneficiul literaturii și al istoriei și începe să scrie așteptând un moment oportun publicării. Conservându-și amintirile cu grijă, Lena Constante își va redacta o elocventă poveste a vieții. În aprilie 1990 își depune primul volum de memorii din detenția solitară, *Evadarea tăcută: 3000 de zile singură în închisorile din România*, la secretariatul editurii franceze „La Découverte” de la Paris; la 1 septembrie 1990, cartea apare deja în librării într-o primă versiune franceză (*L'Evasion silencieuse. Trois mille jours seule dans les prisons roumaines*, Paris, La Découverte, 1990). Manuscrisul fusese scris anterior căderii comunismului, începând din 1973, dar rămăsese încă în sertar, din motive ușor de înțeles. Autoarea recunoaște că îndepărtarea temporală a celor relatate în carte a șters unele amănunte din memoria sa, dar detaliează totuși în acest prim volum cele trei mii de zile de singurătate în cadrul celulei de izolare, experiență deosebit de marcantă prin tăcerea care o apasă. Autoarea „povestește un cotidian făcut din frică, din lacrimi și slăbiciuni, dar și din mici revolte din care nu lipsesc clipele de bucurie”¹. Relatarea vine ca o evadare ce va rupe definitiv tăcerea celor opt ani de noncomunicare umană. Volumul este rescris în limba română și publicat în 1992 la Editura Humanitas și în 1995 la Editura Florile Dalbe și reeditat recent sub îngrijirea Ioanei Bot, din nou, la Editura Humanitas.

Subiectul celei de-a doua cărți, *Evadarea imposibilă: penitenciarul politic de femei Miercurea Ciuc 1957-1961*, scrisă de această dată în română și publicată prima dată în 1993, este considerat mai puțin important de către Lena Constante, din cauză că experiența carcerală într-o celulă comună fusese trăită de mii de femei din România, pe când cea petrecută în singurătate o deosebea de celelalte. Decide să scrie și acest al doilea volum pentru a face cunoscut cetățenilor Europei și această experiență, dar și pentru a da glas poveștilor de viață ale țăranilor care au fost închise ani grei, adesea doar pentru o suprafață de teren necedată statului. Ca supraviețuitoare a experienței de detenție ea își asumă datoria de a depune mărturie în numele celor care nu pot să o facă. Transpunându-le poveștile, ea îi salvează din fața uitării, integrându-i în marea masă a memoriei colective. Ceea ce ei i se păruse banal, în comparație cu suferința primilor opt ani de detenție solitară, pentru colegele sale de celulă însemna totul. Putea să tacă sau să rupă în sfârșit zidurile tăcerii. A ales a doua variantă, cea mai demnă, deși era conștientă că îi va fi greu să creioneze un trecut îndepărtat², își va munci memoria pentru a detalia amintiri comune din detenție. Miza acestui volum este una mult mai generală, focalizată asupra destinului unei întregi categorii, femeile deținute. Referindu-se la *Evadarea imposibilă: penitenciarul politic de femei Miercurea Ciuc 1957-1961*, Lena Constante declară scopul pentru care a scris acest volum: „Pentru ele, pentru toate aceste martire anonime, tovarășele și prietenele mele, pentru ca suferințele îndurate în demnitate să nu poată fi uitate, pentru a le reînvia, măcar între filele unei cărți, am simțit nevoia de a scrie” (Constante 1996: 7).

Biografia Evgheniei Ginzburg este, într-adevăr, spectaculoasă, fapt care i-a permis, pe bună dreptate, intrarea în categoria memorialiștilor exemplari. Născută în 1906, la Moscova, este profesoară de literatură la Universitatea din Kazan (Tatarstan) și este arestată sub acuzația de activitate contrarevoluționară. Condamnată la închisoare este scoasă din celulă datorită schimbărilor de pe scena politică oferite de înlocuirea lui Ejov cu Beria și este trimisă la muncă forțată în lagărele de la Kolyma, în nord-estul Siberiei, unde va tăia arbori sau va munci în mină. Este salvată de un medic de origine germană, Anton Walter, care o inițiază în acordarea primului ajutor în așa fel încât să poată să acceadă la categoria privilegiată a celor aflați la adăpost, un avantaj extrem de apreciat de orice deținut al lagărelor din întinsa Siberie. Este numită infirmieră într-o creșă de copii ce funcționează pentru nou-născuții lagărului, iar în noul

¹ Precizează Angela Tarantino, traducătoarea ediției italiene, *L'evasione silenziosa*, Nutrimenti, 2007, text reprodus pe coperta a II-a a volumului Lena Constante, *Evadarea tăcută: 3000 de zile singură în închisorile din România*, în versiunea românească a autoarei, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ioana Bot, București, Editura Humanitas, 2013.

² Scrierea acestui al doilea volum se realizează la o distanță mult mai mare de evenimentul trăit, aproximativ patru decenii și în plus autoarea are deja o vârstă considerabilă (aproximativ 80 de ani), iar ca urmare unele aspecte trăite în perioada de detenție sunt involuntar uitate.

context descoperă cruzimea absolută a unui regim care supune la neșansă, încă de la naștere, mii de copii cărora nu li se oferă nicio posibilitate de a accede la normalitate. Eliberată, Evghenia Ginzburg își redactează experiența condamnării în două volume de memorii. Ea afirmă de la bun început că scrie aceste pagini ca o scrisoare prin care să transmită adevărul, așadar ca un testament față de viitor: „Am scris aceste pagini ca pe o scrisoare pentru nepotul meu” (Guinzbourg 1997 a: 8), speranța sa fiind că spre anii 1980, când el va ajunge la maturitate poate va avea ocazia să transmită tuturor mesajul ei. Primul volum, tradus în franceză *Le vertige*, redă perioada anilor 1935-1940. Deși este arestată abia în 1937, ea include în volum și perioada în care este *vânată* de către autorități, fiind anchetată din 1935, privată de dreptul de a preda, urmărită și aflată în continuu în posibilitatea de a fi ridicată de acasă pentru audieri. În urma procesului este acuzată a fi vinovată de *activitate contrarevoluționară troțkistă* și condamnată la zece ani de izolare și la cinci ani de privare de drepturi civile. Din 1937 până în 1939 este *înmormântată* în izolatorul de la Iaroslav, ani care continuă să rămână în amintirea sa drept una dintre cele mai intense perioade trăite în detenție. Acest fapt se datorează nu doar singurătății, ci îndeosebi durerii atât de apropiate a celorlalți și dominării supreme a *celuilalt*. Acesta îi face să urle încontinuu noaptea pe deținuți, terorizându-i și torturându-i, având puterea de a le sustrage mințile (în memorialistica de detenție existând numeroase cazuri de deținuți care înnebunesc) și de a-i priva inclusiv de ideea de timp propriu. Experiența sinistă a izolării are efecte supreme asupra psihicului deținutului, Evghenia Ghinzburg însuși precizează că a auzi durerea celorlalți reprezintă o tortură extremă, declarând că amintirea urlurilor auzite este încă prezentă chiar și la o distanță de aproape 20 de ani¹. Se adaugă efectele produse de experiența tăcerii absolute și de dezrădăcinarea de umanitate ale căror reminiscențe preschimbă textul, formulările fragmentare și echivoce atestând persistența în memorie a evenimentelor care au avut efecte traumatice prelungite „Urletele se îndepărtează. Rămâne doar un horcăit. Din nou jetul de apă. Lovituri. O ușă metalică izbindu-se. Tăcere”. (Guinzbourg 1997 a: 289). Apare astfel, în cazul ambelor autoare, alternanța vizibilă de la tristețea cea mai copleșitoare la ignorarea fățișă la adresa regimului. Aceste flexiuni atât de diferite, sesizabile la nivel de construire a frazei, marchează și diversele posibilități ale autoarei de camuflare sau detașare față de experiența trăită. A stiliza trecutul devine o echivalență a acceptării durerii, în timp ce transcrierea sacadată a anumitor episoade narate denotă intensitatea suferinței.

Nereușind să își publice memoriile în momentul imediat următor redactării, acest prim volum, intitulat *Le vertige*, este difuzat inițial prin intermediul samizdatului, începând cu anul 1967. Un alt aspect prin care opera sa poate fi asemănată cu cea a Lenei Constanțe îl constituie această opțiune de a scrie un text care își așteaptă publicarea. Spre deosebire de Lena Constanțe, Evghenia Ginzburg include în primul volum și experiența călătoriei infernale spre Siberia, precum și descoperirea acestui nou univers care o fascinează prin misterul său. Cel de-al doilea volum, *Le ciel de la Kolyma*, rezumă perioada imediat următoare întâlnirii celui de-al doilea soț al ei, centrându-se pe tumultoasa peregrinare a ei prin lagărele siberiene. Din acest volum se reliefează caracterul său exemplar din punct de vedere moral, fapt care îi creează oportunitatea

¹ Tzvetan Todorov în *Confruntarea cu extrema* redă pasajul respectiv al acestei afirmații „durerea pe care am simțit-o în noaptea aceea a fost atât de intensă încât a rămas în mine în toți anii care au trecut. Astăzi, după mai bine de douăzeci de ani, chiar în clipa în care scriu aceste pagini, încă o mai simt ” (Guinzbourg 1997-1: 116) și precizează că aceasta atitudine constituie o dovadă de umanitate prin păstrarea griii pentru ceilalți. În același timp, adaugă că este vorba în acest caz și de o invadare a intimității deținuților prin extinderea suferinței celorlalți asupra tuturor. Există o imposibilitate a eliberării de dureri, fie că sunt ale sale sau ale celorlalți. În același timp se observă prelungirea evenimentului declanșator de experiență traumatică până la aproape două decenii de la desfășurare, fapt care relevă posibilitatea transcrierii durerii. Un pasaj extern de similar identificăm și în primul volum de memorii al Lenei Constanțe, prin care se conturează încă o dată faptul că detenția într-o celulă solitară augmentează fiecare trăire, din cauza liniștii absolute cel în cauză devine martorul mut și nevolnic al durerii ce răsună din zidurile vecine. Este într-adevăr vorba despre o transpunere a suferinței semenilor, nu doar la nivel corporal, dar și mental. „În sfârșit vocea furioasă a paznicului. Îl înjură. Pe omul care plânge. Pe cel care-i ceruse să îl ducă la closet. Care se reținuse din toate puterile. Atât cât a putut... Omul care acum plânge. De rușine. De neputință. De disperare. Fie-vă milă de oameni!” (Constanțe 2013: 167).

de a fi clasată în ampla categorie *nici eroi, nici sfinți*, propusă de Tzvetan Todorov în volumul *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*. În ciuda faptului de a fi furat din buzunarul șefei sale, demnitatea sa rămâne intactă, deoarece motivul faptei sale este unul umanitar.

Tot în acest volum secund de memorii, Evghenia Ginzburg își completează amplul raport asupra ororii, atât cu fragmente descriptive în care sunt înfățișate elemente de geografie și de funcționare a lagărelor, cât și cu episoade narrative din care decurge expresia cea mai complementară a suferinței umane. Printre cele mai sugestive capitole este, cu siguranță, cel intitulat *Les Pierres-à-Chaux*, ilustrativ pentru suprema pedeapsă de a munci în izolatul lagăr „Penitenciarul penitenciarelor. Insula ciumaților” (Guinzbourg 1997 b: 145). Autoarea coboară aici în cel mai de jos cerc al *infernului concentraționar*, deținuții de drept comun dețin puterea supremă, mutilații sunt exilați pentru a nu speria prin aspectul lor, iar celor cu deviații comportamentale li se oferă un cadru de evoluție. Pentru a ajunge la acest loc de detenție parcurge 75 de kilometri pe jos, la sfârșitul lunii noiembrie, îmbrăcată total inadecvat. Seria experiențelor punitive la care este supusă Evghenia Ginzburg este mult mai amplă, dar contrar oricăror obstacole ea reușește să își continue drumul și nu doar să supraviețuiască Gulagului, dar și să își recâștige viața (va profesa din nou, își va întemeia o nouă familie și se va ocupa de viitorul fiului ei). Acest volum confesiv al experienței sale constituie o operă extrem de complexă din care iradiază dorința de viață a autoarei, capacitatea ei de a învinge barierele, precum și lupta supremă de reintegrare în normalitate și de depășire absolută a amprentelor trecutului. Acesta nu este doar un *roman* despre propria viață, ci este în același timp un studiu de caz autentic despre perpetuarea iubirii (față de Anton), despre conservarea maternității (față de fiul ei Vassia), despre grija față de celelalte victime ale lagărelor sovietice (o adoptă pe Tonia, o fetiță orfană provenind din lagăr). Prin capacitatea sa de portretizare opera sa confesivă devine un veritabil fragment literar în care episoade desprinse parcă dintr-o monografie se îmbină cu acele capitole finale în care autoarea se destăinuie. Este vorba, de fapt, despre o descriere a genezei volumului, despre o justificare a autenticității informațiilor interpretată în același timp ca o anulare radicală a acceptării irealității aspectelor prezentate. Multitudinea de persoane și locuri redată atât de eficace, precum și prezentarea cronologică a acestei ample etape temporale din viața sa reprezintă într-adevăr o curiozitate pentru fiecare cititor. Toate informațiile au fost stocate în anii de detenție datorită unicului scop vizat de autoare, acela de a scrie mai târziu: „pe parcursul acestor 28 de ani, principalul scop al vieții mele a fost în mod evident acela de a reține tot pentru a scrie mai târziu.” (Guinzbourg 1997 b: 576). Miza cărților sale devine efectiv aceea de a destăinui umanității tot ceea ce a memorat; încărcându-și memoria cu un material atât de vast tocmai pentru a-l putea pune pe hârtie, dar în același timp pentru că așa consideră normal: „Sciam pentru că nu puteam să nu scriu, foarte simplu” (Guinzbourg 1997 b: 577). Tot din acest epilog aflăm că primul volum reprezintă un text minuțios prelucrat, și nu varianta neșlefuită și încărcată de subiectivitate a detalierei propriului trecut. Așadar un veritabil text literar, în care fiecare frază a fost subtil formulată, dar, în același timp, fiecare detaliu politico-social reținut cu exactitate încă „din primul minut în care am trecut pragul închisorii subterane a NKVD-ului din Kazan am început să adun materiale pentru această carte.” (Guinzbourg 1997 b: 576). Tot materialul este adunat în memorie. Afirmția sa „din memorie am scris tot” (Guinzbourg 1997 b: 576) accentuează faptul că, în același timp, textul său poate fi interpretat ca un valoros document științific de către istoric, contribuind la completarea imaginii Arhipelagului Gulag.

Înainte de a-și expune textul cititorilor, Evghenia Ginzburg intervine profund în structura primului volum, fapt pe care îl regretă ulterior din cauză că prin sustragerea *stângăciei* frazelor nu face decât să diminueze capacitatea textului său de producere a sensibilității profunde, „căci spontaneitatea absolută și caracterul de confesiune ar fi putut să ajungă mai ușor la inima cititorilor” (Guinzbourg 1997 b: 578). În același timp, autoarea își prezintă opțiunea pentru varianta prelucrată a amintirilor sale, pe mascarea persistenței psihotraumei, mizând nu doar pe efectul empatic al scrierii sale, ci și pe impactul literar, miză pe care reușește să o îndeplinească

prin îndepărtarea „aspectelor inutile, a pasajelor insuficient gândite și a simplității compoziției” (Guinzbourg 1997 b: 578). Efortul realizării acestor memorii este unul extrem, nu doar din cauza volumului mare de muncă datorat sutelor de pagini produse, ci și din cauza selectării celei mai exacte formulări; fraza trebuie să ascundă atât de mult încât să nu atenteze la acele amintiri de nerostit, să exprime realitatea unui trecut traumatic, dar în același timp să fie extrem de stilizată, încât să se impună în spațiul literar. Această muncă asiduă îi este răsplătită autoarei prin faptul că volumele sale „vor circula alături de scrierile memorialistice ale atâtor alți tovarăși de suferință” (Tucan 2013: 75), iar, ulterior, se va bucura și de publicarea primului volum la Milano, precum și de traduceri de la Paris, Londra, Munchen, New York sau Stockholm ș.a. Această receptare pozitivă a operei sale îi oferă o satisfacție unică, aceea de a se bucura ținând câteva dintre traducerile proprii în mâini.

Prospectând receptarea critică a operelor scrise de fiecare dintre memorialistele mai sus analizate, se poate conchide pentru fiecare caz în parte recunoașterea unanimă a valorii documentare, dar și literare. Elementul central al acestei similarități este constituit nu doar de suprapunerea experienței punitive în *infernul sovietic*, dar și de multiplele mize ale scriiturii. Ele nu scriu doar pentru a-și elibera sufletul, scriu în numele celor care au murit deja, scriu pentru a-și transforma experiența individuală în memorie colectivă și mai ales scriu pentru a atrage atenția omenirii asupra răului camuflat adesea în diverse forme ale politicului.

Operele memorialistice selectate reușesc să ateste că abdicarea de la criteriile esteticului nu reprezintă o regulă a scriiturii biografice.

Prin observarea atentă a volumelor analizate în acest studiu, *Evadarea tăcută: 3000 de zile singură în închisorile din România*, *Evadarea imposibilă: penitenciarul politic de femei Miercurea Ciuc 1957-1961*, *Le vertige* și *Le ciel de la Kolyma*, se constată asemănările evidente între aceste două foste deținute politice ale regimului comunist care au reușit să supraviețuiască cu demnitate spațiului tenebrei absolute.

Referințe bibliografice:

- APPLEBAUM, Anne 2011: *Gulagul. O istorie*, traducere din engleză de Simona-Gabriela Vărzan și Vlad Octavian Palcu, București, Humanitas.
- CESEREANU, Ruxandra 2005: *Gulagul în conștiința românească: memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor: eseu de mentalitate*, Iași, Ed. Polirom.
- CHIPER, Tita 2002: *Veacul privit printr-o viață*, în „Dilema”, X, nr. 461, 2002, p. 10.
- CONSTANTE, Lena 1996: *Evadarea imposibilă: penitenciarul politic de femei Miercurea Ciuc 1957-1961*, București, Editura Florile Dalbe.
- CONSTANTE, Lena 2013: *Evadarea tăcută: 3000 de zile singură în închisorile din România*, în versiunea românească a autoarei, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ioana Bot, București, Editura Humanitas.
- GUINZBOURG, Evguénia 1997: *Le ciel de la Kolyma (Le Vertige, tome 2)*, traduit du russe par Genevieve Johannet, Paris, Editions du Seuil.
- GUINZBOURG, Evguénia 1997: *Le vertige, tome 1, Chronique des temps du culte de la personnalité*, traduit du russe par Bernard Abbots avec le concours de Jean-Jacques Marie, Paris, Editions du Seuil.
- TODOROV, Tzvetan 1999: *Abuzurile memoriei*, traducere de Doina Lică, Timișoara, Ed. Amarcord.
- TODOROV, Tzvetan 2002: *Memoria răului, ispita binelui. O analiză a secolului*, traducere de Magdalena Boiangiu și Alexandru Boiangiu, București, Editura Curtea Veche.
- TUCAN, Dumitru 2013: *Evadați din paradis. Istoria relatărilor timpurii despre Gulagul sovietic (1920-1950)*, în Andi Mihalache, Adrian Cioflângă (coord.), *Istoria recentă altfel: perspective culturale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 61-77.

* This work was cofinanced from the European Social Fund through Sectoral Operational Programme Human Resources Development 2007-2013, project number POSDRU/159/1.5/S/140863, Competitive Researchers in Europe in the Field of Humanities and Socio-Economic Sciences. A Multi-regional Research Network, sau Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE)

DESPRE BĂTRÂNEȚE ȘI EFEMERITATE ÎN OPERA LUI LIVIUS CIOCÂRLIE *

Universitatea din București
Elena MATEIU (MANOLE)

elenamateiu@gmail.com

Consenescence and Ephemerality in Livius Ciocârlie's Work

The work of Livius Ciocârlie has three stages of creation, the latest one being mostly autobiographical. We believe that the author brings innovation to our literature through a new form of journal of ideas, the ephemeral diary. The book "Bătrânețe și moarte în mileniul al treilea" opens the paradigmatic series of works created by using fragmentation as a writing technique, focusing on the sense of inconsistency, perceiving living as survival on the surface, in the form of sweet freedom. The book is not questioning the two main themes of humanity, but is presented in an autobiographical form, a subjective study, where personal reading notes are carefully positioned in order to promote a new type of literature. It is essentially a plea for the importance of small things in human life, a promotion of the idea that the existence of a simple person (the writer himself, his wife, nephew, mother, etc.) finds its place in the universe through transient, insignificant facts.

Keywords: *autobiography; consenescence; death; diary; ephemerality*

Particularitățile operelor lui Livius Ciocârlie nu pot fi observate, analizate separat, luându-i, una câte una, creațiile și identificând inovații în contextul evoluției literare românești, ci necesită o integrare paradigmatică. Pledăm mai degrabă pentru o clasificare a literaturii „subiective” a scriitorului decât pentru o hermeneutică fragmentată. Astfel, din categoria generală a *jurnalului de idei* face parte și *jurnalul efemerului*, o „marcă personală”, dacă ar fi să ne folosim de eticheta pusă de Florina Pârjol într-un articol (Pârjol 2006). Această formă de scriitură este anticipată de primele publicații, dar ea este inaugurată, în forma ei integrală, de volumul *Bătrânețe și moarte în mileniul trei*. Aici scriitorul dezvoltă teoria efemerității jurnalului plecând de la definiția dată de Gabriel Liiceanu speciei diaristice. Ideea din *Ușa interzisă* este că jurnalul reprezintă o cale de pătrundere spre nemurire prin captarea efemerului zilelor și nu a momentelor de vârf. Ceea ce-l nemulțumește aici pe scriitorul nostru nu este noțiunea de efemer pusă în discuție, ci afirmația filozofului: „diariștii se bat pentru fiecare zi a lor și [au senzația] că, răstignind efemerul pe foaia de hârtie, vor continua să trăiască.” (Liiceanu 2005: 144). Ciocârlie consideră că i se acordă astfel jurnalului o funcție neînsemnată, de captare (însemnând de fixare, de înțepenire) a ceea ce ar fi trebuit să exprime viul. De aceea își propune să-și însușească această efemeritate diaristică: „Am încercat să salvez un jurnal al efemerului prin ton. Să povestesc cu detașare, cu dezinvoltură, cu umor, în așa fel încât să se creeze acel spațiu aerisit între materia conținută și gestionarea ei. Efectul e pervers: citești câteva pagini și le găsești vii; citești mai multe și simți cum te sufoci. Îl las pentru arhivă, indecis” (Ciocârlie 2005: 184-185). Ignorând indecizia finală reținem validarea terminologiei de către autor. El caută să obțină un *jurnal al efemerului*, un tip de scriitură caracterizată de însemnări detașate, o aerisire a operelor publicate prin stilul folosit și captarea viului (acceptat sau nu de cititor).

Bătrânețe și moarte în mileniul al treilea nu problematizează două mari teme ale omenirii, ci se prezintă ca o lucrare subiectivă, de tip autobiografic, în care însemnările personale sau de lectură sunt atent poziționate pentru a promova o literatură a minoratului. Este de fapt o pledoarie pentru însemnătatea banalului din viața omului, o avansare a ideii că existența unui ins oarecare (scriitorul însuși, soția, nepotul, soacra ș.a.) prin faptele pasagere, nesemnificative pe care le face, își găsește un loc în univers. Asistăm la o falsă meditație asupra condiției omului în fața morții, căutând mai degrabă acel „nicăieri”, acea „nesituare” a ființei care, atinsă de umbra neagră, nu își mai poate revendica un spațiu în această lume. De asemenea, după cum declară

autorul într-un interviu, este o carte scrisă „sub impresia dureroasă a două cazuri de oameni apropiați din familia mea, care au apucat ceea ce eu numesc a patra bătrânețe, adică bătrânețea când trăiești prea mult”(Vasiliu 2014).

Critica de întâmpinare a sesizat abilitatea scriitorului de a se distanța de caracterul stereotip al temelor bătrâneții și morții, dar, dacă ar fi să inventariem motivele recurente ale operei sale, am sesiza paradoxul scriitorului postmodern (care se presupune că ar nega repetabilitatea) de a alege stereotipul pentru a-și justifica „lipsa de imaginație” și intenția de a scrie despre sine, chiar și sub pretextul tratării unei teme culturale clișeizate. Dar poate mai indicat ar fi să o numim destabilizarea orizontului de așteptare a publicului, și nu „distrugerea” acelor stereotipii, așa cum le enumeră Ștefan Borbély: perspectiva resemnată, temătoare a individului în fața morții, privirea nostalgică, cu o dorință de revenire la locul de baștină ș.a. De altfel, recenzia acestuia este un text rafinat, estetic prin excelență, un ministudiu ce sesizează aspecte importante ce evidențiază valoarea operei ciocârliene și a creatorului ei. Într-adevăr, tema lucrării este „adusă în plan familiar” (Borbély 2006) și poate că este tratată cu o oarecare „tandrețe”, venită mai mult pe filiera scrisului de tip „anima”, dar criticul nu ar fi trebuit să ignore dubletul avut în vedere. Ciocârlie lansează de mai multe ori ideea că nu se poate vorbi despre tema finalității vieții decât atunci când ai și vârsta potrivită. Situația aceasta este surprinsă metaforic de Mihai Zamfir prin ceea ce el numește în recenzia/articol-omagial „asumarea scriptică a condiției” (Zamfir 2005).

Opera este un jurnal al efemerului nu pentru că pune în discuție perisabilitatea firească a omului prin condiția lui de muritor, ajuns la o acută conștientizare odată cu îmbrătrânirea fizică, ci pentru că stabilește un echilibru natural între viață și moarte, între acum și niciodată sau pentru totdeauna, indicând noi particularități ale scrisului autobiografic. Scriitorul își găsește tonul în ceea ce ar părea o disimulare, o strategie a creatorului de a vorbi printr-un personaj atât de autentic construit încât s-ar putea confunda cu sine, dar care, în realitate, este o stare construită, dorită și în final trăită, „la suprafața vieții”, prin indiferență și instinct al inconsistenței. Sigur, este o îmbinare de jurnale, cel personal, cu cel de lectură, alături de „istoria discretă, alcătuită din secvențe scurte, a mamei B.” (Gheorghe 2009), dar, în același timp, este și o sumă de universuri paralele. Dacă recenzia din „Apostrof” amintește de: „două lumi [care] se completează în carte: Timișoara profesiei, articulată pe Banatul fabulos al formării, din *Burgtheater* sau *Clopotul scufundat*, și Bucureștiul senectuții” și „între ele, ca un intermezzo familiar, de viață, Luxemburgul lui Maxone, al nepotului”, ar trebui spus că este ignorată prezența cea mai vie și credibilă a cărții. Niciun cronicar nu s-a oprit asupra universului soției, a lui T., o doamnă T. postmodernă am putea spune. Ea este ființa tare, demiurgul celor care, în această cheie, devin doar niște personaje plate: soțul, un personaj-narator lipsit dintotdeauna de puterea masculină, de tăria cruntă care i-ar fi fost necesară unui cap de familie, mama B., o femeie ajunsă la 95 de ani care manifestă afecțiune mai mult pentru ginere decât pentru fiică, și nepotul, născut și crescut în străinătate, cel care-și asumă cu seninătate inexistența vreunei legături afective cu țara și cultura bunicilor, dar și singurul cu adevărat preocupat de boala reală a buniciei. Doamna T. cunoaște mai bine și boala (autorul amintește de iminența tratamentului ei cu insulină) și este mult mai conștientă de aspectele „pământești” ale morții (planifică, amenajează locul mortuar al familiei, dă comandă de cruci din marmură ș.a.). Există, desigur, mai multe vieți care-și urmează cursul paralel de al celorlalți, dar, deși cel al soției merită atenția cuvenită, universul ei nu este înfățișat în prim-plan pentru că, după o căsnicie atât de lungă, lumile lor sunt definitiv unite, autorul mărturisind în interviul din „Dilema veche”: „nu știam că iubirea pentru cineva poate să se intensifice la bătrânețe. (...) Faptul că am putut să vorbim atât de bine a fost un vector al căsniciei noastre lungi.”.

Revenind la receptarea critică a cărții, Irina Petraș afirmă că Livius Ciocârlie este un „alcătuitor” al unei cărți „înalt inutile, extrem de folositoare” (Petraș 2007: 222). Am putea spune că este o afirmație paradoxală, justificată doar de perspectiva subiectivă a criticului-pasionat de temele puse în discuție. Irina Petraș se arată interesată mai mult de subiectul cărții

decât de particularitățile lucrării în sine, ea fiind, într-adevăr, un cunoscător al temei morții în literatură. Nu ne miră astfel notațiile ei pe aceeași temă: „moartea e marea ficțiune ori măcar maestrul de ceremonii al ficțiunilor omenești” (Petraș 2007: 223), însă ele nu coincid cu direcția cărții recenzate. A spune că Ciocârlie „se joacă din nou”, așa cum făcuse și în *Caietele lui Cioran*, înseamnă o anulare a stilului acestuia „(de) jucător/ jucăuș” practicat încă de la primele romane autobiografice, mai ales în primul. Până și Emil Cioran, cel la care apelează fiecare în mare măsură, îi separă. Unul spune despre el că e caraghios, firav, prefăcut etc., pe când celălalt îl apără: „nicidecum un «caraghios» (...) își trăiește *tragicul individual*”. Se disting iată două viziuni diferite despre aceeași temă. Dacă Ciocârlie trăiește la propriu fiecare aspect al pretextului ales pentru actul reflecției, Irina Petraș, în studiul *Despre feminitate, moarte și alte eternități*, aprofundează, caută explicații, teorii și interpretări nu ale temei, ci ale procesului în sine. Asistăm se pare la o opoziție de tip obiectiv-subiectiv, formă eseistică, inserții autobiografice, versus studiu critic, eseu științific. Această idee se bazează în primul rând pe numeroasele analize ale morții ca fenomen biologic, identificând mai mult o formă de discurs științific decât o interpretare literară. Chiar și referirile la operele unor scriitori și felul cum se reflectă acolo tema se face tot obiectiv, analitic, justificativ, de exemplu: „pentru știința biologică a zilelor noastre, moartea este proces, nu eveniment” (Petraș 2006: 141). Totuși, nici autoarea nu se poate detașa de propria experiență, și ea scrie tot „subiectiv”. Doar că nu lasă cititorul să vadă acest lucru. Deducem o impresiune a Irinei Petraș în fața morții, o atașare față de ultimele clipe de viață ale părinților, dar ea nu le dă glas, nu le pune la vedere, cum procedează Ciocârlie. Spunând „moartea celor apropiați te pune mai acut în relație cu propria ta moarte, despre care nu știi și nu poți ști nimic. Celălalt te lasă și mai singur, și mai neștiutor față în față cu moartea, dar, în același timp, într-o relație, în mod paradoxal, mai strânsă cu ea. (...) înțelegi într-un fel de necuprins în cuvinte că a *fi* înseamnă *a muri*.” Autoarea își recunoaște fragilitatea, se descoperă, în ciuda discursului narativ adresat, acel tu fiind în realitate eul meditativ.

Moartea văzută de Ciocârlie este o stare aflată în prelungirea unei etape a existenței umane, spune el, „Nimeni nu dorește bătrânețea. Ce doresc toți e nemurirea (...). Bătrânețea e preludiul morții; viața lungă e substituit desemnat al nemuririi” (Ciocârlie 2005: 45). Ceea ce își propune autorul este să accepte, supus, noile situații în fața cărora este dus de propria viață. Nu este o analiză erudită, „un mic tratat de morală”, cum spune Mihai Zamfir, nu ne aflăm în situația destul de obișnuită în care un profesor univesitar, filolog, ajuns la o vârstă onorabilă, dar fragilă, adoptă stilul eseistic pentru a-și demonstra abilitatea intelectuală de a jongla pe orice temă; de fapt, această situație e negată prin mărturisirea imposibilității identificării celui „gând decisiv” cu care este înzestrat un eseist. Din contră, există același instinct creator, care mizează pe autenticitate: „Scriu ca să scriu. Fiindcă asta știu, cât voi fi știind, să fac” (Ciocârlie 2005: 21). Cele două viziuni menționate găsesc însă și un punct de intersecție, Emil Cioran. Ambii identifică cele câteva stări lipite parcă de tema evocată: boală, agonie, disperare, doar că Irina Petraș surprinde prea romanțat, prea simbolic, ceea ce percepe Cioran a fi moarte: „Reformatoare prin excelență, atitudinea lui Cioran în fața morții exaltă și fertilizează *privilegiul de a fi disperat*” (Petraș 2007: 193), pe când scriitorul bănățean îl găsește pe acel autor din „*Aveux et anathèmes* «frivol», spunând «a muri înseamnă a dovedi că-ți cunoști interesul (1722)» – vorbe spectaculoase în care nu cred. Nu confund sinceritatea falsă cu sinceritatea aiurită” (Ciocârlie, 2005:155).

Livius Ciocârlie ne-a obișnuit deja ca în orice carte publicată să găsim impresii de lectură și mai ales fine comentarii asupra celor citite. De asemenea, autorul este mereu angajat într-un demers de căutare a sinelui, a creatorului, în ceea ce spun sau plăsmuiesc alții. Cu modestia și cumpătarea lui specifică, nu-și atribuie niciodată vreo idee, ci preferă să-și exprime acordul sau dezacordul, apropierea sau distanța față de poziția celui citat, poate nu întâmplător și-a ales versurile lui Sorin Gherguț care, spune el, exprimă cel mai bine starea pe care o resimte: „Cea mai intimă pornire a mea: a renunța, să o las baltă/ e dorința mea cea mai veche și mai înaltă.” Așadar, din această renunțare a tot, din această lene metafizică (sau nu), din ipostaza

jurnalului ca produs „intim perceput în banalitatea lui cotidiană” Livius Ciocârlie și-a făurit propria formă de exprimare: jurnalul efemerului. Același lucru se întâmplă și în *Bătrânețe și moarte în mileniul al treilea*, o carte ce dezvoltă în stilul său propriu, adică mai mult la suprafață sau prin ceea ce afirmă alții, tema bătrâneții și finalitatea ei.

Referințe bibliografice:

- BLANCHOT, Maurice 2007: *Spațiul literar*, București, Editura Minerva, traducere și prefață de Irina Mavrodin.
- CIOCÂRLIE, Livius 2005: *Bătrânețe și moarte în mileniul al treilea*, București, Editura Humanitas.
- BORBÉLY, Ștefan 2006: *Rafinamentul senectuții*, în „Apostrof”, MMVI, nr. 11, arhiva *on-line*, accesat în 16.02.2015.
- LIICEANU, Gabriel 2005: *Ușa interzisă*, București, Editura Humanitas.
- GHEORGHE, Mircea 2009: *Liviu Ciocârlie–Bătrânețe și moarte în mileniul 3*, în „Pagini literare”, MMIX, arhiva *on-line*, accesat în 16.02.2015.
- PÂRJOL, Florina 2006: *Despre bătrânețe, moarte și alți demoni autobiografici*, în „Observator cultural”, MMVI, nr. 349, arhiva *on-line*, accesat în 15.02.2015.
- PETRAȘ, Irina 2006: *Despre feminitate, moarte și alte eternități*, Cluj Napoca, Casa Cărții de Știință.
- PETRAȘ, Irina 2007: *Cărți de ieri și de azi: scriitori contemporani*, Cluj Napoca, Casa Cărții de Știință.
- VASILIU, Luiza 2014: *Cele patru bătrâneți – interviu cu Livius Ciocârlie*, în „Dilema veche”, MMXIV, nr. 552, arhiva *on-line*, accesat în 16.02.2015.
- ZAMFIR, Mihai 2005: *Pariul*, în „România literară”, MMV, nr. 40, arhiva *on-line*, accesat în 28.05.2012.

* Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, *Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE)*

EDUCAȚIE ȘI PEDAGOGIE ÎN EPISTOLELE FERICITULUI IERONIM

Remus Mihai FERARU

Universitatea de Vest din Timișoara

remusferaru@yahoo.fr

Education and Pedagogy in the Letters of Saint Jerome

The goal of our study is to present and analyse the programme of Christian education conceived by Saint Jerome for two of his disciples, Paula and Pacatula. More precisely, our approach aims to highlight the content of intellectual education, its factors, as well as the pedagogical methods employed by Saint Jerome to teach his two disciples. The education used by Jerome for little Paula is of a dominant ascetic type. He is talking to a future nun. In essence, the education of Paula and Pacatula is based on the study of the Holy Scripture and of the works of some of the Church Fathers. The study of the Scripture must be associated with that of the Book of Psalms, personal reading (*lectio*) and prayer (*oratio*). Jerome leaves literature and the profane arts out of little Paula's education. The programme of elementary teaching conceived by Jerome for his disciple Paula is generally in agreement with the principles of the Greek and especially Roman pedagogy. Paula's education must go from the basics to what is more complex, from the element to the composite. It is imperative that Paula learn to read first the letters, then the syllables, isolated words, sentences; only then can she move to continuous texts. Jerome uses a less brutal pedagogy, associating the learning of the letters with a simple game; the programme of study must be adapted, from the point of view of quantity and content, to Paula's very young age so that she might not grow to hate learning.

Keywords: *Christian education; Christian pedagogy; the Holy Scripture; the Book of Psalms; letters; Saint Jerome*

Printre Părinții Bisericii care au trăit în *veacul de aur al patristicii* se numără și Fericitul Ieronim (347-420 d. Hr.), pe numele său latin *Eusebius Hieronymus*. Născut la Stridon, la granița dintre provinciile romane Pannonia și Dalmația, Ieronim a plecat să studieze la Roma, la școala faimosului *grammaticus* Aelius Donatus. După finalizarea studiilor literare, el a petrecut o perioadă de timp în deșertul Siriei (din 373 până în 376/377), ducând o viață de sihastu. Stridonianul a plecat din pustiu pentru a răspunde chemării Bisericii; s-a întors la Antiohia unde a fost hirotonit preot de către episcopul Paulin de Antiohia (379). Următorii trei ani, între 379 și 382, îi va petrece la Constantinopol în aleasa companie a lui Grigorie de Nazians.

În anul 382, Fericitul Ieronim a revenit la Roma, unde, în calitate de secretar al papei Damasus, se va afirma ca una dintre cele mai mari personalități teologice ale epocii sale. Acum el a câștigat respectul și considerația mai multor femei din înalta societate romană, care au îmbrățișat creștinismul și urmau cu râvnă modul de viață ascetic promovat pe atunci de noua religie. În ansamblul corespondenței ieronimiene, o pondere însemnată o reprezintă epistolele adresate acestor matroane romane: Marcella, Paula, Blesilla, Eustochium, Albina, Asella, Fabiola, Principia, Lea, Furia. Pentru acestea, Ieronim era un prieten și totodată un îndrumător spiritual. În timpul celor trei ani petrecuți la Roma (382-385), ilustrul Părinte a frecventat cu asiduitate reuniunile organizate de către aceste aristocrate în palatul Marcellei situat pe colina Aventin. În cadrul acestor întâlniri, el le recomanda discipolelor sale practicarea desăvârșirii creștine a căror componente esențiale erau asceza și fecioria. Nu lipseau de la aceste întâlniri discuțiile savante și practicarea exegezei biblice. De multe ori la solicitarea discipolelor și colaboratoarelor sale pasionate de studii biblice, Fericitul Ieronim era nevoit să interpreteze anumite pasaje din Sfânta Scriptură, apelând în numeroase cazuri la comentariile savante ale lui Origen. Așadar discuțiile care se purtau aici erau de o înaltă ținută teologică oferindu-i posibilitatea lui Ieronim să-și etaleze erudiția sa în materie de studii biblice (Steinmann 1985: 133-136; Labriolle 1924: 465-466; Negrescu 2004: 151-152; Coman 1999: 158-159; Turcan 1968: 262).

La solicitarea distinșelor sale discipole, prin anii 400-402, Fericitul Ieronim va schița un program de educație de inspirație strict creștină destinat micuței Paula, fiica Laetei și nepoată a

îndrăgitei sale prietene și discipole Paula (Hieronymus, *Epistolae: Ad Laetam*¹, de *institutione filiae*, CVII, 3, 1); aceasta din urmă l-a însoțit pe maestrul său la Bethleem, împreună cu fiica ei Eustochium și chiar i-a oferit mijloace materiale cu care Ieronim a construit o mănăstire care urma să-i slujească drept loc de refugiu și de studiu (Moreschini, Norelli 2004: 325). Prin 413, Ieronim va redacta un program de educație similar pentru o altă fetiță, pe nume Pacatula (Hieronymus, *Epistolae: Ad Pacatulam*, CXXVIII). Studiul nostru vizează prezentarea și analiza *programului de educație creștină* conceput de către Ieronim. Mai precis, demersul nostru urmărește să evidențieze conținutul educației intelectuale, factorii educației, precum și metodele pedagogice preconizate de către Fericitul Ieronim în vederea instruirii celor două discipole ale sale.

Cele două fetițe, Paula și Pacatula urmau să îmbrace haina monahală, fiind consacrate de către părinții lor încă de la naștere să-i slujească lui Hristos:

„Aveam de gând ca, răspunzând la rugămințile sfintei Marcella² și ale tale, să mă adresez mamei³, adică ție, și să te învăț cum va trebui s-o educi pe micuța noastră Paula, care mai înainte de a se naște, i-a fost consacrată lui Hristos⁴ și pe care ai zămislit-o prin rugăciuni mai înainte de a o primi în pântece”⁵.

Plecând de la premisa că „nu există nimic mai de preț în fața lui Dumnezeu decât a-i educa bine pe copii”⁶, Ieronim o sfătuiește pe Laeta să-i ofere fiicei sale o *educație creștină* încă din cea mai fragedă copilărie. Eruditul Părinte formulează câteva recomandări cu privire la modul cum Paula trebuie să deprindă scrisul și cititul. El admite, deși nu o afirmă direct, că este imposibil să abordezi studiile biblice fără să ai o solidă educație elementară; așadar se cuvine ca Paula să învețe în primul rând să scrie și să citească⁷. Citirea, scrierea și noțiunile elementare de aritmetică alcătuiau programul de învățământ foarte limitat al școlii primare antice, începând din epoca elenistică și până în epoca romană (Marrou 1997: vol. I, 240-241; vol. II, 68). Creștinismul n-a dorit să schimbe școala primară romană, acceptându-i programul de învățământ și metodele pedagogice (Riché 2001: 16).

Mai întâi Paula urma să-și însușească alfabetul latin. Ea trebuia să învețe în ordine literele de la A la X, însă nu cu valoarea lor fonetică ci numindu-le cu numele lor. Pentru a ușura efortul de învățare al alfabetului, Ieronim recomandă ca procesul de învățare să se desfășoare asemenea unui joc. Trebuie să-i fie oferite Paulei, ca obiecte de joacă, litere de fildeș și de merișor. Astfel ea va asimila mai ușor și mai repede alfabetul, având sub ochi și formele literelor: „Să aibă litere

¹ Laeta, destinatară epistolei Fericitului Ieronim, era nora Paulei; aceasta din urmă era una dintre matroanele romane cu care ilustrul Părinte a întreținut o bogată corespondență (Moreschini, Norelli 2004: 325; Turcan 1968: 263).

² Marcella este una dintre discipolele Fericitului Ieronim. În palatul Marcellei de la Roma, situat pe colina Aventin, se desfășurau întrunirile matroanelor romane care au îmbrățișat creștinismul și urmau cu râvnă modul de viață ascetic promovat pe atunci de noua religie. Aceste femei cultivate erau interesate de practicarea ascezei și de exegeza biblică.

³ Laeta era fiica Paulei, de departe cea mai îndrăgită discipolă a lui Ieronim. La solicitarea Laetei Ieronim alcătuiește un program de educație creștină pentru fiica ei care poartă numele bunicii, adică Paula.

⁴ Micuța Paula urma să devină monahie. Practica de a-i încredința pe copii slujirii lui Dumnezeu încă înainte de nașterea lor s-a menținut în Occident până la sfârșitul secolului al XII-lea. Această practică era inspirată de exemplele din *Sfânta Scriptură* (vezi în acest sens relatările despre Samuel și Sfântul Ioan Botezătorul), Jérôme 1955: 211.

⁵ Hieronymus, *Epistolae: Ad Laetam*, CVII, 3, 1: „Propositum enim mihi erat, sanctae Marcellae, et tuis precibus invitato ad matrem, id est, ad te sermonem dirigere, et docere quomodo instruere Paululam nostram debeas, quae prius Christo consecrata est quam genita, quam ante votis quam utero suscepisti”.

⁶ Idem, *Epistolae*, 79, 7: „Non est parvi apud Deum bene filios educare”, *apud* Turcan 1968: 265-266.

⁷ Idem, *Epistolae: Ad Laetam*, CVII, 4, 28-30: „... nec, puto, erubescit vir doctus id facere uel in propinqua, uel in nobili virgine, quod Aristoteles fecit in Philippi filio, ut ipse librariorum utilitate initia ei traderet litterarum”, („...un bărbat învățat, cred eu, nu se rușinează să facă pentru o tânără fată, fie că este ruda sa sau dintr-o familie bună, ceea ce Aristotel a făcut pentru fiul lui Filip, și anume, asumându-și rolul unui umil dascăl de școală primară, s-o învețe el însuși primele litere”).

de merișor sau de fildeș cărora să li se spună pe nume. Să se joace cu ele astfel încât jocul să-i fie spre învățătură”¹. În opinia lui Ieronim, în procesul de învățare nu trebuie să primeze doar memorarea, ci logica și observația. Ordinea alfabetică a pronunțării literelor să fie adesea schimbată, recurgându-se la variate combinații între acestea:

„Și să nu se limiteze să rețină literele doar în ordine alfabetică, astfel încât amintirea numelor lor să devină un cântec, ci să le schimbe adesea ordinea și cele de la sfârșit să se amestece cu cele de la mijlocul alfabetului, iar primele să se combine cu cele de la mijloc ca să le recunoască pe acestea nu doar după auz, ci și văzându-le”².

După ce și-a însușit literele alfabetului, Paula va trebui să formeze silabe cu acestea. De-abia după ce a fost epuizat studiul silabelor se putea trece la studiul cuvintelor și la formarea de scurte propoziții³. Ieronim recomandă ca seriile de cuvinte pe care Paula va învăța să le citească să fie selectate din genealogiile lui Hristos care se găsesc în evangheliile lui Matei și Luca:

„Înseși numele cu care ea se va obișnui puțin câte puțin să formeze expresii să nu fie alese la întâmplare, ci bine stabilite și adunate dinadins, de bună seamă cele ale Profeților și ale Apostolilor, și tot șirul Patriarhilor începând cu Adam să se succedă precum la Matei și Luca⁴, ca ea, în timp ce se ocupă cu altceva, să-și antreneze memoria pentru viitor”⁵.

O astfel de metodă a fost practică și de pedagogia monastică după cum o demonstrează o serie de *ostraka* descoperite în Egipt, datând din secolele VII-VIII; pe aceste *ostraka* sunt gravate liste de nume în care figurează termeni creștini. La Fayoum s-a descoperit un mic caiet de școlar datând din secolele IV-V care conține, între alte exerciții de scriere, versete din *Psalmi* 32 și 33 (Marrou 1997, vol. II: 154).

După citirea silabelor și a cuvintelor izolate, elevii începeau să lectureze textele continue. În mod obligatoriu, Paula trebuie să citească *Sfânta Scriptură*, urmând o anumită ordine:

„Să învețe întâi *Psaltirea*; prin psalmi să se lase abătută de la cântece și *Proverbele lui Solomon* s-o instruiască pentru viață. În *Eclesiast* să se obișnuiască să calce în picioare cele lumești. În *cartea lui Iov* să urmeze pildele de curaj și de răbdare. Apoi să treacă la *Evangheliile*, pe care nu le va mai lăsa niciodată din mâini. Să soarbă *Faptele Apostolilor* și *Epistolele* cu toată bunăvoința inimii. Și după ce și-a împodobit cămara sufletului său cu aceste bogății, să-și întipărească în minte *Profeții* și *Heptateuchul*, apoi cărțile *Regilor* și ale *Cronicilor*, cărțile lui *Ezdra* și ale *Estherei*, ca în cele din urmă să învețe fără primejdie *Cântarea Cântărilor*”⁶.

¹ Hieronymus, *Epistulae: Ad Laetam*, CVII, 4, 1-2: „Fiant ei litterae uel buxuae, uel eburneae, et suis nominibus appellentur. Ludat in eis, ut et lusus eius eruditio sit”.

² *Ibidem*, CVII, 4, 3-7: „Et non solum ordinem teneat litterarum, ut memoria nominum in canticum transeat, sed ipse inter se crebro ordo turbetur, et mediis ultima, primis media misceantur, ut eas non sonu tantum sed et visu noverit”.

³ În scrisoarea adresată Pacatulei, Fericitul Ieronim trasează aceleași etape ale învățării scrisului și cititului: „Deocamdată, să știe doar literele alfabetului, să lege silabele, să învețe nume și să le asocieze verbe”, („Interim, modo litterularum elementa cognoscat iungat syllabas, discat nomina, verba consociet”).

⁴ Cf. Matei, 1, 1-17; Luca, 3, 23-38; Ieronim îi recomandă Paulei să învețe să citească și să scrie pe material biblic.

⁵ Hieronymus, *Epistulae: Ad Laetam* CVII, 4, 20-25: „Ipsa nomina, per quae consuescet paulatim uerba contexere, non sint fortuita, sed certa et coacervata de industria, Prophetarum uidelicet atque Apostolorum, et omnis ab Adam patriarcharum series de Matheo Lucaque descendat, ut dum aliud agit, futurae memoriae praeparetur”; cf. Hieronymus, *Epistulae: Ad Pacatulam*, CXXVIII, 1, 23-26.

⁶ *Ibidem*, CVII, 12, 15-25: „Discat primum psalterium, his se canticis avocet, et in Prouerbiis Salomonis erudiatur ad uitam. In Ecclesiaste consuescat calcare quae mundi sunt. In Iob uirtutis et patientiae exempla sectetur. Ad Evangelia transeat, nunquam ea positura de manibus. Apostolorum Acta et Epistolas tota cordis imbibat voluntate. Cumque pectoris sui cellarium his opibus locupletaverit, mandet memoriae Prophetas, Heptateuchum, et Regum et Paralipomenon libros, Esdraeque et Esther volumina, ut ultimum sine periculo discat Canticum Canticorum”. Sfântul Ieronim îi face recomandări similare Pacatulei: „... discat memoriter psalterium, et usque ad annos pubertatis, libros Salomonis Evangelia, apostolos ac prophetas sui cordis thesaurum faciat”, (Hieronymus, *Epistulae: Ad Pacatulam*, CXXVIII, 4).

Pe lângă Biblie, Ieronim îi recomandă Paulei să studieze operele câtorva Părinți ai Bisericii, ca Ciprian, Atanasie sau Ilarie: „Să aibă mereu la îndemână operele lui Ciprianus. Să străbată cu încredere scrisorile lui Atanasius și cărțile lui Hilarius”¹.

În școala primară copiii deprindeau tehnica scrierii. Învățarea scrierii se desfășura în paralel cu cea a lecturii. Ieronim recomandă două metode pentru deprinderea tehnicii scrierii. Prima metodă constă în a conduce mâna copilului, pentru a-l învăța ce *ductus* trebuie să urmeze pentru trasarea literelor. La origine, această metodă este specifică școlii grecești. A doua metodă recomandată de către Ieronim, mai modernă și probabil specifică școlii latine, facilita deprinderea rapidă a scrierii (Marrou, 1997, vol. II: 69). După ce în prealabil literele erau probabil gravate pe o tăbliță de lemn (*in tabella sculpantur*), elevul își conducea degetul sau condeiu prin șanțul literei respective, urmând adâncitura imprimată în lemn, fără a putea rătăci alături; astfel el putea deprinde foarte ușor modul de trasare a fiecărei litere: „Iar când ea va începe să țină condeiu pe tăbliță² cu mânuța tremurândă, cineva să-i îndrume cu mâna degetele ei gingașe sau literele să fie gravate pe tăbliță astfel încât, urmele lor fiind încadrate de margini, ele să fie trasate urmând aceleași urme, fără a putea rătăci alături”³.

Lectura și scrierea erau asociate cu *recitarea*. Textele studiate erau citite și trebuiau învățate pe de rost. Recitarea textelor contribuia la exersarea și îmbogățirea memoriei micilor școlari. Nici micuța Paula nu va fi scutită de efortul memorării textelor studiate. Ea era obligată să recite zilnic un număr de versete din Sfânta Scriptură: „În fiecare zi să-ți dea de seamă de Scripturile pe care le-a învățat pe de rost”⁴.

Programul de instrucție elementară conceput de Fericitul Ieronim pentru discipola sa Paula se conformează, în linii generale, principiilor pedagogiei grecești și mai ales celei romane. Etapele educației primare trasate de Ieronim sunt în esență aceleași ca pe vremea lui Quintilian. De altfel, pasajul ieronimian referitor la instrucția elementară (învățarea alfabetului și a gramaticii) este preluat aproape cuvânt cu cuvânt din *Institutio Oratoria* a lui Quintilian⁵. Instrucția Paulei trebuie să pornească de la simplu la complex, de la element la compus. Este neapărat obligatoriu ca mai întâi Paula să învețe literele, apoi să citească silabele, cuvintele izolate, frazele; de-abia după aceea ea va trece la studierea textelor continue. Paula nu poate să treacă la o etapă superioară de studiu dacă nu a epuizat dificultățile etapei precedente. Fericitul Ieronim se conformează astfel principiilor analitice ale pedagogiei romane. El păstrează metodele pedagogice ale școlii antice, aplicându-le la studiul Bibliei; totodată el substituie repertoriul mitologic al școlii antice cu nume de personaje biblice, cu versete din Sfânta Scriptură și cu texte din Părinții Bisericii.

Odată cu Ieronim pedagogia antică înregistrează un ușor progres față de perioada anterioară, constând în esență din umanizarea metodelor pedagogice, în sensul renunțării la

¹ Hieronymus, *Epistulae: Ad Laetam* CVII, 12, 1-3: „Cypriani opuscula semper in manu teneat. Athanasii epistulas et Hilarii libros inoffenso decurrat pede”. *Sfântul Ciprian* (aprox. 200-258 p. Chr.) originar din Cartagina (în Africa) face parte din pleiada scriitorilor creștini de limbă latină. *Sfântul Atanasie cel Mare* (295-373 p. Chr.) s-a născut la Alexandria. Un loc important în cadrul scrierilor sale îl deține vasta sa corespondență. Scrisorile sale pot fi clasificate în două mari categorii: oficiale și doctrinare, constituind o sursă importantă de învățătură creștină. *Hilarius din Poitiers* (aprox. 310/315-368 p. Chr.) s-a născut la Pictavium (Poitiers) în Aquitania (provincie a Galliei).

² La Roma copiii învățau să scrie pe tăblițe acoperite cu un strat de ceară (*tabellae, cerae*); ei scriau pe acestea cu ajutorul unui condei ascuțit la vârf (*stilus*), cealaltă extremitate a sa fiind rotunjită pentru a servi la ștergere.

³ Hieronymus, *Epistulae: Ad Laetam*, CVII, 4, 7-12: „Cum vero coeperit trementi manu stylum in cera ducere, vel alterius superposita manu teneri regantur articuli, vel in tabella sculpantur elementa, ut per eosdem sulcos inclusa marginibus trahantur vestigia, et foras non queant euagari”. Această metodă de învățare a scrierii se păstrează și în tradiția iudaică; literele erau săpate pe plăcuțe de lemn și erau unse cu miere, iar copiii își conduceau degetul prin șanțul literei respective, urmând adâncitura imprimată în lemn; la această metodă face aluzie fără îndoială un verset din Psalmi, 118, 103: „Cât sânt de dulci limbii mele, cuvintele Tale, mai mult decât mierea, în gura mea!”. Este foarte probabil ca Ieronim să cunoască această metodă de învățare a scrierii din tradiția iudaică care îi era foarte familiară. De altfel, nu este exclus ca grecii să moștenească această metodă din tradiția semită.

⁴ Hieronymus, *Epistulae: Ad Laetam*, CVII, 9, 1: „Reddat tibi pensum cotidie scripturarum certum”.

⁵ Cf. Quintilianus, *Institutio Oratoria* I, 1, 20 și urm.; I, 1, 6-9.

pedepsele aspre, la admonestările și constrângerile de tot felul aplicate elevilor pentru a-i stimula să învețe. Pentru toți anticii și chiar pentru unii dintre Părinții Bisericii (cum este și cazul lui Ieronim sau al Fericitului Augustin), amintirea școlii este asociată cu cea a loviturilor: „*a întinde mâna spre nuia (manum ferulae subducere)* exprimă în limba latină o elegantă perifrază pentru *a studia*” (Marrou 1997, vol. II: 71).

Fericitul Ieronim preconizează o pedagogie mai puțin brutală, asimilând învățarea literelor cu un simplu joc; programul de studii trebuie adaptat ca volum și conținut la vârsta fragedă a Paulei astfel încât ea să nu capete repulsie față de învățătură: „Mai presus de toate, trebuie avut grijă ca ea să nu se dezguste de învățătură, ca nu cumva sila dobândită în pruncie să continue dincolo de anii copilăriei”¹. El se bazează pe emulație și încearcă să trezească dragostea pentru învățătură a discipolelor sale², recompensându-le cu mici daruri care sunt primite cu bucurie la această vârstă fragedă³. În opinia lui Ieronim, este foarte important ca Paula să fie educată într-un cadru colectiv, laolaltă cu alți copii de aceeași vârstă⁴. Trebuie remarcat faptul că Ieronim admite fetele, în egală măsură cu băieții, în rândul beneficiarilor de drept ai educației, ceea ce este o idee novatoare pentru pedagogia epocii sale. Altfel spus, el formulează „ideea egalității șanselor educaționale” (Stan 2002: 187.). Părinții Paulei trebuie să-și asume educația fiicei lor. Ei trebuie să fie un model pentru fetiță. Altfel spus, Ieronim formulează ideea educației prin exemplu⁵.

Educația și formația intelectuală a Fericitului Ieronim își pun în mod decisiv amprenta asupra modului cum el a perceput instruirea Paulei; aceasta din urmă trebuie să aibă cunoștințe de limba greacă la fel ca maestrul său⁶. De altfel, în secolul al IV-lea, studiul limbii grecești a persistat în mediul aristocratic roman de unde Ieronim și-a recrutat „ficele spirituale”; însă acesta este un caz cu totul izolat în condițiile în care greaca a început să fie ignorată și uitată treptat în întregul Occident latin începând de la sfârșitul secolului I d. Hr.. Deși, în general vorbind, a pretinde cunoașterea limbii grecești de către romani, alături de limba latină, nu-și mai are rostul în secolul al IV-lea (Marrou, 1997: vol. II, 53-54)⁷, totuși această recomandare nu este exagerată în cazul discipolelor lui Ieronim, care sunt pasionate de studiul Sfintei Scripturi. Totodată, trebuie să avem în vedere faptul că discipolele lui Ieronim proveneau din familii aristocratice conservatoare prin tradiție și atașate încă de vechile valori culturale romane (a fi cult în Roma secolelor III-I î. Hr. și chiar după aceea, însemna a cunoaște, înainte de orice, limba greacă). Pe de altă parte, unii dintre membrii acestor familii aristocratice erau legate prin relații de familie și relații economice de Orientul grec; în acest din urmă caz, învățarea limbii grecești era firească, impunându-se de la sine, mai ales când este vorba și de elitele intelectuale (Marrou, 1997a: 51-52).

¹ Hieronymus, *Epistulae: Ad Laetam*, CVII, 4, 16-20: „Cavendum in primis, ne oderit studia, ne amaritudo eorum praecepta in infantia, ultra rudes annos transeat”

² *Ibidem*, CVII, 4, 15-18: „Nu trebuie certată dacă este mai înceată, ci talentul ei trebuie stimulat prin laude; să se bucure de reușite, iar eșecurile să o întristeze”. („Non est obiurganda, si tardior sit, sed laudibus excitandum ingenium; et uicisse se gaudeat, et victam doleat”).

³ *Ibidem*, CVII, 4, 10-15: „Să unească silabele pentru o recompensă și să fie încurajată cu mici daruri care îi pot face plăcere la acea vârstă”. („Syllabas iungat ad praeium: et quibus illa aetas delectari potest, munusculis inuitetur”); cf. Hieronymus, *Epistulae: Ad Pacatulam*, CXXVIII, 1, 26-28: „... și ca să exerseze toate acestea cu glasul ei cristalin, să i se promită drept recompensă prăjiturile dulci și tot ceea ce este plăcut la gust” („... atque ut uoce tinnula ista meditetur, proponantur ei crustula mulsae praemia, et quicquid gustu suaue est”).

⁴ *Ibidem*, CVII, 4, 15: „Să aibă și tovarășe de studiu cu care să concureze și ale căror laude să o ambiționeze”, („Habeat in discendo socias, quibus inuideat, quarum laudibus mordeatur”).

⁵ Hieronymus, *Epistulae: Ad Laetam*, CVII, 9, 3-4: „Mementote uos parentes uirginis, et magis eam exemplis docere posse, quam uoce”.

⁶ *Ibidem*, CVII, 9, 1: „Să învețe ritmul versurilor grecești” („Ediscat graecorum versuum numerum”); în familia Paulei, bunica micuței Paula, limba greacă era la fel de familiară ca și latina; de altfel, în momentul morții, Paula se va exprima în greacă, cf. Hieronymus, *Lettres*, 39, 1, 2 și 108, 28, 2.

⁷ În secolul al IV-lea d. Hr. era foarte firesc pentru un cetățean roman să posede înainte de toate o cultură latină; însușirea limbii și a culturii grecești nu mai reprezenta acum o necesitate.

Fericitul Ieronim schițează un portret sumar al profesorului ideal, avându-l ca model în acest sens pe Quintilian. În opinia lui Ieronim, profesorul trebuie să fie un om cu cultură bogată, cu dicție perfectă și un model de comportament: „Magister probae aetatis et uitae atque eruditionis est eligendus” (Hieronymus, *Epistulae: Ad Laetam*, CVII, 4). Deși începând din epoca elenistică profesiile de dascăl sau pedagog erau practicate de obicei de către bărbați¹, Ieronim este de părere că educația tinerei Pacatula poate fi încredințată unei femei. Acest fapt este destul de neobișnuit, de vreme ce în epoca Antichității târzii, o dată cu recunoașterea creștinismului ca religie oficială, femeile sunt excluse din învățământul public. Sfânta Scriptură le interzice femeilor să ia cuvântul în public² și să predea în școală³ (Agusta-Boularot 2004: 324). În opinia lui Ieronim, femeia poate să se preocupe, în calitate de pedagog, de educația tinerelor fete; această *magistra et paedagoga* trebuie să se distingă prin alese calități morale:

„Să aibă o educatoare drept însoțitoare, o pedagogă supraveghetoare, care să nu cadă în patima vinului, să nu fie nici trândavă, nici guralivă, potrivit spuselor Apostolului, ci cumpătată, chibzuită, pricepută la meșteșugul lucrării lăunii, care să nu vorbească decât despre acele lucruri care îndrumă un suflet de fată pe calea virtuții”⁴

Educația preconizată de către Ieronim pentru micuța Paula are un pregnant caracter ascetic. Să nu uităm că ilustrul Părinte se adresează unei viitoare monahii. De altfel, ca acest program de educație să dea roade Paula urma să fie educată în mănăstirea de la Bethleem sub supravegherea mătușii sale Eustochium⁵. Acest program nu putea fi pus în aplicare dacă micuța Paula rămânea la Roma printre laici; de aici rezultă limpede că Ieronim „facea o distincție relativ clară între educația de tip monahal și cea destinată pregătirii pentru viața laică. Astfel, el aduce în atenție *problematica educației de tip vocațional*” (Stan 2002: 187). După modelul *Regulii monahale a lui Pahomie* – întocmită prin 320-340 și tradusă în latină de însuși Ieronim în 404, pe când se afla la Bethleem – Fericitul Ieronim alcătuiește propriul său program de educație monastică pentru micuța Paula (Coman 1988, vol. III: 370). Am remarcat mai sus ce rol important juca știința de carte în cadrul programului de instruire destinat Paulei. Înainte de toate, educația unei viitoare monahii presupunea instruirea în arta cititului și a scrisului. Principala îndatorire a monahilor era de a medita zilnic la Cuvântul lui Dumnezeu transmis prin *Sfânta Scriptură*. De aceea și educația Paulei este centrată pe Sfânta Scriptură pe care ea trebuie să o învețe în întregime. În afară de aceasta, Paula trebuie să învețe *Psaltirea* pentru a urmări slujbele: „... adhuc tenera lingua psalmis dulcibus imbuatur” (Hieronymus, *Epistulae: Ad Laetam*, CVII, 4, 27). Psalmii reprezintă armele creștinilor împotriva vrăjmașilor și a gândurilor lumești⁶. Aceeași metodă de instruire a novicilor este practică de către pedagogia monastică în Orient. *Regula lui Pahomie* prescrie ca, novicelui care intră în mănăstire și știe să citească, să i se dea să învețe douăzeci de psalmi sau o altă parte din Scriptură. Însă dacă el nu știe să citească, va trebui neapărat să învețe cu ajutorul unui monah instruit, timp de trei ore pe zi, literele alfabetului,

¹ Încă din epoca elenistică, întreaga educație morală a copilului a fost încredințată pedagogului, fapt reflectat de către limba greacă, în care „cuvântul *paidagogos* își pierde frecvent sensul inițial de *sclav însoțitor*, pentru a primi accepțiunea modernă de *pedagog*, de *educator* în deplinul sens al cuvântului”, Marrou 1997, vol I: 230-231. Deși prezența unei femei în corpul profesoral nu era explicit interzisă de către legislația romană, femeile care practică profesia de dascăl sunt atestate foarte rar în inscripții.

² 1, *Corinteni*, 14, 34-35, 1: „Ca în toate Bisericele sfinților, femeile voastre să tacă în biserică, căci lor nu le este îngăduit să vorbească...”

³ 1, *Timotei*, 2, 12: „Nu îngăduiesc femeii nici să învețe pe altul, nici să stăpânească pe bărbat, ci să stea liniștită”.

⁴ Hieronymus, *Epistulae: Ad Pacatulam*, CXXVIII, 4, 23-27: „Sit ei magistra comes, paedagoga custos non multo vino dedita non, iuxta Apostolum, otiosa atque verbosa; sed sobria, gravis, lanifica, et ea tantum loquens, quae animum puellarem ad virtutem instituant”.

⁵ Hieronymus, *Epistulae: Ad Laetam*, CVII, 13, 20-25.

⁶ Caesarius, *Sermo ad monachos*, CCXXXVIII: „Fratres si frequentius psalmos nostros recurrimus cogitationibus mundanis aditum claudimus... Psalmi vero arma sunt servorum Dei qui tenet psalmos adversarium non timet”, („Fraților, dacă apelăm mai des la psalmii noștri, închidem poarta gândurilor profane... Căci psalmii sunt armele slujitorilor Domnului, cel ce are psalmi nu se teme de vrăjmaș”), *apud*, Riché, 2001: 346, nota 101.

silabele, cuvintele și substantivele. În mănăstire nu erau acceptați analfabeții. În principiu, toți novicii și călugării trebuiau să știe să citească; ei erau obligați să cunoască cel puțin *Psaltirea* și *Noul Testament* (Cuviosul Pahomie cel Mare [f.a.]: 32-33, nr. 139-140; Coman 1988, vol. III: 380). Regulile monastice din secolele următoare (secolele V-VI) vor asocia permanent studierea literelor și a psalmilor (Riché 2001: 76). Ieronim exclude din programul de educație al Paulei literatura și artele profane: „Să învețe să nu audă, nici să nu spună nimic altceva decât ceea ce are legătură cu frica de Dumnezeu. Cuvintele rușinoase să nu le priceapă, să nu știe cântece de lume, vorba să-i fie îmbibată din copilărie cu dulceața psalmilor¹; dansul și muzica nu își au locul în educația Paulei: „să nu salte din picioare [...]; să fie surdă la auzul instrumentelor: să nu știe la ce sunt bune flautul, lira și chitara”².

A învăța pe dinafară *Psaltirea* nu era suficient. Paula se pătrundea de cuvântul divin, însă într-un mod pasiv. De aceea, Ieronim îi recomandă lectura personală (*lectio*) care ocupa un loc important în viața monastică; lectura Paulei trebuia să fie supravegheată de o călugăriță cu experiență³. Lectura personală trebuia să însoțească rugăciunea (*oratio*)⁴. De asemenea, Ieronim îndeamnă pe Paula să evite luxul în mâncare și îmbrăcăminte. El recomandă abstenența⁵, însă se pronunță împotriva posturilor prea lungi; Paulei îi este interzis să frecventeze locurile publice: băile publice, basilicile martirilor și bisericile (Hieronymus, *Epistulae: Ad Laetam*, CVII, 9, 7-11). Prin toate aceste interdicții Ieronim încearcă să o ferească pe Paula de primejdiile lumii profane care o pot sminti. El „aduce în atenția cititorului o a treia dimensiune importantă a gândirii sale pedagogice, și anume influențele factorilor de mediu și a anturajului asupra modelării personalității în formare a copilului. Ieronim sesizează necesitatea unei convergențe de principiu între acțiunea educațională și influențele mediului social în care se formează copilul” (Stan 2002: 188). În scrisoarea adresată Pacatulei, Ieronim proclamă „necesitatea prevenirii posibilelor influențe nocive ale mediului asupra formării morale și comportamentului copilului” (Stan 2002: 187).

Fiind vorba de o viitoare monahie, din programul de educație al Paulei nu lipsesc acțiunile lucrative specifice mănăstirilor. Munca este o regulă în mănăstire. Ea se împletește cu studiul și rugăciunea. În acest sens, Ieronim îndeamnă pe Paula să învețe să lucreze lâna, o îndeletnicire specifică monahiilor (Hieronymus, *Epistulae: Ad Laetam*, CVII, 10, 26-29).

Marele merit al lui Ieronim este că el s-a preocupat de educația primară într-o epocă în care nu exista interes pentru instruirea copiilor în general. Se știe că grecii și romanii, nu și-au manifestat interesul pentru instruirea și formarea intelectuală a copiilor. Educația greacă și ulterior cea romană avea ca scop formarea omului adult și nu se ocupa de dezvoltarea intelectuală a copiilor și adolescenților. Însuși statul se implica în educație doar pe o treaptă superioară a procesului educațional, susținând doar învățământul superior. Educația primară era lăsată pe seama cetățenilor care dispuneau de timp și de resurse în acest scop (Marrou 1997, vol. I: 341-342). Creștinismul a pus în valoare calitățile proprii copilăriei, transformând treptat spiritul educației păgâne. Acest din urmă deziderat l-a împlinit tot Ieronim care a schițat *un plan de instrucție elementară de inspirație creștină*, într-o vreme în care nu existau încă școli creștine

¹ Hieronymus, *Epistulae: Ad Laetam*, CVII, 4, 23-26: „Nihil aliud discat audire, nihil loqui, nisi quod ad timorem Dei pertinet. Turpia uerba non intellegat, cantica mundi ignoret, adhuc tenera lingua psalmis dulcibus inbuatur”.

² *Ibidem*, CVII, 6: „... ne ludat pedibus...”; CVII, 8, 22-24: „Surda sit ad organa. Tibia, lyra et cithara cur facta sint nesciat”.

³ *Ibidem*, CVII, 9, 16-20: „Să i se dea o fecioară cu experiență, de bună credință, plină de virtuți și cuviincioasă, care să o învețe și să o obișnuiască prin propriul său exemplu să se scoale noaptea pentru psalmi și rugăciune; dimineața să cânte laude, la ceasul al treilea, al șaselea și al nouălea să stea neclintită pe frontul de luptă, ca o războinică a lui Hristos, iar apoi, cu făclia aprinsă, să aducă jertfa de seară”, („Praepnatur ei probae fidei, et morum ac pudicitiae uirgo ueterana, quae illam doceat, et adsuescat exemplo ad orationem et psalmos nocte consurgere; mane hymnos canere, tertia, Sexta, nona hora quasi bellatricem Christi stare in acie, accensaque lucernula redder sacrificium vespertinum”).

⁴ *Ibidem*, CVII, 9, 23: „Orationi lectio, lectioni succedat oratio”.

⁵ *Ibidem*, CVII, 8, 1-6; CVII, 10, 1-4: „... așa să mănânce încât să-i fie mereu foame, așa încât imediat după masă să poată citi, să se poată ruga și să poată psalmodia” („...sic comedat ut semper esuriat, ut statim post cibum possit legere, orare, psallere”).

oficiale, cu excepția celor care funcționează pe lângă mănăstiri. Din păcate, planul de educație conceput pentru Paula a rămas doar la stadiul de proiect pur teoretic. Ieronim nu l-a generalizat și nici măcar nu l-a aplicat în mod sistematic. Mai mult, aflăm din gura lui Rufinus că programul de învățământ conceput de Ieronim pentru educarea tinerilor băieți care-i erau încredințați în mănăstirea de la Bethleem era cel al școlii profane tradiționale, cuprinzând gramatică, studiul poezilor (în special al lui Vergilius), comicilor, loricilor și istoricilor (Marrou 1997, vol. II: 156 și 237, nota 4).

Ieronim păstrează metodele pedagogice ale școlii antice, aplicându-le la studiul Bibliei. El alcătuiește un veritabil program de educație monastică care are drept scop să-i pregătească pe tineri pentru rigorile vieții monahale. Planul și metodele pedagogice concepute de Fericitul Ieronim sunt similare cu cele formulate în regulile monastice orientale (*Regula lui Pahomie și Regulile Sfântului Vasile cel Mare*). Principiile pedagogiei monastice formulate de Ieronim se regăsesc în regulile monastice apărute ulterior în Occident (ca de exemplu *Regula Sfântului Caesar d'Arles* apărută în 534 p. Chr. care se adresează viitoarelor monahii sau celebra *Regula a Sfântului Benedict* apărută în 525 p. Chr.) (Marrou 1997, vol. II: 157-158). Odată cu Ieronim pedagogia antică înregistrează un progres evident în privința principiilor și metodelor sale. Acest fapt ne îndreptățește pe deplin să-l situăm pe Ieronim în rândul reformatorilor sistemului educațional antic. Totodată, principiile pedagogice enunțate de către Ieronim își păstrează actualitatea și se află la baza sistemului pedagogic modern.

Referințe bibliografice:

- AGUSTA-BOULAROT, Sandrine, 2004: *Autour d'une Grammatica. La question des femmes et de l'éducation dans le monde romain depuis le livre de H.-I. Marrou*, in Jean-Marie Pailler, Pascal Payen (éd.), *Que reste-t-il de l'éducation classique. Relire « le Marrou » Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, p. 319-330.
- COMAN, Ioan G., 1999: *Patrologie*, Sfânta Mănăstire Dervent.
- COMAN, 1988: *Patrologie*, vol. III, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- LABRIOLLE, Pierre de, 1924: *Histoire de la littérature latine chrétienne*², Paris, Les Belles Lettres.
- MARROU, Henri-Irénée, 1997: *Istoria educației în antichitate*, vol. I-II, traducere de Stella Petecel, București, Editura Meridiane.
- MARROU, Henri-Irénée, 1997a: *Sfântul Augustin și sfârșitul culturii antice*, traducere de Dragan Stoianovici și Lucia Wald, București, Editura Meridiane.
- MORESCHINI, Claudio, NORELLI, Enrico, 2004: *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine (De la Conciliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu)*, vol. II/1, (traducere de Elena Caraboi, Doina Cernica, Emanuela Stoleriu și Dana Zămosteanu), Iași, Editura Polirom.
- NEGRESCU, Dan, 2004: *Patristica Perennia. Părinți de limbă latină*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- RICHE, Pierre, 2001: *Educație și cultură în Occidentul barbar. Secolele VI-VIII*, (ediția a IV-a), traducere de Florica Bechet, București, Editura Meridiane.
- STAN, Cristian, 2002: *Originile educației. Antichitatea și creștinismul timpuriu*, Cluj, Editura Presa Universitară Clujeană.
- STEINMANN, Jean, 1985: *Saint Jérôme*, préface de Jacques Leclercq, Paris, Les Éditions du Cerf.
- TURCAN, Marie, *Saint Jérôme et les femmes*, 1968, in „Bulletin de l'Association Guillaume Budé”, nr. 2-3, p. 259-272.

Surse:

- *** *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Societatea Biblică Interconfesională din România, 1988.
- CUVIOȘUL PAHOMIE CEL MARE, [f.a.]: *Regulile monahale*, Iași, Editura „Credința Strămoșască”.
- JÉRÔME, Saint, 1955: *Lettres (Epistulae): Ad Laetam, de institutione filiae*, CVII, 3, 1, Tome V, texte établi et traduit par Jérôme Labourt), Paris, Les Belles Lettres.
- Idem, 1961: *Lettres (Epistulae): Ad Pacatulam*, CXXVIII, Tome VII, texte établi et traduit par Jérôme Labourt, Paris, Les Belles Lettres.
- QUINTILIANUS, *Institutio Oratoria*, I-III, with a english translation by H. E. Butler, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1922.

„MUZĂ, ADU-MI AMINTE”. MIT ȘI *CARMEN*

Elena-Tia SANDU
(Universitatea de Vest, Timișoara)
elenasandutm@yahoo.com

“Musa, mihi memora.” Myth and *Carmen*

The research of the great poetic creation from the Greek-Roman Antiquity is incomplete, if not flawed, without the study of the origins, both in what the legacy of ideas is concerned and the first major form of manifestation embodied by the epic. Talking about the status, the forms and the primary functions of epic poetry, we found it necessary to illustrate the relation of poetry to the sacred, especially to the myth. The perspectives embedded in the relationship between form and substance require a study of the epic poem and memory.

Keywords: *myth; poetry; logos; memory; muse*

Musa mihi memora...

Creația vergiliană care a pătruns în cugetele romanilor, încă în timpul elaborării sale, ca epos național, *Eneida*, și-a nutrit substanța dintr-un mănos dialog peste veacuri cu opera homerică, sursă de inspirație și reper ce trebuia asimilat și depășit, printr-o resemnificare atât a întregului, cât și a părților, a structurii de profunzime, precum și a celor mai mici detalii. *Eneida* este în acest sens un palimpsest al *Iliadei* și *Odiseei*, presupunând o lectură pe paliere, permanent interconectată, o descifrare a codurilor culturale a două lumi, la distanță de un mileniu.

Mythos și logos

Recuperarea semnificației originare, dar și restabilirea prestigiului cultural al conceptului de mit, o adevărată *restitutio*, este magistral realizată în opera lui Mircea Eliade. În *Mituri, vise și mistere*, se afirmă că „miturile revelează structurile realului și multiple moduri de a fi în lume”, reprezentând „modelul exemplar al comportamentelor umane; ele povestesc istorii adevărate, referindu-se la lucruri reale” (Eliade 1998: 17).

Pentru aparținătorii comunității arhaice, mitul exprimă „adevărul absolut”, povestind „o întâmplare sacră, adică o revelație trasumană care a avut loc în zorii Marelui Timp”. „Real și sacru”, mitul este exemplar, servind de model și de justificare actelor umane. Paradigmă integratoare a ființei umane, mitul se adresează omului ca „ființă totală”. Condiția umană este grevată de căderea din paradisul mitic, o tulburare catastrofică a regimului existențial sau ruptură primordială în interiorul Ființei, rezultând că „esențialul [făptuit de „Strămoșul mitic”] precede actuala condiție umană”. Astfel, epigonii sunt constrânși la a repeta sau la a înfrunta, într-un perpetuu *regressus ad originem*, actele Strămoșului (Eliade 1998: 10-15).

În viziunea lui Lacarrières 2002: 11, mitul este un discurs menit să învestescă cu sens și autoritate niște invenții umane:

„La fabuleuse et mystérieuse histoire de l'homme révélée et narrée par lui-même, telle pourrait être, telle devrait être la définition de tout mythe. Un mythe, diront les savants, est un récit sacré sur l'homme et sur le monde, faisant appel aux dieux ou aux forces cosmiques. C'est bien ainsi, en effet, qu'il fut perçu, conçu depuis les temps les plus anciens. Mais comme ces dieux ou ces forces cosmiques étaient des inventions humaines, on peut dire que le mythe est un récit entièrement œuvre par l'homme sur tout ce qu'il ignore par la force des choses, à savoir ce qui s'est passé avant lui et ce qui passera après lui sur la terre et le reste du monde.” (Lacarrières 2002: 11).

Este dificil sau imposibil de stabilit perioada în care mitul a reprezentat pentru om Cunoașterea totală și unică, primele repere temporale marcând deja desprinderea din trupul mitului a literaturii, filosofiei și istoriei. Înfruntarea dintre *mithos* și *logos*, formulată ca atare în dialogul platonician *Gorgias*, este constant reluată în exegezele moderne. Pentru J.-P. Vernant, detronarea mitului este echivalentă cu nașterea filosofiei în Grecia antică (sec. al VI-lea a. Chr.), cu nașterea gândirii științifice. În școala din Milet s-ar fi săvârșit eliberarea *logos*-ului din strânsoarea *mithos*-ului, „așa cum orbul își capătă vederea”, eliberare ce reprezintă, potrivit lui Vernant, „miracolul grec” (Vernant 1995: 44). Claude Karnouch, doctor în antropologie socială, pune acest miracol sub auspiciile conjugate ale filosofiei și literaturii, în speță ale tragediei grecești:

„Încă din epoca clasică, grecii fuseseră actorii și gânditorii privilegiați ai rupturii care se inserase deja între prezentul și originea lor. Ei o înțelegeau ca rezultat al unei inovații fără precedent pe care o suportau și o gândeau în dubla experiență inaugurală, a tragediei și filosofiei. În acea perioadă, miturile (și riturile) nu mai guvernau acțiunile oamenilor, ci serveau drept motive literare sau drept metafore morale și metafizice pentru interpretarea actelor și gândirii lor. Ruptura fundamentală poate fi regăsită și în dialogurile lui Platon și în tragedie. [...] Chiar dacă a durat câteva secole, acest moment de întemeiere a însemnat triumful *logos*-ului asupra *mythos*-ului, triumful cuvântului explicat asupra celui revelator, dominația cuvântului didactic asupra cuvântului care spune adevărul prin doar faptul că spune. Între epoca arhaică și epoca elenistică s-a iscat o fisură în privința asumării adevărului.” (Karnouch 1977: 50).

Ocupându-se de artele poetice și de formarea ideilor literare în antichitatea greco-latină, D. M. Pippidi consideră că ascuțirea spiritului critic grecesc, din care s-au născut primele speculații filosofice, au fost favorizate de un eveniment pur literar, anume concursurile de recitări, realizate într-o manieră oarecum apropiată de dramă, care suscitau din partea publicului un soi de critică estetică, în vederea premierii finale. Pippidi va folosi o formulare cvasi-identică a ideii *mythos*-lui învins de *logos*¹.

Prim efect al proliferării miturilor, al transformării mitului în mitologie, demitizarea este înfăptuită de „primele speculații filosofice”, care „derivă din mitologii”, însă, în ultimă instanță, „geniul filosofic grec accepta esențialul gândirii mitice” (Veyne 1996:26). Dedicând un întreg studiu pentru a răspunde la întrebarea dacă grecii au crezut în miturile lor, Veyne susține ideea unui efort de conciliere a celor două forme de cunoaștere, în sensul unei epurări a mitului din perspectiva filosofiei, o *interpretatio*. Însă, în mod curios, Veyne nu face decât într-o notă o precizare care s-ar fi cuvenit să fie făcută încă în ipoteză: studiul nu se referă la grecii contemporani Mitului, ci la grecii perioadei clasice: „noi nu ne ocupăm decât în trecut de această gândire mitică” (Veyne 1996: 158). Or, având în vedere că perioada clasică reprezintă chiar începuturile filosofiei și ale istoriei, născute din poziția critică față de mituri, întrebarea-titlu ar părea de sorginte pur retorică. Totuși, așa cum arată profesorul francez, nici alegorismul școlii sofiste, nici euhemerismul care explica originea zeilor prin vechi regi divinizați și, în general, nici o atitudine critică la adresa miturilor, nu au recuzat în bloc valoare de adevăr a miturilor, ci au încercat să decanteze o informație primordială de contaminările și alterările ulterioare. Astfel, întrebarea lui Veyne s-ar cuveni reformulată astfel: pierzând contactul cu miturile primare, care a fost atitudinea grecilor perioadei clasice față de mitologia ajunsă până în vremea lor? Pentru a pune punctul pe i, trebuie să ne întrebăm: ce deveniseră între timp miturile originare? Un „conglomerat moștenit”, răspunde Gilbert Muray, citat de Dodds, care explicitează: „O acumulare lentă, de-a lungul secolelor, a depunerilor rămase de pe urma diferitelor mișcări religioase succesive”, o aglomerare, nu o substituie, la sfârșitul perioadei arhaice, „o masă de confuzii” (Dodds 1983: 206-207).

¹ Pentru întreaga argumentare a ideii, vezi capitolul *Începuturile* în Pippidi 1972, p. 17-39.

Mythos și istorie

Referitor la desprinderea istoriei din mit, Paul Veyne afirmă că „harta domeniului cunoașterii a fost bulversată de apariția unor noi puteri de afirmație (ancheta istorică, fizica speculativă) ce concureau mitul și, spre deosebire de mit, instituiau în chip explicit alternativa adevărat-fals” (Veyne 1996: 37). Dar, ca și în cazul filosofiei, nici istoria nu respinge mitologia, văzând în ea o istoriografie corijabilă. Mitul este proto-istorie, relatând *gesta* ale zeilor, după cum mitul este proto-filosofie, fiind teogonie, cosmogonie și antropogonie. În procesul transformării mitului comunității arhaice în mitologie, cu cât accentul se deplasează de la *creatio* la *gesta*, istoria se revendică mai temeinic din mit. Acceptând axiomatic miezul de adevăr al miturilor originare, istoria își va defini genul proxim. Diferența specifică va consta în aplicarea doctrinei lucrurilor actuale, a asemănării trecutului cu prezentul, din care va rezulta inacceptabilitatea miraculosului. Fără a se preocupa în mod special de filogenia istoriei și epopeii din mit, nefiind interesat de ceea ce deosebește la un moment dat epopea și istoria de mitul originar, ci, dimpotrivă, doar de ceea ce au acestea în comun în perimetrul indo-european, Dumézil constată că studiile de indo-europenistică relevă un număr redus de „scheme dramatice”, utilizate când în mitologie, când în epopee, când în istorie „reîmpodobite din generație în generație cu ajutorul unor subiecte de actualitate, schemele păstrându-se totuși statornic de-a lungul repetatelor întineriri ” (Dumézil 1993:17).

Istoria își va asuma drept sarcină specifică epurarea critică a băncii de date colective reprezentate de mit, rezultând o mit-istorie, așa cum o prezintă P. Grimal în perimetrul latinității:

„Oricare ar fi originea diferitelor legende (răpirea sabinelor, crima lui Tarquinius, lupta Horațiilor și a Curiaților și multe altele) și chiar dacă este vorba de amintiri de fapte reale, de bătrâne ritualuri tălmăcite sau de vestigii încă mai vechi, provenind din teogonii uitate, aceste povestiri reflectă tot atâtea convingeri profunde, tot atâtea atitudini determinante pentru gândirea romană. De aceea, oricine încearcă să surprindă secretul geniului roman, trebuie să țină seama de ele, pentru că ele reprezintă tot atâtea stări de conștiință, mereu prezente în sufletul colectiv al Romei.” (Grimal 1973: 17)

Cum ar spune E. Cizek, legendele determină etnostilul roman¹.

Mythos și epopee

Încercările, paralele sau conjugate ale istoriei și filosofiei, de clarificare a propriului statut prin delimitare de mit, a avut drept consecință transformarea patrimoniului mitic originar, cu funcție religioasă prin excelență, într-un „tezaur cultural” (Eliade 1978: 147). În societatea arhaică în care mitul reprezenta nu un tip de cunoaștere, ci cunoașterea însăși, unică și totală, nici poezia, așa cum o înțelegem de vreo trei milenii încoace, nu își avea locul. Însă ea, poezia, este indicată drept responsabilă de transformarea mitului în mitologie, în spatele poeziilor se aruncă vina coruperii, alterării, contaminării miturilor primordiale. Cele mai timpurii arte poetice ale spațiului european, ne parvin de la grecii antici. Aici găsim exprimate păreri străvechi despre originea și rosturile poeziei și despre statutul poetului. Astfel, în epopeea homerică, invocarea Muzelor are un scop precis, anume furnizarea informației corecte. Aici se păstrează relația genuină a poeziei cu sacrul, funcția poetului fiind aceea de a reda un conținut referitor la *gesta* exemplare, ale căror depozitare sunt fiicele lui Zeus:

„Muze ce locuiți pe Olimp, spuneți-mi, căci doar sunteți zeițe, pe toate le vedeți și le știți pe toate, ci noi abia ne-nvrednicim să auzim faima, dar faptele nu le cunoaștem [...] căci de-aș avea zece limbi și tot pe-atâtea guri, glas neistovit și, în piept, inimă de aramă, să-i înșir pe toți încă n-aș

¹ În încercarea de a defini universul mental roman, Eugen Cizek numește *etnostil* totalitatea mentalemelor romane, „mărcile cardinale ale nivelurilor profunde ale mentalului colectiv roman”, și anume „pragmatismul, formalismul, constructivismul, ritualismul, contractualismul, antropocentrismul” (Cizek 1994: 29-30).

putea [...] dacă voi Muze olimpiene, copile ale lui Zeus, nu mi-ați aduce aminte [...].” (Homer, *Iliada*, II, 484-492 *passim*)¹

Din perspectiva lui Lacarrières, învederarea unei legături a discursului epic cu divinitatea are menirea învestirii acestuia cu autoritate:

„Et pour qu'un tel récit ait une valeur véridique et convaincante, force est de l'attribuer à des êtres ou des puissances qui échappent aux contingences du temps et de l'espace, autrement dit à des divinités supra-humaines et éternelles. Elles seules peuvent conférer au poème, au chant ou au récit mythique la force et l'autorité nécessaires pour qu'au-delà de son pouvoir et de sa portée esthétiques il ait valeur d'enseignement, de message, voire de credo.” (Lacarrières 2002: 12)

Relația specială a poeziei cu sacrul se relevă astfel și din perspectiva poetului-sacerdot, a poetului *vates* („profet”), sintagma fiind înțeleasă și vehiculată mai degrabă ca o sintagmă metaforică, decât în sensul său propriu, așa cum vom încerca să demonstrăm că este cazul aici: „Pentru cei mai vechi poeți greci [...], capacitatea cântului epic de a oglindi întâmplări îndepărtate în timp[...] reprezintă un dar al cerului, o însușire hărăzită de divinitate unui număr mic de aleși.” (Pippidi 1970: 7). În strânsă legătură cu mitul, cu funcția sa religioasă, magică, exegeza modernă aduce în discuție figura șamanului. Exponent al unui fenomen complex și sincretic, șamanul deține o poziție de excepție în societățile arhaice, păstrată până astăzi în societățile contemporane tribale izolate, necontaminate de civilizație, fie că e vorba de triburi africane, amazoniene, aborigeni din Australia sau din vecinătatea polilor. Tip foarte vechi de personalitate socială, el „combină funcțiile încă nediferențiate de mag, naturalist, poet și filosof, predicator, tămăduitor și sfătuitor public”, întruchipând „ultimul exemplar întârziat al unei specii care, odată cu el, s-a stins în lumea greacă” (Dodds 1995:171).

Specificitatea funcției șamanice, deținerea tehnicii extazului șamanic ne interesează aici din perspectiva unei posibile legături cu tipurile nebuniei sacre despre care vorbește Socrate: profetică, ritualică, poetică și erotică (Platon, *Phaidros*: 244A,245A, 265A). Nebunia poetică este sacră întrucât survine prin coborârea divinității în strâmta cușcă umană, conectând astfel, chinuitor și vremelnic, conștiința umană la un tip superior de cunoaștere. Tot autoritatea socratică, prin intermediul lui Paton, confirmă, deci acreditează, în spațiul filosofic, ideea lansată de primele capodopere literare grecești, opera homerică și cea hesiodică, potrivit căreia poetul este o voce prin care se manifestă divinitatea, un mesager către umanitate:

„Într-adevăr, nu în virtutea unui meșteșug poeziei epice, toți cei buni, dau glas tuturor acestor frumoase poeme, ei fiind pătrunși și de harul divin... Poetul e o făptură ușoară, înaripată și sacră, în stare să creeze ceva doar după ce-l pătrunde harul divin și își iese din sine, părăsit de judecată [Platon vorbește astfel de posesia divină]... Divinitatea le ia poezilor mintea, lor și prezicătorilor și profetilor, și îi folosește ca pe niște slujitori ai ei... Cea care vorbește, glăsuind prin mijlocirea lor, este divinitatea însăși... Poezii nu sînt nimic altceva decît «hermeneuții» [tălmacii] zeilor, stăpâniți fiecare de către [zeul] care-l ia în stăpînire..., (Platon, *Ion* [533e-534e])².

Apelul la etimologie ne ajută să intuim mai bine relația poetului cu divinitatea. Astfel, *inspirația*, termen de origine latină târzie, derivă din verbul *inspiro*, act prin care zeii deținători ai cunoașterii înzestresc relatorul uman cu o capacitate supraumană, fie că se referă la suflarea asupra, reminiscență identificabilă în basme, fie că se referă la posedarea trupului uman de către divinitate, precum în sugestivul episod al posedării profetesei Sibila de către zeul Apollo, în *Eneida* vergiliană:

¹ Traducerea textului este preluată din Homer 1955: 67-70.

² Traducerea este preluată din Platon 1976: 94.

„[...] Venit-a ceasul / Să cercetăm oracolul – ea spune – / E zeul, însuși zeul e în preajmă! / Așa în fața ușilor grăit-a / Și deodată se schimbă la față, Iar păru-i se zburli. Din greu răsuflă, Sălbatic i se umflă pieptu-n zbucium / Cumplit; ea pare-a crește tot mai mare, / Iar glasul-i nu mai sună omeneste, / de când de-a proape, mai de-aproape zeul / cu duhul său o cercetează. [...] Dar nerăbdându-l, încă, pe Apolo, / Avân se zbate-n peșteră Sibila, / Doar ar putea, pe zeul cel puternic / Să-l scuture din pieptu-i. Însă-acela / Mai abtîr i-nfrînă gura-n spume, / Sălbăticită inimă i-o moaie / Și-ncearcă, asuprind-o s-o mlădie.” (Aen. VI 45-51, 77-80)¹

La verbul *inspiro*, face referire și poetul latin Ovidius, în prologul *Metamorfozelor*: *inspirate meis coeptis* („inspirați-mi planurile mele”), clișeu invocăției prezentând interes aici prin sensul acordat lexemului. Precum în prestigiosul model homeric, se specifică și aici motivația punerii operei sub patronajul divin, anume deținerea unei informații de primă mână, nealterate, zeii fiind chiar autorii, în sensul de producători, ai metamorfozelor. Un alt termen relevant pentru considerațiile de față, în același prolog, îl reprezintă lexemul *carmen*, zeii având, în concepția ovidiană, misiunea de a veghea, de a patrona, de a conduce poemul: *deducite carmen* („călăuziți-mi cântul”). Din nou, etimologia aruncă o lumină lămuritoare asupra raportului dintre poezie și sacru: *carmen*, format cu sufixul instrumental *-men* atașat cuvântului de bază *cano* este un „cuvânt vechi, care desemnează o formulă ritmată, în special formula magică. Apare mai întâi în limba religioasă și juridică. Pătrunzând în limba literaturii, a desemnat orice specie de cânt [...], chiar și cel la un instrument, sau de poem.” (Ernout – Meillet 1959: 100).

Misiunea poetului inspirat de divinitate este aceea de a „canta” (*arma virumque cano*, declară, *ab initio*, Vergilius în *Eneida*), despre *cano* același dicționar clarificând că „se folosește în limba augurală și magică, ale cărei formule sunt melopee ritmate”, verbul folosindu-se, conform aceleiași surse, „despre poeți sau profeți (*vaticinium, vaticinari*)” (*Ibidem*). Mi se pare semnificativ în contextul temei faptul că Vergilius, la aproape un mileniu distanță față de modelul homeric, în prologul poemului său epic ce va deveni instantaneu epopeea națională a poporului roman, va folosi structuri cvasi-identice, pentru a sublinia ideea că, în special în cazul epopeei, rolul poetului este acela de transmițător, de „crainic”, cum se exprimaseră grecii în cele mai vechi arte poetice. *Musa, mihi memora causas* încă prezintă credibilitate, cel puțin estetică, în ochii contemporanilor lui Vergilius, în secolul I a. Chr. Căci acribia vergiliană în privința vestigiilor religioase, dovedită și în, spre exemplu, descrierea riturilor funerare², vizează, prin reluarea structurii homerice amintite, raportul special al poeziei cu Memoria.

Carmen și Memoria

Recurgând la un exercițiu de imaginație, nu este din cale afară de dificil să ne dăm seama de importanța memoriei pentru omenire. Astăzi este relativ simplu să ne luăm măsuri de precauție pentru a ne pune la adăpost de uitare, o meteahnă în plus, cu care, pe lângă condiția noastră de muritori, ne-au înzestrat zeii nemuritori și neuitători. Nu întâmplător, în societatea arhaică bazată pe oralitate, uitarea este asociată cu moartea. Unul dintre cele mai puternice repere umane îl reprezintă sentimentul identitar, sentimentul apartenenței la o comunitate, în sincronie și diacronie. Nevoia păstrării legăturii cu părinții, până la Strămoșul Mitic amintit de Mircea Eliade, este demonstrată și de importanța genealogiilor mitice. În societatea arhaică în care

¹ *Poscere fata / tempus” ait; „deus ecce deus!” cui talia fanti / ante fores subito non vultus, non color unus, / non comptae mansere comae; sed pectus anhelum, / et rabie fera corda tument, maiorque videri / nec mortale sonans, adflata est numine quando / iam propiore dei. [...] At Phoebi nondum patiens immanis in antro / bacchatur vates, magnum si pectore possit / excussisse deum; tanto magis ille fatigat / os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.* (Vergilius, *Aeneis*, VI, 45-51, 77-80). Fragmentele latinești sunt citate din Vergilius 1929, traducerea este preluată din Vergilius 1994: 273; 275.

² Vezi, în acest sens, lămuritorul articol intitulat „*Ergo instauramus Polydoro funus*” – limbaj și rit funebru în care semnatara afirmă în mod just: „Documentat scrupulos în privința antichităților romane, artistul își îndreaptă interesul spre sfera religiosului, iar fidelitatea – mergând până la subtilități de amănunt – cu care reproduce operațiunile cultice este dublată de grija neconținută pentru proprietatea termenilor” (Subi 1999: 24).

fixarea și stocarea informației, reprezentată de scris, nu se inventase încă, Memoria este o divinitate de prim rang. Ea este gestionara și depozitara informației esențiale a lumii, o bancă de date universală, prin urmare, plasarea celor nouă Muze în arborele genealogic celest, ca fiice ale lui Zeus și ale divinității memoriei, Mnemosyne, este absolut revelatoare pentru discuția de față:

„Long before the art of memory was assigned a place of honor in rhetoric, its significance was recognized in mythology. According to myth, Mnemosyn, the goddess of memory, bore Zeus nine daughters, the Muses, who personified different modes of poetry, the arts, and sciences. Mnemosyne, mother of the muses, the myth inform us, was the origin of all our civilized labors and a well-spring of culture. An imaginable female, a corporeal similitude herself, she embodied memory. Her daughters who carried the attributes of wax tablet and pencil, the flute and lyre, the tragic and comic mask, the scroll and a celestial globe, represented a civilization which was constituted by writing and music, tragedy and comedy. But whether they facilitated sound or vision, speech or writing, they always functioned as the daughters of Mnemosyne. Memory was the central civilizing authority.” (Kelber 1998: 115)

Conectarea acestei informații de istorie a civilizației cu cele furnizate de etimologie și istoria religiilor, face ușor de înțeles faptul că formula ritmică, melopeea ritmată reprezentată originar de *carmen* este, probabil, prima invenție mnemotehnică umană. Din această perspectivă, mitul reprezintă pentru societatea arhaică, informația esențială, codul genetic al spiritualității omenirii, transpus într-o textură epică de *gesta* și protagoniști. Însă tot ea, oralitatea, care a generat importanța memoriei, va produce efecte secundare cu consecințe nebanuite: transformarea mitului în mitologie. Astfel, de la mitologie la poezie nu mai era niciun pas: „cântăreții au parte de cinste și slavă, pentru că Muza i-a învățat cântările” (Homer, *Od.*, VIII, 480-481)¹.

Hesiod exprimă ideea în felul său, în prologul *Theogoniei*, căci Muzele sale nu mai sunt responsabile de apostilarea conform cu realitatea, în schimb, sunt cele care „l-au învățat pe Hesiod cântarea cea frumoasă”, suflând asupra sa „duhul cântării dumnezeiești”. Cea mai lucidă și mai cuprinzătoare artă poetică este exprimată sintetic astfel:

„Ele [muzele] cândva l-învătară pe Hesiod care turma, / Sub Heliconul cel sfânt, atunci își ducea la pășune, / Viersul divinelor imnuri; Muzele olimpiene, / Zâne fecioare, născute din Zeus ce poartă egida, / Vorbele-acestea, întâi, au glăsuț către mine: / Neam de rușine, păstori ce dormiți lângă glie, cu gândul / Numai la burtă, minciuni aidoma cu adevărul [verosimile] / Știm să rostim, dar când vrem, știm să vestim adevărul. / Fiicele marelui Zeus, ce drept glăsuiesc, îmi vorbiră / Astfel și sceptru mi-au dat, vlăstare-nverzite de dafin. / Ele atunci le-au tăiat din creanga abianmugurită, / Viers de profet insuflându-mi, să cânt îmi dădură poruncă / Cele ce fi-vor cândva și câte au fost înainte, / Neamul ferice să-l laud al celor în veci fără moarte, / Dar să le laud pe ele și-n primul și-n viersul din urmă” (Hesiod, *Theod.*)².

Poetul apare astfel ca ființa umană privilegiată față de restul muritorilor, căci atunci „când poetul e stăpânit de Muze, el se adapă de-a dreptul din știința Mnemosynei” (Eliade 1978: 113), având posibilitatea unei călătorii în lumea de dincolo cu scopul rememorării trecutului primordial:

„Privilegiul pe care Mnemosyna îl conferă aedului este acela al unui contact cu lumea cealaltă, posibilitatea de a pătrunde într-însa și de a te întoarce nestingherit de acolo. Trecutul apare astfel ca o dimensiune a lumii de dincolo.” (Vernant *apud* Eliade 1978: 114)

Întemeindu-se pe *mythos*, atât ca modalitate specifică de expresie, cât și în ce privește conținutul, nutrindu-se din tematica, motivele mitice originare, poezia, formă care își devorează

¹ Traducerea a fost preluată din Homer 1956: 186.

² Traducerea a fost preluată din Hesiod 1973: 26.

fondul original, devenind altceva, de câteva milenii se sustrage etichetărilor irevocabile, învăluită în aura-i inefabilă.

Referințe bibliografice:

- CIZEK, E. 1994: *Istoria literaturii latine*, I, București, Societatea „Adevărul”.
- DODDS, E. R. 1983: *Dialectica spiritului grec*, București, Meridiane.
- DUMEZIL, G. 1993: *Mit și epopee*, București, Editura Științifică.
- ELIADE, M. 1978: *Aspecte ale mitului*, București, Univers.
- ELIADE, M. 1997: *Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului*, București, Humanitas.
- ELIADE, M. 1998: *Mituri, vise și mistere*, București, Univers enciclopedic.
- GRIMAL, P. 1973: *Civilizația romană*, I, București, Minerva.
- KARNOUCH, Claude 1997: *De la vocea zeilor la pribegirea lucrurilor*, in: *** *Despre Logos*, Timișoara, Hestia.
- LACARRIÈRES, Jacques 2002. *Au coeur de mythologies*, Paris, Gallimard.
- PIPPIDI, D. M. 1972: *Formarea ideilor literare în antichitate*, București, Editura Enciclopedică.
- Idem 1970: *Arte poetice. Antichitatea*, București, Univers.
- SUBI, M. 1999. „*Ergo instauramus Polydoro funus*” – limbaj și rit funebru în **Eneida**, în volumul *Sesiune de comunicări științifice*, Timișoara, p. 24–29.
- VERNANT, J.-P. 1995: *Mit și gândire în Grecia antică. Studii de psihologie istorică*, București, Meridiane.
- VEYNE, P. 1996: *Au crezut grecii în miturile lor? Eseu despre imaginea constituantă*, București, Univers.

Surse

- HESIOD 1973: *Opere*, traducere de Dumitru T. Burtea, București, Editura Univers.
- HOMER [1959]: *Odiseea*, În românește de G. Murnu, Studiu introductiv și comentarii de D. M. Pippidi, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Idem 1955: *Iliada*, În românește de G. Murnu, Studiu introductiv și comentarii de D. M. Pippidi, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- PLATON 1976: *Opere. Volumul II*. volumul II (Hippias Minor, Hippias maior, Ion, Euthyphron, Lysis, Menexenos, Menon), îngrijit de Petru Creția, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- VERGILIUS, Publius Maro 1994: *Eneida*, prefață și traducere din limba latină: G.I. Tohăneanu, note și comentarii, glosar: Ioan Leric, Timișoara, Editura Antib.
- Idem 1929: *Oeuvres. L'Énéide*, avec une introduction biographique et littéraire, des notes critiques et explicatives, des gravures, des cartes et un index par Paul Lejay, Paris, Librairie Hachette.

NERO ȘI POPPEA – UN CUPLU SENTIMENTAL IN OPERA LUI CLAUDIO MONTEVERDI*

Maria Virginia ONIȚA
Universitatea de Vest, Timișoara
ginanaonita@yahoo.com

Nero and Poppaea – A Sentimental Couple in Claudio Monteverdi's Opera

This article discusses one of the famous love stories in the history of the Roman Empire and of the world, the love story between the Roman Emperor Nero and his mistress and later wife, Sabina Poppaea. This idyll that history greatly condemns, is viewed by Monteverdi, in his opera *L'Incoronazione di Poppea*, from a completely different perspective, one in which love conquers all. Thus, it creates a certain balance between historical tradition that sometimes distorts events through the historian's subjective beliefs and real life facts which, through art, can be brought to light. The opera's libretto belongs to Giovanni Francesco Busenello and is based mainly on the writings of Tacitus and partly of Suetonius (those that refer to Emperor Nero). Usually Poppaea is presented in literary works as a woman of questionable morality, capable of any compromise to achieve her goal. In Monteverdi's libretto, Poppaea is presented as a very beautiful, ambitious and intelligent woman who knows exactly what she wants in life and has the power to accomplish it. By using these character traits – which can be regarded as qualities when used in a noble way – she succeeds in becoming the Emperor's wife, gaining his heart at the same time. In conclusion, the story of Nero and Poppaea, from Monteverdi's point of view, is one which speaks about the triumph of love over any dramas that life may bring.

Keywords: Roman empire; history; libretto; opera; Nero; Poppaea; Monteverdi

Istoricul libretului lui Giovanni Francesco Busenello

Întreaga creație de operă a compozitorului italian Claudio Monteverdi reface, în esență, drumul de la mit la istoria imperială romană prin trei dintre cele mai reprezentative opere ale sale: *L'Orfeo*, *Il ritorno d'Ulisse in patria* și *L'Incoronazione di Poppea*. Poate nu întâmplător, prezența lui pe scena muzicală, dar și a acestei lumi, se încheie cu un crâmpeli din marea istorie imperială romană, mai precis povestea dintre controversatul cuplu format din Nero și Poppaea.

În această aventură creatoare lui Monteverdi i se alătură libretistul Giovanni Busenello. Acesta se număra printre poeții înstăriți ai Veneției secolului al XVII-lea, fiind membru al „Academiei iubitorilor de arte frumoase” (*Accademia degli Incogniti* sau *degli Invaghiti* – termen utilizat uneori). Acest grup de intelectuali liber-cugetători, în mare parte membrii ai aristocrației, a avut o mare influență asupra culturii acelei perioade, având în vedere că majoritatea copleșitoare a scriitorilor, poezilor și muzicienilor erau membrii ai acestei societăți. Săptămânal dezbăteau subiecte cu caracter moral, politic și social, în cadrul diverselor publicații, pamflete religioase, broșuri filozofice și romane. Principala lor preocupare era teatrul muzical. „Ei găseau în acest nou și ambiguu gen muzical – jumătate muzică, jumătate dramă – o scenă ideală pe care-și puteau explora propriile idei despre antichitate, politică și morală”¹ (Rosand 2007: 21).

Busenello a fost și el, asemenea lui Monteverdi, angajat al Curții Gonzaga, având funcția de ambasador la Veneția la Mantua în perioada Războiului de succesiune. Este foarte probabil ca ei să se fi întâlnit pentru prima dată în acest context. Busenello, Badoaro (libretistul operei *Il ritorno di Ulisse in patria*) și Monteverdi „erau prieteni de-o viață, care păstrau o corespondență activă și măgulitoare de peste treizeci de ani.”² (Rosand 2007: 17-18). Această corespondență cuprindea poeme, unele scrise în dialect venețian.

¹ „They found in the ambiguous new genre – half music, half drama – an ideal arena for exploring their ideas about antiquity, politics, and morality.”

² „were lifelong friends, who maintained an active and mutually flattering correspondence over more than thirty

De profesie avocat de succes, Busenello a scris de plăcere. „Busenello era într-o oarecare măsură un geniu literar. Lucrul său la *Poppea* i-a conferit un loc printre cei mai mari libretiști din istoria operei, alături de Lorenzo Da Ponte, Arrigo Boito și Hugo von Hofmannsthal.”¹ (Ringer 2006: 213).

Ca membru al aristocrației, era un lucru nepotrivit ca numele lui să apară în dreptul autorului unor publicații, în special fiind vorba de creații atât de comerciale precum opera. Astfel, „numele lui lipsește de pe majoritatea manuscriselor libretelor, la fel ca și de pe două din cele trei variante scoase la tipar ale operei *L'Incoronazione*”² (Rosand 2007: 50). Abia în anul 1656, la câțiva ani după moartea lui Monteverdi, îi este publicat volumul *Delle hore ociose* care cuprinde cinci librete: cel născut din colaborarea cu Monteverdi și patru scrise pentru Cavalli.

La o atentă comparație între libretele lui Busenello, putem observa că cel pentru *L'Incoronazione* diferă mult de celelalte ca stil de scriere, ceea ce ne face să credem că Monteverdi a avut un cuvânt important de spus în ceea ce privește varianta finală a libretului. La această concluzie ne conduc și numeroasele corecturi ce pot fi observate în manuscrise. „Diferența dintre manuscrisele libretelor [...] și a textului publicat de Busenello sugerează că acestea ar putea reprezenta nu numai producția originală, dar posibil și variantele intermediare dintre aceasta și varianta (-ele) revizuită (e).”³ (Rosand 2007: 51)

Libretul este „surprinzător datorită combinației plină de imaginație între *Analele* lui Tacitus și stilul lui Seneca din tragedia *Octavia*”⁴ (Ketterer 2009: 22). După cum se poate observa din subiectele operelor secolului al XVII-lea, literatura romană era foarte agreată în cadrul societății culturale, astfel că în operele acelei perioade întâlnim personaje din scrierile lui Ovidiu, Catullus sau Vergiliu. Ca și formă, libretul este scris în versuri, așa cum se obișnuia la acea vreme, lucru menționat și pe coperta partiturii *L'Incoronazione di Poppea*, în varianta editorului Gian Francesco Malipiero, tipărită în anul 1642: *Poesia di Gio. Francesco Busenello*. Construcția subtilă și fină a textului lui Busenello este plină de realism, prin prisma faptului că „nici unul din personajele sale nu sunt zugrăvite în alb și negru, ci în nuanțe de gri”⁵ (Jacobs, Sadie 1996: 23), mai târziu urmându-l și alți libretiști.

Opera *L'Incoronazione di Poppea*

Între anii 1636 și 1678 existau peste 150 de opere, numărul compozitorilor care le creaseră fiind în jur de 20, iar cel al libretiștilor aproape dublu. Dintre aceștia, Monteverdi a fost în unanimitate recunoscut ca cel mai mare compozitor al timpului său, în special în ceea ce privește compoziția de operă, „lecțiile sale de scriere și de poezie destinată operei pe care le dădea variaților săi libretiști având consecințe importante pentru viitor”⁶ (Rosand 1991: 3). Priceperea sa în domeniul poeziei se datorează într-o bună măsură experienței sale ca madrigalist. Monteverdi, ca și personalitate de seamă a vieții culturale din acea perioadă era, implicit, în cunoștință de cauză cu orice preferință a publicului în materie de operă, cu orice noutate care apărea în lumea literară și muzicală. Mai mult decât atât, fiind un inovator, el însuși dădea tonul unor noi abordări, atât în ceea ce privește subiectele alese, cât și construcția muzicală.

years.”

¹ „A successful lawyer by profession, Busenello [...] wrote for pleasure. [...] Busenello was something like a literary genius. Busenello's work on *Poppea* places him among the greatest librettists in the history of opera, along Lorenzo Da Ponte, Arrigo Boito și Hugo von Hofmannsthal.”

² „His name is certainly missing from most of the manuscript librettos as well as from two of the printed sources of *Incoronazione*.”

³ „The differences among the manuscript librettos, [...] and between them and Busenello's printed text, suggest that they may reflect not only the original production, but possibly intermediate stages between it and the revival(s).”

⁴ „striking for its imaginative combination of Tacitus's *Annals* with the Senecan-style tragedy *Octavia*”

⁵ „it portrays none of the characters as black and white but all in shades of grey”

⁶ „his lessons to his various librettists in the writing of operatic poetry had important consequences for the future”.

„Alegerea de a scrie o operă cu un subiect pur istoric era, astfel, un pas normal. Cu toate acestea, efectul prezentării în operă a unor personaje istorice în locul celor mitice sau legendare romane reprezenta o inovație copleșitoare pentru nordul Italiei, iar alegerea istoriei neroniene pentru acest experiment, [...] nu era cea mai la îndemână pentru o Veneție ocupată, de altfel, de evidențierea propriilor origini mitologice.”¹ (Rosand 1991: 23)

În seara zilei de 27 decembrie 1642 publicul venețian prezent în sala de spectacole a Teatrului San Giovanni e Paolo, avea ocazia să vizioneze pentru prima dată noua operă a lui Monteverdi, *L'Incoronazione di Poppea*. Aceasta este singura operă a acelei perioade care s-a bucurat de un loc de seamă în repertoriul de gen, inclusiv în secolul XX, datorită formei sale nonconformiste. Opera a fost revizuită cu câțiva ani mai târziu de la premiera sa. Pe parcursul celor trei acte spectatorii aveau să se întoarcă în timp, în perioada măreței Rome Imperiale, unde aveau să întâlnească personaje celebre ale istoriei.

Libretistul Gian Francesco Busenello a construit o poveste de dragoste minunată în jurul celor două personaje principale, Poppea și Nerone, cărora li se alătură Ottavia, Ottone, Seneca, Drusilla, Arnalta (doica Poppeeii), Lucano, Fortuna, Vertu, Amor, un valet, Damigella, Mercurio, Pallas Athena și personaje colective: soldați, consuli, tribuni, discipoli, popor. Iată pe scurt desfășurarea acțiunii operei *L'Incoronazione di Poppea* (Constantinescu 2008: 266-267; Zöchling 1988: 342-343): Opera începe cu un Prolog în cadrul căruia are loc o dispută despre supremație între Amor, Fortuna și Vertu, discuție care conduce spre ideea triumfului lui Eros căruia i se supune întreaga umanitate și istorie a omenirii.

Actul I – Nero este îndrăgostit de Poppea și vrea să se despartă de soția lui, Ottavia. În timp ce se află în casa Poppeeii, își face apariția Ottone care, abătut, declamă infidelitatea soției sale, Poppea. Aflat sub fereastra acesteia, el observă trecând prin apropiere garda imperială și înțelege, astfel, cine îi este rivalul. Nerone părăsește palatul lăsând-o în urmă pe Poppea, căreia îi spune că iubirea lor trebuie ținută, o vreme, în secret.

În camera sa, Poppea îi dezvăluie doricei sale, Arnalta, dorința de a ajunge împărăteasă cu ajutorul dragostei. Doica îi amintește sfătoasă de pericolul intrării în intrigile celor sus-puși. În palatul ei, împărăteasa Ottavia plânge, rănită de trădarea lui Nerone. Seneca, dascălul lui Nerone, o îndeamnă să facă față cu demnitate situației, dar este în zadar. În scenă apare Pallas Athena, care prezice îi prevestește lui Seneca apropiatul sfârșit. Nerone sosește, anunțându-l pe Seneca de dorința lui de a se căsători cu Poppea și de a o repudia pe Ottavia. Seneca se opune căsătoriei ei cu Nerone, motiv pentru care, la indemnul Poppeeii, Nerone îl condamnă pe Seneca la moarte.

Actul II – Demn, Seneca primește condamnarea la moarte, luându-și rămas bun de la discipolii săi. Mercur își face apariția pentru a-l încredința că în aceeași zi se va bucura de viața veșnică. Nerone și Luciano sărbătoresc, nepăsători la moartea lui Seneca, laudând frumusețea noii iubite. Între Octavia și Ottone are loc o conversație în urma căreia acesta acceptă sfatul de a-și ucide soția. Este ajutat de Drusilla, îndrăgostită de Ottone, acesta intrând în apartamentele Poppeeii deghizat în femeie. Scena 5 prezintă atentatul asupra Poppeeii care, însă, e deturnat de Amor. Drusilla se predă, luând asupra ei întreaga vină.

Actul III – Drusilla își primește condamnarea, însă Ottone o însoțește, recunoscându-și fapta. Ambii sunt exilați, iar Ottavia este repudiată și părăsește și ea Roma. Scena finală îi prezintă pe Nerone și Poppea care, într-o ploaie de aclamații ale poporului și ale Senatului, își fac intrarea triumfală în palatul regal. Bucuria triumfului dragostei celor doi primește aprobare și protecție din partea lui Venus și Amor, cărora li se alătură un cor de cupidonii.

¹ „The choice to write an opera on a genuinely historical subject was therefore a natural step. Nevertheless, the effect of showing historical rather than mythical or legendary Romans in an opera was a striking innovation for northern Italy, and the choice of Neronian history for this experiment, [...] was not the most obvious one for a Venice otherwise occupied in celebrating its own mythic origins.”

La fel ca și libretul, partitura a cunoscut mai multe variante, pe de o parte datorită modificărilor aduse libretului, iar pe de altă parte datorită diverselor transcrieri ale acesteia, unele dintre ele fiind făcute manual. Până de curând era cunoscut un singur manuscris al acestei partituri, aflat în Biblioteca Marciana din Veneția – MS. IT. CL. IV. N. 439.

„... însă profesorul Guido Gasperini a descoperit recent la Napoli, printre resturile Bibliotecii Conservatorului San Pietro a Maiella, un al doilea exemplar de manuscris (din secolul al XVII-lea), care probabil a fost folosit în spectacolul *Încoronarea Poppeei* care a avut loc la Napoli, în anul 1651.”¹ (Monteverdi 1642: 1)

În *L'Incoronazione di Poppea* se întrevide o polemică evidentă între curte și monarhie (Actul I, scena 2 – *Chi parla, chi parla?* - doi soldați, Ottone), lucru popular într-o Veneție republicană.

Primo soldato: Di pur che il prence nostro ruba a tutti
Per donar ad alcuni;
L'innocenza va afflitta
E i scellerati stan sempre a mandritta.²

Însă, mai presus de toate, opera *L'Incoronazione di Poppea* este un imn închinat dragostei, „este o operă despre dragoste: despre puterea dragostei dintre doi oameni care schimbă viața multor alora (într-adevăr, încheind prematur două vieți), despre triumful ei asupra moralității...”³ (Jacobs, Sadie 1996: 22).

Monteverdi, Nero și Poppea

Monteverdi îi prezintă pe Nero și Poppea într-o nouă lumină, mai umană, fapt care ne îndeamnă să ne punem întrebarea dacă nu cumva istoria a fost, într-o oarecare măsură, prea aspră cu cei doi, luând în considerație strict povestea lor de dragoste și acțiunile la care aceștia au recurs pentru a o transforma în realitate.

Abordarea monteverdiană a lui Nero ne face să-l privim cu o oarecare indulgență, sau măcar ne îndeamnă să ne întrebăm care au fost motivele pentru care a săvârșit anumite fapte condamnabile din punct de vedere moral. Monteverdi ne face conștienți de latura umană a împăratului, denumit de unii „Antihristul”.

Trebuie, astfel, să luăm în seamă anturajul în care copilul Nero a crescut, exemplele care i-au călăuzit viața și evenimentele la care a asistat. Un alt resort care a pus în mișcare pornirile macabre ale împăratului s-ar putea să fi fost tocmai această funcție pe care o deținea, de cel mai mare om din întregul Imperiu Roman și, implicit din întreaga lume. În plus, ca urmaș al lui Claudiu, care fusese zeificat, Nero a primit și titlul de *filius dei* care, acordat oricărui om, dărmite unui adolescent cu o judecată imatură, nu poate să formeze un caracter sănătos, cu principii morale. Nero poate, astfel, să fie victima propriei măririi, a vieții pentru care mama sa, Agrippina, s-a luptat să i-o ofere (bineînțeles, nu fără motive egoiste).

În ceea ce privește viața sentimentală a lui Nero, el nu are exemple de conduită morală în jurul lui. Ceea ce l-a afectat, de bunăseamă, în mod direct a fost căsătoria aranjată cu Ottavia, cu

¹ „...ma il professore Guido Gasperini ha di recente scoperto a Napoli, abbandonata fra i rifiuti della Biblioteca del R. Conservatorio di San Pietro a Maiella, una seconda copia manoscritta (dell XVII° secolo) probabilmente quella che ha servito per l'esecuzione dell' *Incoronazione di Poppea* che ha avuto luogo a Napoli, l'anno 1651.”

² „Primul soldat: Spune-i [Ottaviei, care plânge din cauza lui Nero] că prințul nostru fură de la toți pentru a da la unii; nevinovații sunt neglijați, răufăcătorii sunt mereu învingători.” [tr.n.]

³ „This is an opera about love: about the power of love between two people to alter the lives of several others (indeed to terminate two of them prematurely), about its triumph over morality...”

scopul de a-și înlesni succesiunea la tron. Din acest punct de vedere, relația lui cu Poppaea nu era într-atât de condamnată. Aceasta este și viziunea lui Monteverdi care pune dragostea adevărată mai presus de legile omenești. Nero nu o iubea pe Ottavia, prin urmare relația lui cu Poppaea, care reprezenta dragostea adevărată, nu i-a părut a fi una nepotrivită (cu atât mai mult cu cât relațiile extramaritale erau la ordinea zilei în acea ramură socială, și nu numai). „...este evident că independența de atunci a femeilor romane a dus adesea la decăderea moravurilor lor și, prin libertinajul lor, la destrămarea legăturilor familiale. Ele începeau prin a trăi ca simple vecine ale soților lor.” (Carcopino 1979: 127)

Din scrierile istoricilor putem observa că lui Nero nu i-a fost deloc greu să se îndrăgostească de Poppaea: „mama sa, care întrecuse în frumusețe femeile din vremea ei, îi dăduse faima numelui și de asemenea frumusețea; averea îi era pe măsura strălucirii neamului, conversația agreabilă și inteligența deosebită” (Tacitus 1995: 360).

În libret, Nero îi adresează Poppeeii vorbe pline de iubire:

*Adorati miei rai,
Deh restatevi omai!
Rimanti, o mia Poppea,
Cor, vizzo, e luce mia... [...]
...Non temer, tu stai meco a tutte l'ore,
Splendor negl'occhi, e deità nel core.*¹

Dragostea lor devine vizibilă și pentru cei din jur, însă nimeni nu îi aprobă, nici măcar soldații: *E Neron per Poppea la vili pende*².

Pe Ottavia, care la Tacitus și la ceilalți istorici rămâne un personaj pasiv, la Monteverdi o folosește ca personaj activ, ca mijloc de crearea a da dramatism acțiunii. Ea este cea care pune la cale uciderea Poppeeii, mânată de setea de răzbunare, transformându-se astfel în personaj negativ. În dialogul său cu Ottavia, aceasta îi cere să comită actul ucigaș:

*Voglio che la tua spada
scriva gl'obblighi miei
col sangue di Poppea; vuol che l'uccida.*³

Probabil fără transformarea Ottaviei în personaj negativ, Nero și Poppea nu s-ar fi putut integra atât de bine în grupul celebrelor cupluri de îndrăgostiți simpatizați, prezenți în istoria operei.

Triumful final al iubirii este cântat de către cei doi îndrăgostiți, veghiați de Venere și corul de cupidonii:

*Speme mia, dillo, di,
tu sei pur, l'idol mio,
sì, mio ben,
sì, mio cor, mia vita, sì.
Pur ti miro, pur ti godo,
pur ti stringo, pur t'annodo,
più non peno, più non moro,
o mia vita, o mi tesoro.*⁴

¹ Actul I, scena 2: „Soarele meu adorat (razele mele adorate)/ Mai rămâi puțin!/ Rămâi, Poppea mea,/ Inimă, suflet și lumina mea... [...] Nu te teme, tu îmi însoțești fiecare clipă, lumina ochilor mei și zeița inimii mele.” [tr.n.]

² „Și Nero se înjosește pentru Poppea” [tr.n.]

³ Actul II, scena 9: „Vreau ca spada ta să semneze obligațiile față de mine cu usângele Poppeeii; vreau să o ucizi.” [tr.n.]

⁴ Actul III, scena 8: „Spreanța mea, haide, spune-o-/ tu ești zeul meu (zeița mea), da, draga mea (dragul meu),/ da,

Cassius Dio recunoaște și ne avertizează că faptele pe care le-a prezentat în lucrarea sa, *Istoria romană*, exceptând cele contemporane lui, nu pot fi în întregime atestate drept autentice, el preluând informația de la istoricii anteriori care au fost uneori (dacă nu adeseori) subiectivi. În studiul său introductiv, Ștefan Gheorghe amintește această idee:

„Din această cauză s-au înregistrat tot felul de știri necontrolabile; «multe despre care se vorbește nu s-au petrecut, iar altele necunoscute (de public) s-au întâmplat cu adevărat» [...] De abia începând cu domnia lui Commodus, istoricul a folosit cunoașterea directă și personală a evenimentelor. Dio avertizează chiar pe cititor că «povestesc acestea și cele ce urmează nu pe baza tradiției transmise de alții, ci din proprie cunoaștere.» (Dio 1973-1985: 13)

Chiar și așa, o oarecare subiectivitate este prezentă și în ceea ce privește evenimentele la care scriitorul a fost direct părtaș. La fel ca și în scrierile istoricilor clasici latini și greci, Cassius Dio a alcătuit discursuri atribuite diferitelor personaje istorice pe care le-a folosit ca pretext pentru a-și expune părerile proprii cu privire la anumite fapte.

După cum putem observa de-a lungul istoriei, fiecare conducere statală, de orice natură ar fi aceasta, a avut admiratori și acuzatori, atât în rândul maselor needucate, al școliștilor, cât și în rândul istoricilor. De aceea, despre același personaj putem întâlni scrieri contradictorii, provenind de la autori diferiți, adevărul fiind de obicei la mijloc. Există cazuri în care chiar același autor ne oferă poziții diferite referitoare la anumite guvernări. Este cazul lui Cassius Dio care, la începutul domniei lui Spetimus Severus, a avut o atitudine pozitivă, plină de speranță față de guvernarea acestuia, dar care mai târziu, din cauza așteptărilor neîmplinite, a trecut de cealaltă parte a baricadei. Vorbind despre celebrii istorici ai antichității Cicero, Livius, Plutarh și Tacitus, Andreea Giardina spunea:

„Acești autori (din care, de altfel, se repetau numai fragmentele cele mai celebre) erau cu toții autori «scolastici». Direct sau indirect, ei scriau pentru a exalta o imagine exemplară, și probabil înfrumusețată, a zilelor de aur ale cetății. O lume în care predomina virtutea civică și militară, reprezentată în plină acțiune, în epoca Republicii cuceritoare ori, ca plângere sfâșietoare, sub niște principii denaturați. Chiar sub forma sa negativă, civismul este prezent atât la Tacitus, cât și la Suetonius.” (Giardina 2001: 25)

Putem observa o antipatie față de conducătorii Principatului care, evident va fi prezentă și în scrierile istoricilor. „Mărturiile despre antichitate ne sunt oferite de autori care au scris mult timp după această epocă și care o reconstruiesc după fantezia și pasiunile lor.” (Negrescu 1995: 13)

Monteverdi pune în plan secund fațetele sumbre ale caracterului uman, scoțând în evidență partea sensibilă a omului, în care primează dragostea care învinge și cucerește totul. *L'Incoronazione di Poppea*, această inovație a lui Monteverdi ne îndreptățește să credem că alegerea unui subiect inspirat din istoria imperială romană nu a fost întâmplătoare. Dacă analizăm subiectele operelor semnate de el, vom observa că ele pornesc de la mit (*L'Orfeo*), trec prin legendă (*Il ritorno d'Ulisse in patria*) și se încheie cu istoria (*L'Incoronazione di Poppea*). Același drum îl parcurge și istoria existenței umane ce își are rădăcinile în timpurile mitologice, unde timpul și spațiul sunt irelevante, pentru ca, treptat, să se concretizeze în perioade istorice cronologice. Întâlnirea lui Monteverdi cu Busenello a prilejuit compozitorului o încheiere ideală a carierei sale compoziționale, în care a căutat mereu să dea viață emoțiilor umane prin mijloace tehnice și stilistice mereu noi.

Referințe bibliografice:

- CARCOPINO, Jérôme 1979: *Viața cotidiană în Roma la apogeul imperiului*, traducerea de Cicerone Theodorescu, Prefață și note de Dumitru Tudor, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- CONSTANTINESCU, Grigore 2008: *Splendorile Operei: dicționar de teatru liric*, ediția a III-a revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- DIO, Cassius 1973-1985: *Istoria romană*, vol. III, Cartea LVIII, 25, traducere, note și indice de Dr. A. Piatkowski, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- GIARDINA, Andreea 2001: *Omul roman (L'uomo romano)*, traducere în limba română de Dragoș Cojocaru, București, Editura Polirom.
- JACOBS, Arthur, SADIE, Stanley 1996: *Book of Opera. The glorious world of opera from Monteverdi to Benjamin Britten*, Hertfordshire, Editura Wordsworth Editions Ltd..
- KETTERER, Robert C. 2009: *Ancient Rome in Early Opera*, Chicago, Editura University of Illinois Press.
- NEGRESCU, Dan 1995: *Cultură și civilizație latină în cuvinte*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- RINGER, Mark 2006: *Opera's First Master. The Musical Dramas of Claudio Monteverdi*, New Jersey, Editura Amadeus Press.
- ROSAND, Ellen 1991: *Opera in Seventeenth-Century. Venice. The Creation of a Genre*, Los Angeles, Berkley, University of California Press.
- ROSAND, Ellen 2007: *Monteverdi's last Operas: a venetian trilogy*, Oxford, University of California Press.
- TACITUS, Cornelius 1995: *Anale*, traducere din limba latină, introducere și note de Gheorghe Guțu, confruntarea textului a fost realizată de Gabriela Creția, București, Editura Humanitas.
- ZÖCHLING, Dieter 1988: *Die Oper. Farbiger Führer durch Oper, Operette, Musical*, Prefață de Plácido Domingo, Schwerte, Editura Harenberg.

Surse:

- MONTEVERDI, Claudio, *L'Incoronazione di Poppea, Tutte le Opere di Claudio Monteverdi*, vol. 13, editor Gian Francesco Malipiero, Viena, Universal Edition, Editura UE 9608, (1931), Pate XIII, sursa electronică: [http://imslp.org/wiki/L%27Incoronazione di Poppea, SV 308 \(Monteverdi, Claudio\)](http://imslp.org/wiki/L%27Incoronazione_di_Poppea,_SV_308_(Monteverdi,_Claudio)).

* Această lucrare a fost parțial finanțată din contractul (CCPE) European – *Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională* (This work was partially supported by the strategic grant (CCPE) POSDRU/159/1.5/S/140863, proiect ID 12125 (2014) co-financed by the European Social Fund – *Researchers competitive at European level in the field of humanities and socio-economic. Multiregional research network*).

CABINETUL DE CURIOZITĂȚI, METAFORĂ LITERARĂ ȘI TRADUCTOLOGICĂ*

Iulia COSMA
(Universitatea de Vest din Timișoara)

cosmaulua.m@gmail.com

The Cabinet of Curiosities, a Literary and Translatological Metaphor

The present paper aims to investigate to what extent Horst Bredekamp's research on the conceptual history of the cabinet of curiosities and his observations regarding the modern avatars of this particular way of collecting, as presented in *The Lure of Antiquity and the Cult of the Machine. The Kunstkammer and the Evolution of Nature, Art and Technology* (consulted in Romanian translation), could be applied to fields like literary history and the history of translation, our point being that the cabinet of curiosities itself could be regarded as a functional metaphor, illuminating narrative choices, criteria and strategies applied in the selection of characters, both in literary works and in historical studies of literature and translation. For what are writers and translators but fictional characters in a collection of objective facts and more or less subjective interpretations? The first part of the study focuses upon two famous Italian Renaissance epic poems, *Orlando Innamorato* by Matteo Maria Boiardo and *Orlando Furioso* by Ludovico Ariosto, in order to underline that the presence of numerous feminine characters in those works could be considered similar to a collection of curiosities, prior to the actual existence of that sort of cabinets (1540-1740), as a reflection of a *forma mentis* that Bredekamp identified, referring to Parmigianino's *Portrait of a collector* (c 1523), as the Humanist spirit that presides the taste for collecting (Bredekamp 2007: 15). The final part is concerned with the metaphorical potential that the cabinet of curiosities has in the unveiling of methodology applied in historical research dedicated to literature and translation.

Keywords: *literary history; history of translation; cabinet of curiosities; Italian Renaissance epic poems; translation studies*

1. Preliminariile unei analogii revelatoare

În perioada de tranziție de la Umanism la Renaștere, în Italia își desfășoară activitatea literară doi dintre cei mai importanți autori de poeme cavalești, Matteo Maria Boiardo (1419-1452) și Ludovico Ariosto (1474-1533). Relația dintre operele celor doi a fost reconstruită la nivelul criticii literare în termenii unei superiorități absolute a continuatorului față de inițiator. Boiardo a rămas într-un con de umbră, opera sa fiind evaluată de istoricii literari prin prisma capodoperei celui de-al doilea (Franceschetti, 1970: 281), un exemplu de succes de public și de critică nealterat din secolul al XVI-lea până în prezent. Faptul că *Orlando Furioso*¹ este o continuare a lui *Orlando Innamorato* a dobândit o valență nesemnificativă, Boiardo fiind considerat doar un precursor lipsit de rafinament și forță creatoare (De Sanctis 1965: 409; Sapegno 1989: 256-267). Dincolo de inevitabilele idiosincrazii ale specialiștilor, cert este că Ariosto îi este tributar lui Boiardo care de altfel rămâne un nume relevant în istoria literaturii italiene fie doar și pentru simplul fapt că a realizat un personaj feminin de excepție, Angelica, superior la nivel de construcție și relevanță narativă continuării din *Furioso* (Cosma 2012: 319-322).

În ambele poeme cavalești se înregistrează un număr semnificativ de prezențe feminine: 40² în poemul lui Boiardo și 80¹ în cel al lui Ariosto. Sunt figuri diverse, de natură

¹ Ambele poeme au fost parțial traduse în limba română. Fragmente ample se regăsesc în lucrarea *noastră Ipostaze ale femininului în epopeile Renașterii italiene*, Timișoara, Editura Brumar, 2012, disponibilă on-line: https://www.academia.edu/4974508/Ipostaze_ale_femininului_in_epopeile_Renasterii_italiene.

² În ordinea apariției: Angelica, prințesa Cataiului; Alda, soția lui Orlando, Clarice, soția lui Rinaldo, Ermelina,

alegorică sau mitologică, protagoniste ale unor legende cavalierești binecunoscute publicului din epocă, personaje din basme sau bestiare. Întră într-un firesc al lumii narative, sunt elemente necesare desfășurării acțiunii, declanșatoare ale unor evenimente excepționale, menite să evidențieze virtuțile cavalierești ale protagoniștilor și ale amazoanelor. Reflectă, în cazul lui Boiardo, universul imaginar al unei societăți în căutare de valori superioare, de rafinament, sub influența dinastiei d'Este, garant al unei relative stabilități politice (Dean 1985: 107), a cărei necesitate de autolegitimare va duce la încurajarea activităților de natură intelectuală, creând astfel un context benefic dezvoltării culturale. În cazul lui Ariosto, prezența sporită a personajelor virgiliene și a divinităților mitologice sunt indicii gustului pentru evaziune într-un trecut fabulos în condițiile unei epoci în criză, destabilizată la nivel politic și cultural de competiția între Franța, Sfântul Imperiu Roman și Spania pentru supremație în Peninsula italică (Carrol 2003: 60). Caracterul eclectic al acestei multitudini feminine poate frapa cititorul modern la o primă lectură, lăsând impresia incompatibilității și a lipsei criteriului selectiv, contribuind astfel la crearea unei senzații de extraneitate. O schimbare de perspectivă, însă, poate aduce cu sine o înțelegere mai adecvată a fenomenului: nu cumva avem de-a face cu niște colecții?

2. Cabinetul de curiozități literare

Compararea definițiilor lexemului *colecție* – „Serie obiecte de același fel sau de aceeași categorie, care, adunate și dispuse sistematic, reprezintă o valoare artistică, științifică, documentară” (DEX 2009) și “Ansamblu de obiecte clasate după anumite principii și colectate din curiozitate, din intenții estetice sau științifice” (NODEX 2002) –, duce la concluzia că

soția lui Ogier Danezul (toate trei sunt menționate în Cântul I ca fiind prezente la apariția Angelicăi); păgâna Fiordesina, fiică a lui Marsilio, regele Spaniei; dama fără nume care-l conduce pe Rinaldo în Palatul Veseliei; bătrâna fără nume care-i povestește despre dama Stella; Fiordelisa, musulmana convertită la creștinism; maga Dragontina; Tisbina, personaj din povestea spusă de Fiordelisa; dama Albarosa, despre care citește Orlando, din cartea scrisă cu sânge; Albina, mama lui Brandimante; amazoana-regină, păgâna Marfisa; maga Falerina; dama Leodilla, fiica regelui din Insulele Îndepărtate; Zâna Comorii/Morgana; Zâna din Insula Lacului; dama Origille; Elidonia, amanta lui Alexandru cel Mare, strămoașa lui Ruggiero; păgâna convertită, Galaciella, mama lui Ruggiero; musulmana Doralice de Granata; domnița fără nume care-i dă instrucțiuni lui Orlando; Fauna, monstrul jumătate femeie, jumătate șarpe; amazoana creștină Bradamante de Chiaramonte și de Mongrana; dama Penitența; domnița de pe vas; Zâna Alcina; Pasitea, una dintre Grații; dama Calidora; Zâna Silvanella; musulmana Lucina; Zâna Neagră; musulmana Doristella, sora Fiordelisei; Zâna Febosilla; Sibila Cumană; dama de la fântână.

¹ În ordinea apariției: Angelica; Bradamante; Lanfusa, mama lui Ferrau; Citrea/Venus; Diana; Medeea; Minerva/Palas; Alda, fiica lui Ottone I; Melissa, necromantă; Femeia Lacului; Ginevra, fiica regelui Scoției; Dalinda, camerista Ginevrei; Matilde; maga Alcina; maga Logistilla, sora Alcinei; Morgana; Erifila, o luptătoare uriașă călărind un lup; nimfa Aretusa; Fiordiligi, iubita credincioasă a lui Brandimarte; nefericita Olimpia, trădată în dragoste; Andronica, Fronesia, Dicilla și Sofrosina, cele patru tinere din suita Logistillei; Didona; Aurora; Filide; Neera, Amarilli, Galatea, păstorile din *Bucolicele* virgiliene; Venus; Iunona; Isabella/Issabella, fiica regelui Galiției, iubita credincioasă a lui Zerbino, preferând moartea trădării; Gabrina, bătrâna perfidă; Cerere, Cibeles; Doralice, fiica regelui Granadei, promisă de soție lui Rodomonte; Discordia și Mândria; frumoasa și perfida Orrigille; Parcele; Orontea, regina floroaselor amazoane; Clitmnestra; Sibila Cumană Fiordispina, iubita lui Ricciardetto; Mirra; cele două zâne, una îmbrăcată în alb și cealaltă în negru, salvatoarele fraților Grifone și Aquilante, mama acestora, Gismonda; Lucina nevasta căpcăunului; Marfisa; Alessandra și Artemia, fiicele Oronteei, regina amazoanelor; Aleria, soția credincioasă; Furiile; Ipermestra, singura dintre cele cincizeci de fiice ale lui Danao care a refuzat să-și ucidă soțul la porunca tatălui; Ippalca, dama de companie și confidenta lui Bradamante, fiica Callitrefiei, doica acesteia; Bellona; Ippolita, regina legendară a amazoanelor și Camilla, eroina lui Vergiliu; Fiammetta, care își înșală soțul în povestea spusă de hangiu lui Rodomonte; Beatrice, mama lui Rinaldo și Clarice, soția acestuia; Ullania, regina Islandei fiica regelui din Lidia, îi povestește lui Astolfo că se află în iad din pricina cruzimii sale față de bărbatul care o iubea; Tamar; Drusilla, soția aleasă și virtuoasă a cavalerului Olindro; Artemisa, regina legendară care i-a ridicat soțului un mausoleu; bătrâna servitoare, camerista Drussilei; Aldabella, sora lui Brandimarte; Galerana, soția lui Carol Magnul; Argia, soția lui Anselmo din povestea cârmaciului; Genevra arthuriană; Circe; Proserpina și Elena din Troia; Teodora, sora lui Constantino. În afara acestora sunt amintite și unele figuri istorice precum poetesa Vittoria Colonna, membrele familiei Este (Beatrice, Bianca, Diana, Eleonora, Isabella, Leonora, Ricciarda), Gonzaga (Elisabetta și Eleonora), Sforza (Ippolita) sau Borgia (Angela, Lucrezia).

prezența masivă a personajelor feminine în cele două poeme cavalierești italiene ar putea corespunde, la nivel funcțional unei colecții, înregistrând două din cele trei trăsături semantice distinctive, deoarece avem de-a face cu obiecte din aceeași categorie, puse împreună din anumite intenții, fie acestea estetice, științifice sau pur personale. Ceea ce pare să lipsească și să contrazică astfel întregul raționament este lipsa unui criteriu ordonator sau al unui principiu, asta dacă nu luăm în calcul faptul că imboldul de a realiza această colecție ar fi putut fi generat de o *forma mentis*, de ceea ce Horst Bredekamp, interpretând tabloul lui Parmigianino, *Portret al unui colecționar* (cca 1523), identifica drept „spiritul umanist care prezidează gustul de a colecționa” (Bredekamp 2007:15).

Cabinetele de curiozități apar în secolul al XVI-lea, ajungând să se bucure de popularitate în perioada 1540-1740. Deși Boiardo își scrie opera la sfârșitul secolului al XV-lea, iar Ariosto în prima jumătate a secolului al XVI-lea, nu poate fi negată o asemănare între catalogul figurilor feminine ale celor doi poeți și ordonarea enciclopedică a acestor cabinete, împărțite de obicei în cinci secțiuni, acoperind o gamă vastă de obiecte: hărți, statui, reprezentări ale animalelor autohtone și exotice, metale, plante, fosile, unelte etc., dar și reprezentări plane sau în spațiu ale serbărilor de la curte și ale cortegiilor triumfale, picturi și gravuri ale arborilor genealogici, portrete ale unor artiști renumiți sau blazoane ale unor familii aristocrate (Bredekamp 2007: 30-31). Alte similitudini se înregistrează la nivelul modalității de construcție a colecțiilor de obiecte respectiv de personaje, dat fiind faptul că, în cazul poemului lui Boiardo, critica literară a insistat asupra lipsei de organicitate, în vreme ce ansamblul unui asemenea cabinet, după cum specifică Bredekamp, avea un caracter neunitar (2007: 31). Dincolo de o simplă reprezentare a lumii, după cum observă același Bredekamp, acele colecții „au introdus și în istoria naturală o aprofundare istorică a gândirii”, astfel încât „în cabinetele de curiozități de secolele XVI-XVIII, natura era deja istoricizată” (2007: 14). Cum literatura este o reprezentare ficțională a realității, „cabinetul de curiozități” nu ar putea constitui o metaforă revelatoare la nivel metodologic în istoria literaturii și implicit în cea a traducerii?

3. Cabinetul de curiozități și istoria literaturii

Studiul literaturii, mai ales în ultimii ani, a devenit sinonim cu o permanentă căutare a unor abordări teoretice inovatoare și interdisciplinare, uneori în detrimentul textului însuși, constrâns să sufere analize de tip cultural sau antropologic, ca și cum natura sa ar fi ceva mai mult decât una ficțională. Iluzia existenței unei metode optime de interpretare, de reperat în trendurile interpretative în vogă, în anumite situații poate să ducă la suprainterpretare, fără a se solda cu un plus de cunoaștere. Acest fenomen se înregistrează cu precădere în cazul textelor de care ne separă o distanță istorică semnificativă, deoarece se consideră că o lectură de-acum tradițională, precum cea de tip istoric, nu ar putea să scoată la iveală sensurile ascunse, precum ar face-o cele de tip psihanalitic sau studiile de gen. Cel mai adesea, rezultatele obținute în urma aplicării noilor trenduri interpretative nu fac altceva decât să confirme evidențe istorice, ignorând o dimensiune fundamentală a textului literar, precum cea estetică. În domeniul umanist, inovația nu derivă întotdeauna dintr-o implementare a teoriilor de ultimă oră, ci mai degrabă din modalitatea cercetătorului de a se confrunta cu aspectul diacronic al scriiturii.

Controversele referitoare la validitatea metodelor istorice în exegeza literară au rezultat în urma crizei istoriei literare și a conflictului dintre historicism și structuralism. În primul capitol din *Raccontare la letteratura* [A povesti literatura], Remo Ceserani oferă o panoramă sintetică asupra aspectelor teoretice și practice referitoare la istoria literaturii la începutul anilor XX, perioadă în care s-au înregistrat „luări de poziție exemplare” împotriva acestei discipline, în cadrul unei „lungi istorii de îndoieli și rezerve cu privire la legitimitatea [sa] teoretică și la posibilitatea punerii sale în practică”¹ (Ceserani 1990: 9). Sunt trecute în revistă afirmațiile mai

¹ Traducerea noastră.

multor teoreticieni, scriitori și filozofi din arii culturale diferite, dar împărțând aceeași aversiune față de istoricii literaturii și disciplina lor de studiu, de la T. S. Eliott la formalisti, de la Emil Steiger la Allan Tate, la structuraliști (Ceserani 1990: 9-33). Importanța lecturii istorice în analiza textelor literare a fost adusă în prim plan în anii 70 de George Steiner, în al său *După Babel*, o carte care-i reflectă preocupările interdisciplinare. În primul capitol, „Înțelegerea ca traducere”, propune exegeza unor fragmente din clasicii englezi, aparent lipsite de relevanță, pentru a evidenția necesitatea de a lua în considerare structura diacronică a textului literar (Steiner 1983: 17-41, 47). În opinia aceluiași teoretician, dimensiunea temporală a formelor semantice impune o lectură aprofundată a textului în limba maternă, o lectură al cărei rezultat să permită, pe cât posibil, descifrarea istoriei cuvintelor, în vederea regăsirii unui conținut semantic circumscris unei anumite perioade istorice, fapt inerent înțelegerii textuale (1983: 47). O expunere asupra utilității istoriei literaturii și a lecturii istorice nu poate exclude contribuția fundamentală adusă de istoricii Școlii de la Annales, a căror cercetare s-a focalizat asupra diferitelor aspecte ale cotidianului și ale individului, de la cel mai umil, până la cel mai puternic, în încercarea de a identifica multitudinea factorilor generatori de fenomene istorice complexe. Studiile acestora referitoare la cultura materială și spirituală a Evului Mediu, la modul de conceptualizare a fricii, a morții sau la mecanismele care influențează viața privată au devenit instrumente utile în domeniul studiilor umaniste în general și al exegezei literare în special.

Revenind la criza istoriei literare și implicit a istoricului literar, Remo Ceserani oferă un repertoriu de analogii cu privire la rolul și utilitatea acestora în cercetarea literară: Jakobson propune o analogie între istoricul literar și un polițist zelos, prea puțin interesat de adevăr, preocupat doar de găsirea unui țap ispășitor, criticul englez W. P. Ker compară manualele de istorie literară cu muzee sau cu ghiduri turistice, în vreme ce unul dintre cei mai importanți exponenți ai New Criticism-ului american, Allan Tate subliniază poziția externă care-i revine istoricului literaturii în raport cu materia tratată, rolul de observator impasibil și imobil al unui peisaj natural în continuă mișcare (Ceserani 1990: 9-10, 12). În opinia noastră, metafora cabinetului de curiozități ar putea avea o valoare revelatoare cu privire la rolul cercetătorului din domeniul istoriei literaturii și al obiectivelor cercetării sale. Istoricul literar nu este un muzeograf, ci mai degrabă un colecționar de curiozități, aflat într-o permanentă căutare, marcat de propria-i subiectivitate, al cărui demers interpretativ nu este acela de a fixa o realitate mobilă, ci de a o recunoaște ca atare. Scopul său ultim nu trebuie să fie acela de a inventaria texte, ci de a le evidenția dimensiunea diacronică, în încercarea de a-i oferi publicului contemporan o imagine nuanțată asupra universului literar.

4. Cabinetul de curiozități și istoria traducerii

Primele mențiuni referitoare la istoria traducerii ca disciplină datează din a doua jumătate a secolului XX, mai exact 1958, când Andrej V. Fedorov¹ relevă importanța istoriei traducerii în vederea constituirii unei teorii a traducerii. Șapte ani mai târziu, Georges Mounin deplângea lipsa acesteia, remarcând totodată și caracterului monumental pe care l-ar avea realizarea unei lucrări de istoria traducerii, dată fiind cantitatea enormă de informație rezultată în urma unei practici milenare (Mounin 1965: 29). În opinia teoreticianul francez, o asemenea disciplină trebuia plasată în vecinătatea istoriei muzicii, a picturii sau a literaturii (29). Interesului sporadic manifestat în anii 60-70² față de istoria traducerii, îi urmează apariția unor lucrări de referință în anii 90³ și consacrarea acesteia ca ramură esențială a traductologiei în ultimii zece ani¹, în

¹ Andrei V. Fedorov, *Vvedenie v teoriju perevoda* [Introducere în teoria traducerii], ediția a II-a revizuită, Moscova, Literaturi na inostrannix iazikax, 1958.

² George Steiner, *After Babel: Aspects on Language and Translation*, Oxford University Press, 1975. Tradus în limba română în 1983.

³ Federick Renier, *Interpretatio. Language and Translating from Cicero to Tytler*, Amsterdam, Rodopi, 1989; Henri van Hoof, *Histoire de la traduction en Occident*, Paris, Duculot, 1991; Michel Ballard, *De Cicéron à Benjamin*.

corelație cu profesionalizarea figurii istoricului traducerii în cadrul anumitor programe de studii din instituțiile de învățământ superior. Istoria traducerii a ajuns o disciplină recunoscută la nivel academic și subiect al unor conferințe internaționale, stârnind un interes tot mai mare în rândul cercetătorilor din domeniul științelor umaniste, datorită, probabil, și caracterului său interdisciplinar.

O trecere în revistă a lucrărilor de istoria traducerii se regăsește în articolul lui José Antonio Sabio Pinilla „La metodología en historia de la traducción: estado de la cuestión”: a) studii istorice generale sau parțiale, în funcție de perioada acoperită; b) studii în care „istoria este un argument” într-o demonstrație menită să valideze o anumită teorie a traducerii; c) studiile „punctuale” (cele mai numeroase): articole din reviste sau acte ale unor colocvii; d) studii bibliografice: enciclopedii, dicționare de traducători; e) studii metodologice (2006: 31-33). După cum mărturisește autorul însuși, este vorba de o completare a unei clasificări tripartite propuse de Brigitte Lépinette în 1997 (Sabio Pinilla 2006: 31). Considerăm metafora cabinetului de curiozități, în calitatea sa de colecție exemplară dispusă în perspectivă diacronică, utilă în vederea unei posibile extinderi a tipologiei studiilor de istoria traducerii și în acest sens intenționăm realizarea unei monografii traductive dedicate traducerilor în limba română ale *Infernului* lui Dante Alighieri, începând cu secolul al XIX-lea și terminând cu secolul XXI.

Cercetarea de tip monografic se bucură de o lungă tradiție în domeniul etnografic, antropologic și literar. Ceea ce ne propunem este să aplicăm acest tip de studiu și la domeniul traductologiei, opțiune motivată de caracterul interdisciplinar al demersului nostru de cercetare, aflat la granița dintre istoria traducerii, istoria receptării, istoria literaturii, istoria limbii, critica traducerii, istoria culturală etc. Accepțiunea pe care o dăm termenului este cea de bază, de studiu complet și detaliat al unui subiect restrâns, delimitat în timp (traducerile *Infernului* lui Dante în limba română, între secolele al XIX-lea și al XXI-lea), conștienți fiind de conul de umbră în care a intrat cercetarea de tip monografic la nivelul studiilor literare (Lefter 2002). Urmând distincțiile pe care Ion Bogdan Lefter le stabilește pentru monografiile literare, demersul nostru se dorește a fi unul de sinteză, atât istorico-literar, cât și critic și interpretativ. Obiectivul principal este de a investiga, prin intermediul studierii atente a traducerii operei unui scriitor european fundamental, o parte semnificativă din practica traductivă românească, iar finalitatea estimată este de a realiza cartografierea unui domeniu încă prea puțin studiat al istoriei traducerii românești.

Utilitatea monografiilor traductive rezidă tocmai în natura lor interdisciplinară. Cunoașterea practicilor traductive, a mentalității traducătorilor și cititorilor lor, dar mai ales a fermentului traductiv, considerăm a fi de un real folos atât în studiul istoriei traducerii și receptării lui Dante în limba română cât și în cel al literaturii române și al istoriei limbii române literare. Astfel, în virtutea faptului că procesul interpretativ vizează istoria receptării unui autor străin în spațiul cultural autohton, rezultatele obținute pot interesa disciplinele menționate anterior, ducând astfel la noi direcții de cercetare referitoare la influența limbajului poetic italian asupra literaturii române de secol XIX și XX. Sonoritățile dantești în limba română sunt italiene or sunt, în fond, autohtone? În ce măsură poetul Coșbuc a fost influențat de traducătorul Coșbuc sau, dimpotrivă, traducătorul este cel a cărui activitate a fost marcată de elanul creativității poetice. Dincolo de o căutare exasperantă a unor similitudini de suprafață, dacă nu chiar inexistente, în operele unor poeți precum Eminescu (Iroaie 1967: 559) sau a unor versuri – mai degrabă stângace – închinare marelui poet italian, efectele influenței trebuie căutate la un nivel mai profund. Dar atâta timp cât cercetătorul nu cunoaște tradiția literară italiană, îi este imposibil să observe existența acestor puncte de contact, care se manifestă uneori la nivelul gramaticii

Traducteurs, traductions, réflexions, Presses Universitaires de Lille, 1992; Lawrence Venuti, *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, United Kingdom, Routledge, 1995; Anthony Pym, *Method in Translation History*, Manchester, St Jerome Publishing, 1998.

¹ Delisle, Jean, Gilbert Lafond, *Histoire de la traduction/History of Translation*, CD-Rom DIDAK, Ottawa, Université d'Ottawa, 2002.

(fonetică, lexic, sintaxă), iar alte ori la cel al retoricii textuale. Consultarea unei monografii traductive ar putea să-i ofere criticului literar instrumentele necesare pentru a sesiza implicațiile relației instaurate între traducător și autorul tradus, precum și reverberațiile rezultatului activității traductive în spațiul cultural autohton.

Un prim beneficiu evident – și menționat anterior – este acela de a furniza unele noțiuni aplicate de istoria și critica traducerii, familiarizându-i pe viitorii traducători cu anumite concepte fundamentale în formarea lor profesională și oferindu-le totodată posibilitatea de a observa modul în care alți traducători și-au dezvoltat și aplicat strategiile de traducere în cazul operei unui singur scriitor, dobândind astfel o perspectivă plurală asupra activității traductive. Acestui beneficiu îi urmează și altele, poate mai puțin evidente, dar de o relevanță deosebită în formarea viitorilor traducători literari și anume: schimbarea perspectivei asupra modului de a se percepe pe sine ca subiect traducător – Judith Woodsworth subliniază într-un articol¹ din 1988 necesitatea de a acorda o mai mare importanță subiectului traducător în cazul traducerii literare (1988: 125) – prin contactul cu diferitele stiluri și strategii de traducere ale predecesorilor; conștientizarea necesității retraducerilor în domeniul literar; sesizarea afinităților pe care traducerea literară la nivel de disciplină academică le are mai degrabă cu științele literaturii sau scrierea creativă, decât cu disciplinele lingvistice, așa cum specifică Piotr Kuhiwczak în *The Troubled Identity of Literary Translation*² (2003: 113-114); realizarea *empatiei estetice* în termenii lui Bahtin, esențială în procesul traducerii literare.

5. Concluzii

Cabinetul de curiozități, prin eclectismul structural și funcția de *imago mundi*, microcosmos aflat sub controlul și la dispoziția colecționarului, prezintă unele similitudini la nivel conceptual cu o istorie a literaturii sau cu o monografie traductivă. Istoricul, în calitate de custode al colecției de obiecte literare autohtone sau traduse, imprimă prin propria-i activitate un sens și o direcție timpului, perspectiva sa amprentând în mod ineluctabil ceea ce pare un parcurs și un discurs de natură obiectivă, dat fiind faptul că, așa cum observă scriitorul Philippe Forest, „timpul istoriei nu e timp, nu are sens, vine de nicăieri, duce oriunde”, pe când istoria, creație a istoricului, „leagă ceea ce n-a avut niciodată sens și aruncă în gol arcul unui pod între universuri disjuncte” (2006: 37).

Referințe bibliografice:

- BREDEKAMP, Horst 2007: *Nostalgia Antichității și cultul mașinilor. Istoria cabinetului de curiozități și viitorul istoriei artei*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Cluj, Editura Idea.
- CARROL, Linda 2003: *Fools of the Dukes of Ferrara: Dosso, Ruzante, and changind Este alliances în MLN*, Vol. 118, No. 1, Italian Issue (Jan.), p. 60-80.
- CESERANI, Remo 1990: *Raccontare la letteratura*, Torino, Bollati Boringhieri.
- COSMA, Iulia 2012: *Ipostaze ale femininului în epopeile Renașterii italiene*, Timișoara, Editura Brumar.
- DEAN, Trevor 1985: *Lords, Vassals and Clients in Renaissance Ferrara*, în *The English Historical Review*, vol. 100, Nr. 394 (Ian.), Londra, Oxford University Press, p. 106-119.

¹ „Une étude axée sur le sujet traduisant permettrait de redéfinir la traduction littéraire. Provisoirement, on pourrait la définir ainsi: traduire un texte littéraire, c'est créer dans une autre langue un autre texte parallèle à l'original, avec lequel le traducteur se reconnaît des affinités particulières et qu'il se donne pour mission de transmettre et de faire reconnaître dans sa propre culture.”

² „It is fair to say that Applied Linguistics has been marginally more open to translation, but it seems to me that too often applied linguists turn to translation only if they have exhausted their thoughts on language teaching, language acquisition and bilingualism. This may explain why translation has never been acknowledged as one of the basic language skills, and still has a marginal status in many modern language departments.

I believe that activities which are more relevant to literary translation and Translation Studies are creative writing and the study of literature.”

- DE SANCTIS, Francesco 1965: *Istoria literaturii italiene*, traducere, studiu introductiv și note de Nina Façon, București, Editura pentru Literatură Universală.
- FOREST, Philippe 2006: *Sarinagara*, trad. de Dan Petrescu, București, Editura Nemira.
- FRANCESCHETTI, Antonio 1970: *Struttura e compiutezza dell'Orlando innamorato* în *Il Boiardo e la critica contemporanea*. Atti del convegno di studi su Matteo Maria Boiardo Scandiano- Reggio Emilia 25-27 aprile 1969, a cura di Giuseppe Anceschi, Firenze, Leo S. Olschki, p. 281-294.
- IROAIE, Petru 1967: *Momenti danteschi nella letteratura romena*, în *** *Atti del Convegno di studi su Dante e la Magna Curia*, Palermo, Centro di studi filologici e linguistici siciliani, p. 555-562.
- KUHIWCZAK, Piotr 2003: *The Troubled Identity of Literary Translation*, în (coord) Gunilla Anderman and Margaret Rogers, *Translation today. Trends and perspectives*, Multilingual Matters LTD, p. 112-124.
- LEFTER, Bogdan Ion 2002: „Monografia istorico-literară” în *Observatorul cultural*, n. 133, disponibil on line: URL http://www.observatorcultural.ro/Monografia-istorico-literara*articleID_4827_articles_details.html.
- MOUNIN, Georges 1965: *Teoria e storia della traduzione*, Torino, Einaudi.
- SAPEGNO, Sapegno 1989: *Compendio di storia della letteratura italiana*, 1. *Dalle origini all'Umanesimo- fine del Quattrocento*, Firenze, La Nuova Italia.
- STEINER, George 1983: *După Babel. Aspecte ale limbii și traducerii*, traducere de Valentin Negoită și Ștefan Avădanei, prefată de Ștefan Avădanei, București, Editura Univers.
- SABIO PINILLA, J. 2006: *La metodología en historia de la traducción: estado de la cuestión*, în *Sendeban*, 17, 2006, p. 21-47, disponibil on line: <<http://revistaseug.ugr.es/index.php/sendeban/article/view/1007>>.
- WOODSWORTH, Judith 1988: *Traducteurs et écrivains : vers une redéfinition de la traduction littéraire*, în *TTR: traduction, terminologie, rédaction*, vol.1, n.1, p. 115-125.

* Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE)

MADAME DE STAËL, *MIRZA OU LETTRE D'UN VOYAGEUR* (I), *MIRZA SAU SCRISOAREA UNUI CĂLĂTOR* (I)

Ramona MALIȚA
Universitatea de Vest din Timișoara
malita_ramona@yahoo.fr

Madame de Staël, *Mirza or a Traveller's Letter* (I)

The French romantic tale *Mirza ou Lettre d'un voyageur*, written in 1786, published in 1795, is one of Madame de Staël's early literary works. This tale is the first in a series of three: *Mirza or a Traveller's Letter*, *Adelaide and Theodore*, *Pauline's Sad Life*, written all in the same period: 1786-1794. This translation, made for the first time in Romanian, follows closely Madame de Staël's text as it was published in the edition of 1856. The footnotes accompanying the French text of the tale belong to the author; ours are accompanying the short introductory presentation. This fragment represents the translation of the first half of the tale, the second half will be published in the next issue of the magazine.

Keywords: *Madame de Staël; romantic tale; romantic love; exotic description; Senegal*

Lève-toi, mon amie, ma belle, et viens ! Car voici que l'hiver est passé ;
la pluie a cessé, elle s'en est allée. Les fleurs paraissent sur la terre, le temps de chanter est arrivé.
Et la voix de la tourterelle se fait entendre dans nos campagnes.
Le figuier forme ses premiers fruits, et les vignes en fleur exhalent leur parfum.
Lève-toi, mon amie, ma belle, et viens ! Ma colombe qui te tiens dans les fentes du rocher,
qui te caches dans les parois escarpées,
fais-moi voir ta figure, fais-moi entendre ta voix ;
car ta voix est douce et ta figure est agréable.
Le Cantique des Cantiques 2 : 10-14

Courte présentation de la nouvelle

La nouvelle *Mirza ou Lettre d'un voyageur* fait partie des œuvres de jeunesse de Madame de Staël. C'est une nouvelle écrite après 1786, année où l'écrivaine rencontre dans son salon parisien le chevalier de Boufflers, gouverneur du Sénégal, qui lui fournit, probablement, la matière de ce récit. Cette nouvelle est la première d'une série de trois : *Mirza ou Lettre d'un voyageur*, *Adelaide et Theodore*, *Histoire de Pauline*, composées, toutes, dans la même période : 1786-1794, et publiées en 1795 dans le *Recueil de morceaux détachés*¹, à Lausanne, chez Durand, Ravenel et Comp^e, et à Paris, chez Fuchs Libraire. La préface aux trois nouvelles est ajoutée en 1795 ; on ne sait pas si Mme de Staël les a retouchées en 1795, quand elle en a rédigé la préface, mais il semblerait que non.

Le thème de la nouvelle est l'amour de type shakespearien, conçu délibérément comme impossible, vu que les amoureux font partie de familles rivales, se trouvant en conflit politique ouvert (la guerre de la tribu de Ximéo contre les Djolofs, le peuple de Mirza). L'amour et l'implication affective de Ximéo et de Mirza sont absolus. Ajoutons que le thème est illustré par quelques motifs littéraires, classifiables, esthétiquement parlant, parmi ceux des romantiques : l'esclavage, la guerre, les colons, le souvenir, le voyageur étranger, le progrès, la civilisation, les âmes prédestinées, l'amour parfait, total et unique, etc. C'est pour

¹ Ce recueil contient encore *Épître au malheur d'Adèle et Edouard* et *Essai sur les fictions*. Le dernier a été traduit en roumain, toujours pour la première fois, par nous dans le volume *Doamna de Staël, Eseuri*, paru à Cluj-Napoca, chez Dacia, en 2004.

cela que nous avons placé la nouvelle sous cette épigraphe choisie de la *Cantique des Cantiques*, elle aussi un poème d'amour dédié aux amoureux.

La technique narrative de la nouvelle staëlienne est l'histoire cadrée : Ximéo, ancien esclave libéré et chef d'une plantation de canne à sucre, située près de Saint Domingue (alors faisant partie des colonies françaises), raconte à un voyageur étranger son histoire d'amour malheureux avec Mirza, histoire vécue deux ans plus tôt au Sénégal.

Le cadre : la nature du Sénégal, nature africaine exotique et sauvage, recomposée d'imagination, selon les histoires des amis de Madame de Staël qui y ont voyagé, car elle, l'hôtesse de Coppet, ne s'est jamais rendue au Sénégal¹, l'écrivaine joue donc la carte de l'exotisme sans avoir vu ces contrées. Avec quelques aménagements de détails spatiaux, l'action de la nouvelle pourrait se dérouler en France. Mais, selon Mme de Staël, l'amour ne peut avoir « toute l'énergie imaginable que dans une âme sauvage et un esprit cultivé [...] ». Pour le Sénégal, Boufflers lui a fait partager son indignation contre l'esclavage² et la traite des noirs. Ce cadre, à peine ébauché, donne pourtant du relief à la nouvelle. Un épisode dramatique à noter : les marchands d'esclaves achètent Ximéo, mais Mirza demande à être sacrifiée pour empêcher Ximéo, qui l'a pourtant trahie, d'être embarqué pour l'Amérique. Elle se croit victorieuse et se tue ; Ximéo, livré à un remords sans fin, exécute par devoir les desseins du gouverneur et cultive de la canne à sucre pour fournir aux Européens la denrée qui provoque l'esclavage des Africains.

Le personnage de Mirza préfigure, par ses improvisations, le complexe personnage de Corinne du roman homonyme, publié plus tard. Mirza a été instruite par un exilé français dans la langue et dans les idées des Lumières qu'elle transmet à son tour à Ximéo. Delphine et Corine initieront aux idées nouvelles les hommes qu'elles aiment, donc ces liens sont bien évidents avec *Corinne ou l'Italie* et *Delphine*, et une étude approfondie dévoilerait les racines communes des deux réussites romanesques romantiques.

Note sur le texte consulté pour la traduction

Cette traduction suit de près le texte de Madame de Staël *Mirza ou Lettre d'un voyageur* du IIIe tome de l'édition Madame de Staël (Anne-Louise-Germaine); Staël-Holstein, Auguste Louis, baron de ; *Œuvres Complètes*, éd. Necker de Saussure, Albertine-Adrienne, Paris : Treuttel et Würtz, 1856³. Les notes qui accompagnent le texte français de la nouvelle appartiennent à l'auteure, les nôtres accompagnent seulement cette courte présentation introductive. Ce fragment représente la traduction⁴ que nous avons donnée à la première moitié de la nouvelle, la seconde sera publiée dans le prochain numéro de la revue. Dans la démarche traductive nous avons gardé les noms propres de personnes dans leur forme originale. En revanche, nous avons transposé le toponyme de Saint Domingue en roumain (Santo Domingo) : conformément aux usages roumains actuels, certains noms propres géographiques provenant de l'Amérique Centrale sont empruntés en roumain sous leur forme espagnole.

¹ Victor Hugo va faire de même en ce qui concerne l'ouvrage de son recueil *Les Orientales*, paru en 1829.

² Mme de Staël plaidera encore en 1814 contre l'esclavage et son fils prendra la relève.

³ Livre des collections de la Bibliothèque Nationale de New York.

Identifiant-access: <http://www.archive.org/details/delallemagne09gergoog>. Identifiant-archives: <http://books.google.com/books?id=pcMCAAAAYAAJ&oe=UTF-8>.

⁴ Nous tenons à remercier Mme Eugenia Tănase, Docteur ès Lettres, Maître-assistant à l'Université de l'Ouest de Timișoara, et Mme Cristina Tănase, Docteur ès Lettres, Assistant à la même université qui ont généreusement accepté de lire notre traduction dans des phases intermédiaires. Elles nous ont suggéré des retouches et des enrichissements de première importance.

Trois nouvelles

Préface

On comprendra bien, je pense, que *l'Essai sur les fictions*, qu'on vient de lire, a été composé après les trois nouvelles que je publie ici; aucune ne mérite le nom de roman; les situations y sont indiquées plutôt que développées, et c'est dans la peinture de quelques sentiments du cœur qu'est leur seul mérite. Je n'avais pas vingt ans quand je les ai écrites, et la révolution de France n'existait point encore. Je veux croire que, depuis, mon esprit a acquis assez de force pour se livrer à des ouvrages plus utiles. On dit que le malheur hâte le développement de toutes les facultés morales; quelquefois je crains qu'il ne produise un effet contraire, qu'il ne jette dans un abattement qui détache et de soi-même et des autres. La grandeur des événements qui nous entourent fait si bien sentir le néant des pensées générales, l'impuissance des sentiments individuels, que, perdu dans la vie, on ne sait plus quelle route doit suivre l'espérance, quel mobile doit exciter les efforts, quel principe guidera désormais l'opinion publique à travers les erreurs de l'esprit de parti, et marquera de nouveau, dans toutes les carrières, le but éclatant de la véritable gloire?

Mirza ou Lettre d'un voyageur

Permettez que je vous rende compte, Madame, d'une anecdote de mon voyage¹, qui peut-être aura le droit de vous intéresser. J'appris à Gorée, il y a un mois, que monsieur le gouverneur avait déterminé une famille nègre à venir demeurer à quelques lieues de là, pour y établir une habitation pareille à celle de Saint-Domingue; se flattant, sans doute, qu'un tel exemple exciterait les Africains à la culture du sucre, et qu'attirant chez eux le commerce libre de cette denrée, les Européens ne les enlèveraient plus à leur patrie, pour leur faire souffrir le joug affreux de l'esclavage. Vainement les écrivains les plus éloquents ont tenté d'obtenir cette révolution de la vertu des hommes; l'administrateur éclairé, désespérant de triompher de l'intérêt personnel, voudrait le mettre du parti de l'humanité, en ne lui faisant plus trouver son avantage à la braver²; mais les nègres, imprévoyants de l'avenir pour eux-mêmes, sont plus incapables encore de porter leurs pensées sur les générations futures, et se refusent au mal présent, sans le comparer au sort qu'il pourrait leur éviter. Un seul Africain, délivré de l'esclavage par la générosité du gouverneur, s'était prêté à ses projets; prince dans son pays, quelques nègres d'un état subalterne l'avaient suivi, et cultivaient son habitation sous ses ordres. Je demandai qu'on m'y conduisit. Je marchai une partie du jour, et j'arrivai le soir près d'une maison que des Français, m'a-t-on dit, avaient aidé à bâtir, mais qui conservait encore cependant quelque chose de sauvage. Quand j'approchai, les nègres jouissaient de leur moment de délassement; ils s'amusaient à tirer de l'arc, regrettant peut-être le temps où ce plaisir était leur seule occupation. Ourika³, femme de Ximéo (c'est le nom du nègre chef de l'habitation), était assise à quelque distance des jeux, et regardait avec distraction sa fille âgée de deux ans, qui s'amusait à ses pieds. Mon guide avança vers elle, et lui dit que je lui demandais asile de la part du gouverneur. « C'est le gouverneur qui l'envoie! S'écria-t-elle. Ah! Qu'il entre, qu'il soit le bienvenu; tout ce que nous avons est à lui. » Elle vint à moi avec précipitation : sa beauté m'enchantait; elle possédait le vrai charme de son sexe, tout ce qui peint la faiblesse et la grâce. « Où donc est Ximéo? Lui dit mon guide. -Il n'est pas revenu, répondit-elle, il fait sa promenade du soir; quand le soleil ne sera plus sur l'horizon, quand le crépuscule même ne rappellera plus la clarté, il reviendra, et il ne

¹ Cette anecdote est fondée sur des circonstances de la traite des nègres, rapportées par les voyageurs au Sénégal...(Note de l'auteur).

² Voir l'introduction (Note de l'auteur).

³ C'est le prénom que reprendra Mme de Duras (Note de l'auteur).

fera plus nuit pour moi.» En achevant ces mots, elle soupira, s'éloigna, et quand elle se rapprocha de nous, j'aperçus des traces de pleurs sur son visage. Nous entrâmes dans la cabane; on nous servit un repas composé de tous les fruits du pays : j'en goûtais avec plaisir, avide de sensations nouvelles. On frappe : Ourika tressaille, se lève avec précipitation, ouvre la porte de la cabane, et se jette dans les bras de Ximéo, qui l'embrasse sans paraître se douter lui-même de ce qu'il faisait, ni de ce qu'il voyait. Je vais à lui; vous ne pouvez pas imaginer une figure plus ravissante: ses traits n'avaient aucun des défauts des hommes de sa couleur; son regard produisait un effet que je n'ai jamais senti; il disposait de l'âme, et la mélancolie qu'il exprimait passait dans le cœur de celui sur lequel il s'attachait; la taille de l'Apollon du Belvédère n'est pas plus parfaite: peut-être pouvait-on le trouver trop mince pour un homme; mais l'abattement de la douleur que tous ses mouvements annonçaient, que sa physionomie peignait, s'accordait mieux avec la délicatesse qu'avec la force. Il ne fut point surpris de nous voir ; il paraissait inaccessible à toute émotion étrangère à son idée dominante: nous lui apprîmes quel était celui qui nous envoyait et le but de notre voyage. « Le gouverneur, nous dit-il, a des droits sur ma reconnaissance ; dans l'état où je suis, le croirez-vous, j'ai cependant un bienfaiteur. » Il nous parla quelque temps des motifs qui l'avaient déterminé à cultiver une habitation, et j'étais étonné de son esprit, de sa facilité à s'expliquer : Il s'en aperçut. « Vous êtes surpris ; me dit-il, quand nous ne sommes pas au niveau des brutes dont vous nous donnez la destinée. » - Non, lui répondis-je, mais un Français même ne parlerait pas sa langue mieux que vous. -Ah! Vous avez raison, reprit-il, on conserve encore quelques rayons lorsqu'on a longtemps vécu près d'un ange »; et ses beaux yeux se baissèrent pour ne plus rien voir au-dehors de lui. Ourika répandait des larmes, Ximéo s'en aperçut enfin. « Pardonne, s'écria-t-il en lui prenant la main, pardonne ; le présent est à toi: souffre les souvenirs ». « Demain, dit-il en se retournant vers moi, demain nous parcourrons ensemble mon habitation : vous verrez si je puis me flatter qu'elle réponde aux désirs du gouverneur. Le meilleur lit va vous être préparé, dormez tranquillement : je voudrais que vous fussiez bien ici. Les hommes infortunés par le cœur, me dit-il à voix basse, ne craignent point, désirent même le spectacle du bonheur des autres. « Je me couchai, je ne fermai pas l'œil : j'étais pénétré de tristesse, tout ce que j'avais vu en portait l'empreinte, j'en ignorais la cause: mais je me sentais ému comme on l'est en contemplant un tableau qui représente la mélancolie. A la pointe du jour je me levai, je trouvai Ximéo encore plus abattu que la veille: je lui en demandai la raison. « Ma douleur, me répondit-il, fixée dans mon cœur, ne peut accroître ni diminuer: mais l'uniformité de la vie la fait passer plus vite, et des événements nouveaux, quels qu'ils soient, font naître de nouvelles réflexions, qui sont toujours de nouvelles sources de larmes ». Il me fit voir avec un soin extrême toute son habitation, je fus surpris de l'ordre qui s'y faisait remarquer: elle rendait au moins autant qu'un pareil espace de terrain cultivé à Saint-Domingue par un même nombre d'hommes, et les nègres heureux n'étaient point accablés de travail. Je vis avec plaisir que la cruauté était inutile, qu'elle avait cela de plus. Je demandai à Ximéo qui lui avait donné des conseils sur la culture de la terre, sur la division de la journée des ouvriers. « J'en ai peu reçu, me répondit-il, mais la raison peut atteindre à ce que la raison a trouvé ; puisqu'il était défendu de mourir il fallait bien consacrer sa vie aux autres ; qu'en aurais-je fait pour moi ? J'avais l'horreur de l'esclavage, je ne pouvais concevoir le barbare dessein des hommes de votre couleur. Je pensais quelquefois que leur Dieu ennemi du nôtre, leur avait commandé de nous faire souffrir ; mais quand j'appris qu'une production de notre pays, négligée par nous, causait seule ces maux cruels aux malheureux Africains, j'acceptai l'offre qui me fut faite de leur donner l'exemple de la cultiver. Puisse un commerce libre s'établir entre les deux parties du monde! Puisse mes infortunés compatriotes renoncer à la vie sauvage, se vouer au travail pour satisfaire vos avides désirs, et contribuer à sauver quelques-uns d'eux de la plus horrible destinée ! Puisse ceux mêmes qui pourraient se flatter d'éviter un tel sort, s'occuper avec un zèle égal d'en garantir à jamais leurs semblables. En me parlant ainsi, nous approchâmes

d'une porte qui conduisait à un bois épais, dont un coté de l'habitation était bordé ; je crus que Ximéo allait l'ouvrir, mais il se détourna pour l'éviter. -Pourquoi, lui dis-je, ne me montrez-vous pas...-Arrêtez, s'écria-t-il, vous avez l'air sensible ; pourrez-vous entendre les longs récits du malheur ? Il y a deux ans que je n'ai parlé ; tout ce que je dis, ce n'est pas parler. Vous le voyez, j'ai besoin de m'épancher ; vous ne devez pas être flatté de ma confiance : cependant, c'est votre bonté qui m'encourage, et me fais compter sur votre pitié. - Ah ! ne craignez rien, répondis-je ; vous ne serez pas trompé. » Je suis né dans le royaume de Cayor¹, mon père du sang royal était chef de quelques tribus qui lui étaient confiées par le souverain. On m'exerça de bonne heure dans l'art de défendre mon pays, et dès mon enfance l'arc et le javelot m'étaient familiers. L'on me destina dès lors pour femme Ourika, fille de la sœur de mon père ; je l'aimai dès que je pus aimer, et cette faculté se développa en moi pour elle et par elle. Sa beauté parfaite me frappa davantage quand je l'eus comparée à celle des autres femmes, et je revins par choix à mon premier penchant. Nous étions souvent en guerre contre les Jaloffes nos voisins ; et comme nous avions mutuellement l'atroce coutume de vendre nos prisonniers de guerre aux Européens, une haine profonde, que la paix ne suspendait pas, ne permettait entre nous aucune communication. Un jour, en chassant dans nos montagnes, je fus entraîné plus loin que je ne voulais ; une voix de femme, remarquable par sa beauté, se fit entendre à moi. J'écoutais ce qu'elle chantait, et je ne reconnus point les paroles que les jeunes filles se plaisent à répéter. L'amour de la liberté, l'horreur de l'esclavage, étaient le sujet des nobles hymnes qui me ravirent d'admiration. J'approchai, une jeune personne se leva ; frappé du contraste de son âge, et du sujet de ses méditations, je cherchais dans ses traits quelques chose de surnaturel, qui m'annonçât l'inspiration qui supplée aux longues réflexions de la vieillesse ; elle n'était pas belle, mais sa taille noble et régulière, ses yeux enchanteurs, sa physionomie animée, ne laissaient pas à l'amour même rien désirer à sa figure. Elle vint à moi, me parla longtemps sans que je pusse lui répondre : enfin, je parvins à lui peindre mon étonnement ; il s'accrut quand j'appris qu'elle avait composé les paroles que je venais d'entendre. « Cessez d'être surpris, me dit-elle, un Français établi au Sénégal, mécontent de son sort et malheureux dans sa patrie, s'est retiré parmi nous, ce vieillard a daigné prendre soin de ma jeunesse, et m'a donné ce que les Européens ont de digne d'envie ; les connaissances dont ils abusent, et la philosophie dont ils suivent si mal les leçons. J'ai appris la langue des Français, j'ai lu quelques-uns de leurs livres, et je m'amuse à penser seule sur ces montagnes. » À chaque mot qu'elle me disait, mon intérêt, ma curiosité redoublait, ce n'était plus une femme ; c'était un poète que je croyais entendre parler. Et jamais les hommes qui se consacrent parmi nous au culte des dieux, ne m'avaient paru remplis d'un si noble enthousiasme. En la quittant, j'obtins la permission de la revoir ; son souvenir me suivait partout ; j'emportais plus d'admiration que d'amour, et me fiant longtemps sur cette différence, je vis Mirza (c'était le nom de cette jeune Jaloffe), sans croire offenser Ourika. Enfin, un jour je lui demandai si jamais elle avait aimé, en tremblant je faisais cette question ; mais son esprit facile et son caractère ouvert lui rendaient toutes les réponses aisées. « Non, me dit-elle, on m'a aimé quelquefois, j'ai peut-être désiré d'être sensible, je voulais connaître ce sentiment qui s'empare de toute la vie, et fait à lui seul le sort de chaque instant du jour ; mais j'ai trop réfléchi, je crois, pour éprouver cette illusion, je sens tous les mouvements de mon cœur, et je vois tous ceux des autres, je n'ai pu jusqu'à ce jour ni me tromper, ni être trompée. » Ce dernier mot m'affligea. « Mirza, lui dis-je, que je vous plains, les plaisirs de la pensée n'occupent pas tout entier, ceux du cœur seuls suffisent à toutes les facultés de l'âme. » Elle m'instruisait cependant avec une bonté que rien ne lassait, en peu de temps j'appris tout ce qu'elle savait ; quand je l'interrompais par mes éloges, elle ne m'écoutait pas ; dès que je cessais, elle continuait, et je voyais par ses discours que,

¹ Le Royaume de Cayor était une province du Sénégal qui faisait partie de l'ancien royaume de Djolof, habité par les Djolofs ou Ouolofs (Note de l'auteure).

pendant que je la louais, c'était à moi seul qu'elle avait toujours pensé, enfin enivré de sa grâce, de son esprit, de ses regards, je sentis que je l'aimais ; et j'osais le lui dire : quelles expressions n'employais-je pas pour faire passer dans son cœur l'exaltation que j'avais trouvée dans son esprit ; je mourais à ses pieds de passion et de crainte. « Mirza, lui répétais-je, place-moi sur le trône du monde en me disant que tu m'aimes, ouvre-moi le ciel pour que j'y monte avec toi. » en m'écoulant elle se troubla, et des larmes remplirent ses beaux yeux, où jusqu'alors je n'avais vu que l'expression du génie. « Ximéo, me dit-elle, demain je te répondrai, n'attends pas de moi l'art des femmes de ton pays, demain tu liras dans mon cœur ; réfléchis sur le tien. » En achevant ces mots, elle me quitta longtemps avant le coucher du soleil, signal ordinaire de sa retraite, je ne cherchai point à la retenir. L'ascendant de son caractère me soumettait à ses volontés. Depuis que je connaissais Mirza, je voyais moins Ourika, je la trompais, je prétextais des voyages, je retardais l'instant de notre union, j'éloignais l'avenir au lieu d'en décider. [...]

Trei nuvele

Prefață

Se înțelege, cred, că *Eseul despre ficțiune* care a fost publicat în paginile anterioare, a fost scris după cele trei nuvele apărute în volumul de față. Niciuna din ele nu poate fi considerată roman, deoarece întâmplările sunt mai degrabă însăilate decât povestite, iar singurul lor merit este că descriu sentimente ieșite din străfundurile inimii. Nu aveam nici douăzeci de ani când le-am scris și era pe vremea de dinaintea Revoluției Franceze. Îmi place să cred că de atunci am căpătat mai multă înțelepciune, ca să mă dedic unor scrieri mult mai de folos. Se spune că nefericirea grăbește procesul de maturizare, dar uneori mă tem ca nu cumva să ducă spre un efect contrar, așa încât să ajungi să te înstrăinezi atât de tine însuși, cât și de ceilalți. Tumultul evenimentelor pe care le trăim scoate în evidență nimicnicia ideilor comune și slăbiciunea sentimentelor individuale. În fața acestora, omul, copleșit, nu mai știe ce să nădăjduiască, cărei cauze să-și dedice eforturile, după ce principii să se mai ghideze în lumea asta, dincolo de greșelile la care e supus. Influența-vor toate acestea scopul înălțător al adevăratei glorii unei generații?

Mirza sau scrisoarea unui călător

Permiteți-mi, doamnă, să vă povestesc o întâmplare din călătoria mea¹. S-ar putea să vă stârnească interesul. Acum o lună, am aflat că la Goree, domnul guvernator a convins o familie de negri să vină acolo, să se stabilească și să construiască o locuință asemănătoare celor din Santo Domingo. Fără îndoială că guvernatorul spera că acest lucru i-ar determina și pe alții, asemeni lor, să cultive trestia de zahăr și că va atrage comerțul liber cu această marfă în zonă, iar europenii nu-i vor mai vâna în țara lor pentru a-i înhăma la jugul înspăimântător al sclaviei. În zadar au încercat cei mai convingători scriitori să instaureze această revoluție a moralității; reprezentantul înțelept al autorității, necăutând propriul câștig, voia să se dedice cauzei umanității, explicând că nu mai găsește în sclavie niciun avantaj și că nu mai e justificată. Negrii însă, nefiind în stare să-și prevadă propriul viitor, nu sunt capabili încă să se gândească la generațiile lor viitoare și nu înțeleg că prin răul acesta ar putea evita o soartă și mai grea.

¹ Această întâmplare are la bază împrejurările comerțului cu sclavi așa cum au fost povestite de cei ce au călătorit în Senegal (Nota autoarei).

Un singur negru african, eliberat din sclavie prin generozitatea guvernatorului, era pregătit pentru planurile acestuia. Africanul, fiind aristocrat în țara sa, a fost urmat de câțiva negri vasali care, la poruncile lui, munciau pe plantație. Am cerut ca cineva să mă conducă acolo. Am mers pe jos o bună bucată din zi, iar seara am ajuns la un sălaș despre care mi s-a spus că a fost construit cu ajutorul unor francezi, dar care păstra ceva din sălbăticia africană. Când m-am apropiat, am văzut că negrii se relaxau bucurându-se împreună, se distrau trăgând cu arcul, tânjind, poate, după vremurile când această plăcere era singura lor îndeletnicire. Ourika¹, nevasta lui Ximeo - mai marele plantației -, stătea la o parte, privindu-și cu duioșie fetița de vreo doi ani care se juca la picioarele ei. Ghidul meu s-a apropiat de femeie, i-a spus că vin din partea guvernatorului și caut adăpost peste noapte. „Aaa, din partea guvernatorului! a exclamat ea cu bucurie. Să intre, e binevenit! Tot ce avem e și-al lui.” Și cu grabă a venit înspre mine. Eram fascinat de frumusețea ei, avea șarmul acela femeiesc, cu tot ce înseamnă delicatețe și grație. „Unde-i Ximeo?” a întrebat-o ghidul. „Nu s-a întors încă, își face plimbarea de seară. La asfințitul soarelui, când întunericul va înghiți lumina, Ximeo se va întoarce acasă și îmi va lumina seara.” Spunând acestea a oftat, s-a îndepărtat puțin, iar când s-a apropiat din nou de noi i-am văzut pe chip urma lacrimilor șterse. Am intrat în casă unde am fost serviți cu o cină din toate fructele locului. Luam din toate cu plăcere, lacom după gusturi noi. Cineva bătu la ușă; Ourika tresări, se ridică în grabă, deschise ușa și se aruncă în brațele lui Ximeo, care o sărută cu ardoare, fără să pară că-i pasă nici de ce făcea, nici de ce vedea. Am pășit spre el. Nu vă puteți imagina un chip mai frumos; trăsăturile sale nu aveau niciunul din defectele pe care ceilalți bărbați de culoare le au; privirea-i producea un efect asupra-mi pe care nu îl simțisem niciodată: puneă stăpânire pe suflet, iar melancolia pe care o exprima trecea drept la inima celui care îl privea. Nici statuia lui Apollo din Belvedere nu e atât de perfectă ca trupul lui Ximeo. Poate că unii l-ar considera prea slab pentru un bărbat, dar durerea-i impregnată pe chip și trădată prin fiecare mișcare a corpului său, se potrivea mai mult cu fragilitatea-i decât s-ar fi potrivit cu forța.

N-a fost câtuși de puțin surprins să ne vadă; părea de neatins de oricare emoție străină gândurilor sale: i-am spus cine era cel care ne trimitea și pentru ce veniserăm. „Guvernatorul are toată recunoștința mea, ne spuse el; credeți-mă că, în starea în care mă aflu, am totuși un binefăcător.” Ne-a vorbit îndelung de motivele care îl determinaseră să cultive o plantație, și eram uimit de inteligența sa, de ușurința cu care știa să explice: și-a dat seama de aceasta. „Sunteți surprins, îmi zise, că nu suntem niște înapoiați, așa cum v-ați fi așteptat să fim.” „Nu, i-am răspuns la rândul-mi, dar chiar un francez nu și-ar vorbi mai bine limba ca dumneavoastră.” „Ah! Aveți dreptate, reluă el, când trăim multă vreme lângă îngeri, păstrăm ceva din strălucirea lor.” Și-și coborî privirea în sine, fără să pară că mai vede sau mai aude ceva în jurul lui. Ourika plângea. Ximeo și-a dat seama de greșală. „Iartă-mă, zise el cu emoție, apucându-i mâna, iartă-mă; prezentul este al tău, dar îndură și amintirile. Măine, se întoarce el spre mine, mâine vom merge împreună să vă arăt plantația mea: veți judeca singuri dacă mă pot lăuda că e pe măsura așteptărilor guvernatorului. Cel mai bun pat vă va fi pregătit de îndată, să puteți dormi liniștiți: aș vrea să vă simțiți bine la noi. Omul cu inima frântă, îmi zise încet, ca pentru sine, nu se teme de nimic, ba chiar își dorește să-i vadă pe alții fericiți.” M-am dus la culcare, dar n-am pus geană pe geană toată noaptea; eram copleșit de amărăciune, tot ceea ce văzusem și auzisem era plin de tristețe și nu știam de ce, dar eram la fel de emoționat ca în fața unui tablou de-o covârșitoare melancolie. M-am ridicat din pat de cu zori, Ximeo mi-a părut și mai abătut decât în ajun; l-am întrebat de ce-i așa de trist. „Durerea mea, îmi zise, pecetluită adânc în inima-mi, nu poate nici să crească, nici să se mistuie, dar rutina cotidianului o face să treacă mai repede; însă evenimente noi, de oricare fel, dau naștere altor gânduri din străfunduri, care-mi sunt mereu, iar și iar, izvor de lacrimi.” Mi-a arătat, pe îndelete și cu răbdare, toată plantația: am fost surprins de rânduiala ce

¹ E prenumele pe care Doamna de Duras îl va folosi.

domnea peste tot ; plantația părea, ca mărime, ca una din Santo Domingo, lucrată de același număr de oameni, iar negrii mulțumiți nu erau deloc peste măsură de istoviți de muncă. Am văzut că cruzimea nu-și mai are locul. L-am întrebat pe Ximeo cine l-a învățat să cultive pământul și să organizeze munca lucrătorilor pe plantație. „Am primit puține sfaturi despre toate acestea, îmi răspunse, am învățat multe făcând, nevoia-l învață pe om. Întrucât îmi era oprit să mor, trebuia să trăiesc ajutându-i pe alții. Ce-aș fi putut face pentru mine ? Nimic. Sclavia mi-era de nesuportat și nici nu puteam accepta destinul ce-mi era hărăzit de omul alb. Uneori mă gândeam că acesta ar fi primit poruncă de la Dumnezeuul său, ce-i era dușman Dumnezeuului nostru, să ne chinuie până la moarte, dar când am aflat că doar o marfă, pe care nu puneam mare preț în țara noastră, ne face pe noi, Africanii, să suferim atâta cruzime și să fim atât de nenorociți, am acceptat imediat planul ce-mi fusese propus : să cultiv trestia de zahăr și să le servesc și altora drept exemplu, în speranța că astfel, între cele două părți ale lumii, va înflori un negoț liber. Să renunțe nefericiții mei compatrioți la viața sălbatică, să muncească pământul și să satisfacă dorințele avide de îmbogățire ale omului alb, dacă asta înseamnă salvarea oamenilor noștri de la cruda soartă a sclaviei ! Cei ce au avut șansa unui destin mai bun să se pună în slujba semenilor lor și să-i ajute să aibă o soartă mai fericită !” În timp ce vorbeam, ne-am apropiat de poarta unui gard ce dădea spre o pădure deasă cu care se învecina plantația pe una din laturile ei. Am crezut că Ximeo o s-o deschidă, dar s-a îndepărtat ca pentru a o evita, oprindu-mă. „De ce nu-mi arătați...” „Stați puțin, îmi spuse cu înfiorare, îmi păreți un om cu sensibil, veți putea oare înțelege jalea unei lungi mărturisiri despre care n-am vorbit de mai bine de doi ani ? Tot ce v-am spus până acum, n-a fost decât vorbărie goală. Vedeți, simt nevoia să vă spun o taină, nu trebuie să fiți flatat de încrederea pe care v-o arăt ; bunătatea dumneavoastră mă face să-mi deschid sufletul și să mă bizui pe mila ce-mi arătați.” „Nu vă temeți, am încuviințat eu, nu voi destănuir nimic nimănui vreodată.” „De baștină sunt din regatul Cayor¹, tatăl meu, de sânge nobil, era șeful câtorva triburi care îi fuseseră încredințate de suveranul regatului. Din fragedă pruncie m-a învățat arta mănuirii armelor pentru a mă apăra, eram bun la trasul cu arcul și cu săgeata. De-atunci chiar îmi alesese ca mireasă pe Ourika, fiica surorii tatălui meu, pe care am iubit-o dintotdeauna, prin ea am învățat să iubesc, dragostea mea pentru ea a crescut din zi în zi. Frumusețea ei m-a fascinat mereu cu atât mai mult cu cât, comparând-o cu a altor femei, mă întorceam mereu la ea, alegând-o din nou. Purtam adesea războaie împotriva djolofilor, vecinii noștri ; aveam, și noi și ei, cruda război de a ne vinde prizonierii de război europenilor, ca sclavi, așa încât o ură fără seamăn, pe care n-o uitam nici pe vreme de pace, ne împiedica să ajungem la vreo înțelegere.

Într-o zi, în timp ce eram la vânătoare în munți, m-am îndepărtat mai mult ca de obicei, fără să îmi dau seama. Am auzit o voce de femeie, fără seamăn de plăcută auzului. Am stat s-ascult ce cânta, dar n-am recunoscut niciunul din cântecele pe care fetele de la noi le îngână cu drag. Despre dragostea pentru libertate și despre oroarea sclaviei povesteau imnurile înălțătoare pe care le auzeam și care mă umpleau de admirație. M-am apropiat. O tânără fată m-a întâmpinat. Eram uimit de cât era de tânără și ce era în gândurile ei, căutam pe chipu-i ceva neomenesc care să-mi dezlege misterul înțelepciunii ei pe care numai chibzuința și apropierea bătrâneții ne-o dă. Fata nu era de-o frumusețe desăvârșită la chip, dar era armonioasă și delicată la trup, ochii-i încântători, făptura-i era plină de viață te făceau pe dată să te îndrăgostești de ea. A venit lângă mine și mi-a vorbit mult timp fără ca eu să pot îngăima ceva. Într-un târziu am reușit să-i spun despre uimirea mea care întrecu orice înțelegere când am aflat că ea compusese stihurile pe care le auzisem cântate.

„- Nu mai fiți așa uimit, îmi spuse ea. Un francez așezat în Senegal, nemulțumit de soartă și nefericit în țara lui, s-a retras printre noi. Bătrânul acesta s-a învoit să aibă grijă de

¹ Regatul Cayor era o provincie a Senegalului care făcea parte din vechiul regat Djolof, locuit de Djolofi, numiți și Ouolofs (Nota autoarei).

tinerețea mea și mi-a făcut cunoscut ceea ce europenii au mai de invidiat : cunoașterea și învățăturile de care ei fac risipă și filosofia de-a cărei înțelepciune nu țin seamă. Am învățat limba francezilor, am citit din cărțile lor de căpătâi și îmi place mult să meditez în singurătate în munții aceștia.”

Cu fiecare cuvânt pe care-l rostea, interesul și curiozitatea mea creșteau. Nu mai era o femeie, credeam că-i un poet pe care-l aud vorbind. Și niciodată, niciunul dintre asceții meleagurilor noastre, dedicați cultului zeilor, nu mi-a părut mai plin de înflăcărare ca ea. Înainte să plec, i-am cerut încuviințarea să ne mai vedem. Amintirea ei mă urmărea peste tot; îi purtam mai multă admirație decât iubire și, încrezându-mă mult timp în acest gând, mă vedeam cu Mirza (acesta era numele tinerei djolofe), convins fiind că nu o trădez pe Ourika.

După un timp, am întrebat-o într-o zi pe Mirza dacă iubise vreodată. I-am pus întrebarea asta cu tremur în glas, dar firea ei veselă și felu-i deschis de-a vorbi făceau ca toate răspunsurile să pară simple.

„- Nu, îmi spuse ea. Am fost iubită de câteva ori. Am dorit să fiu, poate, sensibilă, voiam să cunosc acest sentiment ce nu te mai părăsește toată viața și care acaparează fiecare clipă a zilei.

Dar cred că am stat să gândesc prea mult această iluzie; îmi analizez toate trăirile inimii, le observ și pe cele ale celorlalți, dar până acum nici nu m-am înșelat în privința asta și nici nu am fost înșelată.” Spusa ei din urmă m-a întristat. „Mirza, i-am zis, îmi pare rău pentru tine; răgazurile plăcute ale minții nu sunt totul pentru sufletul omului, plăcerile inimii sunt mai presus și ne umplu viața.” Mă deprindea și pe mine în ale cunoașterii cu o dăruire pe care nimic nu o știrbea și, după puțin timp, învățasem de la ea tot ce știa. Când o întrerupeam, acoperind-o cu laudele mele, nici că mă lua în seamă, dar de îndată ce mă opream, continua și vedeam limpede din felul în care-mi vorbea că, în răstimpul în care o lăudasem, ea se gândise la mine și la vorbele mele. În cele din urmă, îmbătat de grația ei, de inteligența ei, de privirile ei, am simțit că o iubeam; și am îndrăznit să i-o spun. Ce vorbe dulci n-am folosit ca să-i spun inimii ei cât mai curat despre focul ce-l trezise în mine; simțeam lângă ființa ei că mă topesc de alean și de teamă c-o s-o pierd. „Mirza, îi ziceam necontenit, fă-mă cel mai fericit dintre oameni și spune-mi că mă iubești, vino să ne pierdem în iubirea din al Nouălea Cer!” În răstimpul în care mă asculta, inima-i se tulbura tot mai mult, și lacrimi grele îi umpleau ochii limpezi în care văzusem doar sclipirea inteligenței. „Ximeo, îți voi da un răspuns mâine, n-aștepta de la mine să-ți vorbesc în felul femeilor din ținutul tău, dar mâine îmi voi pune inima în palmă s-o cunoști. Tu, în răstimpul ăsta, pregătește-o pe a ta!” Spunând cuvintele acestea, a plecat de la mine cu mult înainte de apus, vremea obișnuită a despărțirilor noastre, și n-am încercat s-o opresc. Superioritatea ei mă făcea să mă supun dorinței ei. De când o știam pe Mirza, mă vedeam mai rar cu Ourika, o înșelam, scorneam motive să plec de lângă ea, întârziam tot mai mult momentul cununiei noastre și, în loc să ne facem un viitor împreună, refuzam să mă gândesc la el.

MOȘTENIREA TEORIEI LITERARE ÎN EPOCA „POST-TEORETICĂ”

Dumitru TUCAN
Universitatea de Vest din Timișoara
dumitru.tucan@e-uvv.ro

The Legacy of Literary Theory in the “Post-Theoretical” Age

Terry Eagleton, the author of one of the most influential histories of literary theory in the 20th century, claims in his book from 2003 (*After Theory*) that literary and cultural studies are now experiencing their post-theoretical age. Since then more and more voices have been replicating, whether directly or rather nostalgically, Eagleton’s suggestion. In fact, as Jonathan Culler stated as early as the year 2000 (*The Literary in Theory*), today’s epoch is very much aware of the end of our faith in “the great theory” (see also Eagleton 2003: 2). However, this proves not only the fact that “the theory has not yet died”, but it also means that “the [literary and critical or cultural] theory” lives on implicitly or rather explicitly in the analytical, critical or hermeneutical approaches that are nowadays at the core of the discourse on literature and culture. Starting from these background assumptions, this paper seeks to portray what we see today as the legacy of the theoretical discourse on literature and culture in the 20th century in three main dimensions: 1. the instrumental and analytical dimension, relevant for pedagogical purposes (in the Western culture from Aristotle’s founding Poetics to the recent cognitive poetics); 2. the speculative dimension, relevant for interpretation (e.g. the set of multiple, implicit or explicit, conflicting or correlated definitions of the literary and cultural phenomenon which are used for the interpretation of texts and cultural phenomena) and 3. the epistemological dimension (i.e. “the literary theory” as continuous questioning of the nature of literary and cultural knowledge and its cultural presuppositions. In the end, these dimensions represent the way in which the critical discourse responds to the processuality of the cultural phenomena (including literature).

Keywords: *literary theory; post-theory; poetics; literary studies*

„Moartea teoriei”

În ultimele două decade nu puține au fost vocile care au încercat să susțină (uneori cu argumente solide) că studiile literare se află într-o *epocă post-teoretică*. Paradoxul acestei afirmații vine și din inevitabila observație că, istoricește, ultima jumătate a secolului al XX-lea a fost dominată de discursul teoretic asupra limbajului și, implicit, asupra literaturii, discurs teoretic care s-a manifestat într-o manieră dominantă nu numai asupra studiilor literare, ci și asupra întregului spectru al științelor umane (cf. Pavel 1988). Dacă în anii ‘80 cei care erau direct implicați în vastul proiect „teoretic” al literaturii erau îndreptățiți să observe încă insule de „rezistență la teorie” (De Man 1986), deja de la sfârșitul aceluiași an încep să se facă auzite voci care clamau că nu „sfârșitul teoriei” (Stein Haugrom Olsen, *The End of Theory*, 1987), măcar sfârșitul „marilor teorii” și a marilor teoreticieni (Terry Eagleton, *After Theory*, 2003¹).

Chiar și în spațiul francez, care în anii ‘60 a dat numele celei mai importante ale „teoriei” structuraliste și post-structuraliste, au existat polemici despre utilitatea practică și pericolele absolutizării „teoriei” în raport cu dinamica vie a literaturii și culturii. În contextul literar francez noțiunea de teorie e înțeleasă mai degrabă în imediata vecinătate a ideii de analiză structurală a literaturii. Din această cauză discuția s-a concentrat asupra formalismului teoriei literare / studiilor literare în raport cu dimensiunea complexă și vie a literaturii și imaginilor culturale. Cartea din 2007 a lui Tzvetan Todorov, *La littérature en péril*, atrăgea atenția, de-a

¹ [...] “we are living now in the aftermath of what one might call high theory, in an age which, having grown rich on the insights of thinkers like Althusser, Barthes and Derrida, has also in some ways moved beyond them. The generation which followed after these path-breaking figures did what generations which follow after usually do. They developed the original ideas, added to them, criticized them and applied them.[...]” the new generation came up with no comparable body of ideas of its own. The older generation had proved a hard act to follow” (Eagleton 2003: 2).

lungul unei perspective critice concentrate mai ales asupra structuralismului, asupra pericolelor formalizării studiilor literare mai ales în spațiul educațional, formalizare care a dus la transformarea literaturii într-un ”obiect de limbaj închis, sieși-suficient, absolut”. J. M. Schaeffer a intervenit polemic în discuție în 2011, odată cu publicarea cărții *Petite écologie des études littéraires; Pourquoi et comment étudier la littérature*. Dezavuând ideea unei crize a studiilor literare și a literaturii, profesorul francez arată că adevărata criză este aceea a unei „reprezentări savante a «Literaturii»” (Schaeffer 2011, 6) care afectează în același timp transmiterea valorilor literare, studiul faptelor literare și formarea celor care studiază literatura (*Ibid.*). Echivalând literatura cu una dintre cele mai importante regiuni ale creativității umane (*Ibid.*: 6), predicția lui J. M. Schaeffer este aceea că studiile literare (implicând aici și teoria literară înțeleasă mai ales – dar nu numai - ca dimensiune autoreflexivă a studiilor literare) vor continua să aducă contribuții importante ansamblului științelor socio-umane (*Ibid.*: 7).

Jonathan Culler, unul dintre popularizatorii structuralismului și deconstructivismului în spațiul anglo-american¹, observa într-o carte polemică din 2007, *The Literary in Theory*, că, în ciuda faptului că „moartea teoriei” este una din temele importante ale discuției contemporane din interiorul științelor umane, „teoria este peste tot” (*theory is everywhere*):

Even fields previously immune or resistant, such as Chinese studies or medieval studies, today produce candidates with great theoretical sophistication - acquainted with a wide range of theoretical discourses and, more important, a penchant for posing questions that these theoretical discourses have helped them formulate, about relations between literature and popular culture, literature and politics, literature and forces of globalization, and so on. Texts are read intensively, with theoretical issues in mind, and symptomatically, in work in cultural studies that explores how they fit into various discursive practices of identity formation or the production of sexuality, the projection of imagined communities, the resistance to globalization, or the dialectics of subversion and containment (Culler 2007: 2).

Cuvintele lui Culler par a spune ceva despre ceea ce înseamnă caracterul post-teoretic al ultimelor două decenii: în niciun caz „moartea teoriei”, la fel de puțin scăderea influenței gândirii teoretice asupra studiilor literare și culturale și științelor socio-umane, cât mai ales mascarea teoreticului înapoia unor demersuri asupra literaturii și culturii cu funcționalitate mai degrabă practică. Post-teoretic poate însemna, în același timp, practic, aplicat, conectat la metamorfozele și interacțiunile spațiilor culturale. Iar această mascare arată nu neapărat pierderea apetitului pentru teorie, cât încercarea de a identifica aplicabilitatea acesteia pentru dinamica actuală a spațiului cultural.

Teorie / Teorii

Dimensiunii „teoretice” i se poate atribui înțelesul general de „sistem de idei” (Morin 1991). În spațiul studiilor literare această dimensiune a reprezentat modul prin care, explicit sau implicit, a fost validată, decupată, sistematizată și instituționalizată realitatea fenomenului polimorf care este literatura. Dimensiunea „teoretică” reprezintă din punct de vedere istoric nucleul reprezentat de definiții, concepte, axiome sau practici de lectură cu pretenții revelatorii, care au decupat din amalgamul de practici discursive ale unei culturi imaginea unui fenomen simbolic relevant pentru identitatea acesteia. Speculativă, conturându-se ca un discurs mediator între spiritul contemplativ și fenomenul specific (practica literară), starea ideală a dimensiunii „teoretice” în studiile literare ar fi aceea a unei deschideri către dialogul perpetuu cu metamorfozele „literaturii”/ „fenomenelor culturale”, deschidere ce ar reprezenta și un inevitabil fenomen de reevaluare (mutație) critică a propriei constituențe.

¹ *Structuralist Poetics*, 1975, *On deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*, 1982

În fapt, istoria teoriei literare moderne (adică istoria ei de secol XX) e istoria acestor deschideri ale studiilor literare spre reevaluarea propriei naturi. Formalismul rus este momentul inaugural al acestei istorii. Unitatea de viziune teoretică pe care o vedem noi a posteriori în Școala Formală Rusă, nu e la începutul secolului al XX-lea nimic altceva decât o „luptă pentru o știință literară independentă și concretă” și pentru circumscrierea „literaturii ca obiect de cercetare”, așa cum observa încă din 1927 Boris Mihailovici Eichenbaum (1983:40), în eseu *Teoria „metodei formale”*. De fapt, formalismul rus refăcea, prin refuzul haosului conceptual și disciplinar din studiile literare ruse de dinainte de 1900, o legătură cu unul dintre demersurile antice dedicate exclusiv studiului literaturii – poetica¹, demers care în epoca romantică fusese pus în umbră de viziunea deterministă a istoriei literare și aplecarea acesteia înspre formule hermeneutice de natură filosofică, religioasă sau caracterologică. Prin spirit polemic și dispoziție critică formalismul rus a generat nu numai un set de instrumente necesare discuției despre literatură (literaritate, imagine, figuralitate, tehnică narativă etc.), ci și o discuție de natură epistemologică despre modurile de a studia literatura.

De remarcat și faptul că atât gândirea teoretică, cât și instrumentele analitice generate de formalismul rus au putut fi elaborate în atmosfera de efervescență artistică și intelectuală a modernității estetice, iar manifestările radicale ale acesteia (avangarda și experimentele în interiorul expresivității artistice) par a fi dublul artistic inovator al unei științe a literaturii la fel de inovatoare. De fapt, în atmosfera primei jumătăți de secol XX, poate și sub influența diversității experimentelor artistice ale modernității estetice, se vor dezvolta ipoteze de diverse naturi asupra literaturii, fiecare dintre acestea manifestându-se ca o deschidere necesară către aspectele complexe ale literaturii. Fenomenologia literară (așa cum o putem vedea la Roman Ingarden) respiră același aer de familie ca formalismul rus prin rezultatele sale analitice, dar se separă de acesta prin crearea unei ipoteze intenționale asupra literaturii, care va deveni ulterior, prin școala fenomenologică geneveză, o încercare de elucidare a relației dintre subiect și lumea-obiect. Structuralismul praghez e înrudit cu ambele prin atenția acordată funcției estetice a literaturii și receptării. Psihanaliza freudiană, dincolo de formulele de interpretare canonice, va atrage atenția asupra unei structuri simbolice adânci a operei, creând premiza unei căutări dincolo de suprafața vizibilă a semnelor și dinamitând viziunea tradițională asupra subiectului. Marxismul va atrage atenția asupra structurilor ideologice ale „suprastructurilor culturale” (inclusiv literatura).

Toate aceste vor pregăti, după cel de-al Doilea Război Mondial, terenul manifestării în forță a structuralismului francez, care va acapara metodologic în scurt timp spațiul științelor umane (studiile literare, antropologia, filosofia, științele politice). Aflat în continuarea formalismului rus ca atitudine față de fenomenul literar², structuralismul francez va răspunde în anii de după război unei nevoi din ce în ce mai acute de „sistem coerent” care să refacă fărâmițarea spațiului cunoașterii din prima jumătate de secol XX (Scholes 1974, Pavel 1988). Structuralismul va continua în același timp și drumul metodologic anunțat deja de deschiderea formalismului rus înspre auto-reflexivitate în studiile literare. Deschiderea operată de structuralismul francez e, în același timp, descriptivă și analitică (elaborarea unor instrumente de analiză textuală și evaluarea elementelor constituente ale literaturii) și critică (prin problematizarea complexității limbajului literar). Punerea între paranteze de către structuralism a valorii estetice și a istoricității textului a putut face ca, aproape imediat, instrumentele generate de limbajul structuralist să fie folosite și în raport cu fenomenele culturale diverse (antropologia, istoria, cultura populară etc.). Popularitatea structuralismului a fost subminată foarte repede la începutul anilor ‘70 de către excesele sale formalizatoare, dar relevanța sa (de natură pedagogică, descriptivă sau analitică) a rămas (Scholes 1974: 40).

¹ A se vedea B. Tomașevski, *Teoria literaturii: poetica*, 1925 (trad. rom. 1973).

² De altfel legătura dintre structuralism, structuralismul praghez și structuralismul francez poate fi explicată și prin influența lui Roman Jakobson.

Această închidere sugerată de excesele formalizatoare ale structuralismului a fost sursa primară a unei tensiuni care a generat primele manifestări directe ale despărțirii de structuralism, care se va numi ulterior *post-structuralism*. Semnele schimbării se văd deja, de la sfârșitul anilor 60, la structuralistul Roland Barthes, cel care prin *Moartea autorului* (1968) și *Plăcerea textului* (1973) va reprezenta semnalul unei cotituri hermeneutice în studiile literare dominate până în acel moment mai ales de conceptualizare a structurilor și elementelor constitutive ale discursurilor. Gândirea post-structuralistă va reface legăturile cu dezvoltările teoretice difuze de dinainte de război. Lecțiile contestatoare ale modernității critice (Nietzsche, în primul rând) vor fi duse mai departe de filosofia suspiciunii (Michel Foucault și Jacques Derrida), care se va interesa din ce în ce mai mult asupra relațiilor de putere din interiorul culturii și literaturii și asupra naturii imposibil de stăpânit a limbajului. Lecția critică a post-structuralismului va rezona cu lecțiile critice ale tradiției marxiste și psihanalitice, reînnoite și ele prin vocile Școlii de la Frankfurt (Adorno, Horkheimer, Marcuse etc.) sau ale psihanalizei lacaniene. Alături de apetitul pentru lectura ideologizantă a fenomenelor culturale populare al Noii Stângi (Raymond Williams, Richard Hoggart, Stuart Hall), toate acestea au dus în anii '70 nu numai la o tendință de lectură culturală și ideologică a literaturii, dar și la nașterea unei arii disciplinare noi, *Studiile culturale*, cu o viziune demitizantă asupra culturii.

Acesta este momentul în care teoria încetează a mai fi pur și simplu „teorie a literaturii” și devine „teorie critică”, iar interesul acesteia se va deplasa din ce în ce mai mult înspre fenomenele culturale în general. Literatura va fi considerată doar unul dintre simptomele reprezentărilor culturale care rămân să fie descifrate în determinările lor ideologice. Acest fenomen este întărit și de coloratura practică dată post-structuralismului în spațiul american de către Barbara Johnson care, după o fază inițial textualistă, tranșează practica deconstrucției înspre discuția unor problematici cu relevanță culturală, ba chiar politică: identitatea de gen, de rasă, canonul cultural, instituțiile culturale etc.

Din anii '80 amplul corpus al „teoriei critice” va fi decupat circumstanțial pentru a veni în sprijinul unei anumite lecturi/interpretări literare sau culturale. „Teoria” se fărâmițează în teorii necesare ca bază speculativă pentru interpretări militante ale spațiului cultural care pot fi numite hermeneutici identitare (Tucan 2007:119-130): feminismul, postcolonialismul, gay and lesbian criticism etc. Deschiderea teoretică operată în primii ani ai post-structuralismului s-a transformat într-un conglomerat interdisciplinar cu aplicabilitate imediată pentru analiza complexității metamorfozelor culturale actuale.

Dar poate și din cauza acestei fărâmițări și politizări a câmpului preocupărilor teoretice, astăzi e din ce în ce mai populară în mediile academice reluarea, în cheia complexă oferită de științele cognitive, abordărilor analitice asupra literaturii. Poetica cognitivă e astăzi moștenitoarea directă a acestei maniere analitice de gândi atât literatura și legăturile sale cu cogniția, cât și complexitatea limbajului și a capacităților sale de semnificare. Situându-se critic față de maniera de abordare „a înțelesului și interpretării” a studiilor literare născute din paradigma post-structuralistă (cf. Tucan 2013: 39), răspunzând unei insatisfacții față de „formulele relativiste și antiumaniste ale post-structuralismului” („spreading dissatisfaction with more bleakly relativistic and humanistic stand of poststructuralism”, Richardson and Steen 2002: 1), poetica cognitivă se află în acest moment într-un proces de re-evaluare a instrumentelor de analiză a textelor literare și a relațiilor cu spațiul cultural.

Moștenirea actuală a teoriei

Pornind de la acest tablou succint putem astfel retrasa istoria gândirii teoretice a secolului XX și, în același timp, să formulăm și moștenirile teoreticului în ceea ce astăzi e denumită epoca post-teoretică.

Există, în primul rând, un demers teoretico-analitic asupra literaturii, de cele mai multe ori explicit și reclamându-și un oarecare grad de autonomie, care funcționează atât ca un instrument de evidențiere a elementelor generice ale literaturii, cât și ca proces de rafinare a limbajului de specialitate și a metodelor de analiză a textelor literare. În acest sens se manifestă „teoria literaturii” care ar reprezenta o metodologie a studiilor literare, metodologie expusă inevitabilelor metamorfoze legate de schimbările de paradigmă în științele umane și arta literară. De la Aristotel la structuralismul francez, stilistica și neo-retorica anilor '70 ai secolului al XX-lea, proiectul teoretico-analitic al studiilor literare (legat inevitabil de reinventarea disciplinară a unor arii cu o lungă tradiție în cultura occidentală - Poetica și Retorica) a avut ca sarcină principală modelarea tipologică și structurală a fenomenului literar, modelare utilizată mai degrabă ca instrument pentru proiecte „critice” și „hermeneutice” cu implicare istorică sau socio-culturală diversă. Deși în anii '60 - '70 acest proiect a putut deveni un model autoritar pentru științele socio-umane (cf. T. Pavel 1988), care părea în acel moment să se fi desprins de statutul său instrumental, s-a putut observa în dezvoltările ulterioare (post-structuralismul, transformarea teoriei literare în teorie critică) că acest proiect e inevitabil implicat în acțiuni de definire circumstanțial-istorică a naturii, cadrelor și extensiunilor literaturii care să funcționeze ca bază de legitimare a unor modalități de interpretare literară, așadar ca bază de legitimare a unor tipuri de hermeneutică literară.

Acest lucru se întâmplă pentru că o a doua manieră de manifestare a dimensiunii teoretice în studiile literare este cea speculativă. O privire de ansamblu asupra dezvoltărilor istorice ale practicilor interpretative, de la cele ale istoriei literare tradiționale până la dezvoltările hermeneutice identitare contemporane prilejuite de post-structuralism (feminism, postcolonialism), ne arată că fiecare dintre tipurile specifice de interpretare are ca fundament o anumită ipoteză teoretică asupra literaturii, o „teorie” care este în același timp premisă și finalitate. Actul hermeneutic pornește de la o ipoteză teoretică asupra literaturii, ipoteză care, confirmată prin chiar procesul interpretativ și diseminată ca adevăr general al textelor, poate deveni doctrină. În fapt, practica hermeneutică înseamnă asumarea, folosirea, confirmarea și răspândirea unor „teorii” ale literaturii. În acest caz sintagma capătă un sens speculativ, trimițând la acele definiții multiple, implicite sau explicite, conflictuale sau corelate, ale fenomenului literar care reprezintă baza atât a interpretării (hermeneuticile literare), cât și a procesului de evaluare (critica literară). Aceste „teorii”, cu desfășurări multiple, mai ales în contemporaneitate, pot avea un caracter deschis și polemic față de înțelegerile anterioare ale literaturii și studiilor literare (ca, de exemplu, „teoria” post-structuralistă în faza inițială a sa, o fază esențial critică), devenind atunci baza teoretică a unui set amplu de hermeneutici, sau se pot „închide”, devenind simple doctrine asupra literaturii (ca hermeneuticile identitare). Această a doua manifestare a dimensiunii teoretice se regăsește, așadar, în interiorul unei tensiuni speculație – doctrină, fiind sensul care face posibilă o istorie a ideilor literare cât și a studiilor literare, trimițând la un perpetuu conflict al definițiilor integratoare ale literaturii.

Tensiunea creată de coexistența (sau succesiunea) conflictuală a diverselor teorii ale literaturii este generată de această a doua manifestare pe care o plasez undeva între speculație și doctrină, adică între activitatea de contemplare a literaturii (moment pe care l-am putea numi proiectiv), critica unui model speculativ dominant (un moment polemic prin excelență) și afirmarea unui nou model (un moment doctrinar). Din acest punct de vedere, istoria studiilor literare și a decupajelor specifice efectuate de acestea în interiorul practicii literare este legată implicit de nevoia unei reflecții critice asupra teoriilor despre literatură, care ar putea genera cel de-al treilea sens al manifestării dimensiunii teoretice, un sens epistemologic (Tucan 2007: 182). Înțeleg acest al treilea sens în maniera „relativistă” și „ironică” prefigurată de A. Compagnon în volumul *Demonul teoriei* (1998, trad. rom. 2007): „teoria literară” ca problematizare continuă a naturii și presupuzițiilor culturale ale cunoașterii literare.

Din acest punct de vedere, putem spune că atât problema „morții teoriei”, cât și reevaluarea critică a istoriei teoriei literare moderne e o dovadă a acestei continue tensiuni

epistemologice manifestate în interiorul acestei discipline care continuă să încadreze spațiul de manifestare a studiilor literare.

Referințe bibliografice:

- COMPAGNON, Antoine 1998: *Le démon de la Théorie*, Seuil.
- CULLER, Jonathan 1983: *On deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*, London, Routledge.
- CULLER, Jonathan 1975: *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature*. London, Routledge and Kegan Paul.
- CULLER, Jonathan 2007: *The Literary in Theory*, Stanford University Press, Stanford.
- DE MAN, Paul 1986: *The Resistance to Theory* : Minneapolis, University of Minnesota Press.
- EAGLETON, Terry 2003: *After Theory*, New York, Basic Books.
- EIHENBAUM, Boris Mihailovici 1983: *Teoria „metodei formale”*, în *Că este literatura? Școala formală rusă*, antologie și prefață de Mihai Pop, București, Univers.
- MORIN, Edgar 1991: *La Méthode 4. Les Idées, leur habitat, leur vie, leurs moeurs, leur organisation*, Paris, Seuil.
- OLSEN, Stein Haugrom 1987: *The End of Theory*, Cambridge University Press.
- PAVEL, Thomas 1988: *Le mirage linguistique*, Paris, Ed. du Minuit.
- RICHARDSON, Alan and STEEN, Francis F.. “Literature and the Cognitive Revolution: An Introduction”. *Poetics Today* 23.1 (2002): 1-8.
- SCHAEFFER, J. M. 2011: *Petite écologie des études littéraires; Pourquoi et comment étudier la littérature*, Thierry Marchaisse éditeur.
- SCHOLES, Robert 1974: *Structuralism in Literature: an Introduction*, New Haven and London, Yale University Press.
- TODOROV, Tzvetan 2007: *La Littérature en péril*, Paris, Flammarion.
- TOMAȘEVSKI, B. 1973.: *Teoria literaturii: poetica*, București, Univers.
- TUCAN, Dumitru 2007: *Introducere în studiile literare*, Iași, Institutul European.
- TUCAN, Gabriela 2013: "Cognitive Poetics: Blending Narrative Mental Spaces. Self-Construal and Identity in Short Literary Fiction." *ENTHYMEMA* 8 (2013): 38-55.

PRACTICI DISCURSIVE ȘI CONFIGURĂRI IDENTITARE ÎN COMUNITĂȚILE ROMÂNEȘTI DIN TRANSCARPATIA, UCRAINA*

Corina-Eugenia POPA
Universitatea de Vest din Timișoara
corinepopa@gmail.com

Discursive Practices and Configurations of Identity in the Romanian Communities from Transcarpathia, Ukraine

The study explores the identity practices in the border areas of Central Europe, in which multiculturalism has unique particularities, emerging from the specific tensions between the local and the global context. Some of the discursive strategies through which the local communities adapt to the geopolitical and economic reality, in an ongoing process of identity building, are displayed. The conclusions are based on observations and documents accumulated during anthropological field research, extended to a period of eight years, between 2007 and 2015, in four of the villages inhabited by Romanian historical populations existing in the Transcarpathia region/ Zakarpats'ka oblast. The ensuing text integrates recent analyses and interpretations dedicated to the social changes in the post-socialist countries with studies focused on the Transcarpathia region/ Zakarpats'ka oblast and documents produced during my own research – autobiographical narratives, oral histories, fragments extracted from complex discursive practices. From a grassroots perspective on the tangible and intangible cultural heritages, which are the basis of the identity building process of a Romanian community, always situated outside the borders of the Romanian state, the investigation is carried out with qualitative research methods, using concepts that have been revised and adapted to the real society. The case study, which offers a local perspective provided by a group researched through direct contact and participant observation, is complementary to a larger perspective offered by the recent scientific literature dedicated to the interpretations of cultures, sociolinguistic studies, cultural identities and contemporary theories on states, nations and nationalisms.

Keywords: *discursive practices; identity; cultural heritage; Romanian historical populations; Transcarpathia*

Românii din satele situate în Maramureșul istoric, în dreapta râului Tisa, care a devenit odată cu semnarea Tratatul de la Trianon din 1920¹ graniță, nu au aparținut niciodată statului român. Limba română vorbită în familie, în școală și în spațiul public, precum și vitalitatea discursului cu care își revendică și susțin apartenența la națiunea română pun în lumină un fenomen care caracterizează esența profundă a societăților din spațiile europene care au aparținut în trecut celor trei mari imperii (Habsburgic, Țarist, Otoman): conviețuirea în forme specifice de multiculturalitate² (Hedeșan 2014: 41) și configurarea unei identități stratificate, fundamentată pe puternice caracteristici locale, peste care se suprapun, în funcție de context, trăsături regionale, naționale și supra-naționale.

În *Transcarpathia – Bridgehead of Periphery? Geopolitical and Economic Aspects and Perspectives of a Ukrainian Region*, Peter Jordan și Mladen Klemenčić chestionează principalele

¹ Vezi „The World War I Document Archive” [online], la URL: http://www.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon. Accesat la 18.07.2015.

² În „Creative Cultural Heritage – Fieldwork Notes”, Otilia Hedeșan analizează discursurile identitare despre Banat ca spațiu multicultural, divers lingvistic, multiethnic și intercultural, multiconfesional și ecumenic, subliniind tocmai această formulă cu mai mulți termeni prin care este descrisă regiunea în mediile științifice, artistice și în discursul civic deopotrivă: „Asuma o identitate regională este aici o tendință prioritară asumării unei identități etnice.” Otilia Hedeșan accentuează necesitatea ca terenul de cercetare în Banatul prezent să se concentreze asupra unui „multiculturalism divers”. În astfel de spații de graniță central-europene, cercetătorul nu observă doar populații diverse conviețuind în aceeași arie culturală, ci „relaționări interculturale și multiculturale specifice fiecărui oraș sau sat.” Multiculturalitatea este un fenomen social care se configurează divers în astfel de regiuni de graniță, iar discursul etnografic necesită adaptarea acestui concept la forme de plural. În teren, cercetătorul se confruntă cu localități, comunități, tradiții și multiculturalități.

trăsături geopolitice, demografice și culturale care dau formă identității specifice a Transcarpatiei – un caz aparte printre regiunile Ucrainei:

„Grație moștenirilor istorice variate, potențialelor economice, aspirațiilor politice și auto-percepțiilor, diferitele regiuni au țeluri diferite și strategii diferite de dezvoltare. [...] Separată de restul țării prin bariera naturală a Carpaților, regiunea are o identitate proprie. Caracteristicile sale fac din Transcarpatia o parte a Ucrainei unde oamenii au convingerea clară a faptului că procesul de lărgire a Uniunii Europene și consecințele acestuia pentru regiunile cu care ei se învecinează este vital și pentru viitorul lor.” [traducerea noastră – CEP] (Jordan, Klemenčic 2004: 15)

Transcarpatia trebuie privită în primul rând ca spațiu geografic, pentru a putea extinde treptat înțelegerea la peisajul uman și la punctul de vedere al localnicilor¹. Identificarea geografică a regiunii este un prim exercițiu pentru abordarea diversității acestui areal. Peter Jordan și Mladen Klemenčic rezumă toate denumirile într-un text care suprapune perspectiva geografului cu cea a istoricului:

„Transcarpatia sau Zakarpattja, în limba ucraineană, este în prezent cea mai vestică regiune a Ucrainei. Denumirea oficială-administrativă este Zakarpats'ka oblast, în traducere: Regiunea Transcarpatia. [...] Pe baza unor calcule, se face referire la acest spațiu ca la centrul geometric al Europei. Numele actual al regiunii derivă dintr-o realitate geografică: Ucraina ocupă cu cea mai mare parte a ei teritorii aflate la est de Carpați, iar Transcarpatia este singura parte a Ucrainei aflată la vest de acest lanț muntos. Pe această bază, regiunea este uneori numită Ucraina Transcarpatică (Zakarpats'ka Ukraina) sau Carpato-Ucraina. Înainte ca Transcarpatia să fie încorporată Ucrainei în 1945, aria a cunoscut diferite nume. Ca parte a Cehoslovaciei, între cele două războaie mondiale, a fost numită oficial Rutenia Subcarpatică sau *Pokarpatská Rus'*, iar neoficial – Rutenia sau *Rusinsko*. Până la Tratatul de la Trianon în 1920, când a fost cedată Cehoslovaciei, dar și în intervalul 1938/9-1944, regiunea a fost parte a Ungariei și a fost cunoscută sub denumirile Subcarpatia sau *Kárpátalja* [...] Datorită îndelungatei legături istorice cu Ungaria, regiunea este numită și Ucraina Ungurească, Rutenia Ungurească, Ugro-Rus' sau *Ruténföld*. Pentru o scurtă perioadă de timp în 1918, când Ungaria a avut o tentativă de a-și menține autoritatea în zonă, Transcarpatia a fost declarată regiune autonomă, sub numele Rus'ka Krajna sau Țara Rusinilor.” [traducerea noastră – CEP] (Jordan, Klemenčic 2004: 19)

Relevant pentru studiul de față este faptul că în 2014, comunitatea românilor din Transcarpatia, prin vocea Uniunii Regionale a Românilor din Transcarpatia „Dacia”, luând în considerare cele mai recente reglementări ale statului român privind regimul vizelor și obținerea cetățeniei române de către persoane care s-au născut în teritorii ce au aparținut cândva României, solicită recunoașterea valabilității unor documente care atestă apartenența circumscriptiilor Rahău și Teceu², acum teritorii incluse în regiunea Transcarpatia a Ucrainei, la statul român

¹ Clifford Geertz consacră sintagma „the native point of view” în discuția despre tipul de cunoaștere la care are acces antropologul care analizează, în mod special formele simbolice: cuvintele, imaginile, instituțiile, comportamentele, termenii în care oamenii se descriu pe sine pentru sine și pentru cei din exteriorul comunității lor. Experiențele în care se plasează antropologul pe parcursul cercetării sale de teren sunt, alternativ, „experience near” și „experience distant”, iar cunoașterea la care accede prin intermediul lor este „always ineluctably local”. Vezi Clifford Geertz, *Local Knowledge. Further Essays in Interpretative Anthropology*, London, Fontana Press, 1993.

² Aceste două circumscriptii se regăsesc sub forma administrativă de raioane în configurația de azi a regiunii Transcarpatia cu denumirile în limba ucraineană (translitterat) Rakhiv și Tiachiv. Populațiile istorice românești din Transcarpatia alcătuiesc grupuri etnice majoritare în satele și cătunele: Apșa de jos/ Nyzhnya Apsha (Dibrova), Slatina/ Solotvino, Strâmtura/ Hlyboky Potik, Topcino/ Topchyno, Bouțu Mare, Bouțu Mic, Podișor, Cărbunești, Apșa de Mijloc/ Seredne Vodyane, Biserica Albă/ Belaia Țercovi, Plăiuț/ Playuts, Dobric/ Dobrik. Numărul cetățenilor ucraineni din această regiune care s-au declarat români la recensământul Ucrainei din 2001 este de aproximativ 30.000. Pentru comparație și pentru claritatea perspectivei, e important de notat că, la recensământul României din 2011, numărul cetățenilor români care s-au declarat ucraineni, în județul Maramureș, este de 30.800. Vezi „Consulatul General al României în Cernăuți”, [online] la URL: <http://cernauti.mae.ro/>, accesat în 17.07.2015, și „Uniunea ucrainenilor din România” [online] la URL:

pentru o scurtă perioadă de timp, decembrie 1918 - iulie 1921. Documentele istorice devin argumente pentru recunoașterea apartenenței la o anumită comunitate geopolitică și pentru construcția identitară într-un nou context economic. În scrisoarea adresată Ministerului Afacerilor Externe al României se menționează argumente istorice esențiale pentru configurarea unui discurs identitar:

„Teritoriul actual al regiunii Transcarpatia (zona istorică Maramureșul de Nord cu raioanele Rahău, Teceu și Hust) a făcut parte din statul român. Până la sfârșitul anului 1918 teritoriile în cauză au făcut parte din Comitatul Maramureș, aflându-se sub jurisdicția monarhiei dualiste austro-ungare, iar din 1 Decembrie 1918 până în 25 iulie 1921 au făcut parte din județul Maramureș, aflându-se în componența statului român. Această situație rezultă din Decretul XVI publicat în „Gazeta Oficială” a Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor Românești din Ungaria , nr. 54/13.09.1919, p.414, în care se precizează că toate cele nouă circumscripții electorale pentru alegerea deputaților, ale județului Maramureș de atunci: Vișău, Dragomirești, Rahău, Sighet, Bârsana, Șugatag, Cîmpulung și Teceu au făcut parte de facto și de iure din componența Statului Român din *Tabloul rezultatelor alegerilor generale pentru Adunarea Deputaților în Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș* și din *Tabloul alegerilor generale pentru Senat*, publicate în ”Monitorul Oficial al României” nr.171 din 18 noiembrie 1919, pp. 9640-9642, respectiv nr. 172 din 19 noiembrie 1919, pp. 9718-9719.”¹

Revenind la perspectiva geografiei umane din volumul editat de Peter Jordan și Mladen Klemenčić, subliniem elementele ce țin de harta fizică, dar și de cea mentală, reconfigurată în mod repetat în imaginarul oamenilor care trăiesc în Transcarpatia.

Regiunea combină în mod unic caracteristici recognoscibile în alte patru arii culturale din Europa: Regiunea Banat, Voievodatul Podkarpacie, Voievodatul Podlaskie și Voievodatul Silezia/ Silezia Superioară (Batt, Wolczuk 2002). O primă caracteristică fundamentală pentru înțelegerea multiculturalităților cu care antropologul se confruntă pe astfel de terenuri este aceea că peisajul include mai multe linii de graniță, vecinătăți ale mai multor state, care, în intervale scurte de timp, raportându-ne la scala istoriei, au fost schimbate de mai multe ori. Capacitatea de adaptare la fluiditatea acestor demarcații politice este un element ce ține de moștenirea culturală a comunităților din astfel de spații (Mihăilescu 2012, :22). Transcarpatia actuală se învecinează pe distanțe extrem de scurte cu statele: Polonia – 34 de kilometri –, Slovacia – 98,5 kilometri –, Ungaria – 130 de kilometri –, România – 205 kilometri. Doar la nord-est și la est, Transcarpatia se continuă cu alte regiuni ale Ucrainei: L’viv și Ivano-Frankivs’k. (Jordan, Klemenčić: 2004, 19). În capitolul dedicat privirii dinspre țările vecine care, în momentul publicării studiului ce chestiona statutul Transcarpatiei ca „pod” sau „periferie”, se angajaseră deja cu statute diferite în proiectul Uniunii Europene, elocvent pentru cercetarea de față este subcapitolul „A view from Romania”.

Încercând o comparație, se observă că textele din domeniul românesc al științelor sociale se referă foarte puțin la această regiune, în ciuda faptului că Maramureșul din stânga Tisei este un teren-etalon, cu o simbolistică aparte construită de-a lungul timpului de etnologia noastră și de regimul comunist care direcționa aici cercetătorii străini². Satele tradiționale maramureșene, conservatoare și izolate, erau decoruri în conformitate cu propaganda Partidului, căci efectele

<http://www.uur.ro/index.php/ro/evenimente/121-multi-putini>, accesat în 17.07.2015.

¹ Vezi interpelarea în Senatul României din 12.02.2015, având ca obiect : „Doleanțe ale comunității românești din regiunea Transcarpatia-Ucraina”, în „Ziaristi online”, [online] la URL:

<http://www.ziaristonline.ro/2015/02/15/romanii-din-transcarpatia-au-nevoie-de-un-consulat-interpelare-pe-adresa-mae/>, accesat în 17.07.2015.

² Cele mai cunoscute studii de antropologie și etnologie dedicate de cercetători străini Maramureșului din stânga Tisei sunt cele ale lui Jean Cuisenier – *Le Feu vivant. La parenté et ses rituels dans les Carpathes*, (1994), *Mémoires des Carpathes*, (2000) –, Claude Karnoouh – *Le rite et le discours, introduction a la lecture de la versification populaire* (1983) – și Gail Kligman – *The Wedding of the Dead: Ritual, Poetics, and Popular Culture in Transylvania* (1988).

colectivizării și industrializării forțate erau greu observabile în comunitățile rurale din nordul țării, în anii socialismului. Situația nu s-a schimbat prea mult în ceea ce privește cercetarea etnologică românească nici după căderea regimurilor comuniste din Europa. Folcloriștii și lingviștii români au fost singurii interesați în anii '90 de Maramureș. Un proiect mai larg de cercetare antropologică a populațiilor istorice românești din afara granițelor documentează începând din 2007 satele cu comunități românești din Transcarpatia¹. În acest demers științific se înscrie și studiul de față.

Ce rețin Peter Jordan și Mladen Klemenčić în 2004? Tema, ilustrativă pentru perspectiva din care România privea la momentul respectiv spre comunitatea românilor din Transcarpatia, este cea a podurilor peste Tisa – a deschiderii sau închiderii comunicării între satele din proximitatea râului. Autorii se referă la relațiile economice și personale dintre oameni și state în această zonă de graniță, subliniindu-le „coloratura istorică”:

„În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost construit un pod peste Tisa în dreptul satului Bila Cerkva² (dărmăat probabil în 1870) și un altul în preajma anului 1930 în dreptul localității Solotvino (dărmăat în 1945). Ambele poduri erau foarte importante pentru stabilitatea și dezvoltarea relațiilor economice și umane între locuitorii zonelor de graniță aparținând celor două țări. Râul Tisa a divizat întodeauna populațiile, dar după 1945, când granița româno-sovietică a fost trasată, a devenit imposibil să se păstreze relațiile personale și de familie între locuitorii de pe cele două maluri. Cu atât mai puțin se poate vorbi despre relații stabile economice. De aceea, în prezent, ambele țări, aflate acum de o parte și de alta a râului, încearcă să creeze un cadru favorabil pentru cooperarea transfrontalieră echilibrată și pentru comunicarea interpersonală. Vizitele între membrii unor familii aparținând celor două țări sunt facilitate de reglementările generale ale *Tratatului privind relațiile de cooperare și bună vecinătate dintre România și Ucraina*, din 2 iunie 1997. Subiectul construirii unui pod peste Tisa între Solotvino și Sighetul Marmăției a revenit în discuții din 2000.” [traducerea noastră – CEP] (Jordan, Klemenčić 2004: 220)

În perioada cercetării noastre de teren (2007-2015), unul din subiectele care încă preocupă întreaga comunitate a românilor din Transcarpatia și care devenise punct în agenda electorală a elitelor politice, ucrainene și românești deopotrivă, era tot cel al podului și al facilitării accesului cetățenilor în cele două țări. Construcția podului a fost finalizată în 2007, dar trecerea este posibilă azi numai vehiculelor ușoare și pietonilor, pe baza pașapoartelor de călătorie simple – pentru cetățenii români – și a pașapoartelor de călătorie cu vize – pentru cetățenii ucraineni. Românii din Transcarpatia includ acest pod în discuțiile lor cotidiene, în narațiunile autobigrafice³ și, mai nou, în discursurile tot mai vii legate de patrimoniul lor cultural material și imaterial, de împărtășirea acelorași drepturi cu cetățenii din țara-mamă.

În 2012, pe malul românesc, la inițiativa primarului orașului Sighetu Marmăției⁴, podul peste Tisa a primit numele etnologului Mihai Pop (1907- 2000), al cărui tată a fost preot în satul Apșa de Jos/ Nyzhnya Apsha din Transcarpatia. Copilăria și adolescența petrecute de o importantă personalitate a culturii române în această regiune, la începutul secolului XX, în „vremurile bune”, legitimează istoria comună a românilor de dincolo și de dincoace de Tisa. Aceeași reactivare a memoriei colective care a păstrat imagini din trecutul de dinainte de instaurarea regimurilor comuniste, același efort de întoarcere la momentul istoric în care Imperiile Habsburgic, Otoman și Țarist s-au dezintegrat, iar comunitățile etnice subordonate

¹ Vezi site-ul proiectului „Populații Istorice Românești Astăzi” [online] la URL: Co-autor al site-ului științific www.populatii-istorice-romanesti-astazi.ro. Accesat în 17.07.2015.

² Satul cu denumirea românească Biserica Albă este populat aproape integral cu români, numiți *besermen* în interiorul comunității românilor din Transcarpatia.

³ Vezi arhiva publicată în teza de doctorat, Corina-Eugenia Popa, *Populații istorice românești în Ucraina. Configurarea identității feminine*, Universitatea de Vest din Timișoara, 2013.

⁴ Vezi decizia Consiliului local al Municipiului Sighetu Marmăției, din Ședința Extraordinară din 16 noiembrie 2012, în „Citynews.ro” [online], la URL: <http://citynews.ro/eveniment/primaria-sighet-da-o-noua-denumire-podului-de-pest-tisa-1225959>. Accesat în 17.07.2015.

acestor puterii absolute au câștigat libertatea de a opta pentru auto-determinare și recunoaștere socială, animă toate comunitățile etnice din Europa Centrală și de Est, rămase în afara granițelor țărilor-mame în epoca post-socialistă.

Peter Jordan și Mladen Klemenčić remarcă în mod special caracterul național al comunităților românești din Transcarpatia care au rezistat asimilării. Românii din dreapta Tisei și-au menținut accesul la resursele economice, reduse în epocile diferitelor imperii, datorită unui tip distinct de conservatorism în ceea ce privește identitatea de neam și identitatea națională, completat de un tip aparte de liberalism al viziunii asupra identității sociale și civice:

„Comunitatea românilor din regiunea Transcarpatia a Ucrainei a reușit să-și păstreze caracterul distinct național, să rămână aproape neafectată de procesele de asimilare, având o influență semnificativă în relațiile cu teritoriile românești de la granița de nord. Românii din Transcarpatia, datorită particularităților istorice, sunt diferiți de românii rezidenți ai României sau ai Bucovinei de Nord, care este azi parte a Ucrainei. În ciuda problemelor sociale acute, această minoritate redusă numeric reușește să-și păstreze unicitatea, cultura națională, tradițiile, obiceiurile și credințele. Românii din Transcarpatia sunt caracterizați prin pragmatism și deschidere spre activitățile comerciale, prin atașament față de pământul natal. Elitele acestui grup etnic au construit sate unice prin frumusețea lor, care certifică bunăstarea celor care le locuiesc. Deși au o poziție critică față de situația economică din Ucraina, marea lor majoritate deține afaceri de succes în teritoriile de graniță pe care le populează. Românii din Transcarpatia nu au fost niciodată implicați în emigrațiile masive. Documentele oficiale ale instituțiilor administrative nu înregistrează aproape nici o cerere de rezidență permanentă în afara Ucrainei din partea cetățenilor aparținând acestei comunități.” [traducerea noastră – CEP] (Jordan, Klemenčić 2004: 220)

Comunitățile românilor din Transcarpatia devin argumente pentru analizele empirice ale sociologilor și politologilor care susțin, contrar prescripțiilor unor mari gânditori ai acestor domenii, că există o a treia cale între naționalism și asimilare – cea a pluralismului cultural, a naționalismului civic, a găsirii unor strategii de adaptare, chiar în zonele care au fost considerate potențiale zone de conflict. James Hughes și Gwendolyn Sasse analizează spațiul fostei Uniuni Sovietice și observă că manifestările unor identități regionale sau etnice care au urmat dezintegrării blocului comunist s-au înscris în categoria celor care urmează procesului de dezintegrare a oricărui imperiu (Hughes, Sasse 2002: 1-3). Europa Centrală și de Est, s-a regăsit în pragul deceniului nouă al mileniului trecut într-o situație similară celei de la sfârșitul Primului Război Mondial. Acesta este, consideră ei, explicația revenirii discursului de timp naționalist într-o formă deja consacrată la începutul mileniului al doilea. Conflictele care marchează epoca post-comunistă în Europa Centrală și de Est sunt considerate de către observatorii și teoreticienii fenomenelor care intră în sfera „naționalismului” drept ecouri ale unor vechi lupte, înăbușite de către regimurile totalitare, care au reușit să înghețe orice manifestări ale identităților naționale în forme ce permiteau controlul deplin al statului. Teroarea a creat o formă de solidaritate socială care a dispărut odată cu partidele comuniste unice și auto-identificate cu statul.

Cazul Uniunii Sovietice este unul aparte. Partidul Comunist controla în mod cinic sentimentele naționale ale cetățenilor săi prin intermediul unor „organisme cvasi-instituționale” (Hughes, Sasse 2002: 3) care garantau teoretic dreptul republicilor sovietice la secesiune și drepturi pseudo-culturale comunităților. Această strategie asigura stabilitatea internă și proiecta în afara Uniunii Sovietice imaginea unui stat multi-național model – „o santinelă a auto-determinării” care masca o ideologie „găunoasă” și un discurs al duplicității (Hughes, Sasse 2002: 3). Taras Kuzio subliniază distincția care trebuie făcută, acum, după dezintegrarea imperiului sovietic, între „naționalismul civic” – pozitiv, integrator, cu rădăcini în democrația franceză sau americană – și „naționalismul etnic” – negativ, izolaționist, cu rădăcini în Romanticismul german, resuscitat în spațiul central-estic al Europei în post-socialism. În 1991, când Ucraina își declara independența, noul stat aspira spre „o națiune construită politic care să îmbine atributele civice cu cele etnice.” (Kuzio 2008: 10)

În Transcarpatia, după 1947, populațiile istorice românești au fost declarate de către autorități parte a „națiunii moldovenești” și au fost supuse unui proces de asimilare forțată care viza toate națiunile sovietelor – în realitate o încercare de „rusificare” (Cașu, Musteață 2011: 655). Limba moldovenească a devenit limba de predare în școlile din satele locuite de românii din Transcarpatia. Elitele studiau la universitățile din Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, unde se puteau integra mai ușor. Accesul în Republica Socialistă România era restricționat la vizite turistice sau de familie, obținute cu dificultate. Se deschidea astfel un canal de comunicare cu marile orașe Chișinău sau Bălți în care românii din Transcarpatia își puteau construi cariere profesionale, puteau accede la nivele sociale superioare fără a renunța, în fond, la identitatea și la limba națională. Narațiunile autobiografice ale persoanelor care au studiat înainte de 1947 în școlile primare din satele românești din Transcarpatia sau în liceele din Sighetu Marmăției și Cernăuți reactivează în memoria colectivă traumele trecerii abrupte de la alfabetul latin la cel chirilic – utilizat în scrierea limbii moldovenești – sau ale convertirii în dovadă de colaboraționism a diplomelor de studii emise de statul român înainte de instaurarea regimului comunist. (Popa 2014)

Practica migrației pentru muncă sezonieră în zonele puternic industrializate sau mari producătoare agricole ale Uniunii Sovietice a fost și este încă o caracteristică distinctivă a românilor din Transcarpatia. Limba rusă a fost, într-un astfel de context, și a rămas *lingua franca* pentru cetățenii fostului imperiu sovietic. Românii din Transcarpatia vorbesc limba ucraineană, limba rusă și alte limbi în funcție de spațiul în care aleg să migreze, dar își marchează diferența specifică față de „ceilalți” prin păstrarea limbii române ca limbă a familiei extinse, a relațiilor în interiorul comunității. Cimitirele din Transcarpatia sunt, la fel ca regiunea, multiculturale și multiconfesionale. Monumetele funerare ale românilor se disting prin inscripțiile în limba română, gravate fie cu caractere chirilice, fie cu caractere latine. În multe cazuri, textele expuse vizitatorului sunt dublate, folosind ambele sisteme de codificare a limbii române. Ortografia textelor trădează caracterul vernacular al limbii române în aceste comunități care continuă să se raporteze la alte centre de putere decât românii din țara-mamă.

Realizând o critică a sociolingvisticii actuale, Monica Heller vorbește despre *spațiile discursive* pe care cercetătorul trebuie să le identifice în terenul care, acum – în epoca în care *diversitatea* și *mobilitatea* sunt concepte care sugerează „normalitatea” unei societăți – necesită o etnografie a *varițiilor discursive* (*discursive shifts*) (Heller 2011: 6). Ea definește aceste spații ca asamblări ale unor *locuri* (*sites*) interconectate, unele mai ușor de supus observației decât altele – precum ședințele de lucru ale instituțiilor administrației locale, festivalurile, târgurile sau chiar cimitirele –, traversate de *traietorii* (*trajectories*) ale participanților și ale resurselor care se reglează într-o manieră specifică în astfel de contexte spațiale. Cercetătorul e pus în situația de a gândi în termenii unor legături și traietorii care descriu rețele configurate în mod unic și nu în termenii unor obiecte fixe, care au rădăcini identificabile în aceste spații sau chiar în termenii stratificării clare a societății pe care o interpretează (Heller 2011: 11):

„Azi modul de focalizare a cercetării s-a schimbat. Diversitatea, inegalitatea, mobilitatea și schimbarea rămân preocupări majore, dar importanța lor nu mai decurge din faptul că sunt concepte care denumesc realități ce se manifestă contrar normei – care era înainte stabilitatea și omogenitatea – ci pentru că le percepem ca forme tipice, cruciale și ca elemente constitutive ale organizării sociale.” [traducerea noastră – CEP] (Heller 2011: 9)

În ciuda numărului mare de români din Transcarpatia care refac atunci când cercetătorul solicită, apelând la secvențe din experiența personală sau din memoria familiei, narațiuni despre „neamurile” din România, marea majoritate a familiilor din această comunitate nu mai întrețin relații de rudenie cu persoane din țara-mamă. Familiile extinse sunt majoritatea mixte și mențin azi canale de comunicare cu Moldova, Slovacia sau Ungaria. Datorită condițiilor economice, un număr tot mai mare de români din Transcarpatia solicită cetățenia română sau viză de trecere a graniței spre România. Ignacy Jóźwiak a desfășurat, în intervalul 2009-2011, un teren

antropologic în Transcarpatia și a notat punctul de vedere al localnicilor față de evoluția mijloacelor de comunicare transfrontalieră peste podul de la Solotvino-Sighet Marmăției. În 1990, exista ruta feroviară Teresva (Ucraina) – Sighet (România) – Rachiv (Ucraina). Persoanele aveau nevoie de carte de identitate, pașaport și un card adițional de la graniță. În faza următoare, s-a cerut pașaport internațional. În 2003, s-au introdus vize pentru cetățenii ucraineni. Aceștia le pot procura pentru o perioadă de 6 luni, de la Cernăuți, la o distanță de 250 km de Solotvino, în schimbul achitării unei taxe de 35-70 de euro. Din 2007, este funcțional pentru pietoni podul de lemn peste Tisa, construit din fonduri europene. Cu toate acestea, Ignacy Józwiak notează: „nesiguranța procurării și folosirii actelor face ca anumite persoane să treacă zilnic la Sighet, iar altele să nu fi fost de douăzeci de ani dincolo de pod.” (Józwiak 2013: 221).

În Transcarpatia, identitatea românească este puternică și independentă de acțiunile statului român. Ea se configurează mai degrabă ca o identitate hibridă – națională și culturală. Așa cum o definește *Encyclopedia of Nationalism. Leaders, Movements, and Concepts*, identitatea are aspecte subiective:

„Identitățile sunt construite, adaptate și reconstruite în dependență cu situația în care indivizii sau grupurile se găsesc. Acestea nu există în mod izolat de restul lumii sau de societate. [...] Indivizii realizează că procesul prin care ajung să înțeleagă lumea nu este un dat «natural», ci este propriu lor și grupului față de care au sentimentul de apartenență. A deveni conștient de propria identitate este un proces care necesită întâlnirea cu alteritatea. Identitatea se construiește prin dialogul cu «celălalt», care uneori este unul conflictual.” [traducerea noastră – CEP] (Motyl 2001: 106)

Identitatea culturală este distinctă de cea etnică, pentru care existența unor strămoși comuni este fundamentală, și de cea națională, care cere dezvoltarea unei conștiințe naționale și a unei mișcări naționale. Identitatea culturală este în esență sa un construct social care „conferă sensuri particulare atributelor individualității – genul, orientarea sexuală, ocupațiile profesionale, convingerile politice, înclinațiilor artistice ș.a.m.d.” (Motyl 2001: 106) Cu toate acestea, identitatea culturală nu este întotdeauna percepută de indivizi sau grupuri ca fiind mai importantă sau mai „reală” decât alte forme de identitate. Ea este:

„mai fluidă și mai imponderabilă decât alte identități deoarece nu se fundamentează pe teritorii delimitate sau criterii de apartenență clare, precum cetățenia sau trăsăturile biologice. [...] Construcția ei instabilă nu implică, totuși, un caracter iluzoriu sau faptul că identitatea culturală nu ar produce efecte sociale.” [traducerea noastră – CEP] (Motyl 2001: 106)

O perspectivă științifică de studiu asupra identității culturale stabilește criterii de apartenență obiective – observabile de către un cercetător din afara grupului: limba, religia, obiceiurile, practicile. Indivizii conștienți de identitatea lor culturală internalizează aceste criterii și le percep ca axiomatice (Motyl 2001: 106). Românii din Transcarpatia sunt greco-catolici, ortodocși, neoprotestanți, la fel ca celelalte comunități etnice din regiune; păstrează câteva obiecte și artefacte „vechi”, confecționate în gospodărie de bunici sau părinți, în camerele caselor noi, impunătoare prin mărime, construite după standardele occidentale pe care ei le numesc generic „euro” (copii interpretate local ale construcțiilor reprezentative din țările în care migrează pentru muncă sezonieră); cumpără din România costume „tradiționale românești” pentru serbările școlare ale copiilor; angajează ansambluri de lăutari din România pentru nunțile românești „moderne” la care se reunește familia extinsă; își gravează numele în limba română pe pietrele funerare. Foarte puțini dintre ei urmăresc emisiunile mass-media românești pentru a se informa. Sunt interesați de realitățile politice și economice din Ucraina și fostul spațiu al Uniunii Sovietice și apelează la televiziunea română pentru canalele de folclor muzical. La fel ca oricare dintre cetățenii ucraineni din Transcarpatia, românii trăiesc un sentiment de abandon din partea autorităților statului (Józwiak 2013: 226), dar își spun „povestea de succes a familiei”, expunându-și puterea de consum în mașini, obiecte de uz casnic moderne, case – mărfuri prin

care afirmă bunăstarea și statusul, interpretate drept consecințe fireaște ale „vredniciei” și superiorității morale a spiței de neam. (Moisa 2011: 35-51)

O primă observație, cu valoare metaforică, pe care o notează Judy Batt în studiul de caz pe care îl dedică Transcarpatiei în 2002, este cea a modului în care localnicii se raportează la ora exactă:

„Una din cele mai marcate de sentimentalism inconveniente ale vieții cotidiene în Transcarpatia azi este insistența localnicilor în a folosi ora Europei Centrale – cu un ceas în urma timpului oficial de la Kiev – căzând, astfel, de acord în mod tacit asupra locului căruia ei simt că aparțin. Acest fapt confirmă într-un mod grațios caracterizarea pe care Milan Kundera o făcea «Europei Centrale», omagiind-o: «O versiune condensată a Europei în sine, cu toată varietatea ei culturală, o mică arhi-europeană Europă, un model redus al Europei compus din națiuni concepute conform unei reguli: cea mai mare varietate cuprinsă în cel mai redus spațiu.»” [traducerea noastră – CEP] (Batt, Wolczuk 2002: 155)

La începutul mileniului trei, proporțiile demografice în Transcarpatia sunt încă prinse într-un flux al schimbării, grupurile se re-identifică reacționând la noile contexte. Majoritatea indivizilor care au legături constante cu mediul urban sunt poligloți, iar mariajele între grupuri etnice sunt un fapt comun între membrii aceleiași confesiuni sau între vorbitorii celor patru limbi slave – ucrineana, rusa, rusina, slovaca. „Identitatea multiplă” este o resursă care face posibilă supraviețuirea socială și economică a indivizilor și a grupurilor. (Batt, Wolczuk 2002: 156). Judy Batt observa că poziția geografică a Transcarpatiei, la joncțiunea a cinci state – Ucraina, Polonia, Slovacia, Ungaria și România –, o expune contestărilor și tendințelor naționaliste. Ce i se părea remarcabil sociologului acum un deceniu este atmosfera locală caracterizată prin bunăvoință și o capacitate de acomodare pragmatică a grupurilor unul față de celălalt:

„Nici în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, nici atunci când Uniunea Sovietică s-a dezintegrat, Transcarpatia nu a cunoscut experiența tensiunilor inter-etnice și a conflictelor care au apărut în alte părți. În această sens, Transcarpatia își poate aroga meritul de a se fi ridicat la nivelul ideal al multiculturalismului «Central European» descris de Kundera. Vicisitudinile istoriei au generat un sentiment al identității comune în Transcarpatia. Localnicii își asumă ca pe o valoare care le hrănește orgoliul faptul de a prezerva pacea în regiune și de a rezista manipulărilor mișcărilor naționaliste.” [traducerea noastră – CEP] (Batt, Wolczuk 2002: 157)

Observațiile pozitive ale lui Judy Batt sunt moderate de posibilitatea unor transformări ale contextului geopolitic, în cursul cărora simbolica poziție de centru al Europei pe care încă o revendică plini de mândrie oamenii din Transcarpatia să fie subminată și regiunea să fie subiectul unor multiple periferizări:

„Regiunea a fost întotdeauna cea mai îndepărtată, inaccesibilă, înapoiată economic, indiferent de statul căruia i-a aparținut. O călătorie labirintică de 18 ore cu trenul traversând Carpații o separă de Kiev («Transcarpatia este atât de departe de Kiev cât este de Dumnezeu», spune o zicătoare locală)” [traducerea noastră – CEP] (Batt, Wolczuk 2002: 157)

Intrarea țărilor vecine în Uniunea Europeană a fost inițial resimțită de către comunitățile de graniță ale Transcarpatiei ca o întrerupere a legăturilor cu lumea democratică. Discursul identitar a redevenit ambiguu¹, odată cu incertitudinea contextului geopolitic și cu deschiderea spre o societate globală pentru statele din proximitatea acestei regiuni. Fundamentându-se pe aceleași valori identitare (limba română, legăturile de neam, practicarea unor profesii care le asigură prestigiul social și resursele economice), transmise într-un proces ce sugerează tradiția,

¹ Judy Batt se referă la astfel de percepții asupra identității folosind termenul „fuzzy” și, prin analogie, „fuzzy discourse”.

comunitatea românilor din Transcarpatia armonizează într-un mod specific cele două tendințe care se manifestă contradictoriu în lumea de azi: globalizarea, comunicarea, mobilitatea facilă, omogenizarea *versus* renașterea idealurilor naționale, refacerea legăturilor culturale, destinul comun. (Smith 1995: 24)

Anual, românii din Transcarpatia se reunesc într-o manifestare de tip festiv, pentru a asculta discursuri, cântece și poezie în limba română. O organizează pe rând în alt sat românesc, primăvara și o numesc „Mărțișorul” – fără a stabili vreo legătură cu obiceiul popular omonim al românilor din țara-mamă¹. Timpul și spațiul acestei sărbători tradiționale, inventate în comunitățile românilor din afara graniței în anii din urmă, sunt cele care contează, pentru că trimit în plan simbolic la regenerarea legăturilor cu pământul natal, la starea de *communitas* pe care o descrie Edith Turner² (Turner 2012: 1), dar și la noile forme de naționalism pe care le observă Anthony D. Smith:

„Naționalismul este o ideologie a teritoriului istoric care concentrează energiile indivizilor și grupurilor în cadrul unui «acasă», clar demarcat, în care toți cetățenii sunt socotiți a fi frați și surori și căruia, prin urmare, îi «aparțin» cu toții. Repetând la intervale de timp stabilite, riturile fraternizării, într-o comunitate politică, în spațiul numit acasă, națiunea intră în comuniune cu sine și se celebrează pe sine, făcând ca cetățenii săi să simtă puterea și căldura identificării colective și inducând o înălțătoare conștiință de sine și reflexivitate socială.” [traducerea noastră – CEP] (Smith 1995: 155)

Referințe bibliografice:

- BATT, Judy, WOLCZUK, Kataryna (ed.) 2002: *Region, State and Identity in Central Europe*, Special Issue in „Regional and Federal Studies”, Volume 12, Number 2, A Frank Cass Journal, London.
- GEERTZ, Clifford 1993: *Local Knowledge. Further Essays in Interpretative Anthropology*, London, Fontana Press.
- HEDEȘAN Otilia 2014, *Creative Cultural Heritage – Fieldwork Notes*, in HEDEȘAN Otilia, PERCEC Dana, POPA Corina-Eugenia (ed.), *Ethnographic studies in the Banat multicultural rural communities. A digital approach*, Timișoara: Editura Universității de Vest, p. 41-50.
- HELLER, Monica 2011: *Paths to Post-Nationalism. A critical Ethnography of Language and Identity*, Oxford University Press.
- HUGHES, James, SASSE, Gwendolyn (ed.) 2002: *Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union: Regions in Conflict*, New York, Routledge.
- JORDAN Peter, KLEMENČIĆ Mladen (ed.) 2004: *Transcarpathia – Bridgehead of Periphery? Geopolitical and Economic Aspects and Perspectives of a Ukrainian Region*, Peter Lang, Frankfurt am Main.
- JÓŹWIĄK, Ignacy 2013: *Negotiating the Territory in a Transcarpathian Urban-type Settlement* in Marija Wakounig, Markus Peter Beham (ed.), *Transgressing Boundaries. Humanities in Flux*, Zürich, Lit Verlag, p. 215-227.
- KUZIO, Taras 2008: *Theoretical and Comparative Perspectives on Nationalism: New Directions in Cross-Cultural and Post-Communist Studies*, With a foreword by Paul Robert Magocsi, Stuttgart, Ibidem Press.
- MIHĂILESCU, Vintilă 2012: *Ulysse ou le Balkanisme heureux*, in „Civilisations. Revue internationale d’anthropologie et de sciences humaines”, vol.60-2, p.13-22.
- MOISA, Daniela 2011: *Du couteau à la maison. Pratiques et matérialités de la réussite au village de Certeze*, in „Martor. Revue d’Anthropologie du Musée du Paysan”, 16/2011, p. 35-51.
- MOTYL, Alexander J. 2001: *Encyclopedia of Nationalism. Leaders, Movements, and Concepts. Volume 2*, San Diego, California, Academic Press.
- MUSTEAȚĂ, Sergiu, NEGURĂ, Petru 2011: *Îndoctrinare, sovietizare și rusificare prin învățământ în Republica Socialistă Sovietică Moldovenească*, in MUSTEAȚĂ, Sergiu, CAȘU, Igor (ed): *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa*, Chișinău: Cartier, p. 655.

¹ Vezi URL: <http://www.youthvoice.ro/transcarpatia/cea-dea-xiia-editie-a-martisorului-din-dreapta-tisei-ucraina/>, accesat în 19.07.2015.

² Continuând observațiile și interpretările lui Victor Turner, Edith Turner definește *communitas* ca „starea resimțită de un grup de oameni atunci când existența lor comună angajează un sens deplin. Poate fi numită *satori* sau *unio mystica*, dar fenomenul este mult mai comun decât starea mistică. *Communitas* poate fi exprimată eficient numai prin povestiri. Datorită sensului resimțit de o mulțime de oameni care anulează granițele dintre ei, fenomenul ridică o multitudine de întrebări legate de forma sa, de originea sa și de implicațiile sale.” [traducerea noastră – CEP]

POPA, Corina-Eugenia 2015: *Limba română – criteriu de reglare a apartenenței în comunitățile istorice românești din Transcarpatia/ Ucraina. Studiu de caz*, in „Conviețuirea. Revista românilor din Seghedin”, seria a doua, anul I, nr. 2.

SMITH, Anthony D. 1995: *Nation and Nationalism in a Global Era*, Cambridge, Polity Press.

TURNER, Edith 2012: *Communitas. The Anthropology of Collective Joy*, New York, Palgrave Macmillan.

* This work was cofinanced from the European Social Fund through Sectoral Operational Programme Human Resources Development 2007-2013, project number POSDRU/159/1.5/S/140863, Competitive Researchers in Europe in the Field of Humanities and Socio-Economic Sciences. A Multi-regional Research Network.

Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).

Young Storytellers – Performers of Fairy Tales

The study started from the question: Is the young storyteller a potential performer of fairy tales? Obviously, the debate triggered by this question brings to the fore a series of factors which, eventually, overthrow some of the more or less consolidated stereotypes on the oral culture in general. According to these stereotypes, the ideal storyteller is imagined as an old person, a human repository of an endless narrative repertoire, which she or he promotes in front of an audience who is captivated by her or his talent. This study has become possible as a continuation of my previous research in which I investigated a field that had as a main characteristic a group of informants between 44 and 86 years of age, belonging to different ethnic groups from the region of Banat, Romania. With the exception of some isolated cases, the general tendency of the informants was to narrate stories about places, family or life stories to the detriment of fairy tales. A distinct category of informants, which led me to the idea of a separate research involving young storytellers, was that of highly educated informants. They brought to life rudimentary structures of classic fairy tales, from the oral collective memory or from written literature. In conclusion, this type of field research explored the potential of young informants to enlighten the present status of the fairy tale. The answers to the initial question were based on the practical part of the study, which focused on the area around Timișoara – an urban settlement from Banat, Romania. Young, highly educated informants, specialized in domains related to ethnology, were willing to share with me oral narratives, transmitted in their own families.

Keywords: *fairy tale; narrative; young informant; Banat*

În lucrarea *Storytelling in modern society*, Reimund Kvideland observă:

„Pentru o lungă perioadă de timp s-a susținut că tradiția narativă a dispărut în societatea occidentală modernă. Această afirmație a fost repetată atât de des, încât mulți cred că este adevărată. În ultimii ani, tot mai mulți folcloriști au descoperit că oamenii continuă să spună povești, poate nu acelea pe care ar fi dorit ei să le audă, dar oamenii povestesc. Recente cercetări americane au demonstrat acest lucru și s-a stărnit astfel nevoia de reînnoire a gândirii europene.”¹
[traducerea noastră – EP] (Kvideland 1990: 16)

În aceste condiții, întrebarea este unde se situează specia basmului popular în actualitate? Cu siguranță, această problematică pare a câștiga înțâietate față de discuția potențialului tinerilor povestitori, mai cu seamă că în folcloristica românească și nu numai, basmul este abordat ca o specie închisă și puțin permisivă la nivel de structură și conținut. Ținând cont de observațiile autorului citat mai sus și de concluziile rezultate în urma cercetării de teren în care am intervievat persoane de vârstă medie și înaintată, abordarea informatorilor de până la 30 de ani s-a constituit inițial ca o intenție de experiment care să anticipeze dacă specia are sau nu continuitate în povestitul oral din mediul timișorean.

În ceea ce privește istoria cercetării basmului popular, această specie s-a aflat, cel puțin în spațiul românesc, sub auspiciile unor reguli stabilite cu strictețe de către nume cu autoritate în folcloristica națională. Cu atenția îndreptată mai degrabă spre latura textuală, bibliografia de

¹ Cf. text original: „For a long time it has been claimed that the narrative tradition has become extinct in modern Western society. This claim has been repeated so often that many people believe it to be true. But in later years more and more folklorists have discovered that people continue to tell stories, perhaps not the kind of stories folklorists wanted to be told, but people do tell stories. Recent American research has demonstrated this and thereby given impulses for a renewal of European thinking.”

specialitate descrie și câteva elemente imperative în cercetarea și culegerea basmelor populare, unde povestitorul deține o poziție centrală. Din seria de însușiri potrivite unui povestitor talentat, Ovidiu Bîrlea stabilește că limita de vârstă constituie un factor decisiv în selectarea performerilor de basme:

„Povestitorii se recrutează cu precădere, iar cei talentați, exclusiv dintre maturi și bătrâni. Desigur că povestesc și copiii, unii dintre ei deținând un număr impresionant de narațiuni, dar acestea în genere sunt îmbrăcate într-o formă mai săracă, uscată și neatrăgătoare, ei mărginindu-se să repete din memorie așa cum au auzit. Nici tinerii nu se remarcă printr-un talent narativ care să captiveze. Dacă în celelalte genuri folclorice ucenicia necesită o perioadă mai scurtă, care uneori e chiar favorizată de o vârstă mai fragedă, cum ar fi bunii dansatori, bunii instrumentiști sau chiar bunii cântăreți, aici e nevoie de o perioadă mai îndelungată de dezvoltare a talentului narativ. (Bîrlea 1966: 24)

Prin raportarea la bibliografia bănățeană, se conturează o situație explicită în ceea ce privește repertoriul regional de basme. Primii culegători care au adunat basme din Banat, subliniază că zona este marcată de o pronunțată dificultate în identificarea unor buni performeri de basme populare, fiind sugestivă în acest sens *Introducerea* la culegerea fraților Schott, din 1845. În descrierea succintă a activității de teren, cei doi culegători germani subliniază dificultatea întâmpinată în procesul de notare a narațiunilor:

„Deoarece, îndeobște, este extrem de greu să găsești în popor povestitori buni, adică dintre aceia care nu amestecă poveștile între ele, a trebuit să las de-o parte unele materiale, fără să le mai prelucrez, căci nu începea bine o povestire, că se și combina cu alta. Dar tocmai din pricina acestei dificultăți datorez profundă recunoștință, pe care o exprim public aici, tuturor acelor care m-au ajutat cu atâta bunăvoință să culeg poveștile de față și nu m-au respins sau batjocorit, cu aerul distins al semidocților.” (Schott 2003: 99)

Mărturia culegătorilor germani imprimă încă de la inițierea cercetărilor asupra basmului bănățean o etichetă potrivit căreia basmul – povestitul oral – ar depinde de o categorie de persoane relativ dificil de identificat.

Materialul adunat de culegătorii care s-au succedat în folcloristica bănățeană scoate la iveală etape relevante atât pentru repertoriul narativ publicat, cât și pentru metodele aplicate în demersurile de adunare a narațiunilor: pentru secolul al XIX-lea este sugestivă etapa George Cătană, care, spre deosebire de alți culegători de la acea vreme, alege să lucreze și cu informatori de talie intelectuală, detaliu care îi conferă acestui culegător o dimensiune distinctivă. Dincolo de sintagma „mare meșter de povești” (Cătană 1947: 44) pe care George Cătană o utilizează spre a descrie cei mai talentați povestitori, el nu trece cu vederea nici informatorii intelectuali din sate, cum este exemplul învățătorului Pavel Jurchescu din comuna Ruginosu. (Cătană 1947: 127) Selectarea povestitorilor specializați din punct de vedere cultural constituie o formă de inovare sau mai degrabă de acceptare a unei situații date, impuse de terenul bănățean în privința culegerii basmelor populare. Pentru a caracteriza un povestitor talentat, George Cătană face uz de câteva atribute care, la rândul lor, sunt rezultatul propriei sale creativități: „Auzită de la Iamăs Leta, *mare povestaș* din Valeadeni”; „Auzită în anul 1927 de la David Petcu din comuna Birda, fost cioban servitor în Apadia”; (Cătană 1947: 36) „Auzită când eram copil la casa tatălui meu în Remetea-Fogonici, de la un vecin al nostru poreclit «Soroș» *meșter mare de povești*, care ne tăia porcii totdeauna în ziua de Ignat.” (Cătană 1947: 56) Configurarea procesului de adunare a basmului printr-o pluritate de informatori și de canale de transmitere a textului narativ, constituie un model comparabil cu cel al lui Ioan Micu Moldovan care, dascăl de profesie, adună prin elevii săi, în secolul al XIX-lea, o colecție impresionantă de narațiuni populare (Moldovan 2014). Acest demers arată că unii dintre tinerii elevi dețin un potențial narativ aparte, în care se combină exprimarea tânărului educat la acea vreme, cu imitarea sau redarea cât mai fidelă a stilului oral, cu toate implicațiile sale.

Tododată, Petre Ugliș-Delapecica, la începutul secolului XX, culege narațiuni din zona Aradului. La finele cărții *Poezii și basme populare din Crișana și Banat* (Ugliș Delapecica 1968), culegătorul întocmește o listă a informatorilor din care rezultă că un număr considerabil dintre aceștia sunt „știutori de carte”. Fără a putea intui cu exactitate sensul acestei descrieri cu privire la nivelul de educație școlară a informatorilor, se remarcă faptul că, spre deosebire de George Cătană, nu se subliniază întocmai ocupația povestitorului, ci probabil că sintagmele „știutor” și „neștiutor de carte”, se focalizează cu exactitate asupra cunoașterii minimale a scrisului și cititului (Ugliș Delapecica 1968: 353).

Între 1967-1969, Gabriel Manolescu, Vasile Crețu și Ion I. Pop înregistrează basme de la persoane cu vârste de peste șaiszeci de ani, antologate ulterior în *Basme din Banat*, iar Otilia Hedeșan identifică această generație de povestitori ca fiind „ultima pentru care povestitul oral mai este un act cultural viu și eficient.” (Hedeșan 1995: IV)

După cum se prezintă lucrurile în raport cu incursiunea bibliografică de mai sus, o caracteristică generală a etnologiei românești este că plasează basmul sau mai exact îl încadrează între parametri limitativi ai textului propriu-zis. Povestitul oral este mai degrabă trecut cu vederea, în contextul în care bibliografia străină actuală articulează un discurs tot mai insistent asupra orizonturilor de cercetare oferite de noile tipuri și mode ale acestui gen de povestit, dar și de efectul schimbărilor socio-culturale care atrag o multitudine de modificări în tradițiile orale:

„Reabilitarea culturii orale s-a lansat în contextul unor trand-uri ideologice și societale mari, cum ar fi, de pildă, conștientizarea tot mai acută a problemelor de mediu și a neliniștii legate de pierderea controlului asupra unor forțe care sunt generate de tehnologiile complexe. Reînnoirea culturii orale poate fi, de asemenea, pusă în relație cu mișcări regionale care au condus la redescoperirea și reaccentuarea unor identități etnice; mesajul ideologic de acest tip poate fi pus în discurs de către literatura orală. Aceleași mișcări și ideologii au făcut să ia naștere implementarea unor proiecte culturale noi și construirea unor agenții de difuzare a culturii, până atunci inexistente. Aceste agenții sunt favorabile sesiunilor de povestit în decorurile suburbane sau urbane moderne. Deoarece societățile industriale au eliminat de mult ocazia performării artei orale tradiționale, trebuie inventate și structurate noi cadre instituționale pentru o astfel de artă. Acțiunea de difuzare în librăriile publice, în centrele comunitare pentru tineret sau pentru comunități în general, în programele pentru pensionari și în case *Maisons de la culture* și altele, joacă un rol de lansarea unei noi mode a povestitului.”¹ [traducerea noastră – EP] (Görög-Karady 1999: 228)

Revenind la basmul popular în contextul bănățean, nu se poate trece cu vederea maniera în care se raportează la această specie una dintre cele mai renumite informatoare pentru anii șaptezeci ai cercetării universitare timișorene. Maria Ionescu din Topolovățu Mare, deși o povestitoare renumită în comunitate, tratează specia basmului într-o manieră aproape filologică, ea încercând să contribuie cât mai substanțial la procesul cercetării efectuate la acea vreme de Vasile Crețu. Cu toate că Maria Ionescu narează texte încadrabile în specia basmului popular, ea se raportează la această într-o manieră *mai puțin serioasă*, spre deosebire de felul cum tratează, în interacțiunea cu același cercetător, ritualul de înmormântare, descântecul etc. :

¹Cf. text original: "The rehabilitation of oral culture has emerged in the context of larger societal and ideological trends, such as the growing awareness of environmental problems and anxiety about a loss of control over forces that are generated by complex technologies. Renewal of oral culture can also be linked to regional movements that have led to the rediscovery and reemphasis on ethnic identities; this ideological message can be conveyed by oral literature. The same movements and ideologies gave rise to the implementation of new cultural projects and the construction of hitherto nonexistent agencies of cultural diffusion that are favorable to storytelling sessions in modern urban or suburban settings. Because industrial societies long ago eliminated occasions to perform customary oral art, new institutional frameworks for such art, must be invented and arranged. The role of the ever spreading network of public libraries, youth or community centers, senior citizens' programs, state-sponsored *Maisons de la culture*, etc., played a key role in launching the new fashion of storytelling."

„O fost un moș și o babă. Și n-or avut copii. Și-atuncea, mai târziu, ei or avut o fată... și-atâta de frumoasă, ca o zână. Toată lumjea o cerut-o. Și toți, bogați! Moșu o făcut o cină când o căpărit-o, c-o fost sărac, n-o mai putut să facă și nuntă. Atuncea, dac-o dat-o după ăla bogat, toți or zis:

— Da, că-i frumoasă, numa-i săracă!

Da' el o zis:

— Las-o, că nu-i săracă, că am și io două răzoruri de pământ! Și pământu mi-l țin mie, numa dau doi trăgători, doi junci și doi împingători, doi porci care râmăie-nainte. Și-i dau doi bagă-n gaură, doi stupi și păru dân coastă, jos, în vale.

Și-atuncea i-o dat. Și el, seara, zice către babă:

— Vezi, babo, acu să fim avută barem tri fete, toți bogații ar fi venit pețitori și-ar fi luat fetele noastre! Numa' tu numa' una ai făcut!

Dumnezău o fost la ușă și-o zis:

— Lasă, că io-ți dau mai două, că ți-o fătat cățeaua și ți-o fătat purceaua! Te duci și le aduci în pat! Dimineață ai mai două fete.

Și atuncea s-o dus și o adus cățălușa și o purcică. Și dimineața or fost fete, cum a lui, așa alea. Atuncea s-o năcăjit moșu că nu le cunoaște: apu' care-i fata lui? O măritat și pră alea. Tot bine.

Dumnezău o zis:

— Te duci la ele, că-i ușor de ghicit! A ta, care-i a ta, îi focu făcut, oala la foc pusă și ea-i cu furca-n brâu, paturile făcute, soba măturată. Aia-i a ta, care-ai făcut-o tu! Și care doarme-i purceaua și care-i dusă-n sat îi cățeaua.

Și-atunci, vezi, a noștri oameni zic că când te duci acasă, vezi, undeva, și-i ușile dăschise și nu-i ea acasă, aia-i cățeaua. Care doarme-i purceaua. Acu, cu mine, ce-oi fi? Mie-mi place și somnu, mă cam duc de acasă și-i dăschisă... numa' am năroc că nu se mestecă nime' la mine. Care mă judecă? No, vezi, că și o poveste ți-am spus!” (Hedeșan:2001, 57)

Exclamațiile finale care se substituie formulelor de încheiere tipice basmului, sugerează ipostaza extrem de nesigură a acestei specii: „Doamne, copile-copile, că nu mai știu ce să-ți spun” sau „No, vezi, că și o poveste ți-am spus? [...] No, ap-o fost bună?” (Hedeșan 2001: 57)

Pentru ilustrarea statutului basmului popular în cazul informatorilor tineri, am selectat două situații, două informatoare de vârstă apropiată și formare profesională asemănătoare, care pun la dispoziție narațiuni aparținând speciei basmului popular. Deși se observă o multitudine de similitudini în ceea ce privește narațiunile pe care le pun la dispoziție, cele două manifestă diferențe la nivel de atitudine, de abordare și chiar de performare a actului povestirii. Pe parcursul acestei părți a studiului voi dezvolta mici discursuri analitice pe marginea pragmaticii povestirii în cazul celor două.

A. P., în vârstă de 25 ani, este născută în Petroșani, e poetă și cadru didactic într-o localitate de lângă Timișoara. Spre deosebire de alți tineri care știu să nareze basme populare, cea dintâi discuție ce se impune în urma interviului cu ea, este dacă poate fi considerată un povestitor activ, având în vedere practică povestitul narațiunilor auzite de la mama sa, mai ales în medii scriitoricești, între prieteni, în timp ce așteaptă autobuzul, în tren: „Dar e un basm mai ciudat pe care l-am povestit mai multor prieteni, inclusiv scriitorilor și am constatat că nime nu știe povestea asta. Unii erau amuzați, unii erau fascinați de povestea asta.”

„Cică era odată într-o împărăție un împărat și o împărăteasă și erau bogați, și erau sănătoși și aveau tot ce le trebuia, numa că aveau o singură problemă și o singură tristețe mare și anume că împărăteasa nu putea să facă copii și împăratul era foarte supărat din cauza asta și atuncea s-o dus împărăteasa cu împăratu pe la tot felul de doftori și de vraci și nicidecum n-or găsit ei leacul și erau tot mai și tot mai supărați din cauza asta. Și la un moment dat, ajungând la o vrăjitoare, vrăjitoarea le spune: «No, care-i problema?» Împăratul povestește: «Uite că soția mea nu poa' să facă copii și am vrea și noi să avem un urmaș pentru împărăția noastră.» Și vrăjitoarea îi dă împărătesei un măr și îi spune să mănânce din mărul ăsta într-o zi la prânz, da să aibă grijă să nu mai mănânce nimeni altcineva din mărul ăsta, numai ea să mănânce din măr și-atuncea o să rămână sigur însărcinată și o să aibă urmași așa cum își doresc. Împărăteasa și împăratul iau mărul frumos acasă și la un moment dat, într-o zi împărăteasa, pe la amiază, merge în bucătărie singură. Ea singură, ea care nu era obișnuită să-și ia de mâncare singură. Merge în bucătărie și ia mărul să-l mănânce. Doar că, împărătesei nu-i plăcea mărul cu tot cu coajă și-atunci decojește mărul de coajă și lasă coaja pe masă în bucătărie. Mănâncă împărăteasa mărul și aruncă mai

departe cotorul pe undeva prin grădină. Și-atuncea, la un moment dat, trece servitoarea ei care vede cojile pe masă și, fiindu-i ei foame cum dereticase așa toată ziua, zice «Na, ia să bag eu cojile astea de măr în gură!» Și mănâncă numa bine și servitoarea cojile mărului fermecat. Între timp, cotorul ajunge la un cal care-l împarte cu un câine și fiecare dintre animale mănâncă și ele din cotorul ăsta de măr. Rezultatul este că peste un timp și împărăteasa rămâne gravidă. Rămâne și servitoarea gravidă și iapa rămâne gravidă și căteaua la fel.

Și împărăteasa naște un fecior frumos, absolut excepțional, deștept, curajos și toate cele. Naște și servitoarea exact în aceeași perioadă un băiat exact la fel, care seamănă foarte foarte mult cu feciorul împărătesei. Și iapa fată doi cai frumoși, puternici și căteaua face și ea, acuma nu mai știu exact, vreo șase căței sau doișpe căței, nu mai știu exact, șase cred. Și crescând copiii împreună, ajung să fie cei mai buni prieteni, feciorul împărătesei și feciorul servitoarei, care sunt supranumiți Măr și Coajă de Măr. Doar că împărăteasa la un moment dat devine foarte geloasă și se uită că fiul ei se joacă cu copilul servitoarei și nu îi convine treaba asta pentru că își dă seama că băieții seamănă foarte foarte mult între ei și că ar putea fi confundați și își pune problema dacă cumva la un moment dat feciorul servitoarei n-o să vrea să-i ia locul la tron lui Măr. Și din cauza asta într-o zi, cât Măr era plecat la vânatoare cu tatăl lui, ea-l cheamă pe Coajă de Măr și îl păcălește astfel încât îl arde cu un fier incins făcându-i un semn ca să-i poată diferenția pe Măr de Coajă de Măr. Măr când se întoarce acasă și vede ce a făcut maică-sa e foarte supărat pentru că el ține foarte mult la prietenul lui și fratele de cruce Coajă de Măr și spune, le spune părinților lui: «Io m-am săturat de treaba asta și dacă voi nu ați fost în stare să-l acceptați pe prietenul și fratele meu de cruce, Coajă de Măr, atunci eu voi pleca în lume în căutarea unei aventuri și o să-mi găsesc o împărăție a mea că nici nu-mi trebe împărăția ce vreți să mi-o lăsați voi moștenire.»

Sigur că și împărăteasa și împăratul sunt foarte triști și-l roagă pe Măr să-și schimbe decizia. Coajă de Măr la fel îi spune «Hai, nu te supăra frate că nu-i nicio problemă, că uite eu niodată n-am vrut să-ți iau tronul și chiar nu înseamnă nimic pentru mine chestia asta.» În fine, se despart ei cu lacrimi în ochi și Măr îi dă lui Coajă de Măr o batistă și-și spune așa: «Frate, să știi că atunci când vor apărea trei picături de sânge pe batista asta, atunci să îți dai seama că sunt în pericol și să vii să mă salvezi!»

Pleacă într-un final Măr în călătoria lui. Sigur își ia provizii cu el, își ia unul dintre cei doi cai și trei câini. Și trecând prin diverse împărății, Măr ajunge într-o împărăție în care un balaur teribil cu mai multe capete îi teroriza pe săteni. Și ajunge acolo și constată că oamenii n-aveau apă. Și-ntreabă: «Păi de ce n-aveți voi apă, ce se întâmplă aicea?» Și oamenii spun, sătenii povestesc că «Uite e aicea un balaur care a pus stăpânire pe fântâna noastră și ca să primim apă trebe să-i dăm în fiecare an o fată și nu știu ce chestii de mâncare.» și că «Anul ăsta a venit rândul împăratului să-și dea propria fată să fie mâncată de balaur și împăratul e foarte supărat pentru chestia asta și că e absolut disperat și a promis oricui, oricărui voinic care se va arăta vrednic să lupte cu balaurul și să-l înfrângă i-a promis fata de nevastă și jumătate din împărăția lui.»

Măr, înțelegând situația în care se află împăratul, hotărăște să-i ajute pe cei din împărăția în care tocmai ajunsese și ajunge să se confrunte cu balaurul. Duce o luptă foarte grea pentru că balaurul avea foarte multe capete și în timpul luptei e ajutat de câinii lui care se numeau Greul Pământului, Laba Ursului și Cetina Bradului. Și zice: «Na, acuma, Greul Pământului, Laba Ursului, Cetina Bradului prindeți-l și țineți-l!». Și fiecare dintre câini mușcă de un cap al balaurului și Măr reușește să taie toate capetele balaurului și este învingător în luptă. După ce se luptă cu balaurul, Măr este foarte bine primit în împărăție și împăratul îi mulțumește din tot sufletul și îi spune: «Na, uite acuma pentru că ne-ai salvat de această oroare și uite că mi-ai salvat și fata și împărăția, eu o să-ți dau pe fata mea așa cum am promis, o să-ți dau pe fata mea de nevastă și uite îți dau și jumătate din împărăție și poți să rămâi aici!» Însă Măr spune: «Nu, mulțumesc, eu trebuie să-mi continui călătoria, că aventura mea nu se oprește aici și am văzut că aveți acolo o pădure la marginea împărăției și aș vrea să trec prin pădurea asta, să merg mai departe.» La care, toți sătenii mirați, îngrijorați spun: «Ah, păi, să nu te duci prin pădurea asta că pădurea asta-i un loc rău, un loc în care se spune că stau vrăjitoarele și toți cei care au intrat acolo n-au mai ieșit, nu s-au mai întors.» Măr răspunde umil așa: «Păi o să vedem, o să-mi încerc și io norocul.»

Le dă bună ziua sătenilor și pleacă mai departe. Intră Măr în pădurea întunecoasă cu calul și cu cei trei câini ai săi și, înaintând spre mijlocul pădurii, îl prinde la un moment dat noaptea. Se înserase și atunci Măr se hotărăște să se oprească undeva, să-și facă un foc, să vâneze ceva și să

înnopteze în pădure. Măr vânează o căprioară acolo și își pregătește focul să-și frigă carnea de căprioară. Și în timp ce stătea el așa liniștit și relaxat în mijlocul pădurii și frigea la carnea de căprioară și chiar se gândea: «Mă, ce proști îs și sătenii ăștia că uite ce cred ei ca aicea în pădure îs tot felul de vrăjitoare.» Iaca se aude, zice: «Aoleu, măi, măi dragă flăcăule, vai ce frig îmi este, vai ce frig îmi este!» Și, mă, nu-și dă seama la început de unde vine vocea asta, da vocea insistă: «Aoleu, mă, flăcăule, da nu mă primești și pe mine lângă foc să mă încălzesc un pic?» Și Măr se uită la un moment dat în sus și-și dă seama că în copacul de deasupra lui, pe o creangă, stătea o babă din asta așa ciudată. Părea așa sărmană ea și schiloadă și Măr zice binevoitor așa, fără să-și pună problema ce căuta o babă noaptea în copac noaptea într-o pădure pustie. Zice: «Da, maică, cum să nu, scoboară-te de acolo din copac și vino aicea și te încălzește.» Și baba se pune la foc și la un moment dat își înfige într-un băț o broască și începe să dea peste carnea lui Măr și zice: «Io mânc carnea tu mânci broasca, io mânc carnea tu mânci broasca.» Și Măr la un moment dat se enervează și zice: «Apăi mă, babă, eu te-am primit aici la focul meu și tu vii aicea să-mi spurci mâncarea și ...Păi, ce faci?» La care baba se enervează și zice: «Na, uite acuma să știi că până aici ți-a fost și aicea ți-ai găsit pierzarea cu mine.» Și Măr își dă seama într-un final că e vorba de o vrăjitoare, numa că Măr n-apucă să scoată sabia din teacă că vrăjitoarea aruncă peste câinii și peste calul lui un praf și transformă în stană de piatră și pe câini și pe cal și pe Măr într-un final.

Între timp, în împărăție, împăratul și împărăteasa trăgeau cumva de Coajă de Măr să încerce să-i țină locul lui Măr, cât Măr era plecat. Numai că, într-o bună dimineață, Coajă de Măr scoate batista pe care Măr i-o dăduse înainte de a pleca și observă că pe batistă or apărut trei picături de sânge. Și-atuncea Coajă de Măr își dă seama că fratele lui de cruce, Măr, e într-un mare pericol, într-o mare primejdie și hotărăște să pornească în căutarea lui Măr. Sigur că împărăteasa și împăratul de unde nu-l suportaseră înainte, acum încep să plângă și-l roagă «Hai, nu pleca și tu că cine o să rămână în împărăția asta, că cine o să mai conducă împărăția dacă și tu pleci că uite ș-așa a plecat și s-a prăpădit fiul nostru Măr. Măcar tu să duci mai departe împărăția.» Însă Coajă de Măr le spune foarte frumos: «Știți, io trebe să îl ajut pe fratele meu de cruce la care țin foarte mult.» Își pregătește merindele de drum, Coajă de Măr, își ia și el unul dintre cai și încă trei câini și pleacă în căutarea lui Măr. Merge și trece prin diverse sate și-și dă seama peste tot pe unde trecea că sătenii vorbeau despre un voinic, viteaz care a trecut pe acolo și foarte mult bine le-a făcut și i-a salvat și își dă seama că este pe urmele lui Măr. Într-un final, ajunge și el în împărăția în care Măr se luptase cu balaurul și în care îi salvase pe săteni și sătenii spun.... Coajă de Măr întreabă: «Na, încotro a luat-o voinicul care v-a salvat?» Și sătenii îi spun: «Uite, a intrat în pădure, da nu te du și tu că acolo sunt numa spirite rele și vrăjitoare și o să pățești și tu la fel ca el că uite el nu s-a mai întors.» Dar Coajă de Măr nu-i ascultă și-și continuă drumul și intră într-un final și el în pădure pe urmele lui Măr. La fel ca Măr e prins de lăsarea serii în mijlocul pădurii și hotărăște să-și facă un foc și să-și pregătească ceva de mâncare. Așezându-se la foc și prăjindu-și carnea acolo pe foc, aude și Coajă de Măr o babă care are o voce care strigă așa miloasă. Zice: «Aoleu, măi, flăcăule, dar tare mi-i frig, tare mi-i frig.» Și Coajă de Măr se uită, vede o babă în pom, se gândește, el fiind fecior de servitoare și deprins cu ale lumii și cu oamenii care pot să aibă mai multe fețe, se gândește: «Mă, asta nu-i a bună... Că ce dracu caută baba asta noaptea cocoțată în copaci?» Și-atuncea Coajă de Măr îi zice «Na, scoboară-te, dacă vrei. Scoboară-te și încălzește-te la focul meu.» Și baba zice, îi zice lui Coajă de Măr: «Mă, io m-aș scoborî, dar mie mi-i frică de câinii tăi.» Și zice baba lui Coajă de Măr: «Dar tu ia de aicea un par și aruncă în foc și atuncea ei n-o să mai aibă nicio treabă cu mine și...Nu, aruncă parul peste ei și atuncea ei n-o să mai aibă nicio treabă cu mine, o să stea liniștiți!» Și Coajă de Măr zice: «Da, da, no bine, dă aicea!» Și-n loc să arunce cu parul peste câini și peste cal, Coajă de Măr jap, aruncă cu parul în foc. Zice: «Mă lași cu prostiile tale, mă babă nebună și scoboară-te tu numa!» Și baba scoboară la foc și începe tot așa cu broasca să-l necăjască pe Coajă de Măr. Zice: «Io mânc carnea, tu mânci broasca, io mânc carnea, tu mânci broasca...» Și Coajă de Măr se enervează și zice: «Ah, păi, tu de asta-mi ești.Păi, stai, io te-am chemat aicea la focul meu și te las aicea să te încălzești și tu vii aicea să-mi spurci mâncarea?» Și zice: «Păi, stai că nu se poate așa!» Și-atunci vrăjitoarea se transformă și, ca să-l răpună și pe Coajă de Măr, îi zice lui Coajă de Măr: «Lasă că așa soartă o să ai și tu cum o avut și frati-tu ailalt.» Și atunci Coajă de Măr își dă seama că vrăjitoarea l-a transformat în stană de piatră pe Măr și își scoate sabia din teacă și de data asta câinii sar și se reped pe babă pentru că vrăjitoarea mizase pe faptul că câinii sunt transformați în

stană de piatră și câinii sar pe babă și o rup în bucăți și o omoară pe vrăjitoare, moment în care blestemul se dizolvă și revin la viață și Măr și câinii și calul lui.

Și se întorc ei fericiți, iar Măr decide să rămână în împărăția pe care o salvase de balaur, să rămână împărat acolo. Coajă de Măr se întoarce în împărăția părinților lui Măr și rămâne împărat acolo.”

O formă de povestit viu prezent și mediul intelectual relevă o schimbare esențială pentru basmul popular, caracteristic mai degrabă pentru prezent în mediile infantile și pentru literatura școlară. Circumstanțele în care se declanșează un act narativ corespund celor amintite de Ovidiu Bîrlea, cu mențiunea că, în cazul informatoarei în cauză, acest fenomen atrage atenția prin integrarea lui într-un mediu intelectual. Simultan, povestitul la A. P. se regăsește și în momente care favorizează astfel de acțiuni, cum este cazul așteptării unui mijloc de transport. Ovidiu Bîrlea nota: „În cadrul întâlnirilor temporare la moară, pui etc., până li se termină partea dată în lucru, oamenii ascuți bucuroși povești și glume. Chiar în timpul călătoriilor, pe jos sau cu trenul, tovarășii de drum obișnuiesc să-și spună povești.” (Bîrlea 1966: 17)

Repertoriul lui A. P. cuprinde basmul său preferat, *Măr și Coajă de măr*, alături de alte „povești minerești” pe care le-a asimilat în familia sa mixtă, de etnie română și maghiară. Episodul care este conectat însă actului povestirii este centrat asupra imaginii materne, datorită faptului că mama era cea care obișnuia să le nareze copiilor înainte de culcare.

Conform sistemului tipologiei basmului întocmit de Antti Aarne, *Măr și Coajă de măr* face parte din categoria narațiunilor *Gemenii sau frații de sânge*. (Mamele au mâncat un gălbenuș dublu; au mâncat din același pește; din același măr; pui ai lupoacei sau ai oii) (Schullerus 2006: 37). La nivel textual, povestitoarea respectă în mare parte structura canonică a unei astfel de narațiuni. Datorită formării profesionale filologice, ea acordă o atenție sporită detaliului, menționând că speră să nu omită ceva.

Totodată, spre deosebire de siguranța unui povestitor specializat (Gatto 2006: 33), povestitoarea în cauză își asumă pe deplin actul narativ, dar mai cu seamă textura conținutului, depunând efortul de a resuscita narațiunea din memorie, fără a omite detalii:

„Și împărăteasa naște un fecior frumos, absolut excepțional, deștept și toate cele, naște și servitoarea exact în aceeași perioadă un băiat exact la fel, care seamăna foarte foarte mult cu feciorul împărătesei. Și iapa fată doi cai frumoși, puternici, și căteaua face și ea... Acum nu mai știu exact... Vreo șase căței sau doispe căței... Nu mai știu exact... Șase cred.”

Educația filologică a informatoarei este marcată prin pigmentarea textului cu neologisme și exprimări apropiate mediului intelectual, dar și survenite în urma experienței scriitoricești:

„Desigur că și împăratul și împărăteasa au fost foarte triști și-l roagă pe Măr să-și *schimbe decizia*. [...] A venit rândul împăratului să-și dea propria fată să fie mâncată de balaur și împăratul nostru e foarte supărat *pentru chestia* asta și-i *absolut disperat*. [...] Na, acum, Greu pământului, Laba ursului și Cetina bradului... Prindeți-l și țineți-l! [...] Aoleu, mă, flăcăule, da nu mă primești și pe mine lângă foc să mă încălzesc un pic?”

Imitarea dialogului ca procedeu „de căpetenie al stilului narativ oral” (Bîrlea 1966: 87) apropie informatorul (aparent nepotrivit ca vârstă) de povestitorul popular, specializat, dar este recondoscibilă, deopotrivă, abilitatea scriitoricească a informatoarei: „Apăi, bă, babă, io te-am primit aicea la focu meu și tu vii să-mi spurci mâncarea? Păi, ce faci?”

Cea de-a doua informatoare, S. T., de 28 de ani, este originară din Jimbolia, județul Timiș. Înainte de a iniția discuția pentru care acceptase interviul, îmi aduce la cunoștință că urmează să nareze un basm reținut pe cale livrescă, pe care bunica Ilona îl citea dintr-o carte de basme maghiare. Datorită unei tonalități și a unui ritm sugestiv și natural totodată, nuanța colocvială pe care o impune S. T. ar fi dificil de cuprins numai în forma scrisă. Datorită acestei trăsături care caracterizează un anumit stil narativ, în cazul basmului narat de S. T., se

reconfigurează o anume dificultate de transpunere a textului în forma scrisă. Este vorba de chicotele informatoarei la unele episoade, cuvinte și acțiuni, care atrag atenția asupra poziției pe care specia basmului popular o ocupă, și anume aceea de material permisiv, capabil a stârni râsul între adulți și a scoate nararea basmelor de sub auspiciile unui fenomen destinat în totalitate copiilor:

„Bun. Păi era un prinț tânăr, necăsătorit care umbla într-o pădure și tot se juca cu pietrele. Arunca cu pietrele prin jur și a venit o babă care avea trei ulcioare și a venit la fântână, în special ca să ia apă, normal. Și vedea că prințisorul tot se joacă cu pietrele și l-a atenționat de câteva ori că «Vezi că o să-mi spargi ulcioarele. Și dacă îmi spargi ulcioarele, o să te însori cu o femeie din pădurea asta.» Și nu a dat crezare cuvintelor bătrânei și a continuat să arunce cu pietre până să spargă toate ulcioarele. Și atunci i-a zis bătrâna: «Vezi, asta ți-a fost, o să te căsătorești clar cu cineva din pădurea asta.» Na, da el n-a crezut-o și-a mers mai departe. Se plimbă, se plimbă, se plimbă și vede trei copaci foarte frumoși și se gândește că «Cred c-aș avea nevoie de lemnul acestor copaci să fabric diverse chestii.» Și avea la el o brișcă...Un cuțit...Și a tăiat primul copac. Și în momentul în care a căzut la pământ copacul, s-a transformat într-o zână foarte frumoasă, cum nu s-a mai văzut pe lumea asta. Numai că i-a fost sete și «Dă-mi apă, dă-mi apă!» și prințul nu avea la el apă și a murit în brațele lui. Și, na, cu mare tristețe a dus-o în împărăția lui și a tatălui lui și a îngropat-o cu mare tristețe, mare tristețe. A doua zi merge din nou în pădure și taie al doilea copac. La fel, se transformă într-o zână de șapte ori mai frumoasă decât prima zână. Și tot așa era firavă și avea nevoie de apă. «Vreau apă, vreau apă!» Asta iar n-avea apă. A murit. A luat-o-n brațe. Cu și mai mare tristețe a îngropat-o. Așa cum stătea noaptea și se gândea că mai rămase un copac că probabil că și ultimul copac e o zână și de data asta s-a gândit să se pregătească și cu apă când, na, când urma să se întâmple ce avea să se-ntâmples. Și era atât de nerăbdător încât nici nu mai putea să doarmă, da, na, n-a vrut să plece pe întuneric. Așa că dimineața s-a dus și a tăiat al treilea copac și bineînțeles s-a transformat într-o zână de șaptesapte de ori mai frumoasă decât celelalte, de o frumusețe cum nu s-a mai văzut pe pământ și tot așa a fost însetată. Și a servit-o dintr-un pahar special și zâna s-a pus pe picioare și și-au jurat dragoste veșnică și, na, i-a propus să se căsătorească cu el. S-au luat în brațe și au pornit înspre împărăție. Pe drum el i-a mai povestit din ce familie face parte, despre obiceiurile castelului și, la un moment dat, și-a dat seama că a mai uitat ceva în pădure și a rugat-o pe zână să-l aștepte la fântână că era slăbită și nu mai putea să meargă cu el tot drumul. Și cum stă acolo zâna, vine la un moment dat o țigăncușă să ia apă și curioasă din fire a întrebat-o: «Ce cauți aici?» Și, cum zâna nu era adaptată lumii materiale, nu știa, i-a povestit de bună credință tot că îl așteaptă pe prinț, că urmează să se căsătorească... Și țiganka s-a gândit că, na, acum a pus ea mâna pe Dumnezeu și a împins-o în fântână pe zână, care nu a murit, dar s-a transformat într-un peștișor de aur. Și i-a luat hainele, s-a îmbrăcat ea în zână. Și vine prințul, vine prințul să-și ia viitoarea mireasă și o vede pe țigancă și îi spune că: «Te-ai cam urât în timp... Dacă n-aveai hainele astea pe tine nu te-aș fi recunoscut.» «Ah, că-s slăbită, că o să mă refac în castel, că nu știu ce.» Și a zis că «Hai că o iau și-așa.» Și s-au căsătorit și între timp prințesa, nah, împăratul s-a obișnuit cu mireasa lui și, între timp pentru că o ducea bine, s-a mai înfrumusețat și ea și și-a mai schimbat și ea felul de a fi. Și chiar a și ajuns să o și iubească și a fost bine multă vreme, numa a început la un moment dat țiganka să viseze cum că se întoarce la viață zâna și i se făcu tot mai rău. Pe zi ce trecea, era tot mai rău, se îmbolnăvea tot mai tare. Nu știa ce să mai facă, nu putea să doarmă noaptea. Și împăratul a chemat zeci de doctori, zeci de tămăduitori și nimeni n-a reușit s-o vindece. Și într-o zi s-a gândit să-i spună împăratului că a visat că dacă ar putea să mănânce din peștișorul care se află în pădure, în fântâna unde s-au întâlnit, ar putea să se facă bine. Și, bineînțeles, împăratul a trimis oameni după peștișor și, na, l-au făcut gril și au mâncat tot peștele. Și deși a ordonat împărăteasa să fie arse toate rămășițele, cei de la bucătărie au lăsat un solz să treacă pe lângă și acea bucată a ajuns în curte și din acea, cum să zic, rămășiță, a crescut un copac, o salcie foarte frumoasă și foarte înaltă. Și la început împărăteasa s-a bucurat ce bine, că o să poată să facă diverse lucruri sub copac, cum ar fi țesut, croit, activități femeiești. Și până să-și dea seama că, de fapt, n-avea cum peste noapte să crească așa un copac mare, numa dacă n-ar fi fost o rămășiță din zână care avea puteri miraculoase. Așadar s-a îmbolnăvit din nou, s-a întristat, a căzut în depresie profundă, nimeni nu mai putea s-o scoată din starea asta până să vorbească din nou cu împăratul și să-i spună că: «Am visat că până nu se taie copacul ăla și nu-i eliminat total din rădăcini și ars, nu mă pot însănătoși.»

I-a părut rău împăratului că era fain copacul, da a zis să-i facă pe plac că a văzut că prima oară a funcționat. Așa că a tăiat copacul cu durere în suflet. Și din nou împărăteasa se refăcu din boală. Dar tot așa, cei care au tăiat copacul au rămas cu o bucată din copac. Cum se zice că răul nu-l poți elimina total, lasă urme. Și a ajuns acea bucăciță în casa acelor slugi ai împăratului. Și la un moment dat, era un bărbat și o femeie. Pleacă de acasă la castel să lucreze și când se întorc acasă văd totul făcut curat. Și s-au gândit că vecinii au vrut să facă o glumă cu ei, dar, na, nu era așa. Și a doua zi tot așa, pleacă de acasă, se întorc acasă, totul făcut curat lună. A treia zi s-au gândit să se uite, să rămână să vadă ce se întâmplă. Și au văzut cum o tânără foarte frumoasă, de o frumusețe miraculoasă face curat. Și au intrat înăuntru și fata s-a ascuns într-o ladă să nu fie găsită, dar bărbatul a smuls capacul lăzii și a găsit-o plângând. Li s-a făcut milă de ea și au întrebat-o de unde vine, ce face și le-a povestit toată povestea vieții ei și li s-a făcut foarte milă de ea și au vrut s-o înfieze și au ținut-o la casa lor. Dar fata se simțea prost, cum să cheltuiască bieții oameni pe ea și i-a cerut femeii să întrebe la castel împărăteasa dacă n-are un loc de muncă pentru ea de slujitoare. Și cum țiganka avea inimă de țigancă, nesătulă, și, deși avea suficiente servitoare, s-a gândit că de ce nu, de ce să n-aibă încă o slujitoare. Și așa a prezentat-o pe fata, pe zână, îmbrăcată în haine de servitoare. Țiganka nu a recunoscut-o și a pus-o să facă diverse munci pe la castel. Și a trecut multă vreme așa și nu s-a întâmplat nimic deosebit. Zâna își făcea treaba și împărăteasa era mulțumită, până într-o seară când s-au adunat mai mulți slujitori ai castelului și erau prezenți și regele și regina sau împăratul și împărăteasa, nu mai știu exact...Și era obiceiul la ei ca seara să se povestească povești sau basme de-ale servitorilor. Și zâna nu povestise niciodată nimic, așa că a insistat împărăteasa să povestească ceva de data asta. Și-a nceput să povestească cum că un prinț se plimba printr-o pădure și i-a spart ulcioarele unei femei și a povestit toată povestea ei și a împăratului, și partea în care a venit țiganka și a aruncat-o în fântână. Iar când a auzit împărăteasa această poveste a vrut să o dea afară pe slujitoare, pe zână, însă împăratul nu a lăsat-o și s-a creat un mare scandal. Împăratul și-a dat seama că de fapt dragostea lui adevărată era zâna, slujitoarea și a vrut să omoare țiganka, însă zâna a insistat să o trimită doar în lume pentru că nu era în stare de atâta cruzime. I-a și zis să-i dea o sută de forinți să aibă bani de drum. Și, din acel moment, împăratul și zâna, regăsindu-se, au fost de nedespărțit și au trăit fericiți până-n adânci bătrâneți într-o bucurie foarte mare și în belșug fără limite.”

La nivelul frazei, textul narat de S.T., *Prințul și țiganka*, nu lasă să se întrevadă amprenta unei traduceri spontane din limba maghiară în limba română, ceea ce subliniază pregătirea filologică a informatoarei. Pentru a recalibra acest basm la particularitățile care se impun în conformitate cu canonul românesc, informatoarea investește textul cu un vocabular adecvat: „Și nu a dat crezare cuvintelor bătrânei și a continuat să arunce cu pietre până să spargă toate ulcioarele.”

Totodată, ca în cazul primei povestitoare, textul fluctuează între elemente stereotipice ale basmului popular și expresii din limbajul colocvial contemporan: „Și se plimbă, se plimbă, se plimbă și vede trei copaci foarte frumoși și se gândește: „*Cred c-aș avea nevoie de lemnul acestor copaci să fabric diverse chestii.*”

În același timp, dialogul, repetițiile și alte detalii pe care informatori de vârstă înaintată și chiar de formare filologică le ignoră, la S. T. Sunt tratate cu atenție, răbdare și haz:

„A doua zi merge din nou în pădure și taie al doilea copac. La fel, se transformă într-o zână de șapte ori mai frumoasă decât prima zână. Și tot așa era firavă și avea nevoie de apă: «Vreau apă, vreau apă...!» Așa iar n-avea apă. A murit. A luat-o-n brațe. Cu și mai mare tristețe a îngropat-o.”

Pe marginea acurateții și modului în care cele două texte apar într-o formă nu doar consistentă, ci și rotundă din punct de vedere textual, se poate observa cum informatorul care deține un bagaj de cunoștințe lingvistice funcționează pe aceeași undă ca un culegător de secol XIX-XX. Cu alte cuvinte, textele sunt atent puse în scenă și cosmetizate în sensul pozitiv, spre a capta și a stimula curiozitatea ascultătorilor. Sunt texte „îndreptate”, „întocmite” sau „corese”, cum le descrie Ovidiu Bîrlea (Bîrlea 1969: 17). Mai mult decât atât, este fezabilă compararea

celor două informatoare prezentate cu o muncă de culegător indirect. Ele fuzionează, cu diferențele de rigoare, cu genul de intelectual culegător al materialului folcloric din secolul al XIX-lea. Nota distinctivă dintre cele două informatoare și intelectualul de secol XIX, conștient că salvgradează „cultura neamului” său, este că tânărul intelectual de astăzi nu are ca miză recuperarea unor texte, ci plăcerea povestirii unor narațiuni care trimit spre imaginea familiei din copilărie.

Concluzii

Cele două exemple de culegere a narațiunilor basmice prin intermediul unor povestitori probează ipoteza acestui studiu și scot la iveală faptul că basmul, ca specie a povestitului tradițional oral, supraviețuiește mai mult sau mai puțin activ în mediile urbane. Cert este însă că declanșarea unui act narativ de tipul basmului popular din partea unui informator cu studii chiar de specialitate, constituie un garant al continuității speciei și o primul pas în conservarea textului canonic al basmului într-o formă îngrijită și controlată de acuratețea unui specialist.

Pentru informatorul de vârstă relativ tânără și cultivat, basmul popular beneficiază de continuitate și de interes, în sensul că nararea unui basm poate fi pusă în act cu ușurință și deschidere, iar atitudinea acestui informator este una pozitivă față de fenomenul povestitului basmelor.

Informatorul din categoria celor prezentați se detașează de o atitudine conform căreia orice element derivat din cultura tradițională necesită salvagardare și atenție, deși prin modul în care acesta povestește basmul, specia este conservată.

Specia basmului se bucură de procesul de salvagardare a textului datorită educației, talentului, dar și a plăcerii pentru povestit. Textele exemplificate, cu toate observațiile care s-ar mai putea adăuga, constituie basme populare, texte consistente, care corespund definițiilor de specialitate.

Referințe bibliografice:

- BÎRLEA, Ovidiu 1966: *Antologie de proză populară epică*, vol. I, București, Editura pentru literatură.
- CĂTANĂ, George 1947: *Cele mai frumoase povești din Banat, cu o copertă colorată de Mac Constantinescu și cu numeroase figuri în text*, București, Fundația Regele Mihai I.
- DELAPECICA, Ugliș, Petre 1968: *Poezii și basme populare din Crișana și Banat*, Prefață de Ovidiu Bîrlea, Editura Pentru Literatură.
- GATTO Giuseppe 2006: *La fiaba di tradizione orale*, Edizioni Universitarie di Lettere economia Diritto, Milano, 2006.
- GÖRÖG-KARADY Veronika 1999: *New Storytellers in France*, în *Traditional storytelling today, An International Sourcebook*, Edited by Margaret Read MacDonald, Contributing Editors, John H. McDowell, Linda Dêgh, Barre Toelken, Chicago, London, 1999, Editura Fitzroy Dearborn, p. 227-229.
- HEDEȘAN, Otilia 1995: *Basme din Banat*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- HEDEȘAN, Otilia 2001: *Folclorul. Ce facem cu el?* Timișoara, Editura Universității de Vest.
- KVIDELAND, Reimund: 1990: *Storytelling in modern society*, în Lutz Röhrich / Sabine Wienker-Piepho (eds.), *Storytelling in Contemporary Societies*, Tübingen, Editura Narr, p. 15-21.
- MOLDOVAN, Micu, Ioan 2014: *Folclor din Transilvania (1863-1878), I, Povești, colinde, balade*, Ediție critică, postfață, note, indici și glosar de Ion Cuceu și Maria Cuceu, Introducere de Ovidiu Bîrlea, Cluj-Napoca, Editura Mega.
- SCHOTT, Arthur și Albert, 2003: *Basme valahe, cu o introducere despre poporul valah și o anexă destinată explicării basmelor*, Iași, Editura Polirom.
- SCHULLERUS, Adolf, 2006: *Tipologia basmelor românești și a variantelor lor, Conform sistemului tipologiei basmului întocmit de Antti Aarne*, București, Editura Saeculum I.O.

* This work was cofinanced from the European Social Fund through Sectoral Operational Programme Human Resources Development 2007-2013, project number POSDRU/159/1.5/S/140863, Competitive Researchers in Europe in the Field of Humanities and Socio-Economic Sciences. A Multi-regional Research Network. / Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).

ALTE PERSONAJE PREZENTE ÎN TEXTELE CEREMONIALE DIN OBICEIUL COLINDATULUI ÎN VALEA ALMĂJULUI, JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN *

Maria VÂTCĂ
(Universitatea de Vest din Timișoara)

vatcamaria@yahoo.com

Other Characters Present in the Ceremonial Texts of the Carolling Customs in Almăj Valley, Caraș-Severin County

The aim of this study is to examine a few characters that are found in the ceremonial texts (carols, Christmas carols) which belong to the carolling customs from Almăj Valley, Caraș-Severin County, practised during the winter holidays. We will not refer to the biblical characters encountered in the lyrical creation, which are specific to the custom we have mentioned, but to a few characters belonging either to the ecclesiastical space, like Saint Basil (the Great) – also known in this area under the name of *Holy New Year* –, or to the Romanian tradition: old Claus (Santa Claus), the host / the hosts (“the squires”, the vigorous, Nicholas, George – prototype of host-son). Due to the fact that these lyrical creations are part of the oral culture, and, therefore, they have been transmitted from generation to generation verbally, the names of the characters are various (for example, *Micolaie*, *Ghiorgh(i)e*, *Taica Crăciun*, *Sfântu Anu-nou*). Also noteworthy is the fact that, through their involvement both in the specific practices of this period and in the action presented in ceremonial texts, they undergo a series of adaptations to the local area (for example, they eat together during holidays and on feasts); at the same time, they appear alongside some of the biblical figures, although they obviously belong to different historical periods or are related to certain well-known legends. All the above-mentioned aspects are worth discussing, especially given the fact that the involvement of the characters in the action of the texts or in the specified manifestations does not have a predominantly Christian connotation, but rather a secular traditional one.

Keywords: *traditional culture; symbol; carolling; Almăj Valley; custom; carol*

În cadrul vieții tradiționale, toate obiceiurile îndeplinesc funcții multiple: socială, economică, ceremonială, artistică, dar și sacră (Boldureanu 2008: 49). Dintre acestea, prima – cea mai importantă – este aceea de stabilire a unor „relații între om și o forță supranaturală, nedefinită, sau aceea de influențare a relațiilor interumane”, având „un impact direct asupra vieții omenești” (Papană 2006: 4). O altă funcție importantă este cea cultural-estetică (privind latura spectaculară a obiceiurilor tradiționale), precum și cea de comunicare în timp (de transmitere a unui mesaj generațiilor următoare prin intermediul obiceiului).

După cum au constatat cercetătorii în domeniu, în sincretismul obiceiurilor de iarnă pot fi reperate o serie de elemente de factură precreștină sau creștină, al căror sens inițial, odată cu trecerea timpului, s-a estompat într-o anumită măsură, conservându-se, la ora actuală, doar la nivel de manifestare de tip tradițional.

Fenomenul colindatului, acel „complex ceremonial” din cadrul obiceiurilor de iarnă, face parte din genul ritual al folclorului, gen ce cuprinde poezia obiceiurilor (componenta literară) și îndeplinește mai multe funcții: o funcție augurală (de prevestire, urări de sănătate), o funcție apotropaică (de alungare a răului) și o funcție propitiatorie (de îmblânzire, protecție din partea soartei) (Boldureanu 2008: 76-77).

Deoarece obiceiul colindatului în sine prezintă un caracter de urare, textele implicate în acest obicei, colindele propriu-zise, sunt caracterizate „printr-o mare varietate tematică și imagistică, determinată de caracterul individualizat al urării” (Pop, Ruxăndoiu 1978: 156). Ele „mobilizează forța magică a cuvântului”, repetarea lor an de an, de sărbătoarea Crăciunului, având rolul de a redefini lumea (Hedeșan 2005: 50). Menționăm însă că aceste texte ceremoniale nu apar doar în cadrul obiceiurilor de iarnă (Ghinoiu 2004: 150).

Colinda, a cărei apariție a avut la bază un „nucleu arhetipal”, dezvăluie o serie de „elemente relictuale aparținând unei mentalități arhaice. În evoluția ei diacronică, această

mentalitate s-a prelungit și s-a cristalizat prin stratificări succesive într-o mentalitate de tip folcloric, din care colinda, ca datină, a preluat elemente ale spiritualității romane și, ulterior, ale creștinismului originar de expresie latină” (Trifan 2008: 7).

Narațiunea colindului este, deseori, situată la granița dintre real și fantastic, personajele sau temele fiind plasate într-un timp nedeterminat. Excepție fac colindele cu tematică creștină, unde esențial este mesajul, care prezintă nu dogma în sine, ci principiul moralizator, „cel de influențare în bine a vieții comunitare” (Papană 2004: 43).

În lucrarea de față ne vom opri la câteva personaje prezente în textele ceremoniale (colinde, cântece de stea) integrate în obiceiul colindatului din Valea Almăjului, județul Caraș-Severin, practicat în perioada sărbătorilor de iarnă. Nu ne vom referi la personajele biblice întâlnite în creațiile specifice obiceiului amintit, ci la câteva dintre cele care aparțin fie spațiului bisericesc, cum ar fi Sfântul Vasile (cel Mare) – cunoscut în zonă și sub numele de *Sfântul Anul Nou* –, fie celui tradițional românesc: bătrânul Crăciun (Moș Crăciun), gazda / gazdele („boierii”, voinicul, Nicolae, Gheorghe – prototip al gazdei-fecior).

Demn de semnalat este faptul că, până prin 1948, în Valea Almăjului exista o practică solidă (în special sub aspect religios) a obiceiului colindatului, estompată mult până în 1990 și după aceea. Există localități care au păstrat obiceiul, restricțiile manifestându-se doar în ce privește textele ceremoniale, dar și acelea se colindau pe ascuns la cei ce le solicitau, cu precădere la cei bătrâni, care cunoșteau vechile practici.

SFÂNTUL VASILE. Cunoscut și sub numele de *Vasile cel Mare*, a fost arhiepiscopul Cesareii Capadociei (Bălan Mihailovici 2003: 603), scriitor și organizator al monahismului, considerat unul dintre cei mai importanți părinți ai Bisericii (Braniște, Braniște 2001: 516). Alături de Grigorie de Nazianz și Ioan Gură de Aur, cei trei sunt cunoscuți sub numele de *Sfinții Trei Ierarhi* (în Valea Almăjului – „Trăierașii”), prăznuiți în data de 30 ianuarie.

În credința populară apare și sub numele de *Sânvăsii* – o divinitate folclorică extrem de complexă. Tot în spațiul tradițional se spune că în noaptea Sfântului Vasile (1 ianuarie) se deschide cerul (Aga 2005: 406), moment când sunt întreprinse o serie de practici magice. Principalele datini din această seară se leagă strâns de obiceiurile agrare de primăvară – în Valea Almăjului, de exemplu, *calendarul de ceapă* –, dar există și alte manifestări de ghicire a viitorului, a ursitei (Evseev 2007: 539) – ridicatul „taierilor”; acesta constă în ascunderea sub mai multe farfurii (minimum trei) a unor obiecte precum: oglindă, pieptene, creion, mămăligă, cărbune, dulceață, boabe de fasole, zahăr, bani etc. În funcție de ce se nimerea a fi sub farfuria ridicată de fiecare copil, se defineau trăsăturile celui / celei ursit(e), simbol al viitoare perechi: oglinda – frumusețe, pieptenele – dichiseală sau dinți mari, creionul – om cu carte, mămăligă – om flămând toată viața, cărbunele – brunet etc.

În colindele din Almăj, acest personaj apare sub numele de „Sfântu Anu Nou”, după cum se constată și într-un text cules din Bozovici, unde, alături de el, sunt înșiruite și alte personaje biblice: „Lîngă **Sfîntu Anu-nou**, / Ședze Sfîntu Ion. / Cîntaț, dom-mari, cîntaț, / Și la Țîgañ daț.” (Petrovici 1935: 41)¹ (colind din Bozovici); „Iși, aișia, Doamnîe-aiși, (bis) (a) / Iest'o masă marîe-ncinsă, / [...] / Șăgia bătrînul Crășiunu. (bis) / După bătrînul Crășiunu (bis) / Șăgia **Sfîntul Anu Nou**. (bis) / După **Sfîntul Anu Nou** (bis) / Șăgia Sfîntul Sînciîonu.” (Ursu 1958: 169). Acest colind e cunoscut și în altă variantă: „Șagîe bătrînul Crășiunî. (bis) / Lîngă bătrînul Crășiunî. (bis) / (B) Șagîe **Sfîntul Anul Nouî**. (bis) / Lîngă **Sfîntul Anul Nouî** (bis) / (A) Șagîe Sfîntu Sîmcionî. (bis)” (Ursu 1958: 170); „Lîngă bătrînu(l) Crăciun (bis) / Ședea **Sfântu(l) Vasilie**, (bis) / Lîngă **Sfântu(l) Vasilie** (bis) / Ședea Sfântu Sfântu Ion (bis)”².

BĂTRÂNUL CRĂCIUN (MOȘ CRĂCIUN, TAICA CRĂCIUN). Moș Crăciun, personaj cunoscut în Almăj sub numele de „Taica Crăciun”, este un „pseudomit familial modern, lipsit de

¹ Precizăm că, în lucrarea de față, redarea fonetică a textelor este aproximativă, cu respectarea scrierii cu *î* a textelor culese de Emil Petrovici și de Nicolae Ursu.

² Nicolae Piescu, 83 de ani, cântăreț de strună, Bozovici.

sacralitatea religioasă a sărbătorii creștine, pe care o însoțește, fiind probabil de origine livrescă relativ recentă (după franc. *Père Noël*)” (Kernbach 1995: 126).

În Almăj, acesta, îmbrăcat tradițional („românește”) – în cojoc de oaie întors pe dos, cu barbă și mustați de lână, cu o bâță în mână –, venea odinioară la fiecare casă unde erau copii, fie pentru a-i răsplăti pe cei cuminți, fie ca să-i vadă pe copiii răi, spre a le smulge promisiunea că vor fi ascultători. De regulă, cel care se deghiza în „Taica Crăciun” era un membru al familiei ori cineva dintre vecini, prototipul unui bătrân oarecare al satului almăjan. Pentru a primi darurile (nuci, mere, ciorapi, mănuși, căciuli, opinci) de la Moș Crăciun, fetele arătau că se pricep la lucrul de mână, iar băieții spuneau, în mod obișnuit, o rugăciune (Andrei 2007: 225-226). Așadar, obiceiul avea un rol mai mult moralizator; prin această practică, cei mici erau opriți de la anumite deprinderi: furat, mințit, suptul degetelor (Panduru 2004: 93). În Almăjul de azi, Moș Crăciun este îmbrăcat în bine-cunoscutele haine roșii, în conformitate cu personajul specific lumii moderne. El vine, pe rând, la fiecare familie sau împarte daruri la serbările organizate în instituțiile de învățământ ori în biserici. Pentru întâmpinarea acestui personaj există un cântec specific de Crăciun, cu circulație în toate zonele țării – *Moș Crăciun cu plete dalbe*.

Prezența lui în zonă se poate identifica și în textele ceremoniale, nu doar în obicei. În exemplele pe care le vom nota, semnalăm plasarea lui lângă alte personaje biblice, din istoria Bisericii ori din spațiul rural tradițional (Dumnezeu, Maica Domnului, Sfântul Ioan Botezătorul, Sfântul Vasile, dar și boierii – prototip al gazdei); uneori, el deține rolul de călăuză sau de gazdă, fiindu-i oferit locul de cinste din capul mesei: „Iest-o masă mare-ncinsă. / (A) Dă boieri, Doamnă-i cuprinsă (bis) / Dar la jîlț-ăl măi dintîi (bis) / (B) Șagie bunul Dumniędzău (bis) / Lîngă bunul Dumniędzău (bis) / (A) Șagie Maica Prieșiestă, re. (bis) / Lîngă Maica Prieșiestă, re (bis) / (A) Șagie **bătrînul Crășiunî**. (bis) / Lîngă **bătrînul Crășiunî**. (bis) / (B) Șagie Sfîntul Anul Nouî. (bis) / [...] / Grăi **bătrînu Crășiunî**: (bis) / (B) Io-s bătrîn și dă dămurtî (bis) / Cîn'Tu, Doamnă, ci-ai născutî, (bis) / (B) Ș-încă io ci-am sprijonitî (bis) / 'N ciasta poală dă vășmînt. (bis) / (A) La rîu la Iordan ci-am dusî, (bis) / Frumos nume că ȝ-am pusî, (bis) / (B) Ț-am pus bunul Dumniędzăuî, (bis) / Sus la Rusalim ci-am dus, (bis) / (B) Și-acolo să-m stăpînieșci (bis) / Ș-încă jios să potrivieșci. (bis)” (Ursu 1958: 170). Versurile sugerează că bătrînul Crăciun este cel ce L-a sprijinit pe Iisus la nașterea Sa, ducându-L în propria-i haină la râul Iordan pentru a-L boteza; textul sacru se apropie, astfel, în mod surprinzător, de mentalul tradițional al comunității sătęști. O altă variantă a aceluiași colind a fost culeasă tot din Bozovici: „Șăgia bunul Dumniędzău. (bis) / După bunul Dumniędzău (bis) / Șăgia **bătrînul Crășiunu**. (bis) / După **bătrînul Crășiunu** (bis) / Șăgia Sfîntul Anu Nou. (bis)” (Ursu 1958: 169).

Într-un alt colind din Prilipeț, remarcăm faptul (relevant și într-un exemplu de mai sus) că bătrînului Crăciun îi este atribuit rolul de naș – cel care îi dă numele lui Iisus în urma botezului la râul Iordan –, act asemănător cu cel din tradiția ortodoxă, când la botezul nou-născutului se obișnuiește și oferirea unui nume de botez, pe lângă cel existent: „Iar în jălțul măi dintîiu (bis) / (A) Șagie **bătrînul Crășiun**. / Lîngă **bătrînul Crăciunu** (bis) / Șăgia Sfîntul Anul Nou. / [...] / (B) Grăia **bătrînul Crășiunu**: (bis) / Ieu-s bătrîn și dă dămurt. / Cîn'Tu, Doamnă, ci-ai născuto, / Io-m brață ci-am sprijînit. / (B) La rîu la Iordan ci-am dusî, (bis) / Frumos numie șie ȝ-am pus? / Ț-am pus numie Isus Cristosu (bis) / Să-m fii, gazdo, sănătos (bis)” (Ursu 1958: 171). Semnalăm, și în această variantă, rolul lui Crăciun de a-L sprijini pe Iisus la naștere, ceea ce amintește de credința populară că bătrînul Crăciun trăia înainte de a Se naște Iisus. De asemenea, ierarhizarea sfinților nu este cea canonică: bătrînul Crăciun stă în frunte, poate datorită vârstei sau faptului că el dă numele Pruncului.

Aceeași variantă a colindei de mai sus am cules-o, în urma unor anchete recente, din localitatea Bozovici: „Iar la jălțul cel dintăi (bis) / Ședea **bătrănu Crăciun** (bis) / – Io-s bătrîn și de demurt, (bis) / 'N astă poală Te-am primit; (bis) / Lîngă **bătrănu Crăciun** (bis) / Ședea Sfântu Vasilie (bis)”¹.

¹ Idem.

Un alt text în care apare numele în discuție era cunoscut odinioară în Prilipeț, dar astăzi nu se mai întrebuințează: „**Crăciune, Moș bătrâne**, / saltă cu noi foarte bine, / Cristos astăzi s-a născut, / craii steauă au văzut.”¹ O altă variantă a acestui text, din localitatea Borloveni, a fost culeasă și publicată de Nicolae Ursu: „**Crăciune, moș bătrîne**, / Salt-acum și te bucură foarte bine, / Că astăzi ni s-a născut / Cristos cel fără de-nceput.” (Ursu 1958: 173).

*

Pe lângă figurile biblice ori din istoria Bisericii, în colindele almăjene mai apar și alte tipuri de personaje: gazda / gazdele, colindătorii, voinicul, fata ori nume proprii precum *Nicolae* sau *Gheorghe*.

Referindu-ne la prima categorie enumerată mai sus – **GAZDA / GAZDELE** –, aceasta este redată și prin alți termeni, cum ar fi *găzdărița*, (*mari*) *boieri*, *dom-mari*. Vom cita în continuare câteva fragmente din textele specifice colindatului în Almăj, în care apar termenii în discuție: „Săriț, **gazdo**, dă-ți-l daț. / Bună dzîua lu Azun, / Că-i mai bun-a lu Crăsun. / Slobódzî-*ne*, **gazdo**” (Petrovici 1935: 40) (colind din Șopotu-Nou); „Lîngă Sfîntu Anu-nou, / Ședze Sfîntu Ion. / Cîntaț, **dom-mari**, cîntaț, / Și la Țîgañ daț.” (Petrovici 1935: 41) (colind din Bozovici); „Dă-ne, **gazdă**, colăcelu, / *Domnului, Domnului, Doamne*, / Să-ți trăiască micucelu, *Domnului, Domn.*”² (colind din Dalboșeț); „Sculaț, sculaț, **mari boieri**, (bis) / Vă vin jîuni colindători. (bis) / V-or cînta, v-or colinda, *rîe*, (bis) / **Mari boieri** că să scula, *rîe* (bis) / [...] / Să fi, **gazdo**, sănătosî (bis) / Dă vîestea lu'sus Crîestosî. (bis)” (Ursu 1958: 164) (colind din Gârbovăț); „Să-l fiț, **gazdo**, sănătosî (bis) / Ca dîn vîesta lu Cristosî. (bis)” (Ursu 1958: 168) (colind din Bozovici); „Iși, aișia, Doamnîe-aiși, (bis) (a) / Iest'o masă marîe-ncinsă, / Dă **boieri**, Doamnîe, cuprins'.” (Ursu 1958: 169) (colind din Bozovici); „(A) Ici, aici aceasta curcîe, (bis) / Mult mi-s nalcîe, minunacie, (bis) / (B) Iară-nluntru ci-ne-m îeste, (bis) / Iest-o masă mare-ncinsă. / (A) Gîe **boieri**, Doamnîe-i cuprinsă (de trei ori)” (Ursu 1958: 171) (colind din Prilipeț); „Aicea, Doamne, aicea, / Este-o masă mare-ntinsă / De **gazde**, Doamne, cuprinsă (bis) / [...] / Rămâi, **gazdă**, sănătos / Și cu gloate, și cu toți (bis)”³ (colind din Bozovici). În aceste ultime exemple, remarcăm descrierea unui interior fabulos, hiperbolizat (cu o masă mare întinsă), al gospodăriei tradiționale (unicizată prin folosirea adverbului de loc *aici*), ce relevă „o ierarhie de la sacru la profan” care unește „în chip neașteptat de familiar” personajele sfînte cu cele pămîntești („boierii”) (Bîrlea 1981: 349). Acest motiv prezent în textele almăjene nu este unic în spațiul românesc, cercetătorii semnalându-l și alte părți ale țării (de exemplu, în Mureș).

Pe lângă frecvența deosebită a acestui termen ce desemnează unii dintre actanții principali ai obiceiului colindatului – gazdele –, în colindele din zona Almăjului, semnalăm apariția izolată a unor termeni cu tentă arhaică sau populară, cum sunt și cei evidențiați în exemplul următor: „Să trăiască **găzdărița**, / să ne împle cotărița, / să trăiască **moșu'**, / să ne împle coșu'. / La anu' și la mulți ani!”⁴ Remarcăm, în acest colind cântat de copiii din Dalboșeț, numirea specifică și diferențiată a gazdelor – stăpîna casei și bătrînul familiei.

Tot o ocurență unică (până la stadiul actual al cercetării noastre) are substantivul *voinic* (cu forma sa diminutivată) – prototip al tînărului necăsătorit, în curs de a fi inițiat, ceea ce explică încadrarea colindei în tipologia celor pentru june: „La tulpina vițî ei (bis) / Cură vinu niegrișorî. (bis) / ... / Să-ț fie dă binîe, **voinițele!**”⁵ (Ursu 1958: 165).

După cum au arătat unii cercetători, pe lângă colindele specifice anumitor funcții tradiționale ale satului (primar, preot), există și altele care, în anumite regiuni, au primit funcție onomastică, prin integrarea unor nume (*Petru, Maria, Ilie* etc.) (Bîrlea 1981: 308).

Ca nume proprii, specifice onomasticii tradiționale românești, le reținem pe cele de *Nicolae* și *Gheorghe* (în pronunții locale – *Micola(i)e* și *Ghiorgh(i)e*): „**Micolae** călărieșcîe, /

¹ Nicolae Andrei, 63 de ani, profesor, Bănia, născut la Prilipeț.

² Ion Băcilă, 82 de ani, rapsod, fost dirijor al corului Bisericii Ortodoxe din Dalboșeț.

³ Nicolae Piescu, 83 de ani, cântăreț de strănă, Bozovici.

⁴ Florina-Maria Băcilă, 36 de ani, profesoară, Timișoara, originară din Dalboșeț.

⁵ Cu mențiunea autorului: „Vers vorbit.” (Ursu 1958: 165).

Măru-ăl cu flori dalbe, / Micolaie călărieșci'. / Călărieșcie-n chip domnieșcie, / Măru-ăl cu flori dalbe, / [...] / O fică dă crai trișia, *rîe*, (bis) / Pă **Micolaie**-l vîegia, *rîe*, (bis) / Șî cu șie nîe dăruia, *rîe?* (bis)” (Ursu 1958: 167) (colind din Gârbovăt); o variantă a aceluiași colind se regăsește și în Bănia, dar cu modificarea numelui propriu (probabil, în funcție de feciorul-gazdă colindat): „D-în curcie la **Ghiorghe** Vodă, / *Mărul cu flori dalbe, / D-în curcie la Ghiorghe Vod', / Trișie Gheorghîe*, călărieșcie, / *Mărul cu flori dalbe, / Călărieșcie-n chip domnieșci' // O fică dă crai trișia, re, / Cîn' pră Ghiorgîe* mi-l vegia, / Da cu cîe mi-l dăruia, *re?*” (Ursu 1958: 167). Prezența substantivului *vodă* în vecinătatea numelui *Gheorghe*, cu inflexiuni în istoria autohtonă (în corelație și cu sintagma *fiică de crai*), atestă rolul special, rangul înalt, dar și importanța deosebită care i se atribuia gazdei.

De asemenea, primul nume amintit se întâlnește și într-un alt colind din Bozovici: „Iest-on măr marîe rotat, / Dar în pat cinîe-m îera, *re / Leroloi Doamnîe, // Dar în pat cinîe-m îera? / Nicolaie¹ făt frumosî. (bis) / Vântu-l mare-o aburatu, (bis) / Flori dîn măr s-au scuturato. (bis) / Dară-n vîrfu măroloîe (bis) // Fașîe-i dă sîrm-aleasă, (bis) / Scucișielîe, bumbășielîe. (bis)” (Ursu 1958: 168). Așa cum reiese și din nota adăugată de Nicolae Ursu, numele propriu din text variază în funcție de cel al gazdei. Spre deosebire de textele de mai sus, în care apare imaginea unor tineri călare, în ultimul fragment citat personajul stă așezat într-un pat, lângă un măr înflorit. Acest fapt se datorează, după unii cercetători, intenției „de a releva mai tăios pe cei ce dorm scăldați în flori” (Bîrlea 1981: 349) – ca prototip al tânărului înstărit, care duce o viață lipsită de griji, dar și al lui Făt-Frumos (prin adjectivul-atribut prezent în vecinătatea numelui).*

De asemenea, în fragmentele de mai sus se regăsește un alt personaj specific culturii tradiționale – *fiică de crai*, cea care are menirea de a-l răsplăti tânărul călăreț-colindător: „O **fică dă crai** trișia, *re, / Cîn' pră Ghiorgîe* mi-l vegia, / Da cu cîe mi-l dăruia, *re?* / C-un pitac d-arjint curat. / Să fiț, gazdo, sănătoasă, / Pân'la anul tot voioasă.” (Ursu 1958: 167).

Din aceeași categorie, a gazdelor, fac parte toți **oamenii** în general, ca participanți / beneficiari ai evenimentului nașterii lui Iisus Hristos: „Bucurați-vă și vă veseliți **toți oamenii, toți oamenii**, / Căci pe Cristos împăratul l-au născut. (bis).” (Ursu 1958: 174). În acest sens, cităm și o strofă din cântecul de stea *Veniți astăzi, credincioșii*, cântat, la ora actuală, mai mult în cadrul slujbelor religioase ale Bisericii, text ce cunoaște o serie de variante în diferite ediții tipărite: „Veniți astăzi, **credincioșii**, / Să săltăm, să săltăm, / De nașterea lui Hristos / Ne bucurăm.”²

Din categoria urătorilor menționați în textele ceremoniale din zona studiată, fac parte junii **colindători, copiii colindători, țiganii**: „*Leroloi*, Pliecat, mi-au pliecatî, / Pliecat, mi-au pliecatî, / *Leroloi, Juni colindători. / Leroloi*, Mari priedătători / *Leroloi*, Patruzăși și șinși / *Leroloi*, Șinzăși făr'dă șinși” (Ursu 1958: 166); „Sculaț, sculaț, mari boîeri, (bis) / Vă vin **juni colindători**. (bis)” (Ursu 1958: 164); „Bună dzăua lu' Ajun, / că-i măi bună-a lu' Crăciun, / că-i cu miei, / cu purcei, / cu **copiii** după ei. / Bivaaa!”³; „Cîntaț, dom-mari, cîntaț, / Și la **Țigañ** daț. / Dațî-ñe cîrnatu, / Că ne ducem la altu.” (Petrovici 1935: 41).

O categorie aparte o constituie cea a personajelor biblice secundare, cu o singură ocurență, dintre care amintim **mamele** și cei **14000 de prunci** uciși de Irod, menționați în episodul scripturistic bine-cunoscut: „Oastea și-o trimise / **pruncii** de-i ucise, / de doi ani în jos, / vrând și pe Hristos! // Intră prin odaie, / toți **copiii**-i taie, / din leagăn dormiți, / din brațe răpiți. // **Mamele** se uită / **pruncii** cum se curmă / și îi vād cum mor / **copilașii** lor! // – **Mamelor**, nu plângeți, / pieptul nu vi-l frângeți, / **pruncii** n-au murit, / ci s-au preamărit.”⁴.

*

După cum am arătat mai sus, în textele ceremoniale specifice obiceiului colindatului din perioada de iarnă, în Valea Almăjului, pe lângă personajele biblice, se remarcă un număr

¹ Cu mențiunea: „Sau alt nume” (Ursu 1958: 165).

² De regulă, aceste texte sunt cântate din anumite cărți bisericești și cunoscute pe scară largă de credincioși.

³ Florina-Maria Băcilă, 36 de ani, profesoară, Timișoara, originară din Dalboșeț.

⁴ Elena Surulescu, 61 de ani, învățătoare, Gârbovăt.

important de figuri ce țin de diferite spații. Datorită faptului că aceste creații aparțin culturii tradiționale orale și deci au fost transmise, din generație în generație, prin viu grai, denumirile personajelor cunosc diverse variante, unele chiar în pronunție dialectală (de exemplu, *Micolaie*, *Ghiorgh(i)e*, *Taica Crăciun*, *Sfântu Anu-nou*).

De precizat că, prin implicarea lor atât în practicile specifice acestei perioade, cât și în acțiunea prezentată în textele ceremoniale, ele suferă o serie de adaptări la spațiul autohton (de exemplu, participă la masa în comun, caracteristică sărbătorilor sau praznicelor); totodată, apar alături de unele dintre figurile biblice, deși aparțin, evident, unor perioade istorice diferite sau trimit la anumite legende. De asemenea, semnalăm și faptul că implicarea personajelor în acțiunile din texte ori în manifestările amintite nu are o conotație preponderent creștină, ci, mai degrabă, una tradițională, laică.

Referințe bibliografice:

- AGA, Victor 2005: *Simbolica biblică și creștină. Dicționar enciclopedic (cu istorie, tradiții, legende, folclor)*, ediția a II-a, Timișoara, Editura Învierea.
- ANDREI, Nicolae 2007: *Monografia localității Bănia*, Reșița, Editura TIM.
- BĂLAN MIHAILOVICI, Aurelia 2003: *Dicționar onomastic creștin. Repere etimologice și martirologice*, București, Editura Minerva.
- BÎRLEA, Ovidiu 1981: *Folclorul românesc*, volumul I, București, Editura Minerva.
- BOLDUREANU, Ioan Viorel 2008: *Etnologie și folclor. Cultură tradițională orală. Teme, concepte, categorii*, Timișoara, Editura Marineasa.
- BRANIȘTE, Ene, BRANIȘTE, Ecaterina 2001: *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, Editura Diecezană.
- EVSEEV, Ivan 2007: *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurilor culturale*, Timișoara, Editura Învierea.
- GHINOIU, Ion 2004: *Sărbători și obiceiuri românești*, București, Editura Elion.
- HEDEȘAN, Otilia 2005: *Lecții despre calendar*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- KERNBACH, Victor 1995: *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros.
- PANDURU, Pavel 2004: *Perioada sărbătorilor de iarnă în Almăj*, în Gheorghe Țunea, Octavian Doclin (coord.), *Obiceiuri și tradiții de peste an în Banatul Montan*, Timișoara, Editura Marineasa, p. 86-101.
- PAPANĂ, Ovidiu 2006: *Categorii ale producțiilor folclorice muzicale românești*, Timișoara, Tipografia Universității de Vest, Facultatea de Muzică (curs litografiat).
- PAPANĂ, Ovidiu 2004: *Colinda în Mehala: o restituire necesară*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- PETROVICI, Emil 1935: *Folklor din Valea Almăjului*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, III, p. 25-157.
- POP, Mihai, RUXĂNDIOIU, Pavel 1978: *Folclor literar românesc*, ediția a II-a, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- TRIFAN, Ovidiu 2008: *Colindul în creația corală românească* (teză de doctorat), Universitatea de Arte „George Enescu” – Iași, Facultatea de Compoziție, Muzicologie, Pedagogie Muzicală și Teatru.
- URSU, Nicolae 1958: *Cântece și jocuri populare românești din Valea Almăjului (Banat)*, București, Editura Muzicală.

Informatori:

- Nicolae Andrei, 63 de ani, profesor, Bănia, născut la Prilipeț.
- Florina-Maria Băcilă, 36 de ani, profesoară, Timișoara, originară din Dalboșeț.
- Ion Băcilă, 82 de ani, rapsod, fost dirijor al corului Bisericii Ortodoxe din Dalboșeț.
- Nicolae Piescu, 83 de ani, cântăreț de strună, Bozovici.
- Elena Surulescu, 61 de ani, învățătoare, Gârbovăt.

Perioada în care au fost efectuate anchetele: 2012-2014.

* Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).

TAMILA ȘI LATINA: TIRUVAḷḷUVAR ȘI TIRUKKURAI

Laura-Otilia ARDELEANU
Universitatea de Vest din Timișoara
la.apsara@gmail.com

Tamil and Latin: Tiruvaḷḷuvar and Tirukkurai

When speaking about Rome and India, one is tempted to think of an enormous gap separating these two countries, a gap which becomes more obvious not only when having a brief look at any world map, but also when analyzing the belief systems specific to each of the two cultures. However, these two peoples have been in contact with each other from the earliest strata of recorded history, as many ancient written accounts prove. The present paper focuses on such a tangential point, revealing on the one hand a reputed literary work produced in one of the oldest tongues of India, which also holds the status of being a 'classical language', and, on the other hand, the acknowledgement of that literary product by a famous Father of the Catholic Church, the Jesuit Missionary Constantinus Josephus Beschi. The above-mentioned work is the renowned *Tirukkurai* whose author, Tiruvaḷḷuvar, wrote it in literary Tamil. This ancient masterpiece has caught the learned men's attention; thus many translations of it have been published across the centuries in many parts of the world. A very famous one – one that is truly representative for the European region – is Father Beschi's Latin translation, which appeared in 1730 and which is the first translation of the *Tirukkurai* in a language of the European continent. As little is known in our country about the ancient Tamil literature, the development of the main topic will be preceded by a short presentation of the Tamils' earliest works. Therefore, it is only after having shortly dived into the beauty of the classical past that the reader will be introduced to the main ideas of this compilation of ancient wisdom that the *Tirukkurai* is. Of course, fragments taken both from the original work and from its first Latin translation will be added and given a Romanian meaning.

Keywords: *sangam literatur; mūppā; self-realization; Christian missions*

Prezentul articol pune față în față două culturi diferite ale lumii: cea latină și cea tamilă. Ambele își au originea în Antichitate și sunt creatoarele unor literaturi care le-au permis încadrarea în ceea ce se numește „clasicitate”. Cele două culturi își au leagănul în Peninsula Italică (cea latină), respectiv în Platoul Deccan din sudul Indiei (cea tamilă).

Puntea de legătură dintre cele două culturi o reprezintă o faimoasă operă antică tamilă, intitulată *Tirukkurai*, scrisă de un anume Tiruvaḷḷuvar. Am optat pentru aceasta din mai multe motive: (1) din cauză că, în secolul al XVIII-lea, s-a realizat o importantă traducere latinească a două treimi din respectiva operă; (2) pentru că *Tirukkurai*, pe lângă că e cea mai de seamă scriere a tamiilor, e totodată și o importantă operă a literaturii universale.

În paginile ce urmează, vom ancora spațio-temporal această capodoperă, făcând cu acest prilej și o scurtă incursiune în perioada clasică a literaturii tamile. Vom vedea care au fost principalele genuri literare ale acelei perioade și în ce măsură *Tirukkurai* se deosebește sau se apropie de acelea. Dar nu ne vom opri aici, ci vom trece și de cealaltă parte a punții, vorbind despre tradiția studiului tamilei în spațiul european și despre principalele traduceri ale operei lui Tiruvaḷḷuvar în diverse limbi ale acestui continent. Cu această ocazie, vom stăruî asupra primei sale traduceri latinești, realizate în secolul al XVIII-lea de către un Părinte Misionar de confesiune catolică. Nu în ultimul rând, ne vom familiariza cu stilul apoftegmic al autorului tamil antic, prin scurte *excerpta* preluate din operă, pentru care vom oferi textul tamil, transliterarea și traducerea românească a acestuia. De asemenea, vom oferi și crâmpie ale traducerii latinești, însoțite de transpunerea lor în limba română. Dar înainte de a trece la subiect, vom face o scurtă paranteză privitoare la pronunția cuvintelor transliterate și la traducerea din tamilă în română.

a) *Pronunția caracterelor transliterate*: Vocalele lungi sunt marcate printr-o liniuță dreaptă plasată deasupra lor. Pe palier consonantic, distincția dintre o consoană oclisivă sonoră și o consoană oclisivă surdă e dată de contextul fonetic în care se găsește respectiva oclisivă.

Astfel, *k, c, t, p* în poziție inițială sau geminată se citesc surd (*k, s*/englezescul *ch, t, p*). Aflate după o nazală sau în poziție intervocalică, se citesc sonor: *g, englezescul j, d, b*. Punctul de dedesuptul unor litere redă consoanele retroflexe, ce se pronunță cu vârful limbii atingând cerul gurii. Alveolarele *r* și *ṛ* se pronunță cam ca și dentalele corespondente. Geminata *ṛṛ* se citește *tr*, iar grupul consonantic *ṇr* e pronunțat *ndr*. Mai rămâne consoana fricativă specifică limbii tamile, *ḷ*, a cărei pronunție corectă încă e dezbătută de savanți și depinde de la o regiune la alta. În general, ea se citește fie ca românescul *j*, fie ca *r* în pronunția americană a cuvântului *Sir*.

b) *Observații legate de traducere*: Cuvintele aparținând textului transliterat vor fi numerotate prin indici ce marchează echivalența dintre termenii tamili și cei românești. Uneori, corespondentul poate fi exprimat sintetic, printr-un singur cuvânt, alteori, analitic, printr-o structură perifrastică, o subordonată relativă sau circumstanțială. Am ales să marcăm situația din urmă prin paranteze rotunde. Parantezele drepte sunt utilizate strict în scopul parafrazării.

I. Tamila - limba lui Tiruvalluvar

A. Statutul de limbă clasică al tamilei

Din cauza caracterului vechi și original al literaturii sale antice, limba tamilă a fost considerată de către lingviști una din cele două limbi clasice ale Indiei (alături de sanscrită), și totodată una din limbile clasice ale lumii. Mai mult decât atât, la fel ca și elina, tamila prezintă continuitate în vorbire, din perioada clasică până în ziua de astăzi. (Rajam 1992: 1)¹

Ea face parte din familia limbilor dravidiene, termenul de *dravidian* desemnând limbile vorbite în cea mai mare parte a regiunii cunoscute sub numele de Platoul Deccan, din sudul Indiei. Primul care a dat acest nume locuitorilor acestei regiuni a fost Reverendul Robert Caldwell, autor al celei mai importante gramatici comparate a limbilor dravidiene. Acest lucru e menționat chiar din primele pagini ale lucrării, unde se descrie cadrul geografic în care ele sunt vorbite (Caldwell 1875: 1)².

B. Tradiția tamilei în spațiul european

Studiul literaturii și al limbii tamile prezintă o tradiție suficient de îndelungată în Occident, pionierul acestui domeniu pe plan european fiind considerat Părintele Bartholomaeus Ziegenbalg (1682–1719), primul misionar creștin pietist în India. Poate cea mai semnificativă contribuție a sa pentru sfera literaturii tamile, o reprezintă *Bibliotheca Malabarica* (1708) – un catalog în germană unde, în cea de-a treia parte, e descris conținutul a 119 texte tamile, cuprinse în manuscrisele pe care le avea în posesie. O altă contribuție importantă a sa, atât pentru cultura tamilă, cât și pentru cea creștină, este traducerea Noului Testament din latină în tamilă (1715) (Zvelebil 1992: 1-2).

Tot pentru perioada secolelor XVII-XVIII, îl menționăm pe Părintele de origine italiană și de confesiune catolică iezuită, Constantinus Josephus Beschi (1680 – 1742), figură asupra căreia vom stăruia mai încolo. În perioada imediat următoare, se remarcă eforturile savantului Francis Whyte Ellis (1777 – 1819) – primul care a remarcat caracterul unic și independent al limbilor dravidiene față de sanscrită. Tot el a tradus 18 capitole din *Tirukkuraḷ* și a scris un comentariu al acestuia.

¹ „Tamil (தமிழ்), one of the two classical languages of India, is the only language in that country which has continued to exist for over two thousand years. [...] It is the pre-eminent member of the Dravidian language family and has one of the longest unbroken literary traditions of any living language in the world. [...] The major Dravidian languages are Tamil, Malayalam, Telugu, and Kannada, each of which has its own script system and highly sophisticated literature.”

² „With the exception of Orissa, and those districts of Western India and the Dekhan in which Gījarātī and Marāṭhī are spoken, the whole of the peninsular portion of India, from the Vindhya mountains and the river Nerbudda (Narmadā) to Cape Comorin (Kumārī), is peopled, and from the earliest period appears to have been peopled, by different branches of one and the same race, speaking different dialects of the one and the same language – the language to which the term « Dravidian » is here applied.”

În secolul al XIX-lea, se distinge figura misionarului creștin luteran de origine germană, Karl Graul (1814–1864), care a scris lucrarea *Bibliotheca Tamulica sive Opera Praecipua Tamulicorum*, în 4 volume. Ultimele două volume cuprind prima traducere în latină, germană și tamilă colocală a marii opere *Tirukkural*. El este și autorul unei gramatici a tamilei în limba germană.

O altă contribuție semnificativă pentru veacul al XIX-lea este gramatica comparată a limbilor dravidiene (*A Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of Languages*) a episcopului de origine irlandeză, Robert Caldwell (1814-1891).

La sfârșitul acestui secol, se remarcă eforturile unui alt misionar creștin, George Uglow Pope (1820-1908), traducător a numeroase texte tamile în limba engleză (printre care *Tirukkural*), și autor al unei gramatici de limbă tamilă.

Pentru secolul al XX-lea, un nume reprezentativ pentru sfera de care ne ocupăm e cel al eruditului francez Jean Filliozat (1906-1982), autor a numeroase opere și studii despre cultura tamilă și cultura indiană, în general, fondator al Institutului Francez din Pondicherry (1955) precum și director al institutului École Française d'Extrême-Orient, între 1956-1977.

Bineînțeles, mai există și alte contribuții semnificative de-a lungul acestei perioade începute în veacul al XVII-lea, dar care se continuă și în prezent, însă deocamdată ne oprim aici.

II. Literatura tamilă până la *Tirukkural*

A. Context istorico-geografic și legenda celor trei Academii

Cele mai vechi opere de limbă tamilă care ne-au parvenit aparțin clasicității, care se întindea între, aproximativ, secolul I a. Chr. - secolul al III-lea p. Chr. În cea mai mare parte a acestei perioade, pe teritoriul cuprins între munții Venkata în nord, Capul Comorin în sud, Golful Bengal în est și Marea Arabiei în vest (Pillai 1989: 10), se întindeau așa-numitele *Trei Regate*, conduse de regi aparținând dinastiilor Pāṇḍya, Cēra și Cōla, dar și domenii mai mici, conduse de șefi de trib. Acești conducători jucau rol de adevărați Maecenas – patroni ai artelor. La curtea lor, se adunau barzi și menestreli nomazi ce colindau de la un patron la altul, elogiind generozitatea conducătorului și prosperitatea țării sale, dar, mai mult decât atât, tot aici, la aceste curți, s-a format faimoasa academie literară desemnată de către jainiști și budiști cu numele de *caṅkam* (Sangam) (Dikshitar 1936: 21-22)¹. Termenul a fost preluat și la finele secolului al XIX-lea, de către învățații care au redescoperit aceste opere antice, pentru a denumi primul stadiu sau perioada clasică a literaturii tamile.

Legenda povestește că, în vechime, au existat trei academii care s-au succedat una după alta, fondate de regi dinastiei Pāṇḍya. Se spune că orașele-capitală ce găzduiau fiecare dintre cele Trei Academii (în ordine cronologică, Maturai, Kavāṭapuram și Uttara Matura) au fost înghițite de ape, de aceea, regi au fost nevoiți să mute capitala de trei ori, iar odată cu aceasta, și academia literară. Apele au distrus cea mai mare parte a vechii literaturi, și numai câteva din lucrările celui de-al treilea Sangam au ajuns până în zilele noastre.

Cele mai cunoscute texte care ne-au parvenit din această perioadă sunt: o lucrare de gramatică, *Tolkāppiyam*, și două mari colecții de poeme: *Eṭṭuttokai* („Cele opt antologii”) și *Pattupāṭṭu* („Cele zece cântece”).

B. Teme literare specifice epocii Sangam. Uitarea și redescoperirea operelor clasice

Poezia tamilă are în vedere două aspecte ce caracterizau viața din epoca respectivă - iubirea și războiul - aspecte care au dat naștere la două genuri literare specifice acelei perioade.

¹ „The expression Śaṅgam is the Tamil form of the Sanskrit word *Saṅgha*. [...] It is generally believed that the word became popularized by the Jaina and Buddha *Saṅghas* which were religious associations and the term came into popular use after the establishment of a *Drāviḍa Saṅgha* by Vajra Nandi in A.D. 470 – a Jaina organization. [...] The *Saṅgam* works do not mention the term *Saṅgha* but mention terms like *tokai*, *kūḍal*, *avaṭi*, *kaḷakam* which mean *Saṅgam*.”

Cele două genuri literare poartă numele de *akam*, „interior, *res privata*”, respectiv *puram*, „exterior, *res publica*”.

Însă, la începutul erei creștine, literatura capătă noi forme și noi teme. Aceasta este perioada în care apar optsprezece lucrări minore cu caracter didactic, cunoscute sub numele generic de *Patineṇ-kīl-k-kaṇakku* „Cele optsprezece lucrări clasice minore”, între care se situează opera ce reprezintă subiectul articolului de față.

Înainte de a trece la o prezentare *en détail* a acesteia, mai trebuie să pomenim încă un eveniment important legat de soarta literaturii de tip *sangam*. Se pare că, pe fondul răspândirii religiei brahmaniste care pune opera clasice sub semnul *tabu*-ului (Pillai 1972: 12-13 și Zvelebil 1974: 7-8), interesul în literatura antică se pierde, fapt care a condus treptat la uitarea totală a acestora. Dar în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, prin eforturile a doi savanți, Dr. U. V. Swaminatha Iyer și S. V. Damodaram Pillai, o mare parte a foilor de palmier care conțineau versurile anticilor au reapărut la lumină, au fost transcrise pe hârtie și editate. Acest eveniment a condus la reconsiderarea statutului limbii și literaturii tamile, oferindu-i-se în final acesteia statut de limbă clasică a Indiei și a lumii (Zvelebil 1974: 8).

III. Omul și opera: Tiruvaḷḷuvar și Tirukkuraḷ

A. Originea și religia autorului

Vechii tamili, dacă nu erau foarte buni cronicari, erau în schimb povestitori desăvârșiți, creând nenumărate legende în jurul diverselor personalități ale vremii, al evenimentelor istorice, ba chiar și în jurul operelor literare, așa cum vom vedea și în situația de mai jos.

În ceea ce privește **originea** lui Tiruvaḷḷuvar, precizăm că această personalitate e învăluită în mister, iar în jurul lui s-au țesut diverse legende. Unii spun că tatăl său ar fi fost brahman, iar mama sa, o paria, în timp ce alții consideră că autorul făcea parte din casta țesătorilor, iar alții îl plasează în casta *vēllāla*, casta proprietarilor de pământuri (Zvelebil 1973: 156). Singurul lucru cert însă este că s-a născut în Mayilapūr (sau St. Thomé), un loc în vecinătatea căruia, cu mai mult timp în urmă, a predicat și a fost ucis Apostolul Toma, și unde s-a format o comunitate creștină.

De asemenea, o altă problemă care se pune e cea a **credinței religioase** căreia îi aparținea Tiruvaḷḷuvar. Chiar și aici, părerile sunt împărțite – misionarii creștini care au studiat îndeaproape lucrarea lui au încercat să găsească elemente creștine în aceasta, în timp ce alți specialiști consideră că autorul e de religie budistă sau jainistă, date fiind epitele folosite cu privire la Dumnezeu, epitete care ar ilustra preponderența acestor viziuni religioase, iar alții consideră că ar fi fost de religie hindusă. Totuși, autorul se adresează întregii umanități, indiferent de casta, națiunea sau credința fiecăruia (Zvelebil 1973: 168).

În ceea ce privește **numele autorului și titlul lucrării**, observăm că ambele conțin în cuprinsul lor epitetul *tiru* care înseamnă „sfânt, sacru”. Acest epitet atrage atenția nu numai asupra caracterului de persoană și scriere sacră a lui Tiruvaḷḷuvar și a operei *Tirukkuraḷ*, ci și asupra respectului deosebit cu care a fost privită atât lucrarea, cât și cel ce a scris-o. Însă numele adevărat al autorului, rămâne necunoscut, Tiruvaḷḷuvar fiind doar pseudonimul.

Dacă *tiru* înseamnă „sfânt”, termenul de *vaḷḷuva* e suficient de contradictoriu, putând fi regăsit în mai multe contexte (Dikshitar, 1936: 130-131)¹. În general, tradiția îl consideră ca aparținând breslei țesătorilor, din casta celor considerați paria, ai căror preoți și învățători erau numiți cu acest titlu (*i.e.*, *vaḷḷuva*) (Pope 1886: i).

¹ „Was it the name of a caste, or the name of a person, or name of an office, are questions, the answer to which is shrouded in deep mystery. Vaḷḷuva may mean a member of the Depressed Classes, a priest, a foreteller, a nobleman, and an officer of the State.”

B. Opera

Referitor la data la care a apărut *Tirukkuraḷ*, păreri sunt împărțite (Pope 1886: iv; Caldwell, 1875: 130; Dikshitar 1936: 38; Zvelebil 1973: 155)¹. Însă, în general, specialiștii consideră că autorul a trăit și a scris faimoasa operă în jurul secolului al V-lea p. Chr.

Titlul lucrării e compus din două cuvinte: *tiru*, „sacru, sfânt”, și *kuḷaḷ*, „cuplet, distih”, acesta fiind cea mai scurtă strofă utilizată în literatura tamilă.

1) Legenda aprecierii operei

Dacă în jurul persoanei autorului au fost țesute legende, acest lucru e valabil și în cazul operei sale. Astfel, se povestește că *Tirukkuraḷ* a fost ultima lucrare care, conform vechii tradiții, a fost adusă înaintea poezilor ce formau Academia Literară spre a fi aprobată (Pope 1886: iv, și Dikshitar 1936: 129). Evenimentul ar fi avut loc în cadrul ultimei Academii, prezidată de un rege din dinastia Pāṇṭya, și formată din 49 de poeți valoroși. Ba mai mult, legenda adaugă faptul că însuși zeul Śiva ar fi luat parte la respectiva adunare a literaților, sub forma celui de-al 49-lea membru.

Lucrarea lui Tiruvaḷḷuvar însă a întâlnit o acerbă opoziție din toate părțile, așa că ea trebuia supusă „testului bancii de diamant”. Academia era dotată cu o astfel de bancă unde numai poezii eminente puteau lua loc, dar lui Tiruvaḷḷuvar i s-a refuzat această onoare. Totuși autorul a cerut ca măcar lucrării sale să i se permită să fie așezată la un capăt al băncii, cerere care i s-a acceptat. Deodată, banca și lucrarea au dispărut, spre marea surprindere a membrilor Academiei, care, în final, au recunoscut valoarea operei și l-au plasat pe autorul ei în rândul celor mai distinși poeți.

2) Scopul și obiectivele-cheie ale lucrării

Lucrarea vizează **trei obiective-cheie** care conduc spre o anumită **finalitate**.

Finalitatea tratatului echivalează concepția conform căreia, prin atingerea anumitor trei obiective-cheie (numite prin termenul generic de *mūppāl*, în tamilă, sau *trivarga*, în sanscrită²), se ajunge la desăvârșire (*vītu* în tamilă sau *mokṣa* în sanscrită). Autorul însă nu dezbate și acest ultim aspect - i.e., ideea de salvare, mântuire - din două posibile motive: (1) desăvârșirea reprezintă rezultatul firesc al unei viețuiri în acord cu *mūppāl* – ar fi fost deci de prisos să se mai adauge un capitol destinat acestuia (Dikshitar 1936: 125)³; (2) autorul lui *Tirukkuraḷ* nu e preocupat de aspectul transcendent, ci rămâne în imanent, el concentrându-se asupra perfecționării omului lumesc, nu doar a ascetului. În acest sens, opera lui Tiruvaḷḷuvar amintind de vechile teme abordate de poezii perioadei clasice, al căror centru de interes era prezentul (Zvelebil 1973: 158)⁴.

Cele 3 obiective-cheie pe care le propune Tiruvaḷḷuvar în scopul desăvârșirii, sunt (1) *aram*, „virtutea”; (2) *poruḷ*, „bunăstarea” și (3) *iṇbam*, „plăcerea”, obiective cunoscute și în cultura indiană de limbă sanscrită sub numele de (1) *dharma*, (2) *artha* și (3) *kāma*.

¹ „There are no data whatever which may enable us to fix with precision the period at which our poet flourished. I think between A.D. 800 and 1000 is its probable date.”; „I think we should not be warranted in placing the date of the *Kuraḷ* later than the tenth century A.D.”; „The *Tirukkuraḷ* (popularly known as *mūppāl*) is the famous work of the celebrated Tiruvaḷḷuvar who, according to one version, lived in the early centuries before the Christian era and according to the other as late as the sixth or seventh century A. D.”; „We have almost no authentic information on his life. As the best date of the *Kuraḷ* one may suggest 450 – 550 A. D.”

² *mū-* / *tri-* „trei”, *pāl* / *varga* „parte, capitol” (n. a.)

³ „The idea was that the *Trivarga* was the means towards the end, and if once the means were realized, the end would automatically follow.”

⁴ „There is no specific portion allotted to the forth or « highest » objectives of life, to *vītu* (*mokṣa*, « deliverance ») [...] because Valluvar's moral code was eminently empirical, practical, pragmatic, this life, this world, man in his relation to this material world, to society and state, to his beloved, his children and family, and to his own inner life [...] the progression, the movement is from the « imperfect », « incomplete » married man, husband and lover, through subsequent steps of perfection, to the « perfect », « complete » family-man, hisband and lover, and not towards an ascetic, a recluse.”

3) Structura lucrării

Opera cuprinde **trei cărți** (sau capitole) ce corespund, fiecare, celor trei obiective-cheie. De-a lungul celor trei cărți, autorul prezintă cum se poate atinge desăvârșirea, indiferent de religie, naționalitate sau castă (Dikshitar 1936: 135)¹.

Cele trei cărți sunt:

1. **Cartea I: அறத்துப்பால்** (*aṛattu¹ p pāl²*) „Capitolul² despre virtute¹”;
2. **Cartea a II-a: பொருட்பால்** (*poruṭ¹ pāl²*) „Capitolul² despre bunăstare¹”;
3. **Cartea a III-a: காமத்துப்பால்** (*kāmattu¹ p pāl²*) „Capitolul² despre plăcere¹”

În secolul al XIII-lea, un faimos comentator al acestei opere, Parimēlaḷakar, a divizat aceste trei cărți în mai multe părți. Astfel, cartea despre virtute va cuprinde trei părți: (1) prefața (*pāyiram*), (2) virtutea domestică (*illaṟam*), (3) virtutea ascetică (*turavaṟam*). Cartea despre bunăstare cuprinde tot trei părți: (1) atribuțiile și calitățile regelui, (2) elementele suveranității, (3) viața publică. Iar, în final, cartea despre dragoste are două părți: (1) dragostea clandestină (*kaḷaviyal*), (2) dragostea maritală (*kaṟpiyal*). Vom reveni mai în amănunt asupra acestor aspecte în partea finală a articolului, pe care o vom dedica exclusiv analizei operei.

4) Metrul

Metrul în care a fost scrisă opera poartă numele de *veṇpā*. Acesta a fost folosit încă din perioada clasică, unde era specific mai multor tipuri de texte (***)² 2000: 578).² În *Tirukkuraḷ*, metrul *veṇpā* atinge perfecțiunea (Chevillard 2013: 266)³. Fiecare din cei 1330 de *kuṟaḷ* e alcătuit din șapte picioare metrice, numite *cīr*. Cele 7 picioare metrice sunt dispuse pe 2 rânduri, denumite *aṭi*. Forma standard de dispunere a celor 7 picioare metrice (*cīr*) pe cele 2 rânduri (*aṭi*) e următoarea: primul *aṭi* cuprinde 4 *cīr*, iar al doilea *aṭi* cuprinde 3 *cīr*. În studiul de față, această dispunere va fi respectată numai în textul în care am folosit scrierea tamilă. Întrucât picioarele metrice nu respectă neapărat delimitarea cuvintelor, în transliterare, am ales să redăm forma fiecărui cuvânt, nu forma fiecărui *cīr*.

5) Traduceri

În latină, Părintele Misionar, Constantinus Josephus Beschi, a tradus primele două cărți ale lucrării lui Tiruvalluvar (1730). Un veac mai încolo, misionarul german Karl Graul scrie cele 4 volume ale monumentalei lucrări *Bibliotheca Tamulica sive Opera Praecipua Tamuliensium* (1854 – 1865), unde apare și prima traducere completă în latină a operei *Tirukkuraḷ*.

Pentru limba germană, se remarcă traducerea aceluiași misionar, Karl Graul.

În limba engleză, savantul F. W. Ellis a tradus prima carte a lucrării (1812), Părintele Misionar George Uglow Pope a translatat întreaga operă (1886), iar o altă traducere englezească, de dată mai recentă, este cea a lui Ramachandra Dikshitar (1949).

În limba franceză, se remarcă traducerea lui M. Ariel (1848) precum și traducerea celei de-a treia cărți, a profesorului François Gros (1992).

În limba cehă, profesorul Kamil V. Zvelebil a fost cel care a tradus mai multe fragmente din această respectabilă operă a tamililor (1952-1954).

Bineînțeles, s-au mai realizat, de-a lungul timpului și alte traduceri, atât în limbi europene, cât și în limbi indiene sau asiatice. Se spune că *Tirukkuraḷ* e opera literară care, după *Biblie*, a fost tradusă în cel mai mare număr de limbi.

¹ „The beauty of the work lies in its catering to the needs and desires of all religionists and creeds.”

² „*Veṇpā*’s metrical form does bear upon / *Neṭuvenpāṭṭu* [five to twelve-lined *veṇpā* stanza] / *Kuruvēnpāṭṭu* [two to three-lined *veṇpā* stanza] / *Kaikkilai* [stanza of unrequited passion of love] / *Paripāṭal* [multi-lined, multi-limbed musical / verses with fewer metrical restrictions] / And *aṇkatam* [satirical verses].”

³ „It should be stated that those verses are often considered as the most perfect representatives of a meter called *veṇpā*, which is one of the four Classical Tamil meters (the other three being *ācīriyam*, *vaṇcipā* and *kalippā*).”

IV. Constantinus Josephus Beschi (Constanzo Beschi)

1) Viața

Constanzo Beschi, cunoscut și sub numele tamil de Vīramāmunivar („Nobilul înțelept”), s-a născut pe 8 Noiembrie 1680, în orașul Castiglione-delle-Stiviere (Republica Venetia). La vârsta de 18 ani, a intrat în Ordinul Iezuit. Încă de tânăr, Beschi s-a remarcat drept o personalitate poliglotă, la 21 de ani, stăpânind foarte bine limba latină, greaca, ebraica, sanscrita, franceza și portugheza.

În 1710, a plecat în calitate de voluntar, ca misionar, în sudul Indiei. Marea sa lucrare misionară însă, a început abia în 8 mai 1711, cunoscută fiind sub numele de „misiunea Madurai” (Meenakshisundaram 1974: 28). Situația politică locală atunci când Beschi a ajuns acolo, era una tensionată, dominată de conflicte între conducători. În plus, misionarii creștinii nu erau bine primiți, dimpotrivă, mulți dintre ei erau întemnițați sau chiar condamnați la moarte. Constanzo Beschi însă a reușit să atragă populația de partea sa, adoptând vestimentația și coafura specifică asceților hinduși (*sanyasis*) (Meenakshisundaram 1974: 29).

De asemenea, a profitat de una din calitățile sale principale: ușurința de a învăța noi limbi. Astfel, în timpul misiunii sale, a învățat limba tamilă, considerând că nativii vor fi mai receptivi la învățăturile lui dacă le vorbește în limba lor. Într-atât de bine a ajuns să stăpânească tamila, încât a scris și versuri în aceasta, după cum mărturisea un Părinte catolic, contemporan de-al său: „Fr. Beschi knows Tamil to perfections and writes beautiful verses, a feat so far accomplished by no other missionary.” (Meenakshisundaram 1974: 31).

După o viață activă, pusă în slujba propovăduirii credinței creștine înaintea unui popor străin de aceasta, trecând peste persecuții și condiții grele de trai, construind biserici, ajutând oameni, scriind numeroase opere literare și lucrări în latină și tamilă, Constanzo Beschi s-a stins din viață la data de 4 februarie 1747, în India.

În onoarea Părintelui Misionar Iezuit și ca semn de apreciere pentru contribuția sa în sfera limbii și literaturii tamile, în 1968, guvernul statului Tamil Nadu i-a ridicat acestuia o statuie, care se găsește pe plaja Marina, din orașul Chennai (Madras).

2) Opera

Contribuția acestuia nu se restrânge la o simplă activitate de convertire a unui popor necreștin la credința creștină catolică, ci are implicații într-o sferă mult mai largă care ar putea purta numele de „cultură tamilă de expresie latină”. De fapt, scriind lucrări atât în tamilă, cât și în latină, Beschi reprezintă o punte de legătură între cele două culturi, fapt evident mai ales în gramaticile sale (Chevillard 1992: 77)¹.

Dintre principalele scrieri ale acestui Părinte misionar, se remarcă următoarele:

În limba tamilă, cea mai importantă operă o reprezintă un poem epic despre viața Sfântului Iosif, numit *Tēmpāvaṇi*, „Ghirlanda care nu se ofilește”. O altă literară faimoasă a sa este *Paramārtta Guruvīṇ Katai* „Anecdote despre Guru Paramārtta”, unde autorul satirizează naivitatea și ignoranța învățătorilor spirituali.

În limba latină, a scris trei gramatici ale limbii tamile (o gramatică a limbii tamile colocviale, *koṭun tamiḷ*, una a tamilei literare, *cen tamiḷ*, precum și o a treia, intitulată *Clavis*) și a tradus primele două cărți ale operei *Tirukkuraḷ*.

În redactarea acestor trei gramatici, Beschi face uz de terminologia gramaticală greacă și latină de până la el (Chevillard 1992: 81)².

V. *Invocatio Musae* în *Tirukkuraḷ*

¹ „C. J. Beschi (1680-1747) a joué un rôle de trait d'union entre les traditions grammaticales européennes et tamoules. Il a été l'un des premiers à utiliser la terminologie latine pour décrire (à des fins pédagogiques) la langue tamoule.”

² „Ces termes, que Beschi adapte à la situation tamoule, proviennent des traditions grecque et latine.”

Opera *Tirukkuraḷ* se deschide printr-o prefață alcătuită din patru părți. Prima dintre acestea constituie un elogiu adus lui Dumnezeu¹, elogiu care amintește în mare măsură de aceeași *invocatio Musae*, întâlnită în operele poetilor greci și latini, ba chiar și la unii cărturari români ce au preluat, în operele lor, modelul clasic greco-latin.

Totuși, spre deosebire de incipitul greco-roman pe care l-am amintit, aici nu asistăm la o invocare propriu-zisă a divinității, Tiruvalluvar alegând să vorbească despre Dumnezeu la persoana a III-a, prezentând-I indirect principalele caracteristici. În plus, autorul tamil se referă și la relația dintre credincioși și divinitate, dar și la contrastul dintre credincioși și necredincioși, așa cum se va vedea în versurile citate mai jos. De asemenea, considerând raportul dintre originalul tamil și traducerea latinească, se pot observa câteva diferențele de nuanță.

Reluând cele spuse mai sus, după autorul tamil antic, Dumnezeu e „principiul primordial din care descinde lumea” (v. 1), deținătorul cunoașterii pure (v. 2), aflându-se dincolo de contrarii („plăcere și dezgust”) (v. 4) și neavându-și asemănare (v. 7).

(1) அகர முதல எழுத்தெல்லாம் ஆதி

பகவன் முதற்றே உலகு.

akara¹ mutala² eluttu³ ellām⁴ āti⁵ pakavaṇ⁶ mutarrē⁷ ulaku⁸

[La fel cum] toate³ literele⁴ au ca (punct de plecare)² (litera A)¹, [tot așa și] lumea⁸ are ca (punct de plecare)⁷ un (principiu primordial)⁶.

Beschi: „*Litterae omnes principium habent literam A. Mundus principium habet numen primordiale.*”

Toate literele au drept origine litera A. Lumea are drept origine principiul primordial.

(2) கற்றதனால் ஆய பயன்என்கொல் வாலறிவன்

நற்றாள் தொழாஅர் எனின்.

karrataṇāl¹ āya² payaṇ³ eṇ⁴ kol⁵ vāl⁶ arivaṇ⁷ nar⁸ rāl⁹ tolāar¹⁰ eṇin¹¹

Dacă¹¹ (ei nu adoră)¹⁰ picioarele⁹ venerabile⁸ ale (Celui care are cunoașterea)⁷ pură⁶, oare⁵ la ce⁴ le folosește³ ceea ce² au învățat¹?

Beschi: „*Plurima didicisse quid, amice, proderit, nisi verearis bonos ejus pedes, qui puram scientiam habet; i. e. sc. ab omni errore defaecatum.*”

Ce folos ar avea, prietene, prea multa învățătură, dacă nu ai cinsti bunele picioare ale celui ce deține cunoașterea pură? (i. e. ale celui purificat de toată greșeala).

(4) வேண்டுதல் வேண்டாமை இலானடி சேர்ந்தார்க்கு

யாண்டும் இடும்பை இல.

vēṇṭutal¹ vēṇṭāmai² ilāṇ³ aṭi⁴ cērntārkkū⁵ yāṇṭum⁶ iṭumpai⁷ ila⁸

Niciunde⁶ nu vor suferi⁸ durere⁷ (cei ce s-au alăturat)⁵ picioarelor⁴ (Aceluia care se află dincolo)³ de plăcere¹ și dezgust².

Beschi: „*Qui adhaeserint pedibus illius in quo cupiditas et aversio locum non habet, perpetuo ab hujus mundi malis immunis erit.*”

Cei ce sunt strâns legați de picioarele Celui în care pofta și dezgustul nu își au locul, vor fi imuni pentru totdeauna la relele acestei lumi.

(7) தனக்குஉவமை இல்லாதான் தாள்சேர்ந்தார்க்கு அல்லால்

மனக்கவலை மாற்றல் அரிது.

¹ De fapt, deschiderea unei opere printr-o prefață sau printr-o laudă adresată unei divinități era un loc comun în literatura tamilă. Spre exemplu, lucrarea de gramatică din perioada clasică, *Tolkāppiyam*, începe printr-o prefață ce prezintă cadrul natural al „Țării Tamililor” (*Tamilakam*), țară pe care o elogiază totodată. Pe lângă acesta, prima epopee de limbă tamilă, *Cilappatikāram*, se deschide tot printr-o prefață ce rezumă subiectul operei; iar antologiilor de poeme clasice *Puraṇāṇūru* și *Kuṟuntokai*, atunci când au fost compilate, li s-au adăugat, în poziție inițială, câte un poem dedicat zeului *Śiva*, respectiv zeului *Murukan*. (n. a.)

taṇakku¹ uvamai² illātān³ tāl⁴ cērntārkkū⁵ allāl⁶ maṇa⁷ k kavalai⁸ marral⁹ aritu¹⁰

E dificil¹⁰ de alinat⁹ mohorârea⁸ sufletului⁷ [unui om], (dacă nu)⁶ (se ține unit de)⁵ picioarele⁴ (Celui care nu)³ Își¹ are³ asemănare².

Beschi: *Non adhaeris pedibus illius, qui sibi similitudinem non habet, difficile erit animi anxietatem sedare.*

Îi va fi dificil să își potolească durerea sufletească celui ce nu se ține strâns legat de picioarele Aceluia care nu Își are asemănare.

Cât despre credincioși, aceștia nu vor suferi durere (v. 4), ba dimpotrivă, ei vor înțelege lucrurile la modul absolut (v. 5) și vor trăi multă vreme pe pământ (v. 3).

(3) மலர்மிசை ஏகினான் மாணடி சேர்ந்தார்

நிலமிசை நீடுவாழ் வார்.

Malar¹micai² ēkiṇāṇ³ māṇ⁴ aṭi⁵ cērntār⁶ nila⁷micai⁸ nīṭu⁹ vālvār¹⁰

(Cei ce s-au alăturat)⁶ picioarelor⁵ excelente⁴ (ale celui ce pășește)³ pe deasupra² florilor¹ vor trăi¹⁰ (multă vreme)⁹ pe⁸ pământ⁷.

Beschi: „*Qui adhaerent venerabilibus pedibus illius qui supra flores graditur in loco terrae superiori diu vivet. Id est, qui veretur eum qui floribus venustatem tribuit in caelo aeternum beabitur.*”

Cei ce se țin strâns legați de picioarele demne de venerație ale Celui ce pășește pe deasupra florilor, vor trăi mult timp în locurile cele mai de sus ale pământului. Adică, cei ce Îl cinstesc pe Cel ce oferă grație fiecărei flori în parte, se vor bucura în cerurile eterne.

(5) இருள்சேர் இருவினையும் சேரா இறைவன்

பொருள்சேர் புகழ்புரிந்தார் மாட்டு.

iruḷ¹ cēr² iru³ viṇaiyum⁴ cērā⁵ iraivaṇ⁶ poruḷ⁷ cēr⁸ pukaḷ⁹ purintār¹⁰ māṭṭu¹¹

Orbirea¹ care caracterizează² cele două³ feluri de fapte⁴ [i. e. faptele bune și cele rele] (nu are nicio influență)⁵ asupra celor care, din (voia lor proprie)¹⁰, aduc laude⁹ privitoare⁸ la natura⁷ Lui Dumnezeu⁶.

Beschi: „*Mala opera cum bonis mixta qua inducit falsa rerum apprehensio, non adhaerebunt ei, qui cupiscit laudem cum vera Dei notione connexam, i.e. qui veram habet Dei notionem plurimas falsas idaeas corriget, ex quibus mala opera sequi solent.*”

Chiar dacă faptele bune sunt îmbinate cu cele rele, de unde rezultă o falsă înțelegere a realității, cei care își doresc să ridice în slăvi adevărata natură a lui Dumnezeu, nu vor fi afectați [de această situație]. I. e., cel care înțelege cu adevărat natura lui Dumnezeu, își poate corecta majoritatea ideilor false, din care faptele rele obișnuiesc să răsară.

Iar în ceea ce privește contrastul dintre credincioși și necredincioși, vom vedea că soarta lor se mulează pe cuvintele Psalmistului Vechiului Testament: „Non sic impii, non sic.”, fiindcă aceștia sunt condamnați la suferință sufletească (v. 7) și la un ciclu neîntrerupt al nașterilor (v. 10).

(10) பிறவி பெருங்கடல் நீந்துவர் நீந்தார்

இறைவன் அடிசேரா தார்.

pīravi¹ perun² kaṭal³ nīntuvar⁴ nīntār⁵ iraivaṇ⁶ aṭi⁷ cērātār⁸

Înotătorii⁴ întinsei² mări³ a nașterilor¹, (care nu sunt uniți)⁸ cu picioarele⁷ Regelui⁶, (nu vor trece înot)⁵ [această mare].

Beschi: *Hoc vastum miseriarum pelagus in quo nati sumus in illis natantes non trajicient, nisi qui Dei pedibus adhaeserint.*

Nu vor trece această mare a necazurilor, în care ne naștem, înotătorii care nu se țin strâns legați de picioarele lui Dumnezeu.

VI. Analiza operei

După cum am precizat deja, opera face referire la numeroase aspecte care, pe plan individual, caracterizează natura umană, iar pe plan socio-politic, vizează buna orânduire a „polisului”. Cadrului privat îi sunt dedicate prima și a treia carte, iar cadrului public îi e dedicată cartea a doua.

1. Cadrul privat. Planul individual. Cartea I (*aram*: virtutea)

De-a lungul a 24 de decade, Tiruvalluvar prezintă idealul bărbatului laic în viața domestică. El trebuie să aibă o soție fidelă și obedientă, copii, să fie o gazdă bună, vorba să-i fie mereu aleasă, iar, printre alte virtuți ale sale, e necesar să se numere gratitudinea, cumpătarea, conduita distinsă, nepoftirea la nevasta altuia etc.

De asemenea, deși fără a-i elogia superioritatea în raport cu virtutea domestică, dar întrucât și acest lucru trebuie luat în considerare atunci când vorbim despre natura umană sub toate aspectele ei, autorul tamil antic dedică 13 decade și virtuții ascetice. Aici, el se referă la dobândirea grației divine, vegetarianism, penitență, absența înșelătoriei, ținerea în frâu a mâniei, neproducerea răului, instabilitatea lucrurilor pământești, percepția adevărului etc.

2. Cadrul public. Planul socio-politic. Cartea a II-a (*porul*: bunăstarea)

Dacă prima carte viza perfecționarea omului într-un cadru restrâns, alcătuit în principal din familie și apropiați, a doua carte îl încadrează pe individ într-un spațiu mult mai larg: societatea. El trebuie să își onoreze rolul pe care îl deține în societate ca rege, ca ministru al statului, ca cetățean de rând – într-un cuvânt, ca *zoon politikon* (Zvelebil 1973: 164).

Spuneam mai sus că această carte a fost dispusă pe trei părți. Fiecare dintre cele trei cuprinde mai multe decade în care autorul oferă cetățenilor, în funcție de poziția pe care fiecare o ocupă în stat, un ghid de conduită ce are ca scop bunul mers al lucrurilor în comunitate.

Atribuțiile și calitățile regelui sunt prezentate de-a lungul a 14 decade. Aici, aflăm ce presupune măreția unui rege, învățătura și cunoașterea sa, ce înseamnă un sceptru drept și un sceptru strâmb și alte aspecte de acest gen.

În al doilea rând, Tiruvalluvar pomeneste elementele suveranității, aici fiind incluși atât miniștri regelui, cât și elementele pe care se bazează siguranța statului, precum armata și o fortificație puternică și inaccesibilă inamicilor. Miniștri trebuie să fie fermi în deciziile și faptele lor, să știe cum să se poarte în prezența regelui și să poată citi semnele de pe chipul suveranului. Fortificația trebuie să fie un adevărat scut pentru cei ce se adăpostesc în interiorul zidurilor sale, iar armata trebuie să arate curaj și bravură, fiind fundamentul pe care se consolidează siguranța, dar și onoarea statului.

În al treilea și ultimul rând, se vorbește despre viața socială, sub toate aspectele ei: prietenia, ostilitatea, medicina, onoarea, agricultura, sărăcia, cerșetoria etc.

Două dintre aceste aspecte ne-au stârnit curiozitatea mai ales fiindcă trimit la două binecunoscute lucrări antice de limbă latină. E vorba despre prietenie și agricultură.

De-a lungul a 50 de decade, autorul tamil antic prezintă 5 aspecte ale prieteniei: prietenia în sine, investigarea sincerității unui prieten, ce înseamnă a avea un amic intim (un confident), prietenia profitorilor și cea a dușmanilor. În aceste versuri, Tiruvalluvar face diferența între prietenia înțeleptului – care trebuie să fie cultivată – și cea a nebunului – de care omul trebuie să se ferească. O altă diferențiere este cea dintre prietenul fals – a cărui ușă și inimă rămân închise în vreme de nevoie – și prietenul adevărat – care e alături și la bine și la greu. Fără îndoială, acești 50 de *kuṛaḷ* nu pot rămâne, în mintea unui latinist, fără ecouri ale literaturii latine clasice. Cu acest prilej, amintim câteva crâmpoie din tratatul despre prietenie al filosofului, deopotrivă orator, avocat și om politic, Marcus Tullius Cicero: „Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit ei, cui se putabit inimicum esse posse?”; „Amicitiam nisi inter bonos esse non posse” sau (Cicero citându-l aici pe poetul antic, Quintus Ennius) „Amicus certus in re incerta cernitur” (*Laelius. De amicitia*: 59, 65, 64).

Să amintim puțin și despre agricultură, mai ales dată fiind premisa faptului că cititorul cunoaște deja tratatul lui P. Cato Censor, *De agri cultura* (numită și *De re rustica*). Însă, spre deosebire de Cato, a cărui lucrare nu este „un simplu manual agrar ci o mult mai complexă descriere – oarecum monografică – a vieții de la țară” (Arieșan 2009: 57), Tiruvaḷḷuvar, de-a lungul celor zece distihuri dedicate acestui domeniu, prezintă, în specifică sa manieră apoftegmică, caracterul indispensabil al agriculturii pentru societate. Agricultură reprezintă așadar fundamentul tuturor celorlalte munci omenești, ea susținând și întreținând toate celelalte bresele.

3. Cadrul privat. Planul afectiv. Cartea a III-a (*iṇbam*: plăcerea)

Cartea despre plăcere nu a fost tradusă de către Părintele Beschi în latină. Fără a încerca să speculăm motivele pentru care părintele ieșuit s-a limitat la traducerea primelor două cărți, alegem mai curând să oferim o foarte succintă prezentare a celei din urmă carte a lucrării *Tirukkural*.

Așa cum am precizat și mai sus, ea se compune din două părți: cea dintâi privește iubirea de dinaintea căsătoriei (tacită, mutuală), numită *kaḷavu*, iar cea de-a doua se referă la iubirea din cadrul căsniciei, numită *kaṟpu*.

Aspectul erotic al iubirii e cât se poate de evident în ambele situații, fapt care atestă încă o dată preocuparea autorului de a oferi o imagine reală asupra naturii omului. Nu lipsește în această ultimă carte problema tulburării sufletești a bărbatului în fața frumuseții feminine, recunoașterea semnelor dragostei pe chipul iubitei, separarea cuplului, cearta dintre soți sau iubiți, și altele.

VII. Concluzie

Mesajul operei pe care tocmai am analizat-o e acela că oricine, indiferent de naționalitate, rasă, religie sau stare socială, poate atinge desăvârșirea, poate deveni un om complet. Condiția *sine qua non* a împlinirii personale constă în respectarea anumitor principii care vizează atât viața privată, din cadrul cuplului și al familiei, dar și viața socială.

Referințe bibliografice:

- *** 2000: *Tolkāppiyam in English*, translation with the Tamil text, translation in the Roman script, introduction, glossary and illustrations by Dr. V. Murugan, project director Dr. G. John Samuel, Chennai, India, Institute of Asian Studies.
- ARIEȘAN, Claudiu T. 2009: *Literatura latină. Epoca veche*, Partea a treia, Timișoara, Universitatea de Vest.
- CALDWELL, Robert 1875: *A Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of Languages*, second edition revised and enlarged, London, Trübner & Co., Ludgate Hill.
- CHEVILLARD, Jean-Luc 1992: *Beschi, grammairien du tamoul, et l'origine de la notion de verbe appellatif*, în „Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient”, vol. 79, nr. 1, p.77-88.
- CHEVILLARD, Jean-Luc 2013 : *Enumeration techniques in Tamil metrical treatises (Studies in Tamil Metrics – 3)*, în „Bilingual Discourse and Cross-Cultural Fertilization : Sanskrit and Tamil in Medieval India”, ed. by Whitney Cox & Vincenzo Vergiani, Collection Indologie nr. 121, Institut Français de Pondichéry / Ecole Française d'Extrême-Orient, p.241-322.
- CUTLER, Norman 1987: *Songs of Experience. The Poetics of Tamil Devotion*, Bloomington, Indianapolis, Indiana University Press.
- DIKSHITAR, V. R. Ramachandra 1936: *Studies in Tamil Literature and History*, Madras, Madras Law Journal Press.
- PILLAI, Jaya Kothai 1972: *Educational System of the Ancient Tamils*, foreword by Dr. M. Varadarajan, Vice-Chancellor, Madurai University, Madurai, Tinnevely, The South India Saiva Siddhanta Works Publishing Society.
- PILLAI, V. Kanakasabhai 1989: *The Tamils Eighteen Hundred Years Ago*, New Delhi, Asian Educational Services.

- POPE, G. U. 1886: *The "Sacred" Kural of Tiruvaḷḷuva-Nāyanār*, with introduction, grammar, translation, notes (in which are reprinted Fr. C. J. Beschi's and F. W. Ellis' versions), lexicon, and concordance, London, W. H. Allen & Co., 13 Waterloo Place, S. W. Publishers to the India Office.
- RAJAM, V. S. 1992: *A Reference Grammar of Classical Tamil Poetry*, Philadelphia, The American Philosophical Society.
- ZVELEBIL, Kamil V. 1973: *The Smile of Murugan on Tamil Literature of South India*, Leiden, E. J. Brill.
- ZVELEBIL, Kamil V. 1974: *Tamil Literature*, în "A History of Indian Literature", vol. X: Dravidian Literature, Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- ZVELEBIL, Kamil V. 1992: *Companion Studies to the History of Tamil Literature*, Leiden, The Netherlands, E. J. Brill.

Surse online:

- CICERO, Marcus T.: *Laelius. De amicitia*, preluat de pe <http://thelatinlibrary.com/cicero/amic.shtml#17>, pe data de 8.04.2015.
- MEENAKSHISUNDARAM, K.: *The Contribution of European Scholars to Tamil*, University of Madras, 1974: preluat de pe <http://www.tamilvu.org/library/1A479/html/1A479ind.htm> pe data de 8.04.2015.
- ZVELEBIL, Kamil V., 1972: *Tolkāppiyam*: preluat de pe <http://www.ulakaththamizh.org/JOTSArticle.aspx?id=2> pe data de 8.04.2015.

„PERSPECTIVA CULTURALĂ A GRAMATICII ȘI A LINGVISTICII, ÎN GENERAL, ESTE INEVITABILĂ...”, INTERVIU CU PROFESORUL JOSÉ MANUEL GONZÁLEZ CALVO DE LA UNIVERSITATEA DIN EXTREMADURA (SPANIA)¹

José Manuel González Calvo este un lingvist renumit, Profesor Emerit al prestigioasei Universități din Extremadura, din septembrie 2014. Activitatea sa de cercetare s-a orientat în special către două direcții principale: gramatică și limbă literară, domenii în care a publicat numeroase cărți, studii și articole. Este autorul unor cărți din care menționăm *La prosa de Ramón Pérez de Ayala* (Universidad de Salamanca, 1979), *Estudios de morfología española* (Universidad de Extremadura, 1988), *Análisis sintáctico. Comentario de cinco textos* (Universidad de Extremadura, 1990), *La oración simple* (Madrid Arco/Libros, 1993, 2009), *Variaciones en torno a la gramática española* (Universidad de Extremadura, 1998), *Variaciones sobre el uso literario de la lengua* (Universidad de Extremadura, 1999), *Escollos de sintaxis española*, 2011.

Între 1996 și 2011, a desfășurat numeroase activități științifice în colaborare cu universități renumite din Europa și America Latină, precum: Austria (Graz), Germania (Leipzig, Marburg, Heidelberg), Italia (Parma), Polonia (Katowice), Cehia (Olomouc), Slovacia (Banská Bystrica), Islanda, Costa Rica etc. A fost Profesor invitat în 2004, 2007, 2012, 2013 de Universitatea de Vest din Timișoara și în 2011 de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Foarte dedicat vocației sale, cu o intensă activitate științifică, didactică și administrativă, José Manuel González Calvo a contribuit continuu, în mod concret și generos, din anul 2003 (când am avut șansa de a-l cunoaște în perioada unei burse MAE la Universitatea din Extremadura din Cáceres, perioadă care a reprezentat începutul unei legături academice și al unei experiențe foarte rodnice și de lungă durată între universitățile noastre), la dezvoltarea Departamentului de limba spaniolă al Universității de Vest din Timișoara. Începând cu schimburile Erasmus de studenți și profesori, cu schimbul de „Anale” dintre bibliotecile noastre, continuând cu activitatea Domniei sale, foarte complexă, din cadrul studiilor doctorale, cu cărțile și articolele publicate și până la implicarea specială cu privire la Colocviul Internațional Comunicare și Cultură în România Europeană organizat la Universitatea de Vest din Timișoara, la care a prezentat conferințe plenare extrem de semnificative pentru romanistică, PROFESORUL a consacrat mult timp și energie pentru a impulsiona relația dintre universitățile noastre. Cu ocazia celei de a treia ediții a CICCIRE am realizat următorul interviu:

L.V.: Stimate Domnule Profesor José Manuel González Calvo, lucrați de mai bine de 45 de ani în cercetare, ocupându-vă de limbă și gramatică spaniolă în cadrul Universității din Extremadura. Cum ați gândit construirea carierei Dvs., a profesiei și, în continuare, ce linii de cercetare, perspective sau practici ați considerat că erau mai importante pentru dezvoltarea Departamentului de filologie hispanică și lingvistică generală al Universității din Extremadura al cărui director ați fost între 2002 și 2011?

¹ Interviu realizat în limba spaniolă și tradus în limba română de Luminița Vleja, Departamentul de limbi și literaturi moderne, Universitatea de Vest din Timișoara. A fost publicat în limba spaniolă cu titlul *Entrevista con el catedrático José Manuel González Calvo*, în *Philologica Banatica*, vol. 2 /2014, p. 12-19.

J.M.G.C.: Timp de cinci ani cât am fost student al Universității din Salamanca (1963-1968) mi-a fost foarte clar că vocația și eforturile mele se orientau către filologia spaniolă. În acea perioadă, obiectivul meu era licența în filologie romanică. Existau două cursuri comune la Facultatea de Filosofie și Litere pentru toți studenții (din cadrul secțiilor de istorie, geografie, arte, limbi moderne și filologie spaniolă). Și trei cursuri de specialitate, la care eram înscriși în bună parte cei cu materii comune la filologie romanică (filologie spaniolă, franceză și italiană). Toate acestea ofereau o pregătire amplă și complementară, care apoi a dispărut. Încă mă gândesc că „această construcție a carierei mele” a fost fundamentală în formarea mea ca filolog. Când am terminat facultatea cu titlul de licențiat în filologie romanică, cu specializare în filologie spaniolă, am intrat ca asistent pentru cursuri practice la Departamentul de filologie spaniolă (anii universitari 1968-1971). În octombrie 1971 s-a înființat în Cáceres un Colegiu Universitar de Filosofie și Litere care depindea de Universitatea din Salamanca. M-am dus acolo, deoarece acolo era îndrumătorul meu de doctorat. În octombrie 1973 a început să funcționeze Universitatea din Extremadura și Colegiul Universitar s-a transformat în Facultatea de Filosofie și Litere a Universității din Extremadura. Această experiență, să vezi născându-se o Universitate și să colaborezi la extinderea ei, este unică. Cu privire la dezvoltarea Departamentului de filologie hispanică timp de nouă ani, în care am fost director, pot spune că m-au ales ca să coordonez cu o mână fermă activitatea didactică și de cercetare din cadrul celor trei specializări de atunci: filologie hispanică (limbă și literatură spaniolă), lingvistică generală și teoria literaturii.

L.V.: Ce știți despre România? Cunoașteți vreo universitate ?

J.M.G.C.: Cunosc universitățile din Timișoara și Iași. Prima din cele două pe care le-am vizitat a fost cea din Timișoara. Timpul petrecut în ambele universități mi-a permis să cunosc și alți profesori din alte universități românești: București, Cluj, Craiova... Când s-a putut, am fost condus să cunosc locuri din România apropiate de cele două orașe menționate, muzee și centre de cultură românească. Am putut, astfel, să mă familiarizez cu nume de cercetători și scriitori români din epocile anterioare.

L.V.: Ați studiat de pe manualul de Gramatică românească al profesorului Aurel Răuță (Câmpulung-Muscel, 1912 - Madrid, 1995), profesor de filologie romanică la Salamanca și contemporan cu Alexandru Ciorănescu (Moroeni, 1911 – Insulele Canare, 1999), ambii importanți reprezentanți ai exilului românesc. Ați putea să-l evocați pe Aurel Răuță?

J.M.G.C.: Am spus în primul paragraf că formarea mea s-a realizat în bună parte în domeniul filologiei romane. În afară de franceză și italiană, aveam un curs opțional de gallego-portugheză și altul de catalană. Iar în Universitatea din Salamanca, în ultimul an de facultate, aveam un curs facultativ de română. Am făcut aceste trei materii. Profesorul Aurel Răuță predă româna la Universitatea Complutense din Madrid (cred) și venea o zi pe săptămână la Universitatea din Salamanca pentru a ține cursul de română. Era un om plăcut și dedicat studenților. Ne-a adus câteva exemplare din gramatica sa, pe care le-a dăruit câtorva studenți. Păstrez acest manual ca pe un obiect de mare preț. Nu l-am împrumutat niciodată, deoarece mă temeam că nu-mi va mai fi înapoiat.

L.V.: Cum vi s-a părut efortul depus de profesorii Facultății de Litere, Istorie și Teologie pentru a organiza Colocviul Internațional Comunicare și Cultură în Romania Europeană? Este un colocviu care are loc cu o anumită periodicitate (15-16 iunie 2012, 24-25 septembrie 2013, 3-4 octombrie 2014), colocviu la care Dvs. ați participat cu atâta generozitate intelectuală încă de la început și ați contribuit mult la construirea de punți științifice durabile între participanți.

J.M.G.C.: Efortul realizat în vederea organizării Colocviului a fost enorm și a presupus multă dăruire și energie. Dar fructele culese au meritat acest efort, de multe ori dezinteresat. Primul Colocviu a fost un splendid eveniment științific, care s-a consolidat pe parcursul următoarelor

ediții. Publicarea Actelor a contribuit la acreditarea calității Colocviului. Nu știu dacă difuzarea pe care o merită s-a reflectat în reviste specializate din România și din Europa prin intermediul recenziilor, printre altele.

L.V.: Ce rol credeți că a jucat tematica aleasă de organizatori în dezvoltarea colocviului? Fiecare ediție am inițiat-o cu intenția de a crea în Universitatea de Vest din Timișoara un spațiu romanic internațional de schimburi profesionale de opinii, de dialog, de angajament instituțional sistematic realizat de departamentele Facultății de Litere, Istorie și Teologie: Departamentul de limbi și literaturi moderne și Departamentul de studii românești. Toate evenimentele pe care le organizăm în 2014 stau sub semnul celei de-a 70 aniversări a Universității de Vest din Timișoara.

J.M.G.C.: Temele alese până acum au fost importante pentru dezvoltarea Colocviului. S-a creat un spațiu romanic internațional de colaborare care sperăm să nu se dilueze pe viitor. Cred că departamentele Universității de Vest din Timișoara care au creat și impulsionat Colocviul nu ar trebui să piardă din rolul principal la viitoarele ediții.

L.V.: Ce părere aveți despre publicarea articolelor în volumul Quaestiones Romanicae?

J.M.G.C.: Cred că volumul se va consolida și articolele admise până acum merită să fie apreciate pentru varietatea și calitatea lor.

L.V.: Ați asistat cu mult interes la cea de-a treia ediție a CICCIRE organizată de Facultatea de Litere, Istorie și Teologie a Universității de Vest din Timișoara în 2014 la Facultatea Pedagogică „Juhász Gyula” din Szeged, unde se sărbătoreau 65 de ani de la înființarea Departamentului de limba română. Am considerat foarte importantă prezența Dvs. la această festivitate a limbii române într-o țară „neromanică”, unde colegii noștri, profesori de limba română, fac eforturi să mențină și să dezvolte învățarea/predarea acestei limbi romanice într-o comunitate românească mică, în care ideea de romanitate este atât de generos îmbrățișată. Ce aspecte v-au atras atenția?

J.M.G.C.: Încă de la început mi-a atras interesul posibilitatea de a vizita Szegedul și universitatea lui cu ocazia acestui colocviu. Și nimic nu m-a dezamăgit, deoarece Colocviul, sub aspect științific, a fost unul bun și mai ales că Decanul Facultății de Pedagogie ne-a primit personal pe câțiva profesori pentru a ne adresa bun venit și a ne ura o ședere plăcută pe durata Colocviului. Și vizita organizată la Primărie a fost una memorabilă. Colocviul de la Szeged mi-a dat ocazia să cunosc alte culturi sau aspecte ale acestora care până în acel moment îmi erau întrucâtva străine. Am ascultat româna și maghiara, ceea ce, ca lingvist, mă interesează, deși nu înțeleg. Și m-a bucurat să văd cât de apreciată este romanistica într-o țară neromanică și mai ales limba română la Szeged.

L.V.: Contribuția Dvs. la ultima ediție a CICCIRE a fost remarcabilă, ca întotdeauna. În afară de faptul că ați prezidat secțiunile de spaniolă (Perspective culturale și lingvistice (inter)romanice, Literatură spaniolă și hispanoamericană, Tradiție și noi concepte în didactica limbii spaniole: evoluție, perspective și instrumente didactice în predarea/învățarea limbii spaniole), ați prezentat o comunicare în plen despre conceptul de predicat în gramatica limbilor romanice. Pentru a vă parafraza, este necesar acest concept?

J.M.G.C.: În a doua jumătate a secolului trecut, Salvador Gutiérrez Ordóñez a publicat un articol cu titlul *Este necesar conceptul de propoziție?*. A ajuns la concluzia că nu era necesar și s-a rămas la conceptele de SV și de enunț. Avea dreptate, se confundă, într-adevăr, propoziția cu SV. Eu nu confund aceste două concepte, nici propoziția cu enunțul. Titlul lucrării mele îl parafrazează pe cel al lui Gutiérrez Ordóñez și, ca urmare, din perspectiva care se adoptă, poate să fie sau să nu fie necesar. Ca element semantic se poate utiliza termenul *predicat*. Ca element sintactic deocamdată este confuz. În schimb continuă să fie eficient și obligatoriu atât din punct

de vedere didactic cât și cultural. Perspectiva culturală a gramaticii și a lingvisticii, în general, este inevitabilă și, deocamdată, este imposibil să se renunțe la ceea ce ne-a lăsat drept moștenire tradiția. De aceea conceptul de predicat continuă să fie necesar, chiar dacă din punctul meu de vedere nu ar fi. Îl respect și în cercurile didactice și culturale îl utilizez pentru a mă face înțeles.

L.V.: În ziua de 17 octombrie 2014 ați participat, în calitate Dvs. de membru corespondent al Academiei Regale Spaniole, din 1999, la ceremonia prezentării ultimei ediții (a douăzeci și treia) a Dicționarului limbii spaniole (DRAE) în cadrul acestei prestigioase instituții, ceremonie prezidată de Regii Spaniei. Ce ne-ați putea relata în acest sens? Ce părere aveți despre acest dicționar, operă de referință a Academiei?

J.M.G.C.: Ceremonia de la Academia Spaniolă, prilejuită de prezentarea celei de-a douăzeci și treia ediții a Dicționarului, a fost foarte importantă și a fost pregătită cu mult fast și protocol. Evenimentul în sine reunea trei aspecte, împreună cu participarea unor personalități: tricentenarul înființării Academiei Regale Spaniole, prezența directorilor sau a președinților a 21 de academii care, împreună cu cea Spaniolă, veghează pentru sănătatea, coeziunea și expansiunea limbii spaniole și prezența președintelui și a unor personalități ale Fundației pro Academia Regală Spaniolă. Președintele de onoare al Fundației este Regele, iar președintele executiv este Directorul Băncii Spaniole, care a rostit, la rândul său, câteva cuvinte în legătură cu acest eveniment. Ceremonia au prezidat-o Regii Spaniei și a participat, de asemenea, Corul RTVE cu texte din Neruda și din Quijote. Academia Regală a fost fondată în octombrie 1714 prin decretul regelui Filip al V-lea și, ca fapt divers, actualul rege al Spaniei care a prezidat aniversarea tricentenarului este, după cum știți, Filip al VI-lea.

În ceea ce privește noul Dicționar, acesta conține ceva mai mult de 93.000 de intrări și apar aproximativ 16.000 de cuvinte noi și accepții ale spaniolei din America. Eforturile au fost mari. Demonstrează această internaționalizare a spaniolei și se specifică faptul că dicționarul este și va fi o operă mereu deschisă revizuirilor.

L.V.: De-a lungul prestigioasei Dvs. activități științifice ați făcut parte din multe proiecte de cercetare și din comitetele științifice a numeroase congrese, colocvii etc., dintre care CICCCE 2012, 2013, 2014. Ați fost, de asemenea, Director al Serviciului de Publicații între 1987-1999 și Președinte al Consiliului de redacție al „Analelor” de Studii filologice ale Universității din Extremadura din 1985. Ați avea câteva sugestii sau sfaturi pentru organizatorii următoarelor ediții ale CICCCE ale Universității de Vest din Timișoara, având în vedere efectivă experiență în acest domeniu atât de complex, nu foarte ușor, fiind o activitate colectivă, dar cu adevărat îmbogățitor, deoarece stimulează confluența proceselor de cercetare, reflecțiile sistematice și creative, cercetările și dezbaterile cu privire la temele fundamentale ale romanisticii?

J.M.G.C.: Am puține sugestii sau sfaturi cu privire la acest aspect, având în vedere eforturile, meritele și reușitele organizatorilor Colocviului. Mi-ar plăcea ca organizarea unor noi ediții să rămână în responsabilitatea departamentelor Universității de Vest din Timișoara și ca publicarea Actelor să poată avea o difuzare internațională cât mai amplă posibil. Dar cred că, la fel ca întotdeauna, ne lovim de limitările bugetelor. Se fac recenzii ale publicațiilor actelor, de exemplu în *Revista Española de Lingüística*? Și în alte reviste de romanistică, franceze, italiene, germane..., în afară de cele românești? Se poate extinde invitația unor romaniști nordamericani, englezi, germani, austrieci...? Nu știu ce să spun despre aceste chestiuni, deoarece, dacă organizarea Colocviului este deja, prin ea însăși, atât de complexă, a o complica și mai mult ar putea fi exasperantă.

L.V.: Domnule Profesor, vă mulțumesc foarte mult pentru amabilitatea cu care ați răspuns la întrebări.

Luminița Vleja

IN HONOREM MAGISTRI G. I. TOHĂNEANU

Anul acesta, G.I. Tohăneanu ar fi împlinit 90 de ani. Au trecut nouă decenii de la nașterea Magistrului, dar Domnia Sa nu a apucat să le împlinească. Pentru discipoli și pentru școala pe care a întemeiat-o în 1956, sunt încă foarte puternice amintirea Magistrului și recunoștința pentru dăruirea sa exemplară față de filologia timișoreană.

Întru evocarea ilustrului cărturar, ne-a venit în sprijin anul acesta sculptorul Aurel Gheorghe Ardeleanu, care s-a oferit să doneze facultății noastre o replică a bustului Magistrului de pe Alea Personalităților din Parcul Central. Cu această ocazie, am proiectat o sesiune omagială în 27 mai 2015, pentru a-i dăruir neasemuitului nostru dascăl o seară de pioase aduceri-aminte.

Colocviul comemorativ a început cu dezvelirea statuii Profesorului G.I. Tohăneanu, amplasată în amfiteatrul care îi poartă, de zece ani, numele. Bogdan Țăra și Gabriel Bărdășan au îndepărtat pânza de pe impresionantul bust. Eram cu fața spre public în acel moment și am văzut reacția profesorilor Richard Sârbu și Vasile Frățilă. Tresărirea, uluirea, stupefacția de a-l fi recunoscut pe Profesor. De parcă ar fi apărut, viu, în mijlocul lor. S-au ridicat în picioare, aplaudând prelungit, plini de admirație și de emoție, filologi din aproape toate generațiile facultății. Între ei se afla și distinsa Doamnă Profesoară Ligia Tohăneanu, soția Magistrului.

Pentru a spori emoția audienței, pe măsură ce pe ecran se derulau fotografiile care reflectau o foarte bogată activitate universitară, amfiteatrul s-a umplut cu vocea inconfundabilă și atât de dragă a Magistrului, recuperată de Maria Subi, grație înregistrărilor din arhiva Radio. Se auzea, deci, cu intermitențe rezervate luărilor de cuvânt, însuși Profesorul G.I. Tohăneanu, întorcându-ne în timp, cu dicția sa impecabilă, pentru emoționante miniprelegeri despre „imagini pierdute”.

Profesorul era preocupat ca nimeni altul de luminarea parcursului istoric și poetic al cuvintelor, de restabilirea legăturilor metaforice dintre ele sau dintre sensurile lor. Revelându-le, situa asemenea lexeme-articol în marea cultură națională, pentru că urmarea, cu osârdie, și valorificarea artistică a cuvintelor românești, în contexte unice, create de autori fundamentali, confirmați de o rodnică posteritate.

Seria cuvintelor omagiale a fost deschisă de Poetul Eugen Dorcescu, Dr. în Filologie, cetățean de onoare al orașului. Fiind unul dintre apropiații sculptorului Aurel Gheorghe Ardeleanu, Domnia Sa a avut acces în atelierul maestrului și „a luat măsurile” bustului Magistrului. Calculele i-au confirmat ipoteza că această lucrare corespunde formulei secțiunii de aur, fapt revelat de la început, întru cinstirea artistului care a zămislit-o și a dăruit-o, cu binecunoscuta-i generozitate, Facultății de Litere, Istorie și Teologie. Discursul lui Eugen Dorcescu despre marele său Profesor și despre opera artistului A.G. Ardeleanu, intrată într-un spațiu academic, a situat întreaga manifestare în registrul retoricii elevate:

„I-am fost student cinci ani ilustrului Profesor Tohăneanu, mi-a condus teza de doctorat, mi-a fost director la colectivul de cercetare lingvistică și mi-a postfațat două cărți: *Psalmii în versuri* și *Cronică*. Am considerat din anul întâi de facultate, de la primul curs, și am rămas convins de aceasta, că a fost un geniu, un *dascăl genial*, în sensul complet al acestor cuvinte. Vă dau doar două argumente: extraordinara forță persuasivă a discursului său și capacitatea de a crea școală, de a fascina, de a induce un sentiment puternic de afecțiune și de a stârni emulație. [...].

Pe noi ne-a adus aici extraordinara forță a absenței sale. Fizice. Fizic vorbind, Profesorul Tohăneanu nu mai este printre noi de șapte ani aproape. Această absență fizică ne bântuie. Și nu mă îndoiesc, poate că sunt indiscret, dar nu mă îndoiesc, că există cel puțin o persoană în această sală, Doamna Tohăneanu, care știe foarte bine ce înseamnă această absență, nimicitoare. Însă există și o prezență ideală. Absența poate fi convertită într-o prezență ideală. Ceremonia de azi exact asta face: ni-l aduce pe Profesorul nostru în conștiință, în memorie, dar mai ales, ni-l aduce, prin strădania maestrului Ardeleanu, în prezența ideală a artei.

[...] Aurel Gheorghe Ardeleanu este cel mai mare sculptor al persoanei umane care activează azi în România. El nu oferă indivizi recognoscibili, ci persoane umane, adică exemplare umane purtătoare de excelență, pe care le sustrage nepăsării noastre și uitării efective sau posibile. Ce înseamnă persoană umană? Înseamnă un ins care trăiește pentru un ideal, înseamnă un ins care are nu doar sentimentul, ci și cultul valorii, un ins care are necesități spirituale conștientizate. Acestea sunt persoanele umane resuscitate adesea de către Aurel Gheorghe Ardeleanu. La trei niveluri sunt fixate [de către artistul plastic] aceste trăsături ale personalității umane. De aceea, e mai convingător un bust decât insul empiric.

1. la nivelul asemănării, al omului social, cel pe care îl întâlnim și îl recunoaștem;
2. la nivelul chipului, al omului lăuntric, recuperabil prin intuiție sau prin inteligență;
3. la nivelul ființei, al omului esențial, al condiției umane particularizate, la care se ajunge doar prin empatie”.

Foarte bun cunoscător al semioticii sculpturii, Eugen Dorcescu a sesizat câteva aspecte subtile ale bustului supus analizei, anumite particularități care probează capacitatea artistului de a spori expresivitatea chipului tohănescian. A zăbovit, în consecință, asupra principalelor elemente ale asemănării, chipului și ființei, care motivează, la fiecare nivel, impactul pe care bustul Magistrului îl are asupra privitorilor. Dintre acestea, am reținut:

1. *Cerebralitatea* este sugerată de craniul fin supradimensionat – semn iconic; craniul este și ușor înclinat înainte, semnul plastic al verticalității înclinate, într-un unghi ascuțit; calota craniană este foarte dezvoltată, fruntea înaintează spre receptor;
2. *Forța* se vede din semne plastice: nasul puternic, dublul T frontal, curba ușor ironică a gurii în partea ei superioară, bărbia despicată este orientată ascendent. Toate acestea denotă o excepțională forță – forța afectului, a inteligenței, a voinței, a caracterului;
3. *Elementele feței* rezervă surprize. Ochii contrazic aproape tot din ceea ce ne spun celelalte componente ale înfățișării. Privirea este orientată spre înăuntru, arcadele acoperă puternic zarea ochilor; pomeții au un mic adaos, iar gura, cu clasicitatea ei târzie, se prelungește prin două linii ale zâmbetului, inoculând întregului chip un gen de mișcare centrifugă, ca la o *persona tragica*.

Toate aceste detalii semnificative, corelate cu argumentul forte al secțiunii de aur, l-au determinat pe Eugen Dorcescu să afirme că statuia Magistrului este o capodoperă, amplasată într-un loc privilegiat atât pentru Profesorul G.I. Tohăneanu, cât și pentru sculptorul A.G. Ardeleanu. În consecință, Poetul Eugen Dorcescu și-a încheiat discursul subliniind faptul că acest bust conferă măreție și altitudine spirituală nu numai amfiteatrului, ci întregii instituții, în care va dăinui ca un simbol.

*

Au participat la colocviul de omagiere a Magistrului și trei reprezentante ale Decanatului Facultății: Doamna Conf. Dr. Lucia Jucu Atanasiu, fost decan al instituției și chiar rector al Universității, care făcea parte din grupul profesorilor întemeietori, Doamna Prof. Univ. Dr., conducător de doctorat, Ileana Oancea și Doamna Conf. Dr. Valy Ceia, actual prodecan. Doamna Prof. Univ. Dr. Ileana Oancea, una dintre primele studente ale Magistrului, alături de care a parcurs peste cinci decenii din istoria școlii filologice timișorene, a văzut în opera sculptorului A.G. Ardeleanu o realistă evocare a unei personalități complexe și charismatice, care a marcat pozitiv multe generații de studenți, dar, mai cu seamă, generațiile de început ale facultății, cu care a lucrat îndeaproape și în mod susținut, punând bazele studiului filologic în zona de vest a țării. Domnia Sa a considerat că membrii Catedrei de limba română au recuperat ceva din

personalitatea lui G.I. Tohăneanu, au anihilat o absență, substituind-o printr-un tip de prezență, întrucât au adus în amfiteatru, prin bustul realizat de sculptorul Ardeleanu, spiritul tohănescian și au oferit un prilej de mărturisire a iubirii pentru Profesor. A observat, de asemenea, că toți cei prezenți în sală sunt discipolii direcți sau indirecti ai Magistrului, care au menirea de a-l reprezenta, din moment ce Facultatea de Litere are o istorie, care pornește de la înaintașii săi și se manifestă printr-o remarcabilă continuitate.

Conf. Dr. Valy Ceia, prodecan al Facultății de Litere, Istorie și Teologie, a vorbit despre ceea ce înseamnă, de fapt, să fii urmașul lui G.I. Tohăneanu. Cu seriozitate și obiectivitate, Valy Ceia a trecut în revistă semnele recunoașterii naționale a valorii Magistrului. S-a oprit apoi asupra studiilor sale stilistice, de lexicologie și lexicografie, ca și asupra traducerilor, care au alcătuit, în coerența lor profundă, o operă originală, pendulând între „neajungerea limbii” și preaplinul ei. În concluzii, Domnia Sa a precizat că, pentru Magistru, lumea cărții este lumea vieții, iar pasiunea trebuie să jaloneze existența oricărui filolog.

Conf. Dr. Simona Constantinovici, pupila prin care stilistica celui îndrăgostit, în mod hedonist, de textul literar, și-a găsit râvnita continuitate la Timișoara, a citit, printre lacrimi, un discurs despre mentorul său inubliabil. Sensibilul discurs s-a născut din fire poetice, țesute în ființa ei. Inerenta fărâmițare a amintirilor a generat minitablouri de cuvinte colorate, montate inspirat pe pânza albă a tăcerilor-fundal. Autenticitatea și vibrația caldelor rememorări a electrizat audiența, smulgând, în final, ropote de aplauze, situate pe axa de neînțeles a timpului, parcă în memoria asurzitoarelor aplauze, ce marcau, nu de mult, încheierea cursurilor Magistrului din același amfiteatru.

Prof. Univ. Dr. Iosif Cheie, prieten al Profesorului G.I. Tohăneanu, cu talentul său de povestitor inegalabil, a contrabalansat vocile lirice ale antevorbitoarelor sale. Domnia Sa a reliefat câteva momente esențiale ale împletirii destinului unor împătimiți de literatură, care au slujit-o la un foarte înalt nivel în Timișoara. Esența discursului său a constatat în punerea în evidență a unor incontestabile merite, care au contribuit la felul cum s-a dezvoltat cariera academică a lui G.I. Tohăneanu: evitarea tratării exclusiviste a fenomenelor lingvistice; plasarea cercetării evoluției cuvintelor în luminișurile culturii, cu convingerea că studiul limbii este un act de cultură; apropierea învățăcelilor, care i-au fost sprijin și îndemn în tot ceea ce a înfăptuit. În aceste condiții, formația umanistă clasicistă și vocația pedagogică i-au adus Magistrului nu numai prețuirea studenților, ci și pe cea a profesorilor săi, printre care se numără Alexandru Graur, Iorgu Iordan și Tudor Vianu.

Prof. Univ. Dr. Dumitru Vlăduț a salutat felul în care Facultatea de Litere își omagiază spiritele tutelare. În opinia sa, opera lui G.I. Tohăneanu impune un respect nețârmurit, prin vastitate și adâncime. Dumitru Vlăduț a observat că, în calitatea sa de veritabil truditor al scrisului, Magistrul și-a finalizat, deloc întâmplător, cariera cu lucrarea intitulată *Lampa de lângă tâmplă*, o carte semnificativă pentru atitudinea intelectuală care l-a călăuzit întreaga viață. De aceea, vorbitorul s-a concentrat asupra revelării mesajelor formative reunite în această lucrare, într-o formulă cvasitestamentară, actualizată la lumina inspiratoare a „lămpii de lângă tâmplă”.

*

Orice aș spune, la rândul-mi, despre Magistru îl onorează și mă onorează. Eram elevă de liceu când l-am văzut prima oară, într-o seară de toamnă, la centenarul lui Sadoveanu. Profesorul și-a început discursul cu fraza: „Sadoveanu împlinește 100 de ani. Ar fi putut împlini 1000”. M-a șocat. Ce a vrut să spună cu asta? Magistrul nu-și tălmăcea spusele, dar răspândea lumină. Ceva din Lumina Învățătorului. Longevitatea celui ce scrie este incomensurabilă, dar, în ea însăși, predictibilă. G.I. Tohăneanu ar fi împlinit 90 de ani. A scris, între atâtea altele, și *Arta evocării la Sadoveanu*. Avea un talent înăscut al evocării. De aceea, ar putea împlini și el, ca Sadoveanu, 1000 de ani. Pentru ceea ce a făcut într-o viață de om. De om superior.

Între dascălii mei, nimeni n-a avut puterea sa de seducție. Intra în amfiteatrul care astăzi îi poartă numele, într-un soi de inerție a curselor contracronometru și, luat prin surprindere de prezența tinerilor din bănci, se trezea în lumea limbii române... descumpănit, ca un actor care, în

fața unui public numeros, nu-și mai amintește rolul. Își freca mâinile, își dregea vocea, lua un ton – de regulă prea sus, apoi altul și cuvintele românești începeau să curgă din el ca-ntr-o cascadă, cu curățenia și limpezimea apei ce se prelinge pe pietre de munte. Cu ochi magici, cuvintele Magistrului se puteau vedea, călătorind pe drumuri de Domnia Sa croite și deconspirate în tovarășie cu Vergilius sau cu Budai-Deleanu, cu Eminescu sau cu Macedonski, cu Creangă sau cu Sadoveanu.

A ști româna devenea cu totul altceva după ce îl ascultai pe Profesorul Tohăneanu vorbind-o, făcându-se punte între trecutul ei latin și prezentul neolatin, cu naturalețe, dar și cu nedisimulată evlavie.

Îl iubeam pentru câtă admirație puteam avea pentru el. Îl iubeam pentru modelul de profesor de română pe care l-a creat sub ochii noștri. Îl iubesc pentru că, deși a plecat de șapte ani dintre noi, nu s-a despărțit de mine nicio clipă. Din poveștile sale, se poate crea o legendă.

Dintre toți cei dați abuziv afară în anii '50 de la Facultatea de Litere din București, numai G.I. Tohăneanu n-a mai revenit în capitală. Făcea parte din lotul celor excluși din cauza dosarelor „nesănătoase”, alături de academicienii Emanuel Vasiliu și Grigore Brâncuș. Durerea nerostită a marilor dascăli lucra subteran (și) în acel regim, astfel încât, în anul revoluționar 1956, Academicianul Al. Rosetti i-a chemat pe toți trei în cabinetul său și le-a spus:

– V-am găsit fiecare câte ceva din care puteți trăi o viață: Vasiliule, tu te duci cu bursă în America, vezi ce-i cu gramatica aia nouă și... când uită de tine tovarășii, te întorci și dai lovitură în lingvistică (ceea ce s-a și întâmplat); Grengoar, tu te duci cu bursă în Albania, vezi ce e cu cuvintele comune românei cu albaneza, lămurești chestiunea asta atât de tulbure și... te întorci cu o carte de temelie pentru Istoria limbii române de acolo, când uită de tine tovarășii (ceea ce s-a și întâmplat); Ghighi, tu ești fiu de dascăl: iei legătura cu Boris Cazacu, te duci la Timișoara, deschizi și acolo o strategică facultate de filologie și, când uită de tine tovarășii, te întorci și tu – ceea ce nu s-a mai întâmplat...

În toamna anului 1956, a fost trimis să-l aștepte în gară, din partea Universității, Profesorul Achim Dragomir. Acesta a fost uluit să întâmpine un tânăr subțire, înalt, care purta trenzi, ca-n filme. Nu se încadra nicicum în peisajul începuturilor universitare de la noi. „Ai venit să rămâi?”, l-a întrebat. „Am venit să plec”, i-a răspuns prompt Profesorul Tohăneanu. Când au ajuns pe strada Vasile Pârvan, cocenii de cucuruz uscați și Bega măloasă după o secetă prelungită au șocat privirea tânărului Profesor. Clădirea comunistă, gri, de numai trei etaje, era camuflată de lanul de cucuruz în degradare. „I se și spune Sorbona din cucuruz!” încercă să închege o conversație Achim Dragomir. „Dar ce-i cu apa asta puturoasă?” „E râul Bega”, îi răspunse scurt, cu oarecare indignare. „Râul trebuie să curgă. Asta-i mocirlă...” „Ba curge!” i-o retează Dragomir, tot mai indignat de ifosele bucureșteanului. „Încotro curge?” „Înspre... Serbia”. „Nici nu știi încotro curge...” Urmă o tăcere de antipatie reciprocă. „Îți jur că eu din apa asta împuțită n-am să beau niciodată”. Și s-a ținut de cuvânt: a băut din zonă numai vin de Recaș sau de Miniș, bere de Arad sau de Ciuc – niciodată „Timișoreana”. Martor i-a fost mereu Profesorul Dragomir pe care l-a și cunoscut după câțiva ani, rămânând prieteni până la moarte. Căci G.I. Tohăneanu de aici a plecat în Cer...

Fără îndoială că profesorul cel mai iubit de studenți avea și cele mai multe și cele mai expresive porecle. G.I. Tohăneanu era Magistrul, era Tohă sau, în argoul fumătoarelor, era BT. În anii studenției mele, BT-ul era o marcă de țigări bulgărească foarte căutată și „fumată”, fumatul fiind liber pretutindeni în UVT. Fetele de la Filo o fumau cu mult drag, căci pentru ele BT însemna... „Bietul Tohă”. Această poreclă i se trăgea de la o întâmplare intrată în arhiva de folclor universitar. Multă vreme porțile Universității din Timișoara aveau doar cadrele metalice, fiindcă sticla comunistă... lipsea, ca multe alte produse necesare românilor. Tohăneanu, care circula mereu în viteză și cu capul plecat, frământând idei sau, pur și simplu, versuri, cu buzele (știa chiar și *Eneida* pe de rost și o repeta, ca să nu o uite!!!), nu făcea gestul stupid de a deschide un cadru metalic, ci intra direct prin cadru. Surpriză! Într-o noapte s-au montat geamurile. Așa că Tohă, athletic, în forță, a trecut... prin sticlă. S-a tăiat îngrozitor, a sângerat, a fost chemată

salvarea. Nu doar porecla „Bietul Tohă” a urmat acestei întâmplări, ci și inscripționarea geamurilor. Pentru filologi, istorica inscripție UT se citea, pe silabe, cu aliterație și ritm interior: „Ui-tă-te, TOHĂ-ne-nu-le!!!”.

Vă pot da și alte exemple care să justifice această poreclă. Într-un an, fusese invitat să vorbească la o lansare de carte la Orșova. Generos fără măsură, Magistrul acceptase. A făcut deplasarea spre orașul de pe Dunăre cu mașina, cu niște prieteni. Numai că, în prezidiu, alături de Domnia Sa, a descoperit cu stupefație... un „impostor”. Așa ceva nu putea tolera. S-a ridicat și, fără nicio explicație, a luat-o spre gară. Cum trenul spre Timișoara tocmai plecase, a pornit pe jos, pe marginea șoselei, mergând pe dealurile pe unde vor fi trecut și românii când au invadat Dacia,... spre casă. Prietenii l-au „recuperat” stupefiați, aproape de Herculan.

Altă dată, jignit fiind de atitudinea nepotrivită a unui discipol, care îl scosese din examenul din Amfiteatrul ce azi se numește „G.I. Tohăneanu”, pe motiv că Profesorul a depășit timpul prevăzut pentru examen, Magistrul a prins arțag pe neamul întreg. „Suntem un popor de ingrați, niște nemernici!”. „Domnule Profesor, vorbiți așa la supărare... Nu-i tot poporul cum ați spus”, i-a reproșat, cu un ton împăciuitoare, Profesorul Ilie Gyurcsik. „Eu sunt și Gheorghe, și Ion!!!” i-o retează Magistrul. „Eu am dreptul, în numele meu, să vorbesc cum vreau despre poporul român!”

Într-o primăvară, în preajma Paștelui, Profesorul Tohăneanu a intrat răvășit în Catedră. Fusese în amfiteatru să-și țină cursul și nu găsisese picior de student pe acolo. Își frământa mâinile cu amărăciune: „Toată noaptea n-am dormit de emoție. M-am tot gândit cum să fac, cum să așez exemplele, autorii, ca să le placă, să le fie mai lesne ținerea de minte... M-am tot zvârcolit... Știi dumneata cât de umilit mă simt?! De n-aș fi avut așa emoții!...”.

În urmă cu șapte ani, într-o dimineață din vacanță, a sunat telefonul la șase. Presimțeam vestea pe care o voi primi. M-am împleticit, buimacă, alergând spre telefon cu inima strânsă: A MURIT GHEORGHE. Se întâmpla în luna august, lună sfântă pentru Domnia Sa, fiindcă în 17 august i se născuse tatăl, Profesorul Ion Tohăneanu, latinist de carieră, fost coleg cu Iorgu Iordan. Ion Tohăneanu își pierduse prima familie într-un cumplit accident feroviar. Și-a refăcut viața târziu și l-a avut pe Gheorghe la vârsta cărunteții. Ca să nu irosească timpul, a vorbit cu feciorul latinește de când acesta s-a născut. Poate așa se explică faptul că Magistrul nu a greșit niciodată vreun accent sau vreo durată vocalică, că atunci când nu era clară valoarea sintactică a unei unități lingvistice, o traducea în latină și făcea pe loc lumină, dar, mai ales, în acest fapt își are obârșia venerația sa pentru limba și cultura strămoșilor noștri. Obişnuia să spună, printr-o metaforă rară, că latina este limba paternă a poporului român. Mi-a mărturisit odată că îi pare atât de rău că nu a avut și el „un Jderuț”, căruia să-i pună numele de Ion, în amintirea tatălui său.

Magistrul a plecat dintre noi, așa cum prevăzuse, într-o vreme când frunza-n codru era încă verde: „Eu mă duc, codru rămâne/ Plânge frunza după mine...”. Îmi şuiera versurile astea aproape de ureche în ultimii ani, când vocea îi pierise. Mă răscolea. Doamna Ligia mai risipea atunci din tensiune: „Ia mai lasă-mă, Gheorghe! Că nici codri nu mai sunt... Nu muri, că n-are cine să te plângă...”.

Dar Magistrul, care a lăsat atâtea urme în sufletele noastre câte luminișuri în păduri, convorbind cu Eminescu, se va fi gândit tocmai la acei codri ce se leagănă „fără ploaie, fără vânt/ Cu crengile la pământ...”. El era poet și vedea mai mult decât omul de rând. A fi poet nu înseamnă numai a scrie poezie. A fi poet înseamnă a avea poezia în sânge. Chiar și dincolo de... orice închipuire.

Mirela-Ioana Borchin

O PAGINĂ A LINGVISTICII ROMÂNEȘTI: PROF. UNIV. DR. VASILE FRĂȚILĂ LA 75 DE ANI

Comunitatea academică timișoreană își menține, în prezent, prestigiul prin personalitățile reprezentative care au pus temelia cercetării științifice universitare, prin reputații cercetători actuali, afirmați pe plan național și internațional, dar și printr-o generație mai tânără de cercetători care a beneficiat sau mai beneficiază de îndrumarea unor profesori experimentați în diverse ramuri ale științei.

Printre oamenii de știință și dascălii veritabili care au contribuit și continuă să contribuie la afirmarea națională și internațională a filologiei timișorene, precum și la includerea Facultății de Litere, Istorie și Teologie în rândul instituțiilor de prestigiu din sistemul universitar umanist un loc aparte îi revine domnului profesor universitar doctor VASILE FRĂȚILĂ.

A scrie despre un cercetător de prim rang al lingvisticii românești, așa cum este domnul profesor univ. dr. Vasile Frățilă, este o onoare, un privilegiu, dar și un demers deosebit de dificil, întrucât este aproape imposibil de cuprins și de surprins într-un spațiu tipografic oarecum limitat personalitatea complexă a Domniei Sale: de cercetător, profesor și, nu în ultimul rând, de om cu o mare disponibilitate și generozitate sufletească.

Născut la 30 martie 1940, în comuna Sâncel, jud. Alba, Vasile Frățilă a urmat școala generală în localitatea natală (1947-1954) și liceul teoretic la Blaj, jud. Alba (1954-1957). După absolvirea liceului, în perioada 1957-1962, a urmat cursurile Facultății de Filologie, secția română-germană, la Institutul Pedagogic de 5 ani din Timișoara, devenit în toamna lui 1962 Universitatea din Timișoara. Întreaga activitate didactică a domnului prof. univ. dr. Vasile Frățilă se leagă de mediul universitar și își are începuturile în anul 1962 când a fost reținut ca preparator la Catedra de limba română a instituției absolvite, după care a parcurs toate celelalte grade didactice universitare: asistent, lector (1962-1976), conferențiar (1977-1990) și profesor, începând din 01.10.1990, la Catedra de limba română a Facultății de Filologie din cadrul Universității de Vest din Timișoara. Deschiderea internațională a carierei universitare a domnului profesor o dovedește colaborarea cu diverse instituții de învățământ superior europene: lector de limba română la Universitatea din Leipzig (1976-1979) – Germania; profesor invitat să țină cursuri la Universitățile din Jena (1997) – R.F.G., Catania (1999), Udine (2000), Padova (2001) – Italia.

Renumere național și internațional al domnului prof. univ. dr. Vasile Frățilă se datorează, în mod evident, prestigioasei sale activități științifice în domeniul lingvisticii, concretizate în variate forme și acoperind sfere de interes extrem de diverse și de complexe din știința limbii: dialectologie, istoria limbii române, etimologie, onomastică, istoria lingvisticii. Vasile Frățilă a obținut titlul de doctor în filologie în anul 1973, cu teza *Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*, sub conducerea prof. univ. dr. doc. G. Ivănescu, membru corespondent al Academiei Române, iar în perioada 1995 - 2010 a fost conducător de doctorat.

Munca de cercetător neostenit a lingvistului timișorean Vasile Frățilă s-a concretizat prin:

- participarea cu comunicări și conferințe la congrese sau la alte manifestări științifice internaționale la Sofia (1972), Tirana (1974), Leipzig (1978, 1984, 1993, 1997), Chișinău (1990), Padova (1994, 2001), Torino (1994), Novi Sad (1995), Toracu Mic (1995), Freiburg (1996), Jena (1997), Catania (1999), Zreanin (1999), Pola (2000), Vârșeț (2000), Udine (2001), Salamanca (2001), Uppsala (2002), Pisa (2005); Sușnievița (2009);

- colaborarea la editarea unor reviste de știință și cultură: redactor șef adjunct, începând din 1992, și redactor șef, din 2007, al revistei „Analele Universității din Timișoara. Seria științe filologice”; redactor la „Studii și cercetări de onomastică”, devenită din 2008 „Studii și cercetări de onomastică și lexicologie” (Craiova), redactor al revistei „Gând Românesc” (Alba-Iulia);

membru în comitetul de redacție al revistelor: „Buletin științific”, fascicula Filologie, seria A, Baia Mare; „Fonetica și dialectologie”, București;

- implicarea, în calitate de membru, în activitățile Societății de Științe Filologice, ale Societății Române de Lingvistică Romanică, ale Societății Dialectologilor Români și ale Societății de Lingvistică Romanică (Strasbourg);

- publicarea a peste 250 de studii și articole în reviste din țară și străinătate: „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza»” (Iași), „Analele Universității din Timișoara. Seria științe filologice”, „Analele Universității Tibiscus” (Timișoara), „Anuar de etnologie, artă, istorie, lingvistică” (Academia Română, Baza de Cercetări științifice Timișoara), „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Iași, EA), „Buletin științific” (Baia Mare), „Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane” (SRLR) (București), „Caietul Cercului de Studii” (Centrul de Științe Sociale al Universității din Timișoara), „Cercetări de lingvistică” (Cluj-Napoca, EA), „Folclor literar” (Universitatea din Timișoara), „Fonetica și dialectologie” (București, EA), „Limba română” (București, EA), „Limbă și literatură” (Societatea de Științe Filologice, București), „Orizont” (Timișoara), „Revue des Études Sud-Est Européennes” (București, EA), „Revue Roumaine de Linguistique” (București, EA), „Studii și cercetări de onomastică” (SCO) (Craiova), „Studii și cercetări lingvistice” (București, EA), „Ziridava” (Arad) etc.; „Annuario dell’Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia” (Italia), „Aus der Südosteuropa-Forschung” (München, Germania), „Balkan-Archiv. Neue Folge” (Germania), „Beiträge zur romanischen Philologie” (Berlin, EA), „Bolletino dell’Atlante Linguistico Italiano” (Torino, Italia), „Il bianco e il nero” (Udine, Italia), „Medioevo romanzo” (Bologna, Italia), „Namenkundliche Informationen” (Lepzig, KMU), „Siculorum Gymnasium” – Rassegna semestriale della Facoltà di Lettere e Filosofia dell’ Università di Catania (Italia), „Zbornik” (Vârșet, Serbia), „Zeitschrift für Slawistik” (Berlin, EA);

- publicarea de volume de autor, dintre care: cărți în edituri (*Lexicologie și toponimie românească*, Timișoara, Editura Facla, 1987, 208 p.; *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest, 1993, 426 p.; *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998, 306 p. - în colaborare cu Richard Sârbru; *Studii lingvistice*, Timișoara, Editura Excelsior, 1999, 303 p.; *Etimologii. Istoria unor cuvinte*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000, 185 p.; *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Excelsior Art, 2002, II+440 p.; *Cercetări de onomastică și dialectologie*, Timișoara, Excelsior Art, 2004, 365 p.; *Graiul de pe Târnave*, Blaj, Editura Astra. Despărțământul „Timotei Cipariu”, Blaj, 2005, 274 p.; *Graiul de pe Târnave. Texte și glosar*, Blaj, Editura Astra. Despărțământul „Timotei Cipariu”, Blaj, 2006, 298 p.; *Dicționar geografico-istoric și toponimic al județului Timiș*, Timișoara, Ed. Universității de Vest, 2007, 487 p. - în colaborare cu Remus Crețan; *Probleme de dialectologie română*, Blaj, Editura Astra. Despărțământul „Timotei Cipariu”, 2010, 313 p.); *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, Partea I, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010, 418 p. – în colaborare cu Gabriel Bărdășan; *Studii de toponimie*, Cluj-Napoca, Editura Dacia XXI, 2011, 334 p., *Toponimie și dialectologie*, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2011, 422 p.; *Valea Izei. Studii de onomastică și dialectologie*, Baia Mare, Editura Universității de Nord, 2012, 341 p. – în colaborare cu Mircea Farcaș (coordonator), Adrian Rezeanu, Sorin S. Vișovan, Ștefan Vișovan; *Sâncel. Monografie*, Sibiu, Editura Crono Logia, 2013, 600 p. + Album fotografic; *Dialectologie românească (sud- și nord-dunăreană)*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2014, 444 p.; cărți litografiate (*Dicționarul toponimic al Banatului (A-B)*, Timișoara, TUT, 1984, XXI + 167 p. - în colaborare cu Viorica Goicu și Rodica Suflețel; *Dicționarul toponimic al Banatului*, vol. IV (F-G), Timișoara, TUT, 1986, 154 p. - în colaborare cu Viorica Goicu și Rodica Suflețel; *Dicționarul toponimic al Banatului*, vol. V (H-L), Timișoara, TUT, 1987, 178 p. - în colaborare cu Viorica Goicu și Rodica Suflețel; *Dicționarul toponimic al Banatului*, vol. VI (M-N), Timișoara, TUT, 1989, 93 p. - în colaborare cu Viorica Goicu și Rodica Suflețel; *Bibliografia onomasticii românești. Bibliografie der rumänischen Onomastik (1944-1984)*, cu un studiu introductiv în limba germană de V. Frățilă, Timișoara, TUT, 1985, 125 p. - în colaborare cu Livius Petru

Bercea; *Texte dialectale și glosar*, Timișoara, TUT, 1981, 230 p.; *Glosar (istroromân)*, în *Texte istroromâne și glosar* de Richard Sârbru, ed. a II-a revizuită și completată, TUT, 1992, p. 145-293 - autor al părții dedicate etimologiei; *Studii de dialectologie*, Timișoara, TUT, 1984, 397 p., volum îngrijit în colaborare cu Vasile D. Țăra - cuprinde lucrările celui de-al doilea Simpozion național de dialectologie, Timișoara, 4-5 iunie, 1982); monografii (*Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*, Timișoara, TUT, 1982, III + 344 p.; *Graiul de pe Târnavă. Texte și glosar*, Timișoara, TUT, 1986, 274 p.); cursuri universitare (*Dialectologia limbii române. Partea I (Curs)*, Timișoara, TUT, 1977, I + 157 p.; *Probleme de dialectologie română*, Timișoara, TUT, 1986, VII + 251 p.).

Prestigioasa activitate științifică a domnului prof. univ. dr. Vasile Frățilă este dublată de remarcabila carieră didactică universitară ce își are începuturile acum 53 de ani. Colaborarea internațională a domnului profesor – în plan didactic și științific – s-a concretizat și prin funcționarea, în perioada 1976-1979, ca lector de limba română la Universitatea din Leipzig, unde a activat în ultimele două decenii ale sec. al XIX-lea și în primele două ale secolului următor Gustav Weigand, dialectolog de numele căruia se leagă primul atlas lingvistic al limbii române, și unde există un important centru de studii de onomastică. Așadar, legătura dintre două zone de interes dominante în activitatea științifică a domnului profesor Vasile Frățilă – dialectologia și onomastica – și Universitatea din Leipzig nu pare a fi întâmplătoare. Același deschidere internațională a carierei universitare a domnului profesor o dovedește colaborarea cu diverse instituții de învățământ superior europene, ca profesor invitat să țină cursuri la Universitățile din Jena (1997) – R.F.G., Catania (1999), Udine (2000), Padova (2001) – Italia.

Recunoașterea meritelor științifice, didactice și culturale ale domnului prof. univ. dr. Vasile Frățilă este certificată și de distincțiile publice obținute: premiul Societății Române de Lingvistică Romanică, 1968; Ordinul și Medalia Meritul pentru Învățământ în grad de Ofițer, 2004; Cetățean de Onoare al comunei Sâncel, jud. Alba, 2004. Același semn de prețuire și apreciere pentru contribuțiile sale științifice remarcabile din domeniul lingvisticii l-a primit domnul profesor din partea comunității academice filologice prin editarea unor volume omagiale: *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, coordonatori: Maria Micle, Vasile Lațiu, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005, 587 p.; *In magistri honorem Vasile Frățilă. 50 de ani de carieră universitară*, volum coordonat de Ana-Maria Pop, Târgu-Mureș, Editura Ardealul, 2012, 412 p. Recunoștința față de domnul profesor Vasile Frățilă a fost exprimată cu diverse ocazii prin sesiuni de comunicări omagiale (*Moment aniversar: prof. univ. dr. Vasile Frățilă la 75 de ani*, Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Departamentul de studii românești, organizatori: lect. univ. dr. Gabriel Bărdășan, lect. univ. dr. Ana-Maria Pop, 16 mai 2015) și în paginile unor reviste de cultură românești: „Astra blăjeană” nr. XIV, 1 (54), martie, 2010, la rubrica *Aniversări*, p. 29-37; „Acasă” (Periodic cultural trimestrial), anul III, nr. 1 și 2 (9-10), Ianuarie - Iunie 2010, la rubrica *Aniversări lunate*, p. 61-65; „Familia română”, Baia Mare, an 16, nr. 1-2 (56-57), Ianuarie – Iunie 2015, la rubrica *In magistri honorem*, p. 117-140.

Domnul profesor Vasile Frățilă a dovedit o preocupare activă pentru împărtășirea cunoștințelor de natură lingvistică, precum și a metodelor de cercetare specifice științelor limbajului atât în relația cu numeroase generații de studenți, cât și cu doctoranzii care au avut onoarea de a elabora teze de doctorat sub atenta și exigenta coordonare a Domniei Sale. Activitatea de conducător de doctorat relevă atenția acordată formării tinerilor cercetători și s-a concretizat prin coordonarea a 21 de teze de doctorat cu teme din sfera dialectologiei, onomasticii, istoriei limbii române și lexicologiei, dintre care câteva au fost publicate și reprezintă lucrări de referință în bibliografia de specialitate.

Preocuparea pentru impunerea unei anumite direcții de cercetare în știința limbii și interesul pentru îndrumarea tinerilor cercetători s-a concretizat prin coordonarea a trei teze de doctorat centrate pe studierea lexicului istroromân pe straturi etimologice: una dedicată lexicului moștenit din latină (elaborată de lect. Gabriel Bărdășan), una axată pe influența italiană din

lexicul aceluiși dialect (elaborată de lect. Ana-Maria Pop) și alta care studiază lexicul împrumutat din croată (elaborată de prof. Lucian Miclăuș). Aceeași echipă de doctoranzi condusă de domnul profesor Vasile Frățilă și susținută de un alt lingvist timișorean de seamă, profesorul Richard Sârbu, a continuat cercetarea acestui dialect prin grantul CNCSIS cu titlul *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, proiect ce a presupus o anchetă lingvistică în localitățile croate din Peninsula Istria unde se vorbește istroromâna.

Lucrul bine făcut, temeinicia cunoștințelor, argumentarea solidă a ideilor sunt doar câteva din exigențele domnului profesor în relația cu numeroșii colaboratori. Seriozitatea, disponibilitatea de a asculta, atenția deosebită și generozitatea manifestate față de învățăceii Domniei Sale (fie ei studenți, doctoranzi sau profesori din învățământul preuniversitar) nu pot decât să ne onoreze și să determine recunoștința noastră.

Cele două ipostaze înfățișate anterior – cea de cercetător neostenit al limbii române și de profesor desăvârșit – sunt susținute de cea de-a treia, de latura umană, care nu are cum să ne scape din vedere. Jovialitatea, buna dispoziție, extraordinara capacitate de relaționare cu oamenii, preocuparea pentru cei din jur, dorința de a ajuta și de a fi util, omenia, onestitatea sunt doar o parte din calitățile domnului profesor Vasile Frățilă. Toate aceste însușiri nu pot trece neobservate și impun celor din jurul Domniei Sale o atitudine pe măsură, la care se adaugă respectul și aprecierea noastră incontestabilă.

Întorcându-ne la preocupările Domniei Sale din sfera cercetării științifice, considerăm că domeniul lingvisticii românești și internaționale nu poate merge mai departe decât absorbind contribuția substanțială a reputatului lingvist Vasile Frățilă. De asemenea, trebuie să precizăm că lucrările Domniei Sale se remarcă prin originalitatea interpretărilor, prin argumentarea temeinică a fiecărui fapt de limbă supus analizei, prin ilustrarea cu nenumărate exemple a ideilor teoretice și, nu în ultimul rând, prin metoda de lucru ce reunește în jurul ei termeni precum: seriozitate, rigoare, probitate, acribie, neostenire și multă pasiune.

Profunzimea și valoarea contribuțiilor științifice ale domnului profesor Vasile Frățilă ies în evidență cel mai bine parcurgând în parte fiecare studiu, articol sau carte care poartă semnătura Domniei Sale. Din aceste considerente am lăsat pentru partea finală a lucrării noastre ecourile pe care le-a provocat activitatea de cercetare a reputatului lingvist timișorean, așa cum se reflectă ele în recenzii, în prezentările de carte și în articolele omagiale publicate de cunoscuți cercetători din sfera științelor limbajului din țară și străinătate. Ele certifică activitatea științifică de primă clasă a profesorului universitar Vasile Frățilă:

„În diferitele subdiviziuni ale lucrării și în concluzii autorul se opune încadrării celor mai multe din aceste graiuri în subdialectul (după alții, dialectul) muntean, la care au fost în genere încadrate, pe baza câtorva fapte lingvistice – printre care păstrarea africatelor *č* și *ğ*. După cum se știe, aproape toți câți s-au ocupat cu problema subdiviziunilor dialectale ale dacoromânei au crezut că Ardealul propriu-zis nu-și are un grup de graiuri autonom, că graiurile sale se repartizează la subdialectele vecine muntean, moldovean, bănățean (și crișan pentru cei care admit și existența unui subdialect sau dialect crișan). Autorul tezei nu discută această problemă, desigur pentru motivul că a fost mult prea dezbătută în ultimele decenii. El arată, fără a mai putea fi combătut, că graiurile pe care le-a studiat nu pot fi încadrate între cele muntenești sau de tip munteneșc, că în genere merg cu cele ardelen, că se separă foarte adesea și de cele bănățene și moldovenești și că în unele cazuri se separă și de cele crișene, maramureșene și ardelen de nord. Socotim că este una din concluziile cele mai de preț ale lucrării sale și că prin ea se înlătură total o greșală a lingvisticii române din ultimele decenii, ba chiar de la Weigand și până azi, de a considera muntenești graiurile din Ardealul de sud, până la o linie care merge de la Alba-Iulia, prin Blaj și Odorhei, până la Miercurea Ciucului.”

(Gheorghe Ivănescu, fragment extras din referatul asupra tezei de doctorat a domnului profesor Vasile Frățilă, *Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*, p. 4-5).

„Alcătuită pe baza unor îndelungate anchete, cu stăpânirea deplină a metodei de cercetare, lucrarea *Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor* constituie o contribuție de prim rang în cunoașterea dialectelor românești dintr-o zonă insuficient studiată până în prezent. (...) Teza de care ne

ocupăm, o cercetare dialectală monografică de mare amploare, răspunde unui vechi deziderat al lingvisticii românești, acela de a realiza cercetări amănunțite pentru cât mai multe zone ale teritoriului lingvistic dacoromân. Lucrări de acest fel oferă întotdeauna posibilitatea de a descoperi fenomene și de a da explicații noi pentru știință, fapt care se petrece de multe ori și în cazul de față. Nu vom intra în amănunte, vom spune însă că, în afară de aceste contribuții, teza vine cu un rezultat care trebuie reținut de cercetătorii limbii române: graiurile românești vorbite pe valea inferioară a Târnavelor nu aparțin subdialectului muntenesc, cum s-a spus până acum, ci reprezintă un grai ardelenesc propriu-zis, răspândit în Transilvania centrală și de sud, cu particularitățile sale distincte, pe care tov. Frățilă le înregistrează și le explică cu toată atenția. Problema limitelor dialectale ale teritoriului dacoromân rămâne, prin urmare, mereu deschisă și ea se complică neconținut pe măsură ce cercetările dialectale monografice se înmulțesc. Cred că argumentele invocate de autor în susținerea tezei sale sunt convingătoare. Există, așadar, particularități numeroase fonetice, morfologice și lexicale care sunt specifice centrului și sudului Transilvaniei și care ne dau dreptul să-i conferim acestei zone lingvistice atributul de subdialect sau grai aparte.”

(Vasile Arvinte, fragment din referatul asupra tezei de doctorat a domnului profesor Vasile Frățilă, *Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*, p. 1).

„(...) Important este însă faptul că ne aflăm în fața unei teze de doctorat remarcabile, bazată pe un material lingvistic deosebit de bogat și valoros, care-i însoțit de explicații științifice ample și juste. Toate acestea probează că autorul posedă o gândire științifică matură, că are calități de veritabil om de știință. Rezultatele obținute reprezintă un bun câștigat în dialectologia românească, teza urmând a fi neapărat publicată.”

(Vasile Arvinte, fragment din referatul asupra tezei de doctorat a domnului profesor Vasile Frățilă, *Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*, p. 2).

„Autorul urmărește particularitățile graiului de pe Târnave și, în general, cele ale graiurilor transilvănene nu numai pe plan sincron, ci și diacronic, fapt care-i permite, totodată, incursiuni adânci în trecut. Este, astfel, cercetată cu multă atenție configurația de-a lungul timpului a graiurilor transilvănene (...). Graiul de pe Târnave, cunoscut mai ales din culegeri de folclor, nu a fost cercetat decât sporadic de către lingviști. Unele localități din valea inferioară a acestor râuri au fost incluse în rețeaua atlaselor lingvistice ale lui Gustav Weigand, Sever Pop și Emil Petrovici. S-au publicat câteva culegeri de lexic, dar nu a existat până acum un studiu detaliat al acestui grai. Este, deci, meritul lui Vasile Frățilă de a umple acest gol, mai întâi printr-o serie de articole, publicate în țară și străinătate, iar acum printr-o amplă lucrare monografică (avem în vedere și părțile nepublicate), alcătuită cu pasiune și cu competența necesară oricărei cercetări de maturitate științifică (...).”

(Ștefan Giosu, în recenzia la *Probleme speciale de dialectologie: graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*, Universitatea din Timișoara, 1982, 344 p., publicată în „Cronica”, an. XVII, nr. 51 (881) din 17 decembrie 1982, p. 5).

„O privire globală asupra lucrării arată că autorului nu i-a scăpat nimic din ceea ce este strict necesar pentru ca fiecare particularitate să fie pregnant pusă în evidență. Și dacă se are în vedere că el operează, cu siguranță deplină, într-un cadru foarte larg stabilind apropieri și deosebiri ale graiului analizat și toate celelalte graiuri și subdialecte românești, se poate spune, fără a exagera, că lucrarea de față este nu numai o temeinică monografie a unui grai, ci și o oglindă a unui complex de graiuri și subdialecte, ea atestând din partea autorului formația sa serioasă de dialectolog și istoric al limbii române.

Cunoscut doar din culegeri de folclor și de lexic, graiul de pe Târnave găsește acum, în lucrarea lui Vasile Frățilă, o cercetare cu adevărat științifică, de care, orice studiu serios va trebui să țină seama.”

(Dumitru Crașoveanu, în recenzia la *Probleme speciale de dialectologie: graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*, Universitatea din Timișoara, 1982, 344 p., publicată în „Analele Universității din Timișoara”, XXI, 1983, p. 97-99).

„Din datele primului volum se desprinde cu evidență legătura dintre pământul acestei provincii și oamenii care o locuiesc din imemorabile vremi. Ele aduc noi mărturii despre străvechile îndeletniciri ale oamenilor (agricultură și păstorit), probează diversele contacte dintre populația românească și diferitele etnii cu care aceasta a venit în contact pe multiple planuri.

Pe lângă participarea directă la anchetă, conf. dr. Vasile Frătilă a rezolvat partea de etimologie a dicționarului, pentru care a utilizat surse bibliografice de prestigiu, preluând critic diferite păreri și adăugând prețioase contribuții personale în rezolvarea etimologică a materialului toponimic.

Prefața, lista bibliografică, corpul de sigle, modul riguros științific în care a fost structurat dicționarul asigură lucrării un caracter de operă sintetică și analitică, precum și pe acela al unui esențial instrument de lucru în activitatea de cercetare din numeroase domenii ale științei.”

(Vasile Ioniță, în recenzia la *Dicționarul toponimic al Banatului (A-B)*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1984, XXI + 167 p. (în colaborare cu Viorica Goicu și Rodica Suflețel), publicată în „Flamura roșie” (Reșița), an 37, nr. 3528, 25 iunie 1985, p. 2).

„Importante prin valoarea lor lingvistică, lucru realizat atât datorită informatorilor, buni povestitori și cunoscători ai graiului pe care îl reprezintă, cât și anchetatorului, care a știut să dirijeze o muncă anevoioasă în vederea realizării unei cercetări ample și exacte, textele selectate de către V. Frătilă reproduc fapte de limbă semnificative și realități proprii zonei anchetate. Ele constituie, în esență, prețioase contribuții la cunoașterea reală a unui grai, alăturându-se altor culegeri, la fel de valoroase, datorită cărora faptele de limbă populară pot fi puse mai ușor la îndemâna specialiștilor, în vederea realizării unor opere ample privind istoria limbii române.”

(Ion Nuță, în recenzia la lucrarea *Graiul de pe Târnave. Texte și glosar*, 1986, 274 p., publicată în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tom. XXXIII - 1988-1991, p. 218).

„Venit din partea unui competent cunoscător al dialectelor românești și al istoriei limbii române și beneficiind de o informație cuprinzătoare, tratată cu discernământ și spirit critic, volumul recenzat de noi se înscrie printre reușitele certe ale cercetării etimologice românești din ultima vreme.”

(Ion Gheție, în recenzia la lucrarea *Lexicologie și toponimie românească*, Timișoara, Ed. Facla, 1987, 208 p., publicată în „Limba română”, XXXVIII (1989), nr. 6, p. 533).

„Articolele de onomastică, dar și de dialectologie, lexicologie și de istorie a lingvisticii strânse în acest volum sunt dovezi impunătoare despre înalta competență de specialist a lui Vasile Frătilă în aceste domenii. În mod special pentru cititorii neromâni sunt extraordinar de folositoare aceste contribuții, care inițial au apărut în publicații greu accesibile, dar prin această modalitate mai ușor de consultat.”

(Wolfgang Dahmen, în recenzia la lucrarea *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest din Timișoara, 1993, 426 p., publicată în „Namenkundliche Informationen”, Leipzig, nr. 74, 1998, p. 133-135).

„Toponimia și dialectologia, deși ramuri diferite ale lingvisticii și cu statut clar conturat (...), se aseamănă în ceea ce privește perspectiva spațială (sincronică) asupra faptelor de limbă, care se îmbină, adesea, cu cea diacronică, atât de necesară în clarificarea a numeroase probleme de natură lingvistică. Lucrarea lingvistului timișorean Vasile Frătilă, *Studii de toponimie și dialectologie*, vine să ilustreze această strânsă legătură dintre cele două ramuri ale lingvisticii, reprezentând o contribuție valoroasă la soluționarea unor probleme controversate ale acestui domeniu, precum și la acoperirea unor lipsuri existente în cercetarea diferitelor aspecte ce țin de limba română.”

(Gabriel Bărdășan, în recenzia la lucrarea *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Ed. Excelsior Art, 2002, II + 440 p., publicată în „Analele Universității din Timișoara”, XL, 2002, p. 271).

„În totalitatea lor, studiile de toponimie și dialectologie incluse în această carte se caracterizează printr-o cercetare temeinică, extrem de serioasă, de o densitate uluitoare, în care se îmbină rigurozitatea specialistului cu extraordinara acribie filologică, cu exactitatea și intransigența informației vaste, atent și minuțios structurate. Adevărat iubitor de cuvânt, exigent cu sine însuși și cu tematica abordată, profesorul Vasile Frătilă își sprijină totdeauna analiza pe un material faptic adecvat. Din fiecare pagină „pândește” un fel de preocupare pentru detaliu a cercetătorului fascinat de aspectele mai puțin studiate ale limbii, tentat să străbată „cărări” mai puțin „umbrate” în analiza cutărei chestiuni de lingvistică. Astfel elaborată, cartea oferă o lectură „în forță” atât pentru specialiști (studenți filologi, profesori de limba și literatura română, geografi, istorici), cât, desigur, și pentru publicul larg, interesat de problemele limbii române.”

(Florina-Maria Băcilă, în recenzia la lucrarea *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Ed. Excelsior Art, 2002, II + 440 p., publicată în „Almăjana”, V (2003), nr. 1 (13), p. 28-29,

republicată în Florina-Maria Băcilă, *Întâlnire cu „Almăjana”*. *Lexicologie. Gramatică. Stilistică. Recenzii. Eseuri*, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2009, p. 135).

„Acest volum important îi face cinste, atât prin conținut, cât și prin modul de prezentare, autorului care și-a dedicat activitatea cercetării istoriei, dialectologiei și toponimiei românești și ale cărui rezultate constituie temelia fundamentală pentru toate studiile de istorie, filologie și onomastică.”

(Viorica Goicu, în recenzia la lucrarea *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Ed. Excelsior Art, 2002, II + 440 p., publicată în „Rivista Italiana di Onomastica (RIO)”, vol. X (2004), 2, p. 562).

„Nu aș vrea să nedreptățesc pe nimeni și, mai ales, să ating orgolii lesne vulnerabile, dar dintre lingviștii timișoreni, româniști și romaniști, numele cele mai cunoscute dincolo de hotarele țării, în Italia, Germania, Austria, Franța, sînt Vasile Frățilă și, pe terenul ei de activitate, Ileana Oancea. Pentru noi, ceilalți, e un prilej de bucurie și motiv de mîndrie, nu atît că ne-au fost studenți, ci fiindcă ne-au depășit în multe privințe dacă sîntem onești și o recunoaștem.

Cum obișnuiesc să citesc, pe cît îmi e posibil, ceea ce publică alții în jurul meu, am găsit în studiile și cărțile prietenului Vasile Frățilă răspunsuri la multe din nedumiririle mele în zona de interes unde el este de fiecare dată la el acasă...”

(Ștefan Munteanu, *Vasile Frățilă – La aniversară*, în *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005, p. 46).

„Într-un fel de «recenzie globală» a operei sale, n-aș critica decât ceea ce mi s-a spus și mie într-o scrisoare laudativă despre cartea *De la latină la română*: scriem cu prea multă căldură despre elementul latin (în cazul lui V.F. e vorba despre cuvintele românești explicate prin moștenire din latină). O fi oare adevărat? «Și ce dacă? Este o crimă?» ar spune V.F. L-am urmărit nu numai în scrierile sale, ci cu multă atenție și în discuțiile purtate pe diverse teme. Omul stăpânește cu asupra de măsură stadiile mai vechi de limbă, ca și detaliile din graiuri, ceea ce îi stă bine unui dialectolog. Aceste două calități, absolut necesare unui bun etimolog, explică excelențele sale contribuții în domeniu. Este, alături de cele două «surori siameze» timișorene, unul din cei mai pasionați etimologi ai generației cu care am făcut cunoștință acum patru decenii. I-am și cerut să colaboreze la seria «Etymologica» inițiată de mine la Institutul de Lingvistică «Iorgu Iordan — Al. Rosetti»; volumul *Etimologii. Istoria unor cuvinte* (2002) este proba că a acceptat propunerea mea.”

(Marius Sala, *Portret aniversar*, în *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005, p. 49).

„În Vasile Frățilă se îmbină, în mod fericit, dascălul cu cercetătorul științific. O documentare cuprinzătoare (cu unele lucrări necunoscute sau necitate de alți autori) și o expunere clară, sistematică sunt trăsături ce caracterizează deopotrivă studiile cu caracter general și pe cele de amănunt. Impresionează în lucrările lui Vasile Frățilă ușurința cu care se mișcă în spațiul dialectal românesc nu numai din nordul Dunării, ci și din sudul Dunării, siguranța cu care se pronunță în probleme fundamentale de istoria limbii române (inclusiv originea dialectelor), ca și preocuparea pentru faptele de amănunt, pe care își bazează opiniile personale.”

(Nicolae Saramandu, *Vasile Frățilă – 65. Câteva însemnări*, în *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005, p. 51).

„Astăzi, acest fecior al Ardealului și al Blajului este, cu totală îndreptățire, profesor, autor a numeroase volume, a unei sumedenii de studii, articole, recenzii întrelegate, publicate în țară și străinătate, prețuite «cu asupra de măsură» în lumea specialiștilor și alcătuind o operă, în sensul grav al cuvîntului. Mă întreb, totuși, dar de la o vreme, întrebarea se convertește în monocromia severă a certitudinii: Vasile Frățilă se simte «acasă», spre deosebire de puzderia altora, numai acolo, unde «Țîrnava prinsă-n galbine maluri/ Murmură-n valuri gîndirea sa». Drumețului de mai târziu — curios ca orice tînăr, dar cu timpul strict drămuț pe un cadran lăuntric rigid — «întoarcerile» i se păreau un fel de «mîntuire». Omul, școlit sau nu, are nevoie de «acasă», iar «acasă» înseamnă pentru Vasile Frățilă, și graiul transilvan din regiunea natală, străjuită de imaginea Blajului, pe de o parte, de a lui Ion Agîrbiceanu, pe de alta. Ca oricare dintre noi, Vasile Frățilă are nevoie de «idoli». Numai că idoli aceștia, în cazul lui, se află foarte sus. Oricum, la capătul sau în așteptarea unei întoarceri, el și-a scris teza de doctorat, care *Graiul de pe Țîrnave* se cheamă. Acest grai de «acasă» va rămîne, din fericire,

un laitmotiv al scrisului frățilian. «De vină» sunt rîndurile de oameni care nu îi dau voie să facă altfel.”

(G. I. Tohăneanu, „*Tîrnava prinsă-n galbine maluri...*”, în *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005, p. 60).

„Înzestrat cu inteligență scilipitoare și cu o mare pasiune pentru cercetările de lingvistică, îndeosebi pentru cele de dialectologie, de onomastică, de lexicologie și de istorie a limbii române, Vasile Frățilă s-a impus încă de la începutul carierei universitare ca o personalitate distinctă a filologiei timișorene, iar apoi ca un reprezentant prestigios al învățământului universitar și al lingvisticii românești.

În raport cu ceilalți colegi de generație, el deține câteva premii onorante: a fost cel dintâi care a ținut prelegeri universitare, deși era încă preparator, a fost primul care și-a susținut examenul de doctorat, în 1973, cu teza *Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*, elaborată sub conducerea profesorului Gheorghe Ivănescu, membru corespondent al Academiei Române, a fost primul care a obținut, prin concurs, titlul de conferențiar, în 1977, și pe cel de profesor universitar, în 1990, a fost cel dintâi lector de limba română la Universitățile din Leipzig și Halle, între 1976 și 1979, și a obținut dreptul de a conduce doctoranzi din anul 1994. În felul acesta, el a devenit liderul generației sale, poziție pe care și-a consolidat-o de-a lungul unei prestigioase cariere universitare de peste 40 de ani, timp în care s-a distins atât ca dascăl eminent, cât și ca cercetător profund, original și inspirat al limbii române.”

(Vasile Țara, *Profesorul Vasile Frățilă la a 65-a aniversare*, în *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005, p. 61-62).

„Toate datele referitoare la lexicul istroromân până în zilele noastre (inclusiv cele prezentate de Sextil Pușcariu) sunt prezentate în mod sistematic, precis și cât se poate de exhaustiv în cartea celor doi profesori de la Universitatea de Vest din Timișoara, Vasile Frățilă și Gabriel Bărdășan, *Dialectul istroromân*, consacrată în mod special elementelor de origine latină moștenite din româna comună. Pentru dialectologia română și pentru studierea dialectului istroromân, această splendidă carte are astăzi aceeași importanță pe care au avut-o cele două volume de *Studii istroromâne* ale lui S. Pușcariu din anii 1920”.

(August Kovačec, *Pierderile în lexicul istroromân în ultimul secol și jumătate*, în *In magistri honorem Vasile Frățilă. 50 de ani de carieră universitară*, volum coordonat de Ana-Maria Pop, Târgu-Mureș, Editura Ardealul, 2012, p. 286).

„Și acum, în față cu paginile noii monografii SÂNCCEL, semnată de Vasile Frățilă și Teodor Seiceanu, constat că, în comparație cu prima ediție, aceasta a devenit o adevărată *enciclopedie* istorico-lingvistică, depășind cu mult hotarele Sâncelului, fapt unic și definitiv pe care, sunt sigur, n-o să-l mai poată depăși nimeni în viitor. Totul datorându-i-se lui Vasile Frățilă, în ipostaza lui actuală de savant, atunci când dedică în volum peste 400 de pagini temelor fundamentale: *Numele*, *Graiul*, *Onomastica*, *Antroponimia*, *Prenumele*, *Numele de familie*, *Supranumele*, *Zoonimia*, *Toponimia*, cărora le adaugă un *Glosar dialectal*, ca și *Literatura populară din Sâncel culeasă și transcrisă* de el, precum și *Din corespondența cu Ion Pop Reteganul*.

Deci, toate laudele meritate și recunoștința nu doar a sâncelenilor, pănăzenilor și iclozenilor care viețuiesc armonios în hotarele comunei Sâncel, dar și a tuturor celor care vor lua în mână această, cum zic eu, *Enciclopedie* unică în felul ei!”

(Ion Brad, *Din nou la Sâncel*, în Vasile Frățilă, Teodor Seiceanu, *Sâncel. Monografie*, Sibiu, Editura Crono Logia, 2013, p. 10).

„Capitolul dedicat graiului este o veritabilă monografie dialectală, la realizarea căreia profesorul Vasile Frățilă a ostenit cu răbdare, migală, pricepere, competență și, fără îndoială, cu implicarea superioară pe care i-o dă savantului conștiința apartenenței la comunitatea vorbitorilor al căror comportament lingvistic face obiectul propriilor cercetări și considerații de ordin științific.”

(Ștefan Vișovan, în recenzia la lucrarea Vasile Frățilă, Teodor Seiceanu, *Sâncel. Monografie*, Sibiu, Editura Crono Logia, 2013, 670 p., publicată în „Familia română”, Baia Mare, an 15, nr. 4 (55), decembrie 2014, p. 239).

Gabriel Bărdășan

„Îmi iau îngăduința să-i spun așa profesorului universitar **Vasile Frățilă**, [...], afirma Ion Brad, socotind că am mai multe îndreptățiri s-o pot face.

Mai mult, fiindcă satul *Pănade*, unde a venit pe lume, cu peste 200 de ani în urmă, Timotei Cipariu, ține acum de comuna *Sâncel*, unde s-a născut Vasile Frățilă. Cum s-ar zice, ne-am trezit, peste timp, toți trei consăteni. Apoi, fiindcă în *Jurnalul* său fragmentar, scris pe la 1850, Timotei Cipariu nota: «Maică-mea, Salomia, fu născută în Sâncel, fata lui Frățilă Mihăilă și a Truței Maria». **Frățilă**, o adevărată înfrățire de nume și de destin!

De ce? Fiindcă niciunul dintre numeroșii intelectuali născuți în aceste străvechi sate românești – atestate documentar încă din secolul XIII – nu s-a identificat atât de mult ca Vasile Frățilă cu pasiunea devoratoare a «părintelui filologiei române» – adică studiul cuvântului, al limbii și literaturii populare².

Într-adevăr, în ceea ce-l privește pe Profesorul Vasile Frățilă se poate vorbi de un interes special, de o adevărată pasiune pentru „studiul cuvântului, al limbii”, pasiune și interes dublate de o minte ascuțită și riguroasă, rezultatul firesc al unei astfel de întâlniri fericite între pasiune și inteligență fiind valoroase (și numeroase) studii și articole de dialectologie românească nord- și sud-dunăreană, istorie a limbii, etimologie, onomastică (toponimie și antroponimie), istorie a lingvisticii etc. Cel ce se va încumeta să facă un studiu monografic despre opera lui Vasile Frățilă va avea o sarcină frumoasă, dar deloc ușoară, luând în considerare complexitatea operei lingvistului timișorean. Acest ultim aspect a fost și unul dintre motivele care ne-au determinat să ne oprim doar asupra studiilor Domniei Sale de dialectologie românească sud-dunăreană, mai exact asupra celor consacrate realităților istroromâne. Un alt motiv hotărâtor pentru a scrie doar despre preocupările referitoare la *rumerii din Istrie* l-a constituit „monopolul” pe care-l are Profesorul Vasile Frățilă în acest domeniu, căci, de la *Studiile istroromâne* ale lui Sextil Pușcariu, niciun alt lingvist român nu s-a aplecat cu atâta interes și cu asemenea rezultate³ asupra idiomului vorbit de acești români. Dacă aromâna și, în mai mică măsură, meglenoromâna au avut șansa unor lingviști de prestigiu ieșiți din rândurile lor – Tache Papahagi, Theodor Capidan, Matilda Caragiu-Marioțeanu, Nicolae Saramandu etc., respectiv Petar Atanasov, vorbitori de istroromână lingviști, cu excepția lui Antonio Dianich, nu au fost. Au existat și după Sextil Pușcariu preocupări în domeniu – Petru Neiescu la Cluj, Richard Sârbu la Timișoara etc., însă nu atât de sistematice și de amănunțite precum cele ale lui Vasile Frățilă.

Deși dialectele românești sud-dunărene îi erau bine cunoscute Profesorului Frățilă încă din perioada imediat următoare terminării facultății – din primul an de „dascălie” i s-au încredințat seminarele de Dialectologie, de Istorie a limbii române și de Introducere în lingvistică, prima sa contribuție privind micuța comunitate istroromână și idiomul vorbit de aceasta apare în 1990, *Texte dialectale și glosar*, TUT, 230 p. (reeditată în 1998), în colaborare cu Richard Sârbu, lingvist timișorean care a avut, la rândul său, un rol important în studiul și promovarea acestui dialect românesc.

„Momentul Udine” are o însemnătate specială pentru Vasile Frățilă, sejurului în localitatea italiană datorându-i-se, după cum însuși mărturisește, „preocuparea [...] mai intensă pentru studiul dialectului istroromân” (*Dialectologie românească (sud- și nord-dunăreană)*, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2014, p. 387). Beneficiind în 1994 și 1995 de două burse de studiu la Universitatea din Udine, Vasile Frățilă transcrie materialul înregistrat de Ugo Pellis⁴ din Istria

¹ Ion Brad, *Cărturar ciparian*, în *In magistri honorem Vasile Frățilă. 50 de ani de carieră universitară*, Târgu-Mureș, Ed. Ardealul, 2012, (coordonator Ana-Maria Pop), p. 53-59.

² *Ibidem*, p. 53.

³ Vezi bibliografia de la sfârșitul articolului.

⁴ Rezultatele anchetelor efectuate de Ugo Pellis la istroromâni au fost publicate parțial de Wolfgang Dahmen și Johannes Kramer: *Le inchieste istro-rumene di Ugo Pellis, Parte prima: questioni 1-1512*, „Balkan Archiv”, Neue

pentru *Atlante Linguistico Italiano* (ALI) de la istroromânii din Bârdo, Suşnieviţa şi Jaiă. Acest material va constitui punctul de plecare în elaborarea unor studii precum: *Terminologia corpului omenesc în dialectul istroromân*, AUT, XXXVIII (2000), p. 127-198; *Termeni istroromâni referitori la regnul animal. I. Ovine, caprine, cervide. II. Bovine şi cabaline*, în volumul *Cercetări de onomastică şi dialectologie*, Timişoara, Editura Excelsior Art, 2004, p. 235-262; *Contribuţia cărturarilor istroromâni la cunoaşterea şi studierea dialectului istroromân*, în *Studii de dialectologie, istoria limbii şi onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha*, Bucureşti, EA, 2011, p. 285-306 etc.

A susţinut, de-a lungul timpului, numeroase comunicări în cadrul unor manifestări ştiinţifice, câteva dintre aceste manifestări fiind consacrate istroromânilor şi idiomului vorbit de ei. Astfel, în anul 2000, participă împreună cu P. Neiescu şi cu R. Sârbu la primul Congres internaţional dedicat istroromânilor, organizat de Facultatea de Litere din Pola (Croatia), în 2008, în cadrul Simpozionului ştiinţific internaţional de la Sibiu, susţine o comunicare cu tema *Repere cultural-istorice istroromâne*, iar în 2009, alături de P. Neiescu, R. Sârbu, P. Atanasov, August Kovačec şi Goran Filipi, ia parte la sesiunea internaţională organizată la Jaiă cu titlul: *Zilele de vlaška ali žejanska limba. Dani vlaškog ili žejanskog jezika*, unde ţine comunicarea *Originea istroromânilor. Certitudini şi ipoteze*.

În 2008, împreună cu Profesorul Richard Sârbu, Gabriel Bărdăşan, Lucian Miclăuş şi Ana-Maria Pop, a făcut anchete la românii din Istria, atât la nord, cât şi la sud de Monte Maggiore (Učka Gora). Rezultatele astfel obţinute au fost valorificate de cei trei tineri cercetători în lucrările de doctorat, realizate sub atenta îndrumare a Profesorului Vasile Frăţilă: Gabriel Bărdăşan, *Elementul latinesc în lexicul dialectului istroromân*, Lucian Miclăuş, *Lexicul de origine croată în dialectul istroromân*, Ana-Maria Pop, *Elementul italian în dialectul istroromân*. Dincolo de preocupările proprii privind studiul acestui dialect românesc sud-dunărean, profesorii Vasile Frăţilă şi Richard Sârbu au format în vestul ţării o echipă de cercetători pasionaţi, dornici să continue studiile Domniilor Lor, astfel încât, după cum afirma academicianul A. Kovačec, „în privinţa istroromânei, Universitatea din Timişoara face acum ceea ce instituţiile din Cluj au făcut în trecut” (*In magistri honorem Vasile Frăţilă. 50 de ani de carieră universitară*, p. 286).

Preocupările ştiinţifice ale lingvistului timişorean privind istroromâna şi istroromânii s-au concretizat în: **lucrări cu caracter lexicografic** (Richard Sârbu, Vasile Frăţilă, *Texte dialectale şi glosar*, volum reeditat în 1998 (Timişoara, Ed. Amarcord) „într-o formă substanţial îmbunătăţită, termenii glosaţi fiind însoţiţi de indicaţii gramaticale, exemple ilustrative şi de precizări etimologice”, p. 7); **lucrări de istoria limbii, etimologie, terminologie şi lexicologie** (*Elementul autohton în dialectul istroromân: între menţinere şi dispariţie*; *Elementul slav vechi din lexicul dialectului istroromân*; *Note de etimologie istroromână*; *Note lexicale şi etimologice istroromâne*; *Formarea cuvintelor în lexicul dialectului istroromân*; *Terminologia corpului omenesc în dialectul istroromân*; *Termeni istroromâni referitori la regnul animal. I. Ovine, caprine, cervide. II. Bovine şi cabaline*; *Dialectul istroromân. Straturi etimologice* etc.) şi **lucrări de istorie a lingvisticii** (*Contribuţia cărturarilor istroromâni la cunoaşterea şi studierea dialectului istroromân*; *Dialectul istroromân în anchetele lui Ugo Pellis* etc.).

Cele mai multe dintre lucrările lui Vasile Frăţilă sunt demersuri inedite, care completează golurile din literatura de specialitate. Un exemplu în acest sens este studiul Domniei Sale privind una dintre cele mai dificile şi controversate probleme ale istoriei limbii române, cea a substratului traco-dac: „Dacă cuvintelor de substrat din dacoromână şi echivalentelor acestora în două din dialectele sud-dunărene li s-a acordat o atenţie mai mare (în special celor din aromână [...]), nu acelaşi lucru se poate spune despre elementele autohtone din istroromână, în sensul că acestea au fost doar semnalate, fără alte comentarii privind vechimea atestărilor, răspândirea

Folge, 13, 1988, p. 209-281; *Parte seconda: questioni 1513-3338*, „Balkan Archiv”, Neue Folge, 16, 1991, p. 107-137.

dialectală, eventualele schimbări semantice sau fără a se specifica, acolo unde termenul autohton a dispărut, care este «înlocuitorul» sau care sunt «înlocuitorii lui» (Vasile Frăţilă (coord.), Gabriel Bărdăşan, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, Partea I, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2010, p. 351).

În multe dintre studiile sale, lingvistul timişorean oferă soluţii etimologice pentru termeni rămaşi fără etimon în lucrările altor lingvişti, precum şi etimologii diferite de cele avansate de alţi autori. Amintim în acest sens *Note(le) de etimologie istroromână* prilejuite de apariţia primului volum al *Dicţionarului dialectului istroromân*, autor Petru Neiescu, *Note(le) lexicale şi etimologice istroromâne*, în care, „pornind de la unele culegeri de texte dialectale, ca şi de la unele lucrări lexicografice (dicţionare, glosare) sau atlase (ALI, ALIr, ALR), autorul discută câţiva termeni istroromâni necunoscuţi până de curând sau rămaşi fără etimologie” (*Dialectologie românească (sud- şi nord-dunăreană)*, p. 361).

Dincolo de preocupările strict ştiinţifice, Profesorul Vasile Frăţilă este un mare susţinător al cauzei istroromânilor, încercând să atragă, ori de câte ori are ocazia, atenţia forurilor competente asupra situaţiei în care aceştia se află: „Problema istroromânilor este gravă şi dramatică. Diminuarea lor numerică în Istria, prin deznaţionalizare sau prin emigrare, ameninţă cu dispariţia lor ca etnie şi cu stingerea lingvistică. De aceea, problema salvării lor este o prioritate nu numai pentru statul român, ci şi pentru cel croat şi, desigur, şi pentru Europa. Pentru salvarea istroromânilor este necesar ca chestiunea lor să fie pusă urgent pe agenda forurilor europene şi internaţionale, este nevoie ca statul român şi cel croat să se implice efectiv instituţional şi financiar, să se stabilească legături trainice între localităţile din România şi cele din Istria (în special Jeian şi Suşnieviţa)” (*In magistri honorem Vasile Frăţilă. 50 de ani de carieră universitară*, p. 79).

Interesul particular al lui Vasile Frăţilă pentru continuatorii românilor apuseni de la sud de Dunăre şi idiomul vorbit de aceştia susţine într-o anumită măsură raţionamentul lui Ion Brad, şi anume că nu poate fi o simplă coincidenţă faptul că Ioan Maiorescu, Alexiu Viciu, Aron Densusianu, Andrei Glavina – nume însemnate pentru istoria istroromânilor, au făcut studii la Blaj, acolo unde a urmat liceul şi reputatul lingvist, care împlineşte anul acesta 75 de ani.

La ceas aniversar, de mare bucurie, vă urez, stimate Domnule Profesor, La mulţi, fericiţi şi frumoşi ani! Cu sănătate şi cu gândul că cei mai buni rămân mereu cei mai buni!

Dacă 75 de ani înseamnă să fii respectat de comunitatea din care te tragi şi de cea în care trăieşti, atunci este minunat să împlineşti 75 de ani!

Dacă 75 de ani înseamnă să ai o activitate ştiinţifică prodigioasă şi să fii cunoscut şi recunoscut pe plan naţional şi internaţional, atunci este o mândrie să împlineşti 75 de ani!

Dacă 75 de ani înseamnă să fii viguros la minte şi la trup şi să fii model pentru cei din jurul tău, atunci este o binecuvântare să împlineşti 75 de ani!

BIBLIOGRAFIA¹ LUCRĂRILOR PROFESORULUI VASILE FRĂŢILĂ PRIVIND DIALECTUL ISTROROMÂN

(recenzie la) August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971, 230 p., în SCL, XXII (1972), nr. 6, p. 640-643.

CULEGERE DE TEXTE DIALECTALE ŞI GLOSAR, Universitatea din Timişoara, Facultatea de Filologie-Istorie, Timişoara, TUT, 1974, p. 98-113, 132-140.

TEXTE DIALECTALE ŞI GLOSAR, Universitatea din Timişoara, Facultatea de Filologie, Catedra de limba şi literatura română, Timişoara, 1981, p. 146-167.

TEXTE DIALECTALE ŞI GLOSAR, ed. a II-a, Timişoara, TUT, 1990, p. 208-223.

¹ Lucrările de peste 40 de pagini au fost culese cu majuscule şi cu bold.

GLOSAR (ISTROROMÂN), în Richard Sârbu, *TEXTE ISTROROMÂNE ȘI GLOSAR*, ed. a II-a revizuită și completată, Timișoara, TUT, 1992, p. 145-293.

DIALECTUL ISTROROMÂN. TEXTE ȘI GLOSAR, Timișoara, Editura Amarcord, (în colaborare cu Richard Sârbu), p. 11-33, 184-306.

TERMINOLOGIA CORPULUI OMENESC ÎN DIALECTUL ISTROROMÂN, în AUT, XXXVIII (2000), p.127-198.

Termeni istroromâni referitori la regnul animal. Ovine, caprine, cervide, în AUT, XL (2002), p. 83-92.

Terminologia corpului în istroromână, în „Tabula”, Pola, 2003, p. 121-135.

CERCETĂRI DE ONOMASTICĂ ȘI DIALECTOLOGIE, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2004, p. 245-262.

Blajul și cercetările dialectale, în *Acta Blasensia III. Școlile greco-catolice ale Blajului. 250 de ani de credință și cultură*, Blaj, Editura Buna Vestire, 2005, p. 443-451, în special 450-451.

Observații asupra elementului autohton în dialectul istroromân, în *Istroromânii: repere cultural-istorice*, Sibiu, Editura „Astra Museum”, 2008, p. 43-64.

Considerații cu privire la elementul autohton în istroromână, în *Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion național de dialectologie*, Baia Mare, 2008, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2008, 225-247.

Lexicul dialectului istroromân, în „Transilvania”, serie nouă, Sibiu, nr. 4/2009, p. 42-50.

Elementul autohton în dialectul istroromân între menținere și dispariție, în „Buletin științific”, Baia Mare, fascicula Filologie, seria A, XIX (2010), p. 19-33.

PROBLEME DE DIALECTOLOGIE ROMÂNĂ, Blaj, Editura Astra, 2010, p. 193-212.

Dialectul istroromân, în „Gând românesc”, IV (2010), nr. 4-5 (24-25), p. 93-107.

DIALECTUL ISTROROMÂN. STRATURI ETIMOLOGICE, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010, 414 p. (în colaborare cu Gabriel Bărdășan), p. 11-72; 349-415.

Contribuția cărturarilor istroromâni la cunoașterea și studierea dialectului istroromân, în *Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha*, București, Editura Academiei Române, 2011, p. 285-306.

Formarea cuvintelor în dialectul istroromân, în FD (XXX), 2011, p. 5-20.

(recenzie la) Antonio Dianich, *Vocabolario istroromeno-italiano. La varietà istroromena di Brian (Bërščina)*, Pisa, Edizioni ETS, 2011, XL+ 199 p., în LR, LX (2011), nr. 4, p. 556-562.

Note de etimologie istroromână [ăfina, ăfița, âmpoi, mpoi, âmprevăle, ânșurbă, ânpivoti, ânlic, ânmisă, ârșe, ârșia, ârșav, bâba, bâbe, bât, bâzy, bečury, besêda, blescav, -a, -o, blútav, -a, -o, bôgznă, bolânta, bolînta, borebit, borbit, morebit, bot, brayeșâr, brageșine, briń, brińovița, bucurâzna, bușni, bușnit, cabâlnic, cafetast, -a, cașeș, câl, caldăia, căleș, câlât, calút, cămila, campanelița, campanelișe, camičliv, căne, canól, cantir, cânyla, câplița, capúznița, cârpa, cârpe, cârpi, cârpast, -a, cârstitel, clâmfa, clêște, cl'etva, cńac, coár, cocoșninat, cocușeș, coy, coliba, colorôja, colorêș, contrestêș, copita, copite, copno, coracni, cornovița, corumba, corumbê, cosilnița, cosirasta, cosița, cosișe, costretina, coș, coșnița, cotorata, crolêș, cródiga, cromptalo, crug, cruș, cumar, cutiga, cutijina, cva, cvoșeș], în „Buletin științific”, fascicula filologie, seria A, Baia Mare, vol. XX (2011), p. 45-57.

Dialectul istroromân în anchetele lui Ugo Pellis, în *Bătrânul înțelept de la Pylos. Volum omagial dedicat lui Andrei Avram la optzeci de ani*, București, EA, 2012, p. 77-86.

Elementul slav vechi din dialectul istroromân, în AUI, secțiunea III E, Lingvistică, tomul LVIII (2012), p. 87-114.

Dialectul istroromân – Privire generală, în vol. *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni: aspecte identitare și culturale*, București, Editura Universității din București, 2012, (coordonator Dr. Adina Berciu-Drăghicescu), p. 633-694.

DIALECTOLOGIE ROMÂNEASCĂ SUD- ȘI NORD-DUNĂREANĂ, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, p. 81-212, 347-368.

Note lexicale și etimologice istroromâne (bucurâzna, corp, curu de pâre, fl'er, mačuca, nevrême, răzănveșă, stăza, stânza, teaca), în FD, XXXII (2013), p. 185-191.

OSSERVAZIONI SULL'ELEMENTO AUTOCTONO NEL DIALETTO ISTRORUMENO, în *Hommage offerts à Florica Dimitrescu et Alexandru Niculescu*, sous la direction de Dan Cepraga, Coman Lupu, Lorenzo Renzi, București, Editura Universității din București, 2013, vol. I, p. 394-444.

Blajul și istroromânii, în „Astra blăjeană”, an. XIX, nr. 4 (73), decembrie 2014, p. 8-12.

Ana-Maria Radu-Pop

VASILE FRĂȚILĂ, *DIALECTOLOGIE ROMÂNEASCĂ (SUD- ȘI NORD-DUNĂREANĂ)*, CLUJ-NAPOCA, EDITURA ARGONAUT, 2014, 444 p.

Constantă a întregii activități a prof. Vasile Frățilă, studierea ramificațiilor teritoriale ale limbii îl răsplătește, ca întotdeauna, pe neobositul cercetător timișorean cu satisfacția unor (noi) răspunsuri, cu atât mai valoroase cu cât are loc, așa cum reiese și din titlul lucrării care le reunește – *Dialectologie românească (sud- și nord-dunăreană)*, o schimbare de perspectivă (de la nord la sud de Dunăre) și, implicit, de interes, dialectele românești sud-dunărene trecând în prim-planul preocupărilor Domniei Sale. Nu este vorba de o culegere de studii și articole inedite, acestea fiind, după cum precizează autorul în *Cuvânt-înainte*, „redactate în ultimii patru-cinci ani și publicate, anterior, în unele reviste de specialitate”; inedită și bine-venită (pentru cei interesați) este însă așezarea lor între copertile aceluiași volum, căci, chiar dacă scrise independent unele de altele, aceste studii – în special cele de cercetare propriu-zisă, alcătuiesc un tot coerent.

Titlul conturează cele două mari secțiuni ale cărții pe care o prezentăm – *Dialectologie românească (sud- și nord-dunăreană)*, însă se poate vorbi și de o a treia, în care, sub titlul *Maeștri și discipoli*, s-ar putea grupa paginile consacrate lui G. Ivănescu – *Centenar G. Ivănescu (1912-1987)*; *Iașul l-a pierdut, dar l-a câștigat țara*, precum și cele două articole cu caracter, într-o anumită măsură, biografic: *De ce am devenit lingvist*; *Și eu sunt elev al profesorului T. Seiceanu*.

În ceea ce-i privește pe românii de la sud de Dunăre, cele mai multe dintre studiile acestui volum sunt consacrate istroromânilor și idiomului vorbit de aceștia. Este vizat, în principal, lexicul, pe care Vasile Frățilă îl abordează, înainte de toate, din punct de vedere etimologic, pe straturi (*Lexicul dialectului istroromân*, p. 123-136) sau prin prisma unora dintre cele mai vechi elemente ale sale – substratul (*Elementul autohton în dialectul istroromân: între menținere și dispariție*, p. 137-150) și influența slavă veche (*Elementul slav vechi din lexicul dialectului istroromân*, p. 151-193). Acestor demersuri de amploare li se adaugă și cele două note: *Note de etimologie istroromână* (p. 347-359) și *Note lexicale și etimologice istroromâne* (p. 361-367), precum și *Formarea cuvintelor în dialectul istroromân* (p. 195-212), adevărate demonstrații de cunoaștere în profunzime a lexicului istroromân, atât din perspectivă diacronică, cât și sincronică.

Faptele de natură strict lingvistică sunt completate de prezentarea emoționantă (*Contribuția cărturarilor istroromâni la cunoașterea și studierea dialectului istroromân*, p. 81-109) a eforturilor depuse de cei patru cărturari istroromâni – Anton Miletici, Andrei Glavina, Alois (Luigi) Belulovici și Iosif (Giuseppe) Belulovici de a face cunoscut idiomul matern și de a-i schimba statutul de limbă vorbită într-un cadru restrâns într-un statut oficial, în special prin folosirea istroromânei ca limbă de studiu pentru copiii istroromâni.

După mai bine „de un secol de când frații Belulovici îi încredințau lui Pușcariu materialul cules de la Sușnievița, pe care acesta l-a publicat în «Analele Academiei Române» [...] și de când Andrei Glavina publica (în colaborare cu C. Diclescu) *Calendaru lu Rumeri din Istrie* sau materialele trimise de acesta la Blaj lui Alexiu Viciu” (p. 87) a apărut *Vocabolario Istroromeno-Italiano (La varietà istroromena di Briani (Bârșcina))*, întocmit de Antonio Dianich, istroromân născut la Fiume; de o mare importanță pentru istoria limbii române, lucrarea în discuție este prezentată de Vasile Frățilă în detaliu, în continuarea contribuțiilor cărturarilor istroromâni de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea.

În aceeași notă, a evidențierii contribuțiilor aduse la studiul și cunoașterea dialectelor românești sud-dunărene, se înscriu și *Aromâna și aromânistica. Privire panoramică* (p. 33-40), respectiv *Dialectul istroromân în anchetele lui Ugo Pellis* (p. 111-121). Ultimul articol menționat conține, pe lângă contribuțiile lingviștilor și oamenilor de cultură români și străini la studierea dialectului istroromân – prezentate ca preambul al descrierii circumstanțelor în care s-au desfășurat anchetele lingvistului italian, și numeroase exemple extrase din materialul înregistrat de Pellis, care ilustrează deosebiriile dintre graiul vorbit la nord de Monte Maggiore, la Jaiân, și cel vorbit în sudul acestui lanț muntos, în satele în care se găsesc vorbitori de istroromână.

Tabloul românității sud-dunărene este completat de cele două contribuții consacrate meglenoromânei, *Terminologia corpului omenesc în dialectul meglenoromân. Capul* (p. 41-68); *Câmpul semantic al lui gură în dialectul meglenoromân* (p. 69-79), contribuții care fac parte dintr-un studiu mai amplu, dedicat terminologiei corpului omenesc în dialectul meglenoromân. La fel ca în cazul istroromânei, cele două articole în discuție, dincolo de rezultatele concrete la care ajunge autorul, pun în evidență ușurința cu care acesta se mișcă în domenii sensibile precum etimologia și lexicologia, precum și pasiunea și curiozitatea științifică, ce-l determină să parcurgă zeci de pagini pentru aflarea unei forme, a unui sens sau etimon.

În scopul recuperării și reintroducerii în circuitul științific românesc a contribuției lui Gustav Weigand la studierea graiurilor dacoromâne, Vasile Frățilă se oprește, în cea de-a doua secțiune a volumului, cea nord-dunăreană, asupra rezultatelor obținute de lingvistul german în urma anchetelor dialectale efectuate în regiunea Someșului și a Tisei (*Anchetele dialectale ale lui Gustav Weigand în regiunea Someșului și a Tisei*, p. 213-231; *G. Weigand și graiurile românești de pe Someș și Tisa*, p. 233-254). După V. Frățilă, două ar fi, în principal, motivele pentru care studiile lui Weigand – de altfel, foarte importante pentru dialectologia românească, sunt mai puțin citate în lucrările lingviștilor români: „1. Greutatea cu care se găsește azi revista «Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänische Seminar)», în care lingvistul german a publicat monografiile sale asupra unor zone în care se vorbește dacoromâna și 2. Limba germană în care au fost acestea redactate, limbă mai puțin cunoscută de români.” (p. 233).

În aceste pagini de istorie a dialectologiei românești, alături de numele savantului german se regăsesc și numele lui Sextil Pușcariu, unul dintre elevii lui Weigand, (*Dialectul de pe valea superioară a Oltului (Der Dialekt des oberen Olthales)*, p. 255-266), al lui Emil Petrovici (*Emil Petrovici – dialectolog*, p. 267-282) și al lui G. Ivănescu (*Originea dialectelor limbii române în concepția lui G. Ivănescu*, p. 323-346), ale căror contribuții sunt prezentate în maniera bine cunoscută a lingvistului timișorean: rigurozitate și atenție maximă pentru detaliu.

Notele lexicale și etimologice istroromâne din prima parte a acestui volum au un corespondent nord-dunărean – *Note lexicale și etimologice*, p. 369-377 –, în care profesorul timișorean clarifică sensul, proveniența și aria de circulație a unor cuvinte dialectale (*cerbulea*, *doinic*, *pătrântaș*, *urliș*, *vistruliță* etc.), neatestare, în cele mai multe cazuri în dicționare.

De ce *Maestri și discipoli* pentru o posibilă a treia secțiune a acestui volum? Nu spunem că așa ar trebui să fie, ci că așa ni s-a părut a fi, tocmai pentru că, dincolo de datele exacte cuprinse în *Memoriul asupra activității științifice și didactice* întocmit de G. Ivănescu (vezi *Centenar G. Ivănescu (1912-1987)*, p. 283-304), în *Autobiografia (1950-1955)* aceluiși lingvist (vezi *Iașul l-a pierdut, dar l-a câștigat țara*, p. 305-322) sau în cea a lui Vasile Frățilă (*De ce am devenit lingvist*, p. 379-389), se întrevăd figurile celor care le-au marcat parcursul științific (și nu numai) prin acea relație de tip special maestru – ucenic (discipol), relație pe care și ei au perpetuat-o, la rândul lor. „Întreaga mea formație științifică s-a realizat ca elev al profesorilor Philippide, Ibrăileanu și Iordan. De la dânsii am primit o întreagă concepție despre lume și viață [...]. Continuând munca începută de Philippide și de prof. Iordan la catedra de la Universitatea din Iași, am căutat să ridic cadre noi de lingviști și să valorific, după puterile mele, tradiția lingvistică ieșeană în ce avea ea viabil și demn de continuat.” (p. 295), afirma G. Ivănescu, în timp ce V. Frățilă nota, cu privire la savantul ieșean, următoarele: „Un adevărat eveniment în

viața Universității noastre, a Facultății de Filologie și a Catedrei de limba română l-a reprezentat venirea în toamna anului 1962 a profesorului universitar, doctor docent Gheorghe Ivănescu. [...] Cei șapte ani petrecuți de profesorul nostru la Timișoara au însemnat pentru noi, tinerii, (Ileana Oancea, născută Alexandru, Dumitru Crașoveanu, Vasile D. Țâra), deveniți toți doctoranzi ai Domniei Sale, o adevărată ucenicie” (p. 381-382).

Cu o tematică bogată și o bibliografie impresionantă, scrisă într-o manieră riguroasă și clară, adresându-se atât specialiștilor, cât și, mai ales prin paginile consacrate activității unor importanți dialectologi și lingviști, celor aflați la început de drum, dornici să cunoască și povestea din spatele faptelor de limbă, *Dialectologie românească (sud- și nord-dunăreană)* completează, firesc, colecția cărților semnate de Vasile Frățilă, aflate toate între coordonatele generoase ale românității nord și sud-dunărene.

Ana-Maria Radu-Pop

FLORICA DIMITRESCU, ALEXANDRU CIOLAN, COMAN LUPU, *DIȚIONAR DE CUVINTE RECENTE*, EDIȚIA A III-A, BUCUREȘTI, LOGOS, 2013, 583 P.

Cuvintele redau cel mai bine particularitățile unei epoci. Le întâlnim zilnic în presă, ne surprind în reclame, ne atrag atenția când deschidem televizorul și calculatorul (sau alte dispozitive electronice de ultimă oră) și le memorăm rapid, ajungând, într-un final, să ne folosim și noi de ele. Putem însă ține pasul (dar, mai ales, piept) „invaziei” de cuvinte noi, în mare parte de origine străină, la care asistăm în era consumerismului, tradusă prin avans tehnologic și invenții nenumărate? Ar putea răspunde acestei întrebări *Dicționarul de cuvinte recente* (DCR), aflat deja la a III-a ediție¹, dovadă că într-un interval de cincisprezece, respectiv șaisprezece ani, limba română a împrumutat și dezvoltat cuvinte și sensuri noi într-o proporție atât de covârșitoare încât, în mai puțin de două decenii, acestea pot compune un dicționar voluminos. De altfel, dacă urmărim inclusiv detaliile de natură tipografică², putem constata o linie surprinzător de ascendentă a bogăției de material lexicografic consemnat în aceste trei ediții ale dicționarului, după cum însăși Florica Dimitrescu semnalează, încă din *Cuvânt înainte* al ediției curente (p. 10): prima ediție a DCR numără 3743 de cuvinte-titlu; a doua – 5628 de intrări (cu 1885 în plus față de prima); ediția curentă, cu un număr dublu de intrări față de ediția anterioară, are 9875 de cuvinte-titlu, dintre care 4853 (aproximativ jumătate) sunt noi. La acest număr trebuie adăugate și sensurile noi, căpătate de cuvinte preexistente: în totalitate, sunt estimate 12777 de sensuri, cuvinte și construcții, un număr impresionant de lexeme, care, dacă e să privim în amănuntele de „istorie” a dicționarului, au constituit inițial intrări ale unor fișe (aproximativ 10000!) extrase din presă, de-a lungul timpului, de către Florica Dimitrescu, și îmbogățite ulterior de către Coman Lupu.

Ceea ce regăsim în acest dicționar reprezintă, așadar, o muncă titanică, minuțioasă, întinsă pe durata a cinci decenii (p. 10) (o viață de om, cum bine surprinde și dedicația înscrisă la

¹ Prima ediție a *Dicționarului de cuvinte recente*, de Florica Dimitrescu, a apărut în 1982, la editura Albatros, București, iar cea de-a doua, în 1997, la editura Logos, București.

² Nu doar numărul intrărilor în dicționar, în continuă creștere, demonstrează cantitatea mare de cuvinte recent apărute în limba română în mai puțin de două decenii, ci și alte amănunte vizibile dinainte chiar de a răsfoi DCR, cum ar fi formatul și numărul de pagini al celor trei ediții: DCR1 (1982), cu un format de pagină mic, apropiat de A6, are 535 de pagini; DCR2 (1997) cu un format A4 (ca și ediția actuală) – 245 de pagini, iar DCR3 (2013), păstrând formatul mare, are un număr aproape dublu de pagini (583).

începutul fiecăreia dintre cele trei ediții: „Lui Adrian, alături de care a crescut acest dicționar”), o muncă întreprinsă în mare parte de către autoarea-coordonator.

DCR3 se deschide cu *Nota editorului la ediția a treia* (p. 7), în care sunt explicate modificările realizate față de edițiile anterioare, în parte cauzate din rațiuni de spațiu (dată fiind creșterea covârșitoare de intrări față de ediția precedentă); pe de altă parte, acestea erau necesare pentru a facilita folosirea dicționarului (de pildă, reorganizarea articolelor-titlu, sintagmele fiind înregistrate în dreptul substantivului-bază; limitarea numărului de citate la 3, cu excepția cazurilor în care acestea explică în plus sensul și/sau etimologia cuvântului).

Urmează *Cuvânt înainte la ediția a treia – din istoria Dicționarului de cuvinte recente* – (p. 9-11), în care Florica Dimitrescu, de această dată în calitate de coordonator, surprinde, într-un stil vădit subiectiv, povestea dicționarului, care a început a se depăna în urmă cu mai bine de cinci decenii. Este justificată alegerea în mod exclusiv a presei ca obiect de cercetare a lexicului: „Am dat explicația în prefața la prima ediție a acestui dicționar, dar cred că nu este inutil să o repet: lexicul folosit în presă este, într-un fel, cel mai apropiat și, deci, cel mai accesibil marilor mase și, în plus, presa, făcând să circule o serie de cuvinte noi, are posibilitatea de a le impune cu mai mare rapiditate decât operele beletristice, științifice etc., mai greu aflate la îndemâna celor mulți” (p. 9).

Apoi, este reluat textul ce constituie *Cuvânt înainte la ediția a doua* (p. 12-13), întrucât se pot observa astfel evoluția dicționarului de la o ediție la alta și, implicit, tendințele de dezvoltare a lexicului românesc. În plus, astfel de texte, redactate cu acuratețea unui specialist de excepție în lexicologie și în istoria limbii române, trădează inclusiv caracterul de mare dascăl al autoarei. Considerăm salutare explicațiile cu referire la „viața” unor cuvinte în vogă la un moment dat, care cad brusc în desuetudine, fiind înlocuite rapid, de noi concepte și, implicit, de noi vocabule la modă (este și cazul lui *pager*, apărut imediat după anul 1989, uitat și înlocuit apoi, către sfârșitul anilor ‘90, de către [telefonul] *celular*, apoi de către *mobil*, la rândul lor înlocuite de către actualul *smartphone*). Se exemplifică și situația inversă, aceea a „reînsuflețirii” unui arhaism, în sensul revenirii sale în uz, cu noi valențe semantice și stilistice, cum s-a întâmplat cu turcismul *beizadea* (p. 9).

În *Prefață* (p. 14-18), text păstrat, în aceeași variantă, încă de la apariția primei ediții a dicționarului, sunt prezentate concepția care a stat la baza elaborării acestui dicționar (cuvintele reflectă „realitățile și ideile epocii noastre, etapă istorică marcată de o largă difuzare a noilor descoperiri ale științei și tehnicii, de amplificarea raporturilor internaționale și, deci, de extinderea contactelor între diversele limbi” – p. 14) și structura articolelor pe care le include. Este explicat aici conceptul de *cuvânt recent*, care, în viziunea autorilor DCR, are trei accepții: „a. formațiile noi din elemente preexistente în limbă; b. împrumuturile din alte limbi; c. sensurile adăugate recent la cuvintele mai vechi ale limbii” (p. 14) și, implicit, motivația evitării folosirii termenului de *neologism*, care, deși mult mai larg răspândit, în limba română, inclusiv în dicționare și lucrări de lingvistică, are „un sens temporal vag” (p. 14), care cuprinde chiar și „cuvintele împrumutate sau create în limba noastră începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, așa încât se ajunge ca cele mai vechi neologisme să aibă o «vârstă» de aproximativ 200 de ani” (p. 14). Considerăm că, în limba română, o asemenea delimitare (*cuvânt recent versus neologism*) se impune ca necesară și e binevenită chiar și pentru cititorii nonlingviști, dar interesați de chestiunile ce țin de lexicul actual. De altfel, acesta este și marele merit al DCR, care dă un nou sens conceptului de *neologism* în limba română, chestiune care nu e lămurită nici măcar în lucrările lexicografice actuale consacrate subiectului (i.e. dicționarele de neologisme).

Și în această ediție a DCR au fost consemnate inclusiv unele cuvinte care încă nu au căpătat o anume stabilitate în limbă, întrucât, deși inițial cu o prezență trecătoare și uneori cu statut de *hapax legomena*, acestea pot reveni după ani, când se pot chiar încetățeni în limbă – situație în care această lucrare lexicografică se îndepărtează de caracteristicile obișnuite ale unui dicționar, precum cele normative sau explicative, de pildă, în care este importantă „separarea

cuvintelor noi *necesare* [subl. aut.] de împrumuturile și inovațiile de lux, superflue, de xenisme” (p. 15).

Tot din prefață aflăm un alt detaliu definitoriu pentru acest dicționar și foarte util pentru studierea evoluției lexicului românesc: ne situăm în fața primului „dicționar *datat* [subl. aut.] al limbii române” (p. 14), fiecare intrare din DCR având notată o dată în dreptul său, încă de la prima ediție, cu o anume marjă de eroare, firească însă, căci vorbim de munca extraordinară depusă, în mare parte, de un singur om. Cu rare excepții, apare, în cazul unor citate, indicația *f.d.* ‘fără dată’.

În prefața dicționarului ne sunt prezentate explicit detaliile cu privire la modul în care a fost conceput dicționarul, prin raportare la DN¹ și la DEX, și ni se dezvăluie faptul că cel mai dificil aspect al alcătuirii sale l-a constituit stabilirea „«nomenclaturii» sale, a a n s a m b l u l u i d e c u v i n t e - t i t l u [subl. aut.] care nu poate fi decât rezultatul unei selecții” (p. 16). De asemenea, un alt criteriu în baza căruia au fost alese cuvintele care compun DCR-ul este gradul lor de răspândire: au fost înregistrate, în primul rând, cuvintele pentru care au existat în fișele autoarei minimum două citate (i.e. ocurențe în contexte diferite). Cu toate acestea, există și excepții, în care termenii înregistrați, deși nu au putut fi ilustrați decât cu un citat, fac parte din acest dicționar (autoarea având intuiția că printre aceștia sunt și termeni ce vor trece testul timpului – p. 16) – este vorba de cuvinte înregistrate în DEX sau în DN (cu o anumită poziție în limbă), dar neînsoțite de vreo exemplificare în aceste dicționare (de exemplu, (a) *kitschiza*); cuvinte care, fiind uzuale și reprezentând „realități ale vieții de toate zilele” (p. 16), nu au avut nevoie de mai multe ilustrări (de exemplu, *ciao*; abrevieri ca *BNR*, *SMURD*); care denumesc activități sau profesii noi (de pildă, *botmaster*); care desemnează noi descoperiri și invenții științifice și tehnice recente (ca *toolbar*, *web-cameră*) sau noi denumiri comerciale (*fanta*; *YouTube*); care apar în contexte ce ilustrează unele cuvinte-titlu din DCR (articole-trimitere ca, de pildă, *Ricetein v. superproteic*).

Prefața e urmată de *Abrevieri* (p. 19), o listă consistentă pentru o astfel de lucrare, cuprinzând 144 de itemi care reprezintă prescurtări ale unor indicații ce compun marca gramaticală, precizări privind originea sau marca diastratică ș.a., majoritatea acestora fiind ușor de dedus și din context(e). De reținut că DCR constituie singurul dicționar în care, pentru multiple cazuri, este precizată marca diastratică.

Urmează lista de *Surse* (p. 20-22), cu mult mai numeroasă față de edițiile anterioare (ediția I, 1982 – 2 pagini; ediția a II-a, 1997 – 1 pagină), ceea ce demonstrează, încă o dată, evoluția surprinzătoare a presei românești. Lista numără peste 200 de publicații scrise, 6 posturi de televiziune de după 1990, peste 45 de pagini web și portaluri de presă electronică.

Această listă este urmată de două pagini de *Lucrări, dicționare, reviste* (p. 23-24), care considerăm că sunt utile mai ales celor preocupați de studiul cuvintelor și, implicit, și de alte tipuri de lucrări lexicografice, atât românești, cât și străine. Cuprinde 139 de titluri: 49 de lucrări (volume și articole), 80 de dicționare (52 de dicționare românești; 28 de dicționare străine; 2 variante de dicționare electronice) și 10 reviste. Semnalăm și aici o îmbogățire față de edițiile anterioare, ceea ce arată că inclusiv numărul preocupărilor pentru studiul cuvintelor de dată recentă a crescut continuu în ultimele decenii. Se remarcă în această listă diversitatea de dicționare specializate, surse pentru DCR, din domenii extralingvistice variate: medicină, tehnică, gastronomie, muzică, mass-media etc. – sectoare în care se inovează constant, lexicul nou având rolul de a înlocui viduri terminologice.

Urmează partea de intrări propriu-zise în dicționar, în ordine alfabetică, ca în orice altă lucrare lexicografică (p. 25-583). Trebuie notat faptul că în ediția curentă apare o listă de cuvinte începând cu litera W (p. 573-575), suficient de vastă, având în vedere că în ediția precedentă nici

¹ De exemplu, se explică faptul că, în baza DN, a cărei prime ediții a apărut în 1961, au fost eliminate cuvinte care au circulat și înainte de 1960; se menționează că au fost reținute, totuși, unele cazuri de neologie semantică: cuvinte preexistente, ca *impact* și *realiza*, înregistrate în DN, dar care în perioada urmărită – ultimele două decenii –, au apărut cu sensuri noi, în unele contexte.

nu exista o astfel de grupare. S-au îmbogățit cu intrări și listele de cuvinte din dreptul literelor Q, X și Y, ceea ce înseamnă că în limba română actuală circulă suficient de multe cuvinte străine.

Articolele pentru cuvintele-titlu sunt de două tipuri: *articole propriu-zise* și *articole-trimitere*. Definiția cuvintelor-titlu e cât mai simplă, reprezentată prin sinonime cunoscute publicului larg sau prin explicații scurte și concise. În plus, ilustrarea cu exemple în context a acestora – fapt ce face ca DCR să se alinieze în rândul marilor dicționare ale limbilor străine – este foarte utilă pentru decelarea sensurilor cuvintelor respective, motiv pentru care, când contextele citate sunt suficient de explicite pentru redarea semnificației acestora, s-a considerat redundantă orice definiție (de exemplu, în cazul cuvântului-titlu *cheilită*). Un alt scop al citatelor este „de a oferi exemple ilustrând diferitele combinații sintactice în care poate fi utilizat termenul respectiv și, în al doilea rând, de a prezenta o imagine a limbii actuale pentru că la un moment dat se pot considera toate citatele ca aparținând unui unic «text», având ca «autor» o colectivitate, interesant sub raport sintactic, morfologic etc.” (p. 16). Extrasele (i.e. exemplificările termenului în context) pentru un singur cuvânt-titlu aparțin, în mare parte, unor perioade de timp diferite, fiind citate în ordine cronologică¹. Acestea sunt urmate de precizarea sursei.

Încă de la o primă răsfoire a DCR3, nu poate trece neobservat numărul foarte mare de cuvinte de origine străină (împrumuturi propriu-zise sau cu o sferă mai redusă de circulație – unele englezisme, franțuzisme etc. și xenisme) cu care s-a îmbogățit limba română în ultimii șaisprezece ani. Dintre acestea, ocupă primul loc, cum e de așteptat, anglicismele și unele americanisme, cu care ediția de față s-a îmbogățit considerabil: forme ca *advertising*, *afterschool*, *banking*, *breaking news*, *cash*, *cool*, *deadline*, *hair stylist*, *hipster*, *leasing*, *nickname*, *political/politically correctness*, *teaser*, *touchscreen*, *update*, *webcam*, *zoom* etc., aflate în diferite faze de adaptare; calcuri precum *confuziona* < engl. *confuse* (mai nou, se folosește *a confuza*, mult mai apropiat de varianta din limba-sursă) ș.a. Împrumuturile din franceză, în schimb, se dovedesc a fi din ce în ce mai reduse cantitativ. În plus față de DCR2, se pot observa franțuzisme noi ca *au pair*, *bisque*, *clafoutis*, *cordon bleu*, *mousse*, împrumuturi adaptate ca *bandană*, *colant* (folosit mai ales la plural), *orteză* ș.a.; calcuri: *claca* (< fr. *claquer*), (*în*) *colimason* (< fr. *en colimaçon*) etc. E lesne de observat astfel că influența limbii engleze asupra românei actuale manifestă aceeași tendință pe care o urmau împrumuturile de origine franceză în româna secolului al XIX-lea. În plus, datorită faptului că acesta este primul dicționar datat al limbii române, se pot urmări de-a lungul celor trei ediții, cu o oarecare precizie, etape în scăderea preferinței pentru franceză și creșterea interesului pentru engleză, ceea ce nu reprezintă altceva decât alinierea limbii române la procesul de globalizare lingvistică, aproape sinonim cu anglicizarea.

Și cuvintele recente de origine germană s-au împuținat față de edițiile anterioare (apar foarte puține în DCR3 – de pildă, *ausländer*, *lohn*, *Wessi*). În schimb, sunt de observat numeroase cuvinte din italiană (*al dente*, *badantă*, *broccoli*, *rucola* etc.) și din spaniolă (*chorizo*, *churro*, *fajita*, *guacamole*, *paella*, *salsa*, *tapas* ș.a.), majoritatea dintre ele reprezentând termeni din domeniul culinar. Limba română s-a îmbogățit în ultimii ani inclusiv prin cuvinte grecești (*bouzouki*, *tzatziki*, *uzo* ș.a.) și turcești (*airan/ayran*, *başkan*, *şiş-chebab*).

Ceea ce pare însă surprinzător pentru limba română e abundența de cuvinte din limbi exotice: din japoneză, în marea majoritate (*jiu-jitsu*, *karaoke*, *surimi* ș.a.); chineză (*shih tzu*, *wok*); arabă (*babaganuj*, *khol*, *tabouleh/tabulé* etc.); ebraică (*bar mitzvah*, *yeshiva*); din portugheza braziliană (*capoeira*, *carioca*); chiar și din hindi (*basmati*, *chutney*) sau din sanscrită (*ayurveda*, *chakra*) ori din limbi cu minime șanse de răspândire la noi precum polineziana (*laplap*); indoneziana (*legong*); quechua (*maca*); tibetana (*panchen lama*); filipineza (*rattan*);

¹ „Aceasta pentru ca rețeaua citatelor să poată întări ideea de circulație în timp [subl. aut.] a cuvântului, deci în fond, implantarea sa [subl. aut.] în limbă” (p. 16).

bantu (*sangoma*); wolof (*karité*) ș.a. Cel mai probabil, astfel de lexeme au parvenit în limba română tot prin intermediul limbilor engleză și franceză, datorită aceluiași proces de globalizare.

Astfel, toate aceste cuvinte străine înregistrate în DCR3 demonstrează încă o dată diversitatea acestui dicționar, în care oricine caută e imposibil să nu găsească fapte surprinzătoare despre limba română actuală. Totodată, astfel de intrări surprind încă o dată importanța rolului pe care îl joacă presa în îmbogățirea limbii și culturii noastre.

Am putea susține, așadar, că limba noastră adoptă masiv, într-un ritm îngrijorător, elemente lexicale de origine internațională, în raport invers cu puterea sa creatoare. Însă tot ediția prezentă a DCR arată că acest lucru nu este într-un totu adevărat, prin consemnarea a numeroase inovații lexicale create pe teren românesc (ca *afacereză*, *bârfotecă*, *blocatar*, *zvonotecă*, în mare parte ludice, cu o notă ironică sau peiorativă), multe dintre ele având ca bază de formare lexeme de origine străină (de pildă, familia lexicală dezvoltată de engl. *blog* – vezi *infra*; *brandmanie*, *brandolog* – considerate false anglicisme). De altfel, a crescut numărul de compuse pe teren românesc prin intermediul afixoidelor, o mare parte din prefixoide dezvoltându-și între timp noi sensuri, pe care le-a împrumutat și româna (de pildă, *bio-*, pe lângă sensul ‘referitor la viață’, a dezvoltat și înțelesul de ‘biologic, natural, organic’, cu care e folosit în cuvinte precum *biocafea*, *biocarburant*). Nu sunt de ignorat nici inovațiile derivate de la o bază-siglă, precum *fedeseniadă/feseniadă*, *Fesenilă*, *pesedel* ș.a.

Cum era firesc, în DCR3 se consemnează o serie de termeni care denumesc noi concepte, noi invenții și descoperiri, din varii domenii, precum *AH1N1*, *botox*, *mall*, *papamobil*, *screensaver*, *wallpaper*, *zoom* ș.a. Dintre aceștia, sunt greu de ignorat cei care aparțin, în număr foarte mare, domeniului informaticii, în special cei referitori la internet (și, mai nou, la conceptul de *social media*): *aka*, *avatar*, *blog*, *chat*¹, *atașament*, *browser*, *clic/clica*, *Facebook*, *gadget*, *modem*, *newsletter*, *shareui*, *Skype*, *tabletă*, *twitter* etc. Mai mult, au fost înregistrate în ediția curentă a DCR nenumărate cuvinte referitoare la domeniul telefoniei mobile: *android*; *aplicație*; *bluetooth*; *cartelă SIM*; *prepaid*; *smartphone* etc.

Totodată, sunt de remarcat în acest dicționar conceptele noi aparținând eurojargonului (*absorbi* – în colocații ca ~ *fonduri europene*; *acquis*; [moneda] *euro*; [norma auto] *Euro*; sigle ca *POS*, *UE*), care surprind realitatea socio-istorică a ultimelor decenii. În acest sens, prefixoidul *euro-* și-a dezvoltat o nouă paradigmă semantică (din *euro*¹ – ‘referitor la continentul european’, s-a extins sensul de ‘referitor la Uniunea Europeană’), devenind totodată omonim cu substantivele *euro*, numele monedei unice europene și *Euro* ‘normă auto care fixează limitele maxime ale emisiilor poluante ale vehiculelor’. Totuși, în DCR3 nu apare nicio indicație cu privire la polisemia dezvoltată de acest prefixoid, cu toate că sunt consemnate mai multe creații formate prin intermediul lui, precum: *euroalegeri*; *eurocampanie*; *europarlamentar*.

Spre deosebire de edițiile anterioare, în DCR3 au fost înregistrate și numeroase cuvinte argotice și/sau din limbajul familiar: *belea*, *bengos* (cu mențiunea că e un cuvânt mai vechi), *cocalar*, *pițipoancă* ș.a., reflectând și mai bine liberalizarea limbajului presei din ultimii ani. În plus, date fiind dezvoltarea economică și a unei societăți de consum, precum și avansul tehnologic și științific, s-au multiplicat chiar și cuvintele create prin antonomază de la nume comerciale: *cariocă*, *convers* (utilizat mai mult la plural: *converși*), *jacuzzi*, *Ugg* (deși în DCR3 nu se menționează că ar proveni din numele firmei omonime) ș.a. DCR3 nu s-a îmbogățit însă doar cu forme neologice recente, ci întâlnim aici și variate cazuri de neologie semantică ca, de pildă, *adult* ‘porno’; *afară* ‘în străinătate’.

În ceea ce privește originea cuvintelor, deși DCR nu se dorește a fi un dicționar cu specific etimologic, s-au oferit totuși câteva indicații în cazul unor împrumuturi (menționarea etimonului/etimoanelor străin(e), cu precizarea mai multor surse posibile – în situații de

¹ Cuvântul *chat* a început să dezvolte în limba română o familie lexicală, în DCR3 fiind consemnat alături de *chatist*, *chatui* (p. 132). Mai surprinzător este însă numărul considerabil de creații lexicale formate pe teren românesc de la baza *blog*: *bloga*, *blogat*, *blogăreală*, *blogări*, *blogărit*, *blogăriță*, *blogosferă*, *blogui*, *bloguit* (p. 100).

etimologie multiplă; eventual și cu modul de formare, unde e cazul sau unde a fost posibil – de exemplu, *metrosexual* < engl. *metrosexual*, cuvânt telescopat din *metro*[politan hetero]*sexual*) sau pentru unele creații interne (prin descrierea modului de formare – de pildă, *fesenist*, -ă < *fesene* + -*ist*). Pentru unele cuvinte prezente în mai multe limbi, s-a stabilit ca etimon varianta din limba în care sensul atestat este același cu cel din limba română (cf. *planetoid*, înregistrat în engleză și în franceză, însă în DCR considerat de proveniență franceză).

Dicționarul de cuvinte recente se adresează tuturor specialiștilor și nonspecialiștilor interesați de evoluția vocabularului românesc, de observarea anumitor fenomene ale lexicului nostru (influențe străine, etimologie, creativitatea lexicală a românei, „curiozități” ale unor cuvinte ș.a.m.d.), fiind „un i n s t r u m e n t [subl. aut.] practic de informare curentă pentru un public foarte larg”, dar și un „izvor de material lexical pentru dicționarele cu alt specific ale limbii române (generale, explicative, normative etc.), ca și pentru o serie de lucrări din domeniul lexicologiei” (p. 14). Pe lângă acest rol practic, dicționarul „va fi nu numai un instrument de lucru, ci, sperăm, și unul de cultură – și va reflecta concret rata de creștere a tezaurului lexical al limbii române” (p. 15). Scopul unui dicționar al limbii este să ofere informații la nevoie, fiind consultat din varii motive de natură lingvistică și nu numai. Cu toate acestea, s-a spus despre DCR că ar reprezenta singura lucrare lexicografică de la noi care, în loc de a fi răsfodită din răstimp în răstimp, poate fi citită cap-coadă (cf. Pruteanu 1997).

Să alcătuiești o lucrare lexicografică de asemenea amploare și precizie implică multă strădanie și meticulozitate¹, căci „este știut că «frontierele» vocabularului (total) al unei limbi sunt imprecise, mobile, contestabile, ceea ce este valabil pentru ziua de astăzi nu era valabil ieri și, cu siguranță, va fi altfel mâine” (p. 17). De asemenea, trebuie admirat curajul de a include într-un dicționar chiar și „cuvintele «de ultimă oră», despre care nu avem nicio siguranță că au un «viitor» de stabilitate, creațiile «de moment», cuvintele argotice, chiar și unele cu specific tehnic, dar cu o slabă circulație, denumirile unor produse etc.” (p. 17). În fond, acesta este și scopul prezentei lucrări: „să consemneze, uneori, numai trecerea prin limba română a unor împrumuturi sau a unor creații pe teren românesc” (p. 16), întrucât chiar dacă acestea apucă drumul uitării, fără vreo șansă de a se fixa în limbă, domeniul formării cuvintelor, în schimb, se poate îmbogăți cu o „resursă” mult mai importantă: unele mecanisme și tipare de formare ale acestor lexeme, sau simple analogii cu acestea, pot influența crearea de noi cuvinte, devenind productive în limba română (precum procedeul sufixării cu elementul *-iadă*, care se remarcă prin înregistrarea în DCR3 a numeroase inovații lexicale ca *balconiadă*, *baroniadă*, *chioșcariadă*).

Nu putem să trecem cu vederea peste sacrificiul realizat de autoare în clădirea acestui grandios monument al limbii române, pe care ni-l lasă moștenire („zestrea lexicală” a limbii române – p. 10) ca pe un meșteșug: „Munca dusă de mine până în acest moment va fi, de acum înainte, preluată și continuată de acești vechi colaboratori ai mei [...]. Tuturor celor care vor contribui, într-un fel sau altul, la continuarea DCR-ului, le urez succes și ani mulți cu sănătate pentru a îndeplini în bune condiții această – îndrăznesc să o numesc nobilă – sarcină pusă în slujba limbii române” (p. 11). Autoarea propune, cu intuiția de specialist în neologia limbii române, ca 2022 să reprezinte anul de apariție a următoarei ediții a DCR, căci „un astfel de dicționar care cuprinde și surprinde o parte a vocabularului nostru î n m e r s [subl. aut.], pentru a nu rămâne izolat, va trebui să se continue” (p. 15), întrucât „acest dicționar nu reprezintă decât un început” (p. 18). Este, așadar, marele merit al Floricăi Dimitrescu de a fi deschis *drumul* (care trebuie să rămână *neîntrerupt*) trecerii cuvintelor prin limba noastră și datoria noastră, ca

¹ În urmă cu un an, Florica Dimitrescu nota într-un articol: „Numai cine s-a ocupat de lexic și a lucrat măcar la un glosar sau, cu atât mai mult, la un dicționar poate să aprecieze, în cunoștință de cauză, migala, acribia, într-un singur cuvânt, m u n c a [subl. aut.] nu îndeajuns de prețuită pe care o depune cel care, chiar și o singură dată în viață, redactează o lucrare lexicografică. Aceasta presupune, de la bun început, devotamentul fără limite al specialistului pentru «obiectul» activității lexicografice – c u v â n t u l [subl. aut.] – în încercarea de a elabora norme riguroase conform cărora «să clădească» un mai mic sau mai mare «monument» al unei limbi...” (Dimitrescu 2014: 103).

vorbitori de limbă română și ca reprezentanți ai unei ere a diversității și complexității, să îl continuăm.

Sigle și abrevieri

DCR1 – Dimitrescu, Florica, *Dicționar de cuvinte recente*, [ediția I], București, Editura Albatros, 1982; DCR2 – Dimitrescu, Florica, *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a II-a, București, Editura Logos, 1997; DCR3 – Dimitrescu, Florica (coordonator), Alexandru Ciolan, Coman Lupu, *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a III-a, București, Editura Logos, 2013.

DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975; ediții succesive în 1984, 1996, 1998, 2009.

DN – Fl. Marcu, C. Maneca, *Dicționar de neologisme*, București, 1961; ediția a 3-a, 1978; Fl. Marcu, *Dicționar de neologisme*, ediția a 4-a, 1984.

Referințe bibliografice

DIMITRESCU, Florica 2014: *Pe marginea unui excelent dicționar român-polon*, în Uță Bărbulescu, Oana și Gheorghe Chivu (ed.), *Ion Coteanu – în memoriam*, București, Editura Universității din București, p. 103-110.

PRUTEANU, George 1997: *Cuvintele a două lumi*, în „Dilema”, 252, text disponibil și la adresa web: <http://www.pruteanu.ro/CroniciLiterare/252dimitrescu-recente.htm>, accesată ultima oară în data de 05.05.2015.

Raluca Alina Popescu

EUGEN PAVEL, ARHEOLOGIA TEXTULUI, CLUJ-NAPOCA, CASA CĂRȚII DE ȘTIINȚĂ, 2012, 210 P.

Titlul volumului *Arheologia textului* este explicat de autor, filologul clujean Eugen Pavel, în *Argument*: filologul se aseamănă cu arheologul, deoarece amândoi sunt preocupați de începuturi, de origini (*arheologia* trimite la gr. *archè* „început”). Filologul pornește în demersul său de la studierea manuscrisului unui text sau a tipăriturii. Doar în acest mod poate descoperi informații referitoare la autenticitatea sau paternitatea textului, la datarea sau localizarea lui, ceea ce reprezintă, în parte, obiectul de studiu al filologiei, în sensul ei restrâns. De asemenea, filologul, asemenea unui arheolog, își îndreaptă atenția asupra stratificărilor prezente în geneza unor texte.

Volumul este împărțit în două secțiuni: *Delimitări textuale* și *Schițe de portret*. Prima secțiune cuprinde câteva articole referitoare la unele cărți bisericești (*Evangheliarul*, *Liturghierul*, *Parimiarul*, *Vulgata* 1760-1761 și *Mineiele*) și la unele scrieri laice (calendarele, „cântecele câmpenești” din 1768 și operele poetice ale lui Ion Budai-Deleanu). A doua secțiune cuprinde portrete ale unor cercetători ai scrisului românesc vechi, unii dintre ei fiind colaboratori ai Muzeului Limbii Române din Cluj-Napoca: Alexandru Lambrior, Grigore Crețu, Moses Gaster, Nicolae Drăganu, Alexe Procopovici, Mario Roques, Ștefan Ciobanu, Ștefan Pașca.

Prima secțiune se deschide cu studiul *Evanghelia la români. O perspectivă filologică*. Eugen Pavel face o prezentare a versiunilor *Tetraevanghelului* și ale *Evangheliarului* din cultura românească veche. Cele mai vechi *Tetraevanghele* păstrate sunt în limba slavonă și au fost copiate în spațiul românesc încă din secolele al XIII-lea – al XIV-lea. Primul *Tetraevanghel* tipărit este tot în limba slavonă, fiind imprimat de ieromonahul Macarie în 1512. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea apar și versiuni în limba română. Primul *Tetraevanghel* în limba noastră este cel tipărit de Filip Moldoveanu, în 1552-1553, cunoscut sub denumirea de *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu sau *Evangheliarul* de la Petersburg, păstrat fragmentar. În *Codicele Bratul* se găsesc câteva pericope evanghelice în limba română, textul fiind copiat în

anii 1559-1560. A treia versiune în limba română a *Tetraevangelului* este cea a lui Coresi, tipărită la Brașov în anii 1560-1561, copiată de Radu de la Mănăstirea în *Tetraevangelul* din 1574. Un loc aparte îl ocupă *Tetraevangelul* de la Războieni-Neamț, copiat la mijlocul secolului al XVII-lea, care conține mai multe variante de traducere pentru același context. În 1682, este publicată la București *Evangelhia*, sub patronajul lui Șerban Cantacuzino, ediție reluată în *Evangelhia greco-română* tipărită de Antim Ivireanul în 1693 la București și, într-o formă diortosită, în 1697, la Snagov. Acesta va constitui punctul de plecare pentru edițiile ulterioare ale *Evangeliei* din secolul al XVIII-lea, dintre care o amintim pe cea apărută la București din 1723. *Evangelhia* de la Râmnic, din 1746, editată de ieromonahul Lavrentie, are unele diferențe textuale față de ediția din 1723. Filația textelor poate fi urmărită în versiunile *Evangeliei* apărute de la mijlocul secolului al XVII-lea până la începutul secolului al XIX-lea. Între *Noul Testament de la Bălgrad* și *Biblia de la București* (1688), *Vulgata* lui Petru Pavel Aron (1760) și *Biblia* lui Samuil Micu (1795) pot fi semnalate, de asemenea, puncte de convergență sau de divergență.

Sub titlul *Liturghierul în cultura românească*, Eugen Pavel se referă la principala carte de cult. Primul *Liturghier* tipărit în limba slavonă păstrat până astăzi este cel al ieromonahului Macarie, din anul 1508. Următoarele *Liturghiere*, tipărite tot în slavonă, sunt *Slujebnicul* din 1568 și *Liturghierul* din 1587. Primul *Liturghier* tipărit în limba română este cel al diaconului Coresi din anul 1570. Abia în 1679 apare o nouă ediție în limba română a *Liturghierului*, cea a mitropolitului Dosoftei, reluată în 1683. La Mănăstirea Dealu, în 1646, apăruse un *Slujebnic* slavon. La București, mitropolitul Teodosie editează, în 1680, *Svânta și dumnezeiasca Liturghie*, cu text slavon și doar cu tipicul în limba română, reluată la Buzău, în 1702, și la Iași, în 1715. Se observă astfel că intenția lui Dosoftei de a introduce limba română în biserică a avut mulți oponenți și că adaptarea limbii române la limbă liturgică s-a făcut treptat, cu multe dificultăți. În această perioadă de tranziție de la sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, sunt elocvente *Liturghierele* bilingve sau trilingve apărute. Menținerea limbii slavone în oficierea slujbei era o reacție împotriva prozelitismului calvin sau catolic. Abia prin tipărirea unei noi versiuni a *Liturghierului* de către mitropolitul Antim Ivireanul slavona cedează locul limbii române ca limbă de cult. Această nouă versiune este inclusă în *Evhologhionul* apărut la Râmnic, în 1706, probabil pentru ca tipărirea *Liturghierului* în limba română să treacă neobservată. Textul este reluat în ediția intitulată *Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii*, apărută la Târgoviște, în 1713, și în alte numeroase ediții de la București, Râmnic, Iași și Blaj, din jurul anului 1750, ceea ce conduce la prima încercare de unificare a limbii române literare. Mitropolitul Veniamin Costache îngrijește ediția publicată la Iași, în 1818, caracterizată prin modernizare la nivel lexical: înlocuirea cuvintelor de origine slavă cu corespondentele moștenite din latină. Textul acestei ediții este conservat, cu puține modificări, până astăzi. În finalul articolului, Eugen Pavel oferă cititorilor spre exemplificare câteva fragmente din ediții succesive ale *Liturghierului* în limba română.

În studiul *Glose filologice privitoare la versiunile Parimiarului*, Eugen Pavel prezintă cartea bisericească numită *Parimiar* sau *Paremiar*, care cuprinde parimii (paremii). Cel mai vechi *Parimiar* în limba română (ms. 36), din Șcheii Brașovului, este datat înainte de anii 1612-1613. Mai sunt și alte versiuni ale *Paremiarului* care au circulat în epocă, unele independente, iar altele aflate în corelație cu *Paremiarul* de la Brașov. În 1683, Dosoftei tipărește pentru prima dată *Parimiile preste an*, o traducere din limbile greacă și slavonă. Eugen Pavel arată că nu există o filiație între traducerea lui Dosoftei și traducerea fragmentelor corespunzătoare din traducerea *Vechiului Testament*, realizată de Nicolae Milescu și revizuită, probabil, de Dosoftei. Autorul discută structura cărții, inserarea unor fragmente poetice, cum ar fi *Stihurile la luminatul gherb a Țărâi Moldovei*, și inovațiile lexicale sau stilistice din text.

Eugen Pavel scrie, de asemenea, câteva *Comentarii pe marginea traducerii Vulgatei din 1760-1761*. Se referă la sursa traducerii lui Petru Pavel Aron și a colaboratorilor săi, o versiune a *Vulgatei* publicată la Roma în 1592, cunoscută sub denumirea *Sixto-Clementina* și devenită

textus receptus al Bisericii Catolice, consultată într-o ediție intitulată *Biblia Sacra Vulgatae editionis*, Veneția, 1690. Traducerea *Vulgatei* a fost realizată într-un timp record, în doar câteva luni din anul 1760, dar nu a fost tipărită, probabil din cauza morții lui Petru Pavel Aron în 1764 și din cauza apariției în 1795 a *Bibliei* lui Samuil Micu. Tradus după principiul literalității, textul abundă în împrumuturi lexicale și în calcuri lingvistice din latină. Eugen Pavel este de părere că a fost supralicitată calitatea traducerii de către cercetătorii care au îngrijit ediția din 2005 a *Vulgatei* lui Aron, aducând ca argument simpla comparație între anumite pasaje din *Vulgata* cu cele corespunzătoare din *Biblia de la București* și *Biblia de la Blaj*.

În articolul intitulat *Mersul vremii și al „vremilor” în vechile calendare*, cercetătorul clujean ia în discuție calendarele apărute în spațiul românesc începând cu ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, care cuprindeau o serie de informații de ordin astronomic, astrologic, meteorologic, geografic, istoric, politic, militar sau de interes gospodăresc. Astfel, calendarele se aseamănă cu vechile cărți populare didactice sau de prevestire, iar în timp ajung să cuprindă și o selecție de texte beletristice. Primele calendare, cele brâncovenești, cunoscute sub denumirea *Foletul Novel* (1693-1704), au fost traduse din limba italiană și au rămas în manuscris. Primul calendar tipărit în limba română, *Calendarul* lui Petcu Șoanul, datează din 1733. Alte calendare sunt cel al arhimandritului Vartolomei Măzăreanu (Mazereanu) publicat în 1785, la Iași, cel intitulat *Călindari rumânesc* apărut la Sibiu, în 1793, *Calendariul* lui Paul Iorgovici, tipărit în 1794, la Viena, și un *Calendariu* apărut la București, în 1795. Eugen Pavel enumeră și alte calendare tipărite pe parcursul secolului al XIX-lea, făcând referire la contextul apariției lor, la structura și caracteristicile fiecăruia.

Alt articol din volum poartă titlul *Conexiuni iluministe: Mineiul în literatura română*. *Mineiul* este o carte liturgică în care sunt cuprinse slujbele ținute la praznicele împărătești și la sărbătorile sfinților. Există 12 volume ale *Mineiului*, câte unul pentru fiecare lună a anului bisericesc. Eugen Pavel, după ce trece în revistă *Mineiele* în limba slavonă din spațiul românesc, face referire la prima serie completă cu acest titlul, ediția de la Buzău tipărită de Mitrofan în anul 1698. În această ediție, cântările sunt în slavonă, iar sinaxarul, pildele și tipicul în limba română. Prima serie de *Mineie* în limba română este publicată la Râmnic, sub îngrijirea episcopilor Chesarie și Filaret, în perioada 1776-1780. Sunt discutate probleme de filiație a textelor și ecourile unor lucrări iluministe prezente în cele șase prefete ale volumelor editate de Chesarie.

Studiul intitulat *Posteritatea cântecelor câmpenești din 1768* are în vedere prima culegere de poezii de dragoste în limba română tipărită în 1768, la Cluj-Napoca, cu alfabet latin și ortografie maghiară. Antologia cuprinde paisprezece poezii românești și patru ungurești, supranumite „cântece câmpenești”. Eugen Pavel discută ipotezele asupra paternității cântecelor, edițiile în care apar și opiniile unor cercetători în legătură cu textul.

Sub titlul *Ion Budai-Deleanu. Recitirea manuscriselor* descoperim, pentru început, o incursiune în istoria epopeii *Țiganiada* și a editării acestui text. Există două manuscrise autografe ale scrierii (două variante: A—ms. rom. 2634 și B—ms. rom. 2429) care ridică probleme legate de datare, dezbătute de numeroși cercetători. Deosebiriile dintre cele două variante sunt numeroase, începând de la particularități de redactare, inversiuni și substituiți textuale, modificări ale unor versuri sau ale unor strofe. Analiza altui text poetic al lui Budai-Deleanu, numit *Trei viteji*, pune probleme unui filolog: nu se știe dacă opera este încheiată. Apar și aici chestiuni legate de cronologie, poemul fiind integrat inițial în varianta A a *Țiganiadei*. Sunt enumerate edițiile celor două opere, apreciindu-se meritele lui J. Byck și Florea Fugariu în editarea textelor. De altfel, Eugen Pavel este cel care, împreună cu Gheorghe Chivu, a reeditat, în 2011, operele poetice ale lui Budai-Deleanu, recurgând la recitirea manuscriselor pentru restabilirea autenticității textului.

A doua secțiune a volumului se deschide cu articolul *Un „ideolog” junimist: A. Lambrior*. Alexandru Lambrior (1845-1883), unul dintre membrii „Junimii”, este considerat creatorul lingvisticii diacronice românești. Prima sa lucrare, intitulată *Limba română veche și nouă (Tălmăcirea românească a scrierilor lui Oxenstiern)* (1873), vădește orientările criticismului junimist în privința limbii române, prin referire la adoptarea neologismelor. În

articolul *Limba cronicarilor și limba de astăzi la români* (1874), Lambrior își exprimă aceeași admirație pentru limba veche, a cronicarilor. Mai multe lucrări se referă la începuturile scrisului în limba română, Lambrior fiind printre primii care admit că s-a scris în limba română și înaintea anului 1500. Alte lucrări ale învățatului moldovean au în vedere originea românei literare, supralicând contribuția lui Coresi și a *Bibliei* de la 1688 în dezvoltarea limbii noastre de cultură. De la opiniile sale pornesc cercetătorii care se vor ocupa de stabilirea bazei dialectale a limbii române literare. Cea mai importantă operă filologică a sa este *Carte de citire* (1882), cea mai cunoscută creștomație de texte vechi românești, având în introducere un adevărat compendiu de istorie a limbii române.

Următorul articol este intitulat metaforic *Odiseea unui bibliofil: Grigore Crețu*. Grigore Crețu (1848-1919) a fost pasionat toată viața de manuscrisele și cărțile vechi românești. El este cel care a descoperit *Evangheliarul de la Războieni*, *Codicele Voronețean*, cea mai veche versiune a cronicii lui Grigore Ureche, *Codicele Bratul*. Tot el remarcă existența dicționarului lui Teodor Corbea în biblioteca de la Blaj. Cercetarea textelor vechi românești este însoțită de contribuții filologice și lingvistice apărute în „Convorbiri literare”, „Columna lui Traian”, „Revista de istorie, arheologie și filologie”, „Junimea literară”, „Buletinul Societății Filologice”. A intenționat să editeze *Apostolul* lui Coresi și *Codicele Bratul*, dar nu a reușit, în schimb, a editat câteva scrieri lexicografice de referință: *Dictionarium valachico-latinum*, în 1898, semnând și studiul introductiv, *Lexiconul slavo-românesc* din 1649 al călugărului Mardarie Cozianul, apărut în 1900, cu un studiu filologic și lingvistic extins.

Sub titlul *M. Gaster și literatura veche*, aflăm că Moses Gaster (1856-1939) s-a format ca discipol al romanistului neogramatic Gustav Gröber, sub îndrumarea căruia și-a susținut doctoratul cu o teză de fonetică istorică, a publicat articole filologice în numeroase reviste ale vremii: „Columna lui Traian”, „Românul”, „Revista de istorie, arheologie și filologie” etc. Moses Gaster a fost pasionat de cultura română veche, o dovadă fiind și impresionanta sa bibliotecă numărând 10 000 de titluri, dintre care 750 de texte vechi românești. În 1929, a fost ales, la propunerea lui Sextil Pușcariu, membru onorar al Academiei Române. Principalele sale lucrări în limba română sunt *Literatură populară română* (1883) și *Chrestomatie română* (1891). A editat cea mai veche versiune în limba română a *Fiziologului* descoperită până atunci și versiunea *Tetraevanghelului* copiată de Radu de la Mănăstirea.

Alt articol este intitulat *Între istorie literară și filologie: Nicolae Drăganu*. Nicolae Drăganu (1884-1939) s-a dedicat mai multor discipline filologice sau lingvistice diverse, cum sunt: studiul vechilor texte literare, toponimia, antroponimia, lexicologia, sintaxa. Astfel, numele său este emblematic pentru Muzeul Limbii Române din Cluj-Napoca, reflectând deschiderea enciclopedică a „muzeiștilor”. Printre primele sale contribuții filologice se numără lucrarea cu titlul *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian (studiu și transcriere)* publicată de Academia Română în 1914. Cea mai de seamă lucrare a sa în domeniul toponimiei și al antroponimiei este *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomastice* (1933). În domeniul sintaxei, au apărut postum câteva lucrări de referință: *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor* (1943), *Istoria sintaxei* (1945) și *Elemente de sintaxă a limbii române* (1945). În domeniul filologiei, în sensul restrâns al termenului, se remarcă numeroasele recenzii ale unor lucrări referitoare la începuturile scrisului în limba română. În 1938, a publicat în limba franceză un studiu de sinteză cu titlul *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*, reeditat, în 2003, după manuscrisul autograf în limba română, alături de versiunea franceză.

Eugen Pavel ia în discuție și *Contradicțiile lui Iorga*. Marele istoric Nicolae Iorga a fost preocupat și de istoria literară, primele sale contribuții în acest domeniu fiind *Cronicele muntene. Întâiul memoriu. Cronicele din secolul al XVII-lea* (1899). Le-a adăugat *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)* (1901), *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688* (1904) și *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică* (1929). A fost interesat și de editarea unor texte din domeniul istoriografiei, cum ar fi: *Operele lui Constantin*

Cantacuzino (1901), *Fragmente de cronici și știri despre cronicari* (1901), Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin-Vodă Cantemir* (1924). Au fost foarte apreciate în epocă opiniile sale privind începuturile scrisului în limba română, localizarea și datarea textelor „rotacizante” și curentul cultural-religios datorită căruia au fost traduse acestea, chiar dacă unele dintre ipotezele sale au fost infirmate ulterior. Eugen Pavel conchide astfel: „Contradicțiile lui Nicolae Iorga [...] i-au produs deformări de optică, confuzii între estetic și cultural, mai puține însă în sfera literaturii vechi”, aprecierile posterității fiind, de asemenea, contradictorii.

Un filolog nedreptățit: Al. Procopovici este titlul unui portret consacrat altui „muzeist” clujean. Alexe Procopovici (1884-1946) a fost cel mai fidel discipol al lui Sextil Pușcariu, dar unul foarte contestat. Eugen Lovinescu îl atacă în pamfletul *Alexe Procopovici sau „Omul care n-a scris nimic”*, referindu-se la lista sa de doar opt titluri bibliografice. Preocupările sale se înscriu în domeniul foneticii istorice, al lingvisticii generale, al istoriei limbii, al filologiei și al istoriei literare. Contribuțiile sale constau în studii, sinteze și recenzii sau în editarea unor texte. Reținem tratatul intitulat *Introducere în studiul literaturii vechi*, ediția critică a *Cazaniei a II-a* a lui Coresi din 1581, realizată în colaborare cu Sextil Pușcariu, ediția *Cronicii* lui Ion Neculce.

Articolul *Mario Roques și studiul textelor vechi românești* ni-l prezintă pe Mario Roques (1875-1961), filolog și romanist pasionat și de literatura română veche. Acesta a activat în calitate de cadru didactic universitar în Franța, unde a condus și revista „Romania”, în care a publicat multe dintre articolele sale. Meritele i-au fost recunoscute prin alegerea ca membru corespondent al Academiei Române în 1914 și ca membru deplin în 1928, fiind caracterizat de către Ion Bianu drept „unul dintre cei mai devotați prieteni ai românilor”. Interesul său pentru literatura română veche s-a concretizat în numeroase recenzii ale unor studii din acest domeniu și în cercetări proprii asupra unor texte vechi, cum sunt studiul consacrat *Tetraevangelului* lui Coresi și cele două studii consacrate *Paliei* de la Orăștie, integrate în ediția critică a textului din 1925.

Articolul *Ștefan Ciobanu și cultul izvoarelor istorice* îl aduce în prim-plan pe Ștefan Ciobanu (1883-1950), de formație slavist, pregătire ce i-a deschis noi perspective în studiul literaturii vechi românești. Consacrarea sa în rândul filologilor este dată de monografia *Dosoftei, mitropolitul Sucevei, și activitatea sa literară* (Kiev, 1915; Chișinău, 1918). În 1947, îi apare *Istoria literaturii române vechi*. Ștefan Ciobanu este preocupat de începuturile scrisului în limba română, formulând opinii legate de curentul cultural-religios al primelor traduceri. Mai multe lucrări ale sale au în vedere cultura basarabească: *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă* (1923), *Chișinăul* (1925), monografia *Basarabia* (1926), volumul *Contribuția Basarabiei la dezvoltarea literaturii naționale* (1941) etc., unele dintre cărți fiind reeditate în ultimii ani.

Secțiunea a doua a volumului se încheie cu articolul *Ștefan Pașca și începuturile scrisului în limba română*. Ștefan Pașca (1901-1957), alt „muzeist”, s-a preocupat, la rândul lui, de mai multe domenii, dintre care amintim filologia, istoria limbii și onomastica. A fost interesat de mai multe probleme ale scrisului vechi românesc: vechimea tradiției grafice românești, filiația unor texte, finalitatea didactică a textelor bilingve slavo-române și a analizat vechea terminologie din sfera culturii pentru a arăta că românii au practicat scrisul și cititul pe tot parcursul Evului Mediu. În articolul intitulat *Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc. Versiunile românești din secolul al XVI-lea ale Apostolului* (1957), Pașca a respins ipoteza traducătorului unic al „textelor rotacizante” avansată de Nicolae Iorga și a abordat și chestiuni legate de filiația și de datarea textelor.

Volumul *Arheologia textului*, alcătuit din mai multe studii de sine stătătoare ale filologului „arheolog” Eugen Pavel, impresionează prin multitudinea informațiilor oferite cititorilor în urma documentării atente asupra fiecărui subiect în parte. Citind cartea, asemănarea dintre filologie și arheologie, respectiv dintre filolog și arheolog, devine evidentă.

Dora Văetuș

Corpusul de referință este alcătuit din o serie de opere aparținând fiecare unui spațiu-timp diferit, fiind scrise de Apuleius, Rutilius Namatianus, Chrétien de Troyes, Marguerite de Navarre, Racine, Madame de Staël, Marguerite Duras, Sorin Titel. Precizăm de la bun început că autoarea situează în mod cu totul remarcabil operele studiate în vremea lor și în spațiul de civilizație al fiecăreia. Concepția *Urbs Orbis* despre Roma antică de la sfârșitul Imperiului (secolul al V-lea d.Ch.), idealul cavaleresc și amorul curtenesc în Evul Mediu, spiritul Renașterii, principiile și valorile care guvernează societatea și arta în timpul Regelui-Soare (secolul al XVII-lea), viziunea romantică și realistă în secolul al XIX-lea, sentimentul de închidere (prizonierat) în regimul hulit din secolul al XX-lea, sunt repere într-o suită de capitole care tind să depășească demersul istoriei literare fără a o ignora. *Măgarul de aur*, *De Reditu Suo*, *Erec și Enide*, *Yvain*, tragedia *Fedra*, romanele *Delphine* și *Corinne*, *Moș Goriot* (ca exemplificare în partea introductivă), *Lunga călătorie a prizonierului* – semnale evidente pentru tipuri de cultură –, apar totodată ca ilustrative pentru tipuri de canoane estetice. Fragmentele citate etichetează codul moral și scriptural vizat. Pe de altă parte, se urmărește spațiul-timp al ficțiunii, cronologia și topografia în care se înscrie acțiunea și evoluția personajelor. Avem aici de-a face cu o diversificată gamă de termeni abstracți ce denumesc diversele situații: spațiul interior, exterior, axiologic, percepția timpului psihologic, mitic, miraculos, feeric, spațiul-timp afectiv, sociologic naratologic și teatrologic. Delimitările sunt determinate de datele textuale.

Noțiunea care guvernează cercetarea este cronotopul, definit în capitolele liminare, fără a se preciza întotdeauna ce și cât vine de la Bahtin sau de la alți cercetători și cât se datorează contribuției personale. E vorba de o sinteză cuprinzătoare căreia i se adaugă pe parcurs dezvoltări și termeni adecvați și necesari analizei. Sunt urmărite constant emergența și iradierea cronotopului la nivelul textului. Noțiunea, folosită ca liant și termen federator pentru seria de creații literare supusă atenției, este totodată instrument de lucru. Definiția conceptului se nuanțează și se îmbogățește pe măsură ce avansează investigația. În contextele în care apare înseamnă uneori „cronotopie”, iar autoarea „cronotopizează” psiho-socialul și imaginarul. Găsește argumente și concluzionează rezumativ după fiecare capitol. „Timpul și spațiul, categorii ale naturii fizice, influențează construcția identitară a persoanei / personajului romanesc.” (p. 30, trad. n.). Armătura teoretică este solidă, dar, la prima vedere, prea elastică, în sensul că aliniază sub același concept elemente din alte domenii de cercetare, uneori foarte binevenite, alteori greu de conectat la subiectul propus. Te aștepți la o decupare de mărci lingvistice din categoria deicticelor sau la o etalare a ceea ce lingviștii numesc „circonstants” (fr.), la ilustrarea, prin fapte de limbaj, a tot ce ține de *hic et nunc*. Și te trezești în miezul unor ample expuneri despre acțiune și personaj care aduc în prim plan probleme de identitate, de criză individuală, de relație individ-societate, temele călătoriei, iubirii, uitării etc. Abia o nouă lectură, mai atentă, a fragmentelor citate ne-a pus în fața complexității formelor discursive. Complexitate care, evident, pretinde și un demers analitic complex. Se recurge la metode și sugestii din naratologie.

Putem presupune că dezvoltarea teoriei cronotopului reprezintă a doua fază a unei cercetări anterioare, pornite din intenția de a arăta în ce mod un produs cultural (o scriere literară) poate fi validat ca reprezentativ pentru o epocă și un spațiu cultural anume (Antichitate, Evul Mediu, Renaștere etc.). A urmat apoi o încercare de separare a semnelor de apartenență la o anumită civilizație de semnele spațio-temporale ale invenției scriitoricești ca univers autonom. Dificultatea acestei separări (de ordin metodologic) vine de la faptul că experiența scripturală înregistrează date din experiența reală a scriitorului. Exemple: sejurul la Cauterets al Margueritei

de Navarra este un fapt real și totodată cadrul (Prolog) pentru declanșarea povestirilor din *Heptameron*; pensiunea Vauquer din Balzac este un topos românesc ce aparține prin toate datele sale experienței senzoriale a scriitorului. Autoarea a trebuit, așadar, să administreze probe-document care însă, fiind incluse în literatură, își schimbă statutul, chemând la o interpretare legată de narațiune și potențialul expresiv al acesteia. Tot așa, constatând că cronotopul nu înseamnă doar localizare, static vorbind, ci și deplasare, a trebuit să țină seama de miezul unor povestiri și de miza lor, care este călătoria. Iar călătoria are un sens propriu (include aventura sau necesitatea deplasării) și un sens figurat (călătoria inițiativă). Cronotopul include astfel sfera spiritualizată și sfera cunoașterii de sine.

Acest parcurs al gândirii autoarei către o tot mai largă cuprindere a semnificațiilor în ceea ce numește *cronotop* face ca ultimele capitole, despre Marguerite Duras („Cronotopul trimite la o matrice spațio-temporală care condiționează discursul și traduce o viziune anume a diegezei fictive.” p.30, trad. n.) și Sorin Titel („[...] cronotopul este un sistem [...] care generează propriul său model al realității ficționale construite prin el.” p. 30, trad. n.) să difere sensibil de primele. O diferență care, credem, nu se datorează numai schimbării de paradigmă (literatură modernă și postmodernă), ci și deplasării centrului de interes al exegezei. Altfel, abordarea se menține în aceleași coordonate și merită să cităm câteva rânduri referitoare la *Lunga călătorie a prizonierului*: „Cronotopul călătoriei schițează un timp și un spațiu confuze, de fapt un non-timp și un non-spațiu care traduc o criză, deoarece condamnatul nu cunoaște reperele spațio-temporale și nici reperele identitare. [...] Cronotopul călătoriei este construit aici după reguli răsturnate: el creionează o criză identitară a cărei devenire psihologică lipsește.” (p. 198, trad. n.)

Scrierile menționate sunt trecute prin grile de lectură care presupun o temeinică pregătire teoretică. Cartea este incitantă, solicitantă, densă.

Elena Ghiță

RALUCA CIORTEA, DESTINOS INTELECTUALES EN ESPAÑA: ALEXANDRU BUSUIOCEANU, VINTILĂ HORIA Y GEORGE USCĂTESCU, CÁCERES, UNIVERSIDAD DE EXTREMADURA – SERVICIO DE PUBLICACIONES, 2014, 128 P.

Sub aspect cultural, adesea se uită faptul că exilul presupune o transmutare a unei sensibilități într-un eu descentrat, scos din coordonatele sale native. Se vorbește mult despre dimensiunile spațiului nativ, despre ce e adoptat sau adaptat și despre ce aduce cu sine devenirea într-o altă cultură. Însă puntea de legătură dintre toate aceste elemente de o intensă complexitate este adesea șubredă, tranziția ca atare este umbrită de punctul de destinație, iar produsul artistic finit este preferat „traducerii” sale întru existență.

Un argument puternic pentru importanța procesului de tranziție în literatura exilului ne oferă volumul *Destinos intelectuales en España*, apărut la prestigioasa editură a Universității din Extremadura, semnat de tânără hispanistă Raluca Ciortea. Scris direct într-o spaniolă barocă și abil articulată, studiul servește revelării tranziției spre condiția exilului în cazul lui Alexandru Busuiocanu, Vintilă Horia și George Uscătescu, nume care au ajuns să capete notorietate în peisajul literaturii spaniole postbelice. Pentru cititorul spaniol, studiul este o invitație la cunoaștere a unor sensibilități care și-au găsit sălaș în spațiul castilian. Pentru cititorul român, însă, cartea Ralucai Ciortea este o radiografie *in extenso* a unor traume încă prea puțin cunoscute, a unor cauterizări demne de rezistența spiritului românesc în fața adversității.

Asemenea spiritelor creatoare pe care le analizează, cercetătoarea nu se sfiește să își creeze un profil analitic al exilului românesc în spațiul spaniol. Plecând de la o premisă fundamentală – aceea a exilului ca mit și realitate, Raluca Ciorteza mizează pe o analiză în descendență structuralistă, de situare a creației lui Busuioceanu, Horia și Uscătescu în interiorul macro-mitului exilului, dar și a multiplicării acestuia sub formă de diamant, mergând până la definirea ambivalentă a exilului ca interior și exterior în opera autorilor studiați.

Exilul dual și deseori paradoxal pe care autoarea îl identifică îi permite și o lectură intens filosofică a autorilor supuși atenției critice. Pe filieră fenomenologică, se ajunge la o etapizare textuală a mitului exilului, expus în triada *physis* – *auto-physis* – *pseudo-physis*, gândită de Roland Barthes. În acest punct își găsește Raluca Ciorteza terenul fertil: exilul devine un purgatoriu instabil, un hinterland mobil între doi poli culturali care fixează limitele sistemului sondat. Analiza virează spre poststructuralism și deconstrucție, introducând și conceptul de *habitus* al lui Pierre Bourdieu, spre configurarea unui peisaj textual dominat de descentralitate și fragmentare creativă.

Numeroasele pagini de analiză textuală conturează un portret al Ralucăi Ciorteza ca stilisticiană de înaltă ținută, care scoate la suprafață nuanțe neașteptate și stabilește conexiuni culturale definitorii pentru înțelegerea operei autorilor studiați. Numai un spirit hermeneutic înnăscut este capabil de conturarea unei dialectici între litera lui Busuioceanu și penelul lui El Greco, unite în spiritul bizantin exilat, dar și de probare a înrudirii cu sensibilitatea lui Vicente Aleixandre. Cercetătoarea identifică la Busuioceanu drumul de întoarcere în patrie prin scris, reconstruind mitul dacic în spațiul spaniol printr-o ruptură a formei; conținutul devine esențial, transmis prin intermediul epifanismului generator de metafore care potențează adevărul dur al exilului. În cazul lui Vintilă Horia, Raluca Ciorteza identifică „exilatul prin excelență” nu numai într-o minuțioasă analiză a capodoperei *Dumnezeu s-a născut în exil*, dar mai ales tot prin legătură cu figura lui El Greco, cu precădere în romanul *Un mormânt în cer*, scris direct în spaniolă, unde exilul atinge statutul de metafizică novatoare în gândirea umană. O viziune cosmică a exilului este prezentă și în lirica lui George Uscătescu, presărată de referințe atente la spațiul românesc. Acestea sunt explorate minuțios de cercetătoare, care utilizează resorturile semioticii pentru a descoperi felul în care contopirea dintre semnificat și semnificant generează metaforic eul poetic scindat de trauma exilului.

Îndrăzneț și riguros, volumul Ralucăi Ciorteza conturează o valoroasă poetică a exilului românesc în spațiul spaniol, crescută din ontologii personale racordate la spațiul mitic, care reușește să ofere un portret necesar al intersecțiilor culturale complexe dintre Spania și România.

Alexandru Oravițan